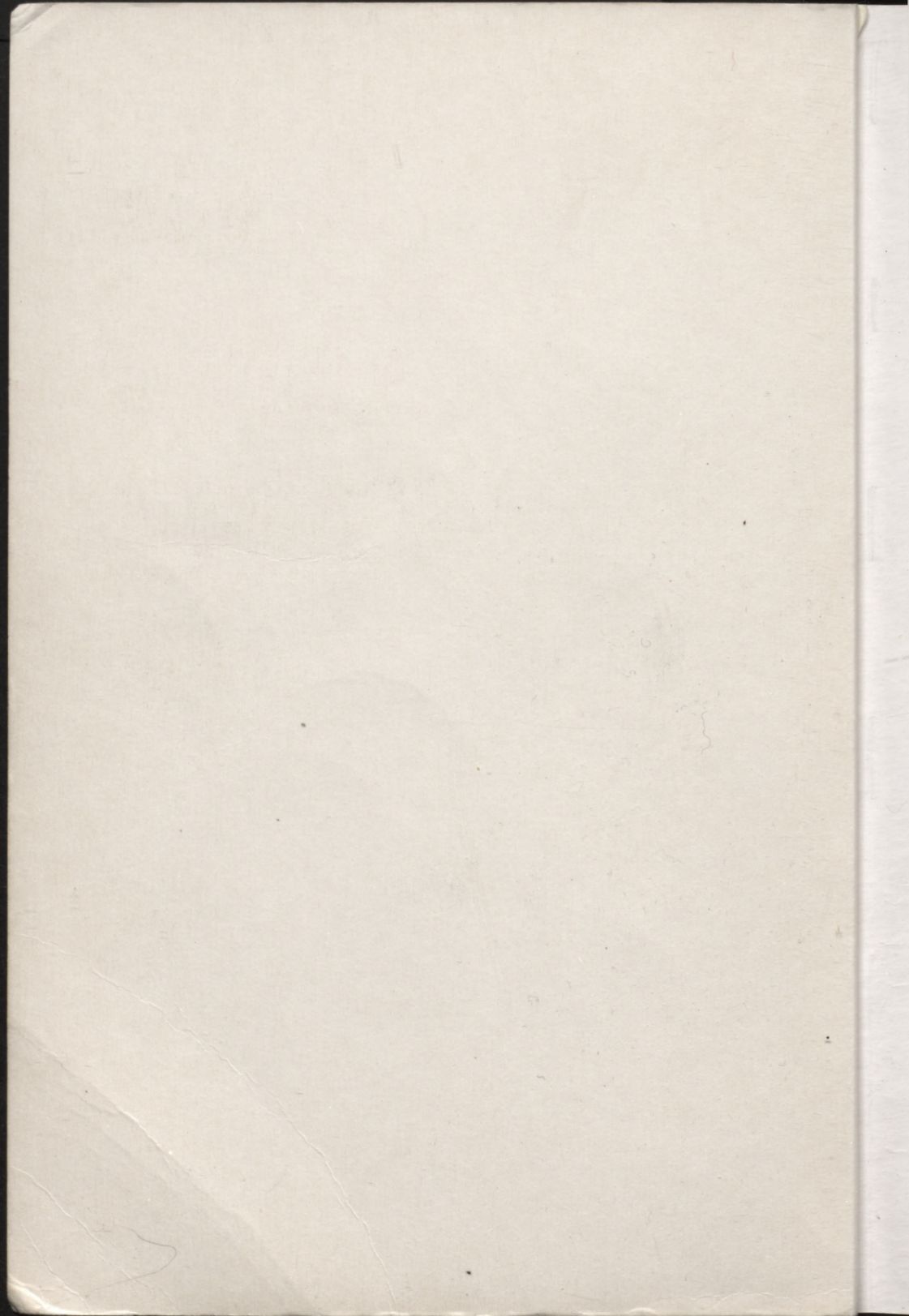

Barijs Buzans

CILVĒKI, VALSTIS UN BAILES

IZDEVNIECĪBA AGB®

SOROSA
FONDS
LATVIJA

Barijs Buzans

Šī grāmata izdota
Centrālās Eiropas universitātes
tulkojumu projekta ietvaros,
ko finansiāli atbalsta
Atvērtās sabiedrības institūta (Budapešta)
Izdevējdarbības attīstības centrs un
Sorosa fonds – Latvija

This edition is published with the support
of the Central European University Translation Project,
sponsored by the Center for Publishing Development of
the Open Society Institute – Budapest and
the Soros Foundation – Latvia

Problemas, kas saistītas

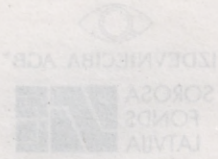
ar sapņautiņš drošības izpētē

periodā pēc aukstā kara

IZDEVNIECĪBA AGB®

2000

37824

Latvian Academy of Sciences (IZDEVNĪCĪBA AČS)
 SOROS FONDĀ LATVIJA
 The journal is published with the support
 of the Central European University Transition Project
 sponsored by the Center for Publishing Development of
 the Open Society Institute - Budapest and
 the Soros Foundation - Latvia

Latvian Academy of Sciences (IZDEVNĪCĪBA AČS)
 SOROS FONDĀ LATVIJA
 The journal is published with the support
 of the Central European University Transition Project
 sponsored by the Center for Publishing Development of
 the Open Society Institute - Budapest and
 the Soros Foundation - Latvia

2000-3

830

L
3

Barijs Buzans

CILVĒKI, VALSTIS UN BAILES

Problēmas, kas saistītas
ar starptautiskās drošības izpēti
periodā pēc aukstā kara

IZDEVNIECĪBA AGB*

2000

© Barry Buzan **People, States and Fear**
Second Edition
An Agenda For International Security Studies
in the Post-Cold War Era
Lynne Rienner Publishers
Boulder, Colorado, 1991

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0300019754

Redakcijas direktore Gunta Branta
Zinātniskā redaktore *Dr. hist.* Daina Bleiere
Tulkotāja *Phil. M. A.* Gunta Kaurāte
Redaktore Marita Freija
Mākslinieks Ilmārs Blumbergs
Fotogrāfs Gvido Kajons
Sērijas grāmatu paraugmakets izgatavots izdevniecībā «AGB»®

© Izdevniecība «AGB»®, 2000

© Ilmārs Blumbergs, mākslinieciskais iekārtojums, 2000

ISBN 9984-663-24-8

Veltīts Markam Zaheram un Kalam Holsti,
kas iedvesmoja mani uzsākt šo darbu

SATURA RĀDĪTĀJS

Priekšvārds pirmajam izdevumam	18	
Priekšvārds otrajam izdevumam	17	
Priekšvārds trešajam izdevumam latviešu valodā	15	
IEVAIDS	13	
Nacionālās drošības problēma starptautiskajā politikā	17	
Drošība – nepieciešami uzskaidrinoši koncepti	19	
Konceptu atšķirības septiņdesmitajos gados	29	
Šī grāmatas pieņemšanas problēmas	31	
Grāmatas struktūra	43	
1. nodaļa	INDIVIDĀ DROŠĪBA UN NACIONĀLĀ DROŠĪBA	47
Indivīda drošība kā sabiedriska problēma	48	
Indivīda drošība un valsts divas rejas	51	
Valsts – draudu avots	56	
Secinājumi. Indivīda drošība un nacionālā drošība	62	
2. nodaļa	NACIONĀLĀ DROŠĪBA UN VALSTS RAKSTURS	68
Valsts kā drošības objekta identificēšana	68	
Valsts ideja	80	
Valsts identifikācija	93	
Valsts materiālais pamats	99	
Secinājumi. Valsts un spēcīgas valstis	105	
3. nodaļa	NACIONĀLĀ NEDROŠĪBA	
DRAUDI UN VĀRĀJUMS	116	
Draudi un vārgums	116	
Draudu veidi dažādās jomās	120	

Verein Martin-Katholik an Kath. Hofst.
Ein technisches Institut zu Berlin

Lehrstuhl für Technische Studien

030948454

1911

Technische Studien
Lehrstuhl für Technische Studien
Ein technisches Institut zu Berlin

Lehrstuhl für Technische Studien

Lehrstuhl für Technische Studien

Lehrstuhl für Technische Studien

SATURA RĀDĪTĀJS

Priekšvārds pirmajam izdevumam	10
Priekšvārds otrajam izdevumam	12
Priekšvārds izdevumam latviešu valodā	15
IEVADS	17
✓ Nacionālās drošības problēma starptautiskajās attiecībās	17
✓ Drošība – nepietiekami izstrādāts koncepts	19
Koncepta attīstība astoņdesmitajos gados	29
Šis grāmats pieeja problēmām	31
Grāmatas struktūra	43
<i>1. nodaļa.</i> INDIVĪDA DROŠĪBA UN NACIONĀLĀ DROŠĪBA . 47	
Indivīda drošība kā sabiedriska problēma	48
Indivīda drošība un valsts divas sejas	51
Valsts – draudu avots	56
Secinājumi. Indivīda drošība un nacionālā drošība	62
<i>2. nodaļa.</i> NACIONĀLĀ DROŠĪBA UN VALSTS RAKSTURS . 68	
Valsts kā drošības objekta identificēšana	68
Valsts ideja	80
Valsts institūcijas	93
Valsts materiālais pamats	99
Secinājumi. Vājas un spēcīgas valstis	105
<i>3. nodaļa.</i> NACIONĀLĀ NEDROŠĪBA.	
DRAUDI UN VĀRĪGUMS	116
Draudi un vārīgums	116
Draudu veidi dažādās jomās	120

	Draudu darbība	137
	Secinājumi. Draudu nenoteiktība	143
4. nodaļa.	DROŠĪBA UN STARPTAUTISKĀ POLITISKĀ SISTĒMA	146
	Starptautiskās anarhijas būtība	146
	Valstu raksturs	153
	Sistēmas struktūras izmantošana un ierobežojumi drošības analīzē	160
	Starptautiskā sabiedrība	166
	Secinājumi. Anarhija un drošība	174
5. nodaļa.	REĢIONĀLĀ DROŠĪBA	181
	Pārvarot plaisu starp valsts un sistēmas līmeņiem. Drošības kompleksi	182
	Īsa reģionālās drošības vēsture	197
	Drošības kompleksu struktūras. Pārmaiņu procesi un rezultāti	204
	Secinājumi. Drošības kompleksi un politikas analīze	215
6. nodaļa.	EKONOMISKĀ DROŠĪBA	221
	Starptautiskās politiskās ekonomijas raksturs	221
	Ekonomiskās drošības ideja	226
	Ekonomiskā drošība un valsts	233
	Ekonomiskā drošība un starptautiskā sistēma	240
	Secinājumi. Nobriedušas anarhijas politiskās ekonomijas perspektīvas	252
7. nodaļa.	AIZSARDZĪBAS DILEMMA	256
	Aizsardzības dilemmas definīcija	258
	Aizsardzības dilemmas vēsturiskā attīstība	262
	Aizsardzības dilemmas ilgtspēja	272
	Secinājumi: Aizsardzības dilemma un drošība	274
8. nodaļa.	VARAS UN DROŠĪBAS DILEMMA	277
	Varas un drošības cīņa	277
	Revizionisms pretstatā <i>status quo</i>	281
	Revizionisma būtība	287

	Militārais faktors	294
	Secinājumi. Vai varas un drošības dilemma ir atrisināma?	302
9. nodaļa.	NACIONĀLĀ UN STARPTAUTISKĀ DROŠĪBA. POLITIKAS PROBLĒMA	307
	Loģikas problēmas	309
	Uztveres problēmas	321
	Politiskās problēmas	326
	Secinājumi. Politikas veidošana – nacionālās drošības problēmas sastāvdaļa	333
10. nodaļa.	REZUMĒJOŠAS PĀRDOMAS PAR STARPTAUTISKĀS DROŠĪBAS PĒTĪJUMIEM	338
	Atskats uz drošības problēmu loku	338
	Drošības plašās interpretācijas akceptēšanas cēloņi un sekas	342
	Ietekme uz politiku	348
	Terminu vārdnīca	355
	Alfabētiskais rādītājs	358
	<i>Žaneta Ozoliņa.</i> Pēcvārds	371

SHĒMAS UN TABULAS

2. 1. shēma.	Valsts sastāvdaļas	76
3. 1. tabula.	Valstu vārīguma izpausmes un valstu tipi	118
3. 2. tabula.	Draudu intensitāte	142
5. 1. shēma.	Drošības kompleksi «trešās pasaules» valstīs	206
5. 1. tabula.	Visaptveroša drošības analīzes struktūra	220
6. 1. tabula.	Valstu un tirgu savstarpējās attiecības	242
8. 1. tabula.	Iespējamie divu valstu bruņošanās sacensības mērķi ...	299
9. 1. shēma.	Oles Vīvera «smilšu pulksteņa» drošības modelis	307

PRIEKŠVārds PIRMAJAM IZDEVUMAM

Šī grāmata tapusi visai ilgā laikposmā. Iecere radās jau 1976. gadā, un kopš tā brīža daudzu cilvēku darbs ir ietekmējis šīs grāmatas veidošanu. Iecerei izkristalizējoties, tā aizvien vairāk ietekmēja lasāmās literatūras izvēli, liekot ieskatīties man nezināmās jomās un padarot par svarīgu to lasāmvielu, kurai pirms tam nebiju pievērsis pietiekamu uzmanību. Daļēji tādēļ, ka izmantotie avoti ir tik dažādi, esmu norādījis bibliogrāfiskas piezīmes, nevis konkrētu bibliogrāfiju, tā izsakot pateicību tiem, kam esmu to parādā. Tā kā šīs atsauces nav uzskatāmas par viendabīgu literatūras sarakstu, tās tika norādītas tekstā tur, kur tās attiecīgi atbilst izteiktajai domai, nevis izvietotas vienkopus materiāla beigās.

Daudzi no šiem cilvēkiem, ar kuru darbiem es iepazīnos, ir man palīdzējuši arī personiski. Nelaiķa Freds Hiršs (*Fred Hirsch*) man ieteica pastudēt politisko ekonomiju, un šajā ziņā, tāpat kā daudzos citos gadījumos, viņam izrādījās taisnība. Džona Ragija (*John Ruggie*) organizētais kolokvijs par «alternatīvām starptautiskās kārtības koncepcijām» radīja ideālus apstākļus, lai es varētu sekot Freda padomam, kā arī rosināja mani domāt šai grāmatai atbilstošā mērogā. Sarunas ar H. O. Nazaretu (*H. O. Nazareth*) ir bagātinājušas mani vairāk, nekā viņš varētu to iedomāties. Un, lai gan šīs sarunas ir notikušas neatkarīgi no šā projekta, tās man deva ārkārtīgi daudz. R. J. Barija Džounsa (*R. J. Barry Jones*) vadītā starptautisko attiecību grupa un tajā notikušās diskusijas mudināja mani pievērst uzmanību vairākiem tādiem jautājumiem, kurus es būtu ignorējis, un nozīmīgu šīs grāmatas daļu pamatā ir diskusiju laikā dzimušās domas.

Esmu dzīli pateicīgs saviem draugiem un kolēģiem par komentāriem, ko viņi izteica par grāmatas priekšpēdējo variantu. Kenam Būtam (*Ken Booth*), Hedlijam Bullam (*Hedley Bull*), Deborai Buzanai (*Deborah*

Buzan), Tonijam Buzanam (*Tony Buzan*), Džozefam Frānklam (*Joseph Frankeļ*), Rodžeram Harisonam (*Roger Harrison*), Kalam Holsti (*Kal Holsti*), Piteram Mengoldam (*Peter Mengold*), Piteram Mureaja (*Peter Murray*), Gonsalo Ramosam (*Gonzalo Ramos*), Gaveram Rizvi (*Gowher Rizvi*), Džonam Ragijam un Kenetam Volcam (*Kenneth Waltz*). Ričards Litls (*Richard Little*) man ļoti palīdzēja, izsakot komentārus par pirmo variantu, savukārt Čārlzs Džounss (*Charles Jones*) un Roberts Skidelskis (*Robert Skidelsky*) sīki izanalizēja 5. nodaļu. Bez šo cilvēku palīdzības grāmata nebūtu tāda, kāda tā ir tagad, un pat tajos gadījumos, kad nebiju ar viņiem vienisprātis, viņi ir rosinājuši mani izteikties skaidrāk. Par publicēto grāmatu atbildība, protams, ir jāuzņemas man, bet es ar lielāku pārliecību varu uzņemt šo atbildību, jo esmu saņēmis sitienus kritikas pirmajos raundos.

Es gribu pateikties arī Vorikas universitātei, kas 1981. gadā man piešķīra divus radošos atvaļinājumus. Es nebūtu varējis pabeigt sava darba pirmo variantu, kas bija šīs grāmatas attāls priekštecis, ja manā rīcībā nebūtu bijis šāds nepārtrauktais laikposms. Visbeidzot es ar prieku izsaku pateicību Džojai Gārdneres kundzei (*Mrs. Joy Gardner*), kas man prasmīgi palīdzēja un darīja vairāk nekā paredzēts viņas pienākumos, lai izveidotu mūsu katedru par darbīgu un kārtīgu darba vietu, un kas akurāti un laikā sagatavoja visus materiālus mašīnrakstā.

Barijs Buzans

Londonā, 1982. gada augustā

PRIEKŠVārds OTRAJAM IZDEVUMAM

Esat sveicināti visi, kas lasa šo grāmatu otro reizi! Šis priekšvārds jums pastāstīs, kā un kādēļ otrais izdevums atšķiras no pirmā izdevuma.

Sakarā ar izdevēju ierosinājumu sagatavot šīs grāmatas otro izdevumu izvirzījās uzdevums vai nu precizēt iepriekšējo variantu, vai arī pārskatīt visu jautājumu klāstu. Izdarīt vienīgi nelielas izmaiņas mudināja vēlēšanās «atstāt visu kā ir», tādējādi saglabājot grāmatas identitāti. Grāmatu pamatīgāk pārstrādāt mudināja iespēja vēlreiz apsvērt, kuras no manis aplūkotojām problēmām joprojām ir aktuālas. Tas būtu nepieciešams ne tikai tādēļ, ka ir radušies daudzi jauni darbi, bet arī sakarā ar iepriecinošajām, būtiskajām pārmaiņām starptautiskajā sistēmā, kas aizsākās astoņdesmito gadu beigās. Es izlēmu izmantot iespēju un pārskatīt visu jautājumu klāstu, kā arī atjaunināt to skaidrojumu atbilstoši šīm pārmaiņām, izmantojot gan to, ko esmu paveicis pats, gan arī to, ko citi paveikuši šajā laikā. Tādēļ šajā grāmatā, kas tapusi pēc 1989. gada, ir runāts par tiem pašiem jautājumiem, par kuriem tika runāts iepriekšējā, tajā izmantota tā pati struktūra, taču tās intonācija ir cita, kā arī saturs ir būtiski pārstrādāts.

Uz vienu no vispārīgām izmaiņām ir norādīts jaunajā apakšvirsrakstā. Es šo grāmatu uzskatu nevis par mudinājumu uzsākt stratēģijas studijas, bet gan par darba kārtības pieteikumu jaunai starptautiskās drošības pētniecības nozarei. Dažus no jums mulsināja mana 1987. gadā izdotā grāmata «Ievads stratēģiskajos pētījumos: militārā tehnoloģija un starptautiskās attiecības» (*An Introduction to Strategic Studies: Military technology and international relations*), un izvirzījās jautājums, kā šāda šauru jautājumu loku aptveroša grāmata varēja sekot grāmatai «Cilvēki, valstis un bailes». Manu atbildi uz šo jautājumu jūs atradīsiet ievada nobeigumā un 10. nodaļā.

Manuprāt šā izdevuma intonācija ir optimistiskāka, tā izteiksmes veids ir skaidrāks un mazāk izplūdis (lai gan kopumā garāks) nekā iepriekšējā izdevumā. Šajā grāmatā vairāk akcentēti arī drošības ekonomiskie, sabiedriskie un vides aspekti, vienlīdz saglabājot spēcīgo uzsvāru uz politisko aspektu. Militārā dimensija, protams, ir stingri saglabāta, bet esmu mazāk pievērsies detaļām, tāpēc pilnīgākam ieskatam iesaku «Ievadu stratēģiskajos pētījumos». Es koncentrēju uzmanību uz problēmas izpratni, nevis uz politikas rekomendēšanu, bet es ceru, ka tie, kuri uzskatīs šādu pieeju par nepilnīgu, vismaz pamanīs, ka mazliet ir sašaurināta plaīsa starp teorētisku diskusiju un politikas analīzi.

Lielākā daļa nodaļu, arī tās, kurām saglabāti iepriekšējie nosaukumi, ir rūpīgi pārstrādātas. Ievads ir papildināts ar jaunu daļu, kas veltīta koncepta attīstībai astoņdesmitajos gados. 1. nodaļa ir labota un precizēta, bet tajā nav izdarīti būtiski grozījumi. 2. nodaļas izkārtojums ir tāds pats kā iepriekšējā grāmatā, bet ir izvērsti pārspriedumi par valsts teoriju, kā arī par vājam un spēcīgām valstīm. 3. nodaļā plašāk ir izklāstīta iepriekšējā grāmatā aplūkotā problēma, taču es ceru, ka izklāsts ir padarīts saprotamāks un draudu veidi aprakstīti sīkāk. Arī 4. nodaļa ir būtiski pārstrādāta; tās ievaddaļa par anarhiju līdzinās iepriekš publicētajam materiālam, toties pilnīgi atšķirīga ir pieeja sistēmas struktūras analīzei. Šī pieeja atspoguļo manu pēdējo gadu aizraušanos ar neoreālisma teoriju. Pilnīgi jauna ir daļa par starptautisko sabiedrību. Diskusijai par reģionālajiem drošības kompleksiem ir veltīta 5. nodaļa, kurā izpaužas pirmais mēģinājums vispusīgi analizēt reģionālās drošības struktūru, kas dota B. Buzana, G. Rizvi u. c. darbā «Dienvīdāzijas nedrošība un lielvaras» [B. Buzan and G. Rizvi *et al.*, *South Asian Insecurity and the Great Powers* (London: Macmillan, 1986)]. 6. nodaļa ir pilnīgi pārstrādāta iepriekšējā 5. nodaļā, šajā nodaļā ir nedaudz izmantots iepriekšējais materiāls, bet jaunais virsraksts jau norāda uz to, ka uzmanība ir pievērsta tieši samezglotajam ekonomiskās drošības jautājumam; dažas pēdējās lappuses veltītas atziņām par nobriedušu anarhiju, kas tika ieskicētas 4. nodaļā. 7. un 8. nodaļā ir iekļauts pārstrādāts iepriekšējās 6. un 7. nodaļas materiāls.

Galvenā atšķirība ir tā, ka esmu atteicies no daudzām detaļām, kas attiecas uz bruņojuma attīstību, un mēģinājis konstruktīvāk iezīmēt to, kas darāms, lai mazinātu varas un drošības dilemmu. 9. nodaļa ir pārstrādāta 8. nodaļā, bet 10. nodaļa ir būtiski pārstrādāta iepriekšējās 9. nodaļas variants, kurā ir iekļauti jautājumi, kas saistīti ar jauno starptautiskās drošības pētījumu nozari.

Es ceru, ka šā materiāla pārstrādāšana paildzinās grāmatas mūžu un piesaistīs to lasītāju uzmanību, kuri interesējas par pētījumiem starptautiskās drošības jomā. Es apzinos, ka šis darbs, kurā ieviesta lielāka skaidrība, var zaudēt dažus lasītājus, sevišķi tos, kuri vēlas, lai drošības problēma tiktu sašaurināta un attiecināta uz indivīda līmeni. Iespējams, ka sakarā ar jauna laikmeta veidošanos, kas aizsākās pēc aukstā kara perioda, starptautiskās drošības pētījumi var zaudēt aktualitāti, lai gan es par to šaubos.

Esmu pateicību parādā daudziem cilvēkiem, kuri gadu gaitā ir snieguši atsauksmes par grāmatu, kā arī tiem cilvēkiem, kuri man konkrēti palīdzēja šā pārstrādātā izdevuma tapšanas gaitā. Gan Bengts Sundeliuss (*Bengt Sundelius*), gan Bobs Makinlijs (*Bob McKinlay*) un Svante Karlsons (*Svante Karlsson*) ir izmantojuši to par mācību grāmatu, kā arī izteikuši pārdomātus spriedumus par pirmo izdevumu. Ole Vīvers (*Ole Wæver*) un Kriss Smits (*Chris Smith*) izlasīja otrā izdevuma pirmo variantu un deva atsauksmes par to. 6. nodaļas tapšanā sevišķi palīdzēja Stīvens Gils (*Stephen Gill*), Džefrijs Goldens (*Jeffrey Golden*) un Gautams Sens (*Gautam Sen*). Kens Būts man ieteica nopietnāk pārdomāt apakšvirsraksta formulējumu (tātad arī grāmatu kopumā), nekā es to būtu darījis. Viņš arī īstajā brīdī aicināja mani mēģināt sniegt atbildi uz jautājumu: «Vai starptautiskā drošība ir iespējama?» Mana sieva Debora pasargāja mani no sarežģījumiem, kādus izraisīja tas, ka grāmatas pirmais izdevums iznāca laikā, kad teksta apstrāde ar datoru vēl nebija plaši izplatīta. Būdamā labirdīga, viņa pacieta darba tapšanas moku un ekstāzes brīžus. Daudzējādi ir palīdzējis arī Miera un konfliktu pētniecības centrs Kopenhāgenā, kur es ieguvu jaunus kolēģus, kas ļāva man saprast, kā uzņemts mana darba pirmais izdevums, viņi uzaicināja mani precizēt dažus ar drošību saistītus praktiskos jautājumus, kā arī izmantoja 5. un 10. nodaļas melnrakstus par darba materiāliem. 1990. gada pavasarī Vorikas universitātē piešķīra man radošo atvaļinājumu. Ja nebūtu bijis šis atbrīvojums no darba, M. Tečeres laikā pieaugošais saspīlējums un spriedze britu akadēmiskajā vidē paildzinātu šā darba tapšanu.

Visbeidzot es gribētu aicināt uz sarunu tos cilvēkus, un viņu ir daudz, kuri nonievāja mani par to, ka es 1983. gadā ierindoju Padomju Savienību to valstu skaitā, kurām piemīt gan spēcīgas, gan vājas valsts pazīmes.

Barijs Buzans

Londonā, 1990. gada aprīlī

PRIEKŠVārds Izdevumam Latviešu Valodā

Nedaudz dīvaina sajūta pārņem rakstot priekšvārdu grāmatai, kuru es pirmoreiz uzrakstīju gandrīz pirms divdesmit gadiem un pēdējo reizi pārstrādāju gandrīz pirms desmit gadiem. Tā kā grāmata «Cilvēki, valstis un bailes» plaši tiek izmantota par mācību līdzekli, ir nepieciešams pateikt dažus vārdus, kas būs noderīgi jaunajai auditorijai, kuru iegūs tulkojums latviešu valodā.

Grāmatas sākotnējais mērķis bija izmantot drošības konceptu, lai radītu kopēju pamatu miera pētījumos un stratēģiskajos pētījumos iesaistītajiem zinātniekiem. Tas bija aukstā kara perioda projekts, un tā mērķis bija mazināt laika un enerģijas apjomu, ko cilvēki, kuri nodarbojas ar vienām un tām pašām problēmām un kuri daudz varēja mācīties viens no otra, tērēja neauglīgai opozīcijai. Sakritība laika ziņā nāca par labu šim mērķim, jo grāmatas pirmais izdevums tika publicēts laikā, kad aukstais karš astoņdesmito gadu vidū sāka zaudēt savu sparū. Grāmata palīdzēja radīt kopēju pamatu sašķeltajām intelektuāļu kopām tik dažādās vietās kā Dienvidāfrika un Koreja, taču izrādījās, ka tās nav galvenais grāmatas ieguldījums. Veicot, šķiet, pirmo mēģinājumu veselās grāmatas apjomā pētīt drošību kā starptautisko attiecību pētniecības konceptu, tika veicināta un padarīta daudz loģiskāka tendence aplūkot drošību plašāk nekā tikai un vienīgi kā militārās drošības jautājumu. Aukstais karš bija piedēvējis pārspīlētu nozīmi drošības militārajai dimensijai un padarījis to neskaidru, apslēpjot problēmas ekonomisko, politisko, sociālo un vides dimensiju. Arī šajā ziņā grāmata veiksmīgi bija iznākusi īstajā laikā, uztverot aukstā kara beigu izraisīto intereses pieaugumu par šiem aspektiem un intereses mazināšanos par militārajiem aspektiem. Šī plašākā pieeja drošības problemātikas pētniecībā tagad ir kļuvusi par vispāratzītu

virzienu. Pastāv vērā ņemama literatūra par visiem «jaunajiem» drošības sektoriem un to saistību (vai šādas saistības trūkumu) ar tradicionālo militāro drošību. Drošības problemātikas paplašināšana nenozīmē, ka netiek novērtēta vai tiek ignorēta militārā drošība, kura joprojām ir nozīmīga un svarīga daudzās pasaules daļās. Taču šī grāmata iestājas par to, ka militāro problemātiku gandrīz nekad nevar izprast izolēti, turklāt šādi mēģinājumi bieži vien ir neproduktīvi. Šis arguments joprojām ir spēkā, un tas izskaidro, kāpēc grāmata vēl nav zaudējusi savu nozīmi.

Protams, dažā ziņā tā ir novecojusi. Piemēri neattiecas uz tagadējo situāciju, un argumentācija ir formulēta drīzāk vecmodīgā uz valsti centrētā valodā. Šeit izklāstītā drošības izpratne tagad šķiet pārāk objektivistiska (ka kaut kas ir vai nav drauds) un nepietiekami pilnīgi ir aprakstīta drošības sociāli veidotā daba, ka tas, ko uzskata vai neuzskata par draudu, ir sociāla diskursa produkts [«drošībiskošanas» process (t. i., drošības satura piešķiršana parādībām. – *Red.*)]. Jaunākajās uzrakstītajās grāmatās es un citi Kopenhāgenas skolas pārstāvji esam pētījuši drošības nozīmi, attiecinot to uz citiem objektiem, ne tikai uz valsti. Taču tas viss nemazina šīs grāmatas nozīmi. Daudzu pēdējā laikā veikto pētījumu pirm-sākumi ir meklējami jautājumos un konceptos, kas tika izvirzīti šajā grāmatā, tādēļ «Cilvēki, valstis un bailes» joprojām ir noderīga kā ceļš uz bagātīgo un daudzveidīgo literatūru, kas ir sarakstīta par šo problēmu. Ja jūs gribat saprast diskusijas par drošību pasaulē pēc aukstā kara, tā joprojām ir labs sākuma punkts.

Barijs Buzans

Londonā, 1998. gada decembrī

* «drošībiskošanas» process, t. i. drošības satura piešķiršana parādībām. – *Red.*

IEVADS

NACIONĀLĀS DROŠĪBAS PROBLĒMA STARPTAUTISKAJĀS ATTIECĪBĀS

Maz ir tādu cilvēku, kuri noliegs, ka gan indivīda, gan nacionālā, gan starptautiskā drošība ierindojama svarīgāko cilvēces problēmu skaitā. Nacionālā drošība ir sevišķi svarīga, jo valstis ietekmē daudzus apstākļus, kuri nosaka drošību abos pārejos līmeņos, turklāt šķiet, ka valstis nespēj harmoniski līdzspastāvēt. Visā valstu pastāvēšanas vēsturē katru valsti ir apdraudējusi citu valstu pastāvēšana. Katras valsts militārās un ekonomiskās aktivitātes savas drošības stiprināšanai bieži vien ir bijušas saistītas ar citu valstu centieniem izraisīt ekonomiska rakstura traucējumus un karu. Dažādos vēstures periodos nacionālās drošības problēmas svarīgums un raksturs stipri atšķiras – dažreiz šī problēma it sevišķi saasinās, bet dažreiz, kā tas bija 19. gadsimtā un šīs grāmatas tapšanas laikā, tā ievirzās saspilējuma mazināšanās un pieaugošanas sadarbības fāzē. Bet, neskatoties uz šīm svārstībām, problēma kopumā saglabājas, tāpat kā nedrošība un bailes, ko tā rada.

Lai pilnībā izprastu nacionālās drošības problēmu, pirmām kārtām ir jāizprot drošības koncepts. Vairumā gadījumu, kuros to lieto, sevišķi tie cilvēki, kuri ir iesaistīti valsts politikas veidošanā, izrādās, ka šis jēdziens nav pietiekami izpētīts. Es centīšos parādīt, ka vienkāršota drošības koncepta izpratne rada nopietnus šķēršļus progresam un ka to var uzskatīt par daļu no problēmas. Par vienkāršotu es dēvēju tādu nacionālās drošības izpratni, kas nepietiekami apzinās pretrunas, kuras ietver pats koncepts, un/vai arī faktu, ka drošības loģika gandrīz vienmēr ir saistīta ar augstu savstarpējās atkarības līmeni, kāds raksturīgs valstīm, kas cenšas garantēt sev drošību. Mans nolūks ir parādīt, kā pilnīgāk izstrādāts un plašāk tverts koncepts var veicināt konstruktīvu nacionālās drošības problēmas precizēšanu.

Drošība nav vienīgais koncepts, ar kura palīdzību risināma nacionālās drošības problēma. Lielākā daļa pētījumu, kuri ir bijuši un joprojām ir orientēti uz analīzi un ieteikumiem, tradicionāli balstās uz varas un miera konceptiem. To zinātnieku viedoklis, kuri nacionālās drošības analīzē par pamatu ņem varas konceptu, balstīts uz starptautisko attiecību reālisma skolas pārstāvju uzskatiem, ko pauž, piemēram, E. H. Kārs (*E. H. Carr*) un Hanss Morgentavs (*Hans Morgenthau*).¹ Var iebilst, ka vara ne tikai atsedz starptautiskās sistēmas potenci pamatmodeli, bet izceļ arī starptautiskās sistēmas dalībnieku rīcības galveno motivu. Tie, kuri labprātāk analizē nacionālo drošību, pamatojoties uz miera konceptu, zināmā mērā ir saistīti ar ideālisma skolas uzskatiem. Ideālisti apgalvo, ka viņu pieeja pretēji reālistu vienmēr sadrumstalotai pieejai ne tikai ļauj aplūkot šo problēmu, vadoties no holistikas viedokļa, bet arī koncentrē uzmanību tieši uz svarīgo kara problēmu. Tā kā karš rada visnopietnākos draudus nacionālajai drošībai, kara problēmas atrisināšana valstu līmenī eliminētu šo problēmu arī starptautiskajā līmenī.

Līdz astoņdesmitajiem gadiem uzskatos par nacionālās drošības problēmu dominēja šīs divas pieejas. Parasti tās, kā es jau kaut kur citur sīkāk esmu par to runājis², noveda pie ļoti pretējiem, pat pretrunīgiem ieteikumiem. Šajās izvērstajās debatēs drošības konceptam bija pakārtota loma. Reālisma skolas pārstāvji uzskatīja, ka drošība ir saistāma ar varu – valsts, kas ir pietiekami spēcīga, lai ieņemtu vadošo vietu, iegūs arī drošību. Šim viedoklim varēja piekrist, ja varu skaidroja, pamatojoties uz H. Morgentava³ ieskicētajiem ļoti vispārīgajiem pieņēmumiem. Kaut arī drošība pamatoti tika izvirzīta par mērķi, pašiznīcināošs bija uzskats, ka vara ir ceļš uz šo mērķi. Ideālisti uzskatīja, ka drošība ir miera sekas: ilgstošs miers garantētu drošību visiem.

Šajā grāmatā es pierādu, ka salīdzinājumā ar varas vai miera konceptu drošības koncepts, būdams daudzpusīgāks un pamatīgāks, ir labāk izman-

¹ E. H. Carr, *The Twenty Years Crisis* (London, Macmillan: 1946, otrais izdevums); Hans Morgenthau, *Politics Among Nations* (New York: Knopf, 1973, 5. izdevums). Par nesensajiem neoreālistu uzskatiem sk. arī Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics* (Reading, Mass.: Addison – Wesley, 1979). Reālismu šajā kontekstā nedrīkst jaukt ar tāda paša nosaukuma filozofisko skolu.

² Barry Buzan, «Peace, power, and security: contending concepts in the study of international relations», *Journal of Peace Research*, 21:2 (1984).

³ Peter Gellman, «Hans J. Morgenthau and the legacy of political realism», *Review of International Studies*, 14: 4 (1988), 50.–58. lpp.

tojams starptautisko attiecību pētīšanā. Tas norāda uz rīcības primāro motīvu, kurš ir atšķirīgs, bet ne mazāk svarīgs kā tas motīvs, uz kuru norāda varas koncepts. Drošības koncepts noved līdz perspektīvas izpratnei, kura atšķiras no tās izpratnes, ko piedāvā miera koncepts, bet nav mazāk node-rīga. Kopumā veidojas tāda analītiska struktūra, kuru var salīdzināt ar to, kas atrodama vispāratzītos konceptos. Jāteic, ka pilnīgāk izstrādāts drošības koncepts atrodas starp diviem pretējiem uzskatiem – starp varas un miera konceptu – un ietver sevī ne tikai lielāko daļu no atziņām, kas saistītas ar abiem šiem konceptiem, bet vienlaikus arī papildina tos ar savām atziņām. Šis koncepts izvirza daudz ideju, kuras vieno abu pārējo skolu vispāratzītos pieņēmumus un palīdz sašaurināt politisko un intelektuālo plaisu, kāda diemžēl tās parasti, un par postu abām, šķir.

Izvirzās uzdevums – padarīt šo drošības konceptu spējīgu funkcionēt, jo to nevar rehabilitēt tāpēc, ka tas nekad nav bijis pietiekami izstrādāts. Kopš astoņdesmito gadu sākuma šim jautājumam ir pievērsta nopietna uzmanība. Tomēr ir lietderīgi, iztīrājot drošības konceptu, paturēt prātā tos iemeslus, kuru dēļ drošības koncepta izstrādāšana ir ietilgusi.

DROŠĪBA – NEPIETIEKAMI IZSTRĀDĀTS KONCEPTS

Tas, kā publikācijās tiek aplūkots drošības koncepts, spilgti liecina par to, ka šis koncepts starptautisko attiecību jomā nav pietiekami izpētīts. To grāmatu klāstā, kuras veltītas ar varu saistītām problēmām, ir sastopams ne tikai ārkārtīgi daudz empīriskā rakstura darbu, bet arī labi izstrādāti teorētiski materiāli. Gluži pamatoti varētu cerēt, ka līdzīga bilance vērojama attiecībā uz jebkuru plaši izmantotu akadēmisku konceptu, bet vēl pavisam nesen par drošības konceptu to nevarēja teikt.

Termins kā tāds parasti tiek lietots starptautiskajās attiecībās un citās pētniecības nozarēs. Izrādās, ka gan praktiķi, gan zinātnieki to ir pieņēmuši par centrālo vienojošo konceptu. Taču literatūra par šo konceptu ir visai nevienmabīga. Liels un joprojām plaukstošs ir to darbu klāsts, kuri pārstāv empīrisko virzienu un kuros uzmanība pievērsta nacionālās drošības mūsdienu problēmām un jautājumiem. Vairums darbu tiek publicēti saistībā ar stratēģisko pētījumu apakšnozari, kurā drošība ir galvenais normatīvais objekts. Valstu ārpolitiskās, militārās un ekonomiskās nostādnes, to krustošanās pārmaiņu vai strīdu gadījumos, kā arī galvenās attiecību

struktūras, ko tās rada, tiek analizētas, ņemot vērā valstu centienus panākt nacionālo un/vai starptautisko drošību. Bet līdz septiņdesmitajiem gadiem, kad pieauga interese par ekonomiku un vidi, drošības konceptu parasti lietoja, runājot par konkrētu starptautiskās sistēmas subjektu politikajām interesēm, un līdz pat astoņdesmito gadu beigām šajās diskusijās tika nopietni uzsvērts šā koncepta militārais aspekts.

Līdz 1980.gadam bija izdots maz konceptuālu darbu par drošību, un vēl joprojām nav atrodama vienota teorētiska nostādne. Aizraušanās ar kolektīvo drošību pēc Pirmā pasaules kara diezgan daudz solīja, bet, tā kā Tautu Savienība un Apvienotās Nācijas nepildīja tām uzticētos uzdevumus, interese par šo pieeju mazinājās.⁴ Džona Herca (*John Herz*) atziņas par «drošības dilemmu» ir lielākais sasniegums 20. gadsimta piecdesmito gadu sākumā.⁵ Tās pauda strukturālu pieeju, saskaņā ar kuru valstu mēģinājumi pašām apmierināt savas ar drošību saistītās vajadzības neatkarīgi no šo valstu nodomiem pārējās valstīs izraisa pieaugošas nedrošības izjūtu, jo katra puse interpretē savus veiktos pasākumus kā aizsardzību, bet citu veiktos pasākumus – kā potenciālus draudus. Literatūrā drošības dilemma pa lielākai daļai tika vērtēta pozitīvi, taču izrādījās, ka aukstā kara atmosfēra nav labvēlīga šādi liberālai atziņai, jo daudzu cilvēku izpratni ierobežoja starp konkurējošajām lielvalstīm pastāvošā darbības – pretdarbības dinamika. Tikai vēlāk, septiņdesmito gadu otrajā pusē, ir vērojams mēģinājums, it īpaši Roberta Džervisa (*Robert Jervis*) darbā, atkal pievērst uzmanību nejausajiem savstarpējās atkarības elementiem drošības attiecībās.⁶ Tas ir pārsteidzoši, jo šī ideja izvirza svarīgu un izsmalcinātu alternatīvu

⁴ Sk., piemēram, Otto Pick and Julian Critchley, *Collective Security* (London: Macmillan, 1974); Roland N. Stromberg, *Collective Security and American Foreign Policy* (New York: Praeger, 1963); M. V. Naidu, *Collective Security and the United Nations* (Delhi: Macmillan, 1974); un Barry Buzan, «Common security, non-provocative defence, and the future of Western Europe», *Review of International Studies*, 13:4 (1987), 265.–267. lpp.

⁵ John H. Herz, «Idealist internationalism and the security dilemma», *World Politics*, 2 (1950), 157.–180. lpp.; John H. Herz, *Political Realism and Political Idealism* (Chicago: University of Chicago Press, 1951); un John H. Herz, *International Politics in the Atomic Age* (New York: Columbia University Press, 1959), 231.–243. lpp.

⁶ Robert Jervis, *Perception and Misperception in International Politics* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1976) sevišķi 3. nod.; «Security regimes», *International Organization*, 36:2 (1982) un «Cooperation under the security dilemma», *World Politics*, 30:2 (1978), 167.–214. lpp. Sk. arī Richard K. Ashley, *The Political Economy of War and Peace: The Sino-Soviet-American triangle and the modern security problematic* (London: Pinter, 1980).

modelim, kurā cīņa par varu tiek izmantota, lai izskaidrotu starptautiskās politikas virzošos spēkus.

Iespējams, ka Arnolda Volfersa (*Arnold Wolfers*) raksts par nacionālo drošību⁷ ir visvairāk pazīstamais konceptuālais darbs par drošību. Protams, A. Volfersa darbā liktais uzsvars uz *nacionālo* drošību atspoguļoja empiriskajā literatūrā dominējošo orientāciju, un viņa pētījums meistarīgi parāda, cik sarežģīts ir šis daudzdimensiju koncepts. Šķiet, tas, ka A. Volferss raksturoja drošību kā «neskaidru simbolu» (kāda vietā viņš teicis, ka tam «varbūt nav precīzas nozīmes») nelaimīgā kārtā mazināja vēlēšanos uzskatīt drošību par galveno pieeju starptautisko attiecību izpratnē. Gandrīz noteikti varu teikt, ka tas nebija viņa nolūks, jo pētījuma galvenais mērķis bija parādīt to potenciālo ļaunumu, ko slēpj sevī neskaidrība par nacionālo simbolu, kas ietver sevī tik lielu politisku potenci.

Pirms uzplaukuma astoņdesmito gadu sākumā bez šiem nozīmīgajiem darbiem ir atrodami vēl nedaudzi konceptuāli pētījumi par drošību. Hedlijs Bulls, Bernards Broudijs (*Bernard Brodie*), Frenks Treidžers (*Frank Trager*) un Frenks Saimonijs (*Frank Simonie*) devuši nelielu, bet derīgu ieguldījumu jautājumā par grūtībām, kas saistītas ar šā koncepta lietojumu.⁸ Hjū Makdonalds (*Hugh Macdonald*) mēģināja risināt problēmu, kas izvirzās sakarā ar šā koncepta neskaidrību, bet viņu pieveica paša kategorijas, viņš izstājās no cīņas, nosaukdams drošību par «neadekvātu konceptu». Arī Hanss Moricens (*Hans Mouritzen*) nonāca pie šādas atziņas⁹, lai gan visai atšķirīgu iemeslu dēļ. Roberts Džerviss izvirzīja interesantu ideju par drošības režīmiem, pievēršot uzmanību nevis analīzei valsts līmenī, bet sistēmas līmenī.¹⁰ Savukārt Gerts Krels (*Gert Krell*) uzsāka kritizēt miera pētījumiem raksturīgo izpratni par drošību kā pārsvarā militāru konceptu.¹¹

⁷ Arnold Wolfers, «National security as an ambiguous symbol», *Discord and Collaboration* 7 (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1962), 10. nod.

⁸ Hedley Bull, *The Control of the Arms Race* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1961), 25.–29. lpp.; Bernard Brodie, *War and Politics* (London: Cassell, 1973), 8. nod.; Frank N. Trager and Frank L. Simonie, «An introduction to the study of national security», F. N. Trager un P. S. Kronenberg (eds.), *National Security and American Society* (Lawrence: University Press of Kansas, 1973).

⁹ Hugh Macdonald, «The place of strategy and the idea of security», *Millenium*, 10:3 (1981); Hans Mouritzen, *Finlandization: Towards a general theory of adaptive politics* (Aldershot: Avebury, 1988), 46.–47. lpp.

¹⁰ Jervis, citētajā darbā (6. piezīme, 1982).

¹¹ Gert Krell, «The development of the concept of security», *Arbeitspapier* 3/1979, Peace Research Institute, Frankfurt.

Ir pieejami arī materiāli par vispārējām diskusijām, kas Amerikas politiskās izvēles kontekstā notikušas nacionālās drošības jautājumos.¹² Plašajā un labi pazīstamajā kritiska rakstura literatūrā par stratēģiskajiem pētījumiem ir atrodami arī komentāri par drošības koncepta izmantošanu.¹³ Lai gan šiem darbiem ir sava nozīme, tie nenoveda pie konsekventas koncepta izpētes. Piemēram, Dž. Herca, R. Džervisa un H. Bulla darbos ir izstrādātas noderīgas metodes konkrētu problēmu aplūkošanai, tomēr tie neatklāja pilnīgu šā koncepta potenciālu, caur kura prizmu varētu aplūkot visu problēmu kopumā.

Nepalika nepamanītas briesmas, ko slēpj tas, ka drošība ir slikti izpētīts, bet politiski ietekmīgs koncepts. Vairāki autori kritizēja un nosauca par šauru un nepamatotu tādu pieeju, kura akcentē nacionālās drošības ideju un kura bieži, lai gan ne vienmēr, noved pie drošības interpretēšanas militārajā aspektā. Uz to norāda jau minētais A. Volfersa raksts, kuru autors sacerējis aukstā kara ziedu laikā. Ričards Ešlijs (*Richard Ashley*) plaši kritizēja redukcionistisku, uz starptautisko attiecību subjektu orientētu un šauri tvertu drošības analīzi (viņš to dēvē par «tehnisko racionalitāti») un tās vietā piedāvāja holistisku, uz savstarpējām saiknēm orientētu, sistemātiskāku viedokli («īstu racionalitāti»)¹⁴. Viņš norādīja, ka tehniskā racionalitāte pati par sevi ir galvenais faktors, kas saasina drošības dilemmu. Kens Būts pārliecinoši pierāda, ka, ņemot vērā problēmas raksturu, uz valsti vērstā, etnocentriski ierobežotā analīze, ar kuru aprobežojas stratēģisko pētījumu nozare, ir ne vien nepilnīga, bet arī bīstama, jo šīs analīzes rezultātā noteiktā nepareizā diagnoze, ja tā tiek ievērota, izstrādājot valsts politiku, var problēmu vēl vairāk saasināt. R. Ešlijs un K. Būts, lai gan viņi balstās uz pilnīgi atšķirīgiem izejas punktiem, nonāk pie līdzīgiem secinājumiem. K. Būta vārdiem runājot, «tie stratēģi, kuri necensās kļūt par daļu no atrisinājuma, neapšaubāmi kļūst par aizvien nozīmīgāku problēmas sastāvdaļu»¹⁵.

Arī Leonards Bītons (*Leonard Beaton*) ir norādījis, ka drošības koncepts nav izprotams šauri – nacionālās drošības ietvaros un ka tajā ir

¹² Piemēram, Richard J. Barnet, «The illusion of security», Charles R. Beitz and Theodore Herman (eds.), *Peace and War* (San Francisco: W. H. Freeman, 1973); un Maxwell D. Taylor, «The legitimate claims of national security», *Foreign Affairs*, 52:3 (1974).

¹³ Sk. Barry Buzan, *An Introduction to Strategic Studies: Military technology and international relations* (London: Macmillan, 1987), 12.–13. lpp.

¹⁴ Ashley, citētajā darbā (6. piezīme), sevišķi 10. nod.

¹⁵ Ken Booth, *Strategy and Ethnocentrism* (London: Croom Helm, 1979), 133. lpp.

iekļaujami daudzi sistēmiska rakstura apsvērumi.¹⁶ Līdzīgi, bet no atšķirīgas perspektīvas, Stenlijs Hofmans (*Stanley Hoffmann*) norādīja, ka nepieciešams «nacionālo drošību padarīt par vienu no pasaules kārtības politikas aspektiem»¹⁷. Hedlijs Bulls iebilda pret pārmērīgu savtīgumu, kas izpaužas nacionālās drošības problēmas traktējumā, un atbalstīja plašāku skatījumu, saskaņā ar kuru lielāka uzmanība pievēršama kopējām interesēm, uzskatot, ka jāņem vērā saikne starp dažādu valstu nacionālo drošību.¹⁸ L. B. Krauze (*L. B. Krause*) un Džozefs Najs (*Joseph Nye*) vēl piebilda, ka «ne ekonomisti, ne politologi nav pievērsuši pietiekami daudz uzmanības drošības koncepta sarežģītajai būtībai, arī tam, cik *noderīgs instruments* tas ir, lai palielinātu citu vērtību nozīmi»¹⁹. Branta komisija aicināja dot jaunu drošības koncepta traktējumu, tādu, kurš pārvarētu šauru priekšstatu par militāro aizsardzību un vairāk akcentētu savstarpējās atkarības loģiku.²⁰

Visi šie uzskati pauž domu, ka pašos pamatos nepilnīga ir atziņa, ka drošība ir saistīta ar atsevišķu valstu līmeni un militāra rakstura problēmām. Labākajā gadījumā šāda drošības jēdziena izpratne radīja to bīstami neskaidro simbolu, kura aprises vispārīgās līnijās raksturojis A. Volferss un «kurš, šķietami piedāvājot ieteikumus un pamatu plašai vienprātībai, ... var atļaut katram piekārt pievilcīgu un, iespējams, maldinošu izkārtņi jebkurai nostādnei, kas viņam šķiet pievilcīga»²¹. Sliktākajā gadījumā šāda nostādne var saasināt drošības dilemmu līdz tādai pakāpei, ka tā atgādina modeli, saskaņā ar kuru starptautiskās attiecības ir nebeidzama cīņa par varu. Šā viedokļa atbalstītāji uzskata, ka nacionālā drošība var būt tik pašiznīcinoša, ka termins kļūst acimredzami pretrunīgs.

Dominēja nelietderīga vienveidība, jo gan politikas veidotāji, gan stratēģi aplūkoja drošību saistībā ar valsts varu. Tie akadēmiskie zinātnieki, kurus nodarbināja drošības problēma, aprobežojās ar šīs problēmas analīzi no varas viedokļa. Valsts politikas veidotāji, kā to prasīja un prasa viņu

¹⁶ Leonard Beaton, *The Reform of Power: A proposal for an international security system* (London: Chatto & Windus, 1972).

¹⁷ Stanley Hoffmann, *Primacy or World Order* (New York: McGraw-Hill, 1978), 252. lpp.

¹⁸ Bull, citētajā darbā (8. piezīme) 21. lpp.

¹⁹ L. B. Krauze and J. S. Nye, «Reflections on the economics and politics of international economic organizations», C. F. Bergsten and L. B. Krauze (eds.), *World Politics and International Economics* (Washington, DC: Brookings Institution, 1975), 329. lpp.

²⁰ *North - South: A programme for survival*, Report of the Brandt Commission (London: Pan, 1980), 124.-125. lpp.

²¹ Wolfers, citētajā darbā (7. piezīme), 147. lpp.

ieņemamais amats, pilnvaras un atbildība, pārsvarā aplūko problēmu no nacionālā viedokļa. Nav gandrīz neviena neatkarīga politikas veidotāja, kurš stāvētu pāri valsts limenim. Tādējādi dominēja situācija, kurā gan politika, gan analīze sākotnēji bija neproduktīva un kurā gan zinātnieki, gan praktiķi bija spiesti uzņemties lomas, ko noteica iesakņojusās un institucionalizētas tradīcijas.

Vismaz piecos dažādos veidos var izskaidrot to, kādēļ nav pietiekami izstrādāta drošības teorētiskā izpratne, lai gan diskusijas par drošību empīriskā līmenī bieži ir izraisījušās tādēļ, ka trūka dziļākas un plašākas izpratnes par šo konceptu.

Pirmais iespējamais skaidrojums ir tāds, ka ideja ir izrādījusies pārāk sarežģīta, lai piesaistītu analītiķus, un tādēļ tā ir atstāta novārtā, dodot priekšroku vienkāršāk traktējamiem konceptiem. Tas ir vērā ņemams arguments, jo drošība, kā nopratītie, kuri izlasīs šo grāmatu, ir grūti analizējams koncepts. Bet tas nav sarežģītāks par pārējiem sociālo zinātņu pamatkonceptiem. Tāpat kā varas, taisnīguma, miera, vienlīdzības, mīlestības un brīvības koncepti, kuri ir rosinājuši sarakstīt daudzus darbus, arī drošības koncepts, sakot V. B. Galija (*W. B. Gallie*) vārdiem, «pašos pamatos ir strīdīgs koncepts»²². Šādi koncepti noteikti rada neatrisināmus strīdus par to nozīmi un izmantošanu, jo tajos, kā norādījis Ričards Litls, «ir ideoloģisks elements, kurš sniedz empīrisku liecību, kas nav izmantojama par līdzekli strīdīgā jautājuma atrisināšanai»²³. Pat šķietami konkrētu konceptu, piemēram, valsti, ņemot vērā tā pretrunīgo dabu, nevar raksturot ar precīzu, vispārpieņemtu definīciju²⁴. Paradoksāli ir tas, ka šo konceptu lietderību daļēji nosaka tas, kas būtībā dara tos neskaidrus, jo šī neskaidrība izraisa teorētiskas diskusijas. Visā sociālo zinātņu kopainā šie koncepti aizņem veselu darbības lauku, nevis kādu konkrētu punktu, un šā iemesla dēļ tos var definēt nevis vispārējā nozīmē, bet tikai attiecībā uz kādu konkrētu gadījumu. Būtībā strīdīgie koncepti ieskicē jomu, par kuru ir runa, nevis precīzē kādu noteiktu stāvokli. Tos nepieciešams teorētiski analizēt, lai noteiktu to izmantošanas ietvarus un konstatētu pretrunas

²² W. B. Gallie, «Essentially contested concepts», Max Black (ed.), *The Importance of Language* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1962), 121.–146. lpp. Sk. arī T. D. Welton, *The Vocabulary of Politics* (Harmondsworth: Penguin, 1953), sevišķi 2. nod.

²³ Richard Little, «Ideology and change», Barry Buzan and R. J. Barry Jones (eds.), *Change and the Study of International Relations* (London: Pinter, 1981), 35. lpp.

²⁴ Kenneth H. F. Dyson, *The State Tradition in Western Europe* (Oxford: Martin Robertson, 1980) 205.–206. lpp.

tajos, kā arī noteiktu, cik būtiski tos ietekmē jaunas norises. Drošības darbības sfēra un pretrunas, ko tā ietver sevī, nav pietiekami izpētītas, un, kā šajā grāmatā ir mēģināts parādīt, cēloņi tam nav meklējami apstākļi, ka šis uzdevums ir sarežģīts pēc būtības.

Otrs un daudz pārliecinošāks skaidrojums tam, kādēļ drošības koncepts ir atstāts novārtā, ir saistīts ar to, ciktāl drošības un varas konceptos skartās sfēras pārklājas akūtas konfrontācijas situācijā. Pat ļoti vispārīgais reālistu piedāvātais starptautiskās politikas modelis, saskaņā ar kuru starptautiskā politika ir vienīgi cīņa par varu, acīmredzami bija attiecināms uz Otrā pasaules kara un gandrīz tūlīt pēc tam sekojošā aukstā kara vidi. Tika uzskatīts, ka tolaik valstis bija iesaistījušās cīņā par varu un drošība tika uzskatīta vienkārši par varas, it īpaši par militārās varas, atvasinājumu. Drošības koncepts tika sašaurināts līdz kritērijam, pēc kura varēja konstatēt, kā attiecīgai valstij vai sabiedroto valstu grupai veicies cīņā par varu, vai arī to, cik stabils kopumā ir spēku līdzsvars. Drošībai, kas tika noreducēta gandrīz līdz varas sinonīmam, pašai par sevi vairs nebija lielas nozīmes plašākā sistēmiskā kontekstā, un tādēļ drošības dilemmas risinājumi varēja funkcionēt tikai kā nenozīmīgs pielikums modelim, saskaņā ar kuru starptautiskās attiecības ir cīņa par varu. Problēma ir nevis tā, ka vara un drošība ir savstarpēji aizstājamas, bet tā, ka tādas tās šķita tajā laikā. Šī šķietamība bija pietiekami pārliecinoša, lai apslāpētu turpmākus drošības kā patstāvīga koncepta pētījumus. Asas konfrontācijas vai konflikta situācijā vara var kļūt par drošības būtību, bet pieņemot, ka tā tas ir vienmēr, pastāv risks, ka tas būs pravietojums, kas piepildās pats no sevis. Saskaņā ar šādu viedokli divi saspilējuma mazināšanās periodi, viens – septiņdesmitajos gados un otrs, kas aizsākās astoņdesmito gadu vidū, ir uzskatāmi par aukstā kara kontrapunktu, un tie ir veicinājuši skatījumu uz drošību kā varas koncepta alternatīvu.

Trešais drošības koncepta nepietiekamas izpētes cēlonis ir meklējams vairākkārtējos mēģinājumos līdz pat septiņdesmito gadu beigām vērsties pret reālisma skolas ortodoksiju. Ideālisma novirziena pārstāvji noraidīja reālistu modeli, uzskatot, ka tas ir bīstami pašpietiekams un pārāk saistīts ar karu pasaulē, kura ir bruņojusies ar atomieročiem. Viņi būtu varējuši atbalstīt drošības konceptu, kā to darīja daudzi līdzīgi domājoši cilvēki laikā starp abiem kariem, bet, tā kā trīsdesmito gadu pieredze bija tik ļoti novājinājusi kolektīvās drošības konceptu, viņi to nedarīja. Ideālisti pievērsās apjomīgākajam un savā būtībā strīdīgākajam miera konceptam. Miera nodrošināšanas politika, kas ietvēra bruņošanās ierobežošanu,

atbrūņosanos un starptautisko sadarbību, bija starpkaru perioda politikas atbalss un draudošās atomiznīcināšanas nojausmā piedāvāja daudz iedvesmojošāku bāzi pētījumiem nekā ar drošību saistītās sarežģītās problēmas, kurām miera pētniecībā bija tikai pakārtota loma. Turklāt drošības reputāciju jau bija aptraipījusi saistība ar varas modeli.

Vēlāk pretdarbība reālismam tika koncentrēta ap savstarpējās atkarības konceptu. Tas atspoguļoja tik daudzveidīgas problēmas kā vide un cilvēktiesības un principā izvirzīja intelektuālu orientāciju, kura dotu iespēju attīstīt drošības konceptu Dž. Herca piedāvātajā risinājumā. Tomēr sākotnējo motivāciju šai kustībai deva Amerikas ekonomisko grūtību padziļināšanās septiņdesmito gadu sākumā, un lielākā daļa šīs koncepcijas nemarksistisko izmantotāju, protams, pārsvarā pievērsās ekonomisko problēmu iespaidam uz pasaules politiku. Viņu nolūks bija tradicionālo, uz militāru varu orientēto reālistu modeli nobīdīt otrajā plānā, jo viņi uzskatīja, ka uz sacensību orientētā, fragmentētā un uz spēku balstītā pieeja, kas izpaudās šajā modeli, arvien vairāk neatbilst stingri saauktam starptautiskās politiskās ekonomijas pasaules mēroga tīklam. Šī pieeja mēģināja izveidot divu slāņu struktūru. Militārie apsvērumi tika uzskatīti par mazsvarīgākiem salīdzinājumā ar rezultātiem, kuros izpaucas savstarpējās atkarības problēmas. Militārie jautājumi veido atsevišķu sektoru, kurš ir svarīgs kā pamatnosacījums savstarpējai neatkarībai, bet kurš darbojas vairāk vai mazāk pats par sevi. Tā kā atomstrupceļš, kurā bija nonākušas lielvalstis, paralizēja šo valstu militārās attiecības, militārais spēks pats par sevi vairs nebija uzskatāms par neapstrīdamu lielās politikas centru. Stratēģiskajos pētījumos pamazām ielavījās ekonomiskas dabas jautājumi, kuros izskanēja rūpes par stratēģisko resursu piegādēm, un varas modeļi sāka ietekmēt savstarpējās atkarības piekritēju domāšanu, jo kļuva acīmredzams, ka savstarpējā atkarība nav sadalīta vienmērīgi.²⁵ Bet, par spīti pamācošam piemēram, ko ietvēra atbaidīšanas teorija, kurā skaidri bija saskatāma savstarpēji garantētās iznīcināšanas draudu savstarpējā atkarība²⁶, maz tika darīts, lai integrētu abas koncepcijas ar savstarpējās atkarības loģikas palīdzību un, izmantojot vienojošu drošības konceptu, risinātu militārā spēka problēmu starptautiskās anarhijas sistēmā. Abas šīs barjeras astoņdesmitajos gados sabruka.

²⁵ Par pēdējo no minētajiem fenomeniem sk. Robert O. Keohane and Joseph S. Nye, *Power and Interdependence* (Boston: Little Brown, 1977). 2. nodaļā autori iestājas par militāro faktoru nobīdi fonā, tādējādi izlejot drošības bērnu kopā ar reālistu vannas ūdeni.

²⁶ Buzan, citētajā darbā (13. piezīme), 11. un 12. nod.

Drošībai pietiekama vērība netika veltīta arī tā metodoloģiskā apvērsuma dēļ, kurš no piecdesmito gadu beigām līdz pat septiņdesmito gadu vidum bija pārņēmis starptautisko attiecību nozari. Biheiviorisms ar tā empīrisku, no novērtējumiem brīvo un kvantitatīvo pieeju nebija piemērots pēc būtības pretrunīgo konceptu pasaulei. Tā patiesi bija skaidri izteikta sacelšanās pret šāda neskaidra un nekumulatīva domāšanas veida ietekmi. Biheivioristiem vajadzēja nodarboties ar varas konceptu, jo tas pārstāvēja dominējošo viedokli. Un nevarēja gribēt, lai tāds dziļš muklājs kā drošība izraisītu viņos sajūsmu. Arī šis šķērslis ir sarucis, jo biheiviorisms atteicās no daudzām savām sākotnējām pretenzijām un samierinājās ar sarežģīto realitāti.

Ceturtais iemesls, kādēļ drošības koncepts nav pietiekami izpētīts, ir meklējams stratēģisko pētījumu būtībā, kuros kā pakārtotā nozarē tika veikti daudzi empīriski pētījumi par militārās politikas jautājumiem. Kādēļ tad tas nav kļuvis par pamatu drošības konceptuālā aspekta izpētei? Tam, kā es jau citur plašāk esmu izklāstījis, ir divi iemesli.²⁷ Pirmais ir tas, ka stratēģiskajos pētījumos ļoti liela daļa enerģijas ir jāpatērē tam, lai būtu lietas kursā par jaunākajām norisēm. Nepārtraukti jākontrolē un jāizvērtē izmaiņas starptautiskajā draudzīgumā un naidīgumā, kā arī nemitīgā mijiedarbība starp sasniegumiem ieroču ražošanas tehnoloģijā un to izvietojumā. Šā uzdevuma milzīgais apjoms lielā mērā ir bijis iemesls tam, ka stratēģiskie pētījumi ir aprobežojušies ar ieskatu tuvākajā nākotnē, neizrādot vēlēšanos pārsniegt empīrisku, uz politiku orientētu pētījumu ietvarus.

Otrkārt, stratēģisko pētījumu nozare ir izveidojusies galvenokārt angļu un amerikāņu, bet vēl vispārīgāk sakot, rietumu aizsardzības politikas vajadzību rezultātā un, kā tāda tā saglabā skaidri redzamas savas izcelsmes iezīmes. To, ka šajos pētījumos uzmanība ir veltīta drošībai, lielā mērā nosaka tādu hegemonisko valstu *status quo* orientācija, kuras ir veiksmīgi pārvarējušas lielu tuvāko kaimiņvalstu spiedienu. Stratēģiskajos pētījumos uzmanības centrā ir politika, un tādēļ tie ir ierobežoti empīriski un spiesti pakļauties valsts drošības politikas imperatīviem. Lai gan termins «drošība» tiek plaši izmantots stratēģiskajos pētījumos, šī joma joprojām galvenokārt pastāv reālistu izvīrītā modeļa – cīņas par varu – ietvaros.²⁸ Kā tālāk tiks

²⁷ Barry Buzan, «Change and insecurity: a critique of strategic studies», Buzan and Jones, citētajā darbā (23. piezīme), 9. nod. un Buzan, citētajā darbā (13. piezīme), sevišķi 1. nod.

²⁸ Brīnišķīgu stratēģisko pētījumu kritiku šajā aspektā sk. Booth, citētajā darbā (15. piezīme), 9. nod.

paskaidrots, viens no šā pārstrādātā izdevuma nolūkiem ir iezīmēt atšķirību, kāda pastāv starp stratēģiskajiem un drošības pētījumiem, sevišķi salīdzinājumā ar stratēģisko pētījumu definīciju manā 1987. gadā izdotajā grāmatā *An Introduction to Strategic Studies: Military technology and international relations* («Ievads stratēģiskajos pētījumos: militārā tehnoloģija un starptautiskās attiecības»), kurā tika runāts par «spēka līdzekļu nozīmi starptautiskajās attiecībās»²⁹.

Piektais, pēdējais un pastāvīgais iemesls, kādēļ drošībai nav pievērsta vajadzīgā uzmanība, ir saistīts ar argumentu, ka praktiķiem, kuri darbojas valsts politikas jomā, ir svarīgi iemesli, lai saglabātu šā koncepta simbolisko neskaidrību. Apelēšana pie nacionālās drošības, lai attaisnotu aktivitātes un politiku, kuru pretējā gadījumā nāktos izskaidrot, ir visai ērts politisks instruments, visdažādāko grupējumu interesēm. Tā kā, piesaucot nacionālo drošību, iekšpolitikas jomā var iegūt lielāku politisko varu, neskaidri definēta nacionālā drošība politiskajām un militārajām elitēm paver iespēju izvērst varas palielināšanas stratēģiju. Situācijās, kad pastāv ekspansionistiski tendētu lielvaru uzbrukuma draudi, šāds mēģinājums pastiprināt politisko varu ir attaisnojams, piemēram, kā tas bija trīsdesmito gadu beigās, bet ārējo draudu dabiskā neskaidrība miera laikā ļauj viegli paslēpt valsts drošības apmetnī daudz ļaunākus nolūkus.

Nav nepieciešams piebilst, ka, piemēram, Savienotajās Valstīs un Padomju Savienībā zināmas aprindas guva labumu no tā, ka pārspilēja to draudu nopietnumu, kurus abas puses uzspieda viena otrai. Ar naidīgu ārvalstu tēla kultivēšanu var attaisnot pastiprinātu politisko uzraudzību, resursu novirzīšanu militārajam sektoram, ekonomisko protekcionismu un citas līdzīgas politiskās aktivitātes, kas ir dziļi saistītas ar valsts iekšpolitiskās dzīves vadīšanu. Starptautiskajā sistēmā draudi gandrīz vienmēr ir pietiekami reāli, lai to pārspilējumu varētu padarīt ticamu. Ārkārtējā situācijā nacionālās drošības nepieciešamību var piesaukt tādēļ, lai par to nediskutētu. Niksona administrācijas pēdējās dienas vai arī Ķīnas valdības rīcība pēc demonstrantu slaktiņa Tjaņanmeņa laukumā 1989. gada jūnijā spilgti parāda, kā tas notiek. Šajā sakarībā atkal jāpievēršas priekšstatam par neskaidrajiem konceptiem, kuru ideoloģiskā būtība aizved mūs līdz pašai politikas sirdij. Drošība ir izteikts politisks koncepts, un šā drošības aspekta izpētei pievērsīsimies nākamajās nodaļās.

²⁹ Buzan, citētajā darbā (13. piezīme), 8. lpp.

KONCEPTA ATTĪSTĪBA ASTONĒDESMITAJOS GADOS

Kopš 1981. gada, kad es rakstiju šo grāmatu, drošības konceptam ir pievērsta lielāka uzmanība un tas ir labāk izstrādāts nekā tolaik atainoju. To atgādinot, es nepretendēju ne uz ko vairāk kā tikai uz mazu lomu procesā, kam ir daudz būtiskāki cēloņi. Iespējams, ka visspilgtāk šis koncepts atspoguļo savstarpējās atkarības nesaudzīgo ietekmi uz to domāšanas veidu, kāds agrāk bija raksturīgs reālistiem un ideālistiem.

Pēc reālistu domām, savstarpējā atkarība padarīja ekonomikas, vides un sabiedrībā pastāvošās problēmas spilgtāk saskatāmas starptautiskajā sistēmā pretstatā spēka politikas šaurākajai un bieži vien daudz nacionālistiskākajai pieejai. Gan tradicionālais reālisms, gan stratēģiskie pētījumi bija neaizsargāti pret savstarpējās atkarības skola kritiku. Reālisms tādēļ, ka tas vairs neatspoguļoja daudzas starptautiskajā jomā aktuālas problēmas. Bet stratēģiskie pētījumi tādēļ, ka pēc trīsdesmit gadus ilgā šo pētījumu attīstības un īstenošanas posma to centrā izvirzītā atbaidīšanas doktrīna negarantēja ne intelektuālu, ne praktisku drošību.³⁰ Neoreālisti, it īpaši Kenets Volcs savā ietekmīgajā varas politikas strukturālajā teorijā drošības motīvu izvirzīja par valsts vadības centrālo motīvu anarhiskā sistēmā: «Anarhijā drošība ir visaugstākais mērķis... Drošība ir tas galamērķis, uz kuru sistēma iedrošina valstis tiekties.»³¹ Pateicoties miljoniem dolāru, kurus to iedrošināšanai piešķīra Makarturu fonds un jaunajam žurnālam «*International Security*», stratēģi atbildēja, mēģinot izvērst debates. Par parastu parādību kļuva aicinājumi izmantot drošības loģiku, lai stratēģiskajos pētījumos iekļautu ar ekonomiku, politiku, sabiedrību un vidi saistītas problēmas.³² Daži autori apgalvoja, ka «starptautisko drošību» uzskata par galveno šīs pētniecības nozares konceptu³³, savukārt citi sāka pat dēvēt šo nozari par «starptautiskās drošības pētījumiem».³⁴

³⁰ Buzan, citētajā darbā (13. piezīme), 199.–202. lpp.

³¹ Waltz, citētajā darbā (1. piezīme), 126. lpp.

³² Joseph S. Nye Jr. and Sean M. Lynn-Jones, «International security studies», *International Security*, 12:4 (1988); Jessica Tuchman Mathews, «Redefining security», *Foreign Affairs*, 68:2 (1989); Richard H. Ullman, «Redefining security», *International Security*, 8:1 (1983); Joseph S. Nye Jr., «The contribution of strategic studies: future challenges», *Adelphi Papers*, No. 235 (London: IISS, 1989).

³³ Dz. Najs, turpat (1989), 25. lpp.

³⁴ J. S. Nye and S. M. Lynn-Jones, citētajā darbā (32. piezīme); Helge Haftendorn, «The state of the field: a German view», *International Security*, 13:2 (1988).

Miera problēmu pētītājiem savstarpējās atkarības ietekme nozīmēja to, ka ne izolacionistu (vienpusēja atbrūošānās, «mazs ir skaists» antistatists*), ne globālistu (vispārēja atbrūošānās, pasaules valdība) pieeja nespēja izvirzīt pieņemamas nostādnes miera jautājuma risināšanai. Miera kustības, tāpat kā stratēģi, slimoja ar doktrināru panikumu un faktiski nespēja attaisnot cerības. Savstarpējās atkarības ideja daudzējādā ziņā bija tuva ideālistu viedoklim. Tā lika viņiem pieņemt nenovēršamo faktu, ka visa savstarpējās atkarības struktūra ietver sevī saspringtu, bieži vien uz konkurenci balstītu mijiedarbību starp daudzām dažādām un ļoti stabilām valstīm. *Kopējās drošības* ideja izkristalizējās anarhijas loģikas un ideālisma imperatīva sintēzes rezultātā. Pirmo reizi to izvirzīja Palmes komisija 1982. gadā, un tā izraisīja plašas debātes.³⁵ Kopējās drošības teorija uzsvēra drošības attiecību savstarpējo atkarību pretstatā tradicionālajai stratēģijai, kas priekšplānā izvirzīja nacionālo drošību. Tas saskanēja ar lielāka skaita miera pētnieku iesaistīšanos diskusijās par aizsardzības politiku (nevis kritizēt to no malas), īpaši izvirzot veiksmīgo neprovocējošas aizsardzības ideju, un palīdzēja attaisnot šo iesaistīšanos³⁶.

Tādējādi tika likti pamati reālistu un ideālistu pētījumu problemātikas saplūsmei. Tas notika arī tādēļ, ka pieauga to cilvēku skaits, kas vēlējās radikāli mainīt esošo situāciju, kuru bīstamu darīja atgriešanās pie aukstā kara un ekonomiskā lejupslīde. Liela daļa abu pušu pārstāvju bija pieņēmuši drošību kā labāko konceptuālo instrumentu. Stratēģiem un miera

* Antistatists – iestāšanās pret valsts centralizētu pārvaldi un valsts kontroli pār ekonomikas un sociālo sfēru. – *Red.*

³⁵ Report of the Independent Commission on Disarmament and Security Issues, *Common Security: A programme for disarmament* (London: Pan Books, 1982); Barry Buzan, citētajā darbā (4. piezīme); Josephine O'Connor Howe (ed.), *Armed Peace: The search for world security* (London: Macmillan, 1984); Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), *Policies for Common Security* (London: Taylor and Francis, 1985); Stan Windass (ed.), *Avoiding Nuclear War: Common security as a strategy for the defence of the West* (London: Brassey's, 1985); Reinhard Mutz, *Common Security: Elements of an alternative to deterrence peace* (Hamburg: Institut für Friedensforschung and Sicherheitspolitik, 1986); Raimo Väyrynen, «Common security and the state system», npublicēts raksts, Helsinki, 1988.

³⁶ Buzan, citētajā darbā (13. piezīme), 17. nod.; W. Agrell, «Offensive versus defensive: military strategy and alternative defence», *Journal of Peace Research*, 24:1 (1987); Johan Galtung, «Transarmament: from offensive to defensive defence», *Journal of Peace Research*, 21:2 (1984); David Gates, *Non-Offensive Defence: A strategic contradiction?*, Occasional Paper 29 (London: Institute for European Defence and Strategic Studies, 1987); Björn Möller, *Resolving the Security Dilemma in Europe* (London: Brassey's 1990). Vispār sk. *Non-Offensive Defence (NOD) Newsletter*, Centre for Peace and Conflict Research, Copenhagen.

pētniekiem politikā pavērās plašas darbības lauks, kura sastāvdaļa bija nepieciešamība izstrādāt tādas nostādnes aizsardzības politikā, kuras atbilstu divām realitātēm – spēcīgai anarhiskai politiskai organizācijai un aizvien pieaugoši savstarpējai atkarībai.³⁷ Drošības teorētisko izstrādi uzņēmās jauna pētnieku paaudze, kuru pārstāvēja Ole Vivers un Robs Vokers (*Rob Walker*). Viņi uzsāka drošības koncepta izpēti no vēsturiskā, filozofiskā un politiski lingvistiskā aspekta.³⁸ Šo konceptu atzina aizvien vairāk austrumeiropiešu kā labāko veidu, kā izskaidrot milzīgās pārmaiņas austrumu – austrumu un austrumu – rietumu attiecībās pēc M. Gorbačova nākšanas pie varas Padomju Savienībā.³⁹

Tā kā astoņdesmito gadu beigās sāka irt pēckara starptautiskās sistēmas aukstā kara un bipolārā struktūra, bija pamats domāt, ka drošība pamazām kļūst par vispieņemamāko konceptu, uz kura varētu balstīties, pētot politiskās norises augstākajā līmenī pēckara starptautiskajā sistēmā.

ŠIS GRĀMATAS PIEEJA PROBLĒMĀM

Šķiet, pamatots ir apgalvojums, ka tradicionālās drošības koncepcijas bija (un daudzos gadījumos vēl joprojām ir) pārāk šauras. Taču tas nenozīmē, ka pastāv vienots uzskats par to, kādai vajadzētu būt plašāk veidotai koncepcijai. Joprojām ir nepieciešams pārdomāt, ko ņemt par pamatu, izstrādājot plašāku viedokli. Citiem vārdiem sakot, ir nepieciešams attēlot drošības – šā būtībā strīdīgā koncepta – darbības sfēru. Šis kartogrāfiskais vingrinājums, protams, ir vairāk abstrakts nekā empīrisks, jo tā mērķis ir noteikt tos konceptuālos pamatus, uz kuriem balstīti daudzi gan

³⁷ Barry Buzan, «Is international security possible?», Ken Booth (ed.), *New Thinking about Strategy and International Security* (London: Unwin Hyman, 1990).

³⁸ Ole Wæver, «Security, the speech act: analysing the politics of a word», npublicēts variants, Centre for Peace and Conflict Research, Copenhagen, 1989; R. B. J. Walker, «The concept of security and international relations theory», npublicēts materiāls, University of Victoria, 1987.

³⁹ Ole Wæver, Pierre Lemaitre, Elzbieta Tromer (eds.), *European Polyphony* (London: Macmillan, 1989); Pierre Lemaitre, «Krise und reform in den socialistischen staaten und das sicherheitssystem Europas», C. Welmann (ed.), *Frieden in und mit Osteuropa* (nāks klajā, Suhrkamp Verlag); «International security» *Külpolitika: a special edition*, 1988; József Balázs, «A note on the interpretation of security», *Development and Peace*, 6 (1985), 143.–150. lpp.

stratēģiska rakstura, gan arī citi pētījumi. Mēģinot pārlūkot dažādās kritikas, kas vērstas pret pārāk šauro pieeju valsts drošībai, analītiķiem nākas distancēties no ikdienas politisko problēmu ietekmes un pārvarēt tradicionālo domāšanas veidu. Šajā grāmatā ir pilnīgi pretēja, lai gan papildinoša pieeja tai, kādu izraudzījies Nevils Brauns (*Neville Brown*) darbā «Nākotnes globālais izaicinājums: prognostisks pētījums par pasaules drošību. 1977.–1990. gads» (*The Future Global Challenge: A predictive study of world security 1977–1990*)⁴⁰. Taču abās grāmatās izpaužas centieni pavērt drošībai plašāku perspektīvu nekā tā, kuru piedāvā tradicionālā interese par valsts militāro politiku. Zināmā mērā ievērojot Starptautiskā stratēģisko pētījumu institūta gadagrāmatas *Strategic Survey* tradīcijas, N. Brauns raugās no pasaulē vērojamo daudzpusīgo tendenču un norišu skatpunkta. Viņš, nopietni analizējot šīs tendences un norises, secina, ka starptautiskās vides mainīgais raksturs liek plašāk izvērst drošības konceptu. Viņa ļoti empīrisko pieeju ierobežo tas, ka nākotnes lineāro projekciju ticamība strauji samazinās, attālinoties no jebkuriem konkrētas tagadnes zināmajiem faktiem. Ikviens, kurš situācijā, kāda bija 1983. gadā, mēģinātu paredzēt patieso stāvokli Austrumeiropā 1989. gadā, būtu uzskatīts par bezcerīgu sapņotāju.

No tā izriet, ka lielāka uzmanība pievēršama drošības idejai, nevis mūsdienu empīriskajiem apstākļiem, kuros ir jāveido drošības politika. Kas ir drošība tās vispārējā izpratnē? Kā šī vispārējā izpratne ir attiecināma uz konkrētām realitātēm, piemēram, uz cilvēkiem un valstīm, kas ir drošības politikas objekti? Kas ir drošības objekti, kad runa ir par nacionālo drošību? Ja tā ir valsts, tad ko tas nozīmē? Vai valsts ir jāuztver kā tajā mītošo indivīdu summa, vai kādā aspektā tā ir kaut kas vairāk nekā tās sastāvdaļu summa? Kā indivīdi ir saistīti ar nacionālās drošības ideju, ņemot par pamatu viņu pašu intereses? Ko pretstatā tam nozīmē starptautiskā drošība? Vai tā attiecas uz kādu realitāti, kas stāv pāri valstīm? Vai kaut kādā ziņā, drošība ir fenomēns, kas nav sadalāms starp valstīm?

Tādējādi izvirzās gan filozofiska, gan empīriskā rakstura uzdevums. Tā kā drošība savā būtībā ir problemātisks koncepts, tas izvirza gan jautājumus, gan sniedz atbildes. Tas ietver sevī vairākas būtiskas pretrunas un nianses, kuras var radīt neskaidrības, ja tās nav pietiekami izprastas. Būtiskākās ir pretrunas starp aizsardzību un drošību, starp indivīda un nacio-

⁴⁰ Neville Brown, *The Future Global Challenge: A predictive study of world security 1977–1990* (London: RUSI, 1977).

nālo drošību, starp nacionālo drošību un starptautisko drošību, kā arī starp vardarbīgiem līdzekļiem un miermīļīgiem nolūkiem. Ņemot vērā arī grūtības, kas saistītas ar drošības objekta noteikšanu (*id est*, kas ir tas, kas rada drošību), un lamatas, kurās var iekrist, ietverot šo konceptu virknē sektoru (militāro, politisko, ekonomikas, vides un sabiedrības), jūs sapratīsiet to, cik apjomīgs ir šis uzdevums.

Šā darba mērķis ir nevis rast šo āķīgo miklu atrisinājumu, bet gan izpētīt tās, un tādējādi parādīt grūtības – un arī iespējas –, kuras izvirzās ikvienam, kas mēģina izmantot šo konceptu reālu problēmu risināšanā. Viens no vieglāk veicamiem uzdevumiem šajā jomā ir izmantot gūtās atziņas, lai atspēkotu vienkāršotu drošības koncepta interpretāciju, kurā tiek ignorētas vairākas šā koncepta pretrunas. Piemēram, tāda aizsardzības politika, kura rada draudus un provocē bailes citās valstīs, mazina, nevis palielina drošību. Spilgts piemērs tam ir Vācijas kara flotes izaicinājums Lielbritānijai pirms Pirmā pasaules kara. Taču daudz sarežģītāks uzdevums ir rast pakārtotus konceptus, kuri pavērtu iespēju drošības konceptu izmantot praktiskās situācijās, pilnībā apzinoties ar to saistītās pretrunas. Pozitīvi ir vērtējama tāda ideja, kā, piemēram, neprovocējoša aizsardzība, jo tā dod dziļu izpratni par to, kādēļ nepieciešams risināt ar militāro drošību saistītus jautājumus un ar kādām pretrunām šajā jomā nākas saskarties.

Kā jau iepriekš teikts, drošība būtībā *nav* pakļaujama vienotai, vispārīgai definīcijai. Tāpēc šīs grāmatas mērķis nav sniegt šādu definīciju. Protais, gan tieksme pēc intelektuālas precizitātes, gan mēģinājumi noskaidrot drošības politikas mērķus izvirza prasību definēt drošību. Turklāt ir nepieciešams sniegt pārskatu par rezultātiem. Arnolds Volferss ir brīdinājis par drošības neskaidrību, un Čārlzs Šulce (*Charles Schultze*) nepārprotami ir teicis, ka «nacionālās drošības koncepts nepakļaujas akurātam un precīzam formulējumam. Tas attiecas uz dažādiem riskiem, par kuru iespējamību mēs zinām maz, un nejausībām, kuru raksturu mēs tikai miglaini varam nojaust.»⁴¹ Ņemot vērā šos brīdinājumus, daudzi autori nav spējuši pretoties kārdinājumam un mēģinājuši definēt drošību.

Jožefs Balāss (*József Balázs*): «Starptautisko drošību tiktāl nosaka dažādu sociālo sistēmu iekšējā un ārējā drošība, ciktāl lielā sistēmas identitāte ir atkarīga no ārējiem apstākļiem. Eksperti parasti definē sociālo drošību kā iekšēju drošību. Tās pamatfunkcija ir garantēt attiecīgās valdošās šķiras

⁴¹ Charles L. Schultze, «The economic content of national security policy», *Foreign Affairs*, 51:3 (1973) 529.–530. lpp.

politisko un ekonomisko varu vai konkrētas sociālās sistēmas izdzīvošanu un attiecīgas sabiedriskās drošības pakāpi.»⁴²

Ians Belanijs (*Ian Bellany*): «Drošība paver relatīvas iespējas izvairīties no kara un dod cerību, ka arī iespējamie zaudējumi neradīsies kara rezultātā.»⁴³

Pēnelope Hārtlanda-Tunberga (*Penelope Hartland-Thunberg*): [Nacionālā drošība ir] «valsts spēja veiksmīgi īstenot savas nacionālās intereses jebkurā vietā pasaulē tā, kā tā uzskata par pareizu»⁴⁴.

Volters Lipmans (*Walter Lippmann*): «Valsts ir tik droša, cik tai nedraud pamatvērtību upurēšana, lai izvairītos no kara, un cik tā spējīga izaicinājuma gadījumā tās saglabāt, uzvarot šajā karā.»⁴⁵

Maikls H. H. Lovs (*Michael H. H. Louw*): [Nacionālā drošība ietver sevī tradicionālo aizsardzības politiku un arī] «valsts nemilitārās aktivitātes, lai nodrošinātu tās spēju pastāvēt kā politiskai vienībai nolūkā ietekmēt un realizēt tās iekšējos un starptautiskos mērķus»⁴⁶.

Džakomo Luciani (*Giacomo Luciani*): «Nacionālo drošību varētu definēt kā spēju izturēt ārēju agresiju.»⁴⁷

Lorens Mārtins (*Laurence Martin*): [Drošība ir] «labklājības nodrošināšana nākotnē»⁴⁸.

Džons E. Mrozs (*John E. Mroz*): [Drošība ir] «relatīvs nodrošinājums pret bīstamiem draudiem»⁴⁹.

Kanādas Nacionālās aizsardzības koledža [*National Defence College (Canada)*]: [Nacionālā drošība ir] «tāda dzīvesveida saglabāšana, kas ir pieņemams tautai un savienojams ar citu [valstu] vajadzībām un pamatotiem

⁴² Balāzs, citētajā darbā (39. piezīme), 146. lpp.

⁴³ Ian Bellany, «Towards a theory of international security», *Political Studies*, 29:1 (1981), 102. lpp.

⁴⁴ Penelope Hartland-Thunberg, «National economic security: interdependence and vulnerability» grām.: Frans A. M. Alting von Geusau un Jacques Pelkmans (eds.), *National Economic Security* (Tilburg: John F. Kennedy Institute, 1982), 50. lpp.

⁴⁵ Citēts Arnold Wolfers, *Discord and Collaboration* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1962), 150. lpp.

⁴⁶ Michael H. H. Louw, *National Security* (Pretoria: ISS – University of Pretoria, 1978), citāts ir ņemts no piezīmes ievadā, kura virsraksts ir «The purpose of the symposium».

⁴⁷ Giacomo Luciani, «The economic content of security», *Journal of Public Policy*, 8:2 (1989), 151. lpp.

⁴⁸ Laurence Martin, «Can there be national security in an insecure age?», *Encounter*, 60:3 (1983), 12. lpp.

⁴⁹ John E. Mroz, *Beyond Security. Private perceptions among Arabs and Israelis* (New York: International Peace Academy, 1980), 105. lpp.

centieniem. Tas nozīmē, ka nepastāv militāra uzbrukuma vai spiediena un iekšējā apvērsuma iespēja, un netiek garantētas politiskās, ekonomiskās un sociālās vērtības»⁵⁰.

F. N. Treidžers un F. N. Saimonij: «Nacionālā drošība ir politikas sastāvdaļa, kuras mērķis ir radīt valstī un starp valstīm politiskos apstākļus, kuri veicinātu nacionālo vērtību aizsardzību un bagātināšanu pret esošiem un potenciāliem pretiniekiem.»⁵¹

Ričards Ulmans (*Richard Ullman*): «Nacionālo drošību apdraud darbība vai notikumu virkne, kas 1) nopietni un relatīvi īsā laikposmā var degradēt valsts iedzīvotāju dzīves kvalitāti vai 2) var nopietni ierobežot valsts vadībai, privātām un nevalstiskām vienībām (personām, grupām, korporācijām) pieejamās politikas izvēli.»⁵²

Ole Vīvers: «Drošību var uzskatīt par to, ko valodniecībā sauc par runas darbību: ...pats izteikums ir darbība... Izrunājot vārdu «drošība», valsts pārstāvis ievieto konkrēto gadījumu noteiktā sfērā un pieprasa īpašas tiesības izmantot nepieciešamos līdzekļus, lai aizkavētu attiecīgas norises.»⁵³

Arnolds Volferss: «Objektīvi raugoties, drošība nozīmē to, ka iegūtās vērtības nav apdraudētas, subjektīvi raugoties, – to, ka nav arī bailu par to, ka šādas vērtības varētu tikt apdraudētas.»⁵⁴

Šīs definīcijas ir vērā ņemamas, jo tās pievērš uzmanību tādiem nozīmīgiem nacionālās drošības kritērijiem kā vērtību noteicošā loma, iespējamo draudu laiks un intensitāte, kā arī drošības kā valsts mērķa politiskajam raksturam. Bet tās var arī izdarīt lāča pakalpojumu, nepamatoti pieskīrot šiem konceptiem nepiemītošas stabilitātes šķietamību. Semantisku iemeslu dēļ ir grūti izvairīties no tā, lai drošību neuztvertu absolūtā nozīmē, jo vārds pats par sevi jau ietver absolūtu nosacījumu – kaut kas ir vai nu drošs, vai arī nedrošs. Bet šis vārds neietver tik plašu pakāpenisku spektru kā jēdzieni «karsts» un «auksts». Vairumā definīciju nav skarti daudzi būtiski jautājumi. Kas ir pamatvērtības? Vai tās ir fiksēts vai mainīgs atskaites punkts? Vai tās savā būtībā nav pretrunīgas? Kādi pārmaiņu cēloņi ir atzīstami un kādi ne? Vai «uzvarai» ir kāda jēga mūsdienu kara

⁵⁰ Course documents, National Defence College of Canada, Kingston, 1989.

⁵¹ Frank N. Trager and Frank L. Simonie, «An introduction to the study of national security» grām.: F. N. Trager and P. S. Kronenberg, *National Security and American Society* (Lawrence: University Press of Kansas, 1973), 36. lpp.

⁵² Ullman, citētajā darbā (32. piezīme), 133. lpp.

⁵³ Wæver, citētajā darbā (38. piezīme), 5.–6. lpp.

⁵⁴ Wolfers, citētajā darbā (45. piezīme), 150. lpp.

apstākļos? Vai ir iespējams konceptuāli nošķirt drošības subjektīvos un objektīvos aspektus? Vai karš ir vienīgais drauds nacionālajai drošībai? Kā definējami relatīvas drošības mērķi? Vai nacionālā drošība patiesi ir nacionāla problēma vai tikai valdošo aprindu izpausmes veids? Vai valsts ir tiesīga noteikt tādus drošības kritērijus, kuru īstenošanai nepieciešams paplašināt ietekmi aiz šīs valsts robežām, tādējādi aizskarot citu valstu drošības intereses? Kā definējami termini «draudi» un «agresija», pretstatot tos normālai darbībai? Šo definīciju neadekvātums nedrīkst pārsteigt vai laupīt drosmi. Daudzu gadu pūliņi nav devuši vispārātzītu varas definīciju vai tās mērauklu. Milzum daudz juristu cenšas atrisināt neskaidrības, kas saistās ar taisnīguma konceptu. Jāņem vērā, ka drošība ir ciets rieksts, un līdzīgi, kā tas ir ar varas un taisnīguma konceptiem, universālas definīcijas trūkums nedrīkstētu kavēt konstruktīvas diskusijas par drošību. Lai gan precīzas definīcijas aizvien ir apstrīdamas, vispārējā nozīmē ir skaidrs, par ko tiek runāts, respektīvi, par materiālām iespējām, ja runājam par varu, un par taisnīga atrisinājuma meklējumiem situācijā, kad drošība ir strīdīga, ja runājam par taisnīgumu.

Drošības aspektā mēdz diskutēt, kā novērst brīvības apdraudējumu. Kad šīs diskusijas notiek starptautiskās sistēmas kontekstā, drošību uzskata par valsts un sabiedrības spēju saglabāt savu neatkarīgo identitāti un funkcionālo integritāti. Dažkārt valsts un sabiedrības viedokļi par drošību sakrīt, bet dažkārt ne. Drošības uzdevums ir garantēt izdzīvošanu, bet, protams, drošība ietver arī daudzas citas ar eksistences apstākļiem saistītas problēmas. Viena no problēmām, ar kuru nākas sastapties tiem, kuru uzmanības lokā ir šis koncepts, izvirzās gadījumos, kad minētie jautājumi vairs neattiecas uz drošību un kļūst par daļu no ikdienas dzīves neskaidrībām. Drošība pirmām kārtām ir attiecināma uz cilvēku kopuma likteņiem un tikai pēc tam uz atsevišķu cilvēku personisko drošību. Tādējādi mūsdienu starptautiskajā sistēmā teritoriāli suverēna valsts ir drošības standarta vienība. Ideāla ir tāda nācijvalsts, kurā etniskās un kultūras robežas sakrīt ar politiskajām robežām, kā tas ir Japānā un Dānijā. Bet, tā kā daudzos gadījumos nācijas un valstis nesakrīt, nevalstiskas kopības, sevišķi nācijas, arī ir ļoti svarīga vienība drošības analizē. Ņemot vērā to, ka starptautiskās sistēmas struktūra lielākajās organizatoriskajās dimensijās (politiskajā, ekonomiskajā, sabiedrības) ir anarhiska (bez centrālās varas), dabiski ir tas, ka arī drošības analīzes centrālais objekts ir atsevišķas vienības. Valsts ir dominējošā vienība, un tādēļ nacionālā drošība ir centrālais jautājums gan tā tradicionālajā, bet divdomīgajā attieksmē pret valsti, gan

arī daudz tiesākā lietojumā saistībā ar etniskajām un kultūras vienībām. Tā kā daži militārie un ekoloģiskie draudi var ietekmēt izdzīvošanas apstākļus uz visas planētas, svarīga nozīme ir tam, ka drošība attiecas uz visu cilvēci kopumā.

Cilvēku drošību ietekmē dažādi faktori piecos galvenajos sektoros: militārajā, politiskajā, ekonomiskajā, sociālajā un vides jomā. Militārajā jomā drošība galvenokārt ir attiecināma uz mijiedarbību starp diviem līmeņiem – starp valsts militāro potenciālu, ko var izmantot gan bruņotam uzbrukumam, gan aizsardzībai, un to, kā valstis uztver cita citas nolūkus. Drošība politiskajā jomā ir attiecināma uz valsts organizatorisko stabilitāti, pārvaldes sistēmu un ideoloģiju, kas šo sistēmu leģitimē. Drošība ekonomikas jomā attiecas uz resursu, finansu un tirgu pieejamību, kas ir nepieciešami, lai uzturētu labklājību un valsts varu pieņemamā līmenī. Sabiedriskā drošība attiecas uz tradicionālu valodas, kultūras, reliģisko, nacionālās identitātes un paražu modeļu ilgtspējas garantēšanu, nodrošinot arī apstākļus evolūcijai. Drošība vides jomā ir saistīta ar vietējās un visas planētas biosfēras – šīs svarīgās atbalsta sistēmas – uzturēšanu, jo no tās ir atkarīga visa pārējā cilvēku darbība. Šie pieci sektori nefunkcionē izolēti cits no cita. Katrs no tiem pievērš uzmanību kādam būtiskam aspektam drošības problemātikā un norāda uz to, kā nosakāmas prioritātes. Taču tie visi ir sausti izturīgā ciešu saikņu tīklā.

Ja mums ir skaidra izpratne par to, kas ir drošība, visaptverošas definīcijas trūkums nekavē tālāko virzību. Noderīgāk ir mēģinājumus dot precīzas definīcijas sasaistīt ar empīrisku gadījumu aplūkošanu, jo tas ļauj identificēt atsevišķus faktorus. Ņemot vērā to, ka es šajā grāmatā neaplūkošu atsevišķus gadījumus, esmu izvirzījis uzdevumu sniegt plašāku drošības analīzi, kas palīdzēs tiem, kuri vēlēšies izmantot drošības konceptu, pētot konkrētus gadījumus. Šādā aspektā uzmanība parasti tiek pievērsta šā koncepta pretrunām, nemēģinot tās atrisināt. Mans nolūks ir iezīmēt šā koncepta izmantošanas jomu, atklājot gan tā vispārējās iezīmes, gan tajā skaidri saskatāmās problēmas. Šāda «karte» ne tikai parādīs to cenu, kāda maksājama par drošības koncepta šauru izpratni, bet arī priekšrocības, kuras dod mēģinājums izmantot plašāku interpretāciju.

Šā intelektuālā ceļojuma galamērķis ir nevis nokļūt pilnīgi citā vietā, bet gan «nonākt izejas punktā un iepazīt šo vietu no jauna»⁵⁵. Kādā savā

⁵⁵ T. S. Eliot, *Collected Poems 1902–1962* (London: Faber and Faber, 1963), «Little Gidding», 222. lpp.

vēl šobrīd aktuālā komentārā Maikls Hovards (*Michael Howard*) ir teicis, ka diskusijām par drošības jautājumiem visai bieži tiek izvirzīti ārkārtīgi primitīvi konceptuālie standarti un ka «nenoliedzami gudri un pietiekami autoritatīvi sabiedriskie darbinieki joprojām izsaka par militāro varu un atbrūošanas visai naivus un dogmatiskus atzinumus, kuriem līdzīgi nav sastopami nevienā sociālo zinātņu vai sabiedrisko jautājumu jomā»⁵⁶.

Šā pētījuma rezultāti var palīdzēt paaugstināt konceptuālās izsmalcinātības līmeni, kurā cilvēki diskutē par drošību. Tie var arī mazināt nacionālās drošības politisko ietekmi, parādot tās ierobežojumus un pretrunas un tādējādi mazināt briesmas, uz kurām pirms trīsdesmit gadiem norādīja A. Volferss. Labākajā gadījumā tas varētu novest pie jaunas sintēzes izpratnē par starptautiskajām attiecībām kopumā, kas pavērtu iespēju izmantot šo jauno pieeju gan starptautiskajos pētījumos, gan šaurākās debatēs par stratēģisko pētījumu ietvariem.

Starptautiskajos pētījumos uz drošības konceptu balstītas studijas paver jaunas perspektīvas un apliecina, ka neoreālistu viedokļi ir būtiski starptautiskās sistēmas izpratnei. Tā kā drošība ir tik fundamentāls koncepts, mēģinājums iezīmēt tā darbības jomu liek pārļūkot visu nozari. Mēs saskaramies ar visai pazīstamām problēmām, taču aplūkojam tās caur drošības prizmu, nevis daudz pierastāko varas, bagātības un miera prizmu. Tieši tāpat kā starptautisko attiecību aplūkošana caur varas prizmu rada tādus atvasinātus konceptus kā spēku līdzsvaru, rodas jauni atvasināti koncepti, kas iekļaujas modeļos, kurus atklāj drošības prizma. Tādi vecie koncepti kā sistēmas struktūra un bruņošanās sacensība tiek skatīti citā rākursā, un jaunie koncepti tiek izmantoti, risinot tik seno nacionālās drošības politikas veidošanas problēmu.⁵⁷

⁵⁶ Michael Howard, «Military power and international order», *International Affairs*, 40:3 (1964), 407.–408. lpp.

⁵⁷ Lai gan šajā apskatā mēs pieskarsimies daudziem starptautisko attiecību aspektiem, es nerunāšu par karu. Kara apstākļos drošība iegūst izteikti militāru raksturu, kas maz līdzinās tām iezīmēm, kādas raksturīgas drošībai tad, kad kara nav. Kara laikā drošība ir saistīta ar daudz šaurāku un visumā labāk izprastu faktoru kopumu, nekā tas ir miera apstākļos. Atbaidīšanas politikas un kodolbruņošanās radītā strupceļa dēļ drošības problēmas nozīme kara laikā ir samazinājusies, bet tajā pašā laikā nemazinās vispārējās rūpes par drošību. Nacionālās drošības problēma ir konstanta starptautisko attiecību iezīme neatkarīgi no tā, vai ir karš vai nav; tā varētu pastāvēt politiskās un ekonomiskās cīņas ietvaros, kā to paredzēja Padomju Savienība savā mierīgas līdzāspastāvēšanas idejā. Šo īemeslu, kā arī vietas trūkuma dēļ es runāšu par karu kā par nacionālās drošības problēmas sastāvdaļu un dziļi neanalizēšu īpašo gadījumu, kurš attiecas uz drošību kara apstākļos.

Neoreālistu uzskatu būtiskumu apstiprina spēcīgā loģika, kas padara starptautiskās sistēmas anarhisko struktūru par starptautiskās drošības svarīgāko politisko kontekstu.⁵⁸ *Anarhija* šajā kontekstā nozīmē to, ka trūkst *centrālās* valdības. Starptautiskajā sistēmā anarhija nozīmē nevis valdības trūkumu *per se*, bet gan to, ka valdība atrodas sistēmas atsevišķās vienībās. Ja šīs vienības ir valstis, tad tās pieprasīs suverenitāti, jo uzskatīs, ka to valdības ir tiesīgas pārvaldīt to jurisdikcijā esošās teritorijas. Tā kā prasība pēc suverenitātes automātiski noliedz jebkādas augstākas politiskas varas atzīšanu, tad suverēnu valstu sistēma neizbēgami politiski ir strukturēta kā anarhija.

Tādējādi starptautiskā anarhija ir politiskās kārtības decentralizēta forma. Tas obligāti nenozīmē, ka uz to būtu attiecināms T. Hobsa priekšstats par nekārtību un haosu, kas ir raksturīgs attiecībām starp atsevišķiem cilvēkiem. Individīda līmenī anarhija nozīmē *jebkādas* pārvaldes formas trūkumu. Šādi veidota politiskā sistēmas varētu izvairīties no haosa tikai tadā gadījumā, ja cilvēku sabiedrība būtu izstrādājusi daudz augstāku saliedētības un atbildības līmeni nekā līdz šim ir sasniegts. Patiešām, par atšķirību starp anarhiju indivīda un valsts līmenī vislabāk liecina tas, ka pirmajā gadījumā ir nepieciešams likvidēt valsti, bet otrajā gadījumā valsts ir tās visperfektākā izpausmes forma.

Anarhiskais konteksts nosaka sākotnējos politiskos apstākļus, kas ir nepieciešami, lai izprastu visas nacionālās un starptautiskās drošības nozīmes. Anarhiju fatāli var uzskatīt par vēstures rezultātu, kas liecina vai nu par ierobežojumiem, kādi ir raksturīgi cilvēku centieniem radīt stabilas politiskas vienības arvien lielākā apjomā, vai arī par ģeogrāfiski, etniski un kultūras ziņā atšķirīgu iedzīvotāju kopu dabisku politisku izpausmes veidu. To var uzskatīt arī par vienu no atzītām politiskās kārtības formām, kurā izpaužas tādas vērtības kā ideoloģijas un kultūras daudzveidība, ekonomikas decentralizācija, politiska nedrošība un paļaušanās uz saviem spēkiem. Abos gadījumos anarhijas struktūra ir ļoti izturīga, jo pasākumi, kurus valstis veic, lai saglabātu savu neatkarību un suverenitāti, automātiski nostiprina anarhisko sistēmu. Savukārt šī struktūra ietekmē valstu attiecības visā sistēmā. Anarhiskā struktūra sistēmā ietilpstošajām valstīm liek pastāvēt savstarpējas konkurences apstākļos, paļaujoties uz saviem

⁵⁸ Waltz, citētajā darbā (1. piezīme), 5. un 6. nodaļa; Barry Buzan, *Rethinking structure*, Barry Buzan, Charles Jones un Richard Little, *The Logic of Anarchy. New directions in world politics* (New York: Columbia University Press, 1993).

spēkiem. To sakot, es negribu apgalvot, ka, pastāvot anarhijai, valstu attiecības katrā ziņā ir varmācīgas. Tas arī nenozīmē, ka starptautiskās anarhijas ietekmē sadarbība ir neefektīva vai neiespējama.⁵⁹ Varmācīgs konflikts anarhijā vienmēr ir iespējams un dažos gadījumos kļūst nenovēršams. Tā kā konkurence ir visaptveroša, tā var izpausties gan politiskā, ekonomiskā, sabiedriskā, gan arī militārā jomā.

Tādējādi anarhijas konteksts drošības konceptam uzspiež trīs galvenos nosacījumus.

1. Valstis ir galvenais objekts, uz kuru attiecas drošības jēdziens, jo tās veido kārtības satvaru un ir arī augstākais valdošās varas avots. Tas izskaidro to, kādēļ politikā dominē «nacionālās» drošības problēma.
2. Lai gan valstis ir galvenie drošības objekti, nacionālās drošības dinamika ir visai cieši saistīta ar valstu attiecībām un valstu savstarpējo atkarību. Nedrošība valsts iekšienē var būt vai nebūt nacionālās drošības politikas degpunktā, bet ārējie draudi gandrīz vienmēr ir galvenais nacionālās drošības problēmas elements. Tādēļ starptautiskās drošības jēdziens vislabāk ilustrē sistēmiskos nosacījumus, kas ietekmē valstu savstarpējo attiecību veidus, liekot tām justies vairāk vai mazāk drošām. Atsevišķu valstu drošību var pilnībā izprast tikai tad, ja ņem vērā valstu savstarpējās attiecības saistībā ar plašāka mēroga attiecību modeļiem, kādi pastāv visā sistēmā kopumā.
3. Ņemot vērā anarhijas noturīgumu, drošības nozīmi praksē var saprātīgi palielināt, ja to padara darbotiespējīgu vidē, kur pastāv konkurences attiecības. Ja drošība ir atkarīga no harmonijas vai hegemonijas, tad anarhijas apstākļos nav iespējams to ilgstoši garantēt. Tas nozīmē arī to, ka anarhijā drošība var būt vienīgi relatīva, bet nekad – absolūta. Šādi nosacījumi būs spēkā tik ilgi, cik ilgi pastāvēs anarhija. Ja kaut kādu strukturālu pārmaiņu rezultātā nāktos atteikties no anarhijas, tad būtu jāpārlūko no jauna visa ar drošību saistītā problemātika.

Drošības koncepta nozīmīguma palielināšana kalpo vēl vienam akadēmiska rakstura mērķim. Tā var palīdzēt noskaidrot, kādu problēmu loku

⁵⁹ R. Axelrod and R. Keohane, «Achieving cooperation under anarchy», Robert Jervis, «From balance to concert: a study of international security cooperation», K. Oye «Explaining cooperation under anarchy», visi publicēti žurnālā *World Politics* 38:1 (1985); Robert Keohane, *After Hegemony: Cooperation and discord in the world political economy* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1984).

aptver stratēģiskie pētījumi kā starptautisko pētījumu apakšnozare. Šajā daudz diskutētajā jautājumā mana nostādne nav mainījies, lai gan gandrīz droši varu teikt, ka tā nepārstāv vairākuma viedokli.⁶⁰ Atklāti sakot, es uzskatu, ka starptautiskās drošības pētījumus nevajag un varbūt pat nav iespējams padarīt par stratēģisko pētījumu sastāvdaļu. Tas ir tādēļ, ka stratēģiskos pētījumus veic un arī turpmāk veiks eksperti starptautisko attiecību militāros aspektos. Lai gan šāda ekspertīze nenoliedzami ir svarīga arī drošības pētījumiem, mēģinājumi jaunākās pētniecības nozares plašāko problēmu loku ievirzīt vecākās nozares šaurākajā gultnē kavēs stratēģisko pētījumu attīstību un sagrozīs to saturu. Tas nozīmētu to pašu, ko likt automobiļu ražotājiem uzņemties atbildību par valsts transporta sistēmas izveidi. Viņu erudīcija ļautu tiem veikt šo darbu, bet viņu specializācija daudzējādā ziņā nevēlami ietekmētu un ierobežotu gala rezultātu. Stratēģiskie pētījumi nevarētu pienācīgi absorbēt drošības pētījumus, plaši neapverot tādas jomas kā politiskā ekonomija, sistēmu teorija, socioloģija un filozofija. Nemaz jau nerunājot par to, ka tas būtu nepraktiski, tam nebūtu arī nekādas jēgas, jo šie pētījumi gluži vienkārši atkārtotu to, kas jau plaši izklāstīts starptautiskajos pētījumos.

Tādēļ es pilnībā piekritu N. Braunam, R. Ulmanam, Dž. Najam un S. M. Linnam-Džounsam (S. M. Lynn-Jones), kā arī Dž. T. Metjūzai (J. T. Mathews), kuri uzskata, ka starptautiskās drošības pētījumos ir nepieciešams aplūkot plašāku problēmu loku nekā to paredz militārās drošības pētījumi.⁶¹ Piekritu arī Dž. Najam, L. Frīdmenam (L. Freedman) un K. Būtam, ka ir nepieciešams iedzīvināt «lielās stratēģijas» domāšanas veidu.⁶² Bet es nekādi nepiekritu viņu teiktajam, ka šīs pārmaiņas realizējamas stratēģiskajos pētījumos. Ja starptautiskās drošības pētījumi attīstīsies kā īpaša apakšnozare, tad tam vajadzētu notikt starptautisko pētījumu plašākās multidisciplinārās struktūras ietvaros. Tikai tur būs atrodams tāds zināšanu apjoms, kāds nepieciešams pilnīgai drošības koncepta izstrādāšanai. Savukārt drošības pētījumi varētu dot integrējošu struktūru nozarei kopumā, struktūru, kas palīdzētu sasaistīt tādas apakšnozares kā stratēģiskie pētījumi, cilvēktiesības, vides un attīstības pētījumi, kā arī starptautiskā politiskā ekonomija, jo tās patlaban ir pārāk izolētas cita no citas.

⁶⁰ Sk. diskusiju Gerald Segal (ed.), *New Directions in Strategic Studies: A Chatham House debate*, RIIA Discussion Papers 17 (1989).

⁶¹ Brown, citētajā darbā (40. piezīme); R. Ullman, J. T. Mathews and J. S. Nye and S. M. Lynn-Jones, citētajā darbā (32. piezīme).

⁶² Nye, citētajā darbā (60. piezīme), (32. piezīme).

Stratēģiskajiem pētījumiem ir skaidri noteikta identitāte, un tie starptautiskajos pētījumos ir ieņēmuši stabilu vietu kā to apakšnozare. Stratēģisko pētījumu militārā ievirze tieši tiem piešķir ne tikai intelektuālu un sociālu saliedētību, bet arī noderīgu un patiesām būtisku lomu darba dalīšanā visas nozares ietvaros. Militāro stratēģu kompetence kā ekspertiem ir skaidri definēta, tādēļ viņu lomu visā nozarē varētu salīdzināt ar grāmatveža vai jurista lomu kādā uzņēmumā. Bez viņu padoma un līdzdalības nevar pieņemt nevienu svarīgu lēmumu. Taču uzņēmumam nebūtu izdevīgi lēmumu pieņemšanā vienmēr būt atkarīgam no šādiem speciālistiem un neizmantot citu ar konkrētu lēmumu saistīto nozaru, piemēram, tirgzinības, kadru politikas, pētniecības un attīstības ekspertu zināšanas.

Darba dalīšana dod labāku rezultātu, ja tiek ievēroti divi noteikumi. Pirmkārt, uzdevumu specializācijai jābūt saprātīgai attiecībā uz visu darbu kopumā un darbam jābūt piemērotam tiem, kuri to veiks. Otrkārt, katram projekta dalībniekam ir jāsaprot, ka viņš ir saistīts ar darba dalīšanas procesu. Turklāt ir jā rūpējas par to, lai dažādie speciālisti uzturētu pietiekamus kontaktus kopīgā darba koordinēšanai. Šāda ideja ir pamatā visai cilvēka virzībai uz civilizāciju. Runājot par šaurāku problēmu, kas saistīta ar stratēģisko pētījumu vietu starptautiskajos pētījumos, jāteic, ka vislabākā darba uzlabošanas iespēja ir sadarbība ar citām specialitātēm, tas attiecas uz abām pusēm. Manuprāt, rezultāti būs daudz labāki, ja risinās šos jautājumus, nevis mēģinās reformēt stratēģiskos pētījumus.

Nobeigumā es gribētu izteikt šādu atziņu. Lai gan ir būtiski nepieciešams pilnveidot starptautiskās drošības pētījumus un identificēt tos kā vienu no politikas pētniecības avotiem, es neredzu nopietnu iemeslu, lai to pašu darītu attiecībā uz stratēģiskajiem pētījumiem. Manu izpratni par to, kādām būtu jābūt šo divu nozaru attiecībām, var gūt, salīdzinot, kā darba «Ievads stratēģiskajos pētījumos: militāra tehnoloģija un starptautiskās attiecības» (*An Introduction to Strategic Studies: Military technology and international relations*) saturs iederas starptautiskās drošības pētījumu tematikā, kas izklāstīta šajā grāmatā. Stratēģiskie pētījumi ir daudz šaurāka nozare. Šo pētījumu tematika (vismaz kādu es to redzu) pārsvarā ir izklāstīta 7. un 8. nodaļā, bet fragmentāra informācija sniegta 3., 5. un 9. nodaļā. Drošības pētījumi aptver daudz plašāku jautājumu loku. Protams, stratēģiskie pētījumi ir drošības pētījumu daļa, bet, manuprāt, neproduktīvs būtu mēģinājums iespiest plašāku pētījumu objektu šaurāka pētījumu objekta ietvaros. «Lielās stratēģijas» dabiska mājvieta ir starptautisko pētījumu nozare kopumā. Šā iemesla dēļ es nevaru piekrist Kena Būta jau iepriekš ci-

tētajam izteikumam, ka «tie stratēģi, kuri nemēģina kļūt par daļu no atrisinājuma, kļūst par aizvien nozīmīgāku problēmas sastāvdaļu». Stratēģiem ir pareiza un noderīga perspektīva, no kuras viņi nedrīkst atteikties. Es domāju, ka daudzi no viņiem apsveiktu darba dalīšanu, jo tā skaidrāk noteiktu viņu pozīcijas, noņemtu viņiem militāristu sabiedroto zīmogu un ļautu tiem izmantot savas zināšanas plašākā kontekstā. Uzdevums nav piespiest stratēģisko pētījumu speciālistus pārkvalificēties par drošības ekspertiem. Nepieciešams izveidot teicamu stratēģu korpusu, kuri stingri balstītas uz starptautiskajiem pētījumiem un kuru plašās zināšanas ļautu izmantot un attīstīt stratēģisko pētījumu rezultātus, pilnībā izprotot drošības pētījumu perspektīvu.

GRĀMATAS STRUKTŪRA

Izklāstītie apsvērumi lasītājam ļaus saprast, kādēļ šajā materiālā uzmanība nebūs pievērsta vispārpieņemtajām stratēģisko pētījumu kategorijām. Tādiem tematiem kā atbaidīšanas doktrīna, bruņojuma kontrole un atbruņošanās, krīzes pārvaldīšana, alianses, militārā tehnoloģija, stratēģija, bruņošanās sacensība un mūsdienu nacionālās drošības problēmas un politika grāmatas izklāstā būs ierādīta pakārtota vieta, tās nebūs izklāsta centrā. Šajā grāmatā uzmanība tiks pievērsta šādiem diviem jautājumiem: kas ir drošības objekts? Kādi ir nepieciešamie drošības priekšnoteikumi? Šie jautājumi tiks aplūkoti gan uz politiskā un ekonomiskā, gan uz sabiedrības un vides, kā arī uz militārā fona. Turklāt visu laiku uzmanības lokā būs arī draudu un vāriguma dialektika, jautājumi par to, kā politiku ietekmē pārlicīga viena vai otra aspekta uzsvēršana, kā arī tiks atklātas priekšstatu par drošību iekšējās savstarpējās pretrunas.

Ir pilnīgi skaidrs, ka drošībai kā konceptam ir nepieciešams noteikt objektu, uz kuru tā attiecas, jo pašai idejai nav nekādas nozīmes, ja nav rasta atbilde uz jautājumu: «Kā drošība?» Problēmu neaizsina vienkārša atbilde: «Valsts drošība.» Valsts nav vienīgais amorfais, daudzšķautņainais, kolektīvais objekts, kuram daudzos un dažādos veidos var piemērot drošības konceptu, turklāt pastāv daudzas valstis, tā ka nevar runāt par katras atsevišķas valsts drošību, nesaistot to ar pārējo valstu drošību. Drošības objekta meklējumi iet roku rokā ar drošībai nepieciešamo priekšnoteikumu meklējumiem. Un visai drīz kļūst skaidrs, ka drošībai ir daudz potenciālo objektu. To skaits palielinās, ne tikai pieaugot valstu skaitam, bet arī

lejup – virzienā no valsts līmeņa līdz indivīda līmenim un augšup – visas starptautiskās sistēmas līmenī. Tā kā neviena atsevišķa objekta vai līmeņa drošība nav sasniedzama izolēti no pārējiem, katra atsevišķa objekta un līmeņa drošība daļēji ir nepieciešams priekšnoteikums kopējai drošībai.

Nepieciešamība vairākos līmeņos izpētīt objektus, uz kuriem attiecas drošība, ir noteikusi šīs grāmatas struktūru. No K. Volca esmu patapinājis ideju par analīzi trijos līmeņos, kura aplūko individuus, valstis un starptautisko sistēmu⁶³, un tie piedāvā struktūru, pēc kādas ir izkārtotas nodaļas.

Šos līmeņus vajadzētu uzskatīt tikai par ērtu iedalījuma veidu, nevis par striktu sadalījumu. Ir arī plašas pelēkās zonas, un, lai gan šie trīs līmeņi ir pamatā grāmatas izkārtojumam, nevajadzētu izdarīt secinājumus, ka drošību analīzes nolūkiem var nodalīt vienā noteiktā līmenī. Diezgan bieži ir vērojami mēģinājumi drošības politiku atrisināt vienā līmenī, kā tas ir gadījumos, kad cilvēki apbruņojas, pirms dodas uz ielas, vai arī valstis nacionālās drošības politiku īsteno, palielinot militāro spēku. Šīs diskusijas grūtais uzdevums ir atspēkot šādus viedokļus. Kā jau agrāk teikts, starptautiskās sistēmas drošības kontekstā prioritāte tomēr ir valsts līmenim, jo šajā līmenī uzmanība ir pievērsta cilvēku kopumiem kā sistēmas daļām. Šeit trīs līmeņi tiks izmantoti atbilstoši O. Vīvera shēmai (sk. 9. nodaļu), kurā drošības objekti atrodas galvenokārt valsts līmenī, bet indivīda un sistēmas līmeņi veido drošības priekšnoteikumu galvenos elementus. Iemesli tam, kādēļ valsts ir primārais līmenis, kurā ir rodami objekti, uz kuriem attiecas drošība, tiks aplūkoti, analizējot sekas, kādas rodas, ja stratēģiskie pētījumi tiek balstīti uz drošības objektiem, kuri atrodami citos līmeņos. Šī akadēmiskā demontāža tiek izdarīta tikai tādēļ, lai vieglāk būtu izprast no jauna kopā salikto veselo.

1. nodaļa aizsākas ar indivīdu un drošības apskatu. Cik lielā mērā indivīds ir pamatobjekts, uz kuru attiecas drošība, un kāda ir saistība starp indivīda un valsts drošību? 2. nodaļa turpina šo pētījumu līniju līdz valsts

⁶³ Kenneth N. Waltz, *Man, the State, and War* (New York: Columbia University Press, 1959). Par citām pieejām, kurās izmantotas variācijas par triju līmeņu analīzi, sk. J. David Singer, «The level of analysis problem in international relations», grām.: Klaus Knorr and Sidney Verba (eds.), *The International System* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1961); Arnold Wolfers, «Nation–state», F. A. Sonderman, W. C. Olston and McLellan (eds.), *The Theory and Practice of International Relations* (Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall, 1970), 16.–22. lpp.; R. W. Cox, «Social forces, states and world orders», *Millennium*, 10:2 (1981) and Andrew Linklater, «Men and citizens in international relations», *Review of International Studies*, 7:1 (1981).

līmenim, pievēršot uzmanību valstij kā drošības objektam. Nodaļā plaši ir aplūkotas valsts dažādās sastāvdaļas, uz kurām varētu attiekties drošības koncepts, pievēršot uzmanību valsts sociālpolitiskajai saliedētībai, kas ir galvenais faktors, risinot jebkuru nacionālās drošības jautājumu. Šajā nodaļā ir ietverti secinājumi par attiecību modeļa valsts – sabiedrība centrālo vietu un par nacionālās drošības koncepta ierobežojumiem. Pirmajās divās nodaļās aplūkotas pretrunas starp indivīda un valsts drošību. 3. nodaļā ir sniegts pārskats par tiem draudiem un vājām vietām, kuras rada valsts nedrošību visos piecos sektoros. Drošība kā politikas problēma šeit tiek parādīta neatrisināmās draudu neskaidrības dēļ.

4. nodaļa sistēmas līmenī analizē valsts un sabiedrības attiecību jautājumu. Tajā aplūkota starptautiskās sistēmas anarhiskā politiskā struktūra kā galvenais visas drošības problemātikas pamats. Pēc tam, kad ir konstatēta anarhiskās drošības priekšnoteikumu būtība, tiek apskatīti citi faktori, kuri pastarpina un veido anarhijas sekas. Vēlreiz tiek iztirzāta valsts sociālpolitiskā saliedētība, kā arī starptautiskās sabiedrības ideja. Pirmie secinājumi balstās uz ideju, ka anarhiskā struktūrā dažādas faktoru konfigurācijas tuvina vai attālina no anarhijām, kuras var definēt kā nobriedušas vai nenobriedušas atkarībā no tā, cik lielus un cik intensīvus draudus un vāriņgumu tās rada savām sastāvdaļām. Arī 5. nodaļā tiek aplūkots politiskais un sabiedriskais sektors, taču tagad tas tiek darīts reģionālā līmenī, izvirzot pilnībā izstrādātu reģionālās drošības analīzes modeli, par pamatu ņemot drošības kompleksu ideju.

6. nodaļā uzmanība ir pievērsta ekonomikas sektoram. Tās ievaddaļā aplūkota starptautiskās ekonomikas un anarhiskas politiskas struktūras saistība, tālāk tiek apspriestas ekonomiskās drošības jēdziena skaidri izteiktās pretrunas, bet pēc tam iztirzāta drošības politiskā ekonomija no to objektu viedokļa, uz kuriem tā attiecas – no indivīda līdz valstij un un no tās līdz sistēmas līmenim. 7. un 8. nodaļā uzmanība tiek pievērsta militārajai un varas dinamikai starpvalstu drošības mijiedarbībā, kā arī tās izraisītajām pretrunām starp nacionālo un starptautisko drošību. Tiek pētītas divas dilemmas. Pirmā no tām ir aizsardzības dilemma, kura izriet no aizsardzības un drošības pretrunas. Otra ir varas un drošības dilemma, uz kuru balstās anarhiska struktūra un kuru rada gan spriedze, kāda pastāv starp starptautiskās sistēmas subjektiem, kas ir ieinteresēti *status quo* saglabāšanā, un revizionistiem, gan arī nemitīga militāro tehnoloģiju attīstība. Tiek secināts, kādi pastarpināti faktori var mazināt anarhisku struktūru tieksmi radīt varas un drošības dilemmu.

9. nodaļā tiek aplūkoti visi trīs līmeņi valsts drošības politikas veidošanas kontekstā, kā arī apskatītas pretrunas starp mērķiem un līdzekļiem. Tiek pētītas loģiskās, uztveres un politiskās problēmas, ar kurām nākas sastapties nacionālās drošības politikas veidotājiem. Savukārt valsts iekšējais politikas process tiek uzskatīts par patstāvīgu nacionālās drošības problēmas faktoru. 10. nodaļā ir ietverts kopsavilkums par to, kā dažādie drošības problēmas līmeņi un sektori mijiedarbojas un kas ir to pretrunu cēloņi. Tiek secināts, cik nesaprotīgi ir, šo problēmu risinot, mēģināt atdalīt indivīda, valsts un starptautisko drošību. Šajā nodaļā ir apskatīti viedokļi jautājumā par to, kādas var būt institucionāla rakstura sekas drošības paplašinātas interpretācijas gadījumā. Nodaļas nobeigumā tiek aplūkots, kā drošības paplašinātā izpratne varētu ietekmēt politiku.

1. nodaļa INDIVĪDA DROŠĪBA UN NACIONĀLĀ DROŠĪBA

Indivīds ir nedalāmā pamatvienība, uz kuru ir attiecināms drošības koncepts. Individida drošība ir labs izejas punkts, lai izvērstu plašāku analīzi, daļēji tādēļ, ka tā piedāvā skaidru pamatu, lai sagrautu redukcionistisko ilūziju, ka nacionālā un starptautiskā drošība ir tikai vienkāršs turpinājums rūpēm par atsevišķu cilvēku likteni. Aplūkojot indivīda drošību kā atsevišķu problēmu, mēs būtu spiesti iedziļināties politikas, psiholoģijas un socioloģijas sfērā. Šāds pētījums izietu ārpus šīs grāmatas ietvariem, un to jau ir paveikuši citi.¹ Individida drošības nozīmi šā pētījuma kontekstā nosaka savstarpējo saišu un pretrunu tīkls, kas pastāv starp personisko drošību un valsts drošību.

Valsts ir galvenais draudu un drošības avots indivīdam. Indivīdi lielā mērā rada pamatu valsts centieniem rast drošību, bet vienlaikus rada tiem zināmus ierobežojumus. Ņemot vērā, ka cilvēki ir galvenais nedrošības avots cits citam, indivīda drošības problēma drīz vien iegūst plašāku sabiedrisku un politisku dimensiju.² Tā tieši izvirza jautājumu par valsts būtību, līdz ar to šī nodaļa uzskatāma par pamatu 2. nodaļai, kuras centrālais jautājums ir valsts.

¹ R. N. Berki, *Security and Society: Reflections on law, order and politics* (London: J. M. Dent, 1986); Harold Lasswell, *World Politics and Personal Insecurity* (New York: Free Press, 1965/1935).

² R. N. Bērkijs, turpat, 24.–40. lpp.

INDIVĪDA DROŠĪBA KĀ SABIEDRISKA PROBLĒMA

Drošības ideju ir vienkāršāk attiecināt uz lietām, nevis uz cilvēkiem. Naudas drošību bankā, piemēram, var ietekmēt naudas nesankcionēta izņemšana vai *in situ** vērtības mazināšanās. Tā kā materiālas lietas visai bieži var aizstāt cita citu, tad to drošību (respektīvi, īpašnieka drošību attiecībā uz to saglabāšanu) parasti mēdz palielināt, tās apdrošinot pret zaudējumiem, savukārt pati apdrošināšana balstās uz apdrošināšanas sabiedrību statistiku par risku. Indivīda drošība nav tik viegli definējama. Ar to saistītie faktori, piemēram, dzīvība, veselība, stāvoklis sabiedrībā, turība, brīvība, ir daudz sarežģītāki. Turklāt daudzi no tiem nav aizstājami, ja tiek zaudēti (piemēram, dzīvība, locekļi, statuss). Indivīda drošības dažādie aspekti bieži vien ir pretrunīgi (aizsardzība pret noziegumiem pretstatā pilsoņu brīvību erozijai), turklāt ir grūti atšķirt, vai to vērtējums ir subjektīvs vai objektīvs (vai draudi ir reāli vai iedomāti.) Runājot par draudiem, cēloņu un sekū savstarpējās attiecības bieži vien ir neskaidras un pretrunīgas (atsevišķu cilvēku attieksme pretstatā sabiedrības uzskatiem par noziedzību).

Vārdnīcās iekļautās drošības definīcijas sniedz ieskatu par šīm grūtībām, runājot par aizsargāšanu no briesmām (objektīvā drošība), un par to, cik drošs kāds jūtas (subjektīvā drošība), kā arī par atbrīvotību no šaubām (pārlicība par savām zināšanām). Draudi objektam (briesmas vai šaubas) ir ļoti nenoteikti, un subjektīvās izjūtas vai pārlicība par drošību ne vienmēr atspoguļo to, cik drošs patiesībā ir cilvēks un vai viņa bažas ir pamatotas. Pat tad, ja runājam par pārtikušu cilvēku, kas dzīvo pārtikušā valstī, ikdienas dzīves aina nerada šaubas par to, ka drošība jebkādā vispārīgā nozīmē nav sasniedzama. Pār katru cilvēku savelkas milzīgi draudu, briesmu un šaubu mākoņi, un, lai gan pārtikušākos neapdraud bada nāve, novēršamas (ārstējamas) slimības, fiziska pakļaušana, krimināla vardarbība, ekonomiska ekspluatācija u. tml., tomēr citi draudi tos nomāc tāpat kā nabadzīgos (nedziedināmas slimības, dabas katastrofa, kodolkarš). Turklāt viņu priekšrocības rada viņiem jaunus draudus un briesmas (piemēram, lidmašīnu avārijas, negadījumi sportojot, nolaupīšana, pārlicīga patēriņa izraisītas slimības). Neviens cilvēks nevar justies pilnīgā drošībā; maz būs tādu, kuri nedaudz ilgāk par mirkli ir izjutuši šādas absolūti drošas dzīves pliekanību.

* *In situ* (latīņu val.) – atrašanās vietā. – Red.

Vispārējās drošības neiespējamība liek pievērst uzmanību specifisko draudu analīzei. Daži cilvēki var sasniegt ļoti augstu aizsargātības līmeni pret atsevišķiem draudiem, tādiem kā profilaktiski novēršamas slimības vai nabadzība. Pret citiem draudiem, sevišķi tādiem, kuros vāji izpaužas cēloņu un sekū savstarpējās sakarības (vēzis, noziedzība, bezdarbs), drošības pasākumu rezultāts, labākajā gadījumā, ir atkarīgs no veiksmes. Tā kā resursi ir ierobežoti, ir jāizlemj, kā tos izlietot, lai aptvertu pēc iespējas vairāk varbūtējo draudu.

Mēģinājumi panākt drošību var kļūt pašiznīcinoši – pat arī tad, ja objektīvi tie ir veiksmīgi. Tas ir gadījumos, kad šo pasākumu rezultātā draudu apzināšanās sasniedz tik augstu līmeni, ka nedrošības izjūta ir pieaugusi salīdzinājumā ar to, kāda tā bija pirms šo pasākumu veikšanas. Šādi var beigties namīpašnieka mēģinājumi pilsētā nodrošināt savas mājas pret ielaušanos. Palielinoties atslēgu, signalizāciju un restu skaitam, palielinās arī draudi, jo kramplaužiem tiek pavēstīts, ka šeit atrodamas vērtības. Tas var beigties tādējādi, ka «nocietināto» māju īpašnieki pilnīgi zaudē mieru. Apsēstība ar drošību noved pie paranojas. Rūgtu ironiju ietver šis vārds «drošs», jo viena tā nozīme ir «nеспējīgs izbēgt».

Vairumu draudu indivīdiem rada tas, ka cilvēki atskārst, ka ir iekļauti sabiedriskā vidē, kas nenovēršami producē sociāla, ekonomiska un politiska rakstura spiedienu. Sabiedrībā pastāvošie draudi izpaužas daudzveidīgās formās, taču četri pamatprincipi acīmredzami ir būtiskākie: fiziska rakstura draudi (sāpes, traumas, nāve), ekonomiska rakstura draudi (īpašuma konfiskācija vai iznīcināšana, liegti resursi vai darbs), tiesību apdraudējums (ieslodzījums, liegtas normālas pilsoņu brīvības) un draudi stāvoklim sabiedrībā vai statusam (pazemināšana amatā, publiski pazemojumi). Šo draudu veidi neizslēdz viens otru, jo vienas draudu sekas (ievainojums) var radīt citus draudus (darba zaudējums). Tas, ka cilvēki sabiedrībā ir pakļauti šādam apdraudējumam, norāda uz milzīgo dilemmu, kas ir politiskās filozofijas pamatā, proti, kā sabalansēt indivīda brīvību ar tiem milzīgajiem un potenciālajiem draudiem, kādus šī brīvība rada citiem.

Citiem vārdiem sakot, šo dilemmu varētu formulēt arī šādi: kā veicināt sabiedrības atbrīvošanu, nepalielinot apspiešanu, ko īsteno valsts vara. Tomasa Hobsa dabiskā stāvokļa metaforas milzīgās potences izpaužas tādējādi, ka tās tik skaidri atklāj šo dilemmu. Indivīdi (vai kolektīvas cilvēku biheiviorālas vienības, piemēram, valstis vai nācijas), kas eksistē anarhiskās attiecībās ar citiem sev līdzīgiem, atklāj, ka viņu brīvība pieaug tikai uz viņu drošības rēķina. Kenets Volcs raksta: «Valstu, tāpat kā cilvēku

nedrošība, ir proporcionāla to brīvībai. Ja vēlas brīvību, ir jāsamierinās ar nedrošību.»³

Dabiskā stāvokļa metafora postulē primāru anarhiju, kurā individu dzīves apstākļiem raksturīgs nepieņemami augsts sabiedrisko draudu līmenis, kāds pastāv sabiedrībā, īsi sakot, haoss. Nevēlamais haoss kļūst par iemeslu tam, ka drošības stiprināšanai tiek upurēta kaut kāda daļa brīvības, un šajā procesā dzimst valdība un valsts. Tomass Hobss pauž domu, ka valstis ir izveidotas tāpēc, «lai aizsargātos no svešzemnieku uzbrukumiem un no pāridarījumiem, kurus viņi var nodarīt viens otram, lai nodrošinātu sevi tā, lai ar savu darbīgumu un zemes augļiem viņi varētu sevi pabarot un būtu apmierināti»⁴. Līdzīgi uzskata Džons Loks (*John Locke*): «Lielākais un galvenais mērķis, kura dēļ cilvēki pakļaujas valdīšanai, ir viņu īpašuma (ar to domājot «dzīvību, privilēģijas un mantu») saglabāšana, kas dabiskajā stāvoklī ir «visai apdraudēts un neaizsargāts».⁵ Valsts kļūst par mehānismu, ar kura palīdzību cilvēki cenšas pietiekami aizsargāt sevi pret sabiedrībā pastāvošajiem draudiem. Tas ir fenomens, kuru R. N. Bērkijs (*R. N. Berki*) uzskata par «vissvarīgāko mūsdienu Rietumu civilizācijas pazīmi»⁶.

Protams, paradoksāli ir tas, ka, valsts varai pieaugot, arī valsts sāk apdraudēt individu. Valsts stabilitāti nosaka netikai centralizētā vara, bet arī tās pilsoņu izpratne par to, ka valsts ir mazākais no diviem launumiem (tas ir, jebkuri draudi, kurus rada valsts, ir mazāki nekā tie, kuri celtos, ja valsts nebūtu). Šis pieņēmums iegūst lielāku nozīmi, sabiedrībai attīstoties ap valsti un kļūstot aizvien atkarīgākai no valsts kā no ass, kas satur kopā sociālo un ekonomisko struktūru. Sabiedrības un valsts simbiozei attīstoties daudz sarežģītākā, kompleksākā un ekonomiski produktīvākā veidā, dabiskā stāvokļa metafora kļūst aizvien mazāk pievilcīga. Apšaubāmajiem labumiem, kādus var gūt, dzīvojot dabiskajā stāvoklī, klāt nāk milzīgā cena, kāda maksājama par atgriešanos bezvalsts stāvoklī. Bezvalsts anarhija, piemēram, tāda, kas pastāv Libānā kopš 1976. gada, pilnībā izcel

³ Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics* (Reading, Mass.: Addison – Wesley, 1979), 112. lpp.

⁴ Thomas Hobbes, *Leviathan*, pārpublicēts Carl Cohen (ed.), *Communism, Fascism and Democracy: The theoretical foundations* (New York: Random House, 1972), 2. izd. 275. lpp.

⁵ John Locke, *Second Treaties of Government*, pārpublicēts Cohen, turpat, 406.–407. lpp.

⁶ Berki, citētajā darbā (1. piezīme), 27.–28. lpp.

valsts kā mazākā ļaunuma vērtību. Ja dabiskais stāvoklis nebija pieņemams izklaidus dzīvojošām primitīvām tautām, tad varat iedomāties, cik nepiemērots tas tagad būtu milzīgajām, blīvi saspiestajām un savstarpēji atkarīgajām iedzīvotāju masām.

Balstoties uz šādu loģiku, jāsecina, ka valsts ir neatgriezeniska. Nav reālas iespējas atgriezties atpakaļ, un tādēļ individuā drošība ir nesaraucjami saistīta ar valsts drošību.]

INDIVIDUĀ DROŠĪBA UN VALSTS DIVAS SEJAS

Tā kā individu drošība ir nesaraucjami saistīta ar valsti, tad, samazinoties atšķirībām starp valsti un sabiedrību, samazinās arī atšķirība starp individu nedrošību un valsts nedrošību. Tas ir ne tikai jautājums par to, cik lietpratīgi vai neprasmīgi valsts pilda savas iekšējās (sabiedriskā kārtība) un ārējās (grupas aizsardzība) funkcijas, bet arī par to, ka valsts pati rada pretrunas un draudus. Vai ar to, ka valsts kļūst par lielāko draudu avotu saviem pilsoņiem, tā negrauj savas pastāvēšanas svarīgāko attaisnojumu? Kā saprotama Brazīlijas prezidenta asprātība, ka «Brazīlijai klājas labi, vienīgi tās tautai slikti»? Lai izprastu šo paradoksu, ir nepieciešams noskaidrot, kas ir pilsoņu un valsts attiecību pamatā. Viedokļus, kas izteikti šajā jautājumā, var iedalīt divos vispārīgos modeļos: minimālās un maksimālās valsts konceptā.

Minimālās valsts konceptā izriet no Džona Loka sabiedriskā līguma koncepta, kas izprot valsti kā tādu, kas galvenokārt orientējas uz individiem, kuri šo valsti veido. Valsts pamatā ir pilsoņu piekrišana tam, ka viņi tiek pārvaldīti, un tādēļ par valsts darbību var spriest pēc tā, cik lielā mērā šī darbība ietekmē pilsoņu intereses. No šā viedokļa raugoties, valsts nav nekas cits kā tikai tās daļu summa, un valstij ir jāizvairās no nopietnām sadursmēm ar tās pilsoņiem. P. A. Reinoldss (*P. A. Reynolds*) uzsver, ka individuālās vērtības ir vai tām jābūt galvenajam kritērijam, vērtējot valsts izturēšanos.

Līdzīgs uzskats ir pamatā Roberta Takera (*Robert Tucker*) saturīgajai grāmatai par šo tematu. Roberts Noziks (*Robert Nozick*) ir izstrādājis dziļu un apjomīgu minimālo valsti aizstāvošu koncepciju, kurā vispārāzītā nepieciešamība pēc kolektīvām struktūrām ir pakļauta individuā tiesībām kā

⁷ *The Guardian Weekly* (1982. gada 15. augusts), 14. lpp.

pirmsķirīgai vērtībai.⁸ Ja pieņemam šo viedokli, tad nonākam pie nacionālās drošības interpretācijas, kurā liels uzsvars likts uz vērtībām, kas tieši izriet no atsevišķu pilsoņu interesēm. Šādai pieejai ir nepieciešama arī tāda pārvaldes forma, kurā pārvaldīto piekrišanai ir ierādīta tik liela nozīme, ka neveidojas ievērojamas interešu sadursmes starp valsti un pilsoņiem.

[Maksimālās valsts] koncepcija izriet no pieņēmuma, ka valsts ir vai tai ir jābūt kaut kam daudz lielākam, nekā tikai tās daļu summai un ka tādēļ tai ir pašai savas intereses. Šo interešu cēloņi var būt vairāki. Marksisti uzskata, ka tās ir valdošās elites intereses, elites, kura savukārt izmanto valsti savu mērķu sasniegšanai.⁹ Reālisti valsti traktē kā vienību, kas nepieciešama jebkuras cilvēku grupas labklājībai un izdzīvošanai anarhiskajā starptautiskajā vidē. Tādējādi viņiem transcendentās valsts pastāvēšanas jēgas būtiska iezīme ir cīņas par varu un drošību imperatīvs. Heinriha fon Treičkes (*Heinrich von Treitschke*) viedoklis ir viena no šīs pieejas galējām versijām. Pamatojoties uz Hēgeļa uzskatu, ka valsts ir pielīdzināma dievībai, viņš pārliecinoši parāda, ka valsts ir «pirmatnēja un nepieciešama», ka tā eksistē kā «neatkarīgs spēks» un ka «pirmām kārtām tā prasa nevis viedokli, bet paklausību»¹⁰. Viņaprāt, valsts kā kolektīva realitāte, kas ietver nāciju, stāv pāri indivīdiem, kuri to veido. Valsts nav nekas tāds, ko radījuši indivīdi, kā to pauž uzskats par sabiedrisko līgumu.

Paplašinot viedokli par sabiedrisko līgumu, liktenīgā kārtā ir iespējams nonākt pie maksimālistu atzinuma. Un arguments ir šāds: valsts iegūst neatkarīgu un augstāku stāvokli salīdzinājumā ar tās pilsoņu stāvokli, jo tai ir pati svarīgākā loma indivīdu interešu īstenošanā. Dabiskajā stāvoklī haosa apstākļi kavē efektīvi izmantot individuālās vērtības, un tādēļ nevar teikt, ka šīm vērtībām ir kāda nozīme ārpus valsts struktūras. Tā kā valsts ir uzskatāma vai nu par visu vērtību avotu, vai vismaz par nepieciešamu

⁸ P. A. Reynolds, *An Introduction to International Relations* (London: Longman, 1980), 47.–48. lpp., II daļa, «The rationale of force», grām.: Robert E. Osgood and Robert W. Tucker (eds.), *Force, Order and Justice* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1967); un Robert Nozick, *Anarchy State and Utopia* (Oxford: Blackwell, 1974). Liberālā viedokļa kritiku jautājumā par indivīda un valsts attiecībām sk. Vernon Van Dyke, «The individual, the state and ethnic communities in political theory», *World Politics*, 29:3 (1977).

⁹ Sk., piemēram, Fred Block, «Marxist theories of the state in world systems analysis» Barbara H. Kaplan (ed.), *Social Change in the Capitalist World Economy* (Beverly Hills: Sage, 1978), 27. lpp.; un Ralph Miliband, *The State in Capitalist Society* (London: Quartet Books, 1973).

¹⁰ Heinrich von Treitschke, *Politics*, pārpublicēts Cohen (ed.), citētajā darbā (4. piezīme), 289.–296. lpp.

priekšnoteikumu jebkuras vērtības realizēšanai, tad valsts saglabāšana un tās interešu konsekventa ievērošana aizstāj individuālās vērtības, no kurām tās izriet.¹¹ Abos gadījumos maksimālās valsts koncepcija sniedz tādu indivīda drošības un nacionālās drošības savstarpējo attieksmju interpretāciju, kura pilnīgi atšķiras no tās interpretācijas, ko izvirza minimālās valsts koncepcija. Pat tiktāl, ka valsts tiek uzskatīta par kaut ko vairāk nekā par tās daļu summu, un tātad tai nerūp indivīda drošība un tā likumīgi var nereaģēt uz indivīda drošības vajadzībām.¹²

Minimālās valsts koncepcija mēģina novērst pretrunas starp indivīda un nacionālo drošību, apgalvojot, ka valsts ir vai ka tai ir jābūt tikai tās daļu summai, kā arī līdzeklim šo daļu mērķu sasniegšanai. Tas paver iespēju redukcionisma loģikai, kas nacionālo un starptautisko drošību interpretē no indivīda drošības viedokļa. Izvirzot valsti par neatkarīgu mainīgo lielumu, maksimālās valsts koncepcija aizšķērso ceļu redukcionismam. Tomēr šo teorētiski skaidro atšķirību ir grūti saskatīt praksē. Grūtību cēlonis ir meklējams vēl kādā politiskās filozofijas tradicionālajā rēbusā, kura risinājumi skar savstarpēji saistītas problēmas, proti, kā noteikt vispārējo gribu un līmeni, kādā valstij nepieciešams iejaukties pilsoņu dzīvē, lai vismaz minimāli veiktu savu uzdevumu, respektīvi, pasargātu viņus no «sevšzemnieku uzbrukumiem un pāridarījumiem, kurus viņi var nodarīt viens otram». Ja mēs pieņemam, ka valsts iedzīvotāji pēc sava rakstura ir nemierīgi, bet starptautiskā vide ir naidīga, tad pat minimālā valsts stipri iejauksies savu pilsoņu dzīvē. Šīs neskaidrības dēļ faktiski nav iespējams novilkt striktu empīrisku robežu starp minimālajām un maksimālajām valstīm. Kur ir tas punkts, kurā sabiedriskās kārtības uzturēšanas un ārējās aizsardzības nodrošināšanas milzīgais uzdevums noved pie tā, ka valstij rodas paši savi mērķi un darbības inerce?

Ir divi faktori, pēc kuriem, iespējams, var noteikt robežu starp minimālajām un maksimālajām valstīm. Pirmais faktors ir tas, ka izraisās plaši

¹¹ Šo argumentu dziļāk pētījis Tucker, citētajā darbā (8. piezīme), 282.–284. lpp.

¹² Sk. Ralph Pettman, *State and Class. A sociology of international affairs* (London: Croom Helm, 1979), 4. nod., valsts teoriju apskats un izvērtējums. Uzskats, ka valsts intereses ir pārākas par indivīda interesēm, var atspoguļot divas domāšanas: pirmā ir Treičkes interpretācija, ka valsts intereses kādā holistiskā nozīmē stāv neparasti augstāk nekā indivīda interes; saskaņā ar otru – marksistu veidoto – viedokli valsti vada tās sastāvdaļu intereses, tās izmanto valsti savu mērķu sasniegšanai. Pirmā viedokļa interesanta izpausme mūsdienās ir izskaidrota no kritizēta Roberto Kalvo darbā «The church and the doctrine of national security», *Journal of Inter – American Studies and World Affairs*, 21:1 (1979).

pilsoņu nemieri, tādi kā Krievijā 1905. gadā, Ungārijā 1956. gadā, Libānā pēc 1976. gada, Nikaragvā septiņdesmito gadu beigās, Irānā pēc 1979. gada, Salvadorā un Dienvidāfrikā astoņdesmitajos gados, Padomju Savienības atsevišķās daļās un Austrumeiropā astoņdesmito gadu beigās, kā arī daudzās citās vietās, kur gadiem ilgi ziņu izlaidumu galvenais temats ir bijis tautas nemieri. Šādas nekārtības varētu liecināt par to, ka starp pilsoņiem un valdību pastāv lielas nesaskaņas, kas rodas tad, kad maksimālā valsts īsteno pati savas intereses, pārmērīgi kaitējot šo valsti veidojošo indivīdu masveida interesēm. Taču nekārtības varētu arī norādīt uz minimālās valsts nespēju mazināt pretrunas, kādas pastāv starp tās pilsoņiem, tādēļ tās nav drošs rādītājs, pēc kura atšķirt vienu valsts tipu no otra.

Otrs iespējamais rādītājs varētu būt nesamērīgi liels iekšējās drošības aparāts. Bet arī šajā gadījumā rodas lielas grūtības, lai noteiktu mērauklu. Tiek uzskatīts, ka minimāla tipa valstij nebūtu nepieciešama milzīga policija, un tas, ka valstī tāda ir, liecina par to, ka pastāv distance starp maksimālo valsti un tās iedzīvotājiem. Iespējams, ka minimāla policejiska valsts varētu pastāvēt tad, ja valstij nopietni draudētu ārējs iebrukums, kā Izraēlā vai abās Korejās. Taču tāda veida policijas mašīnērija, kāda ir totalitārās valstīs, vai tādas neatkarīgas policijas pilnvaras, kā tas bija apartheida režīmā Dienvidāfrikā, parasti norāda uz to, ka tā ir maksimālā tipa valsts. Vienīgā problēma ir tā, ka pastāv atšķirīgi viedokļi jautājumā par to, kur beidzas normāla kārtības uzturēšana valstī un kur sākas policejiska valsts. Lielbritānija noteikti netiktu iekļauta policejisko valstu sarakstā, bet daudzi Bristolē, Brikstonā un Notinghilā dzīvojošie melnādainie iedzīvotāji uzskata pārmērīgu policijas uzraudzību par galveno pārestību, kas pamatā izraisa tur notiekošos dumpjus. Līdzīgi viedokļi izskan daudzās Amerikas pilsētās. Turklāt gan Savienotajās Valstīs, gan Lielbritānijā periodiski izpaužas bažas par izlūkošanas iestāžu aktivitātēm valsts iekšienē.

Tādējādi pat policejiskuma līmenis galu galā neliecina par striktu atšķirību starp minimālā un maksimālā tipa valstīm. Var samērā ticami pierādīt, ka iekšējās nekārtības un pārmērīga policijas uzraudzība varētu liecināt par grūtībām, ar kādām jāsastopas, lai īpašos vēsturiskos apstākļos varētu saglabāt minimālo valsti. Tas, ka krieviem un ķīniešiem ir pārāk daudz policistu, bet filipiniešiem un Centrālās Amerikas iedzīvotājiem pārāk daudz nekārtību, rāda, ka šajās teritorijās minimālās valsts izveidošanās saskaras ar nopietnām iekšējām problēmām.

Izklāstīto argumentu virkne samērā skaidri liecina par to, ka faktiski dominē maksimālās vai tai līdzīgas valsts tips. R. N. Bērkijs secina, ka

bez valsts nav iespējams novērst individuālās drošības paradoksus.¹³ Pastāvot valstij, nav iespējams izvairīties no pretrunām, kādas pastāv starp indivīda un nacionālo drošību. Tā kā maksimālās valsts modelis, šķiet, ir tuvāks tam modelim, kas pastāv reālajā pasaulē, tad minimālās valsts koncepcijas uzdevums ir izvirzīt vērtējuma un kritikas standartus. Šiem secinājumiem ir svarīga nozīme, ja runājam par attiecībām starp indivīda drošību un valsti, pieņemot, ka minimālās valsts modeli disharmonija starp valsts un indivīdu interesēm nav liela. Valsts struktūrai vajadzētu atbilst indivīdu interesēm, izņemot ierobežojumus, kas ir nepieciešami, lai uzturētu sabiedrisko kārtību un nodrošinātu ārējo aizsardzību. Lai gan var pieļaut, ka šādā iekārtā pastāv zināma spriedze starp valsti un pilsoni, tomēr nav domājams, ka tajā būs ievērojama loma valsts drošības iekšpolitiskajam aspektam un ka valsts radīs būtiskas problēmas indivīdu drošībai.

Protstats tam ir maksimālās valsts modelis, kurā iekšējā drošība kļūst par dabisku un paredzamu dimensiju, tāpēc nav jācenšas harmonizēt valsts un indivīda intereses. Protams, disharmonijai starp valsti un pilsoni ir savas robežas, tāpēc pat galēji maksimālai valstij, lai tā varētu efektīvi darboties, ir jāpievērš zināma uzmanība tās pilsoņu vajadzībām. Valstis, kuras to nedara, riskē piedzīvot vienu vai abus no šādiem likteņiem: tās vai nu pilsoņu kara rezultātā var sabrukt, vai arī zaudēt starptautisko ietekmi un statusu salīdzinājumā ar valstīm, kuras efektīvāk spēj mobilizēt savus cilvēkresursus. Taču šie ierobežojumi, būdami pietiekami plaši, dāvā šo valstu valdībām diezgan lielu izvēles brīvību, lai risinātu jautājumu, kā saprasties ar tās pilsoņiem.

Visu tipu valstis izmanto indivīdu vairākuma uzskatu, ka nekas nevar būt sliktāk par atgriešanos dabiskajā stāvoklī. Tik ilgi, kamēr valsts pildīs T. Hobsa definētos pienākumus un nepieļaus haosu, daudzi šos pakalpojumus uzskatīs par kompensāciju tam, ko nākas maksāt par citiem valsts mērķiem, lai kādi tie arī būtu. Un tādejādi režīmi (Divaljē režīms Haiti, Bokasas – Centrālāfrikā, Pola Pota režīms Kambodžā, J. Staļina, Ā. Hitlera, N. Čaušesku un daudzu citu režīmi), kurus ārvalstu novērotāji uzskata par drausmiem, noturas pie varas, gan izmantojot spēcīgu, bet nekādā ziņā pārliedzi dārgu policijas aparātu, gan paļaujoties uz iedzīvotāju milzīgo politiskā inertuma balastu. Šādos apstākļos konflikts starp indivīda un valsts interesēm parasti ir ļoti plašs. Tur, kur valda maksimālā tipa

¹³ Berki, citētajā darbā (1. piezīme), 238.–240. lpp.

valsts, nav neparasti vai paradoksāli tas, ka indivīdi paļaujas uz valsti, lai saglabātu savu vispārējo drošību, taču vienlaikus uzskata valsti par nopietnu draudu avotu savai drošībai.

VALSTS – DRAUDU AVOTS

Ja uzskatām, ka savstarpēji asas attiecības starp valsti un indivīdu ir normāls cilvēcisks stāvoklis, tad ir nepieciešams šo stāvokli raksturot sīkāk. Katram pilsonim nākas sastapties ar daudziem draudiem, kurus tieši vai netieši rada pati valsts. Tie var ieņemt svarīgu vietu ikviena cilvēka dzīvē. Šādus draudus var iedalīt četrās galvenajās kategorijās: draudi, kurus rada likumu izstrādāšana un īstenošana valstī; draudi, kuri pret indivīdiem vai to grupām vērsas valsts administratīvās vai politiskās darbības rezultātā; draudi, kurus izraisa cīņa par valsts mašīnērijas pārvaldīšanu; draudi, kuru cēlonis ir valsts ārējā drošības politika.

Valsts likumu darbība var apdraudēt indivīdu neadekvātas vai pārmērīgas policijas uzraudzības un apsūdzības izvirzīšanas rezultātā. Nepareizi īstenota vai neprofesionāla justīcija var ārkārtīgi ietekmēt indivīdu dzīvi, vai nu pakļaujot tos kriminālai darbībai, vai arī uzliekot nepamatotus sodus. Piemēram, Savienotajās Valstīs no 1963. gada līdz 1982. gadam cilvēki, kuriem bija šaujamo ieroci, nogalināja 440 000 pilsoņu, ievainoja 1,7 miljonus un aplaupīja 2,7 miljonus.¹⁴ Abu veidu gadījumi parāda, kāda cena nenovēršami maksājama par jebkuru mēģinājumu efektīvu likumu īstenošanu sabalansēt ar vispārēju pilsoņu brīvību aizsardzību. Tomēr šī problēma parasti neattiecas uz nacionālo drošību, ja neapmierinātība ar to, kā tiek ieviesti likumi, neklūst vispārēja un politizēta. Šāda tipa draudi rodas saistībā ar vides problēmām. Mūsdienās interese par ķīmisko piesārņojumu un atompiesārņojumu atsedz indivīda bailes par trūkumiem valsts regulācijā un nepareizi noteiktām un valsts veicinātām prioritātēm. Ietekme uz indivīdu var būt katastrofāla, ņemot vērā to, ka var saslimt ar vēzi, var piemeklēt dzemdību traumas un arī cita veida draudi veselībai. Ņemot vērā vides piesārņošanas apjomus, tā ir kļuvusi par starptautiskās drošības jautājumu.

Politiska rakstura draudi vēl tiešāk var skart indivīdus, pret kuriem tos speciāli vērs valsts institūcijas. Par šādiem draudiem policejiskā valstī spilgti liecina skaļi klauvējiens pie durvīm vēlā nakts stundā. Bet šāda tipa

¹⁴ *The Guardian Weekly* (1982. gada 28. novembris).

draudi parādās arī sīkākās izpausmēs. Mūsdienās birokrātiskās administrācijas rokās ir liels likumīgu pilnvaru klāsts, kuras kopējā labuma vārdā var tikt vērstas pret pilsoņiem. Īpašniekiem var atsavināt īpašumu, lai atbrīvotu vietu autoceļu būvei, bērnus no nestabilām ģimenēm var ņemt aizgādībā, ekonomisku manipulāciju rezultātā miljoniem cilvēku var zaudēt darbu. Viss iepriekš teiktais ir jāsabalansē ar tiem pakalpojumiem un sociālo nodrošinājumu, kuru garantē valsts. Tomēr skaidrs ir tas, ka valsts pilnvaras un aktivitātes rada nopietnus draudus daudziem indivīdiem.

Daļu no tiem J. Galtung (*J. Galtung*) dēvē par «strukturālu vardarbību», saprotot ar to kaitējumu, ko indivīdam nodara nevis kāds cits indivīds, bet gan kādi bezpersoniski strukturāli spēki.¹⁵ Tomēr pa lielākajai daļai šie draudi ir tieši vērsti vardarbība. Cilvēku karjeras sagraušana Dž. Makartija lietas iztiesāšanas laikā ASV, padomju disidentu ieslodzīšana psihiatriskajās slimnīcās pirms M. Gorbačova nākšanas pie varas, Nantes edikta atcelšana 1685. gadā, ar kuru tika likvidētas hugenotu tiesības uz savu reliģiju, ebreju vajāšana nacistiskajā Vācijā, melnādaino tiesiska diskriminācija Dienvidāfrikā, aizdomās turamo sakroplošana Indijā, ko veic policija, policijās «nāves eskadronu» veiktās slepkavības Latīņamerikā, nežēlīga pārvietošana, likvidācijas un spaidu darbi Pola Pota Kampučijā un vēl bezgalīgi daudz līdzīgu draudu, kādus valsts var vērst pret pilsoņiem. Šie draudi var rasties tādas valsts politikas rezultātā, kura vēsta pret noteiktām grupām, piemēram, kreiso tīrīšana Čīlē pēc S. Aljendes krišanas 1973. gadā, vai arī J. Staļina veiktā viņa oponentu rindu tīrīšana trīsdesmitajos gados. Apdraudējums var arī rasties saistībā ar parastu politikas procedūru, saskaņā ar kuru valsts upurē dažu intereses augstāku – kolektīvu interešu labā, kā tas ir ar tiem, kuri tiek nolemti bezdarbam, jo ir nepieciešams kontrolēt naudas plūsmu. Iespējams, ka lielākajai iedzīvotāju daļai pasaulē valsts radītie draudi ir viens no galvenajiem viņu dzīves nedrošības iemesliem.

Daudzās «trešās pasaules» valstīs tas noteikti ir tā. Dž. Migdals (*J. Migdal*) uzskata, ka šeit valsts visai bieži ir opozīcijā lielai sabiedrības daļai.¹⁶ Iespējams, ka šāda veida draudu pilnīgākais iemiesojums ir teorija, saskaņā ar kuru ir jāupurē tagadējās paaudzes tiesības, ērtības un labklājība, lai veidotu labāku dzīvi nākamajām paaudzēm. Tā ir tēze, kuru P. Bērdžers

¹⁵ Johan Galtung, «Violence, peace and peace research», *Journal of Peace Research*, 2. sējums, (1969), 166.–191. lpp.

¹⁶ Joel S. Migdal, *Strong Societies and Weak States: State – society relations and state capabilities in the Third World* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1988).

(P. Berger) savā darbā «Upurēšanas piramīdas: politiskā ētika un sociālās pārmaiņas» kritizē kapitālisma un sociālisma variantos.¹⁷

Valsts radīto draudu otrs paveids ir draudi, kuri rodas politisku nekārtību dēļ sakarā ar cīņu par kontroli pār valsts institūcijām. Tikai neliela daļa valstu ir izveidojušas stabilu politiskās varas nomaiņas mehānismu. Pārējās valstīs periodiskus un nopietnus draudus iedzīvotāju daļai rada nežēlīgie konflikti par varas grožu iegūšanu. Tādas valstis kā Argentīna un Bolīvija var uzskatīt par šīs minētās situācijas arhetipiem. Šajās valstīs vēl pavisam nesen militārās aprindas, radot iespaidu, ka notiek cīņi par augstiem amatiem, vienlaikus izcīnīja bezgalīgu un bieži vien nežēlīgu karu pret dažādiem, galvenokārt pret kreisiem, revolucionāriem grupējumiem. Valsts ir pietiekami ilgtspējīga, lai izturētu pārsteidzoši daudz nekārtību tās iekšpolitiskajā dzīvē, taču indivīda līmenī šādas nekārtības kļūst par daudzu cilvēku nedrošības galveno avotu.

Daudzās valstīs par iesaistīšanos politiskajās norisēs valsti var draudēt ieslodzījums vai nāve, un pat, ja kāds izvēlēsies nevainīga vērotāja lomu, tas negarantēs viņam drošību. Sabiedrību kopumā biedē politiskā vardarbība, un tie, kuri (uz laiku) kontrolē valsts aparātu, to izmanto savu politisko mērķu atbalstīšanai, kā tas ir izklāstīts iepriekšējā rindkopā. Politiskā vardarbība var kļūt endēmiska, kā tas bija septiņdesmito gadu beigās Turcijā, kur notika atsevišķu frakciju bruņotas sadursmes un slepkavības, kuru upuru skaits bija tik liels, kāds varētu būt karā; tas vien eventuāli noveda pie tā, ka 1978. gadā tika pasludināts karstāvaklis. Var nonākt arī līdz pilsoņu kara šausmām, kā tas notika Spānijā trīsdesmito gadu sākumā un vidū, vai arī līdz politiskai aizmirstībai un brūkošas valsts institucionalizētai vardarbībai, kā tas ir Libānā kopš 1976. gada. Iekšēja politiska vardarbība bieži paver iespēju jauniem ārēja uzbrukuma draudiem, vai nu esot vienas, vai otras puses sabiedrotajiem (sīrieši un izraēlieši Libānā, indieši Šrilankā), vai kā iekarotajiem, kuri izmanto to, ka valsts ir novājināta iekšēju nesaskaņu rezultātā (japāņi Ķīnā 20. gadsimta trīsdesmitajos gados). Lai pilnībā izjustu šo draudu apjomu, atgādināšu, cik katastrofāli Vjetnamas un Kambodžas tautas ietekmēja amerikāņu iejaukšanās.

Šajā sakarībā jāmin arī politiskais terorisms neatkarīgi no tā, vai teroristi uzskata, ka cīnās par varu vai ne. Terorisma, piemēram, spridzināšanas, apšaudes vai gaisa pirātisma, izmantošana, lai izdarītu spiedienu, vāji-

¹⁷ Peter L. Berger, *Pyramids of Sacrifice: Political ethics and social change* (Harmondsworth: Penguin, 1974).

nātu vai diskreditētu valdību, nepārprotami rada draudus pilsoņiem, kuri kļūst par upuriem. Individīdiem pastāv risks kļūt par nejausiem upuriem citu cilvēku strīdos par to, kādai jābūt valsts politikai un kurš to kontrolēs. Tie terorisma paveidi, kuri par savu tiešo mērķi uzskata valsts aparāta apdraudēšanu, arī apdraud indivīdus, lai gan, izņemot nevainīgus aculieciniekus, šie indivīdi pārstāv īpaši izvēlētu grupu salīdzinājumā ar gaisa pirātisma un sabiedrisko ēku spridzināšanas masu upuriem. Terorisms, tāpat kā citas politiskās vardarbības formas, ne tikai mazina atsevišķa indivīda drošību, bet arī palielina tos draudus individuālajai drošībai, kurus rada pati valsts, kā arī tos draudus, kurus rada citas valstis. Teroristi, graujot ticību valsts spējai nodrošināt iekšēju kārtību, var piespiest valsti ievest striktākus drošības pasākumus. Šo procesu būtiski ietekmē teroristu potenciālā iespēja iegūt savā rīcībā modernus ieročus. Šādu bailu galēja izpausme ir iespēja, ka teroristi varētu bruņoties ar kodolieročiem. Cietsirdīgas vai neprātīgas apņēmības kombinācija ar masu iznīcināšanas iespējām varētu radīt nepieredzētas briesmas līdzsvaram starp indivīda tiesībām un sabiedrisko kārtību. Reaģējot uz šādiem draudiem, pat minimālā valsts neizbēgami sāktu iegūt maksimālās valsts formas.

Ārpolitika ir pēdējā dimensija, kurā izpaužas valsts politikas un indivīda drošības sadursme. Tāpat kā valsts aktivitātes, kas nepieciešamas sabiedriskās kārtības uzturēšanai, indivīda drošībai rada zaudējumu un ieguvumu sajaukumu, līdzīga situācija veidojas arī sakarā ar valsts ārējās drošības funkcijām. Valstij ir jānodrošina tās pilsoņiem aizsardzība pret ārvalstu iejaukšanos, pret uzbrukumu un invāziju. Bet valsts to nespēj citādi, kā vien radot risku un zaudējumus pilsoņiem. Bet tas parasti neizraisa lielas pretrunas. Kā to, ka atsevišķas tiesas, iespējams, ir netaisnas un noziegumi netiek sodīti, tā arī karaklausības risku pilsoņi parasti uztver kā taisnīgu kompromisu par to, ka valsts viņiem nodrošina plašāka mēroga drošību. Lai gan šis princips var būt iesakņojies, tā īstenošanas prakse var kļūt par nopietnu avotu konfliktam starp indivīdu un nacionālo drošību. Demokrātiskās valstīs šis process ir spēcīgāks un izteiktāks, jo demokrātiskā kotekstā ir vieglāk paust un mobilizēt sabiedrisko domu, un tai ir lielāka ietekme. Ir zināms, ka karš mūsdienās var radīt daudz briesmu un lielus cilvēku zaudējumus, tādēļ sabiedrībai ir ļoti svarīgi zināt, kas apdraud valsts drošību.

Ja valstij acīmredzami un nenovēršami draud krīze, tā var palauties uz masu atbalstu, kā tas bija Lielbritānijā pēc 1938. gada. Bet var šķist, ka ģeogrāfiski attāli un neviennozīmīgi vērtējami sarežģījumi nav tik svarīgi, lai riskētu ar pilsoņiem. To piedzīvoja Savienotās Valstis Vjetnamas kara

laikā. Protams, nostādnes, saskaņā ar kurām pilsoņiem, kalpojot valstij, ir jāriskē ar sevi, izvirzīs politiskas dabas jautājumus par to, cik vērtīgi ir kompromisi starp indivīda un nacionālo drošību, īpaši tajās valstīs, kur armiju veido ar vispārējās karaklausības palīdzību. Tas ir mazāk izteikti valstīs, kuras izmanto profesionālu armiju, kā tas bija Folklendu karā starp Lielbritāniju un Argentīnu 1982. gadā, jo ir pieņemts uzskatīt, ka profesionāli karavīri citas vērtības vērtē augstāk par savu dzīvību.

Diemžēl pārāk viegli tiek aizmirsts, ka indivīdi bieži vien riskē ar savu dzīvību, lai iegūtu citas vērtības. Tiecoties pēc brīvības un bagātības, pirmie ieceļotāji Amerikā bija apņēmības pilni uzveikt nopietnas grūtības, dzīvojot uz robežas starp kolonizētajiem un vēl neapgūtajiem apvidiem. Netradicionālo sporta veidu, piemēram, deltaplanierisma un speleoloģijas, entuziasmiem briesmas kompensē uzvaras trīsas. Lai iegūtu noteiktu statusu grupā, amerikāņu pusaudži, «spēlējot cāļus»* savās automašīnās (izmantojot vienu no stratēģisko pētījumu populārajām metaforām), rotālājas ar iespēju, ka viņi varētu tikt ievainoti vai aiziet bojā. Policisti, karavīri un algotņi samierinās ar risku tikt ievainotiem vai nogalināti daudzu un dažādu iemeslu dēļ, no kuriem viens, vismaz dažiem no viņiem, ir gandarījums par to, ka viņi ir oficiāli pilnvaroti ievainot vai nonāvēt citus. Indivīda vērtību skalā dzīvībai bieži vien nav primāras vērtības, un ir vērts paturēt to prātā, kad mēģinām spriest par valsts nostādņu morālo pusi, pretstatot to vērtībām, kuru avots ir pilsoņu intereses (tātad izmantojot uz valsts minimālo modeli balstītus standartus). Maksimālā tipa valstīm šī problēma nav tik nopietna, jo parasti tās ir mazāk saistītas vai atsevišķos gadījumos nemaz nav saistītas ar viedokli, ka indivīda vērtībām ir kaut kāda tieša saistība ar valsts politiku.

Atšķirīgs, bet ne mazāk interesants starp indivīda un nacionālo drošību pastāvošā konflikta potenciāls rodas saistībā ar kodolieročiem un uz tiem balstītajām nostādņēm nacionālās drošības jomā. (Daudzus cilvēkus satrauc doma par tādu nacionālās drošības politiku, kuras pamatā ir draudi, ka valstis cita pret citu varētu vērst kodoltriecienus.) Viņi uzskata, ka šāda politika *reductio ad absurdum* kolektīvās aizsardzības argumentus. Raugoties no minimālā tipa valsts viedokļa, noteikti nav pieņemama jebkāda politika, kas paredz sabiedrības iznīcināšanas iespēju. Pat maksimālā

* *Playing chicken* – viena no starptautisko attiecību un stratēģisko pētījumu teorijā populārām metaforām, kura tiek izmantota, izskaidrojot starpvalstu konfliktu un karu izcelšanās cēloņus. Piecdesmitajos un sešdesmitajos gados ASV pusaudžu vidū bija populāra «izklaide» automašīnās lielā ātrumā drāzties viens otram pretī. Tas, kurš pirmais pagrieza sānis, tika uzskatīts par «zaudētāju» un apsaukts par cāli. – Red.

tipa valstī aizvien grūtāk ir rast mērķus, kuri attaisnotu šādus līdzekļus. Izrādās, ka izsmalcinātā atbaidīšanas doktrīnas loģika ir pārāk tievs pavediens, lai noturētu nacionālo drošību. Šī teorija iespējamo kaitējumu papildina ar aizvainojumu, ko rada savstarpēji garantētās iznīcināšanas doktrīna, kuras mērķis ir nostiprināt atbaidīšanas politiku, tīši neaizsargājot iedzīvotājus pret kodoluzbrukumu. Dažādos veidos ir nopietni diskutēts par kodolatbaidīšanas doktrīnas priekšrocībām, un nav nepieciešams to vēlreiz atkārtot šajās lapaspusēs.¹⁸ Interesi izraisa fakts, ka atbaidīšanas politika visaugstākajā pakāpē un visredzamāk atsedz to, kas individuā drošību šķir no nacionālās drošības. Situācija, kurā valstis, lai sevi saglabātu, piedāvā viena otram savus pilsoņus par ķilniekiem, ir izveidojusies nacionālās aizsardzības seno tradīciju rezultātā, un to nav grūti pamanīt. Acīmredzot atbaidīšanas doktrīna ietver kādu stingru loģiku, kas individuā interese saista ar valsts interesēm. Bet, lai cik nevainojama arī būtu šī loģika, tas, ka ļoti daudzi cilvēki uzskata, ka sabiedrības iznīcināšana ir pārāk augsta cena, kas maksājama par nacionālās drošības garantēšanu, ir un paliek politiska rakstura fakts. Tas ir 7. nodaļas temats.

Pretrunas, kādas pastāv starp individuā un nacionālo drošību, ne tikai izvirza specifiskus jautājumus, kas saistīti ar aizsardzības un atbaidīšanas politiku, bet arī vispārējus politikas jautājumus, piemēram, cilvēktiesību jautājumu. Cilvēktiesību problēma kopumā starptautisku skanējumu guva septiņdesmitajos un astoņdesmitajos gados.¹⁹ Tas notika tādēļ, ka nācās risināt gan problēmas, kas saistītas ar valsts un indivīdu attiecībām, gan problēmas par to, kāda vieta individuā drošības apsvērumiem būtu jāieņem tajā attiecsmju modelī, kāds pastāv starp valstīm. Sakarā ar to, ka individuā drošība kļuva par starptautisku problēmu, tā daudzām valstīm, kuras pretējā gadījumā to nebūtu tā uztvērušas, kļuva arī par neatņemamu nacionālās drošības sastāvdaļu. Saikne starp individuā, nacionālo un starptautisko drošību izmantota grandiozas politiskās domāšanas sintēzei, taču, no mūsdienu viedokļa raugoties, izmantotās metodes ir pārāk novecojušas.²⁰ Harolds Lasvels (*Harold Lasswell*) savā pretenciozajā, tomēr ne vienmēr pārlicinošajā (vai skaidrajā!) grāmatā cenšas individuā un masu psiholoģiju

¹⁸ Pārskatam sk. Barry Buzan, *An Introduction to Strategic Studies: Military technology and international relations* (London: Macmillan, 1987), 10.–13. nod.

¹⁹ Sk. R. J. Vincent, *Human Rights and International Relations*, un R. J. Vincent (ed.), *Foreign Policy and Human Rights: Issues and responses*, (abi Cambridge: Cambridge University Press, 1986).

²⁰ Laswell, citētajā darbā (1. piezīme).

sasaistīt ar valsts kontroles mašīnēriju un starptautiskās anarhijas ietekmēm. Viņa holistiskā analīze darbojas divējādi, saistot freidiskās nedrošības tumšos aspektus ar draudu pilnās starptautiskās sistēmas strukturālajām nedrošībām. Viņš uzskata, ka šos abus līmeņus pastarpina valstī notiekošie politiskie procesi, sevišķi izceļot simbolu un personību vienojošo lomu. Valstij un nācijai ir raksturīgi simboli un personības, kas gan piesaista tos individuus, kuri meklē iespējas savas nedrošības izpaušanai un pārvarēšanai, gan reproducē tos politiskos apstākļus, kuri ir viens no galvenajiem personiskās nedrošības avotiem.

SECINĀJUMI. INDIVĪDA DROŠĪBA UN NACIONĀLĀ DROŠĪBA

Starp indivīda drošību un nacionālo drošību ne vienmēr pastāv harmonija. Šīs pretrunas šaušalīgu simbolu piedāvāja «jaunais doktors» Divaljē*, kas tēva bēdīgi slaveno privāto policiju tontonmakutus pārdēvēja par «nacionālās drošības brīvprātīgajiem aizstāvjiem». ²¹ Pavisam atšķirīgi par šīs harmonijas trūkumu liecina dotā iespēja indivīdiem, balstoties uz Eiropas cilvēktiesību un pamatbrīvību konvenciju, iesniegt sūdzības par savas valsts valdību. Lai gan valsts gādā par zināmu drošību saviem pilsoņiem, tā var to paveikt, tikai lietojot draudus. Šie draudi – tieši vai netieši, tīši vai kā neparedzētas blakusparādības – bieži ir pietiekami nopietni, lai dominētu relatīvi mazajā un traušlajā indivīda drošības pasaulē. Lai gan šos draudus spēcīgi līdzsvaro iekšējā un ārējā drošība, kuru dod valsts, tie tomēr nav novēršami, un nenovēršamas ir arī pretrunas, kādas pastāv starp indivīda un nacionālo drošību. Tā ka kļūdaina ir Džona Herca atziņa, ka politiskā vara piemīt tikai tām valstīm, kas spēs regulēt un kontrolēt attiecības valsts iekšienē un pasargāt tās no ārējas iejaukšanās. ²² Pieredze liecina, ka

* *Baby Doc Duvalier* – Haiti diktatora «doktora» Fransuā Divaljē dēls Žans Klods, kas mantoja viņa varu neilgi pirms tēva nāves 1971. gadā. Ž. K. Divaljē mēģināja izdarīt dažus kosmētiskus režīma uzlabojumus. – *Red.*

²¹ *The Guardian Weekly* (1982. gada 24. janvāris), 17. lpp.

²² John Herz, *International Politics in the Atomic Age* (New York: Columbia University Press, 1959), 40.–42. lpp.; un «The rise and demise of the territorial state», *World Politics*, 9 (1957). Vēlāk, kad kļuva acīmredzams, ka kodolieroči ir pilnīgi paralizējuši spēka lietošanu plašā mērogā, Hercs pārskatīja savu viedokli darbā «The territorial state revisited», *Polity*, 1:1 (1968).

valsts dzīvotspējai pietiek, ja tā garantē kaut cik drošības šajos virzienos, un ka tā var izklūt sveikā pati, būdama ievērojams draudu avots. Valstīm tiek piedota to nespēja un patvaļa iekšējās drošības jomā. Valsts aizsardzības spēju samazināšanās stratēģisko bumbvedēju un kodolieroču attīstības rezultātā tās autoritāti būtiski nemazina. Katrā ziņā saikne starp individuālo drošību un nacionālo drošību ir visai specifiska, tāpēc nevajadzētu domāt, ka pārmaiņas valsts drošībā nekavējoties radīs krasas pārmaiņas valsts politiskajā stabilitātē kopumā.

Ir jāuzsver, ka pretruna starp individuālo drošību un nacionālo drošību ir nenovēršama. Šī pretruna sakņojas politisko kolektīvu raksturā. Reālajā pasaulē nav iespējams ne to atbrīvināt, ne izvairīties no tās. Tādēļ nākamo nodaļu uzdevums nebūs novest pārējos līmeņus pie kāda individuālo drošības kopsaucēja. Centieni to darīt, manuprāt, būtu vienkārši izvairīšanās no realitātes, kurā pastāv nepārtraukta spriedze starp individuālo un kolektīvo. Mans uzdevums ir izvirzīt šo pretrunu kā centrālo drošības koncepta dilemmu un pētīt tās ietekmi uz pārējiem šīs problēmas līmeņiem. Tas nenozīmē, ka individuālo drošībai tiks liegts tās politiskais nozīmīgums. Drīzāk tas nozīmē aizstāvēt valsts objektīvo ietekmi un drošības analīzes sistēmu līmeņus, padarot tos par analīzes galvenajiem objektiem.

Šajā sakarībā izvirzās vēl viens jautājums: kāda ir atgriezeniskā saite starp individuālo aktivitātēm, kuras izraisa viņu centieni nodrošināt savu drošību un nacionālās drošības līmeni? Individuāli var ļoti daudz darīt, lai nodrošinātos gan pret draudiem, kurus tiem rada valsts, gan arī pret draudiem, kurus valsts nav spējusi novērst, lai gan viņu iespējas šajā ziņā stingri vadītā maksimālā tipa valstī būs daudz mazākas nekā relatīvi atklātā demokrātiskā valstī. Runājot par individuālo drošības stratēģiju attiecībā uz personas un tās īpašuma aizsardzību, daudz var panākt ar pašpalīdzību. Daudzās valstīs vēra ņemama ekonomikas nozare apmierina šo pieprasījumu.

Individuāli var darboties ne tikai individuālā līmenī, viņi var izveidot organizācijas vai pievienoties dažādām organizācijām, kuru mērķis ir palielināt viņu drošību. Tās var būt tiešas aizsardzības tipa organizācijas, kādas ir Ziemeļirijā katoļu un protestantu paramilitārās grupas, kā arī grupas, kuras aziātiskas izcelsmes iedzīvotāji izveido Lielbritānijas pilsētās, lai aizsargātos pret «pakibashing»* rasistiem, kaujinieciskās nacionālistu grupas Spānijā (baski), Šrilankā (tamili), Irānā un Irākā (kurdi) utt. Tie var būt karojoši kareivīgi noskaņoti politiski grupējumi kā kukluksklans

* *Pakibashing* – pakistāniešu piekaušana. – *Red.*

Savienotajās Valstīs, Sarkanās armijas frakcijas Eiropā un Japānā vai ķīniešu slepenās biedrības pirmskomunisma laikos. Tie var arī būt ne tik tieši politiska rakstura grupējumi, bet arī grupas, kas cenšas ietekmēt valdību, mēģinot pavērst valsts politiku tādā virzienā, lai vairāk uzmanības tiktu veltīts vajadzībām, kas saistītas ar šajās grupās apvienoto indivīdu drošību. Tādas organizācijas ir grupas, kas cīnās par minoritāšu tiesībām, miera aizstāvēšanas organizācijas, piemēram, tādas kā END* un dažādas pret Vjetnamas karu vērstās kampaņas, politiskās partijas, vietējo kopienu grupas, cilvēktiesību organizācijas, vides aizsardzības organizācijas, patiesi, visas subvalstiskās organizācijas, kuras vieno uzskats par plurālistisku politiku. Valstīs, kurās valdības struktūra ir vāja, ja turklāt pati valsts nav cieši saistīta ar sabiedrību, pirmsvalstiskajām sabiedrības struktūrām – tādām kā ģimene, klani, ciltis un reliģiskās organizācijas – arī ir viena no galvenajām lomām indivīda drošības vajadzību apmierināšanā. Ja indivīda drošības garantēšanā priekšroku dod organizācijām, tad, protams, starp indivīdu un valsti vēl atradīsies kolektīvo interešu līmenis, kas bagātinās drošības iekšējo modeli un padarīs to sarežģītāku salīdzinājumā ar vienkāršu indivīda un valsts polarizāciju.

Plašā, uz indivīdu orientētēto drošības centienu un nostādņu sfēra vismaz četros veidos var visai būtiski ietekmēt nacionālo drošību. Pirmkārt, indivīdi un subvalstiskās grupas pašas par sevi var kļūt par nacionālās drošības problēmu. Algoti slepkavas, teroristi, separātisti, puču organizētāji un revolucionāri rada valstij draudus. Savienotajām Valstīm nākas izvēlēties starp tās vadītāju drošību un pilsoņu tiesībām nēsāt ieročus. Rietumeiropas valstīm nākas izvēlēties starp policijas veiktajiem pasākumiem terorisma apkarošanai un pilsoņu brīvībām. Lai cīnītos pret separātistu kustībām, Lielbritānijā, Spānijā, Pakistānā, Irānā, Dienvidslāvijā, Indonēzijā, Nigērijā, Šrilankā un citur tiek lietoti militāri līdzekļi. Spānijas, Latīņamerikas un daudzu citu valstu valdībām ir jāaizsargājas pret pučistiem. Visur valdības ir spiestas tērēt ievērojamus resursus, lai novērstu sacelšanos pret viņu varu. Dažkārt tas notiek slēpti, piemēram, vairumā rietumvalstu, bet citur represijas ir labāk saskatāmas, kā staļinistiskajos režīmos, savukārt dažreiz tas izpaužas, kā tas bija Ķīnā pirms 1949. gada un Indonēzijā

* END (*European Nuclear Disarmament*) – 1980. gadā grupas britu socialistu intelektuāļu nodibināta politiska organizācija, kuras mērķis bija nodrošināt analīzi un ģeopolitiskās stratēģijas izstrādi Eiropas kodolatbrūņošanās kustībai. Tās «Aicinājumu parakstīja daudzi redzami Eiropas valstu intelektuāļi. Līdz ar aukstā kara beigām organizācija zaudēja savu nozīmi.

1965. un 1966. gadā vispārējos iekšējos karos. Ārkārtīgi sašķelta valsts, kurā likumīga darbība tika traktēta visai šauri, faktiski visus iedzīvotājus var uzskatīt par eventuālu drošības problēmu, tādējādi lielā mērā ietekmējot pašas valsts raksturu un resursu sadalīšanas sistēmu. Piemēram, atmaskojumi Austrumvācijā pēc 1989. gada parāda, ka šis valsts drošības policijai (*Stasi*) bija izveidota datorizēta kartotēka par vienu trešdaļu valsts iedzīvotāju.²³ Iekšējās drošības problēma, kuras pamatā ir konflikts starp pilsoņiem un valsti, izvirza sarežģītus jautājumus attiecībā uz nacionālās drošības jēdziena patieso nozīmi. Šos jautājumus iztirzāsim 2. nodaļā.

Otrais veids, kas ir tieši saistīts ar iekšējās drošības problēmu, ir loma, kāda var būt pilsoņiem kā piektajai kolonnai, aizstāvot kādas citas valsts intereses. Šāda loma ir bijusi vai tikusi piedēvēta nacistiem Francijā trīsdesmitajos gados, uz Maskavu orientētiem komunistiem daudzās valstīs aukstā kara laikā, japāņiem Savienotajās Valstīs un Kanādā Otrā pasaules kara laikā, uz Rietumiem orientētiem disidentiem Padomju Savienībā, ķīniešiem Malaizijā piecdesmitajos gados, palestīniešiem Izraēlā un tamlīdzīgi. Valsts caurlaidība gan attiecībā uz idejām, gan cilvēkiem, kas saistīti ar citām valstīm, padara neskaidru robežu starp iekšējo un nacionālo drošību. Tur, kur tas tā ir, striktā atšķirība starp pilsoņiem un ārvalstniekiem, starp valsti un valdību, iekšpolitiku un ārpolitiku sāk irt, un nacionālās drošības raksturs kļūst neskaidrāks nekā jebkad ir bijis.

Trešais veids, kā individuā drošība ietekmē nacionālo drošību, ir saistīts ar izvērstu politisko ietekmi un spriedzi, kāda ir jāiztur visiem, sākot ar pilsoņiem un beidzot ar valsti. Šis spiediens izriet nevis no tiešiem draudiem valstij un valdībai, bet gan no sabiedriskās domas ietekmes uz valdības politiku, kā arī no ierobežotajām valsts iespējām veidot sabiedrisko domu savu mērķu sasniegšanai. Šajā aspektā varētu minēt šādus piemērus: Vudro Vilsona, kā arī Franklina Rūzvelta cīņi pret izolacionismu Savienotajās Valstīs pēc Pirmā pasaules kara un pirms Otrā pasaules kara; ebreju lobistu ietekme uz Amerikas politiku Tuvajos Austrumos; Kanādas francūžu iebildumi pret obligāto karadienestu Kanādā, vēlēšanu iznākumu ietekmējošais nozīmīgais, pret atomieročiem vērstais noskaņojums Lielbritānijā, Nīderlandē, Japānā un citur; nacionālistiskas un reliģiskas kustības Padomju Savienībā, kā arī pret atsevišķiem kariem vai aktivitātēm vērstie iedzīvotāju protesti, piemēram, Lielbritānijā Suecas krīzes laikā,

²³ *International Herald Tribune* (1990. gada 26. marts), 5. lpp.

Amerikā sakarā ar Vjetnamas karu un Francijā sakarā ar karu Alžīrijā. Šādu ietekmi var izrādīt arī atsevišķas elites grupas, piemēram, bruņotie spēki tādās valstīs kā Pakistāna, Dienvidkoreja, Ēģipte, Nigērija, Čīle, kā arī Japāna pirms 1945. gada u. t. jpr.; lielie zemes īpašnieki, kā tas ir lielā daļā spāniski runājošo «trešās pasaules» valstu; vai biznesa elite, piemēram, Japānā, Savienotajās Valstīs un Brazīlijā.

Ceturtkārt, svarīga loma ir indivīdiem kā valsts vadītājiem. Abstraktā atšķirība starp indivīdu un valsti izzūd limenī, kurā indivīdi padara par realitāti to konceptu, ko mēs saucam par valsti. Katram no šiem indivīdiem ir savi drošības apsvērumi un izpratne par tiem, tādējādi vēsturnieku, žurnālistu un mācītu vīru pienākums ir izvērtēt šo cilvēku ietekmi uz valsts politiku. N. Čemberlens un V. Čērčils nodemonstrēja izteikti atšķirīgas drošības izpratnes pakāpes un veidus, un bezdibenis, kas viņus šķīra, parāda to potenciālo ietekmi, kādu šis mainīgais lielums var atstāt uz nacionālās drošības politikas veidošanu. Galēji centralizētā diktatūrā, kā tas bija Vācijā Hitlera valdīšanas laikā vai Padomju Savienībā, kad pie varas bija Staļins, indivīds un valsts saplūst līdz tādai pakāpei, ka tos atšķirt nav iespējams. Galēja plurālisma situācijā, kā tas ir Savienotajās Valstīs, Nīderlandē un Dānijā, komplicētā varas dalīšana ļoti apgrūtina indivīda iespēju nopietni ietekmēt valsts politiku kopumā.

Attiecības starp indivīdiem – gan kā līderiem, gan arī tad, kad tie ir apvienojušies interešu grupās vai arī izpaužas kā sabiedriskā doma, – ir labi izpētītas darbos, kas veltīti ārpolitikas analīzei, tādēļ mums nav vajadzības atkārtoti pievērsties šim jautājumam.²⁴ Uzdevumiem, kas bija izvērīti šai nodaļai, atbilst šādi secinājumi:

²⁴ Sk., piemēram, Kenneth N. Waltz, *Foreign Policy and Democratic Politics* (Boston: Little Brown, 1967); J. N. Rosenau (red.), *Domestic Sources of Foreign Policy* (New York: Free Press, 1967); J. N. Rosenau, «Pre-theories and theories of foreign policy», grām.: R. Barry Farrell (red.), *Approaches to Comparative and International Politics*, (Evanston: North-western University Press, 1966); Henry Kissinger, «Domestic structure and foreign policy», *Daedalus*, 95 (1966); grām.: Steve Smith un Michael Clarke (eds.), *Foreign Policy Implementation* (London: Allen und Unwin, 1985); Walter Carlsnaes, *Ideology and Foreign Policy*, (Oxford: Blackwell, 1986); Steven G. Walker, *Role Theory and Foreign Policy Analysis* (Durham: Duke University Press, 1987); Charles F. Hermann, Charles W. Kegley Jr. and James N. Rosenau, *New Directions in the Study of Foreign Policy* (Boston: Allen and Unwin, 1987); Christopher Clapham, *Foreign Policy Making in Developing States* (Farnborough: Saxon House, 1977).

1. Lai gan individuā drošība ir skaidri izteikts un svarīgs analīzes līmenis, tā būtībā ir pakļauta augstāka līmeņa politiskajām struktūrām – valstij un starptautiskajai sistēmai. Tādēļ nacionālo un starptautisko drošību nevar reducēt uz individuā drošību.
2. Valsts ietekmē individuā drošību gan pozitīvi, gan arī negatīvi, un individuā un nacionālās drošības disharmonijas cēloņi ir pastāvīgu pretrunu avots.
3. Individuā centieni iegūt drošību daudzējādi ietekmē nacionālo drošību. Tur, kur pastāv nopietnas nesaskaņas starp valsti un pilsoņiem, iekšējās nekārtības valstī var tādā mērā apdraudēt tās saliedētību, ka valsts drošības konceptu būs grūti izmantot.

2. nodaļa NACIONĀLĀ DROŠĪBA UN VALSTS RAKSTURS

Tā kā valsts ieņem centrālo vietu drošības konceptā, tad ir nepieciešams pētīt jēdzienu «valsts» kā objektu, uz kuru attiecas šis termins. Valsti veido indivīdi, kas savstarpēji ir saistīti kolektīvā politiskā vienībā, tāpēc varētu domāt, ka grūtības, par kurām mēs runājam iepriekšējā nodaļā, mazināsies, kad mēģināsim izprast drošību valsts līmenī. Kas ir tas, ko politikas veidotāji mēģina padarīt drošu tajā daudzšķautņainajā fenomenā, kuru dēvējam par valsti? Uz ko attiecas nacionālā drošība, un ko šis jēdziens sevī ietver? Šajā nodaļā ir mēģināts rast atbildes uz minētajiem jautājumiem, atklājot valsts būtību. Viens no mērķiem ir aplūkot to, kā valsts sastāvdaļas un valsts kopumā ir saistīta ar nacionālās drošības ideju. Otrs – sagatavot augsni starptautiskās drošības idejas iztīrījumam. Arī sistēmas līmenī valsts ieņem galveno vietu drošības konceptā, un tai raksturīgās iekšpolitiskās pazīmes nav nošķiramas no drošības problēmas rakstura starptautiskajā sistēmā kopumā.

VALSTS KĀ DROŠĪBAS OBJEKTA IDENTIFICĒŠANA

Valstis ir plašākas un sarežģītākas vienības nekā indivīdi un pēc sava rakstura amorfākas. Nav grūti identificēt indivīdus un izprast to, ko šiem indivīdiem nozīmē draudi un kaitējumi, bet tādas pašas metodes nav tik viegli izmantojamas tādām kolektīvām vienībām kā nācijas un valstis. Vai šādas vienības var aiziet bojā vai bankrotēt? Pēc kādiem kritērijiem var konstatēt šo stāvokli? Austroungārija kā valsts vairs neeksistē, bet tās atsevišķās sastāvdaļas joprojām pastāv tādā veidā, kuram, runājot par indivī-

diem, nav analoga. Vai Polija, Francija, Vācija un Japāna ārvalstu okupācijas laikā kaut kādā nozīmē pārstāja eksistēt? Kā saistīt šādus pārtraukumus ar acīmredzamo kontinuitāti, kāda šīm vienībām piemīt vēsturiski? Kā mēs varam definēt draudus valstij, ja tās bojāeja nav skaidri konstatējama? Kādas ir valsts fiziskās robežas, pēc kurām varētu noteikt, kad to skar citu vienību darbība? Par to, ka valstīm ir ne tikai teritoriālas, bet arī citas robežas, liecina tas, kā valstis definē draudus ideoloģijas jomā. Astoņpadsmitajā un deviņpadsmitajā gadsimtā republikānisms pats par sevi nepdraudēja valsts teritoriālās robežas. Komunisms (vai kapitālisms) to nedarīja arī aukstā kara laikā, izņemot neparastos apstākļus, kādos atradās tādas agrāk nesašķeltas valstis kā Vācija un Koreja, kuras tika sadalītas ideoloģiski atšķirīgās valstīs. Vai Otrā pasaules kara iznākums no nacionālās drošības viedokļa Japānai bija labvēlīgs vai ne? Kāda ir laika skala, pēc kuras būtu izvērtējamas kolektīvo vienību aktivitātes, reakcijas, kaitējumi un attīstība?

Šie jautājumi atsedz dažas grūtības, kuras rodas, kad valsts tiek identificēta kā drošības objekts. Vienkāršotas atbildes uz tiem neaizved tālu reālajā starptautisko attiecību pasaulē. Ņemot vērā to, ka indivīds ir fiziski sistēma, kuras izturēšanos, labklājību un izdzīvošanas iespējas var diezgan precīzi analizēt, jāteic, ka valsts ir daudz vairāk izplūdusi sistēma, kas analītiskai precizitātei piedāvā mazāk iespēju. Nav vienota uzskata par to, kas ir valsts kā biheiviorāla vienība, nemaz jau nerunājot par to, vai uz valsti attiecas tādi antropomorfi jēdzieni kā dzīves cikls, augšana, attīstība, mērķis, progress, griba un tamlīdzīgi.

Lai gan valstij kā biheiviorālai vienībai ir neskaidrs raksturs, tā atrodas starptautisko attiecību un stratēģisko pētījumu centrā. Šai prioritātei ir pamatoti iemesli. Starptautiskajā sistēmā valstis, protams, ir pašas spēcīgākās vienības. Valsts kā politiskās organizācijas forma ir pārspējusi un bieži vien sagrāvusi visas pārējās politiskās vienības līdz tādai pakāpei, ka pati kļuvusi par politiskās leģitimitātes vispārpieņemtu standartu. Teorētiski valsts dominē gan tās politiskās uzticamības un varas dēļ, gan arī tādēļ, ka tā spēj pārvaldīt spēka lietošanas līdzekļus, sevišķi lielo militāro mašineriju, kas nepieciešama modernajos karos. Šī teorija ir tuva patiesībai absolūtajā mazākumā valstu un ļauj lielākajām un vislabāk organizētajām valstīm spēcīgi ietekmēt visu sistēmu. Pat vairākumā valstu, kurās starp teoriju un īstenošanu ir lielākas, valsts tomēr nosaka vietējo politisko dzīvi. Vairums nevalstisko grupu, kurām pieder politiskā un militārā vara vai nu saskata sevī valsts veidotājus, vai arī cenšas iegūt lielāku kontroli pār

politisko telpu pastāvošās valsts iekšienē. Tās galvenokārt ir nacionālistiskas organizācijas, kādas pārstāv palestīniešus, irus, kurdus, eritrejiešus, zulus, sikhus un daudzus citus. Lai gan valstij trūkst antropomorfas koherences, tās noteicošā loma sabiedriski politiskajā jomā un militārā vara padara to par galveno vienību starptautiskajā sistēmā. Līdz ar to nākas risināt grūtu uzdevumu par to, kāda mijiedarbība pastāv starp neskaidro drošības simbolu un neskaidro valsts struktūru.

Pirmās grūtības, ar kurām sastopas šie centieni, ir meklējamas akadēmiskajā strīdā par to, uz ko attiecināms termins «valsts». No vienas puses, liela daļa literatūras, kas ir veltīta valstij, to aplūko no politoloģijas un socioloģijas viedokļa, kas pārsvarā nodarbojas ar iekšpolitiskajiem, nevis ārpolitiskajiem aspektiem. Šī literatūra galvenokārt analizē, kā iekšpolitikā valsts atšķiras no sabiedrības, un mēģina izprast, kā tās iedarbojas viena uz otru. Šī nošķiršana tieši noved pie M. Vēbera izvirzītās valsts definīcijas, saskaņā ar kuru valsts un sabiedrība ir uzskatāmas par atšķirīgiem fenomeniem, un valsts gandrīz pilnīgi tiek aplūkota politiski institucionālā aspektā.¹ Šajā koncepcijā jēdziens «valsts» ir gandrīz identisks jēdzienam «centrālā valdība». Džoela Migdala vārdiem runājot, ideāla valsts definīcija ir šāda: «Valsts ir organizācija, kas sastāv no daudzām institūcijām, ko vada un koordinē valsts vadība (izpildvara), kura spēj vai kurai ir pietiekami daudz varas, lai izveidotu un ieviestu visiem iedzīvotājiem saistošus likumus, kā arī likumu veidošanas parametrus citām sociālajām organizācijām attiecīgajā teritorijā, nepieciešamības gadījumā izmantojot spēku savas gribas īstenošanai.»² Šo šauro valsts definīciju nostiprina marksistiskais uzskats, kas arī akcentē valsts varas atšķirtību no sabiedrības. Lai gan šādam uzskatam ir savas nozīme, taču tas ir pārāk ierobežots, lai uz to balstītu drošības konceptu. Cita starpā, šāds uzskats var novest pie domas, ka Lielbritānija un Amerika ir «bezvalsts sabiedrības»³, bet tas ir absurdi, raugo-

¹ Joel S. Migdal, *Strong Societies and Weak States: State – society relations and state capabilities in the Third World* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1988), xiii, 19. lpp.; J. P. Nettl, «The state as a conceptual variable», *World Politics*, 591. lpp. Sk. arī Fred Halliday, «State and society in international relations: a second agenda», *Millennium*, 16: 2 (1987); Hidemi Suganami, «Halliday's two concepts of state», *Millennium*, 17: 1 (1988); Fred Halliday, «States, discourses, classes: a rejoinder to Suganami, Palan, Forbes», *Millennium*, 17: 1 (1988); Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer, Theda Skocpol (red.), *Bringing the State Back In* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985).

² Dž. Migdals, turpat, 19. lpp.

³ Nettl, citētajā darbā (1. piezīme), 561.–562. lpp.

ties starptautiskās perspektīvas aspektā. Valsts reducēšana līdz centrālās valdības institūcijām nav izmantojama no starptautiskās sistēmas viedokļa.

No otras puses, pārāk ierobežojošs ir arī tradicionālais starptautisko attiecību pētniecības uzskats, ka valsts atgādina politiski teritoriālu biljarda bumbu.⁴ Lai gan šis viedoklis ietver svarīgu realitātes aspektu sistēmas līmenī, tomēr tam ir nosliece mazināt interesi par valsts iekšējo struktūru. Starptautiskajā anarhijā drošības jautājumus būtiski ietekmē ne tikai sistēmas struktūra un valstu mijiedarbība, bet arī valstu iekšpolitiskie raksturojumi. Tā ka, analizējot drošību, ir nepieciešama visaptveroša valsts definīcija, kura ietvertu abus minētos viedokļus. Laimīgā kārtā abu viedokļu saplūšanu kavē tikai ieraduma un diskusijas inerce. Kā to apstiprina Apvienoto Nāciju harta, teritoriāli politiskā valsts izpratne mūsdienās ir vispārpieņemta norma, kura nosaka, kā valstis izturas cita pret citu. Šīs normas ietvaros nekas nekavē ielūkoties dziļāk un pētīt attiecības, kādas pastāv starp valdošajām institūcijām un sabiedrībām. Patiesi, ir daudz liecību, kuras vedina uz domām par to, ka šādiem jautājumiem būtu jāierāda redzama vieta drošības problemātikā.

Raugoties no sistēmas perspektīvas, ir skaidrs, ka valstis aplūkojamas kā teritoriāli noteiktas sociālpolitiskas vienības. Tās pārstāv cilvēku kopumus, kuros valdošās institūcijas un sabiedrības ir savstarpēji savijušās robežotas teritorijas ietvaros. Atbilstoši daudziem, lai gan ne visiem galvenajiem mijiedarbības mērķiem, sistēmas ietvaros valsti veido saikne starp teritoriju, valdību un sabiedrību. Starptautiskajā aspektā saites, kas satur šo kompleksu kopā, palīdz izprast drošību, un tādējādi šo divu viedokļu par valsti sapludināšana vienā ir pamats sekmīgai analīzei. Drošības analīzes nolūkā termins «valsts» interpretējams konceptuāli pietiekami plaši, lai ietvertu ne tikai attiecības, kādas raksturo atsevišķo kompleksu – teritorija, valdība un sabiedrība – iekšējo dinamiku, bet arī plašāku sistēmisku dinamiku, kas parāda, kā šie kompleksi ir saistīti viens ar otru.

Šis koncepts, kas traktē valsti kā sistēmu, ir satvars tālākajai diskusijai. Drošības analīzē ir nepieciešams tāds viedoklis, kas attiecības starp valsti un sistēmu uzskata par abpusēji nozīmīgām.⁵ Valstis daļēji pašas rada sevi iekšējās dinamikas rezultātā, bet daļēji tās ir konkurējošās un dažkārt

⁴ Anthony Jarvis, «Societies, states and geopolitics: challenges from historical sociology», *Review of International Studies*, 15: 3 (1989), 281.–282. lpp. Sk. arī Halliday, citētajā darbā (1. piezīme).

⁵ Richard Little, «Understanding units» grām.: B. Buzan, Charles Jones and Richard Little, *The Logic of Anarchy. New directions in world politics* (Columbia University Press, 1993)

nežēlīgās anarhiskās vides produkts. Drošības analizē ļoti svarīga ir gan iekšējā, gan starptautiskā dinamika. Tas ir tikpat svarīgi, cik svarīgas ir šīs divu veidu dinamikas sarežģītās attiecības. Abpusēji konstitutīva valsts un sistēmas koncepcija ir vieglāk izprotama, ja valsti plašākā nozīmē izprot kā teritoriālu, politisku un sabiedrisku kopumu. Visai bieži starptautisko attiecību teorija tīšuprāt padara grūti izprotamas attiecības, kas savstarpēji veidojušās starp valsti un sistēmu.⁶ Vēsturnieku darbos tās ir skaidrāk saskatāmas, sevišķi tādu kā Viljams H. Maknīls (*William H. McNeill*), kuri neatstāj lasītājiem pat mazāko iespēju šaubīties par šīs varenās dialektikas spēku visā 5000 gadu ilgajā cilvēces rakstūtajā vēsturē.⁷

Džoels Migdals ir labi uztvēris šo izpratni (pat, ja to darot, viņš mānāmi atkāpjas no Maksa Vēbera uzskatos balstītās paša izvirzītās šaurās valsts definīcijas par labu minētajai plašākajai koncepcijai):

«Kad jaunā valsts tika ierauta vēstures notikumu juceklī, tas nenotika lepnā izolācijā. Tā radās līdz ar virkni citu līdzīgu politisku vienību, kuras visas kopā veidoja jauno valstu sistēmu. Tās izveidoja sistēmu tādēļ, ka tad, kad viena no tām virzās augšup pa valstiskuma pazīmju skalu, tā paātrina pārmaiņu procesus pārējās vienībās, jo tas izriet no to vadītāju bailēm no kaimiņu spēka pieauguma... Milzīgās priekšrocības karam un citiem mērķiem nepieciešamo resursu mobilizēšanā un organizēšanā, kādas ir valstij salīdzinājumā ar pārējām politiskajām vienībām, bija par iemeslu tam, ka valsts citu politisko formu izdzīvošanu padarīja problemātisku... Pieauga nepārvarams spiediens iedibināt valsts sociālo kontroli sabiedrībā, jo tas bija veids, kā palielināt ietekmi starptautiskajā arēnā.»⁸

Šo plašāko valsts nozīmi ir nepieciešams konfrontēt ar vispāratzīto terminoloģiju. Ar šo procesu saistītās neskaidriņas ir nogurdinošas, bet tomēr nenovēršamas: bez vispusīgāka ieskata vienkārši nav iespējams izprast drošības problemātiku. Es atzīmēšu vietas, kurās šeit izmantotā satvara radītā loģika nonāk konfliktā ar citiem uzskatiem.

Tieši šī pilnīgākā, gandrīz organiskā valsts koncepcija, kura to definē kā teritoriju/iedzīvotājus (ķermeni) un sociālpolitiskos raksturojumus (prātu), vilina meklēt analogiju starp indivīdiem un valsti un izmantot to par līdzekli, lai izprastu valsts darbību. Bet šī analogija bieži ir absolūti

⁶ Alexander E. Wendt, «The agent–structure problem in international relations theory», *International Organization*, 41: 3 (1987).

⁷ William H. McNeill, *The Rise of the West* (Chicago: University of Chicago Press, 1963).

⁸ Migdal, citētajā darbā (1. piezīme), 21., 23. lpp.

maldinoša. Kā jau teikts iepriekšējā nodaļā, valsts nav tāda paša veida objekts kā indivīds, un tādēļ ir jābūt sevišķi piesardzīgiem gadījumos, kad šāda analogija tiek meklēta attiecībā uz drošību. Vairākas līdzības, kādas ir raksturīgas indivīdiem un valstīm, atbalsta vēlmi meklēt analogijas. Gan valsts, gan arī indivīdi ir jutīgas, savtīgas, biheiviorālas vienības, kurām piemīt definējami fiziski atribūti. Kā valsts, tā arī indivīdi kopā ar citām tādām pašām vienībām veido sociālo vidi, un tāpēc gan valsti, gan indivīdus piemeklē vienādas problēmas, kas saistītas ar koeksistenci piemērotu apstākļu radīšanu. Turklāt gan valstij, gan indivīdiem piemīt tas, ko varētu dēvēt par cilvēcisko būtību. Pilnīgi dabiski, ka tā piemīt indivīdam, bet valstij tā piemīt tādēļ, ka valsts sastāv no indivīdiem un valsti vada indivīdi. Taču līdzības ir jāsamēro ar dažām visai būtiskām atšķirībām. Sevišķi izteikta ir fiziskā atšķirība. Valstis ir daudz lielākas. To teritoriālie «ķermeņi» maz līdzinās cilvēka organismam. Tie galvenokārt ir fiksēti vienā stāvoklī. Ja tie iet bojā, tad tas nebūt nenozīmē, ka noteikti vai parasti bojā iet arī to sastāvdaļas, un otrādi. Tiem nav ne standartveida dzīves cikla, kurš rit no piedzimšanas līdz nāvei, ne arī reproduktīvo vajadzību (pretstatā pašsaglabāšanās nepieciešamībai).

Salīdzinājumā ar indivīdiem valstu lielais apjoms korelē ar daudz brīvāku struktūru. Ar visu savu garīgo neskaidrību un nespēju sevi pilnībā fiziski kontrolēt indivīdi salīdzinājumā ar valstīm atrodas atšķirīgā koherences līmenī. Tāpēc indivīdu rīcība ir daudz ātrāka, tie ir veiklāki un vairāk orientējas uz detaļām, bet vienlaikus tie salīdzinājumā ar valsti ir vājāki, fiziski daudz trauslāki un vāriģāki. Valsts var būt smagnēja, nekonsekventa, un bieži vien tās uzvedība var atgādināt brontozauro, bet tā nebaudās no nenovēršamās nāves, tā spēj sevi aizsargāt daudz prasmīgāk nekā miegā pieveicamais un viegli nogalināmais indivīds, tās rīcībā ir milzīgi resursi, ar kuriem tā var sevi uzturēt.⁹ Turklāt, lai gan valsts zināmā mērā ir to cilvēku atspulgs, kuri šo valsti veido, tā ātri vien kļūst par daudz ko vairāk nekā tās daļu summu un tādēļ atļaujas cilvēkam neraksturīgu uzvedību. Šis fenomens ir pamatā mainīgo lielumu «rakstura iezīme» un «loma» pretstatam, kuri tiek izmantoti, analizējot valsts amatus ieņemošu indivīdu aktivitātes. Vai šie konkrētie cilvēki dara to, ko viņi dara, tāpēc, ka viņiem

⁹ Diskusiju par analogijas «indivīds – valsts» problēmu sk. Hedley Bull, *The Anarchical Society* (London: Macmillan, 1977), 47.–52. lpp; Robert E. Osgood and Robert W. Tucker, *Force, Order and Justice* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1967), 270.–284. lpp; un Hidemi Suganami, «Reflections on the domestic analogy: the case of H. Bull, Beitz and Linklater», *Review of International Studies*, 12: 2 (1986), 145.–158. lpp.

kā indivīdiem piemīt unikālas iezīmes, vai arī tādēļ, ka viņu rīcību nosaka faktori, kuri ir saistīti ar ieņemamo amatu?¹⁰ Kopumā šie faktori padara valsti par būtiski atšķirīgu salīdzinājumā ar indivīdu, un tā darbojas pilnīgi atšķirīgā vidē.

Ja analogija starp valsti un indivīdu ietver tik daudz nepilnību, ka to nevar droši izmantot, sevišķi attiecībā uz galveno jautājumu par bojāeju un kaitējumu, tad kāda pieceja būtu vislabākā jautājumam par to, kas ir nacionālās drošības objekts? Kāda ir tās valsts būtība, valsts, uz kuru attiecas drošības ideja? Šim jautājumam nav vienkāršas atbildes. Ralfs Milibands (*Ralph Miliband*) norāda, ka «valsts nav lieta... tā pati par sevi neeksistē»¹¹. Tie, kuri ir izjūtuši valsts varas dzēlienus dažādā veidā, sākot ar prasību maksāt nodokļus un pavēstēm par iesaukšanu karadienestā un beidzot ar bombardēšanu un destabilizēšanas kampaņām, var iebilst un teikt, ka valsts neatkarīgi no tā, vai tā ir vai nav efemera, katrā ziņā konkrētās formās demonstrēs savu varu. Uzskats par valsti kā teritorijas, valsts iekārtas un sabiedrības kompleksu pierāda, ka tā ir gan metafiziska, gan konkrēta.

Starp indivīdu un valsti pastāvošais pretstats ir interesants piemērs tam, kāpēc valsts abstraktā puse ir tik svarīga nacionālās drošības izpratnē. Valstis ir jutīgas pret fiziskiem postījumiem un zaudējumiem, bet izrādās, ka valsts ir vājāk saistīta ar savu «ķermeni» nekā indivīds. Iedzīvotāji un teritorija, kura tos vieno, veido valsts materiālo pamatu, un tomēr gan iedzīvotāji, gan teritorija var eksistēt arī bez valsts vai vismaz bez kādas konkrētas valsts. Pretēji tam postījumi, kas nodarīti teritorijai vai iedzīvotājiem, neiespaido valsts izdzīvošanu tik tieši kā cilvēka ķermenim nodarītie kaitējumi iespaido indivīda izdzīvošanu. Valstis pat kādu laiku var izdzīvot, ja ir zaudējušas savu «ķermeni», kā tas ir tajos gadījumos, kad trimdā izsūtītas valdības turpina saņemt plašu starptautisku un iekšpolitisku atbalstu.

Ņemot vērā, ka valsts eksistē vai arī tās būtība izpaužas sociālpolitiskā, nevis fiziskā līmenī. Dažās svarīgās izpratnēs valsts tiek uzskatīta par ideju, kura ir kopīga kādai cilvēku grupai, nevis par fizisku organismu. Protams, valsts ir atkarīga no sava materiālā pamata un, pārkāpusi kādu

¹⁰ Par idiosinkrāzisko pretstatā lomas mainīgajiem lielumiem sk. James N. Rosenau, «Pre-theories and theories of foreign policy», grām.: R. Barry Farrell (ed.), *Approaches to Comparative and International Politics*, (Evanston: Northwestern University Press, 1966), 27.–92. lpp.

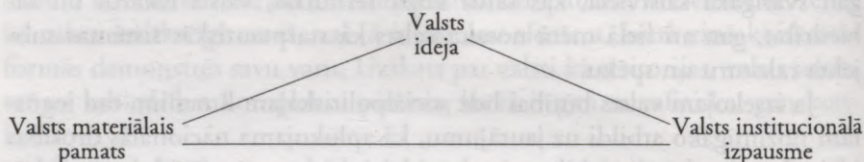
¹¹ Ralph Miliband, *The State in Capitalist Society* (London: Quartet Books, 1973), 46. lpp.

noteiktu robežu, nespēj bez tā eksistēt. [Armēņi, palestīnieši un citas trimdā dzīvojošas nācijas uztur dzīvu valsts ideju, bet nespēj šo ideju fiziski iemiesot, jo nepārvalda attiecīgo teritoriju.] Ar visiem zināmo tiesību un valdības institūciju palīdzību valsts pati rada sev fiziskas izpausmes iespēju. Tās ir valsts esamības vitāla daļa, tomēr tās neveido valsts būtību, lai gan var šo būtību paust. Ja iedzīvotājos nebūtu plaši izplatīts un dziļi iesakņojies uzskats par valsti, valsts institūcijām pašām par sevi būtu grūti funkcionēt un izdzīvot, lai gan tādas diktatūras kā Čaušesku diktatūra Rumānijā un Pinočeta diktatūra Čīlē liecina, ka stingri grožos turētas valsts institūcijas var ilgstoši dominēt, lai gan vairākums iedzīvotāju tās neatzīst. Galvenās vienojošās idejas noteicošā loma ir sevišķi svarīga plašajam valsts konceptam, kas ir neaizvietojams, analizējot drošību. Tieši valsts ideja ir gan svarīgākā saistviela, kas satur kopā teritoriju, valsts iekārtu un sabiedrību, gan arī lielā mērā nosaka valsts kā starptautiskās sistēmas subjekta raksturu un spēku.

Ja izsekojam valsts būtībai līdz sociālpolitiskajam līmenim, tad iegūstam nozīmīgāko atbildi uz jautājumu, kā aplūkojama nacionālās drošības ideja. Ja valsts būtība atbilst tai valsts idejai, kādu savā prātā lolo tās iedzīvotāji, tad šī ideja pati par sevi kļūst par nacionālās drošības galveno objektu. Tā kā valsts ideja mēdz izpausties dažādos veidos un priekšstati par to var būt pilnīgi atšķirīgi cilvēkiem, kurus pamatoti varētu uzskatīt par vienlīdz lojāliem attiecībā uz konkrētu valsti, tad šis termins izvirza drošības problēmu, kas ļoti atšķiras no tām, kādas parasti tiek saistītas ar indivīda drošību. Tas nav neiespējami, un tomēr indivīdus parasti neraksturo saistībā ar kādu būtisku ideju. Ja ideja ietver sevi sūtību, tad ir vērojama tendence domāt indivīda fiziskās izdzīvošanas un reprodukcijas virzienā, kas ir tik cieši saistīts ar bioloģiskajiem imperatīviem, kurus gandrīz vai nevar ņemt vērā kā neatkarīgas idejas. Pastāv ne mazums grandiozu ideju par cilvēka sūtību, sākot ar reliģisku un filozofisku gara pilnveidošanu un beidzot ar materiālu zināšanu iekarošanu un galaktisku civilizāciju izcelšanos. Bet šīs idejas nav tik būtiskas indivīdu eksistencei, cik būtiskas tās ir valstīm līdzīgu veidojumu pastāvēšanai. Cilvēki šīm idejām var ziedot savu dzīvi, bet viņi nepārstāj eksistēt bez tām. Valsts bez šīs vienojošās idejas var atrasties tik neizdevīgā stāvoklī sāncensības situācijā, ka ir apdraudēta tās pastāvēšana starptautiskajā sistēmā. Starp indivīdu un valsts raksturu pastāvošā atšķirība mudina domāt, ka nacionālā drošība salīdzinājumā ar indivīda drošību ir daudzveidīgāka un sarežģītāka. Ne tikai tādēļ, ka priekšstati par valsti ir ļoti daudzveidīgi, bet arī tādēļ, ka atšķirība starp

valsts ideju, tās institucionālo izpausmi un pastāvēšanas materiālo pamatu piedāvā vairāk fragmentētu un potenciāli pretrunīgu drošības objektu nekā daudz integrētākā indivīda struktūra.

Šāda veida analīze izvirza vienkāršu aprakstošu modeli, kas izmantojams par ceļvedi pētījumos par valsts būtību un nacionālo drošību. Šajā modeli, kas ir parādīts 2. 1. shēmā, attēlotas iepriekš iztirzātās valsts sastāvdaļas. Shēma nenozīmē to, ka šie trīs komponenti atrodas atsevišķi, jo ir acīmredzams, ka tie neskaitāmos veidos ir savstarpēji saistīti. Šajā modeli ir akcentēts, pirmkārt, tas, ka šie trīs elementi ir atdalāmi viens no otra līdz tādai pakāpei, ka tos ar pilnām tiesībām var iztirzāt kā drošības objektus, un, otrkārt, tas, ka starp tiem pastāvošo ciešo saikņu pētniecība sniedz vēra ņemamu ieskatu nacionālās drošības problemātikā.

2. 1. shēma. Valsts sastāvdaļas

Šis modelis vedina uz domām par to, ka šīm vienībām ir jāatbilst noteiktiem kritērijiem, pirms tās var uzskatīt par valstīm. Ja indivīdi sevi nosaka strikti bioloģiski, protams, ja mēs neņemam vērā dvēseles jautājumus, nopietnus garīgus traucējumus un nāves dafinīcijas, valstis neveido šādu pašu par sevi saprotamu kategoriju. Kuras īpašības definē valstis kā objektu klasi? Valstīm ir nepieciešams materiālais pamats, ko veido iedzīvotāji, un teritorija; tām ir nepieciešamas kaut kāda veida institūcijas, kas pārvalda šo materiālo pamatu; ir jābūt arī kādai kopīgai idejai par šo valsti, idejai, kas padara valsti legītimu tās iedzīvotāju skatījumā. Tomēr šis trīs iezīmes vien vēl neliecina par valstiskumu. Lauksaimnieciska rakstura komūna, rūpnīca, ģimenes mājsaimniecība un neskaitāmas citas sociālās vienības varētu atbilst šiem kritērijiem. Lielums un suverenitāte ir tie papildu faktori, kuri padara valstis par vienību grupu, kas atšķiras no pārējām vienībām.

Lai gan nav strikti noteikts, kāds ir vismazākais pieļaujamais valsts lielums, tomēr tā neapšaubāmi ir saistīta ar ļaužu masām, un šis apsvērumus liek šaubīties, vai vienības, kuru iedzīvotāju skaits ir mazs, uzskatāmas par valsti. Nekad par valsti netiktu dēvēta vienība, kurā ir desmit vai simt

iedzīvotāju. Pat ar 1000 un 10 000 iedzīvotājiem būtu par maz, lai šādu vienību uzskatītu par valsti. 100 000 iedzīvotājus arī uzskata par bīstami mazu skaitu valstij, bet tas jau tuvojas pieļaujamam limenim. P. Villets (P. Willetts) uzskata, ka Apvienotās Nācijas ir centušās valstiskuma kritērijus padarīt mazāk striktus, un kā pierādījums tam mūsdienās ir ANO atzītās daudzās kvazivalstiskās vienības, šajā sakarībā lai minam mazās salas.¹³ Tomēr daudzu šo vienību valstiskais statuss joprojām tiek apšaubīts.

Valsts lielums ir ārkārtīgi svarīgs, jo tiek uzskatīts, ka valstij jābūt relatīvi pastāvīgam veidojumam un jāveic visdažādākās pašpārvaldei nepieciešamās funkcijas. Ja vienība nav pietiekami liela, tā ir pārāk trausla lielāko valstu vidū un nespēj veikt visus sevis pārvaldīšanas uzdevumus. Tādas tradicionālas pundurvalstis kā Andora un Lihtenšteina nespēj organizēt savu aizsardzību un izveidot iestādes, kas nodarbojas ar ārlietām, tās ir atkarīgas no lielākajiem kaimiņiem, kuri šīs funkcijas veic to vietā. Tādā pašā situācijā atrodas daudzas postkoloniālās mikrovalstis. Lai gan ir iespējami arī izņēmumi un tādas valstis kā Vatikāns un dažādas kvazivalstis spēj pastāvēt, tomēr tā sauktā kritiskā politiskā masa joprojām nosaka diezgan augstu robežu attiecībā uz valstij nepieciešamo iedzīvotāju skaitu. Līdzīgus apsvērumus var izteikt arī par teritorijas lielumu, bet tā kā valsts pirmām kārtām ir sociāls fenomens, tad noteicošais ir iedzīvotāju skaits. Netiek taču apšaubīts Singapūras valstiskums, kaut gan tās iedzīvotāju skaits ir 2,6 miljoni un tā aizņem tikai 232,4 kvadrātjūdzes lielu teritoriju.

Tomēr pēc lieluma vien valstis nav atšķiramas no citām vienībām, jo arī dažas cita veida lielas vienības var atbilst šim kritērijam, piemēram, korporācijas. Suverenitāte ir nozīmīgākais elements, kas atšķir valstis no visām pārējām sociālām vienībām. Tā sasaista vienā kompleksā teritoriju, valsts iekārtu un sabiedrību. Liela daļa strīdu par to, cik lielai jābūt valstij, ir saistīti ar jautājumu par to, ka ir nepieciešams nodrošināt spēju īstenot suverenitāti. Īsi sakot, suverenitāte ir pašpārvalde. Tas nozīmē, ka tiek noraidīts jebkāds augstāks politiskās varas avots, turklāt valsts pretendē uz tiesībām veikt augstākās lēmējvaras funkcijas gan savā teritorijā, gan attiecībā uz saviem pilsoņiem. Pretenzijas būt par augstāko varas avotu nav tas pats, kas vara; dažkārt šīs pretenzijas nākas realizēt apstākļos, kad valsts ir

¹³ Peter Willett, «The United Nations and the transformation of the inter-state system», grām.: Barry Buzan and R. J. Barry Jones (eds.), *Change and the Study of International Relations* (London: Pinter, 1981), 112.–114. lpp.

relatīvi vāja un tā ir pakļauta spēcīgam ārējam spiedienam. Tas rada daudz neskaidrību saistībā ar šo konceptu. Suverenitāti var dalīt, kā tas ir mikrovalstu gadījumā, kurām tā ir tikai iekšlietās, tomēr īstas valsts pazīme ir tā, ka valsts pretendē uz nedalītu suverenitāti visās pasaulīgajās lietās. Suverenitāti ir iespējams dalīt starp valstīm, nevis to iekšienē. Valsts tiesības uz suverenitāti padara to par cilvēku kolektīva augstāko formu un sniedz atbildi uz jautājumu par to, kādēļ tā ir politiskās analīzes centrālā problēma.

Tomēr, kā iepriekš teikts, var diskutēt par suverenitātes konceptu kā tādu, un tas ietver vairākas praktiskas dabas problēmas. Vai suverenitāte ir iespējama, ja tā netiek īstenota? Citiem vārdiem sakot, vai tā pirmām kārtām ir juridiska ideja, kas pastāv kā tiesības? Vai arī tā pirmām kārtām ir politiska ideja, kura rodas tikai tad, kad tiek realizēta? Ja suverenitāte ir politiska ideja, tad izvirzās jautājums, kā tā atšķiras no varas? Ja suverenitāte ir pazīme, kas raksturo valsti, tad kur tā valstī atrodas? Vai tā kaut kādā veidā ir izklaidēta starp iedzīvotājiem? Vai to pārstāv valdnieks vai valdošās institūcijas? Vai tā kaut kādā veidā ir saistīta ar visiem valsts aspektiem? Kas faktiski īsteno varu, kuru tā pieskir? Ja tā ir pieskirta valdniekam vai valdošajām institūcijai, tad ar ko valdītājs atšķiras no valsts? Tā kā šīs planētas suverenitātes krājumi ir sadalīti starp valstīm, vai suverenitāte ir pazīme, kura meklējama valsts iekšienē? Vai arī to kaut kādā veidā no ārienes apstiprina fakts, ka citas valstis to atzīst?

Šīs problēmas ir grūti risināmas, tomēr tās neapdraud mūsu pašreizējo analīzes virzienu. Lai gan suverenitāte konceptuāli ir sarežģīta, to praksē ir viegli apzināt. Sociālām vienībām, kuras pieprasa likumīgu suverenitāti, tas ir jādara atklāti, un šo vienību nespēja suverenitāti realizēt, vai arī strīdi par tiesībām to darīt parasti ir acīmredzami. Vairums kolektīvo vienību nepretendē uz suverenitāti un vēstī par to, pakļaujot sevi tādai vienībai, kura to dara.

Kādus secinājumus var izdarīt par valstīm kā objektu klasi? K. Volcs norāda, ka kategorijas tikai daļēji raksturo lietu klases, balstoties uz to kopīgajām pazīmēm.¹⁴ Šādi visiem āboliem būs kopīgas ļoti daudzas raksturīgas īpašības, lai gan šie āboli mazliet atšķirsies pēc svara, formas un garšas. Bet augļa kategorija raksturo plašāku objektu kopumu, kas var parādīt vairāk atšķirību, nevis līdzību, kā tas, ir, teiksim, gadījumā, kad tiek salīdzināti

¹⁴ Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics* (Reading, Mass.: Addison – Wesley, 1979), 96.–97. lpp.

banāni ar apelsīniem. Valstis veido nenoteiktāku kategoriju nekā indivīdi. Lai gan valstīm vairākas iezīmes ir kopīgas, tomēr šo iezīmju atšķirības ir milzīgas.¹⁵ Ja mēs paplašinām K. Volca analogiju, tad indivīdi veido kategoriju, kuru var salīdzināt ar ābolu kategoriju, bet valstis veido tādu kategoriju, kas līdzīga augļu kategorijai. Atšķirības lieluma un varas ziņā, kā arī fiziskajā ģeogrāfijā, relatīvajā atrašanās vietā, iedzīvotāju ziņā, resursos, iekšējās politiski ekonomiskajās un sociālajās struktūrās un neatkarības pakāpē ir tik acīmredzamas un tik lielas, ka neprasa paskaidrojumus.

Pat suverenitāte, ko mēdz uzskatīt par galveno un tādēļ visām valstīm identisku īpašību, kas raksturo valstiskumu, faktiski var nebūt vienādi sadalīta. Ja piekrītam Volca suverenitātes definīcijai, ka valsts «pati izlemj, kā atrisināt iekšpolitikas un ārpolitikas problēmas, arī jautājumu par to, vai tai ir vai nav nepieciešams citu valstu atbalsts, jo tas nozīmētu ierobežot savu brīvību un uzņemties saistības pret tām»¹⁶, tad rodas grūtības ar tādām visai atkarīgām valstīm kā Lesoto, Laosa, Libāna un Maldīvija, nemaz nerunājot par tādiem vēsturiskiem piemēriem kā amerikāņu klienti Centrālamerikā pirms 1960. gada un padomju satelīti Austrumeiropā pirms 1989. gada. Ir nopietni jāizsver, vai šādām valstīm patiesi bija vai ir izvēles iespējas, kas saistītas ar citu valstu palīdzības meklēšanu un savas brīvības ierobežošanu šajā procesā. Ir milzīga atšķirība starp Volca izvirzīto apgalvojumu, saskaņā ar kuru valsts ir neatkarīga lēmumu pieņemšanā pat tad, ja apstākļi, kādos tā to dara, ir ļoti ierobežojoši, un situāciju, kurā šie ierobežojumi ietekmē paša lēmumu pieņemšanas procesa būtību. Vai tiešām var teikt, ka šādas stipri atkarīgas valstis ir tikpat suverēnas kā Lielbritānija, Francija vai Savienotās Valstis, ja runa ir par šo valstu spēju pašām izlemt, kā risināmas to iekšējās un ārējās problēmas? Ja šīs valstis to nespēj, tad ir jāpieļauj, ka suverenitāte, tāpat kā vara un neatkarība, atšķiras pēc tās liemeņa, jo gandrīz visas šīs zemes tiek atzītas par valstīm atbilstoši visiem visārpriemtajiem kritērijiem.¹⁷

¹⁵ Diskusiju par valstīm kā objektu grupu (sk. iepriekšējo piezīmi), 95.–97. lpp. un P. A. Reynolds, *An Introduction to International Relations* (London: Longman, 1990, 2. izdevums), 262.–263. lpp.

¹⁶ K. Volcs, turpat, 96. lpp.

¹⁷ Par pretējiem viedokļiem jautājumā par tieksmi uz lielāku vienlīdzību starp valstīm sk. R. W. Tucker, *The Inequality of Nations* (London: Martin Robertson, 1977); un R. P. Anand, «On the equality of states», grām.: F. A. Sonderman, W. C. Olson and D. S. McLellan, (eds.), *The theory and Practice of International Relations* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1970), 23.–29. lpp.

Tādējādi ir jāsecina, ka valstis veido kategoriju, kas drīzāk atgādina kategorijas, kādas veido lidmašīnas, galaktikas un kalni. Katrā no šiem gadījumiem kategorija ir saistīta ar kādu sevišķu īpašību vai īpašībām, kuras atšķir tai piederīgos elementus no milzīgā visu pārējo lietu daudzuma. Bet, neskatoties uz to, ka saikne starp kategorijas elementiem ir unikāla un stipra, tā nenovērs milzīgo dažādību, kas daudzējādā ziņā starp tiem pastāv. Salīdzinot vienas kategorijas elementus, nākas konstatēt, ka atšķirības starp tiem var būt izteiktākas nekā līdzības. Cik daudz ir kopīga konkordam ar bērna planieri salīdzinājumā ar atšķirībām, kādas tiem ir raksturīgas? Cik daudz ir kopīga Everestam ar Fudzijamu vai Padomju Savienībai ar Fidži salīdzinājumā ar atšķirībām starp tiem? Valstu kategorijas nenoteiktākais raksturs liek vēl uzmanīgāk vilkt paralēles ar daudz kompaktāko indivīdu kategoriju.

Tā kā valstu atšķirībām ir būtiska nozīme to savstarpējās attiecībās, tad nevar gaidīt, lai nacionālās drošības konceptam būtu kaut kāda vispārīga kopīga nozīme. Drošības specifiskā nozīme ir gandrīz tikpat daudzveidīga, cik daudzveidīgas ir situācijas un apstākļi dažādās valstīs, uz kurām tā tiek attiecināta. Tā kā nacionālā drošība ir tik daudzveidīgi interpretējama, tad tā nav salīdzināma ar stabilākiem un daudz vienkāršāk definējamiem konceptiem, tādiem kā bagātība, un drošība, protams, nav nosakāma ar jebkādu vienkāršu indikatoru, piemēram, ar militāro potenciālu. Šā iemesla dēļ, šķiet, mēģinājumi būvēt drošības teorijas pēc tirgus ekonomikas parauga negūs daudz panākumu.¹⁸ Viens no veidiem, kā ir iespējams novērtēt valstu kā drošības objektu dažādību, ir aplūkot valsts trīs sastāvdaļas.

VALSTS IDEJA

Valsts ideja ir modeļa visabstraktākais, bet arī vissvarīgākais, komponents. Priekšstats par būtību ir tas, kas atšķir valsts ideju no tās materiālā pamata un institūcijām. Valsts materiālais pamats vienkārši eksistē. Institūcijas pārvalda un ir «vārtu sargs starp sabiedrības iekšējiem un ārējiem strāvojumiem»¹⁹, bet to funkcionālā loģika nepavisam nespēj definēt valsti

¹⁸ Piemērus šai pieejai sk. Ian Bellany, «Towards a theory of international security», *Political Studies*, 29: 1 (1981); M. Olson and R. Zeckhauser, «An economic theory of alliances», *Review of Economics and Statistics*, 48 (1966).

¹⁹ Nettl, citētajā darbā (1. piezīme), 564. lpp.

kā kopumu. Lai gan institūcijas ir cieši saistītas ar dažādiem valsts idejas aspektiem, «ar kategoriju saistīta kļūda» ir tā, kā norāda K. H. F. Daisons (*K. H. F. Dyson*), ka valsts ideja tiek identificēta ar valsts aparātu.²⁰ Varētu domāt, ka pienācīgi veidotā valstī ir kaut kāda savdabīga ideja, uz kuru balstās valsts politiskā identitāte. Kādēļ valsts eksistē, kas tai ir jāpaveic? Kādēļ tā atrodas tur? Kādas ir tās attiecības ar sabiedrību? Kādēļ valstij ir kāda noteikta forma vai lielums, lai gan ielūkošanās jebkurā vēstures atlantā atsedz iespējamo alternatīvu daudzveidību?

Ja valsts ideju definē, ņemot par pamatu valsts galvenās funkcijas, respektīvi, sabiedriskās kārtības nodrošināšanu, kopēju labumu un aizsardzību pret citu valstu apdraudējumu, tad nekur tālu netiksim. Lai gan šie funkcionālie apsvērumi nenovēršami ietver daļu no valsts idejas, tie visai maz norāda uz to, kas saista cilvēkus sabiedriski politiskā un teritoriālā vienībā, kurai šādi pakalpojumi ir nepieciešami. Atsevišķu valstu radīšanu un pastāvēšanu nosaka kaut kas vairāk nekā vienkārša vēlēšanās izvairīties no dabiskā stāvokļa. Pretējā gadījumā nebūtu nekādu šķēršļu kādas universālas valsts dibināšanai, kura, neradot traucējošu starpnieku sadrumstalotas suverēnu valstu starptautiskas sistēmas izskatā, atrisinātu problēmas, kas izriet no dabiskā stāvokļa. Valsts idejas divi galvenie avoti ir nācija un organizējošas ideoloģijas. Šīs daļas turpinājumā sīkāk aplūkosim abus šos avotus.

Pats termins «nacionālā drošība» norāda uz to, cik svarīga nozīme ir nācijai, ja runājam par valsts ideju. Kādēļ tieši *nacionālā* drošība? Nacionālā drošība strikti norāda uz to, ka drošības objekts ir nācija, un izvirza jautājumu par saikni starp nāciju un valsti. Mūsdienās nācija tiek definēta kā liela cilvēku grupa, kurai ir kopīga kultūra un, iespējams, arī etniskais vai rasu mantojums. Tā kā nācijas ir veidojušās kopīgas vēstures gaitā, tās parasti veido iedzīvotāju lielāko daļu kādā noteiktā teritorijā. Ja nācijas apdzīvotā teritorija sakrīt ar valsts teritoriju, tad valsts sūtība ir neatkarīgi eksistējošās kultūras vienības aizstāvēšana un izpausme: nācija veido lielu

²⁰ Kenneth H. F. Dyson, *The State Tradition in Western Europe* (Oxford: Martin Robertson, 1980), 3. lpp. K. Daisons turpina dziļāk pētīt valsts idejas intelektuālo vēsturi. Viņa mērķis atšķirībā no mana mērķa šajā grāmatā nav atrast objektus tādām konceptam kā drošība. Tā vietā viņš uzskicē valsts idejas attīstību kā kolektīvas vienības fundamentālo raksturu un mēģina šo attīstību saistīt ar attiecīgā laikmeta apstākļiem. Es mēģinu ieskicēt valsts ideju mūsdienu skatījumā, turpreti K. H. F. Daisons parāda, kā mēs līdz tam nonācām. Nevar, protams, izprast mūsdienu priekšstatu par kādu konkrētu valsti, nesaprotot tā vēsturisko attīstību. Tiem, kuri interesējas par valsts idejas dinamiku vai tās raksturu pagātnē, vajadzētu ieskatīties šajā darbā.

daļu saiknes starp valsti un sabiedrību. Šis fakts var dot zināmu ieskatu par to, kuras vērtības ir apdraudētas un cik svarīgas tās ir, definējot nacionālo drošību. Ja valsts nolūks ir aizsargāt kādu kultūras grupu un paust tās intereses, tad dzīvei un kultūrai ierādāma svarīga vieta nacionālās drošības prioritāšu vidū. Tīram nācijvalsts modelim ir nepieciešams, lai nācija būtu izveidojusies pirms valsts un zināmā mērā radītu kaut ko līdzīgu Japānai, Vācijai, Polijai, Svazilendai un citām valstīm. Bet, ātri pārskatot šīs valstis, ir acīmredzams, ka tikai nedaudzas no tām iederas šajā modelī. Dažām nācijām nav savas valsts, piemēram, kurdiem, palestīniešiem, armēņiem un arī ebrejiem pirms 1947. gada. Daudzas nācijas ir sadalītas vairākās valstīs, kā tas ir ar korejiešiem, vāciešiem, īriem, bengāļiem un ķīniešiem. Un dažās valstīs mīt vairākas nācijas, piemēram, Indijā, Dienvidslāvijā, Padomju Savienībā, Nigērijā un Lielbritānijā.

Kad esam aplūkojuši šos argumentus, ir jāsecina, ka *nacionālā* drošība, stingri ņemot, ir koncepts, kuru, runājot par valsti, visai ierobežoti var izmantot. Nākas secināt, ka saikne, kāda pastāv starp valsti un nāciju, ir daudz sarežģītāka nekā tā, ko ietver vienkāršais nācijvalsts modelis. Iemesls tam, kāpēc ir pētāma daudz sarežģītāka saikne, meklējams faktā, ka nācijas definīcija neietver pastāvīguma nosacījumu. Vēstures atlants liecina, ka nācijas, tāpat kā valstis, ir mainīgi lielumi. Kur tagad atrodami šumeri, etruski, huņņi, maiji, spartieši? Tā kā gan kultūra, gan rase ir veidojamas kvalitātes, tad principā nav pamata tam, lai valstis nevarētu radīt nācijas un nācijas nevarētu radīt valstis. Savienotās Valstis rāda izcilu šā procesa paraugu, procesa, kurā valdības apzinātas darbības rezultātā dažādas teritorijas un tautas var tikt saliedētas nācijā, kurai ir pašcieņa. Iespēja, ka valsts institūcijas var izmantot, lai radītu nācijas un paustu šo nāciju intereses, gan sarežģī, gan bagātina priekšstatu par nāciju. Tā kā nācijas ir struktūra, kas saistīta ar visu cilvēci, tad nav iespējams radīt jaunas nācijas, neiznīcinot vai vismaz nepārklājot vecās nācijas. Vienīgais izņēmums no šā likuma ir gadījums, kad nācija veidojas agrāk neapdzīvotās teritorijās, jo lieko iedzīvotāju emigrācija ne vienmēr sagrauj nācijas, no kurām tā nāk. Savienotajām Valstīm par labu nāca šis izņēmums, lai gan laika gaitā nopietni tika iedragātas neolītiskās indiāņu ciltis. Bet mūsdienās lielākā daļa nāciju veidošanas mēģinājumi Āfrikā un Āzijā notiek daudz sarežģītākā *in situ* iedzīvotāju kontekstā, un to etniskās un kultūras identitātes bieži vien nelīdzinās tām identitātēm, kādas ir valstīs, kurās šie iedzīvotāji mīt.

Šāda stāvokļa nepārprotama izpausmes ir pamats asam konfliktam starp dabiskām nācijām un valdību mēģinājumiem izveidot nācijas atbil-

stoši valsts robežām. Pilsoņu kari Nigērijā, Ugandā, Burundijas Republikā, Etiopijā, Sudānā un Birmā; kurdu cīņas Irānā, Irākā un Turcijā; kā arī nacionālie nemieri Padomju Savienības nomalēs liecina par šo problēmu. Tā kā valsts diezgan bieži rada nācijām lielākus draudus, tad šīs cīņas norāda uz ironisku pretrunu līmeni nacionālās drošības jēdzienā. Protams, raugoties no tāda viedokļa kā efektīva valsts pārvalde un stabila klātbūtne izaicinājumu pilnajā starptautiskajā vidē, milzīgas priekšrocības rada situācija, kad valsts robežas un nācijas ietvari sakrīt. Tādā aspektā kā vienojošas identitātes, komunikācijas dabiskums, vieglums, mērķu noteikšana un stāvoklis starptautiskajā sabiedrībā nācijvalsts ir spilgts ideāls vai pat plaši izplatīta realitāte.²¹

Var secināt, ka saikne, kas pastāv starp valsti un nāciju, nav vienkārša un ka nācija, kas veido valsts ideju, sevišķi saistībā ar nacionālo drošību, arī nav vienkārša. Neskatoties uz šo sarežģītību, ir skaidrs, ka nacionālā identitāte ir viena no drošības problemātikas galvenajām sastāvdaļām, vialga, vai tā saistāma ar valsti vai ne. Sākot ar notikumiem Tibetā un Šrilankā un beidzot ar notikumiem Igaunijā un Dienvidslāvijā, ir skaidri redzams, ka nacionālā identitāte ir mobilizējošs spēks. Nacionālā identitāte kā faktors, kas nosaka indivīda izturēšanos, var vai nu spēcīgi pastiprināt, vai arī dziļi iedragāt valsti. Maikls Hovards pat apgalvo, ka starptautiskās attiecības ir vairāk saprotamas kā nāciju savstarpējās attiecības, nevis kā starpvalstu attiecības.²² Lai uztvertu valsti kā drošības objektu, ir pilnīgi skaidri jāizprot, kādas saiknes saista nāciju un valsti.

Aut. indāls Sevi piesaka četri iespējamo nācijas un valsts saikņu modeļi. Pirmais modelis ir pamatā *nācijvalsts*, piemēram, Ungārija, Itālija un Japāna. Šajās valstīs nācija ir izveidojusies pirms valsts rašanās, un tai ir galvenā loma

²¹ Par tautām un valstīm sk. Leonard Tivey (ed.) *The Nation-State* (Oxford: Martin Robertson, 1981); un Ralph Pettman, *State and Class* (London: Croom Helm, 1979), 4. nod.; Ivo D. Duchacek, *Nations and Men* (Hinsdale, Ill.: Dryden Press, 1975, 3rd edn), 1.-3. nod.; Hugh Seton-Watson, *Nations and States* (London: Methuen, 1977); M. Rejai and C. H. Enloc, «Nation-states and state-nations», grām.: Michael Smith, Richard Little and Michael Shackleton (eds.), *Perspectives on World Politics* (London: Croom Helm/Open University Press, 1981); Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Oxford: Blackwell, 1983); Anthony D. Smith, *Nationalism in the Twentieth Century* (Oxford: Blackwell, 1979). Diskusiju par nācijām kā minoritārām etniskām grupām valstu iekšienē sk. Vernon Van Dyke, «The individual, the state and ethnic communities in political theory», *World Politics*, 29: 3 (1977).

²² Michael Howard, «Ideology and international relations», *Review of International Studies*, 15: 1 (1989), 9. lpp.

valsts radīšanā. Valsts nolūks ir aizsargāt un izteikt nācijas intereses; saikne, kas tās saista, ir sena un stipra. Nācija piešķir valstij striktu identitāti starptautiskajā arēnā un rada stabilu pamatu tās legitimitātei valsts iekšienē – tāda valsts ir pietiekami stabila, lai izturētu revolucionārus apvērsumus, kā tas bija Francijā 18. gadsimta beigās, vai arī sakāvi un okupāciju, kā tas notika ar Franciju un Japānu četrdesmitajos gados. Principā nācijvalstij ir jābūt pilnīgi skaidri iezīmētai teritoriālai identitātei, kuru nosaka nācijas dzīvesvieta, bet praksē var būt milzum daudz neskaidriību pierobežas rajonos, kā to spilgti ilustrē trīsdesmito gadu Vācija.

Otru modeli dēvē par *valstsnācijas* modeli. Šeit valstij ir nozīmīga loma nācijas radīšanā, nevis otrādi.²³ Šis modelis drīzāk ir vērstis no augšas uz leju, nevis no lejas uz augšu. Kā jau iepriekš teikts, šo procesu ir visvieglāk veikt tad, kad iedzīvotāji galvenokārt ir pārvietoti no kaut kurienes, lai aizpildītu tukšu, mazapdzīvotu teritoriju. Tādējādi Savienotās Valstis, Austrālija un daudzas Latīņamerikas valstis ir tam vislabākie piemēri. Valsts rada un propagandē vienotus kultūras elementus, piemēram, valodu, humanitārās zinātnes, paražas un likumus, laika gaitā tie iesakņojas un veido skaidri izteiktu nācijas tipa kultūras vienību, kura tiek identificēta ar valsti. Pilsoņi sāk saistīt savu primāro sociālo sabiedrisko lojalitāti ar valstsnāciju, uztverot sevi kā amerikāņus, čīliešus, austrāliešus. Eventuāli, ja viss norit veiksmīgi, ir radīta vienība, kas visādā ziņā, izņemot senāko vēsturi, ir līdzīga pamata nācijvalstij. Lai gan pilsoņi var saglabāt kaut kādu duālu identitāti ar savu sākotnējo kultūru, piemēram, tā dēvētie «amerikāņi ar defisu», tā tomēr nav saistīta ar noteiktu teritoriju un nav nesavienojama ar jauniegūto nacionālo identitāti.

Valstsnācijas modelis ir piemērots arī tur, kur valstī ir iekļauts liels skaits nacionalitāšu, lai gan šajā gadījumā ir nepieciešams vietējās nācijas absorbēt vai subordinēt viņu dzimtajā zemē, taču tas ir daudz grūtāks uzdevums, nekā iekļaut saknes zaudējušus un izklīdētus imigrantus. Daudzas postkoloniālās Āzijas un Āfrikas valstis, kuras saskārušās ar komplikētu etnisko, cilšu un reliģiju konglomerātu, valstsnācijas procesu uzskata par savu glābiņu. Šis cerības, iespējams, ir saistītas ar mēģinājumiem iznīcināt esošās identitātes, lai radītu vienu vienīgu jaunu nacionalitāti, vai, un tas ir vēl ticamāk, pārklātu jaunu kolektīvās identitātes slāni virs jau esošajiem. Pēdējais ceļš izmanto cilvēka spēju saglabāt vairākus identitātes slā-

²³ Rejai and Enlock, citētajā darbā (21. piezīme), lieto šo terminu attiecībā uz daudzu «trešās pasaules» valstu mēģinājumiem veidot valsti.

ņus ar mērķi izveidot multinacionālu valsti, kāda ir Lielbritānija, kur ir iespējams uzskatīt sevi par angli, skotu vai velsieti (daži sevi uzskata par iriem), vienlaikus pieņemot vispārīgāko identitāti – brits.

Stabila valstsnācija, kādas ir Savienotās Valstis, maz atšķiras no nācijvalsts, ja runājam par valsts un nācijas saistības ietekmi uz drošību. Bet tās valstis, kuras ir tikko kā iesaistījušās šajā procesā, sevišķi tādas kā Nigērija, un kurām nākas saskarties ar dažādām vietējām nacionālām identitātēm, būs ļoti vārgas un nedrošas. Valsts ideja, kuru pārstāv valstsnācijas, būs vāji attīstīta un nestabila, tādēļ arī neaizsargāta pret izaicinājumiem un iejaukšanos gan no iekšienes, gan ārienes. Separātisti var mēģināt norobežoties, kā to Nigērijā darīja ibo tauta. Vai kāda grupa valstī savās interesēs var mēģināt iegūt kontroli pār nācijas veidošanās procesu, kā Dienvidāfrikā darīja baltie un kā Dienvidslāvijā acīmredzot mēģina darīt serbi. Turklāt stiprākas svešzemju kultūras var cauraust trauslo procesu, kā to simboliski parāda daudzu «trešās pasaules» valstu «kokakolonizācija» un vispārējās sūdzības par Rietumu kultūras imperiālismu. Tik ilgi, kamēr šādas valstis nespēs atrisināt savas nacionālās vienotības problēmas, tās būs neaizsargātas pret sadalīšanu, intervenci, tām draudēs nestabilitāte un tādi iekšēji konflikti, kādi parasti nepiemeklē valstis, kuru attiecības ar nācijām ir harmoniskas.

Viens uzskats par valsts un nācijas savstarpējo attiecību attīstību ir tāds, ka pat dažas pamata nācijvalstis ir tikai ieilguša valstsnācijas veidošanās procesa rezultāts. Tādējādi varētu uzskatīt, ka Francija un Japāna ar valsts starpniecību ir pašas izveidojušas sevi par nācijām senāko vēstures periodu laikā. Šis uzskats ietver sevī veselu attīstības spektru, sākot no valstīm, kurās tikko ir aizsācies valstsnācijas veidošanās process, un beidzot ar tām, kurās valstsnācija jau sen ir kļuvusi par stabilu un pašu valsti stipriņošu politiskās dzīves pazīmi.²⁴

Trešais ir *dalējas nācijvalsts* modelis. Par šādu modeli varam runāt gadījumos, kad nācija ir sadalīta divu vai vairāku valstu starpā un kad katras valsts iedzīvotāju sastāvā lielāko daļu veido šī nācija. Tā korejiešu, ķīniešu, grieķu un līdz 1973. gadam arī vjetnamiešu nācija bija sadalīta divās

²⁴ Sk. Cornelia Navari, «The origins of the nation-state», L. Tivey (ed.) citētajā darbā (21. piezīme), 1. nod.; un K. Dayson citētajā darbā (20. piezīme), 245. lpp. Šāds viedoklis par attīstību izvirzītu daudzus interesantus jautājumus par mainīgajiem lielumiem, kas iejaucas šajā procesā. Vai būtu iespējams, piemēram, saskatīt jebkādu viena veida ietekmi uz valstsnācijas veidošanās procesu, ko izraisa atšķirība starp valstīm, kas sevi radījušas pašas, un valstīm, kas radītas ar kādas ārējas kolonizējošas varas palīdzību?

valstis. Aukstā kara laikā vāciešu nācija bija sašķelta starp trim valstīm, lai gan daži iebildīs un teiks, ka Austrija, tāpat kā Dānija un Nīderlande, ir pietiekami savdabīga, lai pati par sevi tiktu uzskatīta par nāciju. Šajā modeli nav iekļaujamas nācijas, kas ir sašķeltas starp vairākām valstīm, bet nav dominējošās nevienā no tām, kā tas ir ar kurdiem un palestīniešiem. Viens no variantiem veidojas situācijā, kad pastāv nācijvalsts, bet būtiska šīs valsts iedzīvotāju daļa atrodas aiz tās robežām un dzīvo kaimiņvalstīs kā minoritāšu grupa. Par piemēru lai minam Vāciju divdesmitajos un trīsdesmitajos gados un mūsdienu Somāliju un Ungāriju.

Apvienotas nācijvalsts mistika bieži vien ļoti spēcīgi ietekmē daļējas nācijvalstis un viegli var kļūt par uzmācīgu un dominējošu drošības problēmu. Konkurējošas daļējās nācijvalstis, piemēram, Austrumvācija un Rietumvācija, Ziemeļkoreja un Dienvidkoreja, gandrīz automātiski grauj viena otras leģitimitāti, un kategorisko prasību pēc atkalapvienošanās plaša sabiedrība uztver kā nemainīgu faktoru, kurš parādīsies atkal un atkal, tiklīdz radīsies izdevība. Vācijas atkalapvienošanās centieni trīsdesmitajos gados un Vjetnamas episkā, gandrīz triju gadu desmitu ilgā cīņā ilustrē šādu centienu spēku un izskaidro Vācijas problēmas neatrisināmo un akūto raksturu aukstā kara laikā Eiropā. Daļējas nācijvalstis bieži vien nododas saspringtam valstsnācijas veidošanās procesam, tādējādi mēģinot radīt savu leģitimitāti un nošķirot savu nācijas daļu no pārējām daļām. Iespējams, ka asā konkurence starp divām sistēmām Ziemeļkorejā un Dienvidkorejā vislabāk mūsdienās ilustrē šo stratēģiju. Ja stratēģija iegūs pietiekami daudz laika, tai ir izredzes gūt panākumus. Tādējādi daļējas nācijvalstis ir nopietns nedrošības avots gan sev, gan citiem. Šīs valstis parāda, ka nacionālās drošības ideja, attiecināta uz valsti, ietver maksimāli augstu pretrunu līmeni, jo tieši nācija ir tā, kas valsts ideju padara nestabilu.

[Ceturto modeli varētu nosaukt par *multinacionālas valsts* modeli, un tajā ir iekļaujamas valstis, kuru robežās mīt divas vai vairākas nācijas. Šim modelim ir divi pakārtoti valstu tipi, kuri ir pietiekami skaidri saskatāmi, lai tos gandrīz vai varētu uzskatīt par modeļiem.] Šīs valstis var dēvēt par *federatīvām valstīm* un *impēriskām valstīm*. Federatīvas valstis, vismaz teorētiski, noraida nācijvalsti kā ideālu valsts tipu. Par federatīvu es neuzskatu jebkuru valsti ar federālu politisko struktūru, bet drīzāk gan valstis, kurās mīt viena nācija vai vairākas nācijas un kuras nemēģina tām uzspiest mākslīgu valstsnāciju. Atsevišķajām nācijām ir atļauts un tās tiek pat mudinātas saglabāt vienīgi savu identitāti, turklāt mēģinot valsti veidot tā, lai neviena nacionalitāte nekļūtu par dominējošo visā valsts struktūrā.

Kanāda un Dienvidslāvija ir spilgti šā multikulturālā modeļa piemēri. Bet tādas valstis kā Čehoslovākija, Lielbritānija, Jaunzēlande un Indija vismaz daļēji var uzskatīt par tādām. Ir acīmredzams, ka priekšstats par federatīvu valsti nevar sakņoties nacionālismā, un šis fakts atstāj bīstamu politisku vakumu pašā valsts būtībā. Federatīvai valstij nākas apliecināt sevi, pievēršoties mazāk emocionālām idejām, piemēram, apjomekonomijai – argumentam par to, ka šajā valstī dzīvojošās nācijas pašas par sevi ir pārāk mazas, lai radītu ietekmīgas nācijvalstis tādos ģeopolitiskos apstākļos, kādos tās atrodas. Šādām valstīm nav neviena dabiski izrietoša principa, kas tās vienotu, tādējādi tās salīdzinājumā ar nācijvalstīm ir jutīgākas pret šķelšanos, separātismu un politisku iejaukšanos. Pastāvīgu nedrošību šādi valstij rada jautājumi, kas saistīti ar nacionālo jautājumu, kā to spilgti parāda Dienvidslāvijas piemērs. Turklāt tīri politiska darbība var viegli apdraudēt nacionālo drošību, kā tas notika 1967. gadā sakarā ar ģenerāļa Š. de Golla slaveno Kanādā teikto runu «*Vive le Quebec libre*»*.

Impēriskas ir tādas valstis, kurās viena no valsts robežās esošajām nācijām ietekmē valsts struktūras un izmanto tās savā labā, piemēram, lielskrievis cariskajā Krievijā un padomju laikā, pandžabi Pakistānā, tutsi Burundijā un amhari Etiopijā. Impērisko valstu izpausmes veidi ir dažādi. Dominējošā nācija, izvirzot sev par mērķi izveidot ko līdzīgu nācijvalstij, var censties dažādi apspiest pārējās nacionalitātes, sākot ar masveida slepkavošanu un beidzot ar kultūras un rasu absorbciju. Tā var mēģināt saglabāt savu kundzību, izmantojot valsts mašīnēriju, lai nostiprinātu savu stāvokli, bet nemēģinot absorbēt vai likvidēt citas grupas, vai arī tā var izvēlēties smalkāku pieeju, kultivējot ietekmīgu nenacionālistisku ideoloģiju, piemēram, islamu vai komunismu, kura šķietami stāv pāri nacionālajam jautājumam, taču patiesībā saglabā *status quo*. Impēriskās valstis var transformēties visos pārējos tipos, un, tāpat kā federatīvas valstis, tās ir vāriņas pret draudiem, kas saistīti ar to nacionālo daudzveidību. Šādas valstis biedē ne vien separātisms, kā tas ir Etiopijā, Ķīnā, Sudānā un Gorbačova laikā Padomju Savienībā, bet arī pārmaiņas nāciju demogrāfiskajā līdzsvarā; par to visai bieži ir debatēts, runājot par Padomju Savienību. Šādas valstis biedē arī sašķelšanās iespēja, kā tas ir Pakistānā un Libānā. Impēriskas valsts stabilitāte ir atkarīga no dominējošās nācijas spējas saglabāt kontroli. Ja šo spēju vājina vai nu notikumi valsts iekšienē, vai iebrukums no ārienes, šādas valsts struktūra ir pakļauta pilnīga sabrukuma

* «Lai dzīvo brīvā Kvebeka!» – *Red.*

riskam, kā tas notika ar Austroungāriju un Osmaņu impēriju pēc Pirmā pasaules kara. Tādēļ politiskie draudi ir impēriskas valsts nacionālās drošības visbūtiskākais elements.

Šie modeļi ir ideāltipi, un līdzīgi tam, kā tas ir ar jebkādu šādu klasifikāciju, pasaulē nav daudz tādu gadījumu, kuri pilnībā atbilstu šiem modeļiem. Ir atrodamas dažas mazākas «īpašu gadījumu» kategorijas. Piemēram, Šveice ir valsts, kurā dzīvo triju nāciju daļas, un tā ir organizēta pēc federācijas principa, bet Šveicei nav savas nācijas vai dominējošas nacionālās grupas. Vairumā valstu ir saskatāmi visu modeļu elementi, taču viens no modeļiem parasti dominē. Francijai vistuvākais ir nācijvalsts tips, bet zināma daļa taisnības būtu Bretaņas nacionālistiem, ja tie apgalvotu, ka no viņu minoritātes viedokļa Francijas valsts būtībā vairāk atgādina impērisku valsti. Tāpat Ziemeļamerikas indiāņiem varētu būt tiesības paziņot, ka Kanādā un ASV izpaužas impēriskas valsts elementi, tāpat kā mazākas un vājākas grupas Dienvidslāvijā sūrojas par serbu kundzību. Un tieši pretēji, impēriskās valstis, piemēram, staļiniskā Padomju Savienība, var mēģināt slēpties zem federatīvas valsts maskas. Ārējās izpausmes arī var maldināt, tā ka spēka un labklājības periodos var klaji neizpausties iekšējas nesaskaņas un radīt nācijvalsts šķietamību, kļūstot par separātisma upuri situācijā, kad labklājība vai centrālās vara ietekme mazinās. Par to liecina reģionālā nacionālisma izpausmes septiņdesmitajos gados Lielbritānijā tās lejupslīdes laikā un astoņdesmito gadu Padomju Savienībā.

Neskatoties uz minētajām problēmām, šie modeļi dod lielisku satvaru, kas ļauj analizēt saikni, kāda pastāv starp valsti un nāciju. Tie arī skaidri parāda, ka nacionālo drošību, ja runa ir par nācijas un valsts saikni, var interpretēt vairākos atšķirīgos veidos un ka rezultātā dažādas valstis nacionālajā jautājumā ļoti atšķirīgi izjūt nedrošību un drošību. Dažas valstis spēcīgas dara saiknes ar tās nāciju, turpretī citām saspriegtās attiecības starp valsti un nāciju vājinās tās un padarīs vārgas. Nācijas kā valsts idejas visvarīgākā komponenta nozīme ir jāizvērtē gan valsts iekšpolitiskā, gan ārpolitiskā kontekstā. Valstij kopumā nav droša pamata tik ilgi, kamēr valsts ideja nav stabili iesakņojusies tās iedzīvotāju prātos. Valstij nav arī drošas vides, kamēr valsts ideja nav stabili iesakņojusies citu valstu «prātos». Tā kā mūsdienu starptautiskajā sistēmā nacionālās pašpārvaldes idejai ir augsta leģitimitāte, stabila saikne starp valsti un nāciju funkcionē kā starptautiskās anarhijas neierobežoto izpausmju spēcīgs regulētājs. Tādēļ tā ir viena no iespējām, kas ļautu atklāt mūsdienu starptautiskās sistēmas potences, un vienlaikus ir arī nacionālās drošības būtiska sastāvdaļa.

Sistēmas līmenī starptautiskās drošības koncepta izstrādē ļoti svarīgi ir integrēt nāciju kā ideju, kas ir valsts leģitimizācijas pamatā, un suvereni-tāti kā galveno ideju, kas ir pamatā anarhiskajai starptautiskajai sistēmai kopumā.

Lai gan nācijas koncepts sniedz vērā ņemamu ieskatu attiecībās, kādas pastāv starp valsts ideju un nacionālās drošības problēmu, tomēr tas neietver visu šo problemātiku. Nacionālisms papildina valsts funkcijas ar elementu, kurš savā komplikētībā aptver kā somu un poļu cīņu par savu pastāvēšanu, tā arī transcendentas kultūras un civilizācijas idejas, ar kurām saista Franciju. Bet valsts organizējošajā ideoloģijā tas joprojām atstāj daudz brīvas vietas, ko var aizņemt citas idejas par valsts būtību, starp kurām varētu būt arī transcendentis nacionālisms. Šīs idejas atšķiras no nacionālisma tādējādi, ka tām nav tieksmes dziļi iesakņoties, un tādēļ tās ir vieglāk sagraujamas. Stabila nācija atražo sevi automātiski, jaunajai paaudzei pārņemot kultūru, un, ja nu nācija tā ir nostabilizējusies, to ir grūti likvidēt, fiziski neiznīcinot. Šajā ziņā stabila nācija ir stabilāka un neapdraudētāka par valsti. Politiskās organizācijas principi ir salīdzinoši trausli un tādēļ jutīgāki un gaistošāki nekā drošības objekti. Piemēram, Vācijā, Japānā un Itālijā fašismu kā valsts ideju lielā mērā iznīcināja relatīvi īss un ne pārāk bargs okupācijas periods. Šie pasākumi gandrīz nemaz neiedragāja nācijas pašapziņu šajās valstīs.

Valsts idejai tās augstākajā līmenī var būt daudz formu, un tās nav nepieciešams šeit pilnībā izanalizēt. Pietiks, ja minēsim to tipus un darbības sfēru, lai gūtu adekvātu izpratni par šo formu ietekmi uz drošību. Iespējams, ka organizējošās ideoloģijas ir nepārprotams valsts idejas augstāka līmeņa tips. Tās var izpausties kā identificēšanās ar tādu samērā vispārīgu principu kā islams vai demokrātija, vai kādu specifiskāku doktrīnu, piemēram, republikānisms vai komunisms. Daudzas politiskās, ekonomiskās, reliģiskās un sociālās ideoloģijas izpausmes var kļūt par valsts ideju, un tās būs cieši saistītas ar valsts institucionālajām struktūrām. Dazos gadījumos organizējošā ideoloģija ir tik dziļi iesūkusies valstī, ka pārmaiņām varētu būt transformējošas vai pat fatālas sekas. Plurālistiska demokrātija un kapitālisms, piemēram, Savienotajās Valstīs ir tik dziļi iesakņojusies, ka grūti iztēloties šo valsti bez tiem. Līdzīgi tas ir ar Saūda Arābiju un islamu, ar Izraēlu un cionismu. Citos gadījumos organizējošajai ideoloģijai ir visai vājas saknes, un oficiālajā orientācijā bieži notiek lielas pārmaiņas. Šo tendenci apliecina daudzas «trešās pasaules» valstis, kur organizējošā ideoloģija mainās līdz ar valsts vadības maiņu, tāpēc tā nekad dziļi neiesakņojas

iedzīvotāju apziņā. Tā kā ideoloģija vēršas pie pamatattiecībām, kādas pastāv starp valdību un sabiedrību, tā iekšpolitikā veido priekšnoteikumus harmonijai un konfliktam. Valsts balstās uz trauslu politisko pamatu, ja pašas idejas ir vājas, vai arī tām ir vāja ietekme sabiedrībā, vai arī, ja idejas ir ietekmīgas, bet tām nākas sacensties ar citām idejām.

Dažādas organizējošās ideoloģijas var paust dažādus mērķus, kā tas ir gadījumā ar islama valsti, kas izveidojās Irānā pēc šaha krišanas, salīdzinājumā ar iepriekšējām monarhistiskajām un materiālistiskajām vērtībām. Bet tās var paust arī dažādu pārlicību attiecībā uz līdzekļiem, kā tas notika ar liberāli demokrātisko pieeju pretstatā komunistiskajai pieejai jautājumā par to, kā panākt materiālu labklājību, pieeju, kura izraisīja ideoloģisko sāncensību pēc Otrā pasaules kara. Tas var izpausties gan pozitīvā, gan negatīvā veidā. Savienotās Valstis, piemēram, īsteno demokrātiju un kapitālismu kā pozitīvu vērtību, bet tajā pašā laikā piešķir gandrīz tikpat lielu nozīmi antikomunismam kā negatīvam organizējošam principam. Dažas organizējošās ideoloģijas, īpaši tās, kas pretendē uz universalismu, var radīt pretrunīgu pamatu valsts idejai. Ievērojams skaits valstu ir izvēlējušās komunisma un islama ideoloģiju, bet abas šīs ideoloģijas ietver spēcīgus tādas loģikas elementus, kura darbojas pretī pašam teritoriālas nācijvalsts konceptam.²⁵ Tā kā visas organizējošās ideoloģijas ir ļoti cieši saistītas ar valsts institūcijām, to izpaušmes drošības jomā lielā mērā varam aplūkot tad, kad runa ir par valsts institucionālo komponentu.

Arī citus konceptus var izmantot, un tie dod savu artavu valsts idejai. Nacionālās sūtības izpratne var izrietēt no idejas par rasu saglabāšanu, kā Dienvidāfrikā, vai no idejām, kas saistītas ar lielāku civilizāciju, kādi bija krievu uzskati pirms 1917. gada par cara impēriju kā par «trešo Romu». Pat vienkāršas bailes no kādas ārējas grupas vai naidis pret to var veidot valsts idejas būtisku daļu. Mēs varam to saskatīt valstīs, kuras atrodas ļoti neaizsargātā stāvoklī, kā tas, piemēram, bija Austrijas impērijā un Spānijā Osmaņu un mauru islamiskās ekspansijas kulminācijas posmā.²⁶ Katrai valstij ir sava unikāla valsts ideja, kas faktiski ir daudzu elementu kompilācija. Japānā, piemēram, lielu daļu no valsts idejas veido nācija un ar nacionālo kultūru saistītās vērtības, bet svarīga nozīme tiek piešķirta arī demokrātijas un kapitālisma idejām.

²⁵ Sk. P. J. Vatikiotis, *Islam and the Nation-State* (London: Croom Helm, 1987).

²⁶ Par kopīgu naidu kā faktoru sk. Duchacek, citētajā darbā (2. piezīme), 53. un turpmākās lpp.

Pamatojoties uz to, šķiet, nav nekā pretrunīga secinājumā, ka valsts ideja ir nacionālās drošības centrālais jautājums. Problēmu rada tas, kā drošības konceptu attiecināt uz kaut ko tik efemeru, kāda ir ideja. Ja ideja ir stabila, kā tas mēdz būt senu nāciju gadījumā, drošības problēmu mazina tas, ka pārmaiņas ir grūti izraisīt. Bet, ja runa ir par spēcīgākām idejām, tad pat noteikt drošības kritērijus nav viegli, nemaz nerunājot par politikas formulēšanu. Vairums organizējošo ideoloģiju pašas par sevi ir strīdīgi koncepti, un tādēļ nav iespējams tās precīzi formulēt, un varbūt tās atrodas pastāvīgā dabiskas evolūcijas procesā. Kā šī amorfā rakstura dēļ lai fiksē, kad idejai uzbrūk vai to apdraud? Klasisks piemērs šajā ziņā ir senenā āķīgā mīkla par demokrātiju un vārda brīvību. Ja vārda brīvība ir ne tikai nepieciešams demokrātijas noteikums, bet arī tiesības propagandēt pret demokrātiju, kādai ir jābūt demokrātiju aizstāvošai drošības politikai? No demokrātijas loģikas izriet, ka tās galvenajai aizsardzībai ir jābūt tās īpašajai spējai piesaistīt konkurējošas idejas. Loģiski, ka galvenajam demokrātijas aizsargam ir jābūt tās īpašajai pievilcībai salīdzinājumā ar konkurējošām idejām. Kā liecina Lielbritānijas un Savienoto Valstu pēdējo divu gadsimtu vēsture, idejas, kas veido demokrātijas konceptu, laika gaitā mainās. Pat nāciju vienojošās kultūras idejas nav konstantas, kā to parāda ar «paaudžu plaisu» saistīti fenomeni, kad vecākās paaudzes nonāk konfliktā ar jaunākajām paaudzēm attiecībā uz daudzām kultūras normām un to interpretāciju.

Šo ideju dabiskā neskaidriība un attīstība nozīmē to, ka drošību uz tām nevar veiksmīgi attiecināt, kamēr netiks izvirzīti kādi kritēriji, pēc kuriem varētu atzīstamus pārmaiņu avotus un formas atšķirt no nepieņemamiem. Nav cerību, ka šo uzdevumu varētu pilnībā atrisināt, ja, cita starpā, tiek ņemts vērā tas, cik vāja ir mūsu izpratne par ideju evolūcijas daudzām trauslajām cēloņu un seku attiecībām. Pēc savas būtības idejas ir uzņēmīgas pret mijiedarbību ar citām idejām, un tas īpaši apgrūtina tāda konservatīva koncepta kā drošība attiecināšanu uz tām. Tas neattur dažas valstis – sevišķi komunistiskās un islama valstis – no mēģinājumiem padarīt savas idejas drošas, lai ko tas maksātu. Pārāk iekapsulētas politiskas idejas riskē aizvien vairāk attālināties no realitātes un tādējādi provocē nedrošību, ko rada leģitimitātes sabrukums, kāds astoņdesmitajos gados skāra ortodoksālo komunismu.

Pa daļai tāpēc, ka idejām ir nenoteikts raksturs, tās ir iespējams skatīt kā tādas, ko potenciāli apdraud no daudzām pusēm. Kontaktējoties ar citām idejām, organizējošās ideoloģijas var tikt korodētas, deformētas,

demoralizētas un eventuāli sagrautas. Tām var uzbrukt, uzbrūkot institūcijām, kas tās atbalsta, un tās var apspiest ar spēku. Pat nacionālās kultūras ir šādi ievainojamas, kā to liecina piemērs par franču jūtīgumu pret angļu vārdu iespiešanos Francijas nacionālajā valodā. Vārīguma plašā spektra dēļ mēģinājums traktēt valsts ideju no drošības koncepta viedokļa var novest pie tā, ka akceptējama drošības līmeņa sasniegšanai tiek izvirzīti pārlietu radikāli kritēriji. Tas nacionālās drošības politikā var radīt bistamu absolūtisma iezīmi. Par loģisku līdzekli valsts idejas drošības garantēšanai var sākt uzskatīt vai nu smagi bruņotu izolacionismu, kura mērķis ir novērst jebkādas kaitīgas ietekmes, vai arī ekspansionistisku imperiālistisku politiku, lai novērstu vai apspiestu draudus to izcelsmes vietā. Tādējādi viens no traktējumiem Vācijas un Japānas ekspansionismam laikposmā līdz Otrajam pasaules karam ir tāds, ka neviena valsts nespēj pasargāt sevi, nepakļaujot apkārt esošās valstis. Šī doma ir ietverta arī V. Vilsona idejā nodrošināt demokrātiju pasaulē, likvidējot visas citas valdīšanas formas, tāpat arī idejā, kas ir kopīga daudzām jaunajām revolucionārajām valdībām – nesenašs piemērs ir Irāna –, ka revolūciju var nosargāt, vienīgi izplatot līdzīgas revolūcijas aiz savas valsts robežām.

Minēto pārspriedumu svarīgs zemteksts ir tas, ka drošas valsts neatņemams komponents ir kaut kāda spēcīga ideja, turklāt šajos pārspriedumos ir ietverta atziņa, ka valsts idejai nav pašai par sevi jābūt koherentai, bet tās ietekmei ir jābūt plašai. Ja ideja nav plaši izplatīta, tā ir uzskatāma nevis par valsts idejas daļu, bet gan tikai par vienu no idejām, kura pastāv valsts iekšienē, tāpat kā pastāv atšķirība starp nācijvalsti un federatīvu daudzniecīgu valsti. No šā viedokļa raugoties, tiktāl, ciktāl tādas idejas kā nacionālisms un demokrātija bauda vispārēju atbalstu, nav svarīgi, vai to izcelsme meklējama īpašās grupās vai šķirās un vai tās kalpo šo grupu vai šķiru interesēm. Tik tiešām viena no tādas neskaidras idejas kā demokrātija priekšrocībām ir tā, ka tieši šī idejas nenoteiktība un elastīgums ļauj tai iegūt plašu sociālu vienprātību. Šaurākas idejas gandrīz noteikti ietver lielākas grūtības, kas saistītas ar atbalsta punkta radīšanu tautā, un līdz ar to norāda uz institūciju lielāku lomu valsts struktūras stiprināšanā. Ja valsts ideja ir spēcīga un plaši atbalstīta, tad valsts, neapdraudot tās integritāti kopumā, var izturēt vāju institūciju periodus, kā tas bija vērojams Francijā un Itālijā. Ja turpretī valsts ideja bauda vāju atbalstu vai arī tā tiek spēcīgi apstrīdēta, institucionālās stiprības mazināšanās var visu struktūru novest pie sabrukuma revolūcijas vai pilsoņu kara rezultātā vai arī sairstot valstij kā politiskai vienībai.

VALSTS INSTITŪCIJAS

Valsts institūcijas veido visu pārvaldes aparātu, tā izpildu, likumdošanas, administratīvās un juridiskās institūcijas, kā arī likumus, procedūras un normas, saskaņā ar kurām tās darbojas. Daudzās valstīs šis aparāts pārstāv ļoti svarīgu valsts sastāvdaļu, un šī daļa jau kopš šā gadsimta sākuma ir augusi salīdzinājumā ar pārējo valsti. Piemēram, Lielbritānijā izdevumi valdības uzturēšanai pieauga no mazāk nekā 10 procentiem nacionālā kopprodukta 19. gadsimta beigās līdz apmēram 50 procentiem 20. gadsimta septiņdesmitajos gados. Valstu valdības atšķiras pēc to lieluma un rakstura. Lai gūtu priekšstatu, padomājiet par tiem kontrastiem, kādi pastāv starp Padomju Savienības, Irānas, Ugandas, Amerikas Savienoto Valstu un Īrijas valsts aparātiem. Taču ir iespējams vispārīgi analizēt valsts pārvaldi kā drošības objektu un vērst uzmanību uz dažiem svarīgiem kritērijiem, kas ņemami vērā, izvērtējot atšķirības starp dažādām pārvaldes formām.

Varbūt visvienkāršākais veids, kā aplūkot šo problēmu, ir analizēt kādu ekstrēmu gadījumu. Iepriekšējā daļā tika sacīts, ka idejas ir valsts vitāls komponents, kas ir būtisks tās saliedētībai un mērķiem un nodrošina valstij mehānismu, kas pārlicina tās pilsoņus pakļauties valsts varai. Spēcīgas un plaši atbalstītas idejas sakļauj valsti vienā organiskā vienībā. Tika arī minēts, ka organizējošā ideoloģija ir cieši saistīta ar pārvaldes aparātu. Šajā sakarībā izvirzās jautājums: vai ir iespējama tāda valsts, kurā valsts ideja ir ļoti vāja vai tās vispār nav, un tādēļ institucionālajam komponentam ir jāuzņemas visas tās funkcijas? Šis jautājums iezīmē maksimālās valsts aprises, valsts, kurā elite kontrolē valsts aparātu, īpaši tās bruņotās piespiešanas institūcijas, un izmanto to, lai vadītu valsti atbilstoši savām interesēm. Šādā gadījumā valsts ideja nebūtu daudz kas vairāk par valdošās elites savtīgo interešu definējumu. Valsts saliedētība tiktu saglabāta, pret saviem pilsoņiem neierobežoti izmantojot valsts piespiešanas aparātu. Daudz pozitīvākas idejas, kas ir primārs vienojošs elements, tiktu aizstāts ar bailēm, un valdība saskartos ar paklausību, nevis lojalitāti.

Šis modelis pietiekami ir atspoguļojies reālajā pasaulē un dotu pamatu priekšstatam par to, ka ar institūcijām var ļoti lielā mērā aizstāt idejas valsts vispārējā struktūrā. Prātā nāk Divaljē diēnastija Haiti, Somosa – Nikaragvā, Amīns – Ugandā, Nguema – Ekvatoriālajā Gvinejā, Pinočets – Čīlē un Čaušesku Rumānijā, turklāt nav jāielūkojas tālā vēsturē, lai ieraudzītu laiku, kad vairums valstu bija šāda tipa valstis. Šajā modeli iederas arī

ārvalstu okupācijas varas pārvalde, kādu Otrā pasaules kara laikā izveidoja vācieši, un tā, ko Eiropas koloniālās lielvalstis izveidoja Indijā, Vjetnamā un Tuvajos Austrumos, kur jau bija stabilas vietējās centrālās pārvaldes struktūras tradīcijas. Kaut arī daudzos gadījumos valstis tuvojas izteikti institucionālam modelim, izrādās, ka vēl vairāk ir jauktu modeļu, kuros valsts institūcijas drīzāk kompensē valsts idejas vājumu, nevis aizstāj to pilnībā. Šajā kategorijā iederas impēriska valsts, par ko tika runāts iepriekš, kad vara pārstāv ne tikai eliti, bet arī kādu lielu grupu valsts iekšienē, kas var būt minoritāte, kā austrieši Austrijas impērijā, vai majoritāte, kādi bija lielkrievi cariskajā un padomju impērijā.

Valsts idejas vājums var būt ideoloģiskas, nevis nacionālas dabas, kā tas ir gandrīz ar jebkuru valsti, kas nonāk dogmatiskas politiskās pārliecības gūstā. Kā Hitlera Vācijai, tā Staļina Padomju Savienībai un Homeinī Irānai bija nepieciešami ievērojami policejiskie resursi neapmierināto apspiešanai, sevišķi viņu varas pirmajos gados. Nevar neņemt vērā faktu, ka pati valsts pārvalde ir liela mēroga uzņēmums attiecībā pret visu valsts saturu. Valdības aparāts, ko varētu raksturot kā savtīgu eliti, pēc sava apjoma var aptvert diezgan lielu grupu: komunisma valstīs partijas biedru skaits var sasniegt daudzus miljonus, kas veido vairākus procentus no iedzīvotāju skaita. Tā kā valsts aparāta rīcībā ir relatīvi lieli resursi, tas, neizmantojot nekādu ideju, kas būtu spēcīgāka par alkātību, var iegūt milzīga skaita cilvēku atbalstu. Ja šādā veidā, iespējams, izmantojot līdera kultu vai negatīvu ideoloģiju, var savervēt pietiekami daudz ļaužu, tad valsts var savus piespiedu un administratīvos ieročus kaldināt bez jebkāda vispārēja sabiedrības atbalsta elementa. Tas īpaši attiecas uz gadījumiem, kad sabiedrība izturas vienaldzīgi vai nu tāpēc, ka tā nav politiski mobilizēta, vai tāpēc, ka valdība nav ekspluatāciju padarījusi nepanesamu un joprojām nodrošina dažus leģitīmus pamatpakalpojumus, piemēram, aizsardzību un iekšējo drošību. Negatīvā ideoloģija ir izmantojama arī ārējo resursu piesaistīšanai, kā tas bija ar «trešās pasaules» režīmiem, kuri, slavīnot antikomunisma politiku, saņēma palīdzību no Savienotajām Valstīm.

Uz šā pamata varētu postulēt kaut ko līdzīgu slidošai skalai, uz kuras idejas un institūcijas daudzējādā ziņā, bet ne pilnīgi, aizstātu cita citu. Aizstāšanas spēja mazinātos katrā skalas galā, jo pat spēcīgai valsts idejai ir nepieciešams pārvaldes aparāts un pat spēcīgām institūcijām ir nepieciešama kāda ideja, vai vismaz tās vēlas kādas idejas atbalstu. Idejas ir daudz stabilāks un rentablāks pārvaldes līdzeklis nekā piespiešana, un jebkura valsts, kas ļauj izsīkt resursiem, lai nodrošinātu savu pastāvēšanu, riskē ar ilgstošu

pagrimumu salīdzinājumā ar valstīm, kuras ir daudz efektīvāk organizētas. Šādā nozīmē ilgstošajam evolucionāram spiedienam starptautiskās anarhijas konkurences apstākļos vajadzētu sekmēt tādu valstu rašanos, kurām ir spēcīga valsts ideja.

Taču, šķiet, godīgi ir pieminēt, ka institūcijas var aizstāt idejas, nevis otrādi. Galējam institucionālam valsts modelim, kam raksturīga valdīšana tikai ar piespiedu līdzekļiem, piemīt kaut kāda empīriskā ticamība, kamēr izrādās, ka tīrs idejas modelis – valdība bez institūcijām – pastāv tikai nedaudzu anarhistu fantāzijā. Tomēr jāuzsver spēcīgā valdību tieksme radīt vienojošas idejas, vai nu kultivējot ideoloģisku ortodoksiju, vai uzsākot valstsnaicijas procesu, par ko tika runāts iepriekš. Šī doma ved pie diezgan atšķirīga institūciju un ideju attiecību raksturojuma, izrādās, ka pārvaldes procesā tās ir nevis atšķirīgi un aizstājami elementi, bet papildinoši komponenti.

Lai gan nācīgas ideja daudz ko neliecina par piemērotām pārvaldīšanas formām – izņemot multinacionālas valstis –, organizējošās ideoloģijas ir cieši saistītas ar valsts pārvaldes struktūrām. Vispār ideoloģijām ir daudz plašākas saknes nekā valstij, jo tās nav saistītas ar kādu konkrētu valsti. Šā iemesla dēļ valdības var kļūt leģitīmas, identificējoties ar ideoloģiju, jo tādējādi tās piesaista sevi idejām un mērķiem, kas ir daudz lielāki nekā valdību savtīgās intereses. Šo saikni nevar izveidot, neuzņemoties diezgan striktas saistības, jo valsts institūcijas vajadzēs strukturēt tā, lai paustu un izplatītu attiecīgu ideoloģiju. Šo saistību raksturs ir ļoti skaidri saskatāms, un nav nepieciešams tās šeit analizēt. Visos pazīstamajos darbos par fašismu, komunismu, demokrātiju, monarhiju un feodālismu ir aplūkota ideju un institūciju komplementārā un ierobežojošā mijiedarbība. Šīs analīzes galvenā doma ir tāda, ka idejas un institūcijas ir cieši saistītas. Demokrātijas vai komunisma idejai nebūs nekādas nozīmes, ja netiks izveidotas institūcijas, kuras to paudīs, tāpat kā bezmērķīgas un varbūt pat neiespējamās būtu institūcijas, ja nebūtu ideju, kas tās definētu un noteiktu to mērķus. Šī savstarpējā atkarība nozīmē to, ka institūcijas un organizējošā ideoloģija tiecas jebkuras konkrētas valsts kontekstā atrasties kopā vai apvienoties, un šis fakts acīmredzami ietekmē vienu pusi vai abas puses kā drošības objektus.

Valsts institūcijas kā drošības objekts ir daudz reālākas nekā valsts ideja. Tā kā tās fiziski eksistē, tās pret fiziskiem draudiem ir vārgākas nekā idejas. Daudz vienkāršāk ir iznīdēt un sagraut institūcijas nekā idejas, un institūciju trūkums un priekšrocība nav arī neskaidrība, kas padara idejas

par sarežģītu drošības objektu. Institūcijas var apdraudēt spēks vai politiska darbība, kuras pamatā ir idejas, kam ir atšķirīgas institucionālās izpausmes. Ass lielvalstu fašistiskās valdības, piemēram, gāza ārējs militārs spēks, un nomainīja tās ar institūcijām, kas atspoguļoja uzvarētāju valstu ideoloģiju. Komunistiskās valdības tradicionāli ir mēģinājušas sevi aizsargāt, ierobežojot citu politisku ideju izplatīšanos to darbības sfērā, līdzīgi tam, kā monarhijas savulaik jutās republikāņu ideju apdraudētas. Nelielas politiskas reformas var īstenot, minimāli izmantojot spēku, kā tas bija Francijā, pārejot no Ceturtās uz Piekto Republiku; bet lielākām pārveidēm parasti ir nepieciešama revolucionāra vardarbība, kā tas bija Krievijā, Ķīnā un Irānā, vai ļoti pakāpeniski reformu periodi, kā tas bija Lielbritānijā, pārejot no monarhijas uz demokrātiju. Tieši šī vardarbības iespējamība padara tik satriecoši pārdrošu M. Gorbačova mēģinājumu rekonstruēt Padomju Savienības ideoloģiju un institūcijas. Tā kā institūcijām nākas pielāgoties jaunajiem apstākļiem, dažas ar idejām saistītas neskaidrības sarežģī drošības politiku arī attiecībā uz institūcijām. Piemēram, kā lai, zina, vai Lordu palātas likvidēšana Lielbritānijā būtu uzskatāma par draudiem valsts institūcijām vai par gudru un savlaicīgu rīcību, lai pielāgotu institūcijas 21. gadsimta sociālpolitiskajiem apstākļiem?

Kad institūcijas apdraud spēka lietošana, bīstami ir tas, ka šīs institūcijas var ciest sakāvi, un vienīgais pretlīdzeklis ir aizsardzība. Gadījumā, kad tās apdraud opozicionāras idejas, šo institūciju legitimitāte var tikt iedragāta, kā tas notika Polijā pēc 1980. gada, vai arī tās var sabrukt tāpēc, ka trūkst atbalsta, kā Austrumvācijā 1989. un 1990. gadā. Kā jau iepriekš tika sacīts, tās varētu tomēr saglabāt ar bruņota spēka palīdzību, bet institūcijas, kuras neatbalsta masas, atrodas daudz bīstamākā stāvoklī nekā tās, kuras atbalsta. Tādēļ atšķirības starp valsts institūcijām iekšējas stabilitātes ziņā ir ārkārtīgi lielas. Daudzām institūcijām nopietnākie draudi rodas pašā valstī, nevis nāk no ārienes. Šie iekšējie draudi var būt dažādi, tos var radīt mazas, relatīvi izolētas kareivīgas grupas, kā tas vērojams daudzās Rietumu valstīs, vai varas centrā pastāvošas apvērsumu organizētāju grupas, kā tas ir noticis daudzās «trešās pasaules» valstīs, vai izvērstā partizāņu kustība, kā Peru, Filipīnās un Afganistānā, plaša tautas neapmierinātība, kā Dienvidāfrikā un Polijā astoņdesmitajos gados, un pat revolūcija, kā tas bija Kubā un Irānā.

Valdošo institūciju konkrētā drošības problēma ir tikai daļa no visa nacionālās drošības problēmu kopuma, un tā atrodas vairāk vai mazāk permanentā mijiedarbībā ar pārējām sastāvdaļām. Valdīšanas institūcijas

var mainīties, nepārtraucot valsts kontinuitāti. Šis svarīgais fakts nozīmē to, ka valsts varas institūciju drošību iekšpolitiskā līmenī ir iespējams atšķirt no valsts drošības, bet starptautiskajā līmenī tas nav iespējams, jo šajā līmenī valsts drošība un valsts pārvaldes institūcijas ir nesaraujami saistītas. Šo valsts varas un nacionālās drošības pretstata neparasto duālismu varētu kontrolēt, ja iekšējā un starptautiskā vide būtu viena no otras izolēta. Diemžēl analītiķiem iekšējā izolācija vairāk ir izņēmums nekā likums, un līdz ar to nacionālā un starptautiskā politika saplūst viena ar otru.

Raugoties starptautiskā aspektā, pārvaldes institūcijas ir pilnīgi legītimas mērķis valstu savstarpējās spēlēs. Tā kā valsts vara lielā mērā nosaka gan valstu starptautisko darbību, gan orientāciju bet pārmaiņas valdībā pat izteikti iekšēju iemeslu dēļ var radīt nozīmīgas pārmaiņas ārpolitiskajā darbībā, tad nav nekā pārsteidzoša faktā, ka valstis iejaucas cita citas iekšpolitikā. Atcerēsimies, kādas sekas Savienotajām Valstīm radīja valdības maiņa Irānā 1979. gadā. Ārējās iejaukšanās veidu un efektivitāti nosaka ļoti daudzi faktori, no kuriem iekšpolitiskā stabilitāte valstī, kura ir kļuvusi par iejaukšanās objektu, nav mazsvarīgākais faktors. Savienoto Valstu un Padomju Savienības vēlēšanās novērst ideoloģiski antagonistisku valdību izveidošanu to ietekmes sfēras valstīs ilustrē iejaukšanās formas un motīvus. Trīsdesmitajos gados gūtā mācība, kad cieta sakāvi neiejaukšanās politika attiecībā uz Hitleru, varbūt piešķir tām legimitātes oreolu.

Pret Fidela Kastro valdību Kubā vērstās amerikāņu darbības spilgti liecina par izmantojamo paņēmieni spektru.²⁷ Spektra zemākajā daļā atrodas tādas darbības kā pret organizējošo ideoloģiju vērstā propaganda, pretošanās grupu nodrošināšana ar naudas un materiāliem līdzekļiem un diplomātiskas atzīšanas liegums. Spektra vidū ir tādas akcijas kā bruņotu sacelšanos stimulēšana, atentātu mēģinājumi un ārēja ekonomiska spiediena organizēšana, lai valstī mazinātu ticību valdībai. Spektra augšējā daļā atrodas sponsorēti iebrukumi un tieša bruņoto spēku intervence. Gadījumos, kad valsts, kas iejaucas, ir lielvalsts, bet iejaukšanās upuris ir maza valsts, ziedojoš relatīvi niecīgus resursus, var būtiski ietekmēt mazo valsti. Nav grūti iedomāties apstākļus, kādos ārvalstu sniegtie naudas līdzekļi pārsniedz tos resursus, kādus maza valsts iegūst no iekšzemes avotiem: Amerikas palīdzība Izraēlai un bijušās Padomju Savienības palīdzība Kubai saņiedza vairākus simtus dolāru uz vienu iedzīvotāju gadā. Kā liecina

²⁷ W. Hinckle and W. W. Turner, *The Fish is Red: The story of the secret war against Castro* (New York: Harper & Row, 1981).

šie piemēri, iejaukšanās var noritēt kā palīdzība draudzīgai valdībai, kuru apdraud iekšēja vai ārēja opozīcija vai abas šīs opozīcijas. Šādu pieeju ilustrē arī bijušās Padomju Savienības un Kubas palīdzība Angolai septiņdesmito gadu beigās un Lielbritānijas palīdzība Omānai un Mozambikai.

Tā kā visas šīs iejaukšanās iespējas pastāv un kārdinājums tās izmantot ir pārāk liels un vilinošs, tad valdības un valsts ciešā saikne, kas ir stabila starptautiskajā līmenī, bieži tiek attiecināta arī uz iekšpolitiku. Ja rodas draudi, ka valsts politiskajos procesos varētu iejaukties no ārienes, valdība sevis aizstāvēšanai pamatoti var vērsties pie nacionālās drošības. Tomēr nebūt nav viegli atšķirt netiešu iejaukšanos no ārienes no likumīgas politiskās cīņas pašā valstī. Šo dilemmu labi parāda komunistu stāvoklis Savienotajās Valstīs aukstā kara laikā. Vai aukstā kara laikā Amerikas komunistus vajadzēja uzskatīt par Padomju Savienības aģentiem un tādēļ izturēties pret tiem kā pret nacionālās drošības problēmu? Vai arī viņus vajadzēja uzskatīt par demokrātiskas politikas likumīgu izpaušmi valsts iekšpolitikā, kas nedrīkst tikt pakļauta valsts represīvajam aparātam? Padomju Savienība tolaik nespēja atturēties no šādu indivīdu ietekmēšanas un uzmundrināšanas neatkarīgi no tā, vai tā apgādāja tos ar līdzekļiem vai ne. Vismaz līdz astoņdesmito gadu ideoloģiskajai krīzei jau pati Padomju Savienības pastāvēšana vien stimulēja un iedvesmoja tos, kuru ideoloģija bija tāda pati. Tāpat Savienoto Valstu pastāvēšana rosināja disidentu darbību Padomju Savienībā. Lielu un politiski stabilu valstu valdībām nav jābaidās, ka šādas saiknes varētu tās apdraudēt. Bet tā var būt ļoti svarīga problēma valstīs, kur valdīšanas institūcijas tikai virspusēji sakņojas sabiedrībā.

Šādā situācijā ar nacionālo drošību saistītā problēma ir tā, ka valsts vara var vienkārši izmantot saikni starp viņu pašu un valsts drošību, lai vairotu savu ietekmi iekšpolitikā. Var pieņemt, ka neatkarīgi no valsts interesēm, kuras valsts vara pārstāv, tai pašai ir savas organizatoriska un individuāla rakstura intereses. Apelējot pie nacionālās drošības, valdības var vērst pastiprinātu spēku pret iekšējiem pretiniekiem. Nacionālās drošības galvenā politiskā funkcija ir attaisnot spēka lietošanu. Starptautiskajā arēnā spēka lietošana ir pamatotāka nekā valsts iekšienē, bet, ja iespējams piesaukt nacionālo drošību, tad tā iegūst lielāku legitimitāti iekšpolitikajā kontekstā.

Ja iekšējā drošība permanenti tiek saistīta ar nacionālo drošību, valsts vara var sevi aizsargāt, izmantojot visu policejiskas valsts aparātu, kā tas notika Staļina laikā Padomju Savienībā, Čaušesku Rumānijā un aparteīda

Dienvidāfrikā. Tas nenozīmē, ka šāda saikne noteikti liecinātu par valdības zemiskiem nodomiem (kaut, protams, tas tā varētu būt). Acīmredzot, visu valstu iekšpolitiskajā dzīvē pastāv nozīmīga nacionālās drošības fronte, un tas ir fakts, kas pat stabilās demokrātijās periodiski izraisās diskusijas par tādu organizāciju kā MI5 un CIP īsto lomu un pilnvarām. Pārāk daudzie gadījumi, kad viena valsts politiski iejaucas citas valsts iekšējās lietās, attaisno šīs bažas. Taču šīs intereses vispārēja pamatotība neattaisno katru šādu gadījumu. Valdības izjūt lielu kārdinājumu sevis aizstāvēšanai apelēt pie nacionālās drošības un identificēt politisku opozīciju valsts iekšienē ar kādas citas valsts politiku. Tādām valdībām, kuras nav iekšēji stabilas un kuras līdz ar to saskaras ar spēcīgu un bieži vien politiski nesimpātisku opozīciju, šis kārdinājums ir sevišķi liels.

Šī problēma ir raksturīga suverēnu valstu sistēmai, jo kopš ir mazinājusies teritoriālās ekspansijas leģitimitāte, pūliņi tiek novirzīti uz savstarpējās atkarības regulēšanu. Šāda regulēšana uzsver iekšpolitisko un starptautisko norišu saikni un tādējādi uztur valdību ilgstošu interesi par citu valstu iekšpolitiku.²⁸ Mēs esam spiesti samierināties ar to, ka šāda saikne pastāv, vienīgais, ko var darīt, lai mazinātu tās nevajadzīgo iespaidu uz drošības problēmu analīzi, ir definēt atšķirību starp valstu tipiem, kas izriet no to iekšējo institūciju stabilitātes jeb, citiem vārdiem sakot, pēc valdības un sabiedrības sociālpolitiskās saliedētības līmeņa. No šā faktora ir atkarīga liela daļa no atbildes uz jautājumu, vai galvenie draudi valsts varai nāk no ārpusē vai no valsts iekšienes. Pie šā jautājuma es atgriezīšos šīs nodaļas pēdējā daļā.

VALSTS MATERIĀLAIS PAMATS

Valsts materiālais pamats ir tās iedzīvotāji un teritorija, visi dabas resursi un cilvēka radītā bagātība, kas atrodas tās robežās. Tas ir viskonkrētākais no visiem trim drošības modeļa komponentiem un tātad par to kā par drošības objektu runāt ir visvieglāk. Relatīvi konkrētā rakstura dēļ materiālais pamats ir sfēra, kurā valstīm attiecībā uz drošību ir daudz kā līdzīga. Pretstatā valsts idejai un valsts institūcijām teritorijas un iedzīvotāju kā drošības objektu pamatiezīmes visās valstīs ir līdzīgas. Kaut arī valstu

²⁸ Wolfram Hanrieder, «Dissolving international politics: reflections on the nation-state», *American political Science Review*, 72: 4 (1978).

iedzīvotāji un teritorijas apjoma, konfigurācijas, attīstības līmeņa un resursu ziņā būtiski atšķiras, draudi valsts materiālajam pamatam ir viena veida, jo to objektu fiziskās īpašības ir līdzīgas. Kas attiecas uz valsts sagrābšanu un postījumu nodarīšanu, tad draudi materiāliem objektiem ir tiešāki un acīmredzamāki nekā draudi tādiem amorfiem objektiem kā idejas un institūcijas.

Tā kā valsts aptver vairāk vai mazāk precīzi noteiktu teritoriju, draudus tās materiālajam pamatam var fiksēt visai precīzi. Parasti valsts pretendē uz kādu noteiktu teritoriju, ko uzskata par savu, un citas valstis šīs tiesības var atzīt vai ne. Teorētiski, ņemot par pamatu viedokli, ka valsts robežas nosaka tikai pārējo valstu spēja iestāties par savām tiesībām, nav nepieciešams, lai būtu kāds sakars starp attiecīgo valsti un kādu īpašu teritoriju. Tādas varenas valstis kā Krievija un Vācija varēja un arī paplašināja savu teritoriju uz tādu vāji pārvaldītu areālu rēķina, kāda bija Polija. Pat nācijvalsts gadījumā, kad varētu domāt, ka tās teritoriju nosaka konkrētās nacionālās grupas apmešanās areāls, nav sastopamas permanentas robežas iespējamās migrācijas un iekarošanas dēļ. Visdramatiskākais mūsdienu piemērs nācijvalsts un tās teritorijas attiecību mainībai izpaužas Vācijas gadījumā un *Lebensraum* jautājumā laikā no 1870. gada līdz 1945. gadam, taču daudzas valstis «spodrīna» savas teritorijas tēlu. Valsts teritorijai ir tendence būt skaidri noteiktai jebkurā laika posmā, kaut arī bieži ir sastopamas maznozīmīgākas neskaidrības, bet tā nav nemainīga ilgākā vēstures posmā.

Kā iepriekš tika teikts, tomēr ir ļoti iespējams, ka valsts robežu kādreizēja nestabilitāte vairs nav uzskatāma par uzticamu ceļvedi nākotnē. Apvienoto Nāciju Organizācijas izveidošanās līdz ar situāciju, kurā lielākā daļa izmantojamās teritorijas ir sadalīta starp valstīm, kas gandrīz visas cita citu atzīst, ir izraisījusi nepieredzētu teritoriālo stabilitāti. Teritorijas savstarpēja atzišana nenoliedzami ir mūsdienu starptautiskās sabiedrības pamats. Ļoti iespējams, ka teritoriāla nestabilitāte ir raksturīga nenobriedušām valstu sistēmām un ka valstis, kuras var lepoties ar senāku vēsturi, identificējas ar samērā strikti noteiktām teritorijām. Tādas senas valstis kā Francija ir skaidri un spēcīgi saistītas ar noteiktu nacionālu teritoriju, kas sasaucas ar Francijas valsts vēsturi. Tās teritorijas samazināšana nav pieņemama, kā to parādīja Elzasas un Lotringas gadījums, bet tajā nav arī nekādas iekšējas dziņas paplašināt Franciju ārpus tās pašreizējām robežām. Šī situācija ievērojami atšķiras no tās, kāda ir daudzās jaunākās valstis, tādās kā Somālija, Libija, Izraēla, Bolīvija un Irāka, kur valsts iekšienē nobrie-

dusi strikta teritoriālas ekspansijas dziņa periodiski atduras pret ANO sistēmas noteiktajām normām.

Citas valstis var draudēt sagrābt kādas valsts teritoriju, piemēram, Somālija draud Etiopijai un Kenijai, un kādas valsts teritoriju var apdraudēt arī separātiskās kustības tās iekšienē, kā tas ir gadījumā ar tamiliem Šrilankā. Separātisti var izteikt vēlēšanos nodibināt savu valsti, kā ibo Nigērijā, vai apvienoties ar kādu valsti, kā republikāņi Ziemeļīrijā. Separātistu kustības rada milzum daudz iespēju ārvalstīm iejaukties valsts iekšējās lietās, un tās parasti kaut kādā līmenī importē nacionālo drošību valsts iekšpolitikā. Tas, ka valsts zaudē kādu teritoriju, nekādā ziņā un vairumā gadījumu nenozīmē to, ka valstij draud bojāeja. Vācija, Pakistāna, Meksika un Polija ir zaudējušas ievērojamas platības, taču šis zaudējums nav pārvāris valsts vēsturisko kontinuitāti. Parasti valstis vērsīsies pret visiem izaiicinājumiem to teritoriālajai integritātei, lai gan dažas teritorijas daļas ir vērtīgākas nekā citas. Šīs vērtības pamatā var būt resursi, piemēram, nafta teritorijās, par kurām cīnās Irāna un Irāka; tās var būt tranzītpārvadājumu iespējas, piemēram, Polijas koridora gadījumā; tie var būt iemesli, kuru pamatā ir okupantu vēsturiskās tradīcijas vai kultūras identitāte, piemēram, Elzasa un Lotringa; tie var būt simboliski iemesli, piemēram, Berlīne; iemesli var būt stratēģiski, piemēram, Gibraltārs; tās var būt visu šo iemeslu kombinācijas, piemēram, Folklenda salas, Kašmira un četras Japānas ziemeļu salas. Šādām teritorijām būs daudz lielākas iespējas kļūt par drošības objektiem nekā citiem reģioniem, tāpat dažas teritorijas būs visai maznozīmīgas kā drošības objekti. Indija par mazsvarīgākiem drošības objektiem uzskata attālās kalnu teritorijas, ko Ķīna sagrāba 1962. gadā, nekā strīdu ar Pakistānu par Kašmiru. Varbūt tas, ka Krievija 1867. gadā Aļasku pārdeva Savienotajām Valstīm, liecina par viszemāko līmeni, kādā izpaudās nācijas identificēšanās ar teritoriju. Jebkuras attiecīgās teritorijas vērtība var pieaugt vai kristies vienlaikus ar pārmaiņām tehnoloģiskajā, stratēģiskajā vai ekonomiskajā vidē vai arī sakarā ar jaunatklātu resursu potenciālu. Valstis, kurām pieder starptautiskajā ziņā stratēģiski svarīga teritorija, kādas ir Turcija, Ēģipte un Panama, var atskārst, ka šī teritorija kļūst par draudu avotu valstij, jo veicina iejaukšanos vai uzbrukumu.

Līdzīgi tam, kā valstij var draudēt tās teritorijas sagrābšana, tai var draudēt arī tās postīšana. Ja ar teritoriju plašā nozīmē saprot nacionālo īpašumu (tajā neietverot iedzīvotājus), tad ir skaidrs, ka daļēji caur teritoriāliem draudiem darbojas tāda politika kā atbaidīšana un piespiešana. Ne jau ar teritoriālas aneksijas draudiem Savienotās Valstis un Padomju

Savienība ierobežoja viena otras izturēšanos, bet gan draudot radīt plašus postījumus viena otras fiziskajam īpašumam. Ziemeļvjetnamas bombardēšana daļēji bija Amerikas mēģinājums, izpostot ziemeļvjetnamiešu teritoriju, piespiest viņus mainīt savu rīcību; arī Izraēla ir izmantojusi līdzīgus draudus pret arābiem. Tādējādi teritoriāli draudi nav atraujami no iedzīvotājiem radītajiem draudiem, jo parasti teritorija un iedzīvotāji ir tik cieši saistīti, ka nav iespējams izpostīt vienu, neizpostot otru. Tā kā teritoriju ir iespējams anektēt bez tās iedzīvotājiem, kā tas bija Otrā pasaules kara beigās, kad vācieši masveidā devās rietumu virzienā, aneksijas un izpostīšanas draudi parasti ir vērsti gan pret iedzīvotājiem, gan pret teritoriju. Kodolatbaidīšana funkcionē ne tikai tādēļ, ka tiek apdraudēta grūtā darbā gūtā nācijas materiālā bagātība, bet arī tāpēc, ka paši iedzīvotāji kļūst par iznīcības ķīlniekiem.

Cilvēku migrācija iedzīvotājiem var radīt diezgan atšķirīgus un visai komplikētus draudus. Šie draudi pirmām kārtām izpaužas sociālajā līmenī, īpaši tad, ja jaunatnācēju grupas kultūras un etniskā ziņā atšķiras no šeit dzīvojošiem cilvēkiem. Tie var izpausties arī ekonomikas un vides sektorā, ja jaunatnācēji pārslogo trauslo vidi vai cīnās, lai iegūtu sev trūcīgus resursus, piemēram, tuksneša pierobežā. Raugoties no ilglaicīgas vēsturiskās perspektīvas viedokļa, gandrīz visas nācijas ir veidojušās kosmopolitiskas saplūšanas rezultātā un tagadējās dzīvesvietas ieņem kādreizējo migrāciju rezultātā. Lielākajai daļai rietumu puslodes mūsdienu valstu par savu formu un sabiedrību ir jāpateicas samērā nesenantajai un daudzos gadījumos joprojām notiekošajai imigrācijai. Taču imigrāciju var uzskatīt gan par draudiem, gan labumu. Laika gaitā tā spēj mainīt to, ko dēvējam par nāciju un līdz ar to arī valsts ideju. Pat tik viesmīlīgā zemē kā Savienotās Valstis 19. gadsimta beigās tika izdots likums, kas ierobežoja imigrāciju no Āzijas (un japāņi revanšējas tādējādi, ka nelabvēlīgā gaismā nostāda Amerikas daudzvalodību salīdzinājumā ar savu izcilo viendabību). Pat samērā zems imigrācijas līmenis var radīt lokāla rakstura bailes par kultūras un etnisko tīrību. Rasisms, kā secinājuši imigranti, ir plaši izplatīts un politiski iedarbīgs uzskats. Etniskā un kultūras aprobežotība ir stiprāks politisks spēks nekā kosmopolitisms.

Līdz noteiktai robežai skaļus protestus, kas vērsti pret dažādu krāsu un kultūru imigrantiem, var noraidīt kā minoritātes fanātismu. Tomēr bažas par to, ka ārzemnieki varētu pārpludināt kādu zemi, ir viegli iekļaut politiskajā drošības jautājumā lokā, jo vairāk tādēļ, ka vēstures gaita liecina, ka šīs bažas visai bieži ir bijušas pamatotas. Scenāriji ir bijuši dažādi, sākot ar

tasmaniešu un hotentotu iznīcināšanu, kā arī indiāņu tautu apspiešanu abās Amerikās, un līdz pat nepārtrauktam latīņamerikāņu iespiešanās procesam Savienotajās Valstīs. Liktenīgā kārtā kultūras un etniskā pārpludināšana bieži visnezēlīgāk, nereti valdību atbalstīta, notiek multinacionālās valstīs. Igauni, latvieši un lietuvieši jūtas krievu imigrācijas apdraudēti, pandžabi kolonizē Beludžistānu, ķīnieši – Tibetu, brazīlieši slaktē indiāņu ciltis, izmantojot Amazonas resursus, irākieši nogalina vai pārvieto kurdus. Šo sarakstu varētu turpināt. Pat vienas reliģijas pārstāvji imigrantu veidotajā Izraēlā ir sadalījušie aškenāzos un sefardos, un viņu līdzsvars dziļi ietekmē Izraēlas sabiedrības un politikas raksturu.²⁹ Šāda veida migrāciju var uzskatīt par daļu no valstsnācības veidošanās procesa, taču tā var arī vājināt saikni starp valdību, sabiedrību un teritoriju un novest pie separātisma.

Teorētiski starptautiska migrācija ir kontrolējama, valstij ieviešot imigrācijas noteikumus, taču faktiski maz ir tādu valstu, kuras pilnībā spēj slēgt savas robežas, lai valstī neieklūtu apņēmīgi ienācēji. Turpmākās cilvēku pārvietošanās potences ir lielas, un, tā kā iezīmējas milzīgas atšķirības dažādu valstu dzīves kvalitātē, pieaug stimuli. Robeža starp politiskajiem bēgļiem un migrantiem jau ir problēma Austrumeiropas un Rietumeiropas, Vjetnamas un lielas daļas Austrumāzijas attiecībās. Japāņi baidījās, ka ķīnieši masveidā bēgs uz Japānu laivās pēc komunistu stingrā kursa atjaunošanas 1980. gada jūnijā. Indija jau ir piedzīvojusi plašu pilsoņu kara izraisītu bengāļu pieplūdumu un var to piedzīvot vēlreiz, ja pat mērena jūras līmeņa celšanās sāks appludināt Bangladešu. Amerikāņi nav spējuši apturēt latīņamerikāņu plūsmu, kuras rezultātā lielā valsts daļā strauji ieviešas bilingvāla kultūra. Šķiet, ar migrāciju saistītās grūtības, īpaši bagātākajās valstīs, ir pietiekami lielas, lai drošības jautājumu lokā šai problēmai ierādītu vairāk vietas. Tā kā gaist cerības, ka atšķirības attīstības līmenī varētu ātri pārvarēt, aizvien lielāks skaits ļaužu nabadzīgās, slikti pārvaldītās, stagnantās un/vai represīvās valstīs tieksies meklēt labāku dzīvi attīstītās valstīs. No daudziem vietējiem apstākļiem būs atkarīgs, vai šie cilvēki tiks sagaidīti kā ekonomikas un kultūras vērtība, vai pret tiem vērsīsies kā pret draudiem nacionālajai identitātei. Tomēr var droši teikt, ka pārredzamā nākotnē ar migrāciju saistītā sociālā nedrošība ieņems redzamu vietu nacionālās drošības problemātikā.

²⁹ Milton Viorst, «These are not my people, this is not my Israel», *The Guardian Weekly* (15 August 1982), 17. lpp.

Tā kā valsts galu galā balstās uz materiālo pamatu, teritorijas un iedzīvotāju aizsardzība ir uzskatāma par fundamentālu ar nacionālās drošības interesēm saistītu jautājumu, kaut arī dažkārt lielā mērā to upurē, lai aizsargātu pārējos divus valsts komponentus. Milzīgie Padomju Savienības zaudējumi Otrajā pasaules karā, Irānas un Irākas ciestie zaudējumi Persijas līča karā ir šāda veida kompromisa piemērs. Tie noved pie atbaidīšanas doktrīnas aukstā aprēķina ar tās pieņemumu par «nepieļaujamiem postījumiem». Ņemot vērā valsts sociālo būtību, progresējoša tās materiālā pamata postīšana kaut kādā brīdī faktiski var iznīcināt visas ar to saistītās vērtības. Līdz šim kritiskajam punktam pat ļoti nopietni valsts materiālā pamata postījumi var neapdraudēt tās institūcijas vai valsts ideju. Šis apgalvojums ir saistīts ar 1. nodaļā aplūkoto nesakritību starp indivīda drošību un nacionālo drošību. Tas sasaucas arī ar iepriekš izteikto apgalvojumu par valsts ideju, ko var apdraudēt, iznīcinot individuus, kas šo ideju iemieso, vai mainot viņu domas par to, kādam būtu jābūt tās saturam.

Pirms pabeidzam šo daļu, aplūkosim dažas anomālijas, kādas rodas saistībā ar materiālo pamatu kā drošības objektu. Kaut arī uzskata, ka valsts aptver noteiktu teritoriju un tajā ietilpst konkrēti iedzīvotāji, bieži nākas vērot neskaidrības. Daudzas robežas ir slikti noteiktas vai arī ir strīdus objekts, piemēram, starp Indiju un Ķīnu, Japānu un Padomju Savienību, Argentīnu un Čīli un daudzas citas.³⁰ Šo problēmu krasi ir saasinājusi teritoriālo ūdeņu paplašināšana.³¹ Strīdi par atzītām jūras robežām nemēdz būt tik karsti kā vispārpieņemtu un atzītu sauszemes robežu pārkāpšanas gadījumos, un tie var kļūt par ilgstošas, bet ne mūžīgas neskaidrības stāvokli, kā Senkaku (Tiaojutai) salas, kas ir Taivānas, Japānas un Ķīnas strīdu objekts.³² Vēl nopietnākas novirzes izpaužas tad, ja valstis savu drošību saista ar teritorijām un iedzīvotājiem, kuri *neatrodas* to kontrolē. Tā var notikt, ja šai nācijai piederīgie dzīvo teritorijā, kas atrodas ārpus nācijvalsts robežām, kā Sudetu vācieši, grieķi un turki Kiprā, vai arī tad, ja valstij ir atņemta kāda teritorija, kas tiek uzskatīta par būtisku nacionālajām interesēm, kā gadījumā ar Bolīvijas koridoru uz jūru, ko Čīle anektēja 1880. gadā. Šādos gadījumos materiālā pamata drošības dimensija iegūst citu raksturu nekā gadījumā, kad tā ir saistīta ar interesēm aizstāvēt jau iemantotu īpašumu.

³⁰ Alan J. Day (ed.), *Border and Territorial Disputes* (Harlow: Longman, 1982).

³¹ Sk. Barry Buzan, «A sea of troubles? Sources of dispute in the new ocean regime», *Adelphi Papers*, Nr. 143 (London: IISS, 1978).

³² Barry Buzan, «Maritime issues in North-east Asia», *Marine Policy*, 3: 3 (1979), 194.–198. lpp.

SECINĀJUMI. VĀJAS UN SPĒCĪGAS VALSTIS

Ko par valsti kā drošības objektu kopumā var secināt attiecībā uz trim tās komponentiem? Visnepārprotamākais secinājums attiecas uz vienu no pirmajiem novērojumiem, proti, ka valstis, tāpat kā augli, par spīti daudzām fundamentālām līdzībām ir ārkārtīgi atšķirīgas. Katrs no šiem trim komponentiem izpaužas visai daudzveidīgi. To saistība rada daudzveidīgas kombinācijas, kuras izmantojot, iespējams strukturēt valsti. Šīs atšķirības dēļ nacionālās drošības problēmas konkrētais raksturs katrā valstī būtiski atšķiras. Visas valstis var būt uzņēmīgas pret militāriem draudiem un draudiem videi. Gandrīz visas tās var skart ekonomiski draudi, un daudzas biedē elementāra politiska un sociāla nedrošība. Izrādās, ka dažādi valsts komponenti ir vāriģi pret dažāda veida draudiem, un tas padara nacionālo drošību par daudzdimensiju problēmu, nevis tikai par militāras aizsardzības jautājumu. Valsts ideju, tās institūcijas un pat teritoriju vienlīdz lielā mērā var apdraudēt manipulācijas ar idejām un militāra spēka izmantošana. Tā kā valsts pamatidejas ir pakļautas evolūcijas procesam, tad problēma ir ne tikai grūti atrisinājama, bet reizēm to ir grūti precīzi noteikt. Šī valstu kā drošības objektu daudzveidība apliecina grāmatas ievadā izteikto apgalvojumu par to, ka nav iespējams formulēt universālu nacionālās drošības definīciju. Ir iespējams ieskicēt drošības konceptu tā vispārīgā nozīmē, bet konkrētu saturu tam var piešķirt tikai saistībā ar konkrētiem gadījumiem. Ideālā variantā teorētiskajam un konkrētu gadījumu pētīšanas darbam būtu jānodrošina savstarpēja informācijas apmaiņa un šiem pētījumiem vajadzētu vienam otru papildināt.

Ja nacionālās drošības problēmu daudzveidība ir visnepārprotamākais secinājums, kas izkristalizējas šā valsts pētījuma rezultātā, tad īpašu nozīmi iegūst elegances, ar kādu milzums atsevišķo gadījumu tiek pārveidoti par skaidri atšķiramu tipu spektru. Lai gan K. Volcs apgalvo, ka valstis ir «līdzīgas vienības»³³, valstis atšķiras ne tikai pēc sava kā varas statusa. Atšķirību nosaka arī to sociālpolitiskās saliedētības pakāpe, kas ir visbūtiskākā, lai tās varētu kvalificēt kā piederīgas attiecīgai valstu kategorijai. Pamatojoties uz iepriekš minēto vispārīgāko valsts definīciju, var teikt, ka tāda valsts, kurā valsts ideja ir vāja un vājas ir arī tās institūcijas, mazāk atgādina valsti tās patiesajā izpratnē nekā tāda valsts, kurā gan valsts ideja, gan institūcijas ir stipras. Jebkurā nacionālās drošības analizē atšķirības starp

³³ Waltz, citētajā darbā (14. piezīme), 95.–97. lpp.

vājām un spēcīgām valstīm ir vitāli svarīgas. Lai veicinātu domu apmaiņu, mana pieeja ir šāda: termini «vājas valstis» un «spēcīgas valstis» tiks lietoti attiecībā uz sociālpolitisko saliedētību; «vājas varas» vai «spēcīgas varas» attieksies uz tradicionālajām valstu atšķirībām, proti, to militāro un ekonomisko potenciālu attiecībā citai pret citu. Šī pieeja atšķiras no tās, kāda ir izmantota iepriekš minētajos darbos, kuros ar terminu «valsts» tiek apzīmētas valdošās institūcijas un kuros terminu «vāja valsts» lieto, raksturojot tādas valdības, kas attiecībā uz to sabiedrībām ir ļoti ierobežotas un/vai difūzi strukturētas, kāda ir Savienoto Valstu valdība.³⁴

Valsts spēcīgums kā stāvoklis nav atkarīgs no varas un nekorelē ar to. Vājas varas ir, piemēram, Austrija, Nīderlande, Norvēģija un Singapūra, taču tās visas ir spēcīgas valstis, bet tādas valstis kā Argentīna, Brazīlija, Nigērija, Indonēzija un Pakistāna, kuras ir diezgan spēcīgas kā varas, ir vājas kā valstis. Pat tādām lielvarām kā Ķīna un Padomju Savienība piemīt no-

³⁴ Šķiet, ka šeit divās jomās nav iespējams izvairīties no zināmas neskaidrības terminu lietošanā. Pirmā ir terminu «valsts» un «vara» kā sinonīmu lietošana literatūrā. Es uzskatu, ka tie ir šķirami jēdzieni, kas nozīmētu, piemēram, ka Maikla Hendela (*Michael Handeļs*) grāmata *Weak States in the International System* (London: Croom Helm, 1981) būtu jāsauc *Weak Powers...* Tas, kā es lietoju terminus «vājas» un «spēcīgas» valstis, arī atšķiras no nozīmes, kādā tos lieto visi, runājot par valsti tās šaurā institucionālā izpratnē. Starp šiem autoriem jāmin Nett, citētajā darbā (1. piezīme); Migdal, citētajā darbā (1. piezīme); Y. Cohen, B. R. Brown and A. F. K. Organski, «The paradoxical nature of state-making: the violent creation of order», *American Political Science Review*, 75: 4 (1981), 905.–907. lpp.; un Stephen D. Krasner, *Defending the National Interest: Raw materials investments and US foreign policy* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1978), 3. nod. Koens un citi definē vāju un spēcīgu valstu spektru, izmantojot nodokļu ieņēmumu apjoma un valsts nacionālā kopprodukta proporcijas. Šīs proporcijas paver ieskatu valdošo institūciju relatīvajā spēkā salīdzinājumā ar tās sabiedrības spēku, kuru tās mēģina pārvaldīt. Krasnera (*Krasner*) uzmanības centrā ir lēmējvaras difūzijas izkļiedētības pakāpe salīdzinājumā ar centralizētu varu. Šīs abas pieejas sniedz noderīgu ieskatu, kaut arī to rezultāti ir diezgan atšķirīgi. Krasners cenšas apgalvot, ka Savienotās Valstis ir vāja valsts, jo tās valdošo institūciju lēmējvara nevar dominēt pār tās spēcīgo sabiedrību. Koens (*Cohen*) un citi izvirza viedokli par vāju un spēcīgu valstu spektru, kurš korelē ar mazattīstītu/attīstītu valstu spektru. Manuprāt, abu apgalvojumu pamatā ir Keneta Deisona «ar kategoriju saistīta kļūda», proti, valsts idejas apvienošana ar tās aparātu, kas tika pieminēta 81. lpp. Es ierosīnu termina «valsts» lietojumu saistīt ar šajā nodaļā galvenajos virzienos aprakstīto daudz plašāko konceptu, kurš ietver valdošās institūcijas, bet neaprobežojas ar tām. Autors, kura pieeja ir līdzīga manai pieejai, ir *David Wilsford*, «Tactical advantages versus administrative heterogeneity: the strengths and limits of the French state», grām.: James A. Caporaso (ed.), *The Elusive State: International and comparative perspectives* (Newbury Park: Sage, 1989), 136.–137. lpp. Sk. arī minēto 12. piezīmi.

pietnas vājuma iezīmes kā valstīm. Padomju Savienībai tā arī neizdevās tajā ietilpstošās daudzās nacionalitātes sapludināt vienā, pāri stāvošā ideoloģiskā identitātē, un kas attiecas uz astoņdesmito gadu beigām, tad gan Padomju Savienība, gan Ķīna saskārās ar pieaugošu krīzi savas organizējošās ideoloģijas interpretēšanā. Tām abām ir nepieciešams saglabāt plašo iekšējās drošības iestāžu tīklu. Ir daudz faktoru, kuri izskaidro to, kāpēc dažas valstis kā valstis ir spēcīgākas par citām. Spēcīgas valsts eksistence var būt saistīta ar garu vēsturi, kuras ritējumā valstij bija pietiekami daudz laika, lai konsolidētos un nostiprinātos. Tas nepārprotami nāca par labu Francijai un Lielbritānijai. Valsts spēcīgumam var nākt par labu tās saistība ar labi attīstītu nāciju, kā tas ir Japānā.

Daudzas vājās valstis ir atrodamas «trešajā pasaulē», un tas norāda uz dekolonizāciju kā vienu no šo valstu vājuma cēloņiem. Dekolonizācijas process radīja lielu skaitu teritoriālu valstu, kas veidojās pēc Eiropas parauga. Bet vairumā gadījumu šajā procesā netika ņemta vērā pastāvošā kultūra un etniskās robežas un netika radītas jaunas nācijas, kas šajās valstīs iederētos. Šķietamais nacionālisma uzplūds, kas sekoja dekolonizācijai, bija nevis kādas savstarpēji saistītas kultūras grupas pozitīvas vienotības izpausme, bet gan kopējas negatīvas attieksmes izpausme, vērsta pret ārvalstu okupantiem. Ksenofobijas saites sabruka, tiklīdz pierima neatkarības radītā eiforija, atstājot patvaļīgi izveidoto iedzīvotāju kopumu, kuri mita postkoloniālās valstīs, bez sava pašu stabila politiskā pamata, ja neņem vērā pašu valsts pastāvēšanas faktu un to, ka starptautiskā sabiedrība šīs valstis atzīst. Vairuma «trešās pasaules» valstu valdību politiskais mantojums bija valsts bez nācijas, vai pat sliktāk, valsts ar daudzām nācijām.³⁵ Šis mantojums līdz ar tādām sabiedrībām, kas nav atbilstošas sarežģītām ekonomiskajām un politiskajām attiecībām, iezīmē lielu daļu «trešās pasaules» vājo valstu problēmu.

Šādās valstīs iekšpolitiska vardarbība ir endēmiska, jo tās joprojām atrodas valstsnācijas konsolidēšanas agrīnajā stadijā. Šādos apstākļos vardarbība var būt gan valsts centrālās varas akumulācijas pazīme, gan arī politiska sabrukuma simptoms.³⁶ Ja šīs jaunās valstis seko Eiropas valstu

³⁵ Esmu pateicīgs Goveram Rizvi par šo domu. Daudz no tā, kas tālāk šajā daļā seko, ir paņemts no manis rakstītās nodaļas Edward Azar and Chung-in Moon (eds.), *National Security in the Third World: The management of internal and external threats* (Aldershot: Edward Elgar, 1988), 19.–26., 40. lpp.

³⁶ Cohen *et al.* (34. piezīme), 901.–910. lpp. Ja tas ir pareizi, tad valsts veidošanas process noteikti ietver sevi iekšējo konfliktu fāzi, kuru laikā pretrunas starp indivīdu drošību un nacionālo drošību ir īpaši izteiktas.

konsolidācijas paraugam, tad valsts veidošanas process ir saistīts ar iekšēju un ārēju vardarbību. Vājas valstis var atskārst, ka ir iekļuvušas ekonomiskās attīstības un politiskās varas vēsturisko modeļu slazdā, kas liek tām palikt zemu attīstītām un politiski atkarīgām un līdz ar to nespējīgām mobilizēt ekonomiskos un politiskos resursus, kas ir nepieciešami valsts veidošanai. Šādi nereti tiek raksturotas Latīņamerikas valstu un Savienoto Valstu attiecības, un *dependencia** skola mēģināja izcelt ārējo faktoru lomu vāju valstu radīšanā un saglabāšanā.

Lai kādi arī būtu vāju valstu pastāvēšanas iemesli, galvenā šīs valstis raksturojošā īpašība ir tā, ka tās ļoti lielā mērā ir nodarbinātas ar valsts iekšienē pastāvošiem draudiem valdības drošībai; citiem vārdiem sakot, vājām valstīm vai nu nav, vai tām nav izdevies rast tik spēcīgu iekšējo politisko un sociālo vienprātību, lai likvidētu plašu spēka kā galvenā un konstantā elementa lietošanu nācijas iekšpolitiskajā dzīvē. Šis raksturlielums sasauca ar iepriekšējā nodaļā analizēto valsts un tās pilsoņu attiecību iekšpolitiskās drošības dimensiju. Tas atkārtoti izvirza kutelīgo jautājumu par robežas noteikšanu, līdz kādai drikst lietot spēku valsts iekšienē, jo pat spēcīgākajās valstīs ir nepieciešama kaut kāda līmeņa policijas kontrole pār kriminālnoziedzniekiem, vardarbīgiem disidentiem un ārzemju aģentiem.

Mēģinot sociālpolitiskās saliedētības mainīgo rādītāju izmantot zinātniski, saskaramies ar to pašu problēmu, kāda rodas, mēģinot izmantot varas konceptu, proti, trūkst mērauklas, kas palīdzētu noteikt kvantitāti. Teorētiski abi koncepti prasa precīzas un objektīvas mērauklas, ne tikai lai diferencētu valstis spēcīgu un vāju valstu spektrā, bet arī lai pavērtu iespēju pārbaudīt hipotēzes par atšķirībām. Šādu mērauklu trūkums ierobežo abu konceptu izmantošanas iespēju, bet neliedz tos izmantot analizē. Abi koncepti ir izmantojami, pieejot no veselā saprāta viedokļa. Tie abi norāda uz atšķirībām, kas ir pietiekami lielas, lai būtu acīmredzamas, un pietiekami nozīmīgas, lai būtu svarīgas. Maz ir cilvēku, kuri apstrīdēs izteikumu, ka starp valstīm ir lielas un nozīmīgas varas un sociālpolitiskās saliedētības atšķirības. Pat aptuvenā valstu klasifikācijā būtu iespējams panākt vispārēju vienprātību. Kurš apstrīdētu to, ka Savienotās Valstis ir varenākas nekā Francija vai ka Francija ir saliedētāka nekā Šrilanka? Tikai tad, kad nonākam pie sīkākas klasifikācijas, nespējam turpināt. Kurš gan var pateikt, vai Francija ir spēcīgāka par Ķīnu, vai Itālija saliedētāka par Spāniju?

* *Dependencia* (spāņu val.) – atkarība. – Red.

Neviens rādītājs adekvāti nenosaka atšķirību starp vājām un spēcīgām valstīm. Sekojošais uzskaitījums iezīmē apstākļus, kas ir raksturīgi vājām valstīm (minēšu dažus jaunākos piemērus), un ikviena šāda apstākļa klātbūtne liek apšaubīt iespēju klasificēt valsti kā spēcīgu.

1. Augsts politiskās vardarbības līmenis (Afganistāna, Kambodža, Izraēla, Šrilanka, Dienvidāfrika, Etiopija).
2. Ļoti liela politiskās policijas loma pilsoņu ikdienas dzīvē (Padomju Savienība, Rumānija, Ķīna, Irāka, Ziemeļkoreja).
3. Plašs politisks konflikts par to, uz kādu ideoloģiju pamatojoties tiks organizēta valsts (Peru, Salvadora, Polija, Afganistāna).
4. Koherentas nacionālās identitātes trūkums vai savstarpēji naidīgu nacionālo identitāšu klātbūtne valstī (Nigērija, Etiopija, Sudāna, Turcija, Dienvidāfrika, Dienvidslāvija, Padomju Savienība, Šrilanka).
5. Skaidri saskatāmas un respektētas politiskās varas hierarhijas trūkums (Libāna, Sudāna, Čada, Uganda, aizvien vairāk Dienvidslāvija).
6. Ļoti stingra valsts kontrole pār sabiedrības saziņas līdzekļiem (Nikaragva pirms 1990. gada, Ķīna, Irāna, Austrumvācija pirms 1989. gada).

Ja valsts ir spēcīga, nacionālo drošību pirmām kārtām var analizēt, ņemot vērā pakāpi, kādā valsts komponenti ir aizsargāti pret ārējiem draudiem un iejaukšanos no ārienes. Gan valsts ideja, gan valsts institūcijas un teritorija būs leģitīma, skaidri noteikta un stabila. Darbosies pārbaudīts regulēšanas, pārmaiņu un varas nodošanas mehānisms, un tas baidīs pietiekami lielu atbalstu, lai netiktu nopietni apdraudēts valsts iekšienē. Ja valsts ir vāja, vienīgi tās materiālais pamats, un dažkārt arī ne tas, var būt pietiekami labi definēts, lai veidotu skaidru nacionālās drošības objektu. Tā kā valsts ideja un institūcijas valsts iekšienē tiek apstrīdētas, pat izmantojot spēku, kopumā tās nav īsti nacionālas un neveido skaidrus orientierus, kas varētu kalpot par nacionālās drošības objektiem. Ļoti vājās valstīs nav iedzīvotāju plaši akceptētas un skaidras valsts idejas un nav arī valdošās varas, kas būtu pietiekami spēcīga, lai uzspiestu vienotību tur, kur trūkst politiskas vienprātības. Šo valstu eksistenci lielā mērā nosaka fakts, ka citas valstis ir tās atzinušas un/vai neapstrīd to pastāvēšanu. Virspusēji raugoties, tās atgādina valstis, jo tām ir savas vēstniecības, karogs, kartē iezīmētas robežas un vieta Apvienoto Nāciju Organizācijā. Bet būtībā tie ir anarhiski veidojumi, kur dažādas bruņotas pašpārvaldošas grupas ar spēku

kontrolē savu teritoriju un cīnās ar centrālo valdību un savā starpā. Šāda veida valstīs pastāv īsts pilsoņu karš, kas ir kā spoguļattēls visām sliktākajām anarhiskas struktūras īpašībām starptautiskās sistēmas līmenī.

Tādēļ pareizāk būtu, analizējot drošību ļoti vājās valstīs, naidīgās grupas, organizācijas un individuus uzskatīt par primāro drošības objektu. Nacionālās drošības konceptam kā tā atskaites punkti ir nepieciešami nacionāla mēroga objekti, bet tādās ļoti vājās valstīs kā Libāna, Mozambika, Čada un Uganda tādu gandrīz nav. Ir maldinoši aplūkot šādu valsti pēc tādiem pašiem drošības kritērijiem, pēc kādiem tiek analizēta Zviedrija un Japāna. Ja tikpat kā nav valsts idejas un valdošās institūcijas pašas rada galveno draudu daudziem indivīdiem, tad nacionālajai drošībai gandrīz vairs nav satura un indivīdi un subvalstiskās vienības jāuzskata par visnozīmīgākajiem drošības objektiem. Daudz grūtāk no nacionālās drošības viedokļa ir novērtēt ārēju iejaukšanos (ja vien pārējās valstīs necenšas sagrābt daļu materiālā pamata, tādā gadījumā ir pilnīgi skaidrs, ka tie ir valsts mēroga draudi), jo ārvalstis palīdzēs savstarpēji konfliktējošiem grupējumiem. Tādējādi ne Rietumu palīdzību Nacionālajai savienībai par pilnīgu Angolas neatkarību jeb *UNITA*, ne Padomju Savienības un Kubas sniegto palīdzību Angolas Tautas atbrīvošanās kustībai jeb *MPLA* Angolas pilsoņu kara laikā nevar raksturot kā draudus Angolas nacionālajai drošībai, jo nepastāvēja nekāda nacionāla sociālpolitiska vienība, ko varētu apdraudēt. Tas, ko vajadzētu uzskatīt par ienaidnieku un ko – par sabiedroto, bija atkarīgs no katra personiskā viedokļa vai arī galu galā no tā, kura puse gūst panākumus.

Šī atšķirība starp valstīm, kurām ir nopietnas iekšpolitiskās drošības problēmas, un tām, kuru galvenās drošības rūpes ir saistītas ar ārējiem draudiem, ir būtiska, lai izprastu nacionālo drošību. Jo vājāka valsts, jo neskaidrāks kļūst nacionālās drošības koncepts attiecībā uz šo valsti. Ja mēs lietojam šo terminu attiecībā uz ļoti vāju valsti tā, it kā šāda valsts būtu tāda paša tipa objekts kā spēcīga valsts, mēs gluži vienkārši pieļaujam, ka nacionālās drošības imperatīvs tiek attiecināts uz iekšpolitikas jomu, tajā skaitā arī no šā pieņēmuma izrietošā vardarbības leģitimizācija. Valdības drošība tiek identificēta ar valsts drošību, un grupējumu intereses iegūst tādu likumīgumu, kādu tās nav pelnījušas. Var uzskatīt, ka spēcīgā valstī pastāv visai liela, kaut arī nekādā ziņā ne absolūta sakritība starp valdības viedokli par nacionālo drošību un daudzajiem šajā nodaļā iztirzātajiem drošības objektiem. Vājākās valstīs šī korelācija vājinās, un skeptiski ir uztverams pieņēmums, ka nacionālā drošība ir tā, ko valdība uzskata par

nacionālo drošību. Kā vājās, tā spēcīgās valstīs gandrīz vienmēr būs kāds noderīgs pamats, uz kura balstoties varēs izanalizēt valdības pieņemumus par nacionālo drošību, ja tiek izteiktas aizdomas, ka patiesībā tiek atbalstītas atsevišķu sektoru intereses.

Izvirzīt šāda veida atšķirību starp vājām un spēcīgām valstīm nozīmē izaicināt ortodoksālo virzienu starptautisko pētījumu nozarē. Ilūziju, ka būtībā visas valstis ir vienāda veida objekti, rada ne tikai tas, ka visas šīs valstis ir suverēnas, bet arī ieradums raudzīties uz tām no ārējā, sistēmas līmeņa aspekta. Ja uz valstīm raugās no ārpusē, tad šķiet, ka tās ir daudz noteiktāki un līdzīgāki objekti, nekā tad, ja tās skata no iekšienes. No ārpusē raugoties, tās gandrīz visas šķiet suverēnas vienības, kurās valdība kontrolē valstu teritorijas un iedzīvotājus, ko citas valstis vairumā gadījumu nepārvalda un nepretendē uz tiem. Lielākā daļa šo valstu atzīst cita citu un savstarpēji izturas kā pret suverēnām līdziniecēm, un pat visvājākās valstis parasti var izmantot savas balsstiesības starptautiskās organizācijās, piemēram, ANO Ģenerālajā Asamblejā.

Šis skats no ārpusē deformē uzskatu par nacionālo drošību, jo aplēpj iekšējās drošības dimensiju. Nacionālo drošību nevar aplūkot atrauti no valsts iekšējās struktūras, un skats no iekšpuses bieži uzspridzina valsts kā loģiska drošības objekta virspusējo tēlu. Spēcīga valsts nosaka sevi no iekšpuses un aizpilda plaisu starp tās kaimiņiem ar stabilu sociālpolitisko klātbūtni. Ļoti vāja valsts drīzāk būtu dēvējama par plaisu starp tās kaimiņiem, jo aiz starptautiski atzītās valsts fasādes ir ļoti maz politiskas substances. Tā kā pats objekts ir tik nenozīmīgs, tad nacionālās drošības konceptu uz to attiecināt nevar.

Nacionālo drošību visvieglāk var attiecināt uz valsts attiecībām ar tās vidi, un šī drošība kļūst lielā mērā neskaidra, kad valsts pati par sevi ir nedroša. Citiem vārdiem sakot, nacionālās drošības konceptu var saprātīgi attiecināt tikai uz Hobsa definēto valsts nacionālās drošības funkciju ārējo dimensiju. Ja iekšējā dimensija, kas ir noteicošais apstāklis, nav relatīvi stabila, valsts ideja kā drošības objekts izbālē, līdz kļūst par gandrīz nenozīmīgu un neskaidru kontūru. Nav šaubu, ka šo konceptu visvieglāk attiecināt uz spēcīgām valstīm, par kurām tas sākotnēji bija domāts. Spēcīgās valstis ir relatīvi skaidrs nacionālās drošības objekts. Tām ir viens vienīgs varas avots, kuru vairums iedzīvotāju uzskata par leģitīmu. Tā kā valsts un sabiedrība ir cieši saistītas, patiesi iekšpolitiskiem jautājumiem ir relatīvi mazsvarīga loma nacionālās drošības problemātikā. Pat spēcīgai valstij ir jāargās, lai tās politiskās un militārās struktūras graujoši neietekmētu citu

valstu aģenti un intereses, taču stiprai valstij nacionālās drošības koncepts galvenokārt nozīmē savas neatkarības, politiskās identitātes un dzīvesveida aizsardzību pret ārējiem draudiem, nevis aizsardzību pret draudiem, kas rodas pašas valsts struktūrā.

Spēcīgām valstīm raksturīgajā uz ārpusi orientētajā nacionālās drošības koncepcijā vēl joprojām izpaužas strīdi un pretrunas par nacionālās drošības mērķiem un līdzekļiem. Vai valsts varas un ideoloģijas aizsardzībai salīdzinājumā ar iedzīvotāju aizsardzību ir jābūt prioritārai? Vai kodoldraudi ir saprātīgs ceļš, lai panāktu militāro drošību, ja tie var novest pie nācīgas pašnāvības? Patiešām, kā lai panāk nacionālo drošību laikā, kad valstis kļūst aizvien vairāk atkarīgas cita no citas, raugoties no ekonomikas un vides viedokļa, un kad militāro tehnoloģiju spēks padara valsts izdzīvošanu pilnībā atkarīgu no citu valstu atturības? Vai valsts, darbojoties izolēti, var panākt nacionālo drošību, vai arī ir nepieciešams sadarboties ar citām valstīm? Var iebilst, ka pat spēcīgas valstis izmanto ārējus draudus savas lielās iekšējās saliedētības saglabāšanai.³⁷ Bet, neskatoties uz šā koncepta nenoteiktību un attiecinot to uz specifiskiem aspektiem, gadījumos, kad tas tiek attiecināts uz spēcīgu valsti, vismaz ir skaidrs, ka nacionālā drošība pamatā saistās ar to, kā noteikt un novērst ārējos draudus sociālpolitiskajam kopumam, kurš pats par sevi ir vairāk vai mazāk patstāvīgs un stabils.

Virzoties lejup pa spektru vājo valstu virzienā, aizvien grūtāk kļūst noteikt nacionālās drošības objektu, un koncepta pamatā ārējo ievirzi nomaina pieaugošā iekšpolitisko draudu nozīme. Kad valdība balstās galvenokārt uz spēku, nevis uz vienprātību, un kad tās vara valsts iekšienē tiek apstrīdēta ar iedarbīgiem līdzekļiem, tad nacionālās drošības koncepts zaudē lielu daļu savas sociālpolitiskās nozīmes. Kad politiskā vara un ideoloģija valsts iekšienē nebalstās uz nepārprotamu legitimitāti vai arī tiek apstrīdēta ar spēku, tad tādiem būtiskiem nacionālās drošības elementiem kā politiskais stils, ideoloģija un institūcijas vairs nav skaidra satura. Pat pašpārvaldes jēdziens ir diskutējams gadījumos, kad mazākums pārvalda vairākumu ar spēku. Vājo valstu politiskā situācija bieži vien noved pie varas militaristus, jo tie pārstāv vienīgo organizāciju, kurai ir spēks un/vai nacionāla mēroga legitimitāte, lai saturētu valsti kopā. Spēcīgas valdības (ar to saprotot, ka tās ir diktatoriskas un represīvas), īpaši militārās, parasti norāda uz to, ka valsts ir vāja. Latīņamerikā šādas valdības ir formulējušas

³⁷ John Burton, *Global Conflict: The domestic sources of international crisis* (Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, 1984).

visu nacionālās drošības fiolozofiju, kas specifiski orientēta uz vāju valstu iekšpolitiskajiem apstākļiem.³⁸ Tādēļ, virzoties uz spektra vājo pusi, faktiski daudz kas no nacionālās drošības politiskā kodola kļūst nesvarīgs.

Faktiski šis tukšums izvirza sevišķi sarežģītus jautājumus par nacionālās drošības kā koncepta ietvariem. Vājo valstu valdības noteikti izjutīs nopietnas bažas par iekšpolitiskiem draudiem to varai. Šie draudi var izpausties daudzās formās, tādās kā militāri apvērsumi, partizānu kustība, separātiska kustība, masu sacelšanās un politiskas intrigas. Iekšējie draudi pārsvarā ir endēmiski valstīs, kurās nav noteikta politiskās pēctecības mehānisms. Bet vai šādi draudi ir uzskatāmi par nacionālās drošības problēmas sastāvdaļu? Vai tie patiešām ir vērsti pret valsti un nāciju, vai arī tie ir tikai draudi, kas vērsti pret tās grupas šaurām interesēm, kura atrodas pie varas? Vai tie ir uzskatāmi vienīgi par iekšpolitiskā procesa formu – par labāk noregulēta varas nodošanas mehānisms haotisku un asiņainu aizstājēju – un tādēļ drīzāk par valsts pašpārvaldes suverēnu tiesību izpausmi, nevis par draudiem šīm tiesībām?

Jebkurā gadījumā noteiktas atbildes uz šiem jautājumiem rada kutelīgas dilemmas. Ja pieņem, ka iekšējie draudi ir nacionālās drošības problēma, tad valdība iegūst varenu instrumentu, kas attaisno spēka lietošanu pret tās politisko opozīciju. Faktiski tās arī bieži notiek. Ja mēs paplašinām nacionālās drošības konceptu, ietverot tajā arī iekšpolitiskus draudus, tas izvirza ne tikai morālas dabas problēmas, bet arī loģiskus iebildumus par to, ka zūd atšķirība starp valdības drošību un valsts vai nācijas drošību. Abus šos drošības veidus saista stipra saikne, kā to parāda fakts, ka spēcīgas valstis bieži vien ir gatavas iesaistīties lielā karā, lai aizsargātu savu valdības sistēmu. Bet vājās valstīs šī saikne ir visai apšaubāma, tādēļ ka salīdzinājumā ar valsti kopumā valdības politiskā bāze ir šaura. Vai ir korekti uzskatīt, ka pretošanās nepopulāriem diktatoriem ir tādu valstu kā Nikaragva un Haiti nacionālās drošības problēmas sastāvdaļa?

Bet, ja iekšējie draudi netiek uzskatīti par nacionālās drošības problēmas sastāvdaļu, tad rodas citas tikpat nopietnas grūtības. Pat vājā valstī valdības likteni nevar pilnībā nošķirt no nacionālās drošības problemātikas. Valdība ir svarīgs valsts simbols un tās būtiskākā izpausme. Var būt arī tā, ka konkrētas valdības liktenis valstij kopumā nenozīmē daudz, bet valsts varas vājums var likt apšaubīt valsts integritāti un pat tās

³⁸ Robert Calvo, «The church and the doctrine of national security», *Journal of Inter-American Studies and World Affairs*, 21: 1(1979).

pastāvēšanu, un tādēļ tas ir uzskatāms par nacionālās drošības jautājumu. Bet kā atšķirt grupas intereses, kuras ietvertas kādas konkrētas valdības pretenzijās tās drošību uzskatīt par nacionālās drošības jautājumu, no plašākas nacionālās drošības problēmas, ko izraisa vāja sociālpolitiskā saliedētība? Kopš 20. gadsimta septiņdesmito gadu vidus šo problēmu uzskatāmi demonstrē notikumi Libānā. Vai ir saprātīgi joprojām uzskatīt Libānu par valsti?

Valsts iekšpolitiskā sadrumstalotība arī dara valsti īpaši vārgu pret ārēju politisko interešu iespiešanos. Vājās valstīs gandrīz nekad nav iespējams pilnībā atdalīt iekšpolitiskos draudus valdībai no ārvalstu ietekmes, un šajā nozīmē iekšējās drošības problēmas vājā valstī bieži itin bezcerīgi savijas ar to ārpolitiskajām attiecībām. Vāju valstu nedrošībai gandrīz vienmēr ir hronisks raksturs.

Runājot par pasākumiem, kas ir nepieciešami, lai uzlabotu nacionālo drošību ilgākā laikposmā, šī analīze liek izdarīt secinājumu, ka spēcīgas valsts izveidošana ir nepieciešams priekšnoteikums kā indivīda, tā arī nacionālajai drošībai. Spēcīgāku valstu pastāvēšana pati par sevi negarantē drošību, bet, ja valstis tādas nebūs, noteikti palielināsies nedrošība. Gan nacionālā drošība, gan starptautiskā drošība sistēmā kopumā joprojām radīs problēmas tik ilgi, kamēr daudzu vāju valstu klātbūtne radīs plaisas anarhijas struktūrā. Kaut arī vājas valstis var kalpot kādām lielvaru īslaicīgām ekonomiskām, politiskām un militārām interesēm, šie guvumi ir jāizvērtē un jāsalīdzina ar risku, kādu starptautiskajai drošībai rada konflikti vāju valstu iekšienē un starp tām. Ja vāja valsts nespēj pārveidoties par spēcīgas valsts struktūru, runāt par tās nacionālo drošību ir gandrīz vai bezjēdzīgi. Vājas valstis vienkārši rada nedrošības stāvokli lielākajai daļai savu pilsoņu. Reģionālā kontekstā, kā tiks analizēts 5. nodaļā, vāju valstu grupas var sevišķi apgrūtināt drošības kopienu veidošanu, jo tās savu iekšējo nestabilitāti nodod viena otrai.³⁹ Diemžēl spēcīgu valstu veidošana ir tikai obligāts, nevis pietiekams priekšnoteikums starptautiskās drošības uzlabo-

³⁹ Ir daži gadījumi, kuros ir vērojams tieši pretējais. Gan Dienvidaustrumāzijas valstu asociācijā (ASEAN), gan Persijas līča valstu sadarbības padomē (GCC) ietilpst subreģionāli drošības režīmi, kuri balstās uz vāju valstu grupas izpratni par to, ka šo valstu režīmu drošībai vislabāk kalpo savstarpēja sadarbība, nevis savstarpēji konflikti. Sk. Amitav Acharya, «Regionalism and regime security in the Third World: a comparative study of the association of Southeast Asian Nations (ASEAN) and the Gulf Cooperation Council (GCC)», ar ko tika iepazīstināts Britu Kolumbijas universitātes organizētais simpozijs «The insecurity dilemma: national security of Third World states» Vankuverā 1990. gada martā.

šanai. Kā šajā gadsimtā divas reizes pierādīja Eiropas valstis, spēcīgas valstis negarantē mieru. Spēcīgu valstu veidošanās var izraisīt arī negatīvas sekas daudzu šajā procesā iesaistītu individu un grupu drošībai. Valstsnācības veidošanās process, tāpat kā attīstība, reti kad ir maigs. Var vienīgi teikt, ka bez spēcīgām valstīm drošības nebūs – ne nacionālās, ne arī kādas citas. Šā uzdevuma svarīgumu interesantā šķērsgrīzumā ir pētījis Dž. Migdals, un viņa secinājumi nav optimistiski. Viņš apgalvo, ka vienīgi milzīgi kara postījumi, revolūcija vai masveida migrācija var radīt tādu elastīgumu, kāds nepieciešams, lai atbrīvotu vājas valstis no sociālajām un politiskajām struktūrām, kas ierobežo to attīstību.⁴⁰

⁴⁰ Migdals, citētajā darbā, (1. piezīme), 8. nod.

3. nodaļa

NACIONĀLĀ NEDROŠĪBA.

DRAUDI UN VĀRĪGUMS

DRAUDI UN VĀRĪGUMS

Iepriekšējā nodaļā aplūkojām vairākus draudu un vārīguma aspektus, bet ir lietderīgi šim sarežģītajam tematam veltīt lielāku uzmanību. Lai izprastu nacionālo drošību kā politikas sastāvdaļu, ir nepieciešams noskaidrot gan draudu raksturu, gan to objektu vājās vietas, pret kuriem šie draudi ir vērsti. Nedrošību rada draudi saistībā ar vārīgumu, un šos aspektus nevar vienu no otra atdalīt. Ja Poliju vēsturiskā aspektā uzskatām par nedrošu, tad jāņem vērā šis valsts vārīgums, kas izrietēja ne tikai no tās teritorijas lieluma, mazattīstītās ekonomikas, politiskās nestabilitātes un neaizsargājamām robežām, bet arī no draudiem, kurus tai radīja spēcīgie un ekspansionistiskie kaimiņi abās valsts pusēs. Ja Vācija un Krievija būtu bijušas neapdzīvotas zemes, tad Polijas vārīgumam būtu vēsturiski maznozīmīgas sekas. Bet, ja Polija būtu bijusi spēcīgāka valsts un lielvara un ja tai būtu bijušas vieglāk aizstāvēamas kalnainas robežas, tad Vācijas un Krievijas draudi nebūtu tik nopietni.

Atšķirība, kas pastāv starp draudiem un vārīgumu, norāda uz drošības politikas būtisku aspektu, proti, valstis var censties mazināt savu nedrošību, vai nu nostiprinot vājās vietas, vai arī novēršot vai mazinot draudus.¹ Uz šo alternatīvu balstās nacionālās un starptautiskās drošības idejas. Citiem vārdiem sakot, nacionālās drošības politiku var vērst uz iekšieni, cen-

¹ Kjells Goldmans (*Kjell Goldmann*) līdzīgu shēmu piedāvā darbā *Det Internationella Systemet* (Stockholm: Aldus, 1978), 64. lpp., kas ņemta no Bengta Sundeliusa darba «Coping with structural security threats», grām.: Otmar Höll (ed.), *Small States in Europe and Dependence* (Vienna: Austrian Institute for International Affairs, 1983), 298. lpp.

šoties nostiprināt pašā valstī esošās vājās vietas, vai arī uz āru, lai mazinātu ārējos draudus, novēršot to cēloņus. Šis temats sīkāk aplūkots 9. nodaļā.

Daudz kas no iepriekšējā nodaļā teiktā par valsts sastāvdaļām attiecas uz šo valsts vārīgumu. Pilnīgi skaidrs, ka vārīgums ir visai cieši ir saistīts gan ar vājām valstīm, gan ar vājām varām. Vājas varas ir fenomens, kas nav grūti izprotams un neprasa sīku analīzi. To vājums izriet no citu starptautiskās sistēmas valstu, sevišķi kaimiņvalstu, un attiecīgā laikmeta lielvalstu rīcībā esošajām iespējām. Un bieži vien tā pamatā ir šo valstu relatīvi mazās teritorijas un/vai sliktā iekšējā organizētība. Lai gan bagātība, prasme, sociālpolitiskā saliedētība un griba var kompensēt valsts nelielos apmērus, kā to liecina Prūsijas, Nīderlandes, Izraēlas un Singapūras piemērs, tomēr galu galā tas viss nevar kompensēt materiālā pamata trūkumu. Vāja vara spēj vērā ņemami izpausties kādā vienā noteiktā jomā, bet militārajā aspektā tās var atstāt tikai īslaicīgu ietekmi. Pat Izraēla savu iespaidīgo kara mašīnu spēj mobilizēt tikai uz neilgu laiku, pirms tās radītais sasprindzinājums valstī nav kļuvis nepanesams.² Vājas varas, kā to ir darījušas daudzas mazas valstis Eiropā, parasti var uzplaukt tikai tad, ja tās specializējas kādā atsevišķā ekonomikas nozarē, bet arī tas kļūst par vārīguma avotu, jo šīs valstis ietekmē tirdzniecības milzum daudzās vājās vietās.]

Vājas valstis neatkarīgi no tā, vai tās ir arī vājas varas, ir vārīgas to politisko iemeslu dēļ, par kuriem tika runāts iepriekšējā nodaļā. Neattīstīta valsts ideja, kā tas ir Etiopijā, un/vai nestabilas valsts institūcijas, piemēram, Ugandā, pakļauj valsti iespējamam iekšējam sabrukumam un ārējai intervencei. Ja valstij nav veicies, un tā ir mazvara un vāja valsts, kāda ir Mozambika, tad tās vārīgo vietu skaits ir gandrīz vai neierobežots. Ja turklāt šī valsts ar kaut ko nozīmīgu piesaista citu valstu interesi, piemēram, ar dabas resursiem, kā Angola, vai ar tās stratēģisko novietojumu, kā Polija, vai arī tā ir vitāli svarīgs ūdensceļš, kā Turcija, tad ir iespējams, ka šīs valsts vājās jomas nepārtraukti tiek pakļautas ārējam spiedienam. Turpretī valstīm, kuras ir gan spēcīgas valstis, gan spēcīgas varas, piemēram, ASV, Francija, Japāna, ir daudz mazāk vājo vietu. Šo valstu iekšējās politiskās struktūras ir pietiekami spēcīgas, mobilas un stabilas, lai spētu stāties preti jebkuram spiedienam, izņemot liela mēroga intervenci. Šīs valstis pārvalda pietiekami lielus resursus daudzos sektoros, spēj adaptēt, mazināt vai novērst daudzus draudus, kuri būtu smags pārbaudījums tādām valstīm kā

² Noderīgu iztīrījumu par vāju varu militāro problēmu, sk. Michael Handel, *Weak States in the International System* (London: Cass, 1981), 77.-94. lpp.

Maldīvija vai Laosa. Tas nenozīmē, ka spēcīgām valstīm nav vājo vietu, jo naftas krīze un lielāka kara draudi ir acīmredzams atspēkojums jebkādam šāda veida apgalvojumam. Taču var apgalvot, ka šīm valstīm vājo vietu ir daudz mazāk un tās nav tik viegli izmantot. Tāpēc tās nav ne sevišķi liels kārdinājums, ne arī viegli iebiedējamās. Taču pat šādām valstīm ģeostratēģiskie faktori ir ļoti svarīgi. Piemēram, Rietumvācija un Ungārija, kuru robežas iet pa līdzenumu un kuras, protams, ir vairāk pakļautas militāriem draudiem nekā Japāna un Jaunzēlande, kuru teritorijas atrodas uz salām.

Šīs analīzes rezultāti apkopoti 3. 1. tabulā.

		Sociālpolitiskā saliedētība	
		Vāja	Spēcīga
Vara	Vāja	Ļoti vārīga pret dažādiem draudiem	Sevišķi vārīga pret militāriem draudiem
	Spēcīga	Sevišķi vārīga pret politiskiem draudiem	Relatīvi droša gandrīz pret visiem draudiem

3. 1. tabula. Valstu vārīguma izpausmes un valstu tipi

Valstis, kuras nav spēcīgas nevienā no abām dimensijām, piemēram, Angola un Šrilanka, ir visvairāk pakļautas draudiem un vismazāk spējīgas tos atvairīt. Ja šāda tipa valstīm nav laimējies atrasties tik izolētā vietā kā Fidži, to drošība būs atkarīga no tā, vai šīs valstis tiek vai netiek apdraudētas. Turpretī valstis, kas ir spēcīgas abās dimensijās, būs neaizsargātas tikai milzīgu pārbaudījumu vai nenovēršamu draudu priekšā, piemēram, kodoluzbrukums vai izmaiņas klimatā. Vājas varas, bet spēcīgas valstis, piemēram, Singapūra un Dānija, būs neaizsargātas pret militāra rakstura draudiem tāpēc, ka tām ir ierobežoti resursi. Valstīm, kurās ir būtiski trūkumi sociālpolitiskajā vienotībā, bet kuras ir spēcīgas varas, piemēram, Indijai un Padomju Savienībai, visvairāk jābaidās no politiska rakstura draudiem.

Valstu vājās vietas ir ļoti konkrētas. Turpretī draudus divu iemeslu dēļ ir grūti precīzi noteikt. Pirmais no tiem ir subjektīva/objektīva rakstura problēma, kas saistībā ar indivīdiem analizēta 1. nodaļā. Reālos draudus dažkārt nevar ne tikai pareizi novērtēt, bet arī saskatīt. Draudi, kuri dominē uztverē, var arī nebūt reāli. Atskatoties pagātnē, šķiet, ka piecdesmitajos un sešdesmitajos gados amerikāņi un ķīnieši uztvēra viens otra draudus stipri pārspīlēti. Jautājums par to, kā uztvert padomju draudus Rietumiem, bija asu diskusiju objekts aukstā kara laikā. Attieksmi pret Vācijas jautāju-

mu deviņdesmito gadu sākumā spēcīgi ietekmēja atmiņas par kādreizējiem Vācijas mēģinājumiem valdīt, un tas notiek neatkarīgi no tā, vai šīs atmiņas kaut kādā ziņā ir saistītas ar pašreizējiem notikumiem vai ne. Cik nopietni būtu jāizturas pret zinātnieku pretrunīgajām prognozēm par globālo sasilsānu? Bailes ir gaistoša prece – īpaši, kad runa ir par lielām cilvēku grupām, nevis indivīdiem. Tādēļ jautājumā par bailēm nevar gaidīt bezkaislīgu, racionālu novērtējumu un rūpīgi pārdomātu politiku. Šo jautājumu sarežģī arī tas, ka liela sabiedrības daļa neizjutis tādas pašas bailes kā valsts vadītāji, – pie tādas atziņas nonāca amerikāņi Vjetnamas kara laikā.

Otrkārt, ir grūti atšķirt tos draudus, kas var nopietni ietekmēt nacionālo drošību, no tādiem draudiem, kuri normālā starptautiskā konkurējošā vidē rodas ik dienas. Tā kā drošība ir definējama, ņemot vērā konkurējošas vides kritērijus, tad nedrīkst iet pa vieglāko ceļu un it visus draudus traktēt kā nacionālās drošības problēmu. Plašajā draudu spektrā (no nenozīmīgiem un ierastiem līdz nopietniem, bet ierastiem un no tiem līdz radikāliem un bezprecedenta draudiem) neizbēgami izpaužas atšķirība starp normālām grūtībām un draudiem nacionālajai drošībai. Tas ir politiskās izvēles, nevis objektīva fakta jautājums, kur šajā spektrā problēmu sāk pamatoti uztvert kā nacionālās drošības jautājumu. Ja šī latīņa tiek novietota pārāk zemu, tas draud ar paranoju, resursu izšķiešanu, agresīvu politiku un nopietnām disproporcijām iekšpolitiskajā dzīvē. Ja latīņa tiek pacelta pārāk augstu, tas var novest pie nespējas savlaicīgi sagatavoties nopietnam uzbrukumam. Vājās valstīs un valstīs ar dogmatisku ideoloģiju iekšpolitiskie apstākļi mudina kvalificēt tos draudus, kuri atrodas šajā spektrā viszemāk, kā «nacionālās drošības problēmu». Kad politiskie draudi dominē, nacionālās drošības uzdevumi var kļūt patiešām apjomīgi.

Oles Vīvera izvirzītā drošības definīcija (sk. 35. lpp.) sniedz būtisku ieskatu šajā problēmā, jo tā parāda, ka gadījumos, kad valdība strīdīgus jautājumus nodēvē par drošības problēmu, tā automātiski leģitimē ārkārtēju līdzekļu izmantošanu. No teiktā skaidri izriet, ka pārmērīga aizbildināšanās ar drošības apsvērumiem var attālināt valsts pārvaldes procesu no konstitucionālas prakses un tuvināt to autoritārām vadības metodēm. Šīs izvēles politiskais raksturs ir jāizvērtē, ņemot vērā attiecīgās valsts konkrēto draudu un vārigo vietu fonu. Visās valstīs bailes no invāzijas, politiskas destabilizācijas un blokādes likumīgi ietilpst nacionālās drošības jomā. Bet pastāv plaša pelēkā zona, kas nošķir šos acīmredzamos draudus no normālām grūtībām starptautiskajās attiecībās. Vai apdraudētas zvejas vietas, konkurēt nespējīgas rūpniecības nozares, gaisa un ūdens tīrība būtu

uzskatāma par draudiem nacionālajai drošībai? Vai par apdraudējumu būtu uzskatāma nelegāla imigrācija, kredītu ierobežojumi, radikālu politisko uzskatu paušana vai narkotiku nelegāla tirdzniecība? Kamēr nav rastas skaidras atbildes uz šiem jautājumiem, nav iespējams izveidot stingru bāzi nacionālās drošības politikas izvērtēšanai.³

Iepriekšējā nodaļā sniegtā valsts analīze skaidri parāda, ka iespējamo nacionālās drošības problēmu apjoms ir tik ļoti liels, ka tas skar militāro, politisko, ekonomikas, sociālo un arī ekoloģijas jomu. Lai nonāktu pie vispārēja priekšstata, kādas problēmas pamatoti ietilpst nacionālās drošības jautājumu lokā, ir nepieciešams izpētīt, kā draudi izpaužas katrā no šīm jomām. Taču pētījuma gaitā nedrīkst aizmirst, ka nacionālā drošība attiecas uz valsts spēju saglabāt neatkarību un funkcionālo integritāti. Jāatceras arī, ka nacionālā drošība ir konservatīvs jēdziens, jo tas attiecas uz jau pastāvošām valstīm. Ļoti atšķirīgi ir viedokļi jautājumā par dažu valstu vēlamību un citu dzīvotspēju. Bet nacionālās drošības problēmas analīzei vismaz jā-sākas eksistējošo valstu līmenī neatkarīgi no tā, vai šīs valstis tiek uzlūkotas par vēlamām un dzīvotspējīgām vai ne.

DRAUDU VEIDI DAŽĀDĀS JOMĀS

MILITĀRIE DRAUDI

[Militārie draudi tradicionāli ieņem centrālo vietu apsvērumos par nacionālo drošību. Militārs uzbrukums var un parasti arī apdraud visas valsts sastāvdaļas. Tas valsts materiālo pamatu pakļauj spriedzei, var to sabojāt vai sagraut, tas var dziļi iedragāt ekosistēmu. Tas var ne tikai izkropļot un izpostīt institūcijas, bet arī apspiest, graut un iznīcināt valsts ideju.] Militārs uzbrukums ne tikai vērs triecienu pret valsts galvenajām aizsargāšanas funkcijām, bet arī draud ar to, ka tiks skarti visi sabiedrisko un personīgo

³ Par draudiem sk: C. F. Doran, K. Q. Hill and K. Mladenka, «Threat, status disequilibrium and national power», *British Journal of International Studies*, 5:1 (1979); Kenneth Boulding, «Toward a theory of peace», grām.: Roger Fisher (ed.), *International Conflict and Behavioural Science* (New York: Basic Books, 1964), 4. nodaļa; Dieter Senghaas, «Towards an analysis of threat policy in international relations», *German Political Studies*, 1 (1974), 59.–103. lpp.; un Ken Booth «New challenges and old mind – sets: ten rules for empirical realists», grām.: Carl Jacobson (ed.), *The Uncertain Course: New weapons, strategies, and mind-sets* (Oxford: Oxford University Press for SIPRI, 1987), 39.–66. lpp.

interesu slāņi, kuri ir valsts superstruktūru pamatā un pastāvīgāki nekā tās. Spēcīgas valstis baidās no spēka lietošanas, jo tā rada draudus, ka tiks gāzta viņu pašu vienošanās ceļā izveidotā valsts vara un aizstāta ar varmācīgi uzspiestu varu. Vājās valstīs ir grūtāk izveidot vispār nacionālu viedokli militāru draudus gadījumā. Valdošā elite, protams, būs apdraudēta, bet atkarībā no tā, kādi ir iekarotāju mērķi, liela sabiedrības daļa var apsveikt šīs pārmaiņas vai arī vienaldzīgi uztvert tās. Neatkarīgi no tā, vai valsts ir vāja vai spēcīga, militārās darbības rezultātā radušies cilvēku un ekonomiskie zaudējumi ir vienlīdz lieli.

Tā kā spēka lietošana visai ātri var izraisīt krasas, nevēlamas pārmaiņas, militārie draudi tiek uzskatīti par visbīstamāko apdraudējumu nacionālajai drošībai. Militāra darbība var sagraut to, kas gadsimtos paveikts visās citās jomās. Spēka lietošana var iznīcināt grūtā darbā gūtos sasniegumus politikā, mākslā, rūpniecībā, kultūrā un visās pārējās cilvēka darbības sfērās. Citiem vārdiem sakot, cilvēku sasniegumi var tikt apdraudēti citādā veidā nekā tie tika radīti, un nepieciešamība novērst šādu draudu īstenošanos ir valsts militārās aizsardzības pamatfunkcija. Uzvarēta sabiedrība ir pilnīgi neaizsargāta pret iekarotāja varu, kuru var neierobežoti realizēt, sākot ar valdības pārstrukturēšanu un beidzot ar laupīšanu un izvarošanu, iedzīvotāju slepkavošanu un pārvietošanu. Tādējādi draudi lietot spēku stimulē ne tikai milzīgu vēlēšanos aizsargāt valsts sociālpolitisko mantojumu, bet arī izvairīties no pāridarījuma izjūtām, kuras izraisa negodīgu konkurences paņēmieni izmantošana. Romieši izpostīja Kartāgu, osmaņi iekaroja Bizantiju, eiropieši kolonizēja Ameriku, Āfriku un Austrāliju, nacisti okupēja Poliju, postījumi, kas varētu rasties Trešajā pasaules karā, – tas viss palielina ar militāriem draudiem saistītās bailes. Šie piemēri sniedz ieskatu par to, kā mijiedarbībā veidojās suverēnas valstis un anarhiska starptautiskā sistēma. Tie arī parāda, kādēļ valdošā elite ārējos militāros draudus var uzskatīt par pievilcīgu līdzekli sociālpolitiskās saliedētības stiprināšanai, tādējādi atvieglojot valdīšanas uzdevumu.

Militāro draudu līmenis ir dažāds: no zvejas kuģu vajāšanas, soda akcijām, teritoriju sagrābšanas un liela mēroga iebrukuma līdz uzbrukumiem iedzīvotāju eksistences pašiem pamatiem, izmantojot blokādes un bombardēšanu. Mērķi arī var būt dažādi: tie var būt samērā sīki un specifiski, piemēram, amerikāņi iesūtīja kara kuģus piekrastes ūdeņos, lai protestētu pret pretenzijām pārliecīgi paplašināt teritoriālos ūdeņus, gan arī lielāki un vispārīgāki, piemēram, Brežņeva doktrīna, kurā valsts militārais pārkums radīja fonu plašām iespējām mazāk spēcīgo kaimiņu politikas veidošanai.

Militārie draudi var būt arī netieši, ja tie tiek vērsti nevis pret pašu valsti, bet pret tās ārējām interesēm. Par šīs kategorijas draudiem varētu uzskatīt draudus sabiedrotajiem, kuģu ceļu vai stratēģiski izvietotu teritoriju apdraudējumu, un teikto labi ilustrē rietumvalstu ieinteresētība nodrošināt naftas piegāžu drošību.

⌈Militārie draudi ir īpašas kategorijas draudi, jo tie ir saistīti ar spēka lietošanu. Spēka lietošana sarauj normālas, mierīgas attiecības un pārtrauc savstarpēju diplomātisku atzišanu. Šādā nozīmē pat spēka lietošanas draudi ir uztverami kā vēlēšanās pārkāpt to svarīgo sliekšni, kas atdala normālu savstarpējās konkurences mijiedarbību politiskajā, ekonomiskajā un sabiedriskajā jomā no galējās konkurences izpausmes – kara.⌋ Šā sliekšņa esamība un iespējamās radikālās sekas, kuras var rasties, šo sliekšni pārkāpjot, palīdz izskaidrot, kādēļ militārajai drošībai tiek piešķirta tik nesamērīgi liela nozīme pat tad, kad draudi citās jomās ir lielāki un tuvāki. Gandrīz visas valstis saglabā bruņotos spēkus, lai atvairītu draudus, aizstāvoties vai dodot prettriecienu. 7. un 8. nodaļā aplūkosim no šiem procesiem izrietosās konkrētās problēmas un to dinamiku.

POLITISKIE DRAUDI

⌈Politiskie draudi ir vērsti pret valsts organizācijas stabilitāti. To mērķi var būt dažādi, no spiediena uz valdību, lai tā piekoptu noteiktu politiku, līdz valdības gāšanai un valsts iekārtas graušanai, lai to novājinātu pirms militāra uzbrukuma. Parasti politiskie draudi ir vērsti pret valsts ideju, sevišķi pret tās nacionālo identitāti un organizējošo ideoloģiju, kā arī pret institūcijām, kas šo ideju realizē. Tā kā valsts pēc savas būtības ir politiska vienība, tad politiskie draudi var izraisīt tikpat lielas bailes, cik militārie. Sevišķi tādā gadījumā, ja apdraudētā valsts ir vāja. Bet pat tad, ja valsts ir gan spēcīga, gan varena, politiskie draudi varētu tai radīt bažas. Tūlīt pēc kara Francija un Itālija bija spēcīgas nacionālas valstis, taču abas bija sašķeltas organizējošās ideoloģijas ziņā. Pat Savienotās Valstis baidījās, ka komunistu ideoloģija varētu ietekmēt to politisko dzīvi. Abos gadījumos pastāvēja bažas, ka veiksmīgas politiskas iejaukšanās gadījumā notiks būtiskas politiskas izmaiņas, kas izpaudīsies kā ārpolitiskās orientācijas maiņa.

Politiskos draudus rada ideju un tradīciju milzīgā daudzveidība, un tas ir galvenais attaisnojums anarhijai valstu savstarpējās attiecībās. Attiecībā uz organizējošajām ideoloģijām jāteic, ka 20. gadsimtā liberāli demokrā-

tiskās, fašisma, komunistiskās un pēdējā laikā arī islama ideju sadursmes ir bijušas tikpat asas, cik bija monarhistisko un republikānisko ideju 19. gadsimtā. Tā kā pretrunas starp šīm ideoloģijām ir ļoti dziļas, valstis, kuras vieno viena pārliecība, var nopietni apdraudēt tās valstis, kuras balstās uz atšķirīgām idejām. Viena no atbildes reakcijām ir antiideoloģijas radīšana, kā to darīja amerikāņi, izveidojot antikomunismu, un Padomju Savienība – antiimperiālismu. Bet šādu iniciatīvu rezultātā var tikt kultivēts negativisms, kas iznīcina tās pozitīvās vērtības, kuras šīm iniciatīvām būtu jāaizsargā. Tā tas notika ar makartismu Savienotajās Valstīs un daudz ekstrēmāk – ar staļinismu Padomju Savienībā.

Ideoloģiju konkurence ir ārkārtīgi sarežģīta. Tādēļ grūti ir precīzi definēt, kuri no politiskajiem draudiem ir uzskatāmi par tik nopietniem, lai tos klasificētu kā draudus nacionālajai drošībai. No vienas puses, jau tas vien, ka ir kāda valsts, kura simpatizē pretējai ideoloģijai, rada draudus pēc principa «darvas karote medus mucā». Ja tomēr pret šo principu izturētos nopietni, tad būtu nepieciešami bezgalīgi un, iespējams, neīstenojami krusta kari, kuru nasta ievērojami pārsniegtu izvirzīto mērķu vērtību. Par tiešākiem var uzskatīt draudus nacionālajai identitātei. Tie ietver mēģinājumus valstī, kura ir kļuvusi par uzbrukuma mērķi, pastiprināt atsevišķu grupu īpašo etnisko un kultūras identitāti. Mērķi var būt dažādi. Tie var būt mēģinājumi pastiprināt valdības grūtības nedraudzīgajā kaimiņvalstī, kā to Angolā un Mozambikā darīja Dienvidāfrika. Tie var būt centieni veicināt separātismu, kā tas izpaudās Sudānas un Etiopijas attiecībās. Tie var arī būt kaimiņvalsts mēģinājumi sagatavot augsni aneksijai, meklējot veidus, kā apvienot visus savas nācijas komponentus, kā tas notika trīsdesmitajos gados Hitlera kampaņu laikā.

Vienalga, vai šie politiskie draudi ir ideoloģiska vai nacionāla rakstura, ir svarīgi atšķirt, kuri no tiem ir tieši draudi un kuri ir strukturāli, jo izriet no tā, ka valstu leģitimitātei pastāv ārpolitiskas alternatīvas. Par tiešiem politiskiem draudiem ir uzskatāmi tie draudi, kurus izplata pulkveža Kadāfi Lībija, tie, kurus laiku pa laikam pret Kubas, Čīles, Gvatemalas, Nikaragvas un citur pastāvošajiem radikālajiem režīmiem vērš ASV, tie, kurus radīja Padomju Savienība, atbalstot komunistiskās partijas citās valstīs aukstā kara laikā, tie, kuri tiek vērsti pret Dienvidāfriku apartheīda. Diplomātiska neatzišana, kuru izjūt, piemēram, Taivāna, arī ir viens no tiešu politisko draudu veidiem. Šķiet, ka arī specifiska vienas valsts politiska iejaukšanās kādas citas valsts iekšējās lietās būtu uzskatāma par nacionālās drošības jautājumu, bet pat šeit nav vienkārši novilkt robežu. Vai tā propaganda, ko izplatīja

Maskavas radio un «Amerikas Balss», ir uzskatāma par draudiem nacionālajai drošībai vai par vispārējas ideju un informācijas plūsmas mijiedarbības sastāvdaļu? Līdzīgas pārliecības politisku grupējumu propagandistiska atbalstīšana var saplūst ar šādu grupu finansēšanu un novest pie tādām kvazimilitāra rakstura darbībām kā slepkavības politisku motīvu dēļ un ieroču piegāde nemierniekiem. Šādas aktivitātes noteikti apdraud nacionālo drošību, bet tās ir grūti atšķiramas no valsts iekšienē radušās šķelšanās, ko var apstiprināt jebkurš, kas interesējas par islama politiku Tuvajos Austrumos. Kā lai Irānas atbalstu šītiem arābu valstīs atšķir no šītu dabiskās politiskās identitātes, uz ko šiem cilvēkiem ir pilnas tiesības? Tādēļ pat tīši politiski draudi gandrīz vienmēr ietver sevī neskaidrību attiecībā uz iekšējo un nacionālo drošību, par ko tika runāts iepriekšējā nodaļā.

Politiskie draudi var būt arī strukturāla rakstura. Tas nozīmē, ka tos biežāk izraisa situācija, nevis iesaistīto pušu konkrētie nodomi vienai pret otru. Plašākā nozīmē var iebilst, piemēram, ka viss 20. gadsimta *Zeitgeist* ir radījis politiskus draudus monarhistisku valdību leģitimitātei. Irānas šahs bija viens no pēdējiem autoritāriem patvaldniekiem, kuru gāza dažādas pārliecības masu politiskās kustības rezultātā. Šādi gadījumi rada nevis neizpratni, bet gan ievērojamu pārsteigumu. Grūti saprast, kā šādas anahroniskas valdīšanas formas vispār spēj pastāvēt laikā, kad visa sociālpolitiskā vide grauj to pastāvēšanas leģitimitāti. Mēģināt šādu valdības formu pasargāt no politiskiem draudiem ilgā laikposmā droši vien ir neiespējami.

Precīzāk izsakoties, strukturāla rakstura politiskie draudi rodas apstākļos, kad divu valstu organizācijas pamatprincipi ir pretrunā, tomēr valstis nevar atļauties ignorēt viena otras esamību. To politiskās sistēmas piedalās spēlē ar nulles iznākumu*, turklāt neatkarīgi no tā, vai tās to vēlas vai ne. Šāds attiecību modelis pastāvēja starp Dienvidāfriku un melno afrikāņu pārvaldītajām valstīm, tādas bija arī Ķīnas un Padomju Savienības attiecības ideoloģijas jomā sešdesmitajos gados un globālā konkurence starp Savienotajām Valstīm un Padomju Savienību aukstā kara laikā. Šādas attiecības ideoloģijas un valstiskuma sfērā joprojām pastāv starp abām Korejām. Astoņdesmitajos gados Rietumeiropas plurālistisko demokrātisko iekārtu relatīvie panākumi mazināja jau tā nestabilo Austrumeiropas komunistisko režīmu leģitimitāti. Ja strukturālie draudi ir ideoloģiskas dabas, kā tas

* Nulles iznākums (*zero-sum*) apzīmē situāciju azarspēlēs un politikā, kad viena dalībnieka ieguvums ir pārējo zaudējums, tādējādi, sasummējot zaudējumus un ieguvumus, rezultātā iegūstam nulli. – *Red.*

bija Austrumeiropas un Rietumeiropas gadījumā, rodas bažas, ka tiks grauta valsts institūciju legitimitāte. Ja šiem draudiem ir etnisks pamats, kā tas ir attiecībā uz Pakistānu un Afganistānu, Indiju un Šrilanku, kā arī starp abām Korejām, tad šie draudi var izraisīt bailes no teritoriālas sadalīšanas, kropļojošiem ilglaicīgiem konfliktiem vai arī – *in extremis* – inkorporācijas. Interessants sajaukums izpaužas rasu jautājumā Dienvidāfrikā. Valsts sadalīšana varētu atrisināt pretrunas, bet līdz šim vairākums abās ieinteresētajās pusēs atbalsta vienotas Dienvidāfrikas saglabāšanas ideju.

Tīšus politiskos draudus bieži vien izraisa vienas valsts sasniegumu un panākumu graužoša ietekme uz citas valsts politisko uzbūvi. Indija un Pakistāna ir sevišķi traģisks šādā veidā radušos strukturālu politisko draudu piemērs. Vēsturiskās, ģeogrāfiskās un kultūras saites neļauj šīm valstīm vienai otru ignorēt. Tās abas izveidojās 1947. gadā antagonisma uzplūdu laikā, kuru savukārt izraisīja nespēja saglabāt britu valdīšanas laikā pastāvējušo sekulāro politisko saliedētību. Principi, uz kuriem balstoties šīs valstis ir veidotas, rada tām pastāvīgus draudus, kurus pastiprina abu politiskais vārigums. Pakistāna balstās uz islama vienotības principu, tādēļ to varētu definēt kā valsti, kas ir pilnībā veidota uz teoloģiska pamata. Indija ir izveidota uz sekulāru, federatīvu principu pamata un spēj pastāvēt tikai ar nosacījumu, ja dažādi reliģiskie grupējumiem tās teritorijā, ieskaitot vairāk nekā 80 miljonus musulmaņu, panāks savstarpēju kompromisu. Tādējādi Indijas uzbūves pamatprincipi apdraud Pakistānas galveno *raison d'être*. Šā iemesla dēļ pirmajos pastāvēšanas gados Pakistāna baidījās, ka to aprīs nesātīgā Indija, lai gan tagad šie draudi vairāk atgādina nogurdinošu novājināšanas karu, kas mazina Pakistānas attīstības izredzes. Pakistānas valsts veidošanas principi savukārt apdraud Indijas galveno *raison d'être*, izsaucot rēgu par Indijas Savienības sadalīšanos vairākās neatkarīgās vienas reliģijas valstīs. Šāda sadalīšanās novērstu Pakistānas pastāvīgo mazvērtības sajūtu, kuru izraisa daudz lielākā Indija. Starp abām valstīm pastāvošā spriedze tiek veikli institucionalizēta strīdā par Kašmīras provinci. Tā kā šīs provinces iedzīvotāji pamatā ir islama piekritēji, abas valstis tiesības uz šo provinci pamato ar savas valsts integritāti. Politiskie draudi, kurus Indija un Pakistāna rada viena otrai, skaidri parāda centrālo elementu abu nacionālās drošības problēmā un spilgti liecina, cik stipri var sajaukties iekšpolitika un nacionālā drošība.⁴

⁴ Sk. Barry Buzan and Govher Rizvi *et al.* *South Asian Insecurity and The Great Powers* (London: Macmillan, 1986).

SOCIĀLIE DRAUDI

Sociālos draudus ir grūti atdalīt no politiskajiem draudiem. Starptautstu attiecībās nopietni ārējie draudi sociālajā līmenī tiek uzskatīti par uzbrukumu nacionālajai identitātei un tādēļ viegli kļūst par politiskās dzīves sastāvdaļu. Sociālie draudi bieži vien ir saistīti ar militārajiem politiskajiem draudiem. Tādi ir, piemēram, arābu draudi Izraēlai, un tādi ir draudi, kādus nacistiskā Vācija radīja slāvu zemēm. Zemākos spriedzes līmeņos pat domu apmaiņa un komunikācija var radīt politiski vērā ņemamus draudus sabiedrībai un kultūrai, kā to liecina islama fundamentālistu reakcija uz Rietumu ideju iespiešanos viņu zemēs. Valoda, reliģija un arī vietējās kultūras tradīcijas ir daļa no valsts idejas, un var rasties nepieciešamība tās aizstāvēt un aizsargāt pret vilinošu un valdonīgu citas kultūras ietekmi. Ja vietējā kultūra ir vāja vai apjoma ziņā maza, tad pat iepriekš neparedzētu, nejaušu kontaktu blakusefekts var izrādīties graujošs un politiski nozīmīgs.⁵ Pat tik spēcīga nācija kā francūži baidās no amerikāņu «ātro uz kodu» pārāk lielas ietekmes uz franču kulinārijas tradīcijām un no franču valodas pārmērīgas piesārņošanas ar aizguvumiem no angļu valodas.

Aplūkojot sociālos draudus kā nacionālās drošības problēmu, jautājumu sarežģī tas, ka vairums šo draudu pastāv valsts iekšienē. Ja sabiedrības drošība ir saistāma ar tradicionālo valodas modeļu, kultūras, reliģijas, etniskās identitātes un paražu pastāvēšanu, pieļaujot zinātnes attīstības iespējas, tad draudi šīm vērtībām visbiežāk nāk no valsts iekšienes, nevis no ārienes. Valstsnācijas attīstības process, kā to liecina neskaitāmi piemēri, ir vērsts uz subvalstisko sociālo identitāšu apspiešanu vai vismaz homogenizēšanu. Bulgāri apspiež turku identitāti, tāpat kā turki to dara ar armēņiem un kurdiem. Baltijas tautas baidās no rusifikācijas, tibetieši – no ķīniešu uzspiestās asimilācijas. Irākā slepkavo un pārvieto kurds. Seno Atēnu demokrātija balstījās uz plašu vergu slāni. Indonēzija mudina javiešus migrēt uz mazapdzīvotām salām. Daudzas valstis ir rikojušas vai arī pieļāvušas ebreju vai kādu citu minoritāšu grautiņus. Etniskais līdzsvars, kas dažkārt ir ļoti trausls, piemēram, Fidži, Malaizijā un Šrilankā, var izraisīt sistemātisku politisku diskrimināciju un pat pilsoņu karu. Iekšēji sociāli draudi ir raksturīgi vājām valstīm. Tos pilnībā nevar iekļaut nacionā-

⁵ Par šo tematu sk. K. J. Holsti, *Why Nations Realign* (London: Allen and Unwin, 1982).

lās drošības problēmā, izņemot gadījumus, kad tie veicina starpvalstu konfliktus. Nacionālās drošības loģikas viena no visdziļākajām pretrunām ir tā, ka daudzveidīgo, valstī pastāvošo identitāšu ierobežošana galu galā var veicināt dzīvotspējīgāku un spēcīgāku valstu veidošanos.

EKONOMISKIE DRAUDI

Ekonomiskie draudi, bez šaubām, ir vissarežģītāk un visgrūtāk analizējami valsts drošības problemātikas ietvaros. Ekonomiskās drošības idejas pamatproblēma ir tā, ka tirgus ekonomikas apstākļos par normālu tiek uzskatīta pakļautība riskam, agresīvai konkurencei un nedrošībai. Sabrūkot centralizēti plānotai ekonomikai, kas ir uz tirgus attiecībām veidotas saimniekošanas alternatīva, tirgus piesaka sevi kā saprātīgas ekonomiskās darbības dominējošo modeli. Neskatoties uz visām tirgus nepilnībām un nestabilitāti, tas tomēr ir visefektīvākais jebkad atklātais mehānisms, ar kuru ražošanu, sadali, jaunievedumus un attīstību var uzturēt pieņemamā līmenī. Lai tirgus efektīvi funkcionētu, tā neprasmīgajiem dalībniekiem aizvien ir jāizjūt bankrota draudi. Citiem vārdiem sakot, lai sistēma kopumā funkcionētu tādā veidā, kas ļautu efektīvi nodrošināt bagātību un labklājību, tirgus ekonomikas dalībniekiem jāizjūt nedrošība. Šajā apstākli meklējams galvenais paradokss: ko tirgus kontekstā nozīmē «ekonomiskā drošība», ja tā dalībniekiem *jājūtas* nedrošiem? Tirgus spēles noteikumi ietver daudz ekonomisko draudu, un tos, protams, nevar uzskatīt par tik bīstamiem, lai saistītu ar valsts drošību. Sevišķi sarežģīts un dziļi politisks ir jautājums par to, kurā brīdī ekonomiskie draudi patiešām kļūst par nacionālās drošības jautājumu. Pārlietu bieža apelēšana pie nacionālās drošības vienkārši nozīmētu to, ka valdība tik būtiski iejaucas ekonomikā, ka tirgus vairs nespēj funkcionēt.

Jautājumu sarežģī arī tas, ka valsts ir tikai viens no dažādajiem ekonomiskās dzīves subjektiem. Sevišķi tas attiecas uz tirgus ekonomiku, kur daudzie un dažādie neatkarīgie subjekti ir īpaši svarīgs plurālistiskās demokrātijas balsts. Bet tas nozīmē, ka valsts atbildība par ekonomikas jomu un ieinteresētība tajā nav tik skaidri definēta, kā tas ir attiecībā uz politisko un militāro jomu. Daudzu valstī notiekošo politisko diskusiju centrā ir jautājums par to, vai valdībai ir jārod iespēja kontrolēt vai vadīt valsts ekonomiku, vai arī tai ir jācensas mazināt savu lomu un palielināt citu ekonomikas jomā iesaistīto dalībnieku aktivitāti un atbildību. Vai valdībām ir

jāiejaucas, lai aizsargātu nozares, kuras nav konkurētspējīgas tādēļ, ka tās ir vai nu pārāk jaunas, vai arī pārāk vecas? Vai valsts līdzekļu piešķiršana zinātniskai pētniecībai uzskatāma par veidu, kā virzīt ilgstspējīgu attīstību un veicināt konkurētspēju? Vai tā patiesām kaut kādā veidā var ietekmēt spēkus, kas ilglaicīgi iespaido valsts ekonomisko izaugsmi vai lejupslīdi? Vai senie atēnieši būtu varējuši ko darīt, lai apturētu ekonomisko lejupslīdi, kad olīvu un vīnogu audzēšana izplatījās ārpus Grieķijas robežām un atņēma viņiem galvenā eļļas un vīna piegādātāja statusu? Vai jebkura Lielbritānijas valdība būtu varējusi apturēt ilgstošo lejupslīdi, ko izraisīja veco rūpniecības uzņēmumu un ražošanas metožu mantojums, kā arī industrializācijas izplatīšanās Vācijā, Savienotajās Valstīs un citur?

Valsts ekonomika savā ziņā ir daļa no valsts materiālā pamata. Bet, kā astoņdesmito gadu beigās konstatēja potenciālie Austrumeiropas reformisti Savstarpējās ekonomiskās palīdzības padomes valstis, tā ir arī cieši saistīta ar organizējošo ideoloģiju un institucionālajiem komponentiem. Ekonomikas virzītājspēki ir sevišķi sarežģīti. Tās jutīgums pret nopietnām svārstībām reālajā norisēs ir vāji izprasts, un, neskatoties uz finansu ministru un ekonomikas teorētiķu pretenzijām, iepriekš nav precīzi nosakāms un efektīvi kontrolējams. Šā iemesla dēļ ekonomika ir daudz neskaidrāks draudu objekts nekā konkrēti elementi, tādi kā teritorija un valsts institūcijas. Ja nav iespējams noteikt kādas parādības normālo stāvokli un ja nav precīzi zināms, kas veicina vai kavē šo parādību, tad ir grūti fiksēt, kādas darbības varētu radīt tai draudus. Šķietami īslaicīgi draudi, piemēram, naftas embargo vai uzskrūvētas cenas, ilgākā laikposmā var izrādīties svētīgi, stimulējot racionālāku enerģijas cenu politiku un enerģiju taupošas tehnoloģijas.

Tādēļ tirgus sistēmā ir ļoti daudz dažādu ekonomisko draudu, kurus, stingri ņemot, nevar uzskatīt par draudiem valsts drošībai. Valsts ekonomiku nopietni var ietekmēt no ārvalstīm importēto preču izraisītā nežēlīgā konkurence, ierobežojumi pašmāju preču eksportam, cenu, valūtas un procentu likmju manipulācijas, grūtības kredītu ieguvē, parādsaistību nepildīšana, kā arī daudzi citi faktori. Šī ietekme var būt ļoti dažāda: no maksājumu bilances deficīta un nacionālā ienākuma samazināšanās līdz nevēlamam spiedienam uz procentu likmēm un valūtas kursu un tradicionālo rūpniecības nozaru iznīcināšanai. Bet, lai cik bīstamas sekas šie faktori arī izraisītu, visi šie draudi atbilst nežēlīgajiem ekonomiskās darbības noteikumiem tirgus konkurences apstākļos. Apgūt milzīgās iespējas, ko paver piedalīšanās globālajā tirgū, var, vienīgi padarot savas

vājās vietas pieejamas citu ekonomiskajām darbībām. Šis spēles risks ir saistīts ar nespēju konkurēt vai pielāgoties. Tādējādi ekonomiskie draudi ir ne tikai draudi, kurus rada ārzemnieku netaisnā darbība, bet arī draudi, kuri rodas no tā, ka tie kas atbild par valsts ekonomikas vadīšanu, slukti pilda savus uzdevumus. Līdzdalības negatīvās sekas ir jāizvērtē, salīdzinot tās ar stimulu, produktivitātes un vērtības zudumu, kas varētu rasties autarkijas rezultātā.

Tātad ekonomiskie draudi lielā mērā iekļaujas normālas darbības ietvaros, ja runājam par ekonomikas jomu, un tos nevar vienkārši vai tieši saistīt ar valsts drošības loģiku. Bet, ja ekonomisko draudu sekas pārsniedz strikti noteiktās ekonomiskās jomas ietvarus un ietiecas militārajā un politiskajā sfērā, tad var rasties trīs nedaudz skaidrāk izteiktas valsts drošības problēmas. Šeit ir runa par sakarību starp ekonomisko potenciālu, no vienas puses un militāro potenciālu, varu un sociālpolitisko stabilitāti, no otras puses.

Saikne starp ekonomisko un militāro potenciālu ir ļoti specifiska un viegli saprotama. Valsts militārais potenciāls ir atkarīgs ne tikai no tā, kā valsts ir apgādāta ar galvenajiem stratēģiskajiem materiāliem, bet arī no tā, vai valstī ir rūpnieciskā bāze, kas spēj apgādāt bruņotos spēkus. Lielvalstīm ir nepieciešama tāda rūpniecības bāze, kas spēj ražot daudzveidīgus modernos ieročus. Ja stratēģiskie materiāli jāiegādājas no citām valstīm, tad draudi šīm piegādēm ir uzskatāmi par valsts drošības jautājumu. Piemēram, Amerikas Savienoto Valstu militārās rūpniecības nozares ir atkarīgas no mangāna un niķeļa piegādes, jo ne mangānu, ne niķeli Savienotajās Valstīs neiegūst pietiekamā daudzumā.⁶ Rūpes par piegādes drošību daļēji ir pamatā Amerikas ieinteresētībai radīt tādu tehnoloģiju, kuru izmantojot šos minerālus varētu iegūt jūras dibenā. Līdzīgi tam britu Karaliskā jūras kara flote kļuva atkarīga no dažādu kuģubūvei nepieciešamo kokmateriālu piegādes no aizjūras zemēm, kad pašmāju meži vairs nespēja apmierināt buru kuģu būvniecības pieprasījumu. Draudi šādām piegādēm visai drīz atsauca uz militāro potenciālu, un tādējādi tie gandrīz vai līdzinās militārajiem draudiem. Lejupslīde tādās galvenajās rūpniecības nozarēs kā metālrūpniecība, kuģubūve un elektronika, saskaroties ar efektīvāku ārvalstu produkciju, rada šaubas par to, vai valsts ir spējīga nodrošināt

⁶ Argumentus pret pārmērīgu stratēģisko resursu drošības akcentēšanu Savienoto Valstu gadījumā, sk. Charles L. Schultz, «The economic content of national security policy»; *Foreign Affairs*, 51:3 (1973), sevišķi 522.–529. lpp.

pienācīgu neatkarīgas militārās ražošanas apjomu. Ir liela atšķirība, vai valsts ir atkarīga no citiem karakuģu un iznīcinātāju piegādē, vai arī tā no ārvalstīm saņem tirdzniecības kuģus un pasažieru lidmašīnas. Vēlēšanās saglabāt vai apgūt ražošanu svarīgākajās militārās rūpniecības nozarēs valsts ekonomikas vadību var viegli pakļaut nacionālās drošības prasībām.⁷ Šis process var noritēt arī pretējā virzienā, kā to spilgti demonstrē kodollielvalstis, kurās nodošanās militāra rakstura pētījumiem un to ieviešanai ražošanā izkropļo investīciju prioritātes civilajā ekonomikā.⁸

Otrā problēma zināmā mērā ir tikai plašāka pirmās problēmas interpretācija. Tā attiecas uz saikni starp ekonomiku un valsts vispārējo varenību starptautiskajā sistēmā, nevis tikai uz ekonomikas un specifisko militāro spēju saikni. Valsts ekonomiskā lejupslīde nenovēršami mazina arī valsts varenību. Lejupslīdei var būt gan iekšēji, gan ārēji cēloņi. Valdības politika faktiski var būt bezspēcīga vai nu tādēļ, ka valsts iekšienē ir nepārvarama neefektīvas darbības politiskā inerce, vai arī tādēļ, ka citur neapsturami izvirzās jaunas lielvaras. Šādai kompleksai un milzīgai problēmai nav atrisinājuma, un tā pārsniedz pat valsts drošības problēmas ietvarus. Visā zināmā vēsture ir nežēlīgs, nepārtraukts augošu un brūkošu lielvalstu uzskaitījums.⁹ Jebkuras valsts nespēja mūžīgi ieņemt pašu augstāko vietu agrāk vai vēlāk izdara korekcijas. Pat ilgstoša ekonomiska lejupslīde, kā tas ir Lielbritānijā, pati par sevi nav uzskatāma par nacionālās drošības problēmu, lai gan tā būtiski ietekmē valsts militāro potenciālu.

Tomēr ekonomiskais potenciāls ir tas izšķirošais pamats, uz ko balstās lielvaru relatīvais statuss visā sistēmā. Notiekot intensīvai lielvalstu sāncensībai ekonomikas ražīgums var tikt uztverts kā nacionālās drošības jautājums neatkarīgi no tā, cik saprātīgi vai gudri tas ir. Sākot ar 19. gadsimta

⁷ Pilnīgāku industriālās politikas un aizsardzības interešu saiknes pētījumu sk. Gautam Sen, *The Military Origins of Industrialization and International Trade Rivalry* (London: Pinter, 1984).

⁸ Barry Buzan and Gautam Sen, «The impact of military research and development priorities on the evolution of the civil economy in capitalist states», *Review of International Studies*, 16:4 (1990).

⁹ Par šo tematu sk. William H. McNeil, *The Rise of the West* (Chicago: University of Chicago Press, 1963) un *The Pursuit of Power* (Chicago: University of Chicago Press, 1982); un Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers* (London: Fontana, 1988). Argumentus pret vienkāršu ekonomiskās izaugsmes un militārā spēka korelāciju sk. James R. Schlesinger, «Economic growth and national security», grām.: F. A. Sonderman, W. C. Olson and T. S. McLellan (eds.), *The Theory and Practice of International Relations* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1970), 155.–164. lpp.

otro pusi līdz Otrajam pasaules karam, Lielbritāniju un Franciju biedēja Vācijas straujā ekonomiskā ekspansija, savukārt Vācija baidījās no Krievijas ekonomiskās ekspansijas. Līdz astoņdesmitajiem gadiem Savienotās Valstis baidījās no iespējamām Padomju Savienības ekonomikas sekmēm, kas dotu Padomju Savienībai tik lielu varas bāzi, kas varētu turēt pienācīgā attālumā amerikāņu ietekmi. Militāro un politisko seku dēļ konkurējošās valsts relatīvā ekonomiskā ekspansija var tikt uzskatīta par draudu nacionālajai drošībai kopumā. Kā uzsver Pols Kenedijs (*Paul Kennedy*), tāda pieeja palielina briesmas, ka pieaugošie izdevumi militārajām vajadzībām sāncensēs pieaugošā pārākuma mazināšanai var paātrināt pašas valsts ekonomisko sabrukumu.¹⁰

Trešā problēma ir izraisījusi interesi salīdzinoši nesenu un, brīvi izsakoties, ir saistīta ar ekonomiskajiem draudiem iekšējai stabilitātei. Šādi draudi rodas tad, ja valsts ekonomiskās stratēģijas pamatā ir bagātības vairošana plaši izvērstas tirdzniecības ceļā. Laika gaitā šādas politikas rezultātā valsts kļūst ārkārtīgi atkarīga no tirdzniecības, jo nepieciešams uzturēt sociālās struktūras, kas izveidojušās vienlaikus ar pieaugošo labklājību. Dažas valstis kļūst par izejvielu ražotājām un ir atkarīgas no savas produkcijas noieta, bet citas – kļūst par rūpniecības centriem un ir atkarīgas gan no izejvielu piegādes, gan no savu ražojumu tirgus. Austrālija, Gabona un Zaira ir ļoti raksturīgi pirmā tipa valstu piemēri, bet Japāna, Singapūra un Beļģija ilustrē otro tipu. Pat valstis ar bagātiem iekšzemes resursiem un plašiem tirgiem un relatīvi zemu nacionālā kopprodukta procentu, kuru dod tirdzniecība, piemēram, Savienotās Valstis, var ievērojamā mērā būt iesaistītas tirdzniecībā. Tur, kur pastāv šādi komplicēti savstarpējās atkarības modeļi, daudzas valstis būs jutīgas pret traucējumiem tirdzniecības un naudas plūsmā.¹¹

¹⁰ P. Kenedijs, (sk. iepriekšējo piezīmi), xv – xvi lpp.

¹¹ Sk. R. O. Keohane and J. S. Nye, *Power and Interdependence*, (Boston: Little Brown, 1977), sevišķi 1. un 2. nod.; Edward L. Morse, «Interdependence in world affairs», grām.: J. N. Rosenau, K.W. Thompson and G. Boyd (ed.), *World Politics* (New York: Free Press, 1976), 28. nod.; un «Crisis diplomacy, interdependence, and the politics of international economic relations», grām.: Raymond Tanter and Richard Ullman (eds.), *Theory and Policy in International Relations* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1972); Wolfram F. Hanrieder, «Dissolving international politics: reflections on the nation-state», *American Political Science Review*, 72:4 (1978); Kenneth N. Waltz, «The myth of interdependence», grām.: Charles P. Kindleberger (ed.), *The International Corporation* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1970); Barry Buzan, «Interdependence and Britain's external relations» grām.: Lawrence Freedman and Mike Clarke (ed.), *Britain in the World* (Cambridge University Press, 1991).

Rupjā, tiešā veidā šādas vājās vietas izraisa bailes no šantāžas gadījumiem, kad vienas valstis izmanto savas ekonomiskās priekšrocības, lai panāktu politiska rakstura piekāpšanos no citām valstīm. Septiņdesmito gadu naftas politika izraisīja milzīgas šāda veida bailes. Bet šīs bailes parasti tiek kompensētas ar konkurences mehānismu, ko pasaules tirgū rada milzīgais piedāvājums. Sistēmas daudzveidība, izņemot retus gadījumus, piedāvā alternatīvus piegādātājus un tirgus, un tas ierobežo mēģinājumus izmantot ekonomikas sviras specifisku politisku mērķu īstenošanai. Tādējādi pat diezgan labi situētais un organizētais naftas kartelis tika ļoti ātri uzveikts. Tomēr tas, ka šāda veida kaitējumi ir iespējami, var radīt nacionālās drošības interesēs balstītu vēlēšanos izvairīties no pārmērīgas vai asimetriskas atkarības, kura varētu pavērt iespēju izmantot ekonomisku spiedienu, lai sasniegtu politiskus mērķus.

Daudz plašākā nozīmē ekonomiskās un politiskās stabilitātes saikne rada ar attīstību saistītu apjomīgu jautājumu kompleksu, ko pamatoti varētu uzskatīt par nacionālās drošības problēmu. Attīstītās valstis (tāpat atbilstoši mūsdienu standartiem kvalificēti ražotāji) ir norūpējušās par to, ka politisko stabilitāti valsts iekšienē varētu iedragāt traucējumi ekonomiskajā sistēmā kopumā, jo sociālpolitiskās struktūras ir kļuvušas atkarīgas no nepārtrauktiem ekonomikas pieauguma tempiem un funkcionālas specializācijas.

Mazāk attīstītās valstis šī problēma skar daudz tiešāk. Tā kā tās ir neefektīvākas ražotājas, tās var iekļūt nabadzības un mazattīstības burvju lokā, no kura nav reālas izejas. Eksporta un importa cenu attiecība ir par labu rūpniecības ražojumiem, nevis izejvielām, un tāpēc valstis, kuras vēlu uzsākušas ražošanu, nonāk tirgū, kas ir pārblīvēts ar labākas kvalitātes precēm nekā tās, ko šīs valstis var ražot eksportam. Finanšu piesaistīšana no ārienes, lai atbalstītu modernizācijai paredzētās investīcijas, rada nepanesamus parādus un izraisa kapitāla pastāvīgu aizplūšanu, kā tas notika ar daudzām «trešās pasaules» valstīm septiņdesmitajos un astoņdesmitajos gados. Valstis, kuru pozīcijas ir tik vājas, iesaistīšanās globālā tirgus ekonomikā var izraisīt neizturamu iekšpolitisko spriedzi. Var gadīties, ka valdības nonāk izvēles priekšā – vai nu atmaksāt savus parādus, vai pildīt kredītu saņemšanai izvirzītos noteikumus, pazeminot dzīves līmeni miljoniem cilvēku, kuri jau tā tik tikko spēj izdzīvot.

Šīs problēmas ekstrēmālā rakstura un tās izraisīto būtisko seku dēļ būtu saprātīgi šo situāciju uzskatīt par nacionālās drošības problēmu. Cits jautājums ir par to, vai tas dotu kādas priekšrocības, jo nav zināms, kā šo

problēmu risināt valsts līmenī. Nepiedalīšanās pasaules ekonomikā, kā to darīja Birma, vai protekcionistiskas importa aizstāšanas politikas īstenošana, kā to mēģināja darīt Argentīna un Indija, ir tikai alternatīvi ceļi uz stagnāciju un nepieļaujami zemu labklājības līmeni. Aforismā, ka netikt ekspluatētam ir vēl sliktāk nekā tikt ekspluatētam, kurš izmantots, lai raksturotu mazattīstīto valstu ekonomisko nedrošību, ir ietverta biedējoša patiesība. Atzinums, ka visa sistēma kopumā apdraud mazāk attīstīto valstu nacionālo drošību, saskan ar Marksa kritiku par to, ka kapitālisms kā sistēma galu galā apdraud gan katru tās dalībnieku, gan tos, kuri mēģina neieklāties šajā sistēmā. Bet, kamēr pati attīstības problēma nebūs labāk izprasta, nelīdzēs ne grandiozi vispārinājumi šajā jomā, ne grūtībās nonākušo valdību mēģinājumi piesaukt nacionālo drošību. Diskusija gandrīz noteikti sašaurināsies, ja visu valsts politisko ekonomiju aplūkos nacionālās drošības aspektā. Šādas pieejas būtiskākās sekas būs arvien jaunu, nepareizi ievirzītu, izšķērdīgu un neproduktīvu attīstības modeļu vardarbīga uzspiešana. Sarkano khmeru eksperimenti Kambodžā septiņdesmito gadu beigās ir ekstremāls gadījums. Un lielā daļā Āzijas un Āfrikas valstu var saskatīt daudzu mazāku muļķību izraisītās negatīvās sekas. Globālā mēroga, dziļas krīzes un teorijas nezināšanas kombinācija ir par iemeslu mēģinājumiem skatīt šos jautājumus kā pasaules kopīgās drošības problēmu, nevis nacionālās drošības līmenī, kā tas bija Palmes un Branta komisiju darbā.¹²

Lai gan ir zināms pamats ekonomiskos draudus uzskatīt par nacionālās drošības jautājumu, tiem jāpieiet ļoti piesardzīgi. Ekonomiskie draudi tiešām atgādina uzbrukumu valstij tādā nozīmē, ka citu pušu apzinātu ārējo aktivitāšu rezultātā valstij tiek nodarīti materiālie zaudējumi, dažādas valsts institūcijas tiek pakļautas spriedzei un pat iedzīvotāju veselība un dzīves ilgums tiek nopietni iedragāts. Tomēr nevar vilkt paralēles ar militāru uzbrukumu, jo militārs uzbrukums pārkāpj skaidri iezīmētu robežu starp mierīgu un agresīvu darbību, bet ekonomisks «uzbrukums» tāds nav. Ekonomiska rakstura notikumos agresīva darbība ir ierasta parādība un risks zaudēt ir daļa no cenas, kas maksājama, lai piekļūtu iespējai gūt labumu. No šāda viedokļa raugoties, jāatzīst, ka ekonomiskie draudi ir pašu izraisīti, jo ir izdarīta izvēle piedalīties ražošanas un apmaiņas struktūrā,

¹² The report of the Independent Commission on Disarmament and Security Issues, *Common Security: A programme for disarmament* (London: Pan, 1982); The Reports of the Independent Commission on International Development Issues, *North-South: A Programme for survival, and Common Crisis: North – South cooperation for world recovery* (London: Pan, 1980, 1983).

kurā šāds risks ir endēmisks, lai gan nevar ignorēt faktu, ka daudzām valstīm ir pavisam niecīgas iespējas izvēlēties piedalīties vai ne.

Ekonomiskie draudi liek atkārtoti pievērsties dilemmai, kā atšķirt iekšpolitiku no nacionālās drošības politikas: vai vainojami ir citi ekonomiskās sistēmas dalībnieki vai ekonomiskā sistēma kopumā, vai arī neveiksmīgās ekonomiskās darbības cēloņi ir meklējami pašā sabiedrībā? Ja cēlonis ir iekšpolitisks, tad pamatoti izvirzās jautājums, vai organizējošā ideoloģija tiek nepareizi īstenota, vai arī tās pamati kaut kādā ziņā ir ieplaisājuši, kas bija ļoti labi saredzams M. Gorbačova no jauna atvērtajā Padomju Savienībā. Organizējošās ideoloģijas nepārtraukta pārbaude, apšaubīšana un modifikācija būtībā ir valsts iekšpolitikas jautājums. Šajā procesā patiesi bīstami ir tas, ka tādas subvalstiskas struktūras kā neefektīvās rūpniecības nozares, arodbiedrības un vietējās pašvaldības var mēģināt savās interesēs uzurpēt ekonomiskās drošības ideju. Tikai dažreiz specifiski ekonomiski draudi var tik kvalificēti kā nacionālās drošības problēma. Mēģinājumi padarīt atsevišķas ekonomiskas problēmas par nacionālās drošības problemātikas sastāvdaļu parasti ir jāuztver ar aizdomām.¹³ Plašāk šie jautājumi tiks iztirzāti 6. nodaļā.

EKOLOĢISKIE DRAUDI

Tāpat kā militārie un ekonomiskie draudi, arī ekoloģiskie draudi var iedragāt valsts materiālo pamatu, iespējams, līdz pat tādai pakāpei, ka apdraud valsts ideju un institūcijas. Ekoloģiskie draudi tradicionāli tiek uzskatīti par dabisko dzīves apstākļu sastāvdaļu, un tādēļ vairāk tiek uztverti kā liktenis, nevis kā nacionālās drošības problemātikas sastāvdaļa.¹⁴ Zemestrīces, vētras, epidēmijas, plūdi, paisuma viļņi un sausuma periodi var nodarīt valstij tādus postījumus, kādus nodara karš. Tā tas nesen notika Bangladešā plūdu un Sāhelas apgabala valstīs sausuma perioda laikā. Taču šie draudi tiek uzskatīti par daļu no cilvēku cīņas ar dabu, bet nacionālās drošības problēmu izraisa cilvēku savstarpējā cīņa. Pa lielākajai daļai pagātnē vide ir bijusi konstants fons, nevis būtiska problēma. Bet vide nav

¹³ Noderīgu pārskatu par šo jautājumu sk. Klaus Knorr and Frank N. Trager (eds.), *Economic Issues and National Security* (Lawrence: Regents Press of Kansas, 1977).

¹⁴ Tomēr ir interesanti, ka Savienoto Valstu Nacionālās drošības padome pievērs uzmanību zemestrīcēm un pat uzdeva izpētīt risku, kas saistīts ar zemestrīcēm Kalifornijā. *Science News*, 119:16 (18 April 1981), 254. lpp.

vairs fons, kopš cilvēka darbība pēdējā gadsimtā ir milzīgi palielinājusies gan apjoma, gan daudzveidības, gan tempu ziņā, arī zināšanas par planētas ekosistēmu ir ļoti strauji paplašinājušās. Cilvēka aktivitātes pieaugums sāk būtiski ietekmēt dzīves apstākļus uz planētas. Lai gan zināšanas joprojām ir ļoti nepilnīgas, tomēr tās paplašinās, un līdz ar to notikumi šķiet mazāk nejauši un vairāk ir saskatāmas likumsakarības. Skābais lietus, siltumnīcas efektu izraisošās gāzes un ozonu noārdošie hlorofluorokarbonāti (CFC) ir identificējami faktori. Sistemātiskā cēloņsakarību atklāšana arvien vairāk padara ekoloģijas problēmas par cilvēku darbības, tātad arī par politikas sastāvdaļu.

Daži mazāka mēroga ekoloģiskie draudi saista aktivitātes vienas valsts ietvaros ar sekām citā valstī. Viens no piemēriem ir pārrobežu vides piesārņošana, kā tas ir attiecībā uz Savienotajām Valstīm un Kanādu, vai arī pa upēm, kas plūst caur vairākām valstīm, piemēram, Reina. Līdzīgs piemērs ir mežu izciršana Nepālā, kas veicina plūdus Bangladešā. Tuvākajā nākotnē aizvien nozīmīgāki var kļūt mēģinājumi mainīt laika apstākļus. Šie draudi atšķiras no lielākās daļas pārējo draudu ar to, ka tie nav tīši, un varbūt tādēļ tie vairāk atgādina strukturāla rakstura draudus, kuri rod izpausmi politikā un ekonomikā. Taču tie var izraisīt nopietnas sekas, un nav grūti iedomāties, ka ūdens sadale gar tādām upēm kā Nila, Mekonga un Inda varētu kļūt par cēloni militāra spēka lietošanai.

Lielāka mēroga ekoloģiskos draudus ir grūtāk iekļaut ar nacionālo drošību saistīto problēmu lokā. Ozona slāņa samazināšanās un atmosfēras siltumnīcas efekts ir globālas parādības ar globālām sekām. Ja tomēr šie draudi materializētos kaut cik jūtāmā veidā, tad dažām valstīm nāktos ciest. Valstis, kas atrodas zemāk par jūras līmeni, piemēram, Nīderlande, Bangladeša, Maldīvija, kā arī daļa Ēģiptes piedzīvotu katastrofu pat tad, ja minimāli celtos jūras līmenis. Ievērojama sasilsana izmainītu arī lietus ūdeņu sadalījumu, un tā rezultātā varētu iet bojā augststrāzīgas lauksaimniecībā izmantojamās platības, piemēram, Savienoto Valstu vidējos rietumos, bet vienlaikus palielinātos ražošanas potenciāls citur, piemēram, Kanādā un Padomju Savienībā. Šāda loģika liek secināt, ka ir iespējamas milzīgas cilvēku dzīves apstākļu izmaiņas uz mūsu planētas. Stipras sasilsanas rezultātā (tas nozīmē sasilsanu tikai par dažiem grādiem) jūras līmenis varētu pacelties par daudziem desmitiem metru. Stipra atdzišana varētu izraisīt ledus laikmeta atgriešanos. Jebkura no minētajām varbūtībām pilnīgi izmainītu cilvēku apdzīvotības ģeogrāfiju un aizslaucītu nebūtībā daudzas starptautiskajā sistēmā pastāvošās sociālās un politiskās struktūras.

Ir ļoti maz tādu valstu, kuras pašas var kontrolēt šos globālo izmaiņu procesus, un līdz ar to nav pamata atsaukties uz nacionālo drošību, izņemot gadījumus, kuros tiek veikti kolektīvi pasākumi. Tomēr mēģinājumi risināt to kā kolektīvās drošības jautājumu izvirza nopietnus politiskus jautājumus. Ja ekosistēma ir gadījuma rakstura mainīgais lielums, tad var pieņemt, ka cilvēka vietu tajā nosaka liktenis. Bet, ja šī ekosistēma kļūst, kā tas tagad notiek, par mainīgu lielumu, kas ir pakļauts cilvēku manipulācijām, tad zaudējumu un ieguvumu sadalījums kļūst par nopietnu politisku jautājumu. Dažas valstis, piemēram, Padomju Savienība un Kanāda, varētu gūt labumu no nelielas sasilšanas, bet atdzišana varētu tām radīt nopietnus draudus. Tieši pretēji tas varētu ietekmēt citas valstis, piemēram, Mauritāniju un Mali. Un, ja šo netveramo situāciju vēl saasina tās kļūdas un neprecizitātes, kas izpaudušās jebkuros iepriekšējos mēģinājumos manipulēt ar klimatu, tad kļūst skaidrs, ka globāls konsenss acimredzot nav veids, kā risināt šo problēmu. Ņemot vērā seku iespējamus mērogus, nav grūti iedomāties, ka jau tuvā nākotnē ekoloģiskajiem draudiem būs tikpat liela nozīme kā militārajiem un ka militāro un ekoloģisko tehnoloģiju mijiedarbība kļūs arvien nozīmīgāka starpvalstu attiecībās.

Šis lielais sociālo, militāro, politisko, ekonomisko un ekoloģisko draudu uzskaitījums neveido statisku nacionālās drošības problemātiku. Patiesi, drīzāk jau dramatiskās izmaiņas prioritātēs ir tas virzošais spēks, kas ir pamatā pārejai no stratēģisko pētījumu šaurās militārās ievirzes uz plašāku, respektīvi, starptautiskās drošības pētniecības pieeju. Attiecībā uz drošību militārie draudi teorētiski joprojām tiks uztverti kā primāri, un tik ilgi, kamēr starptautiskajā politikā anarhijai būs noteicošā loma, militārie draudi būs vitālo interešu un nozīmes joma. Bet faktiski to svarīgums salīdzinājumā ar cita veida draudiem mazinās, sevišķi tas sakāms pa visattīstītākajām sistēmas valstīm. Ar rūpēm par militāro drošību parasti cenšas maskēt politisko un sociālo draudu izraisītās problēmas.¹⁵ Politiskās un sabiedrības drošības problēmas pašas par sevi priekšplānā ir izvirzījušās sakarā ar to, ka lielvalstu spējas racionāli lietot spēku bija paralizējuši kodolieroči. Militārās drošības draudu nomenklatūra ir kļuvusi statiskāka, bet ekonomiskās un ekoloģiskās drošības problēmu loks ir kļuvis dinamiskāks un ciešāk saistīts ar ikdienas jautājumu risināšanu. Cilvēku aktivitātes un

¹⁵ Sk. Barry Buzan, Morten Kelstrup, Pierre Lemaitre, Elzbieta Tromer and Ole Wæver, *The European Security Order Recast: Scenarios for the post-Cold War era* (London: Pinter, 1990), 1.– 2. nodaļa.

mijiedarbības blīvuma palielināšanās rezultātā ir pieaugusi savstarpējā atkarība un padziļinājusies izpratne par notikumiem pasaulē. Aizvien redzamāka visā sistēmā kļūst saikne starp norisēm ekonomikā un vidē, starp laika apstākļiem un skābajiem lieti, no vienas puses, un procentu likmēm, valūtas kursiem un biržas cenām, no otras puses.

Visas šīs norises, sākot ar lielvalstu kodolvarenību un vienlaikus neapēju to izmantot un beidzot ar mudžekli, kuru rada «trešās pasaules» parādu saistība kā ar Rietumu finansiālo stabilitāti, tā ar apkārtējās vides saglabāšanas projektiem, norāda uz to, ka savstarpējā atkarība ir centrālais drošības jautājums. Ja savstarpējā atkarība ir galvenais jautājums, tad tādi nacionālās drošības politikas pasākumi, kas tiecas samazināt vārigumu, loģiski būs tikai jebkuras problēmas pārdomāta risinājuma daļa. Risinot jautājumu par savstarpējo atkarību visās drošības jomās, ir jāņem vērā arī draudu avoti.

DRAUDU DARBĪBA

Jautājums par to, kad draudi kļūst par nacionālās drošības problēmu, ir atkarīgs ne tikai no draudu tipa un no tā, kā apdraudētā valsts tos uztver, bet arī no šo draudu intensitātes. Galvenie faktori, kas ietekmē draudu intensitāti, ir to identitātes specifiskums, to tuvums telpā un laikā, to papildināšanās iespēja, kā arī tas, cik nopietnas sekas šie draudi var izraisīt, un vai vēsturiskie apstākļi pastiprina šo draudu uztveri. Citiem apstākļiem neatšķiroties, jo intensīvāki ir draudi, jo likumīgāk ir, atbildot uz tiem, atsaukties uz nacionālo drošību. Protams, problēma ir tā, ka ne visi no šiem mainīgajiem lielumiem ir precīzi izmērāmi vai pat izvērtējami, un tie bieži izpaužas sarežģītās kombinācijās, un tas padara to intensitātes spektra izmērīšanu visai sarežģītu.

Konkrēti draudi ir vērsti pret noteiktu objektu, un to avots ir zināms. Par piemēru var minēt draudus, kurus briti saskatīja Vācijas kara flotē laikposmā starp gadsimtu miju un Pirmo pasaules karu, un tos, kurus Savienoto Valstu un Padomju Savienības stratēģiskais kodolarsenāls radīja viens otram kopš sešdesmitajiem gadiem. Difūzos draudus biežāk izraisa procesi, nevis kāds noteikts subjekts, objekts vai politika. Tādējādi komunisma (vai kapitālisma) izplatīšanās, kodoltehnoloģiju izplatīšanās (gan ieroču, gan enerģētisko iekārtu), terorisms, ekonomiskā depresija un siltumnīcas efekts ir tādu plašu procesu piemēri, kurus bieži uzskata par draudiem.

Draudu telpisko izvietojumu raksturo to darbības rādiuss. Vai draudus izraisa tuvākais kaimiņš, kā tas ir Irānas un Irākas, Ziemeļkorejas un Dienvidkorejas, Grieķijas un Turcijas gadījumā? Vai draudu avots atrodas vidēji tālu, kā tas trīsdesmitajos gados bija ar Japānu un Savienotajām Valstīm, vai kā sešdesmitajos gados, kad daudziem amerikāņiem šķita, ka tos apdraud komunisms Vjetnamā. Vai šo draudu avots ir tālu, kā tas bija 1938. gadā, kad N. Čemberlenam šķita, ka Čehoslovākija ir ļoti tālu. Darbības rādiuss ir visai nozīmīgs, ja runājam par militārajiem draudiem, jo attālums ir cieši saistīts ar spēju uzsākt efektīvu militāru darbību. Taču sakarā ar tālā darbības rādiusa uzbrukuma ieroču un valsts terorisma politikas rašanos šīs korelācijas nozīme ir mazinājusies. Saistību starp attālumu un iespējām uzsākt militāru darbību var arī ietekmēt alianses apsvērumi (angļu – japāņu alianse 1902. gadā) un rūpes par tirdzniecības un komunikāciju līnijām (piemēram, svarīgākajiem jūras šaurumiem). Bet stratēģiskais tuvums joprojām ir ļoti būtisks faktors mazām un vidējām valstīm, kuras veido starptautiskās sabiedrības lielāko daļu. Pakistāna satraucas par Indiju, jo tā ir tepat blakus, turpretī Indija vispār nefigurē Sudānas interešu sfērā.

Darbības rādiuss ir svarīgs arī politisko draudu gadījumā, kā to parādīja satraucošā situācija, kuru izraisīja tādu valstu kā Austrumvācijas un Rietumvācijas, Ziemeļkorejas un Dienvidkorejas, Irānas un Persijas liča valstu, Indijas un Pakistānas atrašanās blakus. Vājās valstīs, kurās draudu avoti faktiski atrodas pašas valsts teritorijā, darbības rādiuss sevišķi izceļ šo valstu problēmas militārajā un politiskajā sektorā. Darbības rādiuss nav tik svarīgs ekonomisko draudu gadījumā, lai gan nopietni pret to varētu iebilst valstis, kas atrodas tuvu ekonomiskās varas centriem, piemēram, Kanādas situācija, atrodoties blakus Savienotajām Valstīm. Attiecībā uz valstu vairumu darbības rādiuss ir tieši atkarīgs no attāluma. Bet attiecībā uz dažām, sevišķi tām, kuras savu drošību aplūko pasaules kontekstā, darbības apjoms var atspoguļot arī citas prioritātes. 1938. gadā Lielbritānija uzskatīja Čehoslovākiju par «tālu zemi», bet tajā pašā laikā viena tās drošības robeža atradās Himalajos. Tāpat Persijas līcis ir milzīga prioritāte Savienotajām Valstīm, lai gan tās atrodas tālu no liča.

Laika rādiuss atspoguļo attālumu laikā, nevis telpā. Vai draudi ir pēkšņi, vai ir nepieciešams laiks, lai tie rastos vai tiktu īstenoti? Dažu veidu draudus ir diezgan viegli novērtēt pēc šādiem kritērijiem, bet dažus ne. Briti, piemēram, pirms 1914. gada varēja aprēķināt, kurā brīdī Vācijas kara flote tos apdraudēs, aprēķinot, cik ātri Vācijas kuģu būvētavās tiks uz-

būvēti drednauti. Varbūt, ka vispazīstamākais piemērs šajā sakarībā ir mobilizācijas plāni, kuriem tik ļoti liela nozīme bija ieradīta Eiropas lielvalstu izpratnē par drošību pirms 1914. gada.¹⁶ Cita veida draudi tomēr laika ziņā ir kompleksi. Neviens īsti nezina, kad tieši nākotnē klimats varētu ievērojami mainīties, tāpat kā mēs arī skaidri nezinām, cik ilgi pirms tam ir sagatavojami atbildes pasākumi, lai tie atmaksātos. Daudzi draudi, sevišķi tie, kuriem ir procesa raksturs, laika ziņā ir grūti nosakāmi. Līdz ar to tādiem draudiem kā kodolieroču izplatīšanās, bruņošanās sacensība, vides piesārņošana, pārapdzīvotība un ekonomiskā stagnācija ir tendence pastāvīgi palielināties, vai arī tiek uzskatīts, ka tā notiek. Tā kā nevar droši novērtēt šādu draudu riska pakāpi, tie rada nebeidzamas diskusijas par to, kāda limeņa prioritāte un neatliekamība tiem būtu jāpiešķir un par cik aktuāliem tie būtu uzskatāmi.

Daudziem draudiem, arī kodoluzbrukuma draudiem, laika aspektā piemīt divas raksturīgas pazīmes. Pirmā pazīme ir precīzi fiksējama, jo ir zināms, cik minūšu būs nepieciešamas, lai pēc lēmuma pieņemšanas attiecīgos draudus īstenotu. Otrā pazīme ir ļoti izplūdusi, jo var turpināties līdz bezgalībai, un nav iespējams noteikt, kad un vai vispār tie tiks īstenoti. OPEC draudi pārtraukt naftas piegādes un lielākā daļa militāra uzbrukuma draudu atbilst šim modelim. Šajā punktā laika diapazons saplūst ar varbūtības teoriju: cik liela ir varbūtība, ka ikviens no šiem draudiem tiks īstenots? Mēģinājumi izkalkulēt lielākā vairuma nacionālās drošības draudu varbūtību ir bēdīgi slavēti un bezcerīgi lieta. Vai četrdesmit gadu laikā pēc 1945. gada pastāvēja liela iespēja, ka Padomju Savienība varētu iekarot Rietumeiropu? Vai globālā sasilsana ir neizbēgama? Vai pasaules tirdzniecības un finansu sistēma ir uz sabrukuma robežas? Neviens uz šiem jautājumiem nevar pārliecinoši atbildēt, tomēr ir jāpieņem politiski lēmumi.

[Lai izvērtētu draudu nopietnību, to varbūtība ir jāsamēro ar sekām. Cik nopietnas būs sekas, ja draudi tiks realizēti?] Vjetnamas kara laikā ziemeļvjetnamiešiem bija nepārtraukti par to jādomā. Ja viņi turpinātu vai eskalētu karadarbību Dienvidvjetnamā, cik liela būtu amerikāņu kontraeskalācijas iespēja un kādi postījumi tiktu nodarīti Ziemeļvjetnamai, ja šāda kontreskalācija notiktu? Viņi droši vien lēsa, ka liela mēroga eskalācijas (piemēram, kodolieroču izmantošana) iespēja bija maza un ka tādēļ

¹⁶ Par to sk. Maurice Pearton, *The Knowledgeable State* (London: Burnett, 1982), 69.–76. lpp, 117.–139. lpp.

bija vērts riskēt, pat ņemot vērā to, ka sekas būtu katastrofālas, ja amerikāņi tomēr ķertos pie kodolieročiem. Gadījumos, kad eskalācijas varbūtība bija lielāka, piemēram, pastiprināta konvencionālā bombardēšana ar parastajiem ieročiem, ziemeļvjetnamieši izsvēra, ka šādas sekas ir pieļaujamas galveno mērķu vārdā.

Šāds draudu izvērtējums ir drošības politikas pamatu pamats. Tomēr pareiza risku un varbūtību izvērtēšana prasa seju paredzēt, kuras diemžēl ļoti trūkst valstu savstarpējās attiecībās. Diemžēl tās trūkst starpvalstu attiecībās. Vispārēja gatavošanās isam, intensīvam karam 1914. gadā, britu un franču sniegtais izvērtējums Hitlera radītajiem draudiem pirms 1939. gada, amerikāņu darbība Vjetnamas kara laikā un Irākas mēģinājums gūt ātru uzvaru pār Irānu 1979. gadā liecina gan par to, cik nedroši ir paredzējumi, gan arī par to, ka tie neklūst precīzāki. Pat tad, kad ir iespējams kaut ko paredzēt, konstatēt draudu intensitāti ir grūti. Kodolatbaidīšanas loģika parāda šīs grūtības, mēģinot izsvērt, kāda ir vidēju draudu lielas iespējamības ietekme salīdzinājumā ar ļoti lielu draudu mazu iespējamību.¹⁷

Draudiem ir arī vēsturiskā dimensija, kas vēl vairāk sarežģī šo draudu izvērtēšanu. Viens no šīs dimensijas aspektiem ir tas, kā draudus uztver. Draudus, kuros ieskanas valsts vēsturiskā pieredze, var pastiprināt tās izraisītais sakāpināts jūtīgums. Krievi baidās, ka viņu zemi varētu iekarot, jo Krieviju 13. gadsimtā pakļāva mongoļi, tā piedzīvoja trīs milzīgus iebrukumus no rietumiem 1812., 1915. un 1941. gadā. Francūzi baidās no vāciešu uzbrukuma, jo viņus ietekmē 1870., 1914. un 1940. gada pieredze. Amerikāņus biedē pēkšņs uzbrukums, jo viņi atceras Pērlhārboru. Japāņi, tāpat kā briti, baidās no blokādes, jo gan japāņiem, gan britiem ienaidnieku zemūdenes ir iznīcinājušas tirdzniecības floti. Briti jūtīgi uztver diktatoru draudus, jo viņus Mīnhenē apmulgoja Hitlers. Vāciešus biedē inflācija, jo viņi atceras divdesmito gadu pieredzi. Grieķi baidās no turkiem, un šo baiļu iemesli ir meklējami pirms daudziem gadu simtiem, pat pirms Bizantijas krišanas 1453. gadā. Šādas bailes viegli aptumšo racionālus spriedumus, un tā rezultātā noteikta veida draudiem tiek piešķirta lielāka nozīme nekā tas objektīvi būtu nepieciešams.

Vēl viens draudu vēsturiskais aspekts ir tas, ka laika gaitā tie mainās līdz ar jaunu draudu līdzekļu parādīšanos un valstu evolūciju, kas izmaina

¹⁷ Sk. Barry Buzan, *An Introduction to Strategic Studies* (London: Macmillan, 1987), 12. nod.

to vājās vietas. Remons Arons (*Raymond Aron*) šo fenomenu dēvē par «pārmaiņu likumu», saskaņā ar kuru, kā viņš teicis, «teritorijas militārā, demogrāfiskā vai ekonomiskā vērtība mainās vienlaikus ar cīņas un ražošanas paņēmieniem, vienlaikus ar cilvēku attiecībām un institūcijām»¹⁸. Militāro tehnoloģiju var minēt kā visvienkāršāko, bet ne vienīgo šā viedokļa piemēru. Katram vēstures periodam ir raksturīgi noteikta tipa ieroči, un šo ieroču konkrētās iespējas lielā mērā ietekmē to militārās drošības problēmu raksturu, ar kurām valsts sastopas attiecīgā laikā. Ja aizsardzības līdzekļi nepārtraukti netiek attīstīti, lai tie atbilstu jaunajām iespējām, militārā drošība strauji samazinās. Piļu un pilsētu mūri deva pietiekami lielu militāro drošību pirms pulvera un lielgabalu izgudrošanas, taču augstās un samērā plānās sienas, kuras bija paredzētas pirmspulvera laiku aplenkuma tehnoloģijām, izrādījās ideāls mērķis artilērijai. Arī Lielbritāniju vairākus gadsimtus sargāja tās līnijkuģu koka borti, taču sakarā ar daudziem atklājumiem tvaika enerģijas, metāla konstrukciju un artilērijas jomā 19. gadsimta vidū šādi kuģi izrādījās novecojuši. Ap 1870. gadu tikai vieglprātis būtu iedomājies riskēt un doties jūrā buru kuģī ar koka korpusu, lai uzsāktu nopietnu cīņu ar ienaidnieku, kura rīcībā bija moderni jūras kara spēki. Tamlīdzīgas pārmaiņas ietekmē visu sistēmu, jo tas, kurš pirmais ievieš jaunu militāro tehniku, bauda izšķirošas priekšrocības salīdzinājumā ar tiem, kuri nespēj pielāgoties šīm pārmaiņām.¹⁹

Līdz ar norisēm valstu iekšējās struktūrās laika gaitā mainās arī politisko un ekonomisko draudu raksturs. Daudzviet pasaulē, piemēram, teritoriālie draudi ir mazinājušies, jo vēsturiskā nacionālisma tendence ir padarījusi zemi un nāciju par identiskiem jēdzieniem, tādējādi padarot aneksiju par politiski mazāk pieņemamu. Šī situācija būtiski atšķiras no tās situācijas, kāda dominēja 19., 18. gadsimtā un agrākos gadsimtos, kad robežas bija daudz nepastāvīgākas un teritoriālo pārmaiņu galvenā nozīme bija tā, ka šīs pārmaiņas iespaidoja spēku līdzsvaru. Ņemiet vērā, piemēram, grūtības, kādas Izraēlai ir jāpārvar, lai panāktu savu teritoriālo iekarojumu likumīgu atzīšanu. Arī pāreja no varas formām, kas balstās uz mantošanas principiem, uz varas formām, kuru pamatā ir pārstāvība un/vai ideoloģija, mainīja politisko draudu galvenās iezīmes. Centrālo

¹⁸ Citēts grāmatā: Frank N. Trager and Philip S. Kronenberg (eds.), *National Security and American Society: Theory, process and policy* (Lawrence: University Press of Kansas, 1973), 59. lpp.

¹⁹ Šā temata sīku apskatu un ieskatu avotos sk. Buzan, citētajā darbā (17. piezīme), 2.–4. nod.

vietu vairs neieņem strīdi par varas mantošanas tiesību ģeoloģiju, kā tas bija savulaik, kad iekšpolitiku no ārpolitikas atdalīja neskaidra robežšķirtne. Tagad savstarpēja iekļaušanās notiek plašākā politisko frakciju, partiju politikas, vēlēšanu, nemieru kontekstā, kā arī manipulējot ar sabiedrisko domu. Draudi, ka no ārienes varētu iekļauties valdošās ģimenes lietās, ir kļuvuši par draudiem, ka no ārpusē varētu tikt demoralizētas masas.

Ekonomisko draudu raksturs ir mainījies ne tikai tādēļ, ka valstis mazāk paļaujas uz spēju saglabāt iekšējās labklājības līmeni, bet arī tādēļ, ka saskaņā ar mūsdienu ekonomiskajām prasībām ir mainījies tirdzniecības materiālu raksturs un ieguves avoti. Nafta, minerālūdas, datori un automašīnas ir kļuvuši par galveno tirdzniecības precī, nomainot zīdu, tēju, opiju un kokmateriālus kuģu būvei, lai gan daudzas preces, piemēram, pārtikas preces, nauda, ieroči un tekstilijas, joprojām ir saglabājušas savu nozīmi. Gan šīs pārmaiņas, gan arī valstu ekonomiskās lomas un potenciāla nepārtrauktā attīstība rada dinamisku interešu un vāriguma modeli, kuru nepieciešams nepārtraukti pārskatīt un pielāgot jaunajiem apstākļiem, ņemot vērā ekonomiskos draudus. Padomju Savienību zināmā mērā varēja apdraudēt pārtikas un modernu tehnoloģiju embargo, Savienotās Valstis – naftas eksporta ierobežojums vai krasas pārmaiņas ārzemju kapitāla ieplūšanā valstī. Lielbritāniju, kā to parādīja 1956. gada Suecas krīze, var apdraudēt finansiāls spiediens, un daudzas, sevišķi «trešās pasaules» valstis sāpīgi izjūt cenu manipulācijas, izmaiņas viņu eksportēto preču pieprasījumā un šantāžēšanu kredītu piešķiršanā. Tā kā padziļinās visas sistēmas savstarpējā atkarība, ekonomiskie draudi, piemēram, kredītu izmaksas pārtraukšana uz laiku, izspiešana no tirgiem un galveno importa preču neiepiršana, var kļūt tikpat strauji un bīstami, cik savulaik bija militārie draudi. Taču jāpiebilst, ka diezgan maz ir tādu valstu, kuras ir tik ietekmīgas starptautiskajā ekonomikā, lai šādi izmantotu ekonomiskos draudus.

<i>Zema intensitāte</i>	<i>Augsta intensitāte</i>
Difūzi	Konkrēti
Tāli (telpā)	Tuvi (telpā)
Tāli (laikā)	Tuvi (laikā)
Maza iespējamība	Liela iespējamība
Nelielas sekas	Lielas sekas
Vēsturiski neitrāli	Vēsturisku apstākļu pastiprināti

3. 2. shēma. Draudu intensitāte

3. 2. shēmā ir attēlota aplūkoto faktoru ietekme uz draudu intensitāti, tātad arī uz to, vai šos draudus var uzskatīt par nacionālās drošības problēmu.

SECINĀJUMI. DRAUDU NENOTEIKTĪBA

Lielākā daļa starptautiskajā arēnā pastāvošo draudu ietver sevī milzum daudz sarežģītu faktoru, kas padara gan šo draudu tiešo iznākumu, gan to izraisītās tālākās sekas visai nenoteiktas. Šī sarežģītība palielinās, kad savstarpēji sāk iedarboties draudi un pret tiem vērstie pasākumi. Šo procesu visskaidrāk atspoguļo bruņošanās sacensība un tirdznieciskie kari. Pat tādā gadījumā, ja informācija nebūtu ierobežota un sagrozīta, kā tas parasti ir, un pat ja subjektīvā uztvere atbilstu realitātei, kas bieži vien tā nav, draudu komplikētība nedod iespēju tos precīzi paredzēt un novērtēt. Objektīvi vērtējot, mazāk svarīgi notikumi, piemēram, Padomju Savienības ieviestie ierobežojumi iebraukšanai Rietumberlinē, var iegūt lielu simbolisku nozīmi Padomju Savienības un Amerikas savstarpējos rēķinos. Bet tādus objektīvi pastāvošus milzīgus draudus kā globālas klimata izmaiņas prioritāšu ziņā var atvirzīt to difūzā, nenoteiktā un netradicionālā rakstura dēļ. Arī birokrātiskās tradīcijas, inertums un darba dalīšana ietekmē šo procesu. Lielākajā daļā valstu birokrātiskais aparāts vairāk ir sagatavots reaģēt uz militāra rakstura draudiem, nevis uz draudiem videi.

Šīm problēmām pievienojas vēl viena, proti, tiem, kuru pārziņā ir nacionālā drošība, piemīt dabiska tieksme darīt visu iespējamo, lai sagatavotos uz vislaunāko. Launākā varianta scenāriju metodei ir vairākas priekšrocības, proti, tā ne tikai atspoguļo saprātīgu neuzticību pārējiem sistēmas dalībniekiem, ko it viegli attaisnot ar atsaukšanos uz vēsturisko pieredzi, bet arī rada stingru pozīciju cīņā par resursu sadalījumu valsts iekšienē. Amerikas Savienoto Valstu bruņotie spēki neapšaubāmi ir bijis viens no lielākajiem padomju bruņoto spēku stipruma un efektivitātes aizstāvjiem.²⁰ Varētu pat apgalvot, ka valstīm ir nepieciešams, lai tās apdraud. Ja nepastāvētu nekādi draudi, izzustu daļa no Hobsa izvirzītajām valsts pamatfunkcijām. Ņemot vērā valstu un starptautiskās sistēmas savstarpēji veidojošo raksturu, šī loģika var novest vai nu pie anarhiskas utopijas, vai arī pie valsts varas sabrukuma un pilsonisku nekārtību veidošanās.

²⁰ Sk., piemēram, *Soviet Military Power*, US Department of Defense, ikgadējs izdevums.

No sacītā izriet, ka nacionālā nedrošība ir ļoti sarežģīts fenomens. Katra valsts zināmā mērā atrodas draudu kosmosa centrā. Šie draudi raksturo valsts nedrošību atkarībā no tā, kā tie ietekmē valsts svarīgās sfēras un vai nacionālo drošību definē kā politisku problēmu. Diemžēl tie neveido skaidri saskatāmu, pastāvīgu un salīdzināmu risku uzskaitījumu, kā tas ir šaha vai bridža spēlē. Tā kā starptautiska rakstura draudi ir tik neskaidri un zināšanas par tiem ierobežotas, valsts drošības politikas veidošana pēc definīcijas ir ļoti nepilnīga māksla. Šo politiku ir nepieciešams aizvien no jauna pārskatīt un izvērtēt, tāpat kā kritērijus, pēc kuriem var secināt, kad draudi kļuvuši tik stipri, lai attaisnotu pretdarbību. Tā kā draudus var saskatīt it visur un tā kā nacionālās drošības resursi ir ierobežoti, rodas nepieciešamība noteikt kādu robežliniju, aiz kuras apdraudējums ir uzskatāms vai nu par nesvarīgu, vai par tādu, kuru vajag vienīgi novērot.

Tomēr iespējamaiz izvēles spektrs ir visai plašs, jo atkarībā no tā, cik lieli ir resursi un vai ir vēlēšanās tos piešķirt nacionālajai drošībai, pastāv iespēja izvēlēties vai nu relatīvi pasīvu nogaidīšanas politiku, līdz draudi kļūst bīstami, vai arī relatīvi aktīvu cīņu pret šiem draudiem, kamēr tie vēl ir mazi vai tikai potenciāli. Teorētiski aktīvai politikai nav robežu, tādēļ ka draudu daudzums pieaug, jo neatlaidīgāk tos meklē, jo pastāv tendence orientēties uz ļaunāko notikumu attīstības scenāriju. Tas rada izsūkuma, paranojas un agresīva paštēla veidošanas briesmas, kā arī nevajadzīgu interesi par maznozīmīgiem draudiem, kuri neizraisītu nopietnas problēmas, ja tiem nepievērstu uzmanību. No otras puses, pārāk pasīva politika rada briesmas, ka draudi var kļūt nenovēršami, vai arī tos nāksies novērst, maksājot dārgu cenu. Taču šai pasīvajai politikai ir arī vēra ņemamas priekšrocības, proti, tā ļauj nopietnus draudus atšķirt no mazāk nozīmīgiem draudiem. ASV politikā zināmā mērā ir izpaudušās abas šīs galējības: ārkārtīgi pasīva politika divdesmitajos un trīsdesmitajos gados līdz brīdim, kad tika bombardēta Pērlhārbora un bija nepieciešams izvērst plašu karadarbību, lai mainītu notikumu virzību; sevišķi aktīva politika izpaudās pēc 1947. gada, kad draudus Savienoto Valstu drošībai saskatīja gandrīz vai katrā pasaules nostūrī.²¹

²¹ Stenlijs Hofmans izdarījis interesantu secinājumu, proti, ka drošības politikas darbības rādiuss paplašinās, ne tikai pieaugot valsts varenībai, bet arī augot izpratnei par draudiem un vāriģumu. Viņš uzskatīja, ka Padomju Savienības drošības politikas darbības rādiuss ir paplašinājies pirmā iemesla dēļ, bet Savienoto Valstu – otrā iemesla dēļ. Sk. «Security in an age of turbulence: means of response», grām.: «Third World conflict and international security», Part II *Adelphi Papers*, no. 167 (London: IISS, 1981), 4.–5. lpp.

Tā kā draudus var izvērtēt tikai attieksmē pret kādu valsti, kas varētu kļūt par to mērķi, tad, izstrādājot drošības politiku, ir jāņem vērā ne tikai paši draudi, bet arī valsts kā drošības objekta vājās vietas. Tas nav vienkārši, it sevišķi vājām valstīm. Cēloņu un seku attiecības, kādas pastāv starp draudiem un vārgumu, labākajā gadījumā nav pietiekami izprastas pat situācijā, kad runa ir par tādu relatīvi fiksējamu draudu veidu kā militārs uzbrukums. Aukstā kara laikā neviens nezināja, kā izvērtīsies Padomju Savienības uzbrukums Rietumeiropai, tāpat kā neviens nezināja, ka Pirmais pasaules karš nonāks strupceļā tranšējās vai ka Otrais pasaules karš nesāksies ar gāzu uzbrukumiem pilsētām no gaisa. Ekonomisko un politisko draudu gadījumā daudz grūtāk ir atšķirt draudus no normālas vai vismaz akceptējamās darbības. Jebkurā saprātīgā drošības politikā, kā ieteikts šīs nodaļas sākumā, uz draudiem jāreaģē abējādi: gan jāvērsas pret tiem tad, kad tie rodas, piemēram, samazinot vārgumu, sagatavojoties aizsardzībai pret iebrukumu; gan arī jācenšas likvidēt to cēloņus, piemēram, mēģinot rast konflikta mierīgu risinājumu. 8. nodaļā sīkāk tiks apskatītas tās problēmas, ko valsts drošības politikas veidošanai rada draudu lielā noteiktība.

4. nodaļa

DROŠĪBA UN STARPTAUTISKĀ POLITISKĀ SISTĒMA

Pirmajās trijās nodaļās uzmanības tika pievērsta lielās starptautisko attiecību spēles atsevišķo daļu īpašību izklāstam. Šajā nodaļā un nākamajās divās nodaļās runāsim par pašu skatuvi, saprotot ar to sistēmas, kuru ietvaros valsts funkcionē un kuras ietekmē valstu rīcību.

STARPTAUTISKĀS ANARHIJAS BŪTĪBA

Tā kā valstis pēc savas būtības ir politiski veidojumi, to vides vissvarīgākā sastāvdaļa ir starptautiskā politiskā sistēma. Starp valstīm un sistēmu pastāvošā politiskā saikne tiešām ir tik intīma, ka mums draud iespēja nopietni maldīties, pat vienkārši aplūkojot valstis un starptautisko sistēmu kā atsevišķas vienības. Kaut arī valstis un starptautiskā sistēma dažu analītisku mērķu labad ir skaidri atšķiramas, tās aizvien pārstāv politiskā fenomena pretējās puses. Starptautiskā politiskā sistēma ir anarhiska, tas nozīmē, ka galvenā tai raksturīgā iezīme ir tā ka, tajā nav nekādas pār visu sistēmu pāri stāvošas valdības. Valstu galvenā, tām raksturīgā īpašība ir suverenitāte jeb šo valstu nevelēšanās atzīt jebkādu pāri tām stāvošu augstāku politiskās varas avotu. Tādējādi valsts būtība nosaka starptautiskās politiskās sistēmas raksturu, savukārt politiskās sistēmas būtība atspoguļo valsts raksturu. Ja šajā politiskajā sistēmā ietilpstošās valstis ir suverēnas, tad šai sistēmai jābūt anarhiskai, un, ja sistēma ir anarhiska, tās dalībniekiem jānoraida pār visu sistēmu pāri stāvoša pārvaldes forma.

Šī saikne ir daudz kas vairāk nekā veikla tautoloģija. Tas nozīmē, ka valsts un sistēmas līmeņi nav atdalāmi viens no otra un ka problēmas, ku-

ras rada sistēmas anarhiskais raksturs, nav aplūkojamas tikai sistēmas ietvaros. Ja pieņem, ka starptautiskā anarhija ir kritizējama kā sistēma, tad nevar nekritizēt šajā sistēmā ietilpstošo valstu pamatiezīmes. Ja uzskata, ka valstis ir vēlamākā un galvenā cilvēku politiskās organizācijas forma, tad anarhija ir nepieciešamās un nenovēršamās sistēmiskās sekas. Raugoties no vēsturiskā viedokļa, nozīmīgas ir gan suverēnas valstis, gan starptautiskā anarhija, jo tās rada un veido viena otru. Definējot un aizsargājot sevi, valstis veido un uztur anarhisku sistēmu. Savukārt anarhiskā sistēma izveido struktūru, kas rada politisko vidi, kurā valda valstu sāncensība un pašaušanās uz saviem spēkiem un kurā valstīm nākas darboties. Šī dinamiskā mijiedarbība sākas ar brīdi, kad svešas cilvēku sabiedrības pirmo reizi cita ar citu nodibina kontaktus, un tad arī sāk darboties sistēmas ideja. Tā pārstās darboties tikai tad, kad starptautiskā anarhija pavērs ceļu pasaules valstij, taču tas tik drīz nenotiks. Starp šo sākuma un beigu posmu anarhijas ilgtspēju uztur savstarpēji veidojošā valsts un sistēmas struktūru dinamika.¹

Alternatīvas anarhiskai politiskai sistēmai ir vai nu jebkādas sistēmas trūkums, vai kaut kāda veida unitāra sistēma, tāda kā pasaules impērija vai

¹ Par vēsturiskajām saiknēm starp valsti un sistēmu sk. William McNeil, *The Rise of the West: A history of the human community* (Chicago: University of Chicago Press, 1963). Par starptautiskās anarhijas ilgtspēju un daudzveidību sk. Barry Buzan, «Peace, power and security: contending concepts in the study of international relations», *Journal of Peace Research*, 21: 2 (1984). Par teoriju sk. Kenneth Waltz, *Theory of International Politics* (Reading, Mass.: Addison – Wesley, 1979), 4.–6. nodaļu; kā arī Barry Buzan, Charles Jones and Richard Little, *The Logic of Anarchy. New directions in world politics* (New York: Columbia University Press, 1993). Sk. arī Richard K. Ashley, *The Political Economy of War and Peace* (London: Pinter, 1980), 1. nod., īpaši 48.–49. lpp. un Oran R. Young, «Anarchy and social choice: reflections on the international polity», *World Politics*, 30: 2 (1978). Ļoti noderīgu diskusiju par suverenitāti un anarhiju sk. John G. Ruggie, «Continuity and transformation in the world polity: toward a neo–realist synthesis», *World Politics*, 35: 2 (1983). Džons Ragijs pēta viduslaiku sistēmu kā starptautiskas anarhijas formu. Saskaņā ar viņa viedokli nevar piekrist lakoniskajam formulējumam, ka suverenitāte nosaka anarhiju un anarhija nosaka suverenitāti. Apgalvojuma pirmā daļa ir pieņemama, bet otrā – nav. Anarhija varētu noteikt nošķirtu suverēnu vienību sistēmu, bet anarhija tikpat labi var izteikt sevi vairākās jauktās formās, kāda bija viduslaiku sistēma, kurā subjekti nebija suverenitāti apkopojuši īpašās vienībās. Šis arguments neapšaubā manu secinājumu, ka suverenitāte un anarhija ir uzskatāma par vienas atsevišķas parādības diviem aspektiem. Anarhisku struktūru nevar aizvietot, kamēr pastāv valstis, kas to veido. Šis vienādojums ir mazliet neskaidrāks pretējā virzienā: valstis varētu sevi pārveidot, nelikvidējot anarhisko sistēmas struktūru (teiksim, atgriežoties pie kādas neoviduslaiku slāņainas, daļējas suverenitātes formas), bet, pārveidojot šīs valstis, anarhiju varētu aizvietot (piemēram, pakļaut valstis pasaules federācijai). Šā temata dziļāku izpēti sk. B. Buzans, Č. Džounss un R. Litls, turpat.

pasaules federācija. Šķiet, ka neviena no tām nav iespējama. Ja nenotiks gigantiska katastrofa, piemēram, kodolkarš, cilvēce neatgriezīsies pie pirmsanarhiskās sistēmas, kurā politisko vienību savstarpējo kontaktu līmenis ir pārāk zems, lai to varētu dēvēt par starptautisku politisko sistēmu. Un otrādi, ne pašreizējie apstākļi, ne acimredzamās tendences nav labvēlīgas virzībai uz pasaules valdību. Varas sadalījums ir kļuvis difūzāks, un neatkarīgo valstu skaits ir pieaudzis, nevis samazinājies, tādējādi abas šīs tendences attālina iespēju, ka varētu notikt apvienošanās kādā hegemoniskā vai impērijas tipa sistēmā. Nekas arī neliecina par pietiekami lielu politisko vienprātību attiecībā uz organizējošo ideoloģiju, kuru varētu ņemt par pamatu, veidojot federatīvu globālu sabiedrību. Lielākajā planētas daļā nacionālisms un reliģija joprojām ir spēcīgi politiskās fragmentācijas avoti. Komunisma pretenzijas kļūt par transcendentu vienojošu ideoloģiju ir cietušas sakāvi. Kapitālisms vēsturiski ir saistīts ar anarhisku struktūru. Gribot negribot starptautiskajā politiskajā struktūrā dominē anarhija.

Nemot vērā šo faktu, anarhijas raksturu ir nepieciešams izpētīt sīkāk, lai saprastu tās lomu nacionālās drošības problēmā. Izvēle starp anarhiju un pasaules valdību (hierarhiju) ir izvēle nevis starp nedrošību un drošību, bet gan starp drošības problēmas dažādiem veidiem. Anarhijā šo problēmu izraisa vardarbības un intervences draudi, kurus valstis rada cita citai. Politiskā dinamika parasti ir oligarhiska, sistēmā dominējošās ir attiecības starp relatīvi mazu lielvaru grupu. Hierarhiskā sistēmā problēmas rodas pasaules valsts iekšienē un izpaužas kā strīdi par kontroli un varas sadalījumu, kā tas notika Romas un Ķīnas «pasaules» impērijās. Anarhija tomēr ir politiski emocionāls koncepts. Tā tiek definēta kā augstāka varas avota trūkums, kas norāda, ka tas ir negatīvs stāvoklis, tāpat kā nabadzība un slimība, kurām raksturīgs kādas pozitīvas vai normāli vērtējamas īpašības trūkums. Populārais priekšstats par anarhiju kā par haosu un nekārtībām pastiprina šo negatīvo iespaidu. Šis prevalējošais uzskats par anarhiju rada maldinošu priekšstatu par to, kā funkcionē starptautiskā sistēma.

Kā jau teikts ievadā (sk. 39. lpp.), runājot par starptautisko sistēmu, anarhija būtu jālieto precīzā šā vārda nozīmē, lai raksturotu šo sistēmu kā tādu, kurā nav centralizētas vadības. Šis centralizētas vadības trūkums atspoguļo struktūras stāvokli, kas veicina konkurences attiecības, taču no tā neizriet haoss vai nekārtības. Tam, ka anarhija tiek saistīta ar haosu, pamatā ir T. Hobsa priekšstats par cilvēku sabiedrību dabiskajā stāvoklī.² Šā-

² Thomas Hobbes, *Leviathan* (Harmondsworth: Penquin, 1968), 13. nod.

dos apstākļos, kā arī tā iemesla dēļ, ka indivīdi ir ļoti vārīgi, šķiet visai iespējams, ka anarhija var novest līdz haosam. Bet, kā jau iepriekš teikts, indivīdu un valsts līdzība ir daudzējādā ziņā maldinoša, tāpēc nav izmantojama, lai vilktu paralēles ar valstīm. Starp valstīm pastāvošā anarhija var vai nevar novest līdz haosam, taču nav obligāti, lai tas notiktu, un šāda iespējamība ir niecīga. Tā kā valstis ir daudz lielākas, ilgtspējīgākas, vieglāk aizsargājamas, noslēgtākas, mazākā skaitā un ne tik mobilas kā indivīdi, tad anarhiskai valstu sistēmai ir daudz lielākas iespējas izvairīties no haosa nekā starp indivīdiem pastāvošai līdzīgai sistēmai.

Tādēļ starptautiskās anarhijas struktūra automātiski neizvirza vienu vienīgo primāro īpašību (haosu) par noteicošo suverēnu valstu sistēmā pastāvošajās attiecībās. Tā vietā šī struktūra vienkārši nosaka šādu attiecību galvenās politiskās īpašības (sadrumsstatotība, sāncensība). Šo politisko īpašību noteiktajos ietvaros var rasties vai var tikt veidots milzīgi plašs starptautisko attiecību modeļu un īpašību spektrs. Analizējot drošību sistēmas līmeni, ir būtiski tas, ka viena vienīga struktūras forma var izpausties visai daudzveidīgi. Tas nozīmē, ka starptautiskā anarhija pati par sevi nav drošības problēmas galvenā sastāvdaļa. Tā vietā, lai anarhiju uzskatītu par risināmu problēmu, daudz pareizāk un lietderīgāk būtu uzlūkot to par drošības problēmas izpausmes formu. Tā kā anarhija ir tikai forma, nevis problēma, tās likvidēšana nav nedz nepieciešama, nedz vēlama nedrošības problēmas risināšanā. Tā kā anarhija ir ilgtspējīga, reāli eksistējoša un daudzveidīga, daudz kas runā par labu anarhijai kā struktūrai, kuras ietvaros var meklēt nedrošības problēmas risinājumu.

Anarhija nosaka formu, kuras ietvaros jārod pieeja gandrīz visām iespējamām drošības problēmām un to risinājumiem. Lai gan sistēmai var būt viena vienota struktūra, kā tas ir anarhijai, šīs struktūras pārzināšana pati par sevi neļauj izdarīt secinājumu par drošības attiecību detalizētu raksturu tās ietvaros. Anarhija nenosaka rezultātus visā spektrā no nedrošības līdz drošībai, taču tā nepieļauj, lai kāda no šīm galējībām valdītu pār sistēmu kopumā (lai gan tā var dominēt kādā no tās daļām). Starptautiskajā anarhijā ekstrēma, sistēmas mēroga nedrošība gandrīz nav iespējama, jo, kā teikts 1. nodaļā, valsts struktūras lielākoties aizsargā vairumu cilvēku pret T. Hobsa formulēto vārīguma biedu. Arī absolūta drošība ir gandrīz neiespējama, jo anarhijas politiskā sadrumstatotība vienmēr ietver iespēju, ka kāds subjekts vērsīsies pret kāda cita subjekta pamatinteresēm. Katrā ziņā absolūta drošība tik un tā nav sasniedzama, un cilvēku sabiedrība reti kad ir pēc tās alkusi. Pa vidu starp šīm galējībām anarhijas apstākļos ir

iespējami jebkādi drošības veidi. Šis secinājums liek uzdot šādus jautājumus: «Kādi faktori nosaka atšķirības? Kādi dzīves apstākļi vai kvalitātes pazemina vai pazemina drošības līmeņus starptautiskajā sistēmā?»

Mēģinājums kaut īsi ieskicēt atbildes uz šiem jautājumiem tālāk aizņems šīs grāmatas lielāko daļu, kā arī prasīs ielūkoties daudzās svarīgākajās starptautiskajiem pētījumiem veltītās literatūras jomās. Visīsākā atbilde ir tā, ka nav iespējams izprast drošības problēmu, neizprotot starptautiskās sistēmas darbību un struktūru kopumā. Šajā nodaļā vispārīgos vilcienos tiks aplūkoti politiskie mainīgie lielumi, izņemot reģionālās drošības problēmu, kuru ir nepieciešams iztirzāt plašāk, tādēļ tai ir veltīta īpaša nodaļa. 6. nodaļā tiks aplūkoti ekonomiskie mainīgie lielumi, bet 7. un 8. nodaļā – militārie.

Problēmas iztirzāšana ir jāsāk ar anarhijas saistību ar sistēmas ideju. K. Volca dotā sistēmas definīcija, kurā ir ietverta doma, ka sistēma sastāv no vienībām, mijiedarbības un struktūras, palīdz skaidri aplūkot šo saistību pareizā perspektīvā.³ Anarhija ir sistēmas strukturāls komponents. Tā atklāj gan to, kā ir izkārtotas struktūras sastāvdaļas vai vienības (šajā gadījumā – valstis), gan to, kādas ir to savstarpējās attiecības. Viss, ko tā pasaka par pašām vienībām, ir tas, ka tās ir vismaz divas un ka tās neatzīst pār visu sistēmu pāri stāvošu valdību. Viss, ko tā pasaka par mijiedarbību, ir tas, ka šī mijiedarbība ir pietiekama, lai piešķirtu jēgu sistēmas idejai. Ir pilnīgi skaidrs, ka dažādām anarhiskām sistēmām ir pavēries plašs darbības lauks gan vienību iespēju ziņā, gan to mijiedarbības jomā. Anarhisku sistēmu var veidot 2 valstis, 200 vai 2000 valstu. Par sistēmu, kura ietver divas valstis, gandrīz neklūdīgi var teikt, ka tās abas ir lielvalstis, bet, sastāvdaļu skaitam pieaugot, palielinās arī iespēja, ka politiskā sadrumstalotība atspoguļos nevienmērīgo varas sadalījumu.

Mūsdienu sistēmā ir mazāk par 200 valstīm, taču jebkurš saprātīgs to varas salīdzinājums parāda, ka visspēcīgākās un visvājākās valstis atdala vairākas varas pakāpes. Ja sistēmā valstu skaits ir lielāks, tad to ģeogrāfiskā daudzveidība un vēsturiskā virzība uzvedina uz domām, ka vara ir vienādi sadalīta un ka tā, visticamāk, ir sadalīta starp dažiem spēcīgiem un daudziem vājiem dalībniekiem. Šādas variācijas visai būtiski maina drošības attiecību raksturu sistēmas iekšienē. Šim jautājumam veltītie pētījumi tiks aplūkoti turpmāk.

³ Waltz, citētajā darbā (1. piezīme), 79.–80. lpp., Buzan in Buzan, Jones and Little, citētajā darbā (1. piezīme).

Atšķirības mijiedarbības intensitātē ir vienlīdz svarīgas, mēģinot raksturot anarhijas ietekmi uz drošību. Iespējams, ka sistēmas radīšanai nepieciešamais mijiedarbības līmenis ir diezgan zems.⁴ Starptautiskas sistēmas pastāv pat tad, ja mijiedarbības ātrumu un intensitāti ierobežo zirgu transporta un burukuģu iespējas. Mijiedarbības tehnoloģijas būtiski ietekmē draudu un vārīguma dialektiku. Neliela transportlīdzekļu celtniecība, lēna un nedroša komunikācija ierobežo tirdzniecības, kapitālieguldījumu un karadarbības iespējas. Tas rada stratēģisku vidi ar daudzām to izolējošām īpašībām, kam par labu ilustrāciju kalpo ilgā vēsture pirms 1500. gada, kad kontakti starp lielo civilizācijas centru – Ķīnu un pārējiem civilizācijas centriem – Dienvidāziju, Tuvajiem Austrumiem un Eiropu, bija ļoti vāji attīstīti.

Salīdziniet, piemēram, ekonomiskās, sociālās un militārās mijiedarbības intensitāti pasaules mērogā laikposmā no 15. gadsimta līdz 20. gadsimta beigām. Mūsdienās mijiedarbības modelis ir kļuvis nepieredzēti blīvs. Blīvumu palielina augošā cilvēku skaits, pieaugošo tehnoloģisko, organizatorisko un finansiālo iespēju, kā arī darbības stimulu kombinācija. Blīvums nozīmē to, ka vairāk cilvēku dara vairāk lietu. Tādējādi cilvēku aktivitāte apzināti (reklāma, propaganda, tirdzniecība, karš) vai neapzināti (satiksmes negadījumi, troksnis, bezdarbs, kultūras imperiālisms), pozitīvi (tirdzniecība, zināšanas) vai negatīvi (vides piesārņošana, ekonomikas depresija) aizvien vairāk apdraud citu cilvēku eksistences priekšnoteikumus.

Pieaugošais blīvums ir vērojams vairumā drošības sektoru. Militārais potenciāls ir sasniedzis līmeni, kurā galvenās lielvalstis var gan iesaistīt konfliktā visu planētu, gan radīt tādus postījumus, kas iznīcinātu cilvēci. Politikas jomā idejas izplatās globāli. Par ierastu parādību jau ir kļuvusi dažādu problēmu apspriešana pasaules vai reģionālos forumos, un industriāli attīstīto valstu demokrātiju modelis zināmā mērā ir kļuvis par visas pasaules attīstības Svēto Grālu, kaut gan šī attīstība notiek pa dažādiem ceļiem.⁵ Ekonomiskā pasaule arvien vairāk iesaistās globālajā ražošanas, tirdzniecības un finansu tirgū, kura aprites sistēma ir aizvien efektīvāks transporta tīkls uz zemes, pa jūru un gaisu un kura nervu sistēma ir pasaules interneta tīkls un datu apstrādes iekārtas. Apkārtējās vides jomā cilvēka darbības galarezultāts izraisa reģionāla un globāla mēroga sekas, turklāt šajā procesā veidojas kopīgi likteņi un rodas nepieciešamība kopīgi rīkoties.

⁴ Sk. B. Buzans (iepriekšējā piezīme).

⁵ Theodore H. Von Laue, *The World Revolution of Westernization: The twentieth century in global perspective* (New York: Oxford University Press, 1987).

Blīvuma modelis lidzinās varas modelim, jo tos raksturo nevienmērīgs sadalījums. Abi korelē ar valstu sadalījumu attīstītās un jaunattīstības valstīs. Tomēr tie atšķiras, jo blīvuma modelis ir aptverošāks un mazāk sadrumstalojošs nekā varas sadalījuma modelis. Lielajiem varas centriem ir raksturīga nošķirtība un politiskas fragmentācijas pastiprināšanās. Blīvums pēc definīcijas ir tas, kas varas centrus sasaista kopā. Ja nenotiks lielākas pasaules mēroga katastrofas, var sagaidīt, ka blīvums aizvien palielināsies.

Kā šis pieaugošais blīvums ietekmē vispārējo starptautisko attiecību raksturu anarhiskā struktūrā? Šis jautājums izgaismo starptautiskās sistēmas liberālā (un pēdējā laikā arī neoliberālā) uzskata galvenās nostādnes.⁶ Pieaugoša blīvuma principiālā politiskā ietekme paaugstina plaša spektra savstarpējās atkarības līmeni starp valstīm. Militārajā jomā valstu izdzīvošana ir atkarīga no to sāncensu savdabības, it sevišķi savstarpējās kodolatbaidīšanas kontekstā. Ekonomikas jomā valstu labklājība un attīstība ir atkarīga no tādām kompleksām struktūrām kā pieejamība ārējiem tirgiem, resursiem un kredītiem. Apkārtējās vides jomā tās aizvien vairāk ir atkarīgas cita no citas, lai ierobežotu ekoloģiski postošu darbību. Savstarpējā atkarība padara šīs attiecības pārāk nozīmīgas, lai tās sarautu. Šī atkarība paver valstīm ļoti plašas iespējas, kā ietekmēt citai citas uzvedību. Savstarpējā atkarība nemazina konfliktu iespēju, tā var tos pastiprināt, jo valstīm rodas daudz plašāks problēmu klāsts, kurās to intereses un apstākļi atšķiras. Bet tur, kur savstarpējā atkarība ir liela, tai vajadzētu samazināt vēlmi lietot militāru spēku. Dārgi maksā ne tikai militāra spēka izmantošana, bet arī tās sekas. Turklāt militārs spēks nav labākais līdzeklis, kuru izmantot, risinot daudzas savstarpējās atkarības problēmas.⁷

Šādi spriežot, nonākam pie secinājuma, ka pieaugošam blīvumam, ja viss pārējais neatšķiras, ir tendence mazināt militārās drošības lomu ārpolitikas problēmu risināšanā un palielināt drošības nemilitāro aspektu nozīmi. Pieaugoša blīvuma radītā dabiskā spriedze būtiski atšķiras no tās, kādu rada militārās drošības prasība: «Rūpējies par sevi pats!» Tā izvirza daudz ekonomiskāku prasību: «Specializējies!»⁸ Šī tendence ir skaidri saskatāma tādu pamata rūpniecības nozaru kā tērauda ražošanas un kuģubūves aiziešanā no rūpnieciski attīstītajām valstīm un tādu svarīgu preču kā

⁶ Robert O. Keohane and Joseph S. Nye, *Power and Independence* (Boston: Little Brown, 1977) un «Power and interdependence revisited», *International Organization*, 41: 4 (1987); Joseph S. Nye, «Neorealism and neoliberalism», *World Politics*, 40: 2 (1988).

⁷ R. Keohane and J. S. Nye (1977), turpat.

⁸ Es aizgūstu divus imperatīvus no Waltz, citētajā darbā (1. piezīme), 107. lpp.

datori, lidmašīnas, automašīnas un pat ieroči ražošanas starptautiskajā stratifikācijā.⁹ Es atgriezšos pie šiem jautājumiem 6. nodaļā.

Tā kā anarhiskā struktūra ir tikai visas starptautiskās sistēmas kā veseluma daļa, kaut gan ļoti būtiska daļa, nepārsteidz arī fakts, ka tā ir tikai viens no drošības analīzes komponentiem. Sistēmas struktūra nosaka tikai vispārējo drošības problēmas formu, bet nepievēršas nevienai tās detaļai. No vispārēja sistēmas viedokļa raugoties, anarhijas ietekmi uz drošību nosaka kā fragmentācija, tā arī mijiedarbības blīvums. Apsvērumu, ka anarhijas ietekme uz drošību ir atkarīga no citiem mainīgajiem lielumiem, ko var detalizētāk izpētīt, aplūkojot trīs samērā labi izpētītas jomas, kas ir saistītas ar drošības problēmas politiskajām sastāvdaļām: valstu raksturu, varas sadalījuma radītājam sekām un starptautiskās sabiedrības ietekmi.

VALSTU RAKSTURS

K. Volcs ir apgalvojis, ka nopietnām sistēmas teorijām nevajadzētu pētīt šīs sistēmas sastāvdaļu raksturu.¹⁰ Taču šis mēģinājums atdalīt sistēmu un tās sastāvdaļām balstās uz paša K. Volca neskaidriību par to, kas ir sistēma un struktūra. Ja ir pieļaujams struktūrā neiekļaut tās sastāvdaļu raksturu, tad noteikti nav pareizi tā darīt, ja runa ir par sistēmu (sistēma = vienības + mijiedarbība + struktūra).¹¹ Galvenā šīm sastāvdaļām raksturīgā iezīme (suverenitāte) un galvenā sistēmai raksturīgā iezīme (anarhija) ir savstarpēji cieši saistītas. Ir pats par sevi saprotams, ka drošības analīzē svarīgi ir valsts rīcību skaidrot vienību limenī (šo skaidrojumu pamatā ir valsts iekšējās kvalitātes un dinamika). Valstis ir sistēmas sastāvdaļa, jo valstu vispārējam raksturam sistēmā ir svarīga nozīme, runājot par drošības attiecību kvalitāti.

Kā tika runāts 2. nodaļā, valstu klases vispārsteidzošākā īpašība ir to daudzveidība lieluma, kultūras, varas, politiskās vienotības, ideoloģijas, ģeogrāfijas ziņā un t. jpr. Šī daudzveidība pārliecinoši pamato to, kāpēc anarhiskā starptautiskā struktūra saglabājas. Pilnīgi homogēnai valsts sistēmai nebūtu cita iemesla palikt politiski sadrumstalotai kā tikai «mazs ir skaists» loģika. Politiskās viendabības iespējamās sekas drošības jomā ir

⁹ Stephanie G. Neuman, «International stratification and Third World military industries», *International Organization*, 38; 1 (1984).

¹⁰ Waltz, citētajā darbā (1. piezīme), 4. nod.

¹¹ Diskusiju sk. Buzan in Buzan, Jones and Little, citētajā darbā (1. piezīme).

labi uztvērušas marksisma, liberālā un reliģiskās teorijas, kuras apgalvo, ka karu vairs nebūs, ja visas valstis pieņems attiecīgo ideoloģiju. Taču, ja vēsturiskā pieredze lielā mērā apstiprina teoriju, ka liberālās demokrātijas nekaro cita ar citu, komunisma, islama vai kristietības ideologiem būs grūti atrast empīrisku apstiprinājumu viņu uzskatam. Tomēr līdz šim ir izrādījušies, ka starptautiskā sistēma ir ārkārtīgi noturīga pret ideoloģisko viendabību un ārkārtīgi rezultatīva, radot pamatus politiskai diferenciācijai. Iespējams, ka ideoloģiskai viendabībai ir kādas priekšrocības drošības ziņā, taču tās nav sasniedzamas.

Analizējot tos valsts līmeņa faktoros, kas ietekmē drošības vidi, var izmantot divas citas raksturīgas pazīmes, proti, 2. nodaļā apskatīto atšķirību starp *vājām* un *spēcīgām* valstīm, kā arī valstu lielumu, par ko tika runāts sakarā ar sadrumstalotību.

Kā jau teikts 2. nodaļā, spēcīgu valstu (tādu, kurās ir augsts sociālpolitiskās saliedētības līmenis) veidošanās ir nepieciešams, kaut arī nepietiekams priekšnoteikums, lai sasniegtu pietiekamus nacionālās drošības līmeņus. Atšķirība starp vājām un spēcīgām valstīm iespaido starptautiskās politiskās sistēmas politisko struktūru, jo anarhijas ideja kopumā ietver politiskās fragmentācijas raksturu un veidu. Tur, kur valstis ir spēcīgas, fragmentācijas modelis ir skaidri izteikts un tas veido stingru pamatu valstu attiecībām. Tur, kur tās ir vājas, modelis nav tik skaidri izteikts un attiecībām nav tik stingru pamatu. Vājas valstis nespēj radīt to pilsoņiem pietiekamu drošību. Tā kā šo valstu nestabilitāte bieži apdraud kaimiņus un to vārīgums vilina iejaukties, tās viegli var veidot nestabilu starptautiskās drošības vidi savos reģionos.¹² To iekšējais un ārējais vājums viens otru savstarpēji pastiprina nedrošības ciklā. Tādēļ stabilitāte fragmentācijas modelī ir būtisks priekšnoteikums drošības izveidošanai anarhiskā sistēmā.

Šai sakarā *pašreizējā* starptautiskā sistēma demonstrē ļoti raibu ainu. Dažos reģionos, tādos kā Eiropa, Ziemeļaustrumu Āzija un Ziemeļamerika, galvenokārt ir spēcīgas valstis. Citos reģionos, sevišķi Āfrikā un Tuvojos Austrumos liela daļa valstu ir vājas. Šai situācijai izskaidrojums meklējams vēsturiskās evolūcijas modeļu sarežģītās variācijās, un tā rezultātā ir izveidojušies nevienmērīgi attīstīta anarhija, kuras dažās daļās sadrumstalotība ir daudz labāk institucionalizēta nekā citās. Tas nepārsteidz, jo val-

¹² Diskusiju sk. Barry Buzan, «People, states and fear: the national security problem in the Third World» Edward Azar and Chung – in Moon (red.), *National Security in the Third World* (Aldershot: Edward Elgar, 1988), 27.–39. lpp.

stu sistēma tikai nesen ir kļuvusi par vispārēju sistēmu. Daudzējādā ziņā to var uzskatīt par lineāru tā laikmeta turpinājumu, kad valstis aizņēma tikai daļu planētas teritorijas, bet pārējo tās daļu aizņēma impēriju, koloniju un subvalstisku vienību, piemēram, cilšu un klanu mistrojums.

Kaut gan šajos reģionos tagad ir izveidojušās daudzas valstis un tie ir iekļauti starptautiskajā sistēmā, nevis atrodas ārpus tās vai pakārtoti tai, vairums jauno valstu ir vājas valstis, lai cik spēcīgas tās būtu kā varas. Rezultātā tās joprojām ir sāncensības arēna, kas nenotiktu, ja tās būtu spēcīgas valstis. Valstu sistēmas universalizācija ir tās vecākās, stiprākās daļas normas attiecinājusi uz tās jaunākajām dalībniecēm, taču daudzas no tām ir tik vājas kā valstis, ka nespēj adekvāti pildīt savu lomu relatīvi progresīvā sistēmā. Pateicoties sistēmas noteiktajām normām, tagad ir daudz grūtāk okupēt vai anektēt teritorijas, nekā tas bija kādreiz. Turklāt starptautiskie juridiskie un labklājības veicināšanas mehānismi palīdz atbalstīt valstis, kuras pašas ar saviem ekonomiskajiem un sociālpolitiskajiem resursiem nespēj pārliecināši pildīt valsts statusam atbilstošas funkcijas. Neskatoties uz to, vāji attīstītās un sadrumstalotās idejas un institūcijas daudzās jaunajās valstīs ir ērts mērķis ārzemju intervencei un iespējai turpināt īstenot agrāko virskundzību jaunā formā.

Tā kā tieša teritoriju kontrole vairs nav galvenais mērķis, tad militāro draudu izdevīgums ir samazinājies gan attiecībā starp lielvarām, gan arī starp jaunajām valstīm. Šis pārmaiņas daļēji liecina par faktu, ka pat vājas valstis var ilgstoši pretoties un ārzemju okupantiem dārgi izmaksāt. Tā ir realitāte, kuru pavisam nesēn apstiprināja Padomju Savienības pieredze Afganistānā. Taču pašu jauno valstu savstarpējās attiecībās ierobežojumi spēka lietošanai ir samērā vāji, bet daudzas teritoriāla un politiska rakstura problēmas vēl nav atrisinātas, lai gan vājām valstīm galvenās briesmas rada tas, ka tās ir visai neaizsargātas pret politiskajiem draudiem. Šo draudu mērķis, kā tas ir militāra iebrukuma gadījumā, nav valsts suverenitātes iznīcināšana. Tā vietā tiek meklēti ceļi, kā pārmainīt kādas konkrētas valsts politisko uzvedību, manipulējot ar domstarpībām valsts iekšienē. Tādējādi valsts A neapdraud valsti B parastajā, tiešajā veidā. Tā piedalās grupējumu b1 un b2 iekšpolitiskajos strīdos, atbalstot to, kura politika šķiet labvēlīgāka pret A mērķiem. Ir iespējami neskaitāmi politiskās iejaukšanās veidi: no atbalsta legālām partijām relatīvi stabilā elektorāla sistēmā, piemēram, Padomju Savienības tradicionālais atbalsts komunistiskajām partijām, līdz bruņotas cīņas veicināšanai un militārai palīdzībai attiecīgajā valstī, kāds bija ASV atbalsts kontrrevolucionāriem Nikaragvā. Iejaukšanās

mērķis var būt valdības ideoloģiska rakstura pārmaiņas vai separātistu iedrošināšana. Izplatīts paņēmieni ir ārzemju lielvaru manipulēšana ar vājām valstīm un to destabilizēšana, sacensoties savā starpā, lai noteiktu varas un ietekmes sadalījumu starptautiskajā sistēmā. Tā kā vāju valstu valstiskās struktūras bieži vien ir izdevīgs šādu manipulāciju mērķis, valdības drošība un nacionālā drošība bezcerīgi sajaucas, turklāt valsts politiskā dzīve kļūst par upuri plašākām ideoloģiska rakstura diskusijām starp lielvarām. Kopš dekolonizācijas sākuma šo konkurējošās iekļaušanās modeli ļoti veicināja superlielvalstis absolūti sašķeltajā globālajā sāncensībā. Aukstā kara atmosfēras un ar to saistītās bipolārās struktūras izzušanai vajadzētu vājināt šo uz vājām valstīm vērsto spiediena avotu. Tomēr tas neļikvidēs šo valstu politisko vārigumu principā, turklāt var palielināties kaimiņvalstu iekļaušanās iespēja. Atliek vērot, vai multipolārā sistēmā, kas veidojās pēc aukstā kara, tieksme uz iekļaušanos mazinās vai saasinās šo valstu nedrošību kopumā.

Tik ilgi, kamēr vājās valstis veidos nozīmīgu starptautiskās sabiedrības daļu, augsts nedrošības līmenis daudzviet sistēmā būs nenovēršams. Šādu valstu iekšienē noteikti izpaudīsies liela nedrošība. Šī nedrošība ietekmēs reģionālās attiecības. Iekšpolitiska nestabilitāte apgrūtinā stabilas attiecības ar kaimiņiem. Bēgļi un partizāni šķērsos robežu, bet nestabilās elites centīsies nostiprināt savas pozīcijas, atsaucoties uz ārējiem draudiem. Ārvalstīm būs grūti pretoties, lai tās netiktu iesaistītas šajā turbulencē, sevišķi tad, ja tās cita ar citu sacensas par ietekmi ideoloģiskajā, militārajā vai ekonomiskajā sfērā. Persijas līcī un Tuvajos Austrumos ļoti spilgti visos līmeņos (valsts, reģiona un globālajā) izpaužas vājo valstu nedrošības dinamika. Kā šis reģions, tā arī citi reģioni parāda, ka anarhija nevar garantēt drošību, ja tās sastāvdaļas nav stabilas. Sistēmas un tās sastāvdaļu drošības raksturs nav atdalāms viens no otra. Kad Zbigņevs Bžežinskis atzina, ka otru lielākos draudus (pēc padomju lielvaras) Savienotajām Valstīm rada «reģionāls konflikts, nestabilu sabiedrisku un politisku struktūru fragmentācija sabiedrībās, kuras nav spējīgas absorbēt daudz lielāka skaita cilvēku atmodu», viņš nonāca ļoti tuvu tam, lai skaidri atzītu šo saikni starp nacionālo drošību un ieplaisājušo anarhisko struktūru, ko veido vājas valstis.¹³

Viens no loģiskajiem šī argumenta secinājumiem izpaužas diskusijā par Ziemeļu un Dienvidu attīstības atšķirībām un Apvienoto Nāciju koridoros

¹³ Citēts Larry W. Bowman and Ian Clark (eds.), *The Indian Ocean in Global Politics* (Boulder, Col.: Westview Press, 1981), 99. lpp.

risinātajās sarunās par to, ka jāatbalsta virzība uz attīstību. Apvienotās Nācijas ļoti skaidri izsaka starptautiskās anarhijas vājo valstu problēmu. To mērķis ir nevis aizstāt anarhiju ar kādu transcendentālu pasaules pārvaldīšanas formu, bet gan likt tai labāk funkcionēt, atbalstot vājākās valstis. Resursu pārdalīšanas lūgumus un prasības, kas ir galvenais, lai gan nereti dažādu savtīgu interešu izkropļots ANO darbības rezultāts, var uzlūkot par vienu no veidiem, kā pateikt, ka anarhija būs nelīdzsvarota, nestabila un konfliktus izraisoša tik ilgi, kamēr tās vājākās dalībnieces neklūs stabilākas kā valstis. Paredzams, ka sistēma kopumā būs stabila tikai tad, kad šīs valstis būs sistēmas viengabalainības, nevis trausluma pamats, kā tas ir tagad.

Problēma ir tā, ka mums nav īstas skaidrības par to, kā panākt attīstības procesu tajās valstīs, kur tas nav noticis dabīgā ceļā. Tagadējās spēcīgās valstis ir garas vēstures auglis, un, ja to attīstība ir modelis citām valstīm, tad nākotne mums gatavo daudzus karus un apvērsumus. Spēcīgās valstis var iejaukties vājo valstu attīstībā vienīgi līdz zināmai robežai, lai tās netiktu apsūdzētas neokoloniālismā, un tā kā jebkāda šāda iejaukšanās ir eksperiments, tad ir visai iespējams, ka tas radīs negatīvas sekas. Attīstība nav labdabīgs process, tā izraisa milzīgas pārmaiņas tradicionālajā dzīvesveidā un tādēļ gandrīz vienmēr tā izraisa pretestību, nereti vardarbīgu. Jo-projām nav skaidrs, vai dekolonizācijas dotais impulss dabiski, kaut arī lēni virzīsies uz spēcīgāku valstu izveidošanos vai arī dažos gadījumos izraisīs stagnāciju, vai pat vietējās pašpārvaldes sabrukumu. Jāpiekrīt Branta ziņojumā un citos dokumentos paustajai atziņai, ka starptautiskā drošība daļēji ir atkarīga no tā, kā tiek nostiprināta vājo valstu politika un ekonomika.¹⁴ Var strīdēties, vai viņu priekšraksti par to, kā to darīt, iezīmēs efektīvu virzienu, kurp doties.

No jautājuma par valstu lielumu izriet spekulatīvāks jautājums par saikni starp valstu raksturu un starptautiskās sistēmas drošības īpašībām. Vai starptautisko drošību veicinās vienmērīgāks varas sadalījums pretstatā milzīgajai, tagadējā sistēmā dominējošai nevienlīdzībai, līdzīgai tai, kāda pastāv starp Savienotajām Valstīm un Burundiju? Var apgalvot, ka varas ziņā līdzīgākas valstis veidotu vieglāk vadāmu anarhisku sistēmu, jo katrai no tām būtu grūti mobilizēt pietiekami daudz resursu, lai nopietni apdraudētu pārējās, pieņemot, ka visi pārējie faktori, piemēram, valstu spēcīgums ir aptuveni vienādi. Šo loģiku var turpināt divos virzienos: gan

¹⁴ The Brandt Commission, *North – South: A programme for survival* un *Common Crisis – North – South: Cooperation for world recovery* (London: Pan, 1980, 1983).

attiecībā uz mazu valstu anarhiju, gan attiecībā uz supervalstu anarhiju. Mazo vienību loģika ir populāra Zaļo kustības atbalstītāju vidū. Šī kustība akcentē decentralizācijas pozitīvās īpašības un saskata iespēju likvidēt pārlicēģu varas koncentrēšanu. Taču tā priekšplānā izvirza ražošanas apjoma radītos zaudējumus, un vēsturiskā perspektīvā veidojas Arkādijas aplis.

Izrādās, ka vēsturiski ir izveidojusies tendence veidot aizvien lielākus politiskos kopumus. Pilsētvalstīm sākotnēji bija pietiekami daudz relatīva spēka, lai izveidotu lielās impērijas un pirmajos četros civilizācijas gadu tūkstošos lēnām sagrautu barbaru un primitīvo tautu valdījumus. Tuvāk mūsdienām nācijvalstis radīja politiskas apvienošanās modeļi, jo gan Itālijas, gan Vācijas apvienošanās 19. gadsimtā bija skaidri piemēri senāku formu transformācijai. Pašreizējā sistēma pa lielākai daļai balstās uz nācijvalsts ideju, kaut gan, 2. nodaļā izklāstīto iemeslu dēļ, bieži dara to neefektīvi. Tā tas ir, lai gan Eiropā – nācijvalsts dzimtenē mērogi daudzējādā ziņā tiek uzskatīti par nepietiekamiem, lai šī valsts varētu pildīt daudzas ekonomiskas un aizsardzības funkcijas. Izvirzās interesants jautājums: vai lielākā daļa jauno valstu, neskatoties uz daudzām citām grūtībām varētu pieņemt formu vai tām ir uzspiesta forma, kura attīstītākās vai vēsturiski saliedētākās sistēmas daļās tiek aizstāta ar ģeogrāfiski plašām «supervalstīm». Pat Eiropā, kur dzima nācijvalsts ideja, notiek padziļināts integrācijas process, kas liecina, ka lielā mērā vecā forma tiek atmesta. Savienoto Valstu un Padomju Savienības četrdesmit gadus ilgā kundzība ir devusi katalītiskus modeļus tālākam politiskās apvienošanas posmam un parādījusi, ka mūsdienu vēsturiskajos apstākļos tikai kontinenta mērogā organizējušās valstis var tiekties iegūt lielvaras statusu.¹⁵ Tādas valstis kā Ķīna, Indija un

¹⁵ Šī nostādne ir saistīta ar agrākiem mēģinājumiem, piemēram, John Herz, «The rise and demise of the territorial state», *World Politics*, 9 (1957), pierādīt, ka teritoriālas valstis *per se* novecojušas, pateicoties to aizsardzības funkciju vājumam kodoldraudu priekšā. Kops tā laika notikumu gaita ir parādījusi, ka atbaidīšana ir piemērota drošības politika valsts legimitātes uzturēšanai, un supervalstīm ir tā priekšrocība, ka šīs valstis ir pietiekami apjomīgas, lai piešķirtu kādu nozīmi (neatkarīgi no tā, vai tā ir patiesa) gan drošībai, gan aizsardzības spējām. Turklāt supervalstīm ir pietiekami daudz resursu, lai pilnībā apbruņotos ar vismodernākajām tehnoloģijām, kas nepieciešamas efektīvai atbaidīšanai. Robert Jervis, «Cooperation under the security dilemma», *World Politics*, 30; 2 (1978), 172. lpp. uzsver lielo vareno subjektu stabilizējošo efektu. Kenneth Waltz, citētajā darbā (1. piezīme), 8. nodaļā un «The myth of interdependence», izdevumā Charles P. Kindleberger (ed.), *The International Corporation* (Cambridge: Mass.: MIT Press, 1970), 213.–222. lpp. arī var interpretēt no šāda viedokļa, kaut gan viņu galvenais uzdevums bija polemizēt par bipolaritātes pozitīvajām īpašībām un supervalstu savstarpējās atkarības ierobežojumiem.

Brazīlija sāk izmantot sava mēroga priekšrocības, par ko liecina vieta, ko tās ieņem savos reģionos un pasaulē, kaut gan nedrīkst par zemu novērtēt šo valstu attīstības problēmas. Grūtības Eiropas Kopienas integrācijā atsedz problēmas, kas saistītas ar atteikšanos no labi zināmām, bet jaunajai sistēmai nepiemērotām vecajām formām, mēģinot iegūt mēroga priekšrocības liela blīvuma apstākļos. Japāna atrodas divainā pusceļa stāvoklī. Tā ir liela, veiksmīga un ļoti saliedēta nācijvalsts, bet tai nav izredžu sasniegt supervalstij raksturīgo ģeogrāfisko lielumu.

Sistēmai, kas sastāv no samērā maza skaita relatīvi lielu vienību (supervalstu, taču ne obligāti un pat maziespējami superlielvaru tajā nozīmē, kāda šim terminam bija aukstā kara laikā – drīzāk lielvaras tradicionālajā izpratnē), būs vērā ņemamas priekšrocības drošības ziņā. Šādas vienības spēs nodrošināt resursus un ražošanas apjomu efektu aizsardzībai un attīstībai un varēs daudz efektīvāk, nekā tas ir iespējams tagadējā sadrumstalotajā sistēmā, sakoncentrēt ārpolitiskās intereses. Pat relatīvi mazattīstīta supervalsts, piemēram, Ķīna, var asignēt pietiekami daudz līdzekļu aizsardzībai, lai radītu efektīvu distanci starp sevi un attīstītākajām supervalstīm. Militārā paralīze, kuru izraisa kodoliebaidīšanas radītais līdzsvars, saglabā ne tikai anarhisko struktūru, bet arī lielā mērā palīdz saglabāt to valsts modeli, kas ir raksturīgs daudz mainīgākajā vienkāršā spēku līdzsvara sistēmā. Tādējādi apvienošanās supervalstīs palīdzēs izlīdzināt starptautiskajā sistēmā vērojamās atšķirības attiecībā uz ekonomisko un rūpniecisko varēnību. Supervalstu veidotā pasaulē daudz vieglāk varētu panākt kā daudzpusējo atbaidīšanu, pateicoties kodoldraudu līdzsvaram, tā arī zināmu norobežošanu no spēcīgāko politisko ekonomiju dominances pār vājāk attīstītajām valstīm.

Par priekšrocībām, kuras sistēmai paver tās lielums, varētu būt jāmaksā ar drošību. Apvienošanās supervalstīs gandrīz nenovēršami iedragā nācijvalsts sintēzi, kura rada nepieciešamos ietvarus, lai nodrošinātu saikni starp indivīdiem un valsti. ASV vēsture liecina, ka kontinenta mērogā var izveidot spēcīgu valsti, kaut gan milzīgā imigrantu skaita radītās īpašās priekšrocības nekur citur, izņemot Brazīliju, neizpaužas. Pašreizējais* nacionālistiskais nemiers Padomju Savienībā atklāj multinacionāla veidojuma briesmas un trauslumu. Izņemot dabīgās supervalstis, kāda ir Ķīna, liela apjoma valsts izveide vienmēr ir saistīta ar risku radīt gigantiska mēroga vāju valsti, kurai ir raksturīgas visām šā tipa valstīm piemērotās iekšējās

* Astoņdesmito gadu beigās. – Red.

un starptautiskās drošības problēmas. Politiskie eksperimenti Indijā un Eiropas Kopienā ar visai atšķirīgām metodēm mēģina risināt problēmu, kā vienā politiski saistītā formā sakausēt daudzveidīgās nacionālās un reliģiskās identitātes. Viens no 21. gadsimta lielajiem drošības jautājumiem būs jautājums par to, vai plašāka civilizācijas identitāte var veiksmīgi radīt sociālpolitisko pamatu spēcīgām supervalstīm Eiropā un Dienvidāzijā.

SISTĒMAS STRUKTŪRAS IZMANTOŠANA UN IEROBEŽOJUMI DROŠĪBAS ANALĪZĒ

Diskusijas par supervalstu veidotu pasauli, iespējams, norāda uz visizplatītāko un pašu ilgmūžīgāko pieeju starptautiskās drošības analīzei, vadoties no sistēmas struktūras viedokļa. Lai nonāktu pie secinājumiem par sistēmas stabilitāti, raugoties no kara iespējamības un intensitātes viedokļa, ir nepieciešams analizēt varas sadalījumu vai «polaritātes līmeni», citiem vārdiem sakot, lielvaru skaitu sistēmā. Keneta Volca shēmā varas sadalījums tiek uzskatīts par visseklāko līmeni sistēmas struktūrā (salīdzinājumā ar pašas anarhijas dziļo struktūru).¹⁶ Tas tomēr ir piesaistījis visvairāk uzmanības struktūras analīzē, arī K. Volca uzmanību. Šīs asimetriskās intereses cēloņi daļēji slēpjas tajā apstākļi, ka polaritāte mainās, bet dziļā struktūra faktiski paliek nemainīga, taču galvenokārt tajā apstākļi, ka Otrais pasaules karš izraisīja ļoti krasu pāreju no multipolāras sistēmas (vēsturiskā norma) uz bipolāru sistēmu (ļoti reta). Tā kā ASV atradās šīs pārejas centrā, Amerikas zinātniekiem radās dabiska interese izpētīt tās nozīmi.

Pirmajā posmā bija jāizveido taksonomijas dažādiem sistēmas struktūru tipiem. Piemēram, Mortons Kaplans (*Morton Kaplan*) identificē sešus sistēmas tipus, taču ne visi tie ir raksturīgi anarhijai: spēku līdzsvars, brīva bipolāra sistēma, cieša bipolāra sistēma, kurā katrai vienībai ir veto tiesības, universālā un hierarhiskā sistēma.¹⁷ Spēku līdzsvara modelis izkristalizējies Eiropas valstu sistēmā līdz 1914. gadam, brīvais un ciešais bipolārais modelis attiecīgi atspoguļo aukstā kara vēlāko un agrīno stadiju, pārējie tipi ir teorētiski iespējami, bet mūsdienās nav sastopami. K. Ž. Holsti piedāvā četrus modeļus: hierarhisko, difūzo, difūzo bloka un polāro. Ričards Ro-

¹⁶ K. Waltz, citētajā darbā (1. piezīme), 5. nod. Tālāku diskusiju sk. Buzan grām.: Buzan, Jones and Little, citētajā darbā (1. piezīme).

¹⁷ Morton A. Kaplan, *System and Process in International Politics* (New York: Wiley, 1964). Kritiku sk. Waltz, citētajā darbā (1. piezīme), 50.–59. lpp.

zekrancis (*Richard Rosecrance*) iesaka daudz sarežģītāku shēmu, kuras pamatā ir četri mainīgie lielumi: stratifikācija, polaritāte, varas sadalījums un viendabība.¹⁸ Šie mēģinājumi izraisīja interesantas teorētiska rakstura diskusijas, līdzīgi tai, kura izrietēja no M. Kaplana mēģinājuma formulēt likumus spēku līdzsvara sistēmai. Tomēr šajās diskusijās nenonāca pie skaidriem secinājumiem par dažādu struktūru ietekmi uz drošību.

Piemēram, K. Ž. Holsti apgalvo, ka neviens no viņa pētītajiem modeļiem nenodrošina tajos ietilpstošajām neatkarīgajām politiskajām vienībām vairāk drošības nekā jebkurš cits no pārējiem modeļiem.¹⁹ Kaut gan šie modeļi veido atšķirīgus starptautisko attiecību stilus, drošības risks, ko tie rada sistēmas locekļiem, vienkārši ir dažāds, nevis acīmredzami lielāks vai mazāks. Tomēr izvirzās dažas interesantas hipotēzes. R. Rozekrancis apgalvo, ka bipolārā sistēmā starptautiskā vardarbība mēdz būt retāka, taču daudz intensīvāka, turpretī difūzākās sistēmās vardarbība ir biežāka, bet mazāk intensīva. Turklāt viņš uzskata, ka viendabīgākas sistēmas (tās, kurās organizējošās ideoloģijas atšķiras samērā maz) būs mazāk disponētas uz starptautiskajiem konfliktiem nekā tās, kurās ideoloģiskās atšķirības ir lielākas.²⁰ Tomēr būtiskākajos jautājumos vienprātības nav. Galvenajā mūsdienu jautājumā, proti, par bipolārās varas struktūras ietekmi, viedokļi ir pilnīgi pretēji. R. Rozekrancis apgalvo, ka attiecībā uz starptautisku konfliktu kontroli cieša bipolāra sistēma ir visnepakļāvīgākā.²¹ Tas saskan ar Džona Herca agrāk izteikto viedokli, ka bipolārā struktūra rada drošības dilemmas visabsolūtāko formu.²² Kārlis Deičs (*Karl Deutsch*) un Deivids Singers (*David Singer*) uzskata, ka, raugoties no drošības viedokļa, ir ieteicama nevis bipolāra, bet multipolāra sistēma, turpretī Maikls Hāss (*Michael Haas*) tam nepiekrīt, jo uzskata, ka abās ir gan labās, gan arī sliktās puses.²³ Oponējot šiem viedokļiem, K. Volcs detalizēti argumentē, ka no starptautiskās drošības viedokļa bipolāra varas struktūra ir vislabākā,

¹⁸ K. J. Holsti, *International Politics: A framework for analysis* (New Jersey: Prentice Hall, 1967), 91. lpp.; Richard Rosecrance, *International Relations: Peace or war?* (New York: McGraw – Hill, 1973), 107.–123. lpp.

¹⁹ K. J. Holsti, citētajā darbā (18. piezīme), 93.–94. lpp.

²⁰ R. Rosecrance citētajā darbā (18. piezīme), 118., 122. lpp.

²¹ Turpat, 124. lpp.

²² John H. Herz, *International Politics in the Atomic Age* (New York: Columbia University Press, 1959), 241. lpp.

²³ Karl W. Deutsch and J. David Singer, «Multipolar power systems and international stability», *World Politics*, 16 (1964); Michael Haas, «International subsystems: stability and polarity», *American Political Science Review*, 64: 1 (1970).

jo tā ir vienkāršāka, stabilāka un salīdzinājumā ar difūzām sistēmām mazāk pakļauta nejaušībām.²⁴ Maikls Brečers (*Michael Brecher*) un citi ir nesen atsākuši šo diskusiju, atbalstot K. Volca viedokli par bipolaritāti. Tomēr viņi atsakās no tīri strukturālas analīzes un viedokli par varas sadalījumu papildina ar ideju par lēmumu pieņemšanas centriem.²⁵

Šajā vispārinājuma augstākajā pakāpē ir pilnīgi skaidrs, ka nav visaptverošu ieteikumu par sistēmas struktūras ietekmi uz nacionālās drošības problēmu. Sistēmas struktūras pieeja rada derīgas vienojošas idejas, lai tālāk risinātu problēmu par alternatīviem fragmentācijas modeļiem. Tās izvirza arī jautājumus, kāpēc, kad un kā sistēmas struktūra pāriet no vienas formas otrā un kādas sekas šī pāreja izraisa. Tā kā nebija vienprātības par pašu modeļu nozīmi, galvenokārt uzmanība tika pievērsta abstraktām sfērām. Dažādas struktūras var uzskatīt par drošības objektiem. Ja līdzīgi K. Volcam apgalvojam, ka bipolarām sistēmām ir tendence izraisīt mazāk drošības problēmu salīdzinājumā ar alternatīvām struktūrām, tad būtu vērts tās pašas par sevi saglabāt. Tāpat var teikt, ka sistēmas maiņa rada drošības problēmas, jo vecajā sistēmā ir savas egoistiskas intereses un šīs sistēmas nepiekāpsies bez cīņas. Piemēram, vienīgā izmaiņa sistēmas struktūrā, kuru ir definējis K. Volcs, notika Otrā pasaules kara ietekmē. Saskaņā ar šo viedokli esošā varas sadalījuma saglabāšanu var uzskatīt par *status quo* drošības interešu tipu, jo ir iespējams, ka līdz ar strukturālām pārmaiņām palielinās draudi. Šā iemesla dēļ sistēmas stabilitātes meklējumi kļūst par drošības analīzes tematu.

Problēmu rada tas, ka no šiem sistēmas struktūras noteikšanas un salīdzināšanas mēģinājumiem pārāk daudz gaida. Cerības, ka polaritāte sniegs atbildes uz sarežģītajiem jautājumiem, kas saistīti ar mieru, karu un starptautiskās sistēmas stabilitāti, liecina gan par to, ka nav neapstrīdamu rezultātu, gan arī par to, ka visus šos mēģinājumus var viegli apstrīdēt. Polaritāte ir viendimensionāla, polaritāte nav saistīta ar vēsturi. Tas nozīmē, ka tā mēģina ieviest skaidrību jautājumā par drošības priekšnoteikumiem, aplūkojot vienīgi varas sadalījumu, un pieņem, ka lai kādas arī būtu šā faktora potences izskaidrot drošības priekšnoteikumus, tas dažādos vēstures periodos nemainās. Nav saprātīgi cerēt, ka šis viens raksturlielums spēs

²⁴ K. Waltz, citētajā darbā (1. piezīme), 8. nod.

²⁵ Patric James and Michael Brecher, «Stability and polarity: new paths for inquiry», *Journal of Peace Research*, 25: 1 (1988); Michael Brecher, Jonathan Wilkenfeld and Patric James, «Polarity and stability: new concepts, indicators and evidence», materiāls nolasīts ISA konferencē Londonā 1989. gada martā.

sniegt atbildes uz tik plašiem jautājumiem. Polaritātes salīdzinājums vēsturiskā šķērsgriezumā noteikti balstīsies uz ārkārtīgi šauru bāzi. Vai var cerēt, ka no pieciem dalībniekiem sastāvoša spēku līdzsvara sistēma reaģēs vienādi neatkarīgi no tā, vai šī sistēma pastāv 18. vai 20. gadsimta beigu apstākļos. Apstākļi, kas garantē drošību, ir atkarīgi no milzum daudz mainīgajiem lielumiem, ne tikai no varas sadalījuma. Turklāt pretrunas šajos mainīgajos lielumos dažādos vēstures periodos noliedz jebkādu grandiozu vienveidību, kuru izraisa līdzības sistēmas struktūrā.²⁶

Vēsturisko mainīgo lielumu veidi, ar kuriem nākas sacensties vienam mainīgajam lielumam – polaritātei, lai definētu nacionālās drošības problēmu, ir šādi:

- Noteicošo militāro tehnoloģiju raksturs, sevišķi to postošais spēks un rādiuss, kādā to iespējams lietot.
- Faktiski brīvu teritoriju pieejamība sistēmas ietvaros, ar to saprotot tādās teritorijas, kuras ir neapdzīvotas vai reti apdzīvotas, vai arī apdzīvotas, bet nav organizētas tādā politiskā līmenī, kas ir pieņemams sistēmas galvenajām lielvarām.²⁷
- Sistēmā ietilpstošo valstu raksturs, par ko tika runāts iepriekšējā nodaļā un kas papildus ietver R. Rozekranca izvirzīto «viendabīguma» mainīgo lielumu attiecībā uz ideoloģijām un arī jautājumu par to, vai sistēmas ietekmīgākās lielvaras ir revizionistiskas vai ne, kā arī to, kāda ir revizionisma forma, par ko tiks runāts 8. nodaļā.
- Novājinājums karā sistēmas ietvaros, tā apjoms un raksturs, respektīvi: vai sistēma kopumā vai daži tās dalībnieki ir vai nav novājināti karā, kā tas notika ar Eiropas sistēmu pēc Trīsdesmit gadu kara un Pirmā pasaules kara un mazākā mērā ar ASV Vjetnamas karā.²⁸
- Kara kā valsts politikas īstenošanas līdzekļa likumība sistēmas ietvaros, kas, piemēram, šajā gadsimtā ir jūtami mazinājusies.²⁹

²⁶ Par vēsturisko salīdzinājumu problēmu sk. K. Knorr, «On the utility of history», grām.: K. Knorr (ed.), *Historical Dimensions of National Security Problems* (Lawrence: University Press of Kansas, 1976), 1.–4. lpp.; Young, citētajā darbā (1. piezīme), 245. lpp; un Rosecrance, citētajā darbā (18. piezīme), 200.–207. lpp.

²⁷ Rosecrance, citētajā darbā (18. piezīme), 6. nodaļa, rakstu par to noderīgā vides rezerves koncepta ietvaros.

²⁸ Šā argumenta rūpīgu izstrādi sk. Robert E. Osgood and Robert Tucker, *Force Order and Justice* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1967), 88.–120. lpp.

²⁹ Turpat, 195. lpp.

- Naidīguma līmenis starp sistēmā ietilpstošajām valstīm, kas, kā to liecina Vācijas un Francijas attiecības, līdz ar sarežģītu vēsturisku apstākļu maiņu var ļoti mainīties.

Šo un citu apstākļu dēļ mēs tikai ierobežoti varam spriest par drošību, vadoties no sistēmas struktūras. Tas nozīmētu ignorēt jebkādu ticamību, ja mēs pieņemtu, ka pastāv vispārīgas kopīgas iezīmes līdzīgām sistēmas struktūrām gadījumā, kad viena struktūrai ir kodolieroči, bet otrai to nav, kad viena ir kara novārdzināta, bet otra ne. Patiesi, viena no problēmām, kas ietekmēja diskusiju par bipolaritāti, bija jautājums par to, kā tās ietekmi uz drošību atdalīt no kodolieroču ietekmes, jo abi fenomeni vienlaicīgi parādījās sistēmā. Kā laikposmā pirms Pirmā pasaules kara, tā arī pēc tā Eiropa bija spēku līdzsvara sistēma, bet cik ārkārtīgi dažos kara gados mainījās drošības vide!

Taču šī kritika nedrīkst būt par pamatu noraidīšanai. Aizraušanās ar polaritāti ir daļēji aizsegusi pašas anarhijas dziļās struktūras nezūdošo nozīmi. Liktenīgā kārtā K. Volcs ir viens no tiem, kuri ir atbildīgi par uzmanības novēršanu no viņa paša nozīmīgajiem ieskatiem dziļajā struktūrā. Šajā grāmatā ir uzsvērts, ka tieši šī dziļā struktūra veido svarīgu satvaru, kurā var risināt visus ar drošības problēmām saistītos jautājumus.³⁰ Šī dziļā struktūra ietver starptautisko attiecību galvenos nosacījumus, bet labākajā gadījumā tas ir pārāk augsts vispārinājuma līmenis, lai liecinātu par konkrētiem rezultātiem. Polaritātes distributīvā struktūra ir tikai viens no dziļās struktūras variantiem, un tādēļ nevajadzētu cerēt, ka tas nešaubīgi atklās visu attiecību kvalitāti jebkurā konkrēta tipa starptautiskajā sistēmā.

Spēku līdzsvars pelna sevišķu uzmanību ne tikai tādēļ, ka tradicionāli tam ierādīta nozīmīga vieta starptautisko attiecību analizē, bet arī tādēļ, ka tas saista dziļo un distributīvo struktūru. Vienā aspektā spēku līdzsvars ir vēl viens varas struktūras modelis (parasti multipolārs) un ir pakļauts tai pašai kritiskajai analīzei. Kā norāda H. Bulls, «termins «spēku līdzsvars» ir bēdīgi slavens ar tām daudzajām nozīmēm, kuras var tam piedēvēt»³¹. Tas attiecas nevis vienīgi uz kādu konkrētu varas struktūras veidu, bet gan arī uz valsts uzvedības vispārējo principu anarhiskā sistēmā. Tur, kur spēku līdzsvars tiek atzīts, saka H. Bulls, tur tas ir sistēmas līmenī.³² Šajā līmenī

³⁰ Diskusiju sk. Buzan, Jones and Little, citētajā darbā (1. piezīme).

³¹ Hedley Bull, *The Anarchical Society*, (London: Macmillan, 1987), 109. lpp.

³² H. Bulls, turpat, 106.–107. lpp.

spēku līdzsvars ietver starptautiskās anarhijas saglabāšanas pamatprincipu, kas nav atdalāms no sistēmas. Anarhisku sistēmu var saglabāt tikai ar spēku līdzsvara palīdzību, un spēku līdzsvars un anarhiska sistēma ir vienas medaļas divas puses. Ja piekrītam Vatela klasiskajai spēku līdzsvara definīcijai, saskaņā ar kuru spēku līdzsvars ir «tāds stāvoklis, kurā neviena no valstīm neieņem dominējošu stāvokli un nenosaka pārējām likumus»³³, tad tas ir uzskatāms par vēl vienu veidu, kā raksturot anarhijas pamatstruktūru. Spēku līdzsvars pēc definīcijas saglabāsies tik ilgi, cik ilgi pastāvēs starptautiskā anarhija. Tas ir svarīgs secinājums, ja vēlamies anarhisku sistēmu uzskatīt par drošības objektu, jo spēku līdzsvaram ir noteicoša loma šādas sistēmas saglabāšanā. Sistēmas drošības jēdziens tomēr ir ļoti ezoterisks un visai maz saistīts ar atsevišķu valstu drošības problēmām. Patiešām var uzskatīt, ka spēku līdzsvara modelis nosaka nacionālās nedrošības problēmu, par ko spilgti liecina fakts, ka šis modelis akcentē militāro sacensību un lielvaru intereses, tas atzīst valstu savstarpējo atkarību un nenoiektību drošības attiecībās, kā arī bez aizspriedumiem raugās uz kara lomu sistēmā.

H. Bulls un S. Hofmans uzskata, ka spēku līdzsvara modelis nav izmantojams, lai raksturotu mūsdienu starptautisko sistēmu.³⁴ Bipolaritāte, kodolieroči, savstarpējā ekonomiskā atkarība un šaubas par varas politiskās uzvedības teoriju pamatotību, ja runājam par politisku rīcību, – tas viss apstrīd to. Pat tādā gadījumā, kad apstākļi pieļauj tā lietošanu, tas atbalsta, kā pierāda H. Bulls, lielvaru intereses un nav ieteicamas kā vispārēja drošības politika visām valstīm.³⁵ Stenlijs Hofmans tieši pasaka, ka «spēku līdzsvars nav adekvāts mehānisms pasaules politikas jaunajās arēnās»³⁶. Lai gan šie iebildumi, kas vērsti pret mēģinājumiem pārslēgt struktūras analīzi, ir pamatoti, tie aiziet par tālu, draudot varas ūdeni no vannas izliet kopā ar polaritātes bērnu. Polaritāte var nespēt paredzēt starptautisko attiecību vispārējo kvalitāti, bet tā var izvirzīt ārkārtīgi noderīgu un līdz šim pārāk maz izmantotu pieeju veselam spektram daudz specifiskāku jautājumu.³⁷ Stratēģijas analizē, piemēram, polaritāte ir atbaidīšanas doktrīnas galvenā satāvdaļa. Visos atbaidīšanas doktrīnas apsvērumos ir ārkārtīgi

³³ Citēts (sk. iepriekšējo piezīmi), 101. lpp.

³⁴ Turpat, 5. nod. un Stanley Hoffman, *Primacy or World Order* (New York: McGraw-Hill, 1978), 168.–177. lpp.

³⁵ H. Bulls, turpat, 107.–108. lpp.

³⁶ Hoffmann, citētajā darbā (34. piezīme), 176. lpp.

³⁷ Turpmāko diskusiju sk. Buzan in Buzan, Jones and Little, citētajā darbā (1. piezīme).

svarīgi, vai tā attiecas uz bipolarām vai multipolārām attiecībām. Līdzīgi pieeja attiecas arī uz alianšu teoriju, bruņošanās sacensību un bruņojuma kontroli. Alianšu varianti bipolarā struktūrā krasi atšķiras no variantiem, kādi ir multipolārā struktūrā. Bruņošanās sacensībā un bruņojuma kontrolē polaritātes mainīgais raksturlielums būtiski ietekmē mijiedarbības dinamiku un paritātes iespējamību.³⁸ 6. nodaļas sakarā jāteic, ka starptautiskajā politiskajā ekonomijā diskusija par hegemoniskiem starptautiskās sistēmas subjektiem ir diskusija par polaritāti starptautisko attiecību ekonomiskajā sektorā.

Sistēmas struktūras analīzes problēmu rada nevis pati ideja, bet gan tās īstenošana. Pareizi lietota, sistēmas struktūra dod iespēju no ļoti dažādiem viedokļiem aplūkot drošības problēmas. Taču pati par sevi tā nevar atrisināt drošības analīzes komplicētos jautājumus. Tā vienkārši ir viena no vairākiem nozīmīgiem mainīgajiem raksturlielumiem, kas veido un ļauj izprast anarhijas sekas drošības jomā.

STARPTAUTISKĀ SABIEDRĪBA

Trešā labi izstrādātā pētījumu grupa, kurā ir analizētas drošības politiskās determinantes anarhijas apstākļos, ir publikācijas par starptautisko sabiedrību. Hedlijs Bulls un Adams Votsons (*Adam Watson*) definē starptautisko sabiedrību šādi:

«Tā ir valstu grupa (vai, vēl plašāk, neatkarīgu politisku kopienu grupa), kas ne tikai veido sistēmu tādā izpratnē, ka katras valsts rīcība ir nepieciešams faktors pārējo valstu rīcības prognozēšanai, bet gan tāda valstu grupa, kurā dialoga rezultātā un ar visu valstu piekrišanu ir ieviesti kopīgi likumi un izveidotas institūcijas to attiecību regulēšanai un kura atzīst, ka kopējās interesēs ir nepieciešama šīs kārtības saglabāšana.»³⁹

Šo pētījumu centrā ir jautājums par sistēmas un sabiedrības atšķirību. Sistēma ir svarīgāka un senāka ideja, kurai ir intensīvas mijiedarbības fun-

³⁸ Michael Intrilligator and Dagobert Brito, «Nuclear proliferation and the problem of war», Center for Arms Control and International Security, UCLA, 1979.; Barry Buzan, *An Introduction to Strategic Studies: Military technology and international relations* (London: Macmillan, 1987), sevišķi 12. nod. un 172.–177. lpp.

³⁹ Hedley Bull and Adam Watson, *The Expansion of International Society* (Oxford: Oxford University Press, 1984), 1. lpp.

kcija. Sabiedrību var uzskatīt par vēsturisku atbildi sistēmas eksistencei. Tā kā sistēmā ietilpstošās valstis atzīst to mijiedarbības pastāvīgumu un svarīgumu, tās sāk izstrādāt likumus, kuri palīdzētu izvairīties no nevajadzīgiem konfliktiem un sekmētu vēlamo apmaiņu. H. Bulls apgalvo, ka tādējādi starptautiskā sabiedrība ir cieši saistīta ar starptautiskās kārtības ideju, ar kārtību saprotot «tādējādi sakārtotu dzīvi, ka tā veicina noteiktu mērķu un vērtību rašanos»⁴⁰.

Vēsturiskā izpratnē globālās starptautiskās sabiedrības attīstība ir bijusi Rietumu ekspansijas funkcija. Sākot ar 15. gadsimtu, Eiropas spēka pieaugums vispirms sagrauja, bet pēc tam sagrāva ilgi pastāvējušo četrus pietiekami noslēgtos civilizāciju areālus Eiropā, Tuvajos Austrumos, Dienvidāzijā un Austrumāzijā.⁴¹ Līdz 19. gadsimta beigām visa starptautiskā sistēma bija vai nu veidota pēc Eiropas parauga, kā tas bija Amerikā un Austrālijā, vai tieši pakļauta Eiropai, piemēram, Āfrikas un Āzijas kolonijas, vai arī to bija pārņēmusi ideja par Eiropas panākšanu, kā tas bija, piemēram, Japānā un Krievijā. Eiropas varenības triumfs nozīmēja ne tikai to, ka strauji un acīmredzami pastāvīgi pieauga mijiedarbības līmenis (un tādējādi arī blīvums un savstarpējā atkarība), bet arī to, ka Rietumu normas, vērtības un institūcijas dominēja visā sistēmā.

H. Bulls un citi uzskata, ka tas bija starptautiskās sabiedrības augstākais līmenis, jo relatīvi saliedētā un labi attīstītā Eiropas apakšsistēmas starptautiskā sabiedrība īsu laiku valdīja pār visu planētu. Viņi visai pesimistiski novērtē tālāko notikumu gaitu, uzskatot, ka dekolonizācija, Eiropas noriets un ideoloģiski motivētu superlielvaru rašanās deva iespēju tām izpausties un leģitimizēja ļoti daudzas savstarpēji izslēdzošas un konkurējošas sociālas vērtības. Viņi uzskata, ka tas vājina starptautisko sabiedrību, jo mazinās tās kopīgās vērtības.⁴² Manuprāt, šis skatījums ir ne tikai etnocentrisks šaurs un maldinoši pesimistisks, bet arī kļūdainis. Pieņemot, ka uzspiestas vērtības, tāpat kā kopīgas vērtības, liecina par stipru

⁴⁰ H. Bull, citētajā darbā (41. piezīme), 1. nod. un H. Bull and A. Watson, turpat, 117.–121. lpp. Agrāk uzrakstītajā par starptautisko sabiedrību sk. E. H. Carr, *The Twenty Years Crisis* (London: Macmillan, 1946), 2. izdevums, 162.–169. lpp., kā arī Martin Wight, *Power Politics* (Harmondsworth: Penguin, 1979), 105.–112. lpp.

⁴¹ H. Bull and A. Watson, citētajā darbā (39. piezīme), 1. lpp. Detalizētu vēsturi sk. McNeil, citētajā darbā (1. piezīme).

⁴² H. Bull, citētajā darbā (31. piezīme), 38.–40., 257.–260., 315.–327. lpp.; E. Kedourie, A. Bozeman grām.: H. Bull and A. Watson, citētajā darbā (39. piezīme), 347.–356., 387.–406., 425.–435. lpp.

sabiedrību, nozīmē nesaprast, kas ir sabiedrība (pretstatā spēka politikai). Protams, Eiropas dominējošā ietekme izveidoja globālu impēriju un līdz ar to ārkārtīgi augstu dominējošo lielvaru sociālās viendabības līmeni. Taisnība ir arī tā, ka šī virskundzība radīja priekšnoteikumus globālas starptautiskās sabiedrības izveidei, palielinot sistēmas blīvumu un liekot visām tajā ietilpstošajām valstīm pilnībā apzināties, ka tās ir ietvertas pietiekami varenā mijiedarbības modelī, kas nosaka galvenos priekšnoteikumus to sociālai un politiskai izdzīvošanai. Bet šo absolūto virskundzību var uzskatīt par sabiedrību tikai tādā gadījumā, ja pieļaujām, ka tiek ignorēta milzīgā varas un statusa nevienlīdzība, kāda pastāv starp kolonizatoriem un kolonizētajiem. Sabiedrības ideja izvirza prasību, lai tās locekļiem būtu kāds reāls priekšstats par vienlīdzīgu statusu. Tādējādi 19. gadsimta beigās pastāvēja nevis globāla starptautiska sistēma, bet gan globalizēta Eiropas starptautiskā sabiedrība.

Raugoties no šāda viedokļa, zūd daudzi iemesli pesimismam par starptautiskās sabiedrības stāvokli. Divdesmitajā gadsimtā nebija pagrimuma, jo 19. gadsimta beigās nebija uzplaukuma augstākais punkts. Divdesmitajā gadsimtā mēs esam pieredzējuši milzīgu transformācijas procesu, kas noritēja divās daļās. Vispirms sabruka uz vājā pamata balstītā nestabilā globālā virskundzība. Pēc tam izveidojās starptautiskā sistēma, kas uzskatāma par daudz lielākā mērā globālu divos aspektos: a) globālās mijiedarbības avoti ir izvietoti pa visu sistēmu, nevis lokalizēti galvenokārt vienā tās daļā, un b) sistēmu veido juridiski vienlīdzīgas līdzvērtīgas valstis, nevis valstu, mandātteritoriju, atkarīgu zemju un koloniju hierarhija. Šī jaunā sistēma izveidojās, pamatojoties uz vecās sistēmas sabrukumu, citiem vārdiem sakot, daudzējādā ziņā to radīja vecā sistēma. Eiropas virskundzība izvirzīja nepieciešamību pēc starptautiskas sabiedrības un lielā mērā izstrādāja politisko formu, kādā starptautiskā sabiedrība tika izveidota. Tādēļ jautājums ir nevis par to, cik daudz ietekmes ir pazaudēts kopš Eiropas varas ziedu laikiem, bet gan par to, kādu mantojumu vecā iekārta atstāja jaunajai. Cik lielā mērā neeiropēiskās valstis pieņēma eiropēisko starptautisko sabiedrību un cik lielā mērā to noliedza? Kāda starptautiskā sabiedrība ir radusies patiesas globālas starptautiskās sistēmas pirmajos gadu desmitos?

Suverēnu teritoriālu valsti gandrīz visā pasaulē atzīst par politiskās legimitātes pamatvienību, tāpēc ir pamats domāt, ka starptautiskā sistēma, raugoties pēc vēsturiskajiem standartiem, ir labā stāvoklī. To var uzskatīt par Eiropas virskundzības atstāto, kaut arī pret savu gribu atstāto, lielo po-

litisko mantojumu. Eiropas tipa valstis guva tik daudz panākumu tāpēc, ka ļāva izpausties cilvēka potenciālam, un tas nomāca visas pārējās politiskās organizācijas formas sistēmā. Lai izvairītos no Eiropas kundzības, bija nepieciešams pārņemt Eiropas politiskās formas. Daži to panāca atdarināšanas ceļā, citiem tās uzspieda dekolonizācijas process. Pat H. Bulls un A. Votsons atzīst, ka pārējās valstis pasaulē tad, kad tās ieguva neatkarību, daudz ko pārņēma no Eiropas starptautiskās sabiedrības, īpaši suverēno valstu galveno pamatprincipu – izturēties citai pret citu kā juridiski līdztiesīgām; šis pamatprincips neapšaubāmi ir kļuvis par sistēmas galveno politisko normu.⁴³ Izņemot islamu, visas universālās politiskās ideoloģijas, sākot no kristietības un ietverot liberālismu, sociālismu un komunismu, ir tikušas nacionalizētas. Persijas liča karš parādīja, ka pat islams dodas šajā virzienā. Savstarpēja teritoriālās suverenitātes tiesību atzīšana ir sistēmas norma un nopietnu robežkonfliktu, kas, iespējams, ir galvenais starptautiskās nedrošības avots anarhiskā sistēmā, skaits samazinās, jo mūsdienu pasaulē valstu sistēma stabilizējas. Tas nozīmē, ka K. Volca izvirzītos divus dziļās struktūras komponentus – reglamentējošo anarhijas principu un ideju, ka sistēmā ietilpstošās vienības netiek diferencētas atkarībā no to funkcijām, jo tām visām ir tiesības baudīt visu suverenitātes spektru⁴⁴, – starptautiskā sabiedrība zināmā mērā atzīst un uzskata par kopīgu vērtību, kurai dodama priekšroka.

Šī vienprātība jautājumā par politisko struktūru ir ārkārtīgi svarīga. Tā sola starptautiskajai sabiedrībai dzīvotspējīgu satvaru, neskatoties uz postkoloniālā laikmeta starptautiskās sistēmas kultūras daudzveidību un dažu šīs sistēmas valstu iekšējo nestabilitāti. Anarhiskā politiskā sistēma acīmredzami ir cilvēces kultūras dabiskas daudzveidības krātuve. Ja pieņem, ka pastāv vispārēja vienošanās par robežām, tad jāteic, ka suverēnu valstu sistēma ir tik labi izveidota, lai spētu regulēt daudzveidīgo sociālo un politisko kultūru attiecību leģitimitāciju. Patiesi, ņemot vērā šīs daudzveidības izplatību un intensitāti, daudzveidības, kas nenoliedzami ir valdošā vēsturiskā realitāte, suverēnu valstu sistēma daudzus nākamos gadu desmitus būs vienīgais ceļš, kas vedīs uz stabilu starptautisku politisku kārtību, kaut gan vājo valstu starpā var izcelties cīņa par to leģitimitāti un uzbūvi. Kad suverēnas valstis cita citu uzskata par juridiski vienlīdzīgām, tad starptautiskās sabiedrības stūrakmeņi ir savā vietā, jo tikai tad, kad sabiedrība

⁴³ H. Bull and A. Watson, citētajā darbā (39. piezīme), 434.–435. lpp.

⁴⁴ Waltz, citētajā darbā (1. piezīme), 88.–97. lpp.

ir kāds svarīgs līdztiesības elements, var droši teikt, ka šī sabiedrība eksistē. Kā norāda H. Bulls:

«Suverēnu valstu pluralitātes sistēma rada klasiskās briesmas, bet tās ir jāšmēro ar tām briesmām, kuras izraisa mēģinājumi būtiski atšķirīgas kopienas ietilpināt vienā pārvaldes sistēmā. Var apgalvot, ka tagadējai pasaules kārtībai vislabāk atbilst samierināšanās ar pirmajām, nevis mēģinājumi tikt galā ar otrajām briesmām.»⁴⁵

Valsts sistēmas kā Eiropas virskundzības mantojuma saglabāšana veicina daudzu atbalsta mehānismu saglabāšanu, kurus H. Bulls uzskata par tādiem, kas nodrošina Eiropas starptautiskās sistēmas eksistenci; šādi mehānismi ir spēku līdzsvars, starptautiskās tiesības, diplomātija, karš un lielvalstu ietekme.⁴⁶ H. Bulls pauž bažas par to, ka šos mehānismus būs novājinājusi pāreja uz kosmopolitiskāku sabiedrību. Viņš uzskata, ka sašaurinās starptautisko tiesību konsensuālais pamats un radikālie režīmi ignorē cieņu pret diplomātiju, bet ideoloģiska rakstura šķelšanās apgrūtinā lielvaru iespējas ietekmēt situāciju. Visi šie vērojumi ir pareizi, bet pārlielas uzmanības pievēršana tiem analīzes akcentus izvietoj nepareizi. Svarīgi ir tas, ka pastāv pamatvienprātība par sistēmas politisko struktūru un plaši atzīta vienprātība par to, ka diplomātija un starptautiskās tiesības paredz pienācīgas kooperatīvas uzvedības formas. Šajā vētrainajā pārejā no Eiropas sabiedrības uz patiesi globālu starptautisko sabiedrību vērā ņemami un pozitīvi bija tas, ka daudzas tika saglabātas. Apbrīnojami maz ir šo normu pārkāpšanas gadījumu salīdzinājumā ar to, cik lielā mērā tās tika ievērotas, ja ir zināms, ka četri aizvadītie gadu desmiti ir bijuši jaunas, būtībā nepārbaudītas un daudzās vietās diezgan slikti veidotas starptautiskas sistēmas izveides un aprobēšanas laiks. No šā viedokļa raugoties, Apvienoto Nāciju Organizācija (ANO) to simbolizē vislabāk. Kaut gan ANO bieži vien ir garlaicīga un neatbilstoša savā ikdienas piesardzībā, tā pauž visā pasaulē pieņemto uzskatu, ka suverenitāte, juridiski atzīta vienlīdzība, tiesības un diplomātija ir mūsdienu starptautiskās sabiedrības pamats. Patiesi, sistēmas panākumi daļēji izskaidro to, kāpēc ANO bieži šķiet garlaicīga.

Divdesmitā gadsimta beigās mēs joprojām atrodamies šīs jaunās starptautiskās sabiedrības veidošanās posmā, un tādēļ ir grūti pilnīgi skaidri saskatīt tās devumu. Tās tapšana ir bijis ļoti traumatisks process, tas saistījās

⁴⁵ Bull, citētajā darbā 31. piezīme, 287. lpp.

⁴⁶ Turpat, 5.–9. nod.

ar diviem kariem, dekolonizācijas dzemdību sāpēm, neskaitāmām revolūcijām un daudziem ideoloģiska rakstura eksperimentiem, kuru mērķis bija cīnīties ar Rietumu izaicinājumu, un nesena skarba un sašķeļošais aukstais karš starp ideoloģiski pretējām superlielvarām, kuras pārmantoja varu no Eiropas. Šī turbulence aizsedza starptautiskās sabiedrības stingro pamatu un izcēla galējās politiskās atšķirības, kuras paralizēja starptautiskās tiesības un diplomātiju, kā arī uzsvēra kara un spēku līdzsvara dezorganizējošās, nevis reglamentējošās īpašības. Bet laikā, kad tiek rakstīta šī grāmata (1990. gada sākumā), šā nemiera saceltie putekļi sāk nosēties un iezīmējas kopējo vērtību aprises.

Patī valstu sistēma neapšaubāmi ir visaptverošākā un nozīmīgākā no starptautiskās sabiedrības kopīgajām vērtībām, un to pārliecinoši aizstāv pat tādās vietās, kur tās praktiskais lietojums ir bijis visneveiksmīgākais, piemēram, Āfrikā. Zinātne un tehnoloģiskās zināšanas, kā arī tie materiālie sasniegumi, kurus šīs zināšanas padara par iespējamiem, arī ir gandrīz vai visā pasaulē atzīta vērtība, kas ir kopīga visām ietekmīgākajām ideoloģijām. Vēl nesena ekonomika bija nežēlīgas šķelšanās arēna, bet komunistu neveiksmīgais eksperiments ar centralizēto plānošanu nešaubīgi pierāda, ka tirgus ekonomika ir visefektīvākais veids, kā organizēt ražošanu un preču sadali. Tas ievērojami ir kļiedējis aukstā kara saspringto gaisotni. Šķiet, starptautiskā sabiedrība vai vismaz noteicošo lielvalstu grupa sāk izskatīties ideoloģiski vismazāk sašķelta, kā jebkad kopš 1914. gada. Tā kā šī jaunā norma konsolidē, tad tā mazinās vai pat likvidēs nulles iznākuma ideoloģisko sašķeltību, kas bija visai spēcīgs drošības dilemmas dzinulis aukstā kara laikā. H. Bulls un A. Votsons norāda, ka labklājības loģika ir internacionalizējusies.⁴⁷ Tā darbojas gan privāti, gan arī ar valdību starpniecību, kaut gan lielas domstarpības izpaužas jautājumā par līdzsvaru starp abām šīm sfērām un par to, kā un cik lielā mērā resursi no bagātākajām sistēmas daļām būtu pārvietojami uz nabadzīgākajām.

Uz vājāka pamata balstīta, bet ne mazāk svarīga norma ir spēcīgāko lielvaru vienprātība, ka kari starp tām mūsdienās vairs nav vēlama paņēmiens, kā risināt nesaskaņas. Dažās lielvalstīs, it īpaši tajās, kuras visvairāk cieta pēdējā karā, – un tādas bija Eiropas valstis un Japāna, šī norma ir ļoti dziļi iesakņojusies. Citās šī norma izpaužas kā kodolatbaidīšana un bailes, ka nebūs ne uzvarētāju, ne zaudētāju. Sevišķi spēcīgi tā izpaužas dažos reģionos, īpaši Ziemeļamerikā un Eiropā, un ļoti atšķirīgu iemeslu dēļ –

⁴⁷ H. Bull and A. Watson, citētajā darbā (39. piezīme), 434. lpp. Sk. arī 14. piezīmi.

dažās perifērijas daļās, it īpaši ASEAN (Dienvidaustrumu Āzijas valstu asociācijā) ietilpstošajās valstīs.⁴⁸ Drošības kopienu pastāvēšana šajos reģionos ir pavisam niecīgs pierādījums tam, ka spēcīga starptautiska sabiedrība var risināt anarhijas drošības problēmas, veicinot «nevardarbīgu konfliktu kultūru», kā to apzīmējis Jāns un citi.⁴⁹ Saskaņā ar šo konceptu miera nodrošināšanai nav nepieciešama harmonija. Tiek uzskatīts, ka domstarpības un konflikts ir cilvēku politiskās dzīves sastāvdaļa gan valsts iekšienē, gan valstu savstarpējās attiecībās, bet karš, kā politikas īstenošanas legītīms instruments tiek izslēgts, izņemot gadījumus, kad jāaizsargājas pret militāru uzbrukumu. Ja starptautiskā sabiedrība ir tik spēcīga, ka tā spēj uzturēt legītīmu pārmaiņu mehānismu, tad anarhija var kļūt par to struktūru, kuras ietvaros starptautiska rakstura strīdi un konflikti var noritēt un tikt atrisināti, neizmantojot plašu vardarbību.

Ir visai iespējams, ka pieaugošā interese par ekoloģiska rakstura problēmām varētu būt par pamatu jaunas normas izveidošanai starptautiskajā sabiedrībā. Šo problēmu būtība, kas ietver sevī plašu jautājumu loku, sākot ar dzīvās dabas saglabāšanu un apkārtējās vides piesārņošanu un beidzot ar klimata izmaiņām, nosaka to, ka tās prasa globālu pieeju. Izmaiņas planētas atmosfērā un biosfērā skar ikvienu, jo tās visiem uzvel rūpju un bažu nastu pretēji tam, kā tas ir gadījumā ar ilglaicīgo pārapdzīvotības jautājumu. Tas ir ārkārtīgi būtisks pretsvars tai aprobežotībai, kas ir dziļi iesakņojusies un kas joprojām gandrīz visur ietekmē cilvēku stāvokli. Ekoloģiska vai «zaļa» apziņa nekādā ziņā nav universāla vērtība. Taču tās rašanās ir bijusi dramatiska, un tā ir pietiekami labi veidota, lai tiktu atzīta vēl plašākā mērogā, jo tās skartās problēmas it visur sāk ietekmēt cilvēku ikdienas dzīvi.

Daudzas no šīm vērtībām ir Rietumu atziņu un politiskās prakses rezultāts. Tomēr ir svarīgi, lai tās kļūtu par starptautiskās sabiedrības normu sastāvdaļu, lai tās tiktu nevis uzspiestas pārējiem, bet gan pārņemtas un pieņemtas kā savas. Varbūt Rietumiem nepiederošu valstu galvenais ieguldījums starptautiskajā sabiedrībā ir oficiāla rasu vienlīdzības atzīšana un uz rasu nevienlīdzību balstītu politisku doktrīnu noraidīšana. Šīs idejas ir raksturīgas Rietumu humānismam, bet vēstures fakti liecina, ka tās nebūtu

⁴⁸ Barry Buzan, «The Southeast Asian security complex», *Contemporary Southeast Asia*, 10: 1 (1988), 12.–13. lpp.

⁴⁹ Egbert Jahn, Pierre Lemaitre, Ole Wæver, *European Security: Problems of research on non-military aspects*, Copenhagen Papers no. 1, Centre for Peace and Conflict Research, Copenhagen, 1987, 55. lpp.

kluvušas par politiski funkcionējošām normām, ja nebūtu bijis neatkarīgās ģeoroīpeiskās pasaules spiediena. Atcerieties, piemēram, ka japāņi 1919. gadā nespēja panākt, lai Tautu Savienības hartā ietvertu pantu par rasu vienlīdzību, tādēļ ka Rietumi bija pret to. Šķiet, ir pamats domāt, ka neriūmnieciskās valstis turpinās savas intereses un perspektīvas atspoguļot starptautiskajās tiesībās, piemēram, kā tas notika laikposmā no 1973. gada līdz 1982. gadam, kad masveidā tika slēgti jauni līgumi jūras tiesību jomā.

Lai gan Rietumi ir zaudējuši tiešu kontroli pār sistēmu, tie tomēr joprojām ir visspēcīgākais un vispievilcīgākais tās centrs. Rietumu pārākums tos padara par galveno potenciālo sistēmas vērtību atbalstītāju, sākot ar angļu valodas kā starptautiskas valodas lietošanu un preču zīmju patērētāju «kultūras» raupjo materiālistu un beidzot ar pretrunīgām sociālpolitiskām normām, tādām kā cilvēktiesības, kas tieši apdraud daudzu sistēmā ietilpstošo valstu politisko praksi (un apdraud arī H. Bulla proponēto atšķirību starp starptautisko un pasaules sabiedrību). Šķiet, ka tuvākajā nākotnē Rietumi joprojām dominēs starptautiskajā sabiedrībā. Tie ir izturējuši komunisma sociālekonomisko (un militāro) izaicinājumu, un patlaban tiem sistēmā nopietnu sāncensu nav.

Pašus Rietumus ievērojami ir stiprinājuši politiskā pārveide un pilnīgāka Vācijas un Japānas integrācija sistēmā, tas ir sasniegums, par ko vēsture pateiksies Savienotajām Valstīm. Tā rezultātā trīs lielākie attīstītā kapitālisma centri veido gigantisku drošības kopienu. Tā kā tika novērstas bailes, ka šie centri savstarpējās attiecībās lietos spēku, tiem pavērās iespēja, tā sakot, darboties roku rokā, un tas piešķir tiem milzīgas priekšrocības salīdzinājumā ar tiem, kas atrodas sliktākā stāvoklī. Šī priekšrocība veicināja Rietumu uzvaru aukstajā karā. Pat tāds milzis kā Padomju Savienība nespēja sacensties ar šādu koalīciju, un Ķīna var turpināt to darīt, tikai paliekot nabaga. Šī kapitālistiskā drošības kopiena ir bezprecedenta veidojums lielvaru grupā. Tā joprojām sekmēs «pasaules vesternizācijas revolūciju», kā to dēvē T. fon Laue, revolūciju, kurā Rietumi nosaka sabiedrības standartu, ko pārējie cenšas sasniegt vai nu atdarinot, vai izvēršot pretdarbību.⁵⁰

Svarīga starptautiskās drošības sastāvdaļa ir starptautiskās sabiedrības stāvoklis. Kamēr pastāv starptautiskā sabiedrība, tā ne tikai veicina to, lai valstis atzītu cita citas leģitimitāti, bet arī sekmē civilizētu (tas ir,

⁵⁰ Von Laue, citētajā darbā (5. piezīme).

nevardarbīgu) šo valstu mijiedarbību. Šādā aspektā gan pētījumi par starptautisko sabiedrību (galvenokārt britu autoru), gan pētījumi par režīmiem (galvenokārt amerikāņu autoru) aplūko vienu un to pašu problēmu. Citiem vārdiem sakot, anarhiska sabiedrība spēj radīt kārtību tikai tadā gadījumā, ja tajā ietilpstošās valstis spēj pieņemt normas, saskaņā ar kurām, viņu pašu un citu valstu rīcība izpaužas, tiek regulēta un vērtēta. It īpaši tas attiecas uz situāciju, kad sistēmas blīvums ir tik liels, ka valstis nevar izvairīties no tā, lai vienas valsts rīcības radītās sekas neietekmētu citas valstis. Labi attīstīta starptautiskā sistēma, kā arī spēcīgas valstis ir starptautiskās drošības nepieciešams, taču ne vienīgais, priekšnoteikums. Spēcīgā Eiropas starptautiskā sabiedrība nenovērsa katastrofālo karu, un, kā apgalvo R. Makinlijs un R. Litls, starptautiskās kārtības normām kopš to rašanās brīža piemīt ideoloģisks raksturs un tās tiek apstrīdētas.⁵¹ Ja anarhija ir satvars, kurā ir jāaplūko drošība, tad starptautiskās sabiedrības attīstība ir galvenais elements, mēģinot definēt progresu.

SECINĀJUMI. ANARHIJA UN DROŠĪBA

Starptautiskā anarhija ir nevis atsevišķa forma ar relatīvi nemainīgām iezīmēm, bet gan atsevišķs stāvoklis, kurā iespējamās daudzas variācijas. Dažas anarhijas konfigurācijas pastiprina nacionālās drošības problēmu, bet citas to mazina. Sistēmas perspektīva ļauj plašākā kontekstā aplūkot pašu nacionālo drošību. Tā ļauj identificēt vairākas iezīmes, kuras liecina par starptautiskās anarhijas stāvokli, piemēram, blīvumu, polaritāti, valstu raksturu un starptautiskās sabiedrības būtību. Dažas no tām izvirza potenciālus nacionālās politikas mērķus, jo tām ir lielāka iespēja veidot tādas sistēmas formas, kas veicina nacionālo drošību. Sistēmas pieeja uzsver drošības nedalāmo pusi (t. i., savstarpējo atkarību), jo tā izceļ savstarpējo attiecību modeļus un vispārējās struktūras. Taču šī pieeja arī sasaista šo aspektu ar dalāmo pusi (t. i., nacionālo drošību), atklājot saikni starp valstu individuālo raksturu un visas sistēmas raksturu. Ir acīmredzams, ka vāžām valstīm radīt un uzturēt starptautisku sabiedrību būs daudz grūtāk nekā spēcīgām valstīm. Valsts un sistēma ir tik cieši savstarpēji saistītas, ka drošības politika, kas balstīta tikai uz pirmo, ir neracionāla un neefektīva.

⁵¹ R. D. McKinlay and R. Little, *Global Problems and World Order* (London: Pinter, 1986), 1. un 11. nod.

Viens no veidiem, kā izmantot sarežģīto sistēmas pieeju, ir hipotētiski izveidot anarhiju spektru, kura vienā galā atrastos anarhijas, ko varētu dēvēt par *nenobriedušām*, bet spektra otrā galā – *nobriedušas* anarhijas.

Par nobriedušas anarhijas ekstrēmu gadījumu varētu uzskatīt tādu anarhiju, kurā vienības kopā tiek saturētas tikai ar elites vadības spēku un kurā katra valsts neatzīst nevienas citas vienības kā tikai savu leģitīmo suverenitāti; šajā anarhijā valstu attiecības izpaustos kā nepārtraukta cīņa par ietekmi. Šāda sistēma tuvinātos haosam. Cīņa par ietekmi radītu nebeidzamus karus, un tai būtu sveša jebkāda izpratne par pārējo valstu leģitimitāti vai tiesībām. Vienību stabilitāte būtu atkarīga no to panākumiem cīņā par varu. Nedrošība būtu endēmiska, un valstu attiecības atgādinātu automātisku un neprātīgu cīņu, kāda valda starp dabiskiem ienaidniekiem, piemēram, starp skudrām un termītiem. Šādā sistēmā ētika paustu atziņu, ka izdzīvo stiprākais, un šīs sistēmas apvienošanu spēcīgākā tās dalībnieka pakļautībā neaizkavētu nekas cits kā vien varas sadalījums un resursu pieejamības limenis. Šāda veida anarhiju sauc par *nenobriedušu*, jo tā nav radījusi starptautisko sabiedrību, kas vājinātu politiskās sekas. Tās dalībniekiem nebūtu kopīgu normu, likumu vai konvenciju, un to attiecībās valdītu bailes, neuzticība, ignorēšana, naidis, skaudība, nicinājums un vienaldzība. Kārtība, ja tāda vispār būtu, atspoguļotu tikai godbijību pret pārspēku. Laika gaitā *nenobrieduši* anarhija kļūtu nestabila gan tādēļ, ka varētu draudēt pilnīgs izsīkums un sabrukums, gan arī tādēļ, ka kāds no tās dalībniekiem varētu izjaukt spēku līdzsvaru un apvienot sistēmu savā kontrolē.

Otrā spektra galā ārkārtīgi *nobriedusi* anarhija radītu tādu sistēmu, kurā fragmentācijas dāvātos labumus varētu izmantot, nemaksājot ar nepārtrauktu bruņotu cīņu un nestabilitāti. Tā balstītos uz mehānismu, kas būtu radījis kritērijus, saskaņā ar kuriem valstis varētu nostiprināt savu, kā arī atzīt un pieņemt cita citas identitāti un leģitimitāti. Ļoti *nobrieduši* anarhijā visas valstis būtu spēcīgas, citiem vārdiem sakot, jābūt labi attīstītai un stabilai valsts idejai un institūcijām neatkarīgi no katras sistēmā ietilpstošās valsts relatīvās varas sistēmā. Pamatojoties uz to, varētu izveidoties spēcīga starptautiska sabiedrība, kas balstīta uz savstarpēju atzīšanu un piekrišanu. Jau suverenitātes un teritoriālo robežu atzīšana vien ievērojami mazinātu *nenobriedušas* anarhijas radītās briesmas.

Nobrieduši anarhijai nepieciešami dalībnieki, kas paši ir tik stabili, ka iekšējo saliedētību un stabilitāti var ieviest visā valstu kopienā. Tikai pamatojoties uz to, var radīt stabilu bāzi *nobriedušas* anarhijas normu pasludināšanai un ievērošanai, normu, kas balstītas uz savstarpēju cieņu.

Ja visas valstis iekšēji būtu attīstījušās kā nācijvalstis vai valstsnācijas, tad Vudro Vilsona izvirzītās normas par to, ka valstīm ir jārespektē citai cita kā suverēnas kultūras un politiskas vienības, viegli varētu kļūt par starptautiskās sabiedrības normām. Tas ļoti lielā mērā mīkstinātu fragmentācijas ietekmi, jo apvienotu valstu politiskos modeļus ar daudz dziļākiem un ilgtspējīgākiem sociālās un teritoriālas organizācijas modeļiem. Valstij kā institucionālai vienībai nav dabisku robežu, un no šādām vienībām sastāvošai sistēmai ir tieksme uz konfliktiem un spēka lietošanu. Bet, ja jēdzienu par valsti paplašina, iekļaujot tajā specifiskākus nacionāla un teritoriāla rakstura kritērijus, tad valsts kļūst, vismaz potenciāli, daudz noteiktāks un skaidrāk iezīmēts objekts, kuram ir mazāk iemeslu radīt draudus kaimiņiem. Džons Hercs šo ideju dēvē par «sevi ierobežojošo nacionālismu». Viņš apgalvo, ka tas nav tikai daudzu sākotnējo nacionālisma sludinātāju viedoklis, bet arī stabilas anarhijas pamatideoloģija pretstatā «ekskluzivitāti proponējošajam, ksenofobajam, ekspansionistiskajam, despotiskajam» nacionālismam, kas ir sagādājis pasaulei tik daudz ciešanu un nedrošības.⁵²

Pārējās normas, tādās kā neiejaukšanās iekšējās lietās, cieņa pret atšķirīgām organizējošām ideoloģijām, izvairīšanās no spēka lietošanas strīdu atrisināšanā un uzticēšanās daudzveidīgajām starptautiskajām institūcijām, risinot starpvalstu mēroga problēmas, papildinās nobriedušas anarhijas sociālo mehānismu uzskaitījumu. Šāda sistēma tomēr augstu vērtētu politisko daudzveidību un fragmentāciju, tā joprojām būtu anarhija strukturālā nozīmē, tāpat kā iepriekš īsi ieskicētais nenobriedušas anarhijas veids. Neskatoties uz to, tā būtu ļoti sakārtota un stabila sistēma, kurā valstis baudītu daudz drošības, ko radītu pašu valstu iekšējais spēks un briedums, kā arī šo valstu attiecības regulējošo institucionalizēto normu spēks.⁵³

Starp šīm divām, diezin vai iespējamām galējībām atrodams viss iespējamo starptautisko anarhiju klāsts, ieskaitot mūsu pašu anarhiju. Tagadējā anarhija atrodas kaut kur šā spektra vidū, un lai gan tā vēl nav sasniegusi rimto un stabilo briedumu, taču acīmredzami ir aizgājusi projām no neiegrožotā haosa. Dazi brieduma elementi mūsu sistēmā ir diezgan labi attīstīti, piemēram, savstarpēja suverēnas vienlīdzības un ar to saistītā starptau-

⁵² John H. Herz, «The territorial state revisited», grām.: J. N. Rosenau (ed.), *International Politics and Foreign Policy* (New York: Free Press, 1969), 82., 89. lpp.

⁵³ Interesantu pieeju, aplūkojot dažus, nobriedušai anarhijai nepieciešamus nosacījumus sk. Stanley Hoffmann, «Regulating the new international system», grām.: Martin Kilson (ed.) *New States in the Modern World* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1975), 188.–197. lpp.

tisko tiesību atzišana. Daži ir kļuvuši par stabiliem principiem, tomēr tikai daļēji tos respektē praksē, piemēram, tiesības uz nacionālo pašnoteikšanos un teritoriālo robežu neaizskaramība. Citi ir akceptēti kā ideāli, piemēram, spēka nelietošana strīdu atrisināšanā un neiejaukšanās citu valstu iekšpolitikā, taču tos ievēro visai maz, un tie tikai nedaudz spēj ierobežot valsts rīcību. Apvienoto Nāciju harta ir vēl nobriedušākas anarhijas modelis nekā pašreizējā anarhija, un tā kalpo par atskaites punktu, novērtējot progresu, kuru sistēma ir sasniegusi, attālinoties no haosa. Taču mūsu laikmeta domstarpību, konfliktu, vāju valstu un nedrošības uzskaitījums fiksē šīs problēmas sarežģītību un iezīmē ceļa posmu, kas mums vēl jānoiet.

Šie modeļi turklāt liecina par to, ka, analizējot sistēmas raksturu, tas ir jādara vienlaikus valsts un sistēmas līmenī. Izteikt savu viedokli par nobriedušu anarhiju nozīmē būtiski raksturot gan tās sastāvdaļas, gan arī šo vienību attiecību modeli. Nobriedušai anarhijai ir nepieciešamas spēcīgas valstis, jo tikai labi sakārtotas un iekšēji stabilas valstis spēj radīt un ievērot stingras, visai sistēmai kopējas normas. Taču, tikko šādas normas ir izveidojušās, tās kļūst par anarhiskas sistēmas īpašību, kas to bagātina, nevis pārveido anarhijas pamatstruktūru.

Šie modeļi ietver domu, ka pastāv progress, nenobriedušai anarhijai attīstoties par nobriedušu anarhiju. Starptautisko attiecību pētniecībā progressa ideja nav labi izstrādāta lielā mērā tādēļ, ka tā spiež pieturēties pie normatīva vai deterministiska viedokļa. Valsts politikas līmenī progressa idejas parasti ir īslaicīgas vai arī to nav, izņemot valstis (šādu nedaudzo valstu skaits palielinās), kurās valda tālredzīga ideoloģija. Revizionistiski noskaņotām lielvalstīm ir daudz vieglāk formulēt progresu nekā *status quo* lielvalstīm. Starptautiskajai sistēmai kopumā vienīgais progressa izjūtas kritērijs ir neskaidras idejas par mieru mилоšu pasauli.

Progress izvērta determinisma problēmu. Vai var salīdzināt starptautisko politisko sistēmu evolūciju ar bioloģisko organismu un sugu evolūciju? Ja var, tad spēcīgi, kaut gan ne katrā ziņā pastāvīgi vai nenovēršami jāizpaužas tendencei, ka sistēmas briedums palielinās laika gaitā. Ja tas tā nav, tad virzība uz lielāku briedumu var notikt, tikai vadot kolektīvus pūliņus, lai sasniegtu specifiskus valsts un sistēmas mērķus. Doma par laika imperatīva ietekmi, evolucionējot uz briedumu, ir diezgan pievilcīga un neizslēdz iespēju mēģināt paātrināt tempus ar daudz tiešākiem līdzekļiem.

Pat mūsu sistēmas neilgā pastāvēšanas laikā ir vērojami būtiski notikumi, kuri paātrinājuši virzību uz nobriedušāku anarhiju. Nacionālās pašnoteikšanās ideja, ka nācija ir valsts pamats, piemēram, bija spēcīgi

iesakņojusies sistēmā līdz 19. gadsimta vidum, kā to liecināja tas, ka gan Vācijas, gan Itālijas valstiskās apvienošanas process ieguva leģitimitāti. Lai gan nacionālistiskajai attīstībai piemita destabilizējošs elements, kurš bija balstīts uz spēku orientētās un ekspansionistiskajās sociāldarvinisma idejās (spēcīgākā izdzīvošana), 1919. gadā, kad tika noslēgts Versaļas līgums, nacionālā pašnoteikšanās bija gandrīz vai visā sistēmā atzīts princips. Neskatoties uz nepārtrauktām ar šo principu saistītām grūtībām, piemēram, Vācijas, Korejas, Ķīnas, Indijas un Vjetnamas sadalīšana pēc Otrā pasaules kara, tas bija pamatā dekolonizācijas kustībai pēc 1945. gada, kustībai, kas izraisīja milzīgas politiskās varas pārbīdes no impēriskā uz vietēja rakstura valstīm.⁵⁴ Pat tāda impēriskā tipa valsts kā pirmsgorbačova Padomju Savienība atzina nacionālo principu kā valsts iekšējā konstitucionālajā struktūrā, tā arī attiecībās ar savām satelītvalstīm.

Līdzīgas pazīmes, kas liecina par brieduma pakāpes paaugstināšanos, vērojamas starptautisko organizāciju attīstībā, piemēram, Tautu Savienībā un Apvienoto Nāciju Organizācijā, un mēģinājumos ar šo organizāciju palīdzību fiksēt teritoriālās robežas, kā arī noteikt normas un principus, kas ierobežotu spēka lietošanu. Turklāt pašu valstu vēsturiskā attīstība, šķiet, laika gaitā palielina sistēmas brieduma pakāpi. Sen izveidotajām valstīm ir bijis laiks radīt pašām savas idejas un institūcijas, kā arī atrisināt robežjautājumus ar kaimiņvalstīm. Kā relatīvi nobriedušu valstu piemēri jāmin Rietumeiropas valstis, Amerikas Savienotās Valstis un Kanāda, kuru attiecībās spēkam vairs netiek ierādīta nozīmīga loma. Jaunākas valstis, kā daudzas «trešās pasaules» valstis, šķiet vājas tādēļ, ka ir jaunas, un to situācijā ir daudz kā kopīga ar to, kādas šobrīd nobriedušākas valstis bija to sākuma attīstības posmā; tas paver cerības uz evolūciju. Taču ar šīm līdzībām nedrīkst pārāk aizrauties. Mūsdienų «trešās pasaules» valstis sastopas ar nopietnākām attīstītāko valstu ārējās iejaukšanās problēmām, nekā tas bija Eiropas zemēs laikā, kad tās veidojās kā valstis.⁵⁵

⁵⁴ Jāuzsver, ka dekolonizācija bija ļoti sagrozīts un nepilnīgs nacionālās pašnoteikšanās īstenojums. *Valstis* tika padarītas par neatkarīgām, bet tās bieži atspoguļoja patvaļīgi noteiktas koloniālās robežas, nevis nācijas. Tādējādi jaunajām valstīm tika izvirzīts grūts uzdevums – valstsnācijas ietvaros izveidot nāciju.

⁵⁵ Par moderno valsti sk. Joseph R. Strayer, *On the Medieval Origins of the Modern State* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1970); Heinz Lubasz, *The Development of the Modern State* (London: Macmillan, 1964); Leonard Tivey (red.), *The Nation – State: The formation of modern politics* (Oxford: Martin Robertson, 1981); un Kenneth Dyson, *The State Tradition in Western Europe* (Oxford: Martin Robertson, 1980).

Vismaz divi galvenie šo atziņu sakarā izteiktās kritikas virzieni sabojā patikamo priekšstatu par vēstures virzību uz lielāku briedumu un drošību starptautiskajā anarhijā. Pirmais balstās uz bioloģiskās analogijas paplašināšanu, saskaņā ar kuru brieduma fāzei seko pagrimums un nāve. Tas varētu attiekties uz valstīm vai sistēmu kopumā un novest pie A. Toinbija (*A. Toynbee*) izvirzītajiem vēstures cikliem, kuri pārtrauc jebkādu nepārtrauktu virzību uz harmoniju. Protams, nav pierādāms, ka tāds pats ciklu modelis būs spēkā nākotnē pat tādā gadījumā, ja tas ir bijis spēkā pagātnē, it īpaši ņemot vērā modernajam laikmetam raksturīgās straujās un fundamentālās pārmaiņas cilvēku iespējās un institūcijās. Taču priekšstatu par sistēmu, kura attīstās, kāpumiem mijoties ar kritumiem, par pārliecinošu dara politiskās kārtības atkāpšanās Eiropā pēc Romas impērijas sabrukuma, kā arī sabrukuma iespējas, ko slēpj sevī mūsdienu cilvēces sociālās organizācijas potenciāls un vārīgums.

Šī pēdējā doma ir saistīta ar kritikas otro virzienu, kura atbalstītāji uzskata, ka tādā gadījumā, ja brieduma palielināšanās ir laika funkcija, tā nenoiet uz draudu statiskā fona. Tā vietā, palielinoties briedumam, paralēli pieaug draudu mērogi un vārīguma apjoms. No šā viedokļa raugoties, sistēmas brieduma pieaugumu nevar uzskatīt par strauju panākumu procesu attiecībā uz nemainīgām dimensijām. Tas drīzāk ir uzskatāms par lielāka procesa daļu, kurā kārtību uzturošie spēki nepārtraukti cīnās ar pieaugošu haosa iespēju. Tas, ka tagad starptautiskās institūcijas ir daudz labāk izveidotas nekā 19. gadsimtā, nozīmē nevis to, ka esam civilizētāki, bet gan to, ka mums ir jārisina daudz sarežģītākas problēmas, kuras rada sistēmas pieaugošais blīvums. Virzība uz nobriedušāku anarhijas formu pati par sevi nav apmierinātības vai sajūsmas iemesls, tāds tas, šķiet, ir vienīgi tad, ja spēj apsteigt vienlaicīgi pieaugošos draudus. Draudu un vārīguma palielināšanās pamatā galvenokārt ir cilvēku skaita un iespēju pieaugums, kurš līdz tam ir ilgstoši pakāpeniski attīstījies, bet tagad uzrāda strauju kāpumu ģeometriskajā progresijā. Vajag tikai padomāt par risku, kādu cilvēku pieaugošās iespējas rada tādās sfērās kā kara postošais iespaids, vides piesārņojuma ietekme, masu migrācijas potenciāls, sadales sistēmu trauslums, no kurām milzum daudz cilvēku ir atkarīgi, lai apmierinātu savas neatliekamās vajadzības, kā arī jaunu epidēmiju briesmas, lai izjustu šīs sāncensības būtību un nenovēršamību. Nav pamata optimismam par starptautiskās anarhijas progresu pagātnē, ne arī tās izredzēm nākotnē. Vienlaikus ar sistēmas virzību uz briedumu, draudi un vārīgums palielinās, padarot drošību par dinamisku problēmu ar visai nenoteiktām dimensijām. Vienmēr

pastāv iespēja, ka sistēma sašķelsies – atdalīsies nobriedušākais centrs, kurš paņems sev līdz arī lielu perifērijas daļu, un bezcerīgā, izolētā ārējā perifērija, kura nespēs atrisināt savas pašpārvaldes un attīstības problēmas un kuru aizvien vairāk nomāks mūsdienu problēmu nasta.

Līdz šim progress ir vairāk izpaudies kā evolūcija, nevis projekts. Anarhija, kurā mēs dzīvojam, mūsdienu paaudzei ir vēstures uzspiesta, nevis apzinātas, izvērtētas izvēles rezultāts. Nekāds grandiozs gadsimtu projekts to nav izveidojis. To radījuši neskaitāmi, šķiet, savā starpā nesaistīti lēmumi, rīcība un izdevības. Kaut gan mēs paši neesam izvēlējušies radīt anarhiju, kura mums ir, tad, to apzinoties, varam anarhiju pārveidot un piešķirt tai vairāk vai mazāk nobriedušu formu. Anarhijas raksturam var būt dažādas formas, sākot ar vienu no galējībām – no ideālas arēnas rupjai cīņai par varu, – līdz spēcīgai daudzveidībai un drošībai, kas ir otra galējība. No šā viedokļa raugoties, starptautisko anarhiju nevajag uzskatīt par šķērsli ceļā uz pasaules valdību un vispārējo mieru. Tā vietā to var uzlūkot kā iespēju, kas piedāvā vilinājumus, kuri atšķiras no tiem, uz kuriem pamatojas atbalsts pasaules valdībai, taču morālā ziņā ir tikpat pievilcīgi. Kaut arī pilnveidotas anarhijas nebūs drīz sasniedzamas, tās arī neatrodas tik tālā nākotnē kā pasaules valdība. Zināmā mērā tās var uzskatīt par nepieciešamu attīstības posmu ceļā uz vispasaules federāciju. Taču tās var arī uzskatīt par ideālu starptautiskas asociācijas formu un tādējādi par vēlamu mērķi pašu par sevi.

5. nodaļa REĢIONĀLĀ DROŠĪBA

Šajā nodaļā ir analizēts līmenis, kāds pastāv starp atsevišķām valstīm un starptautisko politisko sistēmu kopumā. Tas postulē reģionālo apakšsistēmu kā drošības analīzes objektu eksistenci un piedāvā analītisku satvaru to izpētei. Šis satvars ir veidots tā, lai izgaismotu reģionālās drošības attiecību relatīvo autonomiju un lai iekļautu tās valsts un sistēmas līmeņos. Viens nolūks ir nodrošināt nozares speciālistus ar konkrētu terminoloģiju un konceptiem, tādējādi veicinot reģionu salīdzinošus pētījumus, kuru trūkums ir būtiska esošās literatūras nepilnība. Otrs nolūks ir kompensēt varas teorētiķu tieksmi novērtēt par zemu reģionālā līmeņa nozīmi starptautiskās drošības problemātikā.

Nodaļas sākumā ir detalizēti analizēta reģionālās drošības apakšsistēmu darbība un sīki paskaidrots, kā tās atšķirt vienu no otras un no lielvalstīm. Tā ir šī satvara statiskā daļa, uz kuras fona var identificēt būtiskas pārmaiņas. Otrajā daļā aplūkoti vēsturiskie apstākļi, kuri ir radījuši pašreizējo reģionālās drošības modeli, lai pilnveidotu šā modeļa aptuvenu globāla mēroga uzmetumu un papildinātu teikto par to, kā mijiedarbojas reģionālā un lielvaru dinamika. Šīs daļas beigās ievietotā 5. 1. shēma parāda, kā es interpretēju tagadējo modeli, un to varētu izmantot, kad tiks aplūkoti gadījumi visas šīs nodaļas ietvaros. Trešajā daļā parādīts, kā var mainīties reģionālie modeļi, un izklāstītas sistēmas piedāvātās iespējas, lai uztvertu izmaiņu dinamiku šajā līmenī. Šīs nodaļas beigū daļā ir runāts par to, ko reģionālās drošības analīze iegūst politikas izstrādē, izmantojot šo metodi.

PĀRVAROT PLAISU STARP VALSTS UN SISTĒMAS LĪMEŅIEM. DROŠĪBAS KOMPLEKSI

Jebkuriem mēģinājumiem pētīt drošību ir jāsastopas ar vienlaidus tikla problēmu. Drošība ir ar attiecībām saistīts fenomens. Tā kā drošībai ir attiecību raksturs, tad nevienas valsts nacionālo drošību nevar izprast, neizprotot to drošības savstarpējās atkarības starptautisko modeli, kurā tā ir iekļauta. Kā jau tika sacīts iepriekšējā nodaļā, tas liek izdarīt analīzi sistēmas līmenī. Grūtības, kas saistītas ar vienlaidus tiklu, ir tās, ka šī tikla loģika virza uz sarežģītām holistiskām perspektīvām. Ja atsevišķas valsts drošība ir saistīta ar pārējo valstu drošību, tad neko nevar pilnībā izprast, neizprotot visu. Šāds uzdevums draud drošības pētījumus padarīt nereālistiskus.

Tā kā drošības savstarpējās atkarība ir neizbēgama, tad vienīgā iespēja ir atrast analītisko līmeņu hierarhiju starptautiskajā sistēmā, lai šajā pētījumā varētu noteikt tādas izpētāmus objektus, kuri nepakļausies visa kopuma būtībai un nezaudēs to. Katram līmenim ir jāidentificē ilgtspējīgas, nozīmīgas un pašpietiekamas drošības problēmas iezīmes. Ar vārdu «pašpietiekamas» es domāju nevis absolūti nošķirtas iezīmes, bet gan drošības dinamiku, kura pastāvētu pat tad, ja pārējie starptautiskās sistēmas dalībnieki to neietekmētu. Piemēram, Izraēla un Sirija būtu militāri sāncensī pat tad, ja nevienu no tām neatbalstītu kāda superlielvalsts. Neviens līmenis atsevišķi nebūs piemērots, lai izprastu drošības problēmu kopumā, un savukārt katru līmeni varēs pilnībā izprast, ja to skatīs saistībā ar pārējiem.

Šīs shēmas augšējie un apakšējie līmeņi ir viegli saskatāmi. Analīze sistēmas un valsts līmenī sniedz mums svarīgu informāciju par nacionālās drošības problēmu, un tā aplūkota 2. un 4. nodaļā. Bet arī reģionālajā līmenī pastāv svarīgs drošības dinamiku kopums, un to bieži mēdz pazaudēt vai neņemt vērā. Vidējā līmenī var atrast tikai neskaidrus priekšstatus par reģionālo politisko un apakšsistēmu spēku līdzsvaru vai arī primitīvas mediju uzzīņas, kurās reģions tiek izmantots, lai aprakstītu vienalga kādu vietu, kurā patlaban ir ziņu vērtas politiskas nekārtības.

Reģionālās drošības modeļu izpratne ir tik vāja, ka citādā ziņā teicamais 1984. gadā veiktais pētījums par drošību Dienvidāzijā atklāti atzina, ka reģionu veidojošo valstu grupa «bija patvaļīgi noteikta»¹. Manuprāt, ir

¹ Zalmay Khalilzad, *Security in Southern Asia 1: The security of Southwest Asia* (Aldershot: Gower, 1984.); un Timothy George, Robert Litwak and Shahram Chubin, *Security in Southern Asia 2: India and the great powers* (Aldershot: Gower, 1984).

pamats noraidīt šādu intelektuālu padošanos. Saprātīga drošības analīze izvirza prasību sevišķi rūpīgi izpētīt, kā reģionālais līmenis pilda starpnieka lomu starp valstīm un starptautisko sistēmu kopumā. Kamēr šis līmenis nav pienācīgi aptverts, nav iespējams pamatīgi izprast, ne lokālo valstu vietu attiecībā citai pret citu, ne arī lielvaru un lokālo valstu attiecību raksturu.

No drošības viedokļa raugoties, ar vārdu «reģions» raksturo situāciju, kurā starp valstīm, kam liktenis ir lēmis būt novietotām ģeogrāfiski tuvu citai ar citu, pastāv noteikta un nozīmīga drošības attiecību apakšsistēma. Šis priekšstats par reģionālo sistēmu ir vēsturiski sevišķi spēcīgi iesakņojies, ja aplūkojam spēku līdzsvaru Eiropā: Eiropa bija (un ir) reģionāla sistēma, jo varas attiecības un tās eskalācijas ķēdes sasaistīja visas tajā ietilpstošās valstis. Varētu būt, ka Dānijai un Itālijai gandrīz nav tiešas drošības mijiedarbības, bet tās abas viegli varēja iekļaut vienā un tajā pašā alianšu un kara shēmā. Daļēji reģionālās drošības apakšsistēmas veido vienkāršs mehānisms, tāpēc draudus, sevišķi politiskos un militāros draudus, visspēcīgāk izjūt tad, kad tie ir tuvu telpā. Par šo mehānismu tika runāts 3. nodaļā. Bet tā kā Eiropas valstis sāka dominēt pasaules sistēmā un faktiski lielu tās daļu tieši okupēja, tad Rietumu starptautisko attiecību uztverē neizveidojās neviena tikpat spēcīga izpratne par citām lokālās drošības apakšsistēmām. Globālā mēroga sāncensība starp superlielvalstīm aizēnoja pat masveida dekolonizācijas procesus, kuram, loģiski domājot, vajadzēja pievērst uzmanību tam, ka atkal radās lokālās drošības apakšsistēmas. Piešķirot reģionālajām apakšsistēmām noteiktu identitāti, tiek izveidoti divi starplīmeņi analīzē starp sistēmu un valsti: pašas apakšsistēmas un starp tām pastāvošo attiecību modelis. Priekšstats par lokālo un reģionālo spēku līdzsvaru ir vienīgais tradicionālais priekšstats par apakšsistēmu, kuru kaut cik ir iespējams izmantot drošības analīzes nolūkos. Taču šis priekšstats nav bijis pietiekami noderīgs, jo tas aprobežojās ar vienu vienīgu dimensiju – varu, kurā lielvaru dinamika lielā mērā aizēnoja un ignorēja vietējās dinamikas. Kaut gan lokālie spēku līdzsvari funkcionē un ir drošības vides nozīmīgi faktori, pārmaiņas lielvaru visu pasauli aptverošajos resursos tos viegli var izjaukt vai deformēt. Perifērijā spēku līdzsvari ir daudz neuzticamāki pavadoņi drošības attiecību pētniecībā, nekā tie ir centrā, tādēļ ka ir uzņēmīgi pret ārējām ietekmēm.

Pats par sevi priekšstats par apakšsistēmu – M. Hāss to dēvē par starptautiskās sistēmas «jebkuru apakšgrupu»² – ir pārāk vispārīgs, lai sniegtu

² Michael Haas, «International subsystems: stability and polarity», *American Political Science Review*, 64:1 (1970), 100. lpp.

jebkādu norādi jautājumā par to, kā definēt reģionu. Gan M. Hāss, gan M. Brečers mēģināja izveidot subordinētu apakšsistēmu struktūras, kuras balstījās uz diezgan izplūdušiem priekšstatiem par to, kas veido reģionu.³ B. M. Rusets (*B. M. Russett*) sekoja šim virzienam no integrācijas perspektīvas⁴, taču viņa un citu idealistiskā, funkcionālistiskā balstītā pieeja noveda pie integrācijas reģionālo pamatu meklējumiem, kurus, kā izrādījās, bija grūti atrast, un tas nepārsteidz. No agrākajiem darbiem visinteresantākais ir L. Dž. Kantorī (*L. J. Cantori*) un S. L. Spīgela (*S. L. Spiegel*) darbs. Viņi uzsāka visaptverošu mēģinājumu radīt kopējo salīdzinošo satvaru reģionālo starptautisko attiecību pētījumiem.⁵ Daudzi no viņu apsvērumiem ir pamatā šeit izteiktajam priekšlikumam, sevišķi nepieciešamībai analizē pārvarēt plaisu starp valsts un sistēmas līmeņiem. Viņu piedāvātā shēma ir rosinoša vairākās jomās, viņi pievērš uzmanību arī tam, kāda nozīme reģionu noteikšanā ir ģeogrāfiskam tuvumam, un «uzmācīgu sistēmu» lomai reģionālajās attiecībās. Taču izrādījās, ka, neraugoties uz rosinošo ideju pārpilnību, viņu mēģinājums risināt reģiona problēmas visā starptautisko attiecību problemātikā un noteikt detalizētu salīdzinošās politikas satvaru bija pārāk sarežģīts un apgrūtināošs, lai radītu tādu izpratni par reģionu, kura visiem būtu pieņemama. Līdz ar to neviens no šiem mēģinājumiem nedeļa vispārpieņemtu reģiona definīciju. V. R. Tomsons (*W. R. Thompson*) pārskatā par agrāk izdoto literatūru par reģionālajām apakšsistēmām skumji piemin faktu, ka trūkst virzības uz jebkādu viendabīgu teorētisku vai pat aprakstošu satvaru.⁶

Savos nesenasajos darbos M. Ajūbs (*M. Ayoob*), B. Buzans, G. Rizvi un citi, kā arī R. Litls, R. Veirinsens (*R. Väyrynen*) un O. Vīvers izvairās no

³ Sk. iepriekšējo piezīmi, 98.–123. lpp.; Michael Haas, *International Conflict* (Indianapolis: Bobbs – Merrill, 1974.); un Michael Brecher, «International relations and Asian studies: the subordinate state system of Southern Asia», *World Politics*, 15:2 (1963).

⁴ Bruce M. Russett, *International Regions and the International System* (Chicago: University of Chicago Press, 1967). Izmantojot savu plašāko «subordinēto valsts sistēmas» konceptu, M. Brečers cerēja pārvarēt analītisko bezdibeni, kas šķīra nozares speciālistus no sistēmas speciālistiem, kas ir arī viens no maniem izvīzītajiem uzdevumiem šeit. Integrācijas atbalstītāju kritiku jautājumā par reģioniem, sk. Louis J. Cantori and Steven L. Spiegel, «The analysis of regional international politics: the integration versus the empirical systems approach», *International Organization*, 27:4 (1973).

⁵ Louis J. Cantori and Steven L. Spiegel, *The International Politics of Regions. A comparative approach* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1970).

⁶ William R. Thompson, «The regional subsystem: a conceptual explication and a propositional inventory», *International Studies Quarterly*, 17:1 (1973).

daudzām šim agrākajām grūtībām un pievērš uzmanību reģioniem drošības attiecību aspektā.⁷ Tā tiek nodrošināta precīzāka un vieglāk īstenojama pieeja, nekā L. Dž. Kantori un S. L. Spigela izstrādātais totālais satvars, turklāt tas stingrāk sakņojas reģionālo attiecību reālijās nekā integracionistu pieejā. Drošība ir plašāks jēdziens nekā vara, un tās vērtīgākā īpašība ir spēja iekļaut sevī secinājumus, kas rodas varas analīzes rezultātā.⁸

Definējot reģionālo drošību, draudzīguma un naidīguma modelis ir galvenais elements, kas pievienojams varas attiecībām. Par draudzīgumu es dēvēju attiecības, sākot ar īstu, patiesu draudzību un beidzot ar cerībām uz protekciju un atbalstu.

Par naidīgumu es saucu attiecības, kurās valda aizdomas un bailes. Starp šiem diviem poliēm, atrodas plaša vienaldzības un/vai neitralitātes josla, kurā draudzīgums un naidīgums vai nu pārāk vāji izpaužas, lai tiem būtu liela nozīme, vai arī ir tā sajaukti, ka nav skaidras noslieces ne uz vienu, ne otru pusi. Spēku līdzsvara teorijas galējā viedokļa pārstāvji uzskatītu, ka draudzīguma/naidīguma modeļus nosaka spēku līdzsvars, kas veidojas, valstīm mainot to piederību blokiem, kā to attiecīgi diktē izmaiņas spēku līdzsvarā. Šis grāmatas autors uzskata, ka draudzīguma un naidīguma vēsturiskā dinamika tikai daļēji attiecas uz spēku līdzsvaru un ka tad, kad tas tā ir, šī dinamika ir daudz viskozāka nekā relatīvi plūstošā varas sadalījuma mainība. Kad naidīgumam starp tautām ir vēsturisks raksturs, šis naidīgums var ārkārtīgi ieiļgt, kā tas ir bijis starp grieķiem un turkiem, poļiem un krieviem, korejiešiem un japāņiem un daudziem citiem. Līdz ar

⁷ Mohammed Ayoob (ed.), *Regional Security in the Third World: Case studies from Southeast Asia and the Middle East* (London: Croom Helm, 1986); «Security in the Third World: the worm about to turn?», *International Affairs*, 60:1 (1983/4); «The third World in the system of states: acute schizophrenia or growing pains?», *International Studies Quarterly*, 33:1 (1989); Barry Buzan and Gowher Rizvi *et al.*, *South Asian Insecurity and the Great Powers* (London: Macmillan, 1986); Walter Little, «International conflict in Latin America», *International Affairs*, 63:4 (1987.); Raimo Väyrynen, «Regional conflict formations an intractable problem of international relations», *Journal of Peace Research*, 21:4 (1984); «Collective violence in a discontinuous world: regional realities and global fallacies», *International Social Science Journal*, 38:4 (1986); Ole Wæver, «The interplay of some regional and subregional dynamics of security», nepublicēts materiāls, Centre for Peace and Conflict Research, Copenhagen, November 1987; «Conflicts of vision: visions of conflict», grām.: Ole Wæver, Pierre Lemaitre and Elzbieta Tromer (eds.), *European Polyphony: Perspectives beyond East-West confrontation* (London: Macmillan, 1989).

⁸ Par šo jautājumu sk. Barry Buzan, «Peace, power and security: contending concepts in the study of international relations», *Journal of Peace Research*, 21:2 (1984).

to divi iepriekš minētie modeļi ir uzskatāmi par noteiktiem drošības problemātikas faktoriem.

Draudzīguma/naidīguma modeļi izriet no daudzveidīgajiem strīdīgajiem jautājumiem, kurus nevar iepriekš paredzēt, vadoties vienkārši no varas sadalījuma. To spektrs ir plašs, sākot no specifiskiem jautājumiem, piemēram, robežstrīdiem, interesēm, kas saistītas ar etniski radnieciskiem iedzīvotājiem un ideoloģiska rakstura grupējumiem, līdz senām vēsturiskām pozitīvām vai negatīvām saitēm, kādas pastāv starp ebrejiem un arābiem, britiem un amerikāņiem, vjetnamiešiem un ķīniešiem. Pievienojot šai ainai draudzīguma/naidīguma dimensiju, iegūstam skaidrāku izpratni par attiecību modeli un nedrošības raksturu nekā tā, ko piedāvā negatīvā abstrakcija, kuru pauz spēku līdzsvara teorija. Pamatojoties uz to, reģionālās drošības apakšsistēmas var aplūkot draudzīguma un naidīguma modeļu aspektā, modeļu, kuri ir būtiski saistīti ar kādu noteiktu ģeogrāfisku reģionu. Lai raksturotu tā rezultātā radušos veidojumus, es lietoju terminu «drošības komplekss».

Drošības komplekss ir valstu grupa, kuras pietiekami cieši saista noteicošie drošības apsvērumi, jo katras šīs valsts nacionālo drošību reāli nav iespējams aplūkot šķirti citu no citas.⁹ Šim terminam ir tā priekšrocība, ka tas norāda gan uz konkrētās grupas būtiskākās pazīmes (drošība) raksturu, gan uz priekšstatu par ciešo savstarpējo atkarību, kas atšķir jebkuru konkrētu grupu no tās kaimiņiem. Drošības kompleksi uzsver sāncensības un kopējo interešu savstarpējo atkarību.

Vienā ziņā drošības kompleksu ideja ir uzskatāma vienkārši par analītisku paņēmieni. Un kā tāds tas kalpo kā perceptuāla lēca, kas konstruēta tā, lai fokusā skaidrāk izceltos reģionālais līmenis. Tas ir veids, kā panākt, lai reģionālās drošības dinamikas relatīvā autonomija būtu skaidri saredzama lokālajā līmenī un sistēmas līmenī. Tas palīdz noteikt specifisko

⁹ Manuprāt, drošības kompleksu ideja ir oriģināla, kaut arī nojausma par tiem ir atrodamā agrāk izdotajos materiālos par lokālo spēku un apakšsistēmu līdzsvaru. Šķiet, ka Maikls Hāss ar «starpautisko militāri politisko apakšsistēmu» jēdzienu tuvojies šim priekšstatam, taču man nav zināms, ka šis jēdziens jebkad būtu izstrādāts līdzīgā veidā. Manus agrākos mēģinājumus izveidot priekšstatu par drošības kompleksiem var atrast grāmatas «*People, States and Fear*» pirmajā izdevumā (1983) 105.–115. lpp.; «Regional security as a policy objective: the case of South and Southwest Asia», grām.: A. Z. Rubinstēin (ed.), *The Great Game* (New York: Praeger, 1983), 10. nod.; «A framework for regional security analysis», Buzan and Rizvi, citētajā darbā (7. piezīme), 1. nod. Šie darbi nav uzskatāmi par tik autoritatīviem kā šīs grāmatas sniegums, lai gan dažas šīs daļas nodaļas ir veidotas, izmantojot 1986. gada darbu. Sk. arī Wæver *et al.*, citētajā darbā (7. piezīme) 309. lpp.

reģionālo veidojumu atrašanās vietu un identificēt tos, kā arī nodrošina dažādu reģionu salīdzinošo drošības pētījumu leksiku un satvaru.

Taču ir vēl kāda nozīme, kurā šī ideja atspoguļo kaut ko vairāk, nevis tikai patvaļīgu pieņemtu abstrakciju, kas ir iekļauta apakšsistēmas «jebkāda apakšgrupa» definīcijā. Drošības kompleksi ir empīrisks fenomens ar vēsturiskām un ģeopolitiskām saknēm. Teorētiski tos var atvasināt kā no valsts līmeņa, tā no sistēmas līmeņa. Ja aplūkojam tos virzienā no apakšas uz augšu, tad drošības kompleksi veidojas atsevišķu valstu mijiedarbībā. Tie parāda, kā katrai valstij raksturīgā, ar vidi saistītā interešu sfēra mijiedarbojas ar saikni, kāda pastāv starp militāro un politisko draudu intensitāti un tā spektra ierobežotību, kurā tie ir ietverti. Tā kā draudi spēcīgāk darbojas mazākos attālumos, tad drošības mijiedarbība ar kaimiņiem kļūst par prioritāti. Ja drošības kompleksus aplūkojam virzienā no augšas uz leju, tad tie veidojas mijiedarbībā starp anarhiju un ģeogrāfiju. Anarhijas politiskā struktūra visām valstīm liek saskarties ar drošības dilemmu, bet citādā ziņā viengabalaino drošības savstarpējās atkarības tiklu spēcīgi saista ģeogrāfiskā faktora ietekme. Ja transporta iespējas nav nevienmērīgi sadalītas, kā tās dažkārt mēdz būt, tad visas valstis tieksies veidot ciešākus kontaktus ar saviem kaimiņiem, nevis ar valstīm, kas atrodas tālāk. Šīs abas saiknes parāda, ka drošības kompleksus var uzskatīt par anarhiskas starptautiskās sistēmas tipisku darbības rezultātu. Tie pārstāv ilglaicīgus, nevis pastāvīgus veidojumus šīs sistēmas ietvaros. Ja pārējie apstākļi ir vienādi, tad, domājams, ka šie atšķirīgas intensitātes drošības mijiedarbības krustpunkti ir visā sistēmā.

Šā argumēnta empīriskā puse izvirza apsūdzību par materializācijas tendenci (abstrakcijas tiek traktētas kā objekti). Taču svarīgi ir tas, ka kaut kādā nozīmē drošības kompleksi ir «reāli». To reālums ir tas, kas izskaidro šo pastarpinošo efektu uz lielvaru un vietēja rakstura valstu attiecībām. Drošības kompleksu reālums spilgtāk saskatāms atsevišķās draudzīguma, naidīguma vai vienalīdzības izpausmēs, nevis priekšstatā par apakšsistēmu, kas pati sevi apzinās. Drošības komplekss, tāpat kā spēku līdzsvars, var pastāvēt un funkcionēt neatkarīgi no tā, vai tajā iesaistītie subjekti to atzīst vai ne. Tie, protams, atzīs tās īpašās draudu izpausmes, kas skar viņus, jo, ja tie to nedarītu, tad drošības kompleksu ideja būtu bezjēdzīga. Taču tie var pietiekami skaidri neizprast vai pilnībā nenovērtēt visu sistēmu, kuras sastāvdaļa tie ir. Parasti valstis daudz vairāk apzinās draudus, kurus tām rada citi, nevis tos, kurus tās rada citiem. Šī apzināšanās iezīmē diezgan krasu analītisku plaisu starp spēku līdzsvara modeļiem, kas vispār neizvirza

prasību, lai to subjekti atzītu modeļus, kuri nosaka viņu uzvedību, un apakšsistēmām, kurās bieži vien šāda atzīšana ir viens no priekšnoteikumiem, lai apakšsistēmu definētu kā tādu.¹⁰ Kaut gan kompleksa atzīšana nav nepieciešams tā pastāvēšanas priekšnoteikums, kā tas mēdz būt spēku līdzsvara sistēmā, tomēr, ja šāda atzīšana ir, tā var būtiski ietekmēt kompleksa subjektu politiskās nostādnes, liekot tiem labāk apzināties to plašāko attiecību kontekstu, kurš ir viņu specifisko politisko problēmu pamatā.

Ja īpašas draudzīguma/naidīguma attiecības dominē pār visa kopuma apzināšanos, tas apgrūtina procesu, kurā drošības kompleksi tiek identificēti stingri zinātniskā nozīmē. Vērojot, kā valstu bailes veido šo valstu ārpolitiku un nosaka militāro rīcību, var viegli saskatīt individuālās drošības interešu izpausmes. Pakistāna izvieto lielāko daļu savas armijas pie Indijas robežas, nevis pie robežas ar Ķīnu, Afganistānu vai Irānu. Taizeme ir vairāk nobažījiesies par draudiem, ko tai rada Vjetnama, nevis jebkurš cits tās kaimiņš. Grieķiju vairāk uztrauc Turcija nekā pārējie tās kaimiņi. Taču pretrunas var rasties, izvērtējot visaptverošu struktūru, ko veido šādas izpausmes, un sevišķi, struktūras ietvaros meklējot mijiedarbības koncentrēšanās punktus, kuri ir pietiekami spēcīgi, lai veidotu kompleksu. Vienlaidu tīkla problēma ir visasākā problēma analīzes reģionālajā līmenī.

Drošības kompleksa noteikšana ir saistīta ar lēmumu pieņemšanu par drošības savstarpējās atkarības relatīvo stiprumu, kāds ir raksturīgs dažādām valstīm. Dažās vietās drošības savstarpējā atkarība būs strikti izteikta, kā tas ir starp Indiju un Pakistānu. Citās tā būs relatīvi vāja, piemēram, starp Indonēziju un Austrāliju. Dažās vietās tā būs pozitīva, kā tas ir starp Zviedriju un Somiju, kuru neitralitātes statuss liek atbalstīt vienai otru. Citās tā būs negatīva, kā tas ir sāncensības trīsstūrī starp Irānu, Irāku un Saūda Arābiju. Parasti šī drošības savstarpējā atkarība rodas no attiecībām lokālā līmenī, bet tur, kur tiek iesaistītas ļoti lielas varas, kopīgie draudi var apvienot veselu valstu grupu. Grūtības, ko spēcīgāko lielvaru sāncensība aukstā kara laikā radīja Rietumeiropas valstīm, ir šāda veida savstarpējās atkarības piemērs.¹¹ Dažās vietās savstarpējā atkarība ir ļoti maza, un tas norāda uz robežām starp saspringtākiem mijiedarbības mezglu punktiem. Birma, piemēram, iezīmē robežu, uz kuras Dienvidāzijas un Dienvid-

¹⁰ Thompson, citētajā darbā (6. piezīme), 93.–101. lpp.

¹¹ Barry Buzan, «The future of Western European security», grām.: Wæver *et al.*, citētajā darbā (7. piezīme), 1. nod.

austrumāzijas lokālās drošības dinamika stāv, tā sakot, ar muguru pret muguru.

Var pieņemt, ka visaptverošā drošības savstarpējās atkarības vienlaidu tīkla ietvaros ir atrodami modeļi, kurus veidojušas dažāda stipruma draudzīguma un naidīguma saites. Drošības komplekss pastāv tur, kur drošības attiecību kopums skaidri izdalās uz vispārējā fona, pateicoties šo attiecību relatīvi stiprajam, uz iekšieni vērstajam raksturam un relatīvi vājajai uz ārū vērstajai drošības mijiedarbībai ar kaimiņiem. Drošības savstarpējā atkarība spilgtāk izpaužas starp šīs grupas locekļiem nekā atsevišķu grupas locekļu attiecībās ar valstīm ārpus grupas. Tādējādi robežas starp šiem kopumiem nosaka *relatīvā viendabība*, kura raksturo to drošības uztveri un savstarpējo mijiedarbību. Starp Irānu un Irāku pastāvošās nedrošības spēcīgās saites nepārprotami novieto šīs valstis vienā kompleksā, bet relatīvi vājās saites, kādas pastāv starp Irānu un Pakistānu, starp Birmu un visiem tās kaimiņiem, vedina domāt par robežām starp kompleksiem. Arī karošana liecina par drošības kompleksu eksistenci. Ir svarīgi, piemēram, ka vairāki nozīmīgi kari Dienvidāzijā faktiski nav ietekmējuši Dienvidaustrumāziju vai Persijas līci. Savukārt lielajiem kariem Dienvidaustrumāzijā un Persijas līcī ir bijusi relatīvi maza ietekme uz Dienvidāziju. Tas, ka šīs valstis neskar nemieri kaimiņos, norāda uz to, ka visas Āzijas drošības attiecību modelī pastāv skaidri izteikti koncentrācijas mezglu punkti, un vedina domāt, ka šajā reģionā pastāv trīs skaidri izteikti lokāli drošības kompleksi.

Parasti galvenais, drošības kompleksu noteicošais faktors ir draudu/baiļu augstais līmenis, ko *savstarpēji* izjūt divas vai vairākas lielākās valstis. Ja šīs valstis nav pasaules klases lielvaras, tās parasti ir tuvi kaimiņi. Teorētiski spriežot, arī uzticības un draudzīguma augsts līmenis var būt vienojošs spēks, kā tas ir starp ASEAN valstīm vai Ziemeļvalstu grupām. Drošības savstarpējā atkarība var būt gan pozitīva, gan negatīva, kaut gan nav daudz tādu gadījumu, kad tā definē visu kompleksu kopumā. Eiropa varētu doties šajā virzienā, taču, ja Eiropas Kopiena turpinās politiski integrēties, tā izies ārpus anarhiskas apakšsistēmas struktūras un ietieksies pelēkajā daļējā valstiskuma zonā. Citiem vārdiem sakot, ārējais spiediens uz Kopieni kā vienu subjektu sāks gūt virsroku pār apakšsistēmas iekšējo anarhisko dinamiku.¹²

¹² Barry Buzan, Morten Kelstrup, Pierre Lemaitre, Elzbieta Tromer and Ole Wæver, *The European Security Order Recast: Scenarios for the post-Cold War era* (London: Pinter, 1990).

Daudz biežāk ir vērojami gadījumi, kad subreģionālu organizāciju pastāvēšana nosaka reģionālās sāncensības izpausmes aprises, kā tas ir ASEAN, Persijas līča valstu sadarbības padomes un Āfrikas Dienvidu Attīstības koordinācijas konferences gadījumā.¹³ Dienvidāzijā kompleksu ietekmē Indijas un Pakistānas sāncensība, Persijas līcī – trīspusēja sāncensība starp Irānu, Irāku un Saūda Arābiju, bet Dienvidaustrumāzijā vismaz līdz astoņdesmito gadu beigām – sāncensība starp ASEAN un Vjetnamu. To, cik skaidri iezīmējas kaimiņos esošās šāda veida lokālās dinamikas, liecina valstu drošības retorika, kas vērsta citai pret citu, to militāro bruņoto spēku izvēršana un konfliktu vēsture.

Viens no iemesliem, kādēļ savstarpējās saistības kritēriji tiek izmantoti drošības kompleksu noteikšanai, ir tas, ka pretējā gadījumā rodas problēma, kuras pamatā ir asimetriskā drošības saite starp divām galvenajām attiecīgā reģiona valstīm. Attiecības starp Ķīnu, no vienas puses, un Indiju un daudzām Dienvidaustrumāzijas valstīm, no otras puses, par to spilgti liecina.¹⁴ Ķīna rada lielu drošības problēmu kā Indijai, tā arī Vjetnamai, Malaizijai un Indonēzijai; var strīdēties par to, vai tā nav pati galvenā drošības problēma. Ķīnas militārie spēki ir izvietoti tuvu Indijas un Vjetnamas galvenajiem apdzīvotības centriem, un Ķīna ar abām ir izcīnījusi nelielus sīvus robežu karus. Šis fakts norāda uz to, ka pastāv spēcīga nedrošības saite, un tāpat arī, iespējams, pastāv drošības komplekss. Bet, līdzsvara trūkums attiecībās liecina par to, ka šeit pastāv atšķirīgi kompleksi. Indija un Vjetnama rada relatīvi mazākas drošības problēmas Ķīnai, kuras galvenās rūpes par drošību ir saistītas ar superlielvalstīm. Indijas un Vjetnamas militārie spēki atrodas tālu no Ķīnas centrālās daļas, un tiem nav lielas nozīmes salīdzinājumā ar citiem pret Ķīnas interesēm vērstiem draudiem.

Šāda situācija ir tipiska gadījumā, kad pastāv robeža starp *zemāka* un *augstāka* līmeņa drošības kompleksiem. Zemāka līmeņa drošības kompleksu veido vietējas nozīmes valstis, kuru ietekme nespēdz tālāk par tās tiesajiem kaimiņiem. Šī ierobežotā vara ir galvenais elements, kas nosaka relatīvi patstāvīgas lokālas drošības dinamikas pastāvēšanu starp kaimiņvalstu grupām. Pretstatā tam augstāka līmeņa kompleksā ietilpst tādas liel-

¹³ Raimo Väyrynen, «Domestic stability, state terrorism, and regional integration in the ASEAN and the GCC», grām.: Michael Stohl and Geroge Lopez (ed.), *Terrible Beyond Endurance* (New York: Green-wood Press, 1988), 194.–197. lpp.

¹⁴ Buzan and Rizvi, citētajā darbā (7. piezīme), 7. nod.; Barry Buzan, «The Southeast Asian security complex», *Contemporary Southeast Asia*, 10:1 (1988).

varas kā Amerikas Savienotās Valstis un Padomju Savienība, kuru vara sniedzas tālu pāri to tuvākajai apkārtnē, vai arī tādas valstis kā Ķīna un Padomju Savienība, kuru spēks ir pietiekams, lai apdraudētu vairākus reģionus, kuri šo valstu milzīgā fiziskā apjoma dēļ veido to vidi. Augstāka līmeņa kompleksi iezīmē sistēmas vai globālo analīzes līmeni. Tādējādi šī augstāka un zemāka līmeņa kompleksu atšķirība kļūst svarīga tad, kad atkārtoti tiek integrēti visi drošības analīzes līmeņi – iekšpolitiskais, reģionālais, starpreģionālais un globālais. Tā kā varas ziņā pastāv liela diferenciācija starp augstāko un zemāko līmeni, var sagaidīt, ka šīs sistēmas normāla iezīme ir augstākā līmeņa nevienlīdzīga iejaukšanās zemākā līmeņa lietās. Tad diskusijas objekts ir nevis strīds par drošības kompleksa robežām, bet gan par lokālo drošības dinamiku relatīvo nozīmi attiecībā uz tiem, kas no ārpuses izdara spiedienu uz reģionu. Dienvidaustrumāzijā, piemēram, lokālajām dinamikām nākas izturēt daudz spēcīgāku spiedienu, kas vērsts uz reģionu no ārienes, nekā tas ir Dienvidāzijā. Viena no galvenajām drošības kompleksa idejas priekšrocībām ir tā, ka šī ideja sniedz ieskatu drošības dinamikas reģionālajā līmenī, kas veido un pastarpina šādu iejaukšanos.

Tā kā drošības kompleksi pa daļai ir ģeogrāfiskas vienības, tie bieži pastarpināti iekļaus sevī zināmu skaitu mazāku valstu. Šīm valstīm salīdzinājumā ar to kaimiņiem būs maza ietekme uz kompleksa struktūru šo valstu relatīvi nelielās varas dēļ. Šo valstu drošība ir cieši saistīta ar lielāko valstu attiecību modeli, bet tās var kļūt par draudu avotu lielākai valstij tikai atkarībā no tā, kā šo valstu piesliešanās tam vai citam blokam ietekmē lielvaru attiecības. Persijas līcī šādā situācijā atrodas Kuveita, Bahreina, Katarā un Apvienotie Arābu Emirāti. Šādas valstis ir Dienvidāzijā Bangladeša, Butāna, Nepāla, Šrilanka un Maldīvija, tās gandrīz visas ir cieši saistītas ar Indiju, kā to pieprasa ģeogrāfija un kultūra. Dažas mazās valstis var uzņemties bufera lomu lokālā drošības kompleksa ietvaros; tam piemērs ir Šveice, Beļģija, Kambodža, Jordānija, Kuveita un Libāna pirms 1976. gada.

Kā jau tika teikts, dažām valstīm ir izolētāja loma attiecībā uz kaimiņos esošajiem drošības kompleksiem. Tās nosaka un atrodas uz vienaļdzības robežas starp patstāvīgām dinamikām to abās pusēs. Birma šajā ziņā ir ļoti pilgts piemērs: tai ir šāda loma starp Dienvidāziju un Dienvidaustrumāziju, tāpat kā Turcijai – starp Eiropu un Tuvajiem Austrumiem, Afganistānai – starp Dienvidāziju un Tuvajiem Austrumiem, kā arī valstu joslai, kas stiepjas pāri Sahārai no Mauritanijas līdz Sudānai, – starp Tuvajiem Austrumiem un melno Āfriku. Šīs izolētājvalstis var būt relatīvi

izolētas no drošības dinamikas tās abās pusēs, kā tas ir Birmas gadījumā, vai arī tās var būt vērstas pret abām kaimiņos esošo kompleksu malām, nesavienojot šos kompleksus, piemēram, kā to dara Turcija, Afganistāna un Sāhelas valstis. Cits variants ir tās valstis, kas darbojas kā izolētāji starp zemāka līmeņa kompleksiem un kādu augstāka līmeņa kompleksa valsti. Somija, Zviedrija, Austrija un Dienvidslāvija šādu funkciju veica attiecībās starp Padomju impēriju un Rietumeiropu aukstā kara laikā, un Nepāla šādu uzdevumu veic attiecībās starp Ķīnu un Indiju.

Interesants ir jautājums par to, vai kultūras un rasu saitēm vajadzētu būt tam faktoram, kas identificē drošības kompleksus. Ir pilnīgi iespējams, ka kādai valstu grupai piemērošās kopīgās kultūras un rasu pazīmes var būt par iemeslu tam, lai šīs valstis vispār pievērstu cita citai vairāk uzmanības un, it īpaši tam, lai tās leģitimētu savstarpēju iejaukšanos viena otras drošības jautājumos. Piemēram, Dienvidāzijas komplekss atbilst tam, ko K. Subrahmanjams dēvē par «civilizācijas areālu»¹⁵. Nav grūti atrast pierādījumus tam, ka arābu, Latīņamerikas un islama kultūras faktori līdzīgi sekmē un leģitimē lielas valstu grupas drošības savstarpējo atkarību. Līdzīga etnokulturāla ievirze ir pamatā lielai daļai tradicionālo pieeju Eiropas vēstures analīzei, kur valstu kopuma noteikšanā tiek akcentēta Rietumu kristietība.

Sevišķi spilgti šis faktors izpaužas Tuvajos Austrumos – plašā teritorijā, kas stiepjas no Marokas līdz Omānai un no Sīrijas līdz Somālijai. Šajā teritorijā ideja par arābu nāciju apvienojas ar islama transnacionālo politisko spēku, lai izveidotu spēcīgu reģionālu politisko arēnu. Arābu nacionālisms un islams vājina šā reģiona valstu identitāti un leģitimē neparasti augsta pakāpes savstarpējo mijiedarbību drošības jomā.¹⁶ Tie abi veicina acīmredzamu tieksmi izveidot reģionālas organizācijas (Arābu valstu līga, Persijas liča sadarbības padome, Arābu valstu sadarbības padome, Magribas valstu grupa un pat cenšas sekmēt (kaut gan diezgan neveiksmīgi) valstu apvienošanās. Tiem arī ir galvenā loma vissvarīgāko konflikta mezgla punktu noteikšanā reģionā, kuri ir saistīti ar trim reģionā ietilpstošajām nearābu valstīm; runa ir par Izraēlu, Irānu un Etiopiju, no kurām divas nav islama valstis un trešā pārstāv islama galveno shizmu. Kultūras un rasu modeļi var būt ļoti svarīgs faktors drošības kompleksa formas un

¹⁵ In discussion at a conference on South Asian security, St Anthony's College, Oxford, October 1984.

¹⁶ Michael Mandelbaum, *The Fate of Nations. The search for national security in the 19th and 20th centuries* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), 268.–271. lpp.

struktūras noteikšanā, kaut gan šie modeļi ierindojami otrajā vietā aiz drošības percepcijas modeļiem, kas ir galvenais drošības kompleksu noteicošais faktors.

Pat ņemot vērā šīs vadlīnijas, empīrisks ir jautājums par to, vai, konstatējot drošības savstarpējās atkarības saišu relatīvo spēku, var noteikt to robežu, kas šķir vienu drošības kompleksu no cita. Tādu mainīgo raksturlielumu kā draudzīgums un naidīgums mērīšana ir vēl neprecīzāka nodarbošanās nekā spēka vai sociālpolitiskās viendabības mērīšana, kaut gan visos šajos gadījumos galvenās īpašības krasi izdalās pat tad, ja nav zinātniskas skalas salīdzināšanai. Kā jau iepriekš sacīts, drošības kompleksi ir dabiski anarhiskās struktūras rezultāts. Tādēļ situācijās, kad pārējie apstākļi ir vienādi, šādu kompleksu modelis varētu aptvert visu starptautisko sistēmu. Dažreiz tas ir diezgan vienkāršs uzdevums, piemēram, Dienvidāzijā. Taču pārējie apstākļi, protams, bieži vien nemēdz būt vienādi. Tādējādi veidojas situācijas, kurās drošības kompleksus ir grūti saskatīt, un situācijas, kurās nav skaidri redzams precīzs robežu izvietojums.

Ir divi vispārēji nosacījumi, ar kuriem var izskaidrot to, kādēļ drošības kompleksus ir grūti saskatīt. Pirmais no tiem ir tas, ka dažos reģionos lokālās valstis ir tik vājas, ka to ietekme tikpat kā neizpaužas pāri to robežām. Šo valstu drošības perspektīva ir vērsta uz valsts iekšieni, un drošības mijiedarbība starp šīm valstīm ir nepietiekama, lai izveidotu lokālu drošības kompleksu. Šādi apstākļi ir raksturīgi dažām Āfrikas daļām un, iespējams, arī mazajām Klusā Okeāna salu valstīm, kur norobežojošie ūdens plašumi šķir ļoti vājas valstis citu no citas.

Otrs nosacījums ir daudz sarežģītāks. Tas izveidojas tad, kad tieša ārēju varu klātbūtne reģionā ir pietiekami spēcīga, lai apspiestu normālas drošības dinamikas funkcionēšanu starp vietējām valstīm. To dēvē par *pārklājumu*. Parasti tas nozīmē to, ka lielvara, kas iejaucas šā reģiona lietās, izvieto lielus savus militāros spēkus pārklājuma teritorijā. Šī situācija būtiski atšķiras no parastā lielvaru iejaukšanās procesa lokālo drošības kompleksu lietās. Iejaukšanās parasti pastiprina lokālo drošības dinamiku, bet pārklājums pakļauj to lielākam modelim – galveno lielvaru cīņai par varu sistēmā un var šos kompleksus pat iznīcināt. Par vislabāko ilustrāciju tam kalpo Eiropas koloniālais reģionā, kuru dēvējam par «trešo pasauli», un Eiropas drošības dinamikas pakļaušana superlielvalstu sāncensībai pēc Otrā pasaules kara.¹⁷ Šis pārklājums aizsedz lokālo drošības dinamiku, un

¹⁷ Buzan *et al.*, citētajā darbā (12. piezīme), 3. nod.

tādēļ nav iespējams noteikt lokālo kompleksu.¹⁸ Ir zināms tikai tas, kāda šī lokālā dinamika bijusi, pirms izveidojās pārklājums. Tā kā pārklājuma ietekmē notiek politiski pārveidojumi, tad var tikai prātot par to, kāda varētu izskatīties lokālā dinamika, ja pārklājums beigtu pastāvēt. Kad koloniālais pārklājums izbeidzās, atklājās vairāk nekā 100 teritoriālu valstu, kuras tagad veido «trešo pasauli». Superlielvalstu pārklājumam irstot, Eiropā ir acīmredzams, ka tas, kas veidojas tagad, ir kaut kas daudz savādāks salīdzinājumā ar to dinamiku, kāda bija pirms 1945. gada. Patiesi, viens no būtiskākajiem teorētiskajiem jautājumiem mūsdienās ir jautājums par to, kāds būs Eiropas drošības kompleksa raksturs divdesmit pirmajā gadu simtenī.¹⁹

Trīs pilnīgi dažādi nosacījumi izskaidro, kādēļ varētu būt grūti noteikt tādu drošības kompleksu robežas, par kuru eksistenci nav šaubu. Pirmais no tiem vienkārši ir tas, ka, notiekot nozīmīgām pārmaiņām reģionālās drošības dinamikas modelī, divu drošības kompleksu robeža izzūd. Tas tiks aplūkots turpmāk. Otrs nosacījums ir saistīts ar asimetrisku drošības savstarpējo atkarību, kas izveidojas tad, kad augstāka un zemāka līmeņa kompleksi fiziski atrodas blakus. Kā jau iepriekš tika teikts, runājot par Ķīnu, Indiju un Vjetnamu, nozīmīgas drošības attiecības var sniegties pāri kompleksu robežām. Šajā sakarībā arguments ir nevis tas, ka šādas attiecības, definētas ārpus drošības kompleksiem, būtu jāignorē vai tās nevajadzētu ņemt vērā, bet gan tas, ka vislabāk tās pētīt, aplūkojot mijiedarbību starp augstākā līmeņa kompleksiem sistēmas līmenī un starp zemāka līmeņa kompleksu vai kompleksiem, kas sakņojas īpašos reģionos. Jautājums tādā gadījumā ir par dinamisku relatīvo autonomiju un mijiedarbību šajos divos līmeņos. Citiem vārdiem sakot, aina kļūst skaidra tad, ja drošības analīzes visi līmeņi, sākot ar iekšējo drošību un beidzot ar globālo drošību, tiek no jauna ietverti kopējā ainā.

Trešā problēma kompleksu robežu noteikšanā rodas situācijās, kad divi vai vairāki drošības savstarpējās atkarības mezglu punkti eksistē vienā valstu grupā, kuru ir pamats uzskatīt par atsevišķu kompleksu. No šā viedokļa raugoties, Dienvidāzija ar tās divām ietekmīgākajām valstīm un vie-

¹⁸ Wæver, citētajā darbā (7. piezīme), 4.–5. lpp. Šeit O. Vivers pauž atšķirīgu viedokli, izsakot domu, ka drošības kompleksus vajadzētu noteikt pēc drošības dinamikas reģionālās specifikas, nevis pēc endogēnas drošības dinamikas autonomijas pakāpes. Tas nozīmētu to, ka drošības kompleksi ir eksistējuši vienmēr, lai gan nav skaidrs, pēc kādas loģikas vadoties varētu noteikt to robežas.

¹⁹ Wæver *et al.*, citētajā darbā (7. piezīme), 296.–297. lpp.

nu noteicošo sāncensību, nerada problēmas. Sarežģītāks reģions, taču ne problemātisks, ir Dienvidaustrumāzija, kurā ir deviņas valstis, turklāt četras no tām samērā lielas, jo tās ir polarizētas vienā sāncensībā.²⁰ Taču Tuvo Austrumu kompleksā ir divi duči valstu un trīs vai varbūt četri apakškompleksi, kuriem ir skaidri izteikta dinamika visa kopējā kompleksa iekšienē. Trīs galvenie apakškompleksi koncentrējas Persijas līcī, kur noteicošās ir Irāna, Irāka un Saūda Arābija, Āfrikas Zemes ragā, kur noteicošās ir Etiopija, Sudāna un Somālija, un Vidusjūras austrumu daļā, kur noteicošās ir Izraēla, Sīrija un Ēģipte. Mazāk izteikts sāncensības mezgls ir Magribā – starp Alžīriju, Maroku un Libiju. Visiem šiem mezglu punktiem ir raksturīga sava skaidri izteikta dinamika, taču Vidējo Austrumu kompleksā pietiekami daudz robežu krustojas, lai attaisnotu to, ka par galveno reģionālo vienību tiek noteikts lielāks formējums. Sīrija iesaistās Persijas līča apakškompleksa spēlē, biedrojoties ar Irānu un nostājoties pret Irāku, savukārt Ēģipte dara to pašu, atbalstot Irāku pret Irānu. Saūda Arābijai un Ēģiptei interesē Āfrikas Rags. Gandrīz visas arābu valstis kaut kādā mērā izrāda pretestību Izraēlai, kas atbild arī to, ka uzkurina, kur vien iespējams, iekšējās pretrunas starp arābu valstīm kā arī starp islama valstīm. Arābu valstu līga piedāvā leģitimējošu forumu, kur dažādu apakškompleksu problēmas tiek saistītas kopā un kurš palīdz atdalīt Tuvo Austrumu drošības jautājumus no drošības jautājumiem Āzijā, Eiropā un Centrālajā Āfrikā.

Eiropā ir līdzīgi sarežģījumi. Te ir vairāk nekā divi duči valstu, kuras ietver vairākus skaidri izteiktus apakšreģionus, piemēram, Ziemeļvalstu reģionu un Balkānus. Līdz šim reģionālās drošības analīzi Eiropā aprūtināja tas, ka trūkst skaidrības par lokālo dinamiku, jo šo reģionu joprojām būtiski ietekmē pārklājuma klātbūtne. Skaidrs ir Eiropas unikālais stāvoklis pēdējos četrdesmit gados, kuros superlielvalstu sāncensības radītie draudi ievērojami pārsniedza tos draudus drošībai, kas radās pašas Eiropas iekšienē. Kā Zviedrija un Spānija, tā Īrija un Itālija, neskatoties uz to atšķirīgo ģeogrāfisko izvietojumu, saskārās ar vieniem un tiem pašiem draudiem, proti, ka Padomju Savienība varētu iedvest Eiropai bailes vai ka Eiropu varētu izpostīt karā, aizstāvēt pret Padomju Savienības uzbrukumumu. Drošības kompleksam Eiropā, tāpat kā Tuvo Austrumu kompleksam, ir dažas kutelīgas robežas. Tuvie Austrumi ietiecas Āfrikā, un Eiropa iesniedzas Padomju Savienībā. Politika nekad nav bijusi viegli sakārtojama lieta.

²⁰ Buzan, citētajā darbā (14. piezīme), 4.–6. lpp.

Nesaskaņas šādos jautājumos atspoguļo īstās, reālajā pasaulē pastāvošās neskaidrības. Drošības analīzei kopumā ir svarīgi, lai starp globālo līmeni un valsts līmeni atrastos *kāda* vienota izpratne par reģionālās drošības dinamiku. Manuprāt, daudz lielāka analītiska kļūda ir tā, ka vispār *nav* nekādas reģionālās drošības dinamikas koncepcijas, nekā tā, ka ir viena apstrīdēta koncepcija. Pats svarīgākais ir atzīt, ka anarhiskas struktūras starptautiskajā sistēmā gandrīz vienmēr spēcīgi izpaudīsies lokālā drošības dinamika. Kad nu šī svarīgā doma ir akceptēta un iekļauta drošības analīzē, nesaskaņas par robežu izvietojumu vienlaidus tiklā neizraisīs lielākas pretrunas. Patiesām, izvirzot alternatīvu skatījumu uz reģionu un globāli reģionālajām drošības attiecībām, analīze tiktu ievērojami bagātināta jautājumos, kur vēl valda liela neskaidrība. Tiktāl, ciktāl ir skaidrs, kāda ir pretrunīgo viedokļu loģika, diskusijās par to, kā nosakāmi drošības kompleksi, nav nekā ļauna.

Tā kā ir izveidots reģionālais līmenis, var ieskicēt visaptverošu to līmeņu spektru, kuri veido vispusīgu analītisko satvaru. Tā apakšējā daļā atrodas atsevišķu valstu iekšējās drošības vide. Vitāli svarīgi ir saprast attiecīgo valstu iekšējo raksturu, jo ir skaidrs, ka vājas valstis ar nestabilām sociālpolitiskām struktūrām ir vārīgākas un tādēļ saskaras ar atšķirīgām un daudz sarežģītākām drošības problēmām nekā spēcīgas valstis. Tad seko zemāka līmeņa vai lokālie drošības kompleksi. Varētu domāt, ka drošības attiecības ir relatīvi intensīvas šo kompleksu iekšienē un relatīvi vājākas starp tiem. Taču dažos gadījumos var konstatēt nozīmīgu mijiedarbību, kas sniedzas pāri vienaldzības robežai, kas atdala kompleksus citu no cita. Tādējādi arī drošības kompleksu attiecības veido slāni šajā satvarā, turklāt tādu, kas kļūst svarīgs, ja drošības kompleksu modeļi notiek būtiskas pārmaiņas. Spektra augšējā daļā atrodas augstāka līmeņa jeb lielvaru kompleksi. Kā jau iepriekš tika teikts, šie kompleksi nosaka sistēmas līmeni. Varētu domāt, ka drošības jomā lielvaru attiecības ir saspringtas un dažādās pakāpēs iespiežas lokālo kompleksu notikumos. Saskaņā ar analīzes metodi, kas izmantojama šīs struktūras ietvaros, vispirms ir jāapzinās drošības dinamikas atšķirības katrā līmenī un tad jāraugās, kā katra līmeņa dinamika savstarpēji mijiedarbojas. (Sk. 5. 1. tabulu 220. lpp.)

Ekonomiskā faktora loma ir pēdējais jautājums, kas saistīts ar drošības kompleksu noteikšanu. Meklējot drošības kompleksus veidojošo valstu grupas, pirmām kārtām interesējamies par drošības militāro, politisko un sociālo dimensiju. Šie sektori ir visciešāk saistīti ar grupu definējošajiem draudu un draudzīguma/naidīguma modeļiem tādēļ, ka ģeogrāfiskais tu-

vums daudz mazāk nosaka ekonomiskās nekā militārās un politiskās attiecības. Līdz ar to ekonomiskās drošības problēmai ir pilnīgi atšķirīga attiecību dinamika salīdzinājumā ar militārās un politiskās drošības dinamiku. Piemēram, Eiropas kompleksā pirms 1914. gada liela mēroga sāncensība militārajā jomā noritēja līdztekus plašām tirdzniecības attiecībām. Bet mūsdienās superlielvalstu sāncensībā vienlaikus ar militārās drošības spēcīgo savstarpējo atkarību ekonomisko attiecību līmenis ir ļoti zems. Lielvaru modelim līdzīgs ir modelis, kas dominē vairumā «trešās pasaules» reģionu, kur ir spēcīga savstarpējā politiskā un militārā atkarība, bet ekonomiskās attiecības rit saskaņā ar daudz plašāka diapazona modeli, kuram maz kopēja ar reģionu. Šādos apstākļos attiecīgo valstu ekonomiskā drošība nav atkarīga, pirmkārt, no to attiecībām ar pārējām kompleksa valstīm. Taču ir vērojami daži izņēmumi. Attīstītās kapitālistiskās valstis Eiropā un Ziemeļamerikā vieno ciešas politiski militārās un ekonomiskas attiecības. Āfrikas dienvidu kompleksā funkcionējošā kontrole pār dzelzceļiem politiskās sāncensības noteicošo struktūru papildina ar nozīmīgu ekonomisko dimensiju.

Ekonomiskie faktori tiešām ir nozīmīgi, jo tie nosaka valstu ietekmi to lokālo kompleksu ietvaros, kā arī šo valstu kā kompleksa subjektu iekšējo stabilitāti un saliedētību. Tiem var būt arī svarīga loma, motivējot veidus, kādos izpaužas ārējās ietekmes lokālajos kompleksos, kā tas ir Savienoto Valstu un Persijas līča naftas ieguvēju valstu gadījumā. Tie var arī ietekmēt reģionālās integrācijas perspektīvas, kas savukārt var ietekmēt attiecīgā drošības kompleksa attīstību. Piemēram, Dienvidāzijā ir daudz mazākas ekonomiskās sadarbības iespējas nekā Rietumeiropā, jo Dienvidāzijas valstu ekonomikas līdzība drīzāk veicina konkurenci, nevis papildina cita citu. Tāpēc, analizējot drošības kompleksu, ir jāņem vērā ekonomiskie faktori, bet satvars, kuru mēs izmantojam, parasti nav piemērots pašas ekonomiskās drošības izpētei.²¹

ĪSA REĢIONĀLĀS DROŠĪBAS VĒSTURE

Reģionālajai drošībai modernajā starptautiskajā sistēmā ir bijusi divaina vēsture. Teorētiskā aspektā varētu domāt, ka reģionālās drošības

²¹ Dažas noderīgas atziņas par nozīmīgāko reģionu ekonomisko faktoru lomi sk. Väyrynen, citētajā darbā (7. piezīme), 337.–344. lpp.

kompleksu modelis ir sistēmas normāls stāvoklis. Spriežot pēc vēstures faktiem, vairāku pēdējo gadsimtu laikā pārējie apstākļi diezgan reti ir bijuši vienādi, un pašreizējais reģionālās drošības modelis kopumā izveidojies samērā nesen.

Divus tūkstošus gadu pirms Eiropas lielās izaugsmes līdz pasaules kundzībai starptautiskā sistēma bija strukturēta ap četriem lieliem civilizācijas areāliem: Eiropu, Tuvajiem Austrumiem, Indiju un Ķīnu. Tie visi atradās aptuvenā līdzsvarā cits ar citu, un katru no tiem gandrīz vienādi (un dažkārt pat vairāk) apdraudēja periodiski barbaru uzplūdi no Eirāzijas stepēm, kā arī kaimiņu uzbrukums. Reizumis katrs no šiem reģioniem sasniedza impērisku vienotību, un reizumis tie iegāja šķelšanās un karojošu valstu fāzē. Lēnā difūzijas procesā civilizācija nepārtraukti pletās plašumā no tās centrālajām daļām lielajās Mezopotāmijas upju ielejās, Ēģiptē, Indijā un Ķīnā un veicinot augstāka līmeņa sabiedrisko, politisko un ekonomisko organizāciju Dienvidaustrumāzijā, Centrālajā Eiropā un Ziemeļeiropā un daudz vēlāk arī Āfrikā. Barbarisms nepārtraukti atkāpās noteiktākas, valstij līdzīgākas sociālpolitiskās organizācijas priekšā. Abās Amerikās neatkarīgi veidojās šā procesa mazāka mēroga formas, taču tās bija ļoti primitīvas, jo to uzbūve atgādināja pirmās civilizācijas, kas pirms vairāk nekā 3000 gadiem bija radušās Tigras un Eifratas ielejās.²²

Šo būtībā eirāzisko pasaules sistēmu varētu analizēt kā no lielvaru dinamikas, tā arī no reģionālo drošības kompleksu viedokļa. Dažreiz lielas impērijas nonāca konfliktā, cīnoties par kontroli civilizācijai būtiskos reģionos. Daudzkārt konfliktēja helēņu un persiešu, vēlāk islama un kristīgās impērijas, Indija lielā mērā pakļāvās islama iekarojumam, un gandrīz visur, izņemot Rietumeiropu, nācās piekāpties īslaicīgā mongoļu hanu spēka priekšā. Reizumis darbojās kaut kas līdzīgs drošības kompleksiem, kā tas bija karojošo valstu periodā Indijā un Ķīnā, kā arī Eiropas sadrumstalotības laikā pēc Rietumromas impērijas sabrukuma. Dažkārt funkcionēja tipiskais modelis, kad lielvalstis iejaucas lokālo drošības kompleksu notikumos. Persijas impērija iejaucās senās Grieķijas ļoti sadrumstalotajā politikā, un Ķīnas impērija vienmēr mēģināja veicināt stepes barbaru šķelšanos savas zemes ziemeļos un rietumos. Bet militārās un ekonomiskās varas ierobežojumi parasti novērsa lielvaru ilgstošu iejaukšanos mazāku valstu notikumos.

²² Šis arguments strikti tuvojas tematiem, kuri skarti W. H. McNeill rakstā *The Rise of the West* (Chicago: University of Chicago Press, 1963).

Kopš 15. gadsimta līdz ar Eiropas valstu izveidošanos gandrīz visa senā sistēma nepārtraukti tika pakļauta pārklājuma procesam. Eiropas impērijām izplešoties, globālās drošības modeli aizvien mazāk un mazāk vadīja lokālā dinamika un aizvien vairāk un vairāk tas tika pakļauts Eiropas valstu sāncensības dinamikai. Viens no Eiropas uzplaukuma paradoksiem ir tas, ka Eiropas valstis lielā mērā kļuva ietekmīgas un spēcīgas tādēļ, ka bija sašķeltas un konkurēja cita ar citu. Tā nebija vienota Eiropas impērija, kas sagrāba varu pār starptautisko sistēmu, bet gan ārkārtīgi spēcīgs un agresīvs lokālais drošības komplekss. Eiropas valstis, attīstījušas savas potences savstarpējā konkurencē, pēkšņi atskārta, ka to organizācija un tehnoloģija, kas tām ir pārāka nekā citām, diezgan viegli ļāva iebiedēt vietējās valstis gandrīz jebkur citur sistēmā. Tā rezultātā 2000 gadu vecais četrpolu civilizācijas līdzsvars Eirāzijā tika pakāpeniski pārveidots par Eiropas drošības kompleksa globālu paplašinājumu. Primitīvās Amerikas indiāņu impērijas sabruka, saskaroties ar sociālu un militāru sistēmu, kas salīdzinājumā ar šīm impērijām bija pavirzījies uz priekšu par trijiem tūkstošiem gadu. Barbaru un civilizēto tautu pretestība citur bija spēcīgāka, taču eiropiešu spēka pārākums bija tik liels, ka viņiem biežāk nācās uztraukties citam par citu nekā par lokālo pretošanos.

Eiropas un vēlāk Japānas un Amerikas koloniālās impērijas pārklāja lielāko starptautiskās sistēmas daļu, tādējādi efektīvi apspiežot visvairāk to, ko šajā analizē dēvējam par reģionālās drošības dinamiku. Kā jau tika iztirzāts 4. nodaļā, Eiropas komplekss bija ieguvis augstāka līmeņa statusu un pārņēmis visu sistēmu. Tādējādi globālā drošības sistēma bija vienkārši Eiropas lielvalstu sāncensības paplašinājums, kurā Japāna un Savienotās Valstis bija nesenāki papildinājumi. Kaut gan pārklājums nomāca lokālo drošības dinamiku, attiecībā uz pakļautajiem iedzīvotājiem tas nekādā ziņā nebija politiski neitrāls. Retrospektīvi raugoties, pārklājumu var galvenokārt vērtēt kā valsts veidošanās procesu. Patiesībā eiropieši globalizēja politiskās organizācijas formu – teritoriālu valsti –, un tas ir viņu panākumu pamatā. Dažreiz viņi to veica, tieši pārvietojot iedzīvotājus, piemēram, uz Ameriku, Austrāliju un Dienvidāfriku, dažreiz izmantojot impērisku uzspiešanu, kā tas bija Āzijā un Āfrikā. Dažos gadījumos vietējā pielāgošanās Eiropas modelim, kā tas bija Japānā, Taizemē, Etiopijā un Ķīnā, pavēra iespēju par mata tiesu paglābties no kolonizācijas. Šis process visveiksmīgāk noritēja tur, kur vietējie iedzīvotāji pārsvarā tika aizstāti ar imigrantiem no Eiropas, vai arī tur, kur senāko civilizāciju tradīcijas varēja pielāgot jaunajai politiskajai struktūrai, kā tas bija Āzijas lielākajā daļā.

Visneveiksmīgāk šis process noritēja Āfrikā, kur nedaudzo civilizāciju tradīcijas nebija dziļi iesakņojušās un vietējie iedzīvotāji veidoja ļoti sadrumstalotu sociālo mozaiku.

Lai gan Eiropas teritoriālās valsts attiecināšana uz visu pārējo planētu deva dažādus rezultātus, šis process nenovēršami bruģēja ceļu konkurētspējīgu Eiropas stila anarhisku starptautisko attiecību izplatībai visā pasaulē. Kad pārklājums saira – vispirms Amerikā un pēc Otrā pasaules kara – Āzijā un Āfrikā, atklājās starptautiskā sistēma, kas bija veidota pēc suverenitātes un anarhijas principiem. Un tieši šā pārklājuma sairšana radīja mūsdienu reģionālās drošības dinamiku. Dažviet, piemēram, abās Amerikās un dažās Āfrikas daļās, valstis, kas bija Eiropas impēriju pēcteces, izveidoja pilnīgi jaunu attiecību modeli. Citur, kā daudzviet Tuvajos Austrumos un Āzijā, senākie attiecību modeļi tika ietērpti jaunā formā. Varbūt tas, ka šie notikumi ir risinājušies relatīvi nesen, palīdz izskaidrot, kāpēc reģionālās drošības analīzē joprojām dominē lielvaru skatījums: ilgi laiku šāds skatījums bija atspoguļojis realitāti. Pēc to domām, kuri spēja izprast vēstures paradoksus, zināma nozīme bija arī faktam, ka galvenos kolonizatorus Eiropā un Japānā pašus pēc 1945. gada pārklāja superlielvaru sāncensība.

Protams, «trešās pasaules» atbrīvošana no Eiropas un Japānas kontroles neradīja pilnībā izveidotus drošības kompleksus. Kā attiecībā uz Latīņameriku secina Volters Litls (*Walter Little*), pēc dekolonizācijas ir nepieciešams «detalizētas izstrādes periods», lai jaunās valstis varētu iejusties apstākļos un savest kārtībā savas attiecības. Latīņamerikai šis periods ilga vairāk nekā pusgadsimtu.²³ Dienvidāzijas komplekss gandrīz pilnībā bija izveidojies 1947. gadā, bet citur Āzijā un Āfrikā pats dekolonizācijas process ilga vairāk nekā divus gadu desmitus. Turklāt jaunās valstis neradās neitrālā vidē. Lielākā daļa šo valstu joprojām bija atkarīgas no to bijušajām metropolēm, un pēc 1947. gada tās visas tika pakļautas divu superlielvalstu spraigajai globālajai sāncensībai.

Drošības kompleksu globālais modelis, kas rodas šā procesa rezultātā, vēl nav pilnībā izveidojies. Vairumā reģionu jau izpaužas skaidri saskatāma lokālā dinamika, un tajos funkcionē pilnībā izveidojušies reģionālās drošības kompleksi. Tā tas ir Dienvidāzijā, Dienvidaustrumāzijā un Tuvajos Austrumos. Šie kompleksi īsumā ir aplūkoti iepriekšējā daļā. Tāda pati situācija ir Āfrikas dienviddaļā, kur izveidojusies konfrontācija starp Dien-

²³ Walter Little, «International conflict in Latin America», *International Affairs*, 63:4 (1987), 593.–594. lpp.

vidāfrikas Republiku (arī tās iekšienē) un pierobežas afrikāņu valstīm, kā arī (tas ir strīdīgāks jautājums) Klusā okeāna dienvidos, kur Klusā okeāna dienvidu valstu forums saista Austrāliju, Jaunzēlandi un daudzas mazās salu valstis amorfā drošības kopienā. Ūdens ir nozīmīgs drošības dilemmas amortizators kaimiņu vidū, un tas ne tikai veicina miermīlīgas attiecības starp ASEAN valstīm, bet arī ļauj Austrālijai atraisīties no Dienvidaustrumāzijas.

Taču dažos reģionos, īpaši tajā, kur vairāk nekā divdesmit valstu liela grupa iespraucas starp Tuvo Austrumu kompleksa dienvidu pusi un Āfrikas dienvidu kompleksa ziemeļu pusi, vēl nav radušies stabili, nozīmīgi savstarpēji saistīti vietējās drošības attiecību modeļi. Lielākā daļa šo valstu ir pārāk vājas, lai izveidotu vērā ņemamu reģionālu drošības attiecību modeļi. Tās visas vairāk nodarbina iekšpolitikas problēmas, nevis nacionālās drošības problēmas, un ir mināmi tikai daži izņēmumi, tādi kā Tanzānijas invāzija Ugandā I. Amina valdīšanas laikā, kas liecina, ka sāk veidoties modeļi, kas varētu iezīmēt nākamo reģionālo drošības kompleksu kontūras.

Abas Amerikas ir mazliet grūtāk raksturot lielā mērā Savienoto Valstu nomācoši spēcīgās klātbūtnes dēļ. Ziemeļameriku, pieskaitot tai arī Centrālameriku un Karību jūras reģionu, varētu uzskatīt par drošības kopienas un hegemoniska kompleksa sajaukumu. Centrālamerikas un Karību valstis pa lielākai daļai ir ļoti vājas gan kā valstis, gan kā varas. Savienotās Valstis un/vai superlielvaru sāncensība tās tik ļoti ietekmē, ka faktiski nav iespējams saskatīt kaut kādas neatkarīgas drošības dinamikas veidošanos. L. Dž. Kantori un S. L. Spigela viltās paralēles starp Latīņameriku un Austrumeiropu joprojām ir spēkā attiecībā uz Centrālameriku un Karību valstīm, ja runa ir par to, ka superlielvaras joprojām būtiski pārklāj to valstu drošības attiecības, kuras atrodas to tiešā tuvumā.²⁴

Diēnvidamerika arī atrodas Savienoto Valstu ēnā, taču daudz mazākā mērā nekā Centrālamerika, turklāt šī ēna gaist, jo te savstarpēji konsolidējas diezgan nozīmīgas lielvaras.²⁵ Dažos veidos Diēnvidamerika joprojām demonstrē pārklājuma paliekas, spilgtāk par to liecina Amerikas valstu organizācija, kas šā reģiona drošības attiecības sasaista ar ASV. Citiem vārdiem sakot, šī organizācija tiecas izveidot drošības kopienu, kurā reģionālo režīmu veidotu no kodolieročiem brīvā Latīņamerikas zona (Tlatelolko ligums), respektīvi, tāda zona, kas sniedzas tieši līdz ASV robežai. Ar savu

²⁴ Cantori and Spiegel, citētajā darbā (4. piezīme), 484. lpp.

²⁵ Sk. Little, citētajā darbā (21. piezīme).

relatīvo civilizācijas viendabīgumu Latīņamerika ilgi bija reģionālās integrācijas atbalstītāju cerība. Varētu iebilst, ka Dienvidamerikā, tāpat kā Centrālāfrikā, nebija pietiekami izvērsusies mijiedarbība, lai veidotu drošības kompleksu. Kaut gan Dienvidamerikas valstis ir vairāk attīstītas un spēcīgākas nekā Āfrikas valstis, gandrīz visas to teritoriālās robežas stiepjas pa attālām, reti apdzīvotām teritorijām, kuras ir kalnainas vai bieziem džungļiem klātas.

Taču reģiona vēsture liecina par vietējās drošības dinamikas spilgtām pazīmēm. Ir risinājušies vairāki nozīmīgi kari: Paragvaja ir cīnījusies pret Argentīnu, Brazīliju un Urugvaju (1865.–1870.); Čīle – pret Bolīviju un Peru (1879.–1884.); Paragvaja – pret Bolīviju (1928.–1935.); ir bijusi viena krīze, kas draudējusi ieraut karā Kolumbiju pret Peru (1932.–1933.). Visi šie notikumi bija saistīti ar teritoriāliem strīdiem, un Bolīvija joprojām nav samierinājusies ar to, ka zaudējusi savu piekrastes teritoriju. Vēl pavisam nesen saspīlētās bija Čīles un Argentīnas attiecības un izraisījās strīds par salām dienvidos, savukārt Venecuēla pretendē uz lielu Gajanas daļu. Jau kopš laikposma pirms Pirmā pasaules kara, kad Brazīlija un Argentīna konkurēja, iepērkot dārgos drednautus no Eiropas, starp šīm valstīm rit asa militāra sāncensība. Pavisam nesen tā ir ieguvusi militāristu vadītas «civilas» kodolprogrammas formu. Amazones džungļi strauji izzūd, un tā kā brazīlieši turpina īstenot savus ceļu būves plānus²⁶, tad daudzas kontinenta teritoriālās robežas vairs neizolēs tālums. Tādējādi Dienvidamerikas kompleksam piemīt viss, lai attīstītos vai nu konkurences dinamikas, vai, un tas ir raksturīgi vairumam «trešās pasaules» valstu, virzītos uz nobriedušāku anarhisku struktūru, kurā stabils daudzpusējs režīms nosaka reģiona drošības dinamiku.

Visa šī drošības dinamika «trešajā pasaulē» attīstās uz tāda fona, kurā augstākā līmeņa kompleksā ir sācies transformācijas periods. Gandrīz visā pēckara posmā superlielvaru bipolarā sāncensība veidoja modeli, kuru augstāki līmeņi ietiecās zemākajos līmeņos. Taču, tuvojoties gadsimta beigām, superlielvaras kļūst vājākas un līdz ar to pavājinās kā šo superlielvaru sāncensība, tā arī tās izpausmes pārējā starptautiskajā sistēmā. Ķīna jau ir nostiprinājusies kā neatkarīga Āzijas lielvalsts, un arī Indija virzās pa šo ceļu. Tā kā Eiropā un Ziemeļaustrumāzijā pārklājums ir kļuvis vājāks, daudz svarīgāk ir tas, ka Japāna un Eiropas Kopiena, katra savā īpatnējā un neizlēmīgā veidā, sāk sistēmā ieņemt to varai atbilstošu vietu. Tādējādi super-

²⁶ *The Economist* (11 March 1989), 62., 25. lpp.

lielvaru un bipolaritātes vēsturiskā anomālija nenovēršami atgriežas pie daudz labāk zināmās sistēmas struktūras, kurā dominē vairākas lielvaras.

Šī pārvirze no bipolaritātes uz policentriskāku varas struktūru sistēmas līmenī nevar neatstāt dziļas sekas reģionālajā drošībā. Tur, kur augstāka līmeņa iespīšanās zemākajos līmeņos ir vienpolāra, rezultāts ir tāds pats kā pārklājuma gadījumā – lokālo konfliktu apspīšana. Amerikas Savienoto Valstu loma Latīņamerikā un Padomju Savienības loma Austrumeiropā ir piemērs šim procesam. Bipolāra iespīšanās apspīz lokālu konfliktu tikai tad, ja tai ir pārklājuma forma, kā tas ir Eiropā, bet, ja tā ir tikai pievienošanās grupējumam, kā tas ir lielākajā daļā «trešās pasaules» valstu, tad šī iespīšanās konfliktus saasina. Pēc R. Veirīnena domām, šīs attīstības loģika norāda, ka multipolāra iespīšanās ir pats ļaunākais no visiem gadījumiem.²⁷ Taču šo viedokli var apšaubīt. Bipolaritāte veicina īpaši spraigu nulles iznākuma konkurenci, un tādējādi var pieļaut, ka tā visvairāk pastiprina lokālo sāncensību. Multipolāra iespīšanās, kā tas šobrīd notiek Dienvidaustrumāzijā, var būt juceklīga, taču tā nav tik spēcīga; šī iespīšanās piešķir vietējām valstīm plašākas pilnvaras politisko attiecību veidošanai ar valstīm, kas atrodas ārpus reģiona. Tā kā vājinās bipolarais konflikts un varas koncentrācija centrā, pašreizējai perspektīvai vajadzētu būt vērstai uz mazāku lielvaru konkurējošo iekļaušanos reģionālās drošības jautājumos.

Šo tendenci veicina varas pārvirze uz reģionālajām valstīm, kam vajadzētu vērst plašumā procesu, kuru aizsāka dekolonizācija un kurā tiek palielināta reģionālās drošības dinamikas nozīme salīdzinājumā ar lielvaru drošības dinamiku. Konkrētie apstākļi ļoti lielā mērā noteiks to, vai mazāka iekļaušanās vājinās vai saasina reģionālos konfliktus. Šī iekļaušanās var veicināt, kā tas bija Persijas liča kara gadījumā, vietējo sāncensību. No otras puses, tā var, kā tas acīmredzot ir Dienvidaustrumāzijā un Āfrikas dienvidos, no ārienes atbalstīt reģionālos centienus atrisināt konfliktus. Abos gadījumos, kā izsakās E. A. Kolodzejs (*E. A. Kolodziej*) un R. Harkavijs (*R. Harkavy*), izpaužas tendence «decentralizēt starptautisko drošības sistēmu»²⁸. Šķiet, var droši noslēgt derības par to, ka 21. gadsimtā

²⁷ Raimo Väyrynen, «East-West rivalry and regional conflicts in the Third World: cause and consequence», nepublicēts materiāls, Stadt Schlaining, United Nations University, May 1985. Sk. arī Cantori and Spiegel, citētajā darbā (5. piezīme), 33.–37. lpp.

²⁸ Edward A. Kolodziej and Robert Harkavy, «Developing states and the international security system», *Journal of International Affairs*, 34:1 (1980), 59. lpp. Sk. arī Väyrynen, citētajā darbā (27. piezīme), 22.–28. lpp.

vietējie reģionālās drošības modeļi klūs par nozīmīgu starptautiskās sistēmas iezīmi, un tādējādi pagātnē paliks īsais vēstures periods, kurā milzīgās atšķirības tehnoloģijā un sociālpolitiskajā organizācijā ļāva saujiņai valstu uzspiest savu kontroli visai starptautiskajai sabiedrībai.

DROŠĪBAS KOMPLEKSU STRUKTŪRAS. PĀRMAIŅU PROCESI UN REZULTĀTI

Drošības kompleksi nav starptautiskās sistēmas struktūras sastāvdaļa tādā nozīmē, kādā par to runāja K. Volcs.²⁹ Attiecībā uz starptautisko sistēmu kopumā tie ir fenomenī, kas izsaka darbību un pret darbību, un tādējādi tie ir līdzīgi pārējiem modeļiem, kas periodiski atkārtojas, piemēram, bruņošanās sacensība un tirdznieciskie kari. Keneta Volca izstrādātajā shēmā, kuru es visumā pieņemu, šādi fenomeni ir attiecināti uz analīzi vienību līmenī. Es nosaucu šo darbības un pret darbības kategoriju par *procesu veidošanos*³⁰, lai atšķirtu to no skaidrojumiem, kuru pamatā ir pašām vienībām raksturīgās īpašības. Tomēr ir pamats drošības kompleksus uzskatīt par apakšsistēmām – mazām anarhijām. No šāda viedokļa raugoties, tām – pēc analogijas ar pilnām sistēmām – ir pašām savas struktūras. Tā kā drošības kompleksi, runājot par anarhiju kopumā, ir tās ilgtspējīgas, bet ne pastāvīgas īpašības, tad to uzskatīšana par apakšsistēmām ar savām struktūrām un mijiedarbības modeļiem nodrošina stingru pamatu, uz kura balstoties, var noteikt un novērtēt pārmaiņas reģionālās drošības modeļos.

Jebkurā diskusijā par pārmaiņām nākas sastapties ar pašu būtiskāko teorētisko problēmu, proti, kā atšķirt svarīgo no mazsvarīgā. Nepārtrauktas pārmaiņas noris visur, un tomēr nešauboties var teikt, ka dažos līmeņos dažas lietas ilgu laikposmu veiksmīgi paliek nemainīgas.³¹ Dienvidāzijas drošības komplekss, piemēram, gandrīz četrus gadu desmitus demonstrē ilgtspējīgu bipolāru struktūru. Tās kontinuitāti nosaka Indijas

²⁹ Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics* (Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1979), 5. nod.

³⁰ Sk. B. Buzan «Rethinking structure», B. Buzan, Charles Jones and Richard Little, *The Logic of Anarchy. New directions in world politics* (Columbia University Press, 1993).

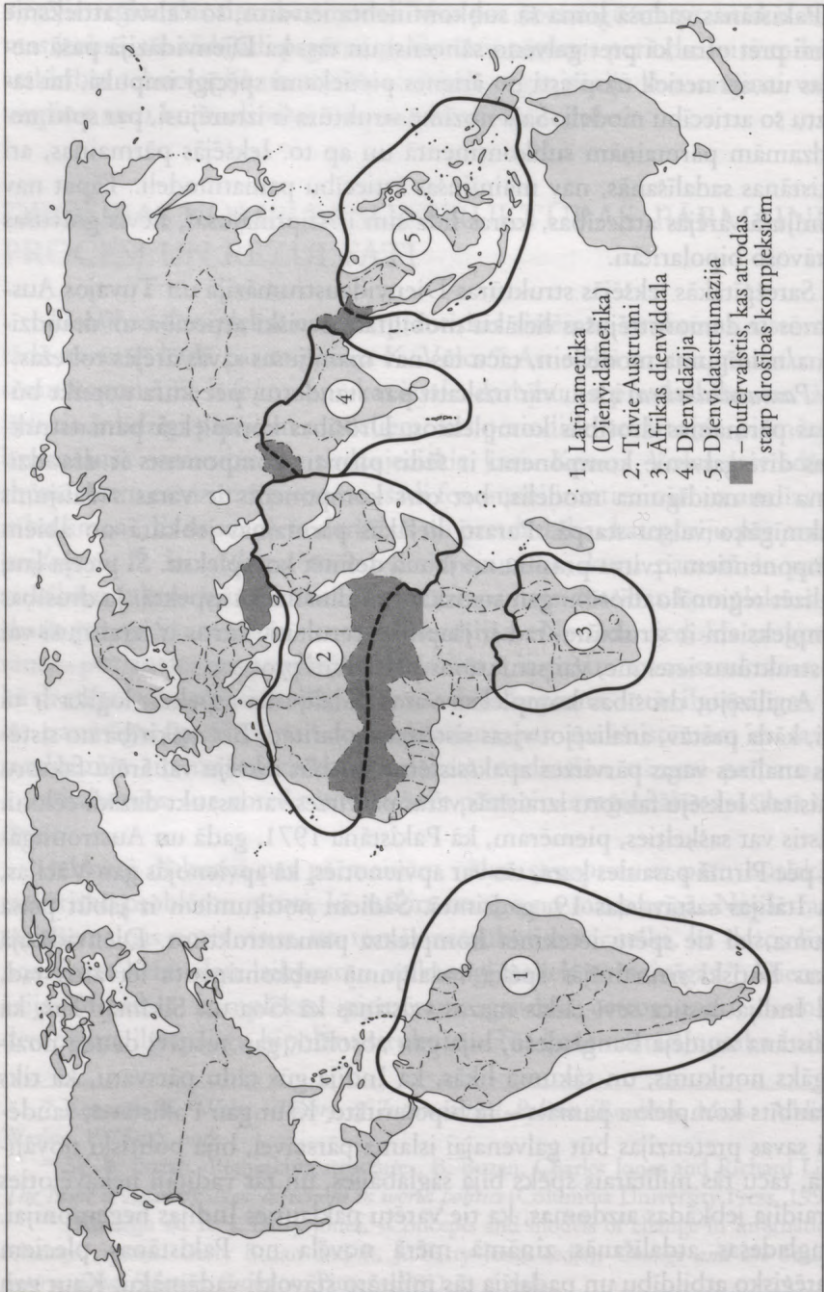
³¹ Diskusiju sk. R. J. Barry Jones, «Concepts and models of change in international relations», grām.: Barry Buzan and R. J. Barry Jones (eds.), *Change and the Study of International Relations* (London: Pinter, 1981), 1. nodaļa.

un Pakistānas vadošā loma šā subkontinenta ietvaros, šo valstu attieksme vienai pret otru kā pret galveno sāncensi un tas, ka Dienvidāzijā pašā nerodas un arī netiek uzspiesti no ārienes pietiekami spēcīgi impulsi, lai salauztu šo attiecību modeli. Šajā nozīmē struktūra ir izturējusi, par spīti nebeidzamām pārmaiņām subkontinentā un ap to. Iekšējās pārmaiņas, arī Pakistānas sadalīšanās, nav mainījušas attiecību pamatmodeļi. Tāpat nav mainījušās ārējās attiecības, kuras līdz šim ir stiprinājušas, nevis grāvušas pastāvošo bipolaritāti.

Sarežģītākās iekšējās struktūras Dienvidaustrumāzijā un Tuvajos Austrumos ir demonstrējušas lielāku mobilitāti, sevišķi attiecībā uz draudzīguma/naidīguma modeļiem, taču tās nav mainījušas savas ārējās robežas.

Pamatstruktūras ideju var uzskatīt par standartu, pēc kura noteikt būtikas pārmaiņas drošības kompleksos. Drošības kompleksā pamatstruktūras divi galvenie komponenti ir šādi: pirmais komponents ir draudzīguma un naidīguma modelis, bet otrs komponents ir varas sadalījums ietekmīgāko valstu starpā. Parasti lielākas pārmaiņas jebkurā no abiem komponentiem izvirza prasību no jauna definēt kompleksu. Šī pieeja ļauj analizēt reģionālo drošību gan statiskā, gan dinamiskā aspektā. Ja drošības kompleksi ir struktūra, tad ir jāaplūko rezultāti, kurus ir izraisījusi vai nu struktūras ietekme, vai struktūras pārmaiņu process.

Analizējot drošības kompleksu varas sadalījuma aspektā, loģika ir tā pati, kāda pastāv, analizējot visas sistēmas polaritāti. Bet atšķirībā no sistēmas analīzes varas pārvirzes apakšsistēmā var būt iekšēju vai ārēju faktoru izraisītas. Iekšēju faktoru izraisītās varas pārvirzes var izsaukt dažādi cēloņi. Valstis var sašķelties, piemēram, kā Pakistāna 1971. gadā un Austroungārija pēc Pirmā pasaules kara, tās var apvienoties, kā apvienojās gan Vācijas, gan Itālijas sastāvdaļas 19. gadsimtā. Šādiem notikumiem ir jābūt plaša apjoma, lai tie spētu ietekmēt kompleksa pamatstruktūru. Dienvidāzijā nekas būtiski nemainījās spēka sadalījumā subkontinenta ietvaros tad, kad Indija uzsūca sevī tādas mazas valstiņas kā Goa un Sikima. Tas, ka Pakistāna zaudēja Bangladešu, bija gan absolūti, gan relatīvi daudz nozīmīgāks notikums, un sākumā likās, ka Indija gūs tādu pārsvaru, ka tiks apšaubīts kompleksa pamats – tā bipolaritāte. Kaut gan Pakistāna, zaudējusi savas pretenzijas būt galvenajai islama pārstāvei, bija politiski novājināta, taču tās militārais spēks bija saglabājies, un tās vadītāji nekavējoties noraidīja jebkādas aizdomas, ka tie varētu pakļauties Indijas hegemonijai. Bangladešas atdalīšanās zināmā mērā novēla no Pakistānas pleciem stratēģisko atbildību un padarīja tās militāro stāvokli vadāmāku. Kaut gan

5. 1. shēma. Drošības kompleksi «trēsās pasaules» valstīs

Pakistānai nācās sastapties ar daudzām grūtībām, tā joprojām ir pietiekami spēcīga un stūrgalvīga, lai panestu bipolaritāti. Tikai tad, ja izrādīsies, ka Bangladešas atdalīšanās ir daudz sarežģītākās Pakistānas balkanizācijas pirmais posms, 1971. gada notikumi būs uzskatāmi par nozīmīgāko pārmaiņu sākumu Dienvidāzijas kompleksā.

Valstu attīstības dažāda ātrums arī var būt varas pārvirzes cēlonis. Ja pāna ir sasniegusi izcilu stāvokli Āzijā tādēļ, ka tā spēja modernizēties ātrāk nekā tās kaimiņi, un ir skaidrs, ka Irānas šahs loloja līdzīgas cerības attiecībā uz savu zemi. Ja attīstība nenoris dažādā ātrumā, tad zināmas varas pārvirzes iespējas paver tas, kā valstis sadala to rīcībā esošos resursus. Liela apjoma resursu novirzīšana no kapitālieguldījumiem un civilā patēriņa uz militāriem izdevumiem var izraisīt varas pārvirzi, kā to demonstrēja Indija, kad dubultoja savu militāro budžetu pēc 1962. gada kara ar Ķīnu. Taču līdz šim Dienvidāzijas pamatstruktūru nav sagrāvis ne dažāda attīstības ātrums, ne dažāda resursu sadalījums. Attīstības ātrums nav bijis sevišķi atšķirīgs un, Indija nav mēģinājusi izvirzīt priekšplānā priekšrocības, kuras dod tās lielākā teritorija, savukārt Pakistāna ir izrādījusi vēlēšanos uzņemties proporcionāli lielāku militāro nastu.³² Jaunu militāro tehnoloģiju ieviešana ir variācija par šo tematu. Spēcīgu uzbrukuma ieroču, piemēram, kodolraķešu, iegūšana var ļoti ātri mainīt varas samēru un draudu uztveri, kas var būt pietiekami, lai drošības kompleksi veidotos no jauna. Piemēram, Indijas attiecības ar Ķīnu varētu transformēt Indijas tiekšanās iegūt kodolraķešu arsenālu. Arī tādā gadījumā, ja Pakistāna tiktu iesaistīta Tuvo Austrumu kompleksa kodolattiecībās, varētu tikt reorganizēts drošības attiecību modelis no Dienvidāzijas līdz Vidusjūrai.

Tikpat daudzveidīga varas pārvirze ir iespējama ārēju faktoru ietekmē. Iejaukšanās no ārpusē var divējādi mainīt lokālā kompleksa varas struktūru, proti, pievienojoties tam, ja ārējie subjekti atrodas blakus, vai arī iegūstot sabiedrotos kompleksa iekšienē, ja ārējie subjekti atrodas tam blakus un/vai tie ir augstāka līmeņa kompleksa locekļi. Jaunu valstu pievienošanās kompleksam ir reta parādība, un, lai tas notiktu, ir nepieciešams, lai reorganizētos vairāk nekā viens komplekss. Mazo valstu politika nevar būtiski ietekmēt pamatstruktūru. Vēsturiskās un ģeogrāfiskās saites, kas saista lokālos kompleksus, nav viegli pārraujamas. Dienvidāzijā var

³² Pakistānas aizsardzības izdevumu apjoms bija 6–7% no valsts nacionālā kopprodukta, turpreti Indijai tas bija 3–4%. Sk. *The Military Balance* 1982–3 and 1983–4, 1988–9 (London: IISS) attiecīgi 125., 127., 226. lpp.

iztēloties scenārijus, kuros Indija iegūst pārākumu pār Pakistānu un paplašina savu ietekmi līdz Persijas līcim, vai arī dažas Persijas līča valstis izveido tik ciešas saites ar Pakistānu, ka Persijas līča un Dienvidāzijas drošības dinamika savijas paplašinātā jaunā kompleksā. Taču neviena no šīm varbūtībām līdz šim nav tiktāl realizējusies, lai sagrautu jau iesakņojušos attiecību modeļus Dienvidāzijā un Dienvidrietumāzijā.

Ārējie subjekti var graut lokālo varas sadalījumu daudzos un dažādos veidos, faktiski nepievienojoties kompleksam un tādējādi nemainot tā raksturu. Tie var vairot vietējo valstu varu, piegādājot ieročus vai arī tieši iesaistot savus bruņotos spēkus. Ieroču piegāde ir bijis raksturīgs lielvalstu iejaukšanās veids gandrīz katrā «trešās pasaules» drošības kompleksā. Padomju ieroču piegādes Kubai, Sīrijai, Indijai un Vjetnamai un Amerikas ieroču piegādes Izraēlai, Pakistānai, Irānai un Saūda Arābijai ir tikai paši spilgtākie piemēri. Retāk notiek tieša militāra iejaukšanās, taču amerikāņi to izmēģināja Vjetnamā un Padomju Savienībā – Ēģiptē un Afganistānā. Ar ekonomisko palīdzību ārējās varas var mēģināt mainīt vietējos ekonomikas pieauguma tempus par labu vienai vai otrai pusei. Visiespaidīgākais šā paņēmiena veiksmes piemērs ir amerikāņu un japāņu atbalsts Dienvidkorejai. Ārējās iespīšanās sākuma posmos vienas vai otras puses atbalstītāju skaita pieaugums ir veids, kā ietekmēt lokālo kompleksu lietas. Vēlāk lokālo līdzsvaru var ietekmēt arī tādējādi, ka viens no ārējā atbalsta sniedzējiem atkrīt, kā tas bija ar Pakistānu, kurai sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados mazinājās Amerikas Savienoto Valstu atbalsts, un Vjetnamu, no kuras amerikāņi aizgāja 1973. gadā. *Ekstrēmos gadījumos* ārējās lielvaras var pilnīgi pārklāt lokālo varas dinamiku, uzspiežot visam kompleksam savu tiešo klātbūtni.

Varas sadalījums drošības kompleksā nosaka bloķēšanās iespējas. Draudzīguma un naidīguma modeļi nosaka vispārējo attiecību raksturu reģiona ietvaros. Pārmaiņas naidīguma modeļi notiek vai nu tādēļ, ka pastāvošās nesaskaņas ir atrisinātas, vai arī tādēļ, ka ir radušies jauni konflikti. Bipolārajā Dienvidāzijā ir vieta tikai vienam galvenajam konfliktam, un tādēļ pārmaiņas naidīguma modeļi varētu izraisīt tikai kaut kāda veida atrisinājums Indijas un Pakistānas attiecībās. Abas valstis var nogurt no savstarpējās sāncensības un vienoties sarunu rezultātā, kā to izdarīja Francija un Vācija, Ēģipte un Izraēla, vai pretējā gadījumā viena puse, visticamāk, Indija, var sekmīgi uzvarēt sāncensībā, kaut kā iebiedējot otru. Ja piederība kompleksam mainās tādēļ, ka tā locekļi izklist vai apvienojas, tad neizbēgami rodas jauns draudzīguma un naidīguma modelis. Šāda varbū-

tība pastāv arī Dienvidāzijā, kur ir iespējama kā Indijas, tā arī Pakistānas iekšēja sadalīšanās.

Kompleksos, kuriem ir trīs vai vairāki varas centri, un tādi ir daži apakškompleksi Tuvo Austrumu kompleksa ietvaros, naidīguma modeļiem ir plašākas iespējas mainīties. Nozīmīgus divpusēju konfliktu atrisinājumus, piemēram, tāda veida, kāds tika īstenots starp Ēģipti un Izraēlu, var panākt, pamatā nemainot visu modeli kopumā, šajā gadījumā naidīgumu, kāds pastāv starp arābiem un Izraēlu. Var rasties arī jauni konflikti, kas maina agrākās prioritātes. Piemēram, Irāka rotē starp Sīriju, Irānu, Saūda Arābiju un Izraēlu kā galvenā pretiniece.

Parasti ārvalstis daudz mazāk ietekmē lokālā naidīguma modeli nekā varas sadalījumu. Šo secinājumu ilustrē vēsture, piemēram, lielvalstu iejaukšanās Dienvidaustrumāzijas, Dienvidāzijas un Tuvo Austrumu kompleksos. Likumsakarība, šķiet, ir tāda, ka ārējie subjekti cenšas vai nu skaidri izteiktā, vai netiesā veidā iekļauties lokālā naidīguma modeli. Tā kā ārējie subjekti parasti darbojas savās interesēs, tad daudz vienkāršāk ir iespieties lokālajā kompleksā, ja klusējot akceptē tajā pastāvošo naidīguma modeli. Vietējās valstis cīnās pret vietējiem sāncensiem bieži vien lūdz ārējo palīdzību, kā to darīja Pakistāna. Ja vien iejaukšanās modelis nav ļoti asimetrisks, konkurējošo ārējo varu iejaukšanās parasti stiprinās, nevis mainīs pastāvošo lokālā naidīguma modeli. Tās var mēģināt būt par starpnieku lokālos strīdos, kā Padomju Savienība to darījusi Dienvidāzijā un kā Savienotās Valstis periodiski mēģina to darīt Tuvajos Austrumos, un kā tās abas cenšas to darīt Kambodžā. Ārējo lielvaru centieni glaudīt lokālās savienības pret spalvu nav bijuši veiksmīgi, it sevišķi tad, ja starp šīm ārējām varām pastāv lielas pretrunas. Kā norāda L. Dž. Kantori un S. L. Spīgels, «uzmācīgo valstu pieredze parasti rāda, ka subordinētas sistēmas locekļiem vieglāk ir uzspiest konfliktu, nevis sadarbību»³³.

Lielākie sā likuma izņēmumi sastopami gadījumos, kad ārējās varas ķeras pie tieša lokālo kompleksu pārklājuma. Fakti liecina, ka ārvalstis var mainīt lokālo naidīguma modeli vienīgi tad, ja tās attiecīgajām valstīm uzspiež savu klātbūtni. Par ne tik spilgtu piemēru tam var minēt lomu, kāda bija Amerikas Savienotajām Valstīm attiecībā uz miera noslēgšanu starp Izraēlu un Ēģipti. Nerunājot par koloniālo periodu, nozīmīgākais piemērs ir tas, kā starp Savienotajām Valstīm un Padomju Savienību pastāvošais plašais naidīguma modelis pēc Otrā pasaules kara pilnībā pārklāja Eiropas

³³ Cantori and Spiegel, citētajā darbā (5. piezīme), 30.–33. lpp.

drošības kompleksu. Vairāk nekā četrus gadu desmitus tiešā superlielvaru klātbūtne veiksmīgi apspieda faktiski visus iepriekš eksistējušos lokālos naidīguma modeļus. Tikai starp Grieķiju un Turciju pastāvošais naidīgums spēja atklāti pārvarēt šo pārklājumu, taču astoņdesmitajos gados, kad šis pārklājums sāka irt, no jauna izpaudās citi, ilgi apslāpētie konflikti Austrumeiropā un Centrālajā Eiropā. Tomēr pārklājuma procesam ir nepieciešami sevišķi vēsturiskie apstākļi, un, guvušas rūgtu un dārgu pieredzi, abas superlielvaras patlaban ir satrauktas par savu spēku izvietošanu ārvalstīs.

Superlielvaras var pārsvieties no vienas naidīgās puses uz otru, neietekmējot to attiecības, kā septiņdesmito gadu beigās notika Etiopijas un Somālijas konflikta gadījumā, un tas liecina par ārējo subjektu nelielu ietekmi uz lokālo naidīgumu. Vienīgais veids, kādā ārvalstis var mainīt naidīguma lokālo modeli, ir pievienoties kompleksam. Šīs rīcības loģika ir tāda pati kā iepriekš aplūkotā varas loģika. Lai gan ārējie subjekti var iespaidot lokālo naidīgumu, ietekmējot valdības maiņu attiecīgās vietējās valstīs, taču šīs rīcības rezultāti ir ārkārtīgi nenoteikti. Irāna ir jaunākais piemērs gadījumiem, kad pat revolucionāras pārmaiņas valdībā neizraisa pārmaiņas lokālās drošības izpratnes pamatmodeļos, kaut gan Irānas piemērs liecina, ka būtiski var mainīties šīs izpratnes retorika un detaļas. Tiešām, superlielvaru iejaukšanās «trešās pasaules» valstu iekšpolitikā pēckara periodā nozīmīgi ir ielicinājusi, ka tās bija daudz vairāk ieinteresētas manipulēt ar «trešās pasaules» valstu attieksmi pret Austrumu un Rietumu robežšķirtni, nevis grozīt šo valstu attieksmi citai pret citu.

Parasti ar jebkuru lokālās drošības kompleksu saistītās iekšējās un ārējās pārmaiņas ir skaita ziņā lielas un ilglaicīgas. Varas attiecības ir nepārtrauktā kustībā, un laiku pa laikam mainās pat draudzīguma un naidīguma modeļi. Galvenais jautājums ir par to, vai šādas pārmaiņas notiek, lai spēcīnātu pamatstruktūru, vai arī tās virza šo struktūru uz kaut kāda veida pārmaiņām? Pastāv četras plašas strukturālas iespējas, lai novērtētu pārmaiņu ietekmi uz drošības kompleksu: *status quo* saglabāšana, iekšēja transformācija, ārēja transformācija un pārklājums.

Status quo saglabāšana nozīmē to, ka lokālā kompleksa pamatstruktūra – tās spēka sadalījums un naidīguma modelis – pamatos saglabājas neskarta. Šāds rezultāts nebūt nenozīmē to, ka nav notikušas nekādas pārmaiņas. Drīzāk tas nozīmē to, ka notikušās pārmaiņas, kopumā ņemot, ir stiprinājušas šo struktūru vai arī ne pārāk nopietni to vājinājušas. Dienvideāzija ir spilgts tāda lokālā kompleksa paraugs, kurā *status quo* ir saglabāts.

Šis komplekss radās pēkšņi, kad britu vienlaidus pārklājumu nomainīja virkne neatkarīgu valstu. Kopš tā laika vairāki kari ir demonstrējuši šā kompleksa pamatstruktūras kontinuitāti. Nevieni no tiem nav bijis tik izšķirošs vai destruktīvs, lai sagrautu vienas puses varu, vai arī lai pārliecinātu abas puses, ka to savstarpējais naids ir pašiznīcinošs. Līdz ar to Dienvidāzijas kari veicināja pastāvošo naidīgumu, nevis likvidēja to, un tie arī nesagrāva bipolāro varas struktūru.

Vairākas spēcīgas ārvalstis ir centušās ietekmēt kompleksu, taču šī ietekme visumā ir stiprinājusi pastāvošo struktūru. Varētu pat apgalvot, ka šis ārējais atbalsts ir kļuvis par *status quo* svarīgu balstu. Ja subkontinents būtu bijis atstāts likteņa varā, tad Indijas lielākā ietekme un Pakistānas lielākais politiskais trauslums būtu varējis izraisīt pārmaiņas. Taču ar ASV, Ķīnas un vairāku Tuvo Austrumu valstu militāro un ekonomisko atbalstu Pakistāna ir spējusi pārciest to, kas pretējā gadījumā būtu bijusi bezcerīga sāncensība ar tās gigantisko kaimiņu. Pakistānas kodolieroču programma ir acīmredzami vēsta uz to, lai radītu spēcīgu stabilizatoru starp abām sāncensēm. Ja kompleksa pamatstruktūra vairāk ir balstīta uz ārējiem, nevis iekšējiem varas avotiem, tā ilgtspēja ir atkarīga no to valstu ieinteresētības, kuru galvenās intereses nav saistītas ar subkontinentu.

Lokāla kompleksa *iekšējās transformācijas* rodas tad, kad tā pamatstruktūra mainās šo kompleksu ārējo robežu *ietvaros*. Šādas pārmaiņas var izraisīt tas, ka būtiski mainās varas sadalījums vai arī rodas nozīmīgākas pārmaiņas naidīguma modelī. Piemēram, tas, ka 19. gadsimtā apvienojās gan Vācija, gan Itālija, izraisīja iekšējas pārmaiņas Eiropas drošības kompleksā. ASEAN konsolidācija izraisīja tādas pašas pārmaiņas Dienvidaustrumāzijas kompleksā. ASEAN ne tikai strauji samazināja savu dalībnieku draudu izjūtu, bet arī bruģēja ceļu vispārējai polarizācijai reģiona ietvaros starp ASEAN valstu grupu, no vienas puses, un grupu, kurā dominēja Vjetnama, no otras puses. Izraēlas kā ebreju valsts likvidēšana nozīmētu iekšēju pārmaiņu gan arābu valstu un Izraēlas apakškompleksā, gan arī Tuvo Austrumu kompleksā kopumā. Arī apartheīda likvidācija Dienvidāfrikā iezīmētu pārmaiņas Āfrikas dienviddaļas kompleksā.³⁴ Tur, kur dekolonizācijas process neatstāja jaunajām valstīm stingri noteiktas robežas, kā tas bija Latīņamerikā, garš iekšējo pārmaiņu process noritēja kā daļa no kompleksa veidošanās procesa.

³⁴ B. Buzan and H. O. Nazareth, «South Africa versus Azania: the implications of who rules», *International Affairs*, 62:1 (1985–1986).

Kompleksa ietvaros pārmaiņas varas sadalījumā var izraisīt tādas pašas strukturālas pārmaiņas, kā tas parasti notiek starptautiskajā sistēmā kopumā. Lai kāds arī sākumā būtu varas polu skaits kompleksā, pārmaiņas var to virzīt uz lielāku koncentrāciju vai uz lielāku difūziju. Viena no galējībām ir vienpolāra vai hegemoniska kompleksa iespējamība, kompleksa, kurā viena vienīga lielvara dominē pār vairākām mazākām varām. Tāds ir Ziemeļamerikas kompleksa raksturs, un tāds tas būtu arī Dienvidāzijas kompleksam, ja Pakistāna zaudētu ārvalstu atbalstu vai arī dezintegrētos. Kad komplekss kļūst vienpolārs, dominējošā lielvara spēj pieņemt plašāku drošības perspektīvu, kas visai drīz varētu ietekmēt kaimiņos esošo reģionu drošības struktūru un veidus, kādos notiek iejaukšanās to lietās. Otra galējība ir difūzs sadalījums, kurā dažas vairāk vai mazāk spēka ziņā līdzīgas varas cīnās par ietekmi. Klasiskais spēku līdzsvars Eiropā, kā arī pašreizējā Tuvo Austrumu kompleksa varas struktūra ilustrē daudzpolāro modeli. Tur, kur kompleksā ietilpstošo valstu skaits ir liels, paveras iespēja pārvietoties uz augšu vai leju, teiksim, no tripolāra modeļa uz bipolāru vai kvadripolāru modeli. Jo mazāks ir ietekmīgāko sistēmas dalībnieku skaits, jo svarīgāka būs šī maiņa. Pāreja no septiņām lielvarām uz sešām varētu neizraisīt būtiskas pārmaiņas, taču pāreja no trijām uz divām tās noteikti izraisīs.³⁵

Konstatēt pārmaiņas naidīguma modeļos ir sarežģītāk, taču nepavisam ne tādēļ, ka draudzīgums un naidīgums ir daudz mobilākas kvalitātes nekā vara. Viena valsts pārstāv tikai vienu varas polu, bet tā var, kā to liecina Irākas piemērs, būt vairāku naidīguma attiecību centrs. Dienvidāzijā naidīguma modelis ir tik vienkāršs, cik vien vienkāršs var būt, un vienīgais ceļš uz iekšējām pārmaiņām ir konflikta atrisinājums. Kompleksos ar augstāku polaritātes līmeni parasti ir izveidojušās centrālās naidīguma sfēras, piemēram, tās, kas ir saistītas ar Irānu, Vjetnamu, Izraēlu un Dienvidāfriku, un tās ir būtiskas *status quo* noteikšanai. Sekundāras pārmaiņas naidīguma attiecībās, kā starp Irāku un Siriju vai Libiju un Ēģipti, var notikt bieži, turklāt nesagraujot kompleksa pamatmodeli. Iekšējo pārmaiņu raksturu nosaka pārmaiņas centrālajās naidīguma sfērās.

Kā uzskata Ole Vīvers, jebkura attiecīgā kompleksa ietvaros pastāv iespējamo attiecību spektrs, ko raksturo draudzīguma vai naidīguma pakāpes, kuras nosaka drošības savstarpējo atkarību.³⁶ Spektra abās galējās pozī-

³⁵ Waltz, citētajā darbā (29. piezīme), 163. lpp.

³⁶ Wæver, citētajā darbā (7. piezīme), 5.–8. lpp.

cijās atrodas haoss un drošības kopiena. Haosā visas attiecības nosaka naidīgums, un katrs sistēmas dalībnieks ir visu pārējo dalībnieku ienaidnieks. Libāna piedāvā šā stāvokļa mikrokosmisku piemēru. Vienu pakāpi augstāk par haosu atrodas tas, ko Raimo Veirinenš dēvē par «reģionālām konflikta formācijām»³⁷, kurās dominē konfliktattiecības, taču ir iespējams arī draudzīgums. Šis modelis ir raksturīgs Dienvidaustrumāzijai un Tuvajiem Austrumiem. Nākamā pakāpe ir tā, ko Roberts Džerviss dēvē par «drošības režīmiem», kuros grupa valstu sadarbojas, lai atrisinātu konfliktus un izvairītos no kara, un mēģinātu mazināt drošības dilemmu pašas ar savu darbību un ar saviem pieņēmumiem par citu rīcību.³⁸ Kā visspilgtāko šāda režīma piemēru viņš min Eiropas Koncertu. Haosa pretstats ir drošības kopiena, kurā nesaskaņas starp visiem tās locekļiem tiek atrisinātas līdz tādai pakāpei, ka neviens nebaidās no tā un negatavojas tam, ka pārējās valstis varētu dot politisku triecienu vai uzbrukt militāri.³⁹ Par piemēru lai minam Amerikas Savienotās Valstis, Kanādu, Ziemeļvalstis un Eiropas Kopienas. Augstāk par drošības kopienas atrodas reģionālā integrācija, kurā beidz pastāvēt anarhija, un tādēļ reģionālās drošības jautājums no nacionālās un starptautiskās sfēras pārvietojas uz iekšpolitisko sfēru.

Ārējās transformācijas rodas tad, kad kompleksa pamatstruktūru maina tā ārējo robežu paplašināšanās vai sašaurināšanās. Maznozīmīgi robežu izmaiņas gadījumi var būtiski neiespaidot pamatstruktūru. Taču lielāko valstu iekļaušana struktūrā vai izslēgšana no tās katrā ziņā būtiski iespaido gan varas sadalījumu, gan draudzīguma un naidīguma modeli. Tur, kur dekolonizācijas process bija ieildzis, piemēram, Āfrikā un Tuvajos Austrumos, lokālajos drošības kompleksos notika vairākas ārējās pārmaiņas sakarā ar to, ka tiem pievienojās tikko kā neatkarību ieguvušas valstis. Portugāles koloniju pārveidošanās par neatkarīgām valstīm septiņdesmito gadu vidū iezīmēja pēdējo nozīmīgāko notikumu šajā procesā.

Kad drošības komplekss ir izveidots, ārējās pārmaiņas ir reta parādība kā izpausme būtiskām pārmaiņām reģionālās drošības dinamikā. Līdz šim

³⁷ Väyrynen, citētajā darbā (7. piezīme).

³⁸ Robert Jervis, «Security regimes», *International Organization*, 36:2 (1982) un «From balance to concert: a study of international security cooperation», *World Politics*, 38:1 (1985).

³⁹ Par drošības kopienām sk. K. J. Holsti, *International Politics: A framework for analysis* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1967), 16. nod., Karl Deutsch and S. A. Burrell, *Political Community and the North Atlantic Area* (Princeton, N J: Princeton University Press, 1957).

nav sastopami ārējo pārmaiņu mūsdienīgi piemēri. Pat pārmaiņas lielvaru kompleksā, kuru rezultātā vispirms Ķīna, tad lēnāk Rietumeiropa un Japāna iznira no superlielvaru pārklājuma, lai mestu izaicinājumu Savienoto Valstu un Padomju Savienības globālajai bipolaritātei, ir uzskatāmas par iekšējām pārmaiņām. Trīs reģioni, kuros jau izpaužas skaidri redzams ārēju pārmaiņu potenciāls, ir attiecības starp Dienvidāziju un Persijas līci, Dienvidāziju un Ķīnu, Austrālāziju un Dienvidaustrumāziju.⁴⁰ Gan Pakistānu, gan Afganistānu ar Persijas līča valstīm saista militāras un islama saites, kas sniedzas pāri abu kompleksu robežai. Ja šīs saites nostiprinātos un izveidotos pret Indiju vērstas alianses, tad esošās kompleksa robežas dezintegrētos un rastos pilnīgi jauns drošības attiecību modelis. Tāpat ir iespējams, ka ne pārāk tālā nākotnē Ķīnas un Indijas sāncensība kļūs par centrālo asi, īpaši ietekmējot Dienvidaustrumāziju. Tomēr šāds scenārijs ir saistīts ar augstāka līmeņa kompleksa attīstību un ir atkarīgs no citu galveno lielvaru, sevišķi Japānas, politikas. Robeža, kas Indonēziju šķir no Austrālijas, sabruktu, ja austrāliešu bailes no pārāpdzīvotās Indonēzijas ekspansionisma draudiem palielinātos un kļūtu tik stipras, ka sāktu dominēt nacionālās drošības politikā.

Pārklājums nozīmē to, ka viena vai vairākas ārējās varas tieši iejaucas lokālajā kompleksā, apspiežot vietējo drošības dinamiku. Kā jau tika sacīts iepriekš, tā būtiski atšķiras no normāla lielvaru iejaukšanās procesa lokālo drošības kompleksu lietās. Pārklājums var būt impēriskis, un Eiropas impērijas ziedu laikos lielāko daļu no valstīm, kas tagad veido «trešo pasauli», pārklāja tieša politiska un militāra kontrole. Dekolonizācijas rezultātā impēriskā tipa pārklāšanās kļuva nepopulāra. Pat Padomju Savienībai, kas vienīgā turpināja īstenot šādu pārklājumu, tagad nākas atteikties no tā. Šis pārklājums tagad tiek aizstāts ar brīvprātīgām pakļaušanās formām, kas līdzīgas tām, kādas, piemēram, Rietumeiropai un Japānai pastāv attiecībās ar Savienotajām Valstīm.⁴¹ Ja eksistē šāda veida pārklājums, tas iegūst nevienlīdzīgas alianses formu. Lokālās drošības intereses ir pakļautas dominējošās lielvaras drošības orientācijai, un šo orientāciju pastiprina šīs valsts bruņoto spēku izvietošana tieši lokālā kompleksa ietvaros. Vietējās valstis neiebilst pret savu pakļaušanu vai nu tādēļ, ka tās visas baidās no kaut kādas ārējas varas, vai arī tādēļ, ka tās bīstas no turpmākas lokālās drošības

⁴⁰ Pirmo divu rūpīgu izstrādi sk. Buzan and Rizvi, citētajā darbā (7. piezīme), 9. nod.

⁴¹ A. W. DePorte, *Europe Between the Superpowers. The enduring balance* (New Haven: Yale University Press, 1979).

dinamikas neapvaldītās darbības. Uz Rietumeiropu attiecas abi minētie iemesli.

Pārklājuma iespējamais rezultāts ir tas, ka lokālā drošības dinamika tiek apspiesta un/vai aizsargāta no kādas citas ārējas varas par visai dārgu maksu, proti, sasaistoties ar ārējo lielvaru plašāko drošības dinamiku. Tādējādi Eiropā pārklājums četru gadu desmitu laikā varēja atgūties no tādas lokālās dinamikas, kuras noteicošais elements galvenokārt bija Vācijas stāvoklis. Taču tā rezultātā vecais kontinents tika polarizēts un sašķelts, un kļuva par Savienoto Valstu un Padomju Savienības sāncensības frontes līniju. Kā liecina NATO alianses vēsture, rietumeiropiešiem un amerikāņiem bieži vien izveidojās saspīlētas attiecības jautājumā par to, kādiem jābūt šīs kopējās sāncensības ar Padomju Savienību būtībai un mērķiem.

Nākas atklāti atzīt, ka postkoloniālajā laikmetā tikai ārkārtējos apstākļos var izveidoties pārklājums. Eiropas un Japānas situācija pēc kara radīja šādus apstākļus. Milzīgais apvērsums, kuru radīja Otrais pasaules karš, izraisīja ne tikai spēku izsīkumu un vājumu, kas bija lokālās drošības dinamikas pašiznīcinošās darbības rezultāts, bet arī nodrošināja Savienoto Valstu un Padomju Savienības fizisko un politisko kundzību abos šajos reģionos. Lai pārklājums būtu iespējams, ir nepieciešami viens vai abi minētie priekšnoteikumi, proti, milzīgs, lokāli lietojams ārējo lielvaru militārais pārākums un vietējo valstu liela vēlēšanās piesaistīt plaša mēroga un ilglaicīgu ārvalstu klātbūtni. Vēl ir nepieciešama ārējo lielvaru vai ārējās lielvaras pietiekami liela interese, lai attaisnotu cenu, kas maksājama par tās klātbūtni attiecīgajā reģionā. Šādus apstākļus ir grūti, pat neiespējami, atrast mūsdienu pasaulē, ņemot vērā to, cik augstu «trešajā pasaulē» tiek vērtēta nacionālā neatkarība, lielākās daļas šo valstu lielo ģeogrāfisko attālumu no amerikāņu un padomju varas centra un superlielvaru relatīvās kundzības samazināšanos. Amerikāņi atklāja, cik dārgi maksā pārklājuma mēģinājums, neņemot vērā vietējos apstākļus Vjetnamā. Padomes dabūja līdzīgu, tikai mazāka apjoma mācību Afganistānā.

SECINĀJUMI. DROŠĪBAS KOMPLEKSI UN POLITIKAS ANALĪZE

Drošības kompleksi ir tipisks anarhiskas starptautiskās sistēmas rezultāts. Bet tie precīzāk raksturo vairuma nacionālās politikas veidotāju darbības vidi nekā sistēmas līmeņa abstrakcijas par varas sadalījumu sistēmā.

Drošības kompleksi ir vēl tā priekšrocība, ka tos nevar kritizēt par to, ka tie neņem vērā vēsturiskās attīstības ietekmi, kā tas ir ar teorijām par augstāka līmeņa sistēmām. Gandrīz katra valsts var saistīt savas drošības perspektīvas ar vienu vai vairākiem kompleksiem, un šis koncepts ietver metodi, kas izmantojama attiecīgu modeļu izveidošanai un to izkārtošanai horizontālās (komplekss pret kompleksu) un hierarhiskās (augstākais pret zemāko) kategorijās. Izkārtojot noteiktu attiecību struktūru reģionālā līmenī, sakarā ar drošības kompleksa aprisēm izvirzās vairāki vispārīgi jautājumi. Cik ilgtspējīgi ir attiecīgie kompleksi, kādas ir attiecības starp to iekšējo dinamiku un kāda ir to mijiedarbība ar pārējiem kompleksiem? Kāda loma ir tam, ka augsta līmeņa kompleksi iespiežas lokālo kompleksu drošībā? Kā tendences, kas izpaužas drošības kompleksu struktūras iekšienē, ietekmē ar šo kompleksu saistīto valstu ārpolitikas izvēli? Un kā savukārt atsevišķu valstu ārpolitika uztur drošības kompleksu determinēto savstarpējo attiecību struktūru? Vai visas attiecīgās valstis ir iekļautas savstarpējo attiecību modeļos, kurus tās var visai maz ietekmēt, vai dažām no tām ir reālas sviras, ar kurām ietekmēt notikumu gaitu, un līdz ar to arī reāla iespēja izvēlēties savu ārpolitikas virzienu?

Drošības kompleksi, tāpat kā mezglu punkti sistēmā, ne tikai nosaka svarīgus un relatīvi izturīgus lokālos modeļus, bet arī virza ārējo lielvaru ietekmi uz šiem modeļiem. Lokālajiem un ārējiem modeļiem ir tieksme pastiprināt savstarpējo sāncensību, piesaistot resursus un sabiedrotos. Sakarā ar to, ka resursi nav samērīgi, šo attiecību ietekmi virzienā no augstākā uz zemāko līmeni parasti vairāk izjūt lokālie modeļi. Vietējās valstis var lielā mērā ietekmēt to, kā ārējās varas iejaucas to lietās. Taču to spēja kontrolēt iespēšanos no ārienes ir neliela, ja vien tās nespēj pārvarēt tādu lokālu sāncensību, kas rada nepieciešamību pēc ārēja atbalsta. Un otrādi, ārējās varas nevar vienkārši vadīt vai kontrolēt lokālās drošības dinamiku, jo to pieeja reģionam ir atkarīga no šīs dinamikas. Lielvalstu sāncensības process automātiski pastiprina vietējo sāncensību, izveidojot grūti salauzamu modeli.

Drošības kompleksi izvirza sistēmisku pieeju drošības analizē, kurā pievēršama uzmanība gan makrolīmenim, kādā lielvalstis ietekmē sistēmu, gan vidējam vietējo valstu attiecību līmenim, gan iekšpolitiskajam makrolīmenim. Pievēršot uzmanību visiem trijiem līmeņiem, drošības kompleksi uzsver to ietekmes savstarpējo atkarību, kas ārējās ietekmēs cenšas palielināt lokālās problēmas, un lokālās problēmas izpaužas tādejādi, ka veido un ierobežo ārēju varu iesaistīšanu un ietekmi. Drošības kompleksi

kā analīzes instruments ietver tradicionālās spēka politikas prioritātes, taču ļauj arī sasaistīt kopā kompleksu hierarhiju. Tajā pašā laikā tie uzsver nozīmi, kāda ir attiecību modeļiem un nedrošības avotiem visos līmeņos, kurus izpaužas varas attiecības.

Drošības kompleksi drīzāk glauda pret spalvu angļiskās un amerikāniskās starptautisko attiecību pētniecības tradīcijas. Lielbritānijai un Savienotajām Valstīm savas relatīvās ģeogrāfiskās izolācijas dēļ, gan arī tāpēc, ka tām ir vadošo spēlētāju statuss savā varas līgā, piemīt tendence skatīties uz pasauli kā uz augstākā līmeņa drošības kompleksu, kurā ietilpst vadošās lielvalstis. Šie īpašie faktori norobežoja abas valstis no jebkādas pastāvīgas, spraigas pieredzes, kas gūta, darbojoties savā lokālajā kompleksā, un veicināja diezgan atsvešinātu skatījumu uz starptautiskajām attiecībām. To pieredze visumā nav salīdzināma ar tādām valstīm kā Krievija, Vācija, Ēģipte, Kambodža, Grieķija un Irāna, kurās pilnīgi visu vēsturi skarbi ir noticis neizbēgamais intensīvais lokālo drošības kompleksu spiediens. Turklāt, ņemot vērā K. Būta⁴² izpētīto dabisko tieksmi uz etnocentrismu uzskatos par drošību, neizbēgami ir izveidojies diezgan egocentrisks uzskats par nacionālo drošību.

Šim samērā ierobežotajam skatījumam ir zināmas izmantošanas iespējas, un acīmredzot tam ir jābūt jebkuras visaptverošas analīzes sastāvdaļai. Tā var pat būt visefektīvākā perspektīva sistēmā, kurā varas un stāvokļa atšķirības starp dalībnieku hierarhijas augšējo un apakšējo līmeni ir ļoti lielas. Tādā sistēmā, kāda pastāvēja 19. gadsimtā, lielvalstis varēja izturēties pret pasauli kā pret savu darbības lauku, nepievēršot uzmanību lokāliem valstu un attiecību modeļiem. To militārā un politiskā vara bija tik liela salīdzinājumā ar tām industriāli neattīstītajām, nereti nevalstiskajām vienībām, ar kurām tās nonāca saskarē, ka tās varēja ignorēt vai deformēt lokālos modeļus, par tiem pat nedomājot, kā tas notika Āfrikā un pirms tam abās Amerikās. To vienīgā interese, ja tāda vispār bija, saistījās ar to tiesajiem kaimiņiem un pārējām spēcīgajām lielvalstīm.

Šāda situācija vairs nepastāv. Dekolonizācijas rezultātā pasaulē ir izveidojušās daudzas valstis, un šis process ir radījis daudz augstāka līmeņa politisku un militāru mobilizāciju, kas pastāv ārpus lielvalstīm, salīdzinājumā ar to, kas eksistēja agrāk. Daudzas no šīm jaunajām valstīm ir vājas kā valstis un kā varas, bet tās tomēr ir būtisks solis uz priekšu, sevišķi attiecībā uz tiesību un politiskās pašorganizācijas iespēju apzināšanos. Arī tam, ka

⁴² Ken Booth, *Strategy and Ethnocentrism* (London: Croom Helm, 1979).

modernie ieroči izplatās «trešās pasaules» valstīs, ir militāra nozīme lielvaru un mazāko varu attiecībās, un tā ir svarīga sastāvdaļa varas izkļiedēšanas tendencē.

Varas izkļiedēšanai mūsdienu sistēmā ir tāda nozīme, ka palielinās to sistēmas dalībnieku loma visas sistēmas funkcionēšanā, kuri atrodas varas hierarhijas apakšā. Sava relatīvā vājuma dēļ, tie kalpo kā lielvalstu sāncensības objekti, taču tagad vismaz izkristalizējas stabilas raksturīgās iezīmes un to iekšienē un starp tiem veidojas modeļi, kas zināmā mērā ierobežo lielvalstu rīcību. Kā apgalvo S. Hofmans, «ir kļūdaini aplūkot problēmas, kurās trešās puses iesaistītas tā, it kā šīs valstis būtu globālā spēku līdzsvara ķīla, nevis pētīt problēmu būtiskās vērtības un valsts intereses».⁴³ Tieši šīs raksturīgās īpašības un modeļus ideja par drošības kompleksiem tiecas uztvert un iekļaut problēmas pētniecībā.⁴⁴ Ja drošības kompleksus uzskata par starptautiskās anarhijas būtiskākajām īpašībām, tad tie nacionālās drošības analizē automātiski veido galveno pretvaru etnocentrisma spiedienam. Uzskats par nacionālo drošību kā par atsevišķas valsts rūpi rodas no pieņēmuma par relatīvi nenobriedušu anarhiju un tiecas pievērst uzmanību tam, ko valsts pati var darīt, lai uzlabotu savu drošību. Saskaņā ar šādu pieeju nacionālā drošība tiek aplūkota kā produkts, ko lielā mērā rada ieinteresētā starptautiskās sistēmas dalībnieka pūliņi.

Uz drošības kompleksiem balstītā pieejā uzmanība tiek pievērsta tādām valstu grupām, kuru drošības problēmas ir savstarpēji cieši saistītas. Drošība tiek aplūkota kā tikai daļēji dalāma, tās nozīmīgākā daļa atrodas būtībā nedalāmos valstu attiecību modeļos. Tādējādi izdodas izvairīties no etnocentrisma, jo sava valsts ir aplūkojama ne tikai to kompleksu kontekstā, kuru locekle tā ir, bet arī pati loģika ir attiecināma arī uz citām valstīm neatkarīgi no tā, vai tās ir draugi vai ienaidnieki. Kaut arī šāda kārtība nekādā ziņā nenodrošina iespēju izvairīties no neobjektivitātes, tā vismaz garantē to, ka visas valstis tiek aplūkotas plašākā attiecību kontekstā nekā tas, kas attiecas tikai uz konkrētu valsti. Galēji etnocentrisks skatījums no Pakistānas viedokļa, piemēram, varētu uztvert Indiju par vienīgo problēmu, bet Pakistānas varenības un tās sabiedroto skaita pieaugumu kā vienīgo risinājumu. Aplūkojot šo pašu problēmu drošības kompleksa aspektā, iegūstam daudz atšķirīgāku analīzi, kurā uzmanība pievērsta Indijas un Pa-

⁴³ Stanley Hoffmann, *Primacy or World Order* (New York: McGraw-Hill, 1978), 175. lpp.

⁴⁴ Par šo tematu sk. Väyrynen, citētajā darbā (7. piezīme). 337.–339. lpp.

kistānas attiecību spektram kā problēmai un kurā uzsvērts, ka pieaugoša vara un dzišanās pēc ārējiem sabiedrotajiem drīzāk padziļina šo problēmu, nevis atrisina. No analītiķa viedokļa raugoties, šī plašākā perspektīva gandrīz vai sniedz labāku ieskatu. Šo pieeju var izmantot, piemēram, lai atspēkotu dažas nepamatotas hipotēzes par kodolieroču izplatīšanās «ķēdēm» «trešajā pasaulē». Ja politikas veidotāji labāk apzināsies, kā darbojas reģionālās drošības dinamika, tas mudinās veiksmīgāk pārvarēt kā lokālus konfliktus, tā arī lielvalstu iespiešanos.

Tā kā drošības kompleksi izvirza noderīgu pieeju politikas jautājumu analīzei, tad tos var arī izmantot, lai novērtētu politikas priekšlikumus. Ja drošības kompleksu jēdziens būtu stingri iesakņojies cilvēku uztverē, tad dažus mulķīgākos, taču nopietnos strīdus un debates mūsdienu politikas sfērā būtu daudz grūtāk atbalstīt. Piemēram, mūžīgās debātes par to, vai Izraēlas un palestīniešu konflikts vai arī Padomju Savienības radītie draudi ir galvenais Tuvo Austrumu jautājums, izskatās citādi, ja šo jautājumu aplūko Tuvo Austrumu drošības kompleksa aspektā. Izraēlas un palestīniešu problēma tad kompleksa ietvaros nepārprotami ir uzskatāma par galveno vairāku strīdus problēmu vidū, tāpat kā Indijas un Pakistānas konflikts – Dienvidāzijas kompleksā. Padomju Savienības radītie draudi ir uzskatāmi par augstāka līmeņa kompleksa daļu, un tos nevar analizēt atrauti no visas pārējās augstākā līmeņa kompleksa daļas, ieskaitot Savienotās Valstis, jo tās ietekmē notikumus Tuvajos Austrumos. Šo divu kompleksu dinamikas ir gluži atšķirīgas, un nedrīkst tās sajaukt, jo svarīgi ir noskaidrot, kā tās mijiedarbojas. Ņemot to par pamatu, drošības kompleksus var uzskatīt par politikas objektu tādā nozīmē, ka problēmas var atrisināt tikai visa attiecīgā kompleksa kontekstā. Turpinot šo domu, jāteic, ka varētu kļūt sarežģīti izplatīt un aizstāvēt maldīgas idejas, piemēram, ideju par Indijas okeānu kā miera zonu. Tā kā Indijas okeāns nekādā aspektā neveido drošības kompleksu, tad šīs idejas trūkums ir tas, ka tā nekādi neiederas starptautiskās sistēmas drošības attiecību modeli. Miera zona skartu piecus reģionālos drošības kompleksus un nekādi nevarētu aptvert visai atšķirīgās intereses tās abstrakto robežu ietvaros un pāri tām.⁴⁵ Ņemot vērā šo nesakritību ar lokālo drošības kompleksu modeli, var izskaidrot dažas grūtības, ar kurām sastopas Āfrikas Vienības organizācija.

⁴⁵ Barry Buzan, «Naval power, the law of the sea, and the Indian Ocean as a zone of peace», *Marine Policy*, 5:3 (1981).

Līmeņi	Analīzes objekts	Problēmas	Piemēri
Iekšējais	vāja/spēcīga valsts	– sociālpolitiska saliedētība – iekšpolitiska vardarbība	– spēcīgas valstis = Japāna, Zviedrija – vājas valstis = Šrilanka, Libāna
Reģionālais	lokāli/reģionāli drošības kompleksi	– drošības savstarpējā atkarība – draudzīgums/ naidīgums – polaritāte – civilizācijas areāli – apakškompleksi – iekšpolitiska pārplūšana	– Indija/Pakistāna Irāna/Irāka/Saūda Arābija – Izraēla/arābi – vienpolārs/bipolārs/ tripolārs/daudzpolārs – Dienvidāzija, arābi – Persijas līcis, Balkāni, Āfrikas Rags – kurdī, tamili, palestīnieši
Starpreģionālais	vienaldzības robežas	– pārrobežu saites – robežu izmaiņas?	– Pakistāna/Saūda Arābija – Persijas līcis/Saūda Arābija
Globālais	augstākā līmeņa, globālais drošības komplekss	– lielvaru polaritāte, sāncensība – iespīšanās: – iekšpolitiskajā – līmenī – reģionālajā līmenī – pārklājums – atrašanās kaimiņos lokālam drošības kompleksam	– aukstais karš – ASV un Panama – superlielvaris un Tuvie Austrumi – koloniālais periods – Eiropa 1945.–1990. gadā – Ķīna/Dienvid- austrumāzija – Ķīna/Dienvidāzija
Galvenie jautājumi: – kāda ir drošības dinamika katrā līmenī katrā konkrētajā gadījumā? – kā šīs dinamikas mijiedarbojas? – kāda ir katra līmeņa relatīvā nozīme, nosakot drošības situāciju kopumā?			

5. 1. tabula. Visaptveroša drošības analīzes struktūra

6. nodaļa EKONOMISKĀ DROŠĪBA

Starptautiskā ekonomika un it īpaši veids, kādā tā mijiedarbojas ar sistēmas valstu struktūru, ir viens no galvenajiem faktoriem, kas veido anarhiskas struktūras sekas drošības jomā. Šī nodaļa aizsākas ar starptautiskās politiskās ekonomijas raksturojumu, aplūkojot anarhijas un tirgus attiecības. Nodaļas turpinājumā tiek analizēts ārkārtīgi sarežģītais uzskats par ekonomisko drošību, pirmām kārtām pieskaroties tās galvenajām pret-runām un pēc tam izsekojot tās lietošanas loģikai attiecībā uz indivīdiem, firmām, šķirām, valstīm un starptautisko sistēmu kopumā. Nodaļas nobeigumā vēlreiz pievērsīsimies uzskatam par nobriedušu anarhiju un mēģināsim vispārējās līnijās ieskicēt, kā šajā virzienā varētu attīstīties mūsdienu starptautiskās politiskās ekonomijas apstākļi.

STARPTAUTISKĀS POLITISKĀS EKONOMIJAS RAKSTURS

Starptautiskās sistēmas politisko struktūru daudz vairāk raksturo tie faktori, kas to šķel, nevis tie, kas to saista. Anarhijā tiek akcentēts tas, ka daļas stāv augstāk par visu kopumu, un kaut gan starptautiskā sabiedrība var būtiski ietekmēt anarhijas sekas drošības jomā, tā neiespaido sistēmas pamatsadalījumu atsevišķās suverēnās vienībās. Pretstatā tam starptautiskajā ekonomiskajā sistēmā iezīmējas līdzsvarotāka struktūra, kurā būtiski šķeļošie elementi harmonē ar vareniem integrācijas spēkiem. Kaut arī ekonomiskās aktivitātes izraisa šķelšanos, piemēram, šķirās, firmās un nacionālajās ekonomikās, tomēr starptautisko ekonomiku kopumā arī stingri saista tādas struktūras kā tirdzniecība, ražošana, finanses, komunikācijas

un transports. Lētāka un daudz efektīvāka datoru mikroshēmu ražošana Japānā ietekmē pārējo valstu iespēju līdzīgi darboties citur. Procentu likmes Savienotajās Valstīs ietekmē parādu nastu Latīņamerikā. Tehniskie jauninājumi, gan ietekmējot ražošanas izmaksas, gan arī patērētāju izvēli, piespiež cēsties tos pārspēt citās valstīs. Biržas drudzis, procentu likmju svārstības un straujās naudas plūsmas drīz vien ietekmē visu sistēmu. Ja ar tirdzniecību nodarbojas kā ar līdzekli, lai panāktu pieaugošu ražošanas efektivitāti un labklājību, veidojas sarežģīti atkarības modeļi, kuros ekonomiskā aktivitāte vienā vietā ir atkarīga no daudziem ārējiem apstākļiem, un tirgus spiediens izplatās visā sistēmā. Starptautiskā ekonomika, no vienas puses, ir galvenais pieaugošā starptautiskās sistēmas blīvuma un savstarpējās atkarības komponents, bet no otras puses, to abu izraisītās nopietnākās sekas, par ko tika runāts 4. nodaļā.

Mēģinot raksturot starptautisko ekonomiku, jāaskaras ar to, ka, no vienas puses, tā ir patstāvīga sistēma, bet no otras, – tā ir tik cieši savijusies ar starptautisko politisko sistēmu, ka gandrīz vai nav atdalāma no tās.

Ja starptautisko ekonomiku uzskata par atsevišķu sistēmu, tad izrādās, ka tai ir pašai sava struktūra un dinamika. Šīs sistēmas vienības ir indivīdi un firmas, tirdzniecība un finanses veido to mijiedarbību, un tirgus nodrošina sistēmas fundamentālo struktūru. Ekonomisko sistēmu raksturo vēsturiskie virzītājspēki, kuru enerģiju uztur iedzīvotāju skaita pieaugums, tehnoloģiskie jaunievedumi, pieaugošais organizatoriskais potenciāls, šķiru cīņa un precīzi formulētu ekonomisko teoriju izstrādāšana. Laika gaitā ekonomiskajā dinamikā ir izveidojusies spēcīga tieksme palielināt bagātību un veidot aizvien plašāku aktivitātes koncentrāciju, un šis process dažā ziņā ir noritējis paralēli, bet citā – ir pārspējis līdzīgo koncentrācijas procesu politiskajā sfērā. Līdz šim tas ir izpaudies kā lokāla rakstura ekonomiku pakāpeniska ekspansija un to savstarpējo sakaru pieaugums. Tā rezultātā savukārt ir izveidojusies globālā ekonomika, kurā darbojas daudzi ražošanas, patēriņa, finansu un šķiru modeļi un kuru var izprast tikai plaņētas mēroga kontekstā. Šis pasaules mērogs kontrastē ar daudz stabilāko starptautiskās politiskās sistēmas sadrumstalotību un rada tai svarīgu vidi. Šādi raugoties, starptautiskā ekonomika ir izveidojusies no valsts sistēmas un to pat pārspējusi, un kā Robins Murejs (*Robin Murray*) uzskata, starptautiskais kapitāls kļūst aizvien neatkarīgāks no valsts interesēm.¹

¹ Robin Murray, «The internationalization of capital and the nation state», *New Left Review*, 67 (1971), 104.–109. lpp.

Ja starptautisko ekonomiku uzskata nevis par atsevišķu sistēmu, bet gan par dominējošajai starptautiskajai politiskajai sistēmai pakļautu, tad iezīmējas pavisam cita aina. Lai gan daudz kas no iepriekš raksturotās dinamikas un struktūras nemainās, nacionālās ekonomikas figurē kā analīzes kritiskais līmenis. Starptautiskā ekonomika ir uztverama nevis kā lieta par sevi, bet kā sarežģītā valstu mijiedarbības modeļa daļa. Šādā gadījumā akcentēta ekonomikas pieaugošā loma un valdību varenība, nacionālās ekonomikas prioritāte, valstis kā ekonomiskas vienības un daudzās saiknes, kādas pastāv starp valsts varenību un ekonomisko darbību. No šāda viedokļa raugoties, izrādās, ka šķiru struktūrai ir lielāka nozīme valstu iekšienē nekā pārvalstiskajā līmenī. Ekonomiskā aktivitāte kļūst interesanta, jo tā piespiež valstis mijiedarboties, tādējādi kļūstot par galveno uzvedības veidotājspēku starptautiskajā politiskajā sistēmā.

Nevajadzētu kavēties pie diskusijām par to, vai prioritāte būtu dodama politiskajai vai ekonomiskajai sistēmai. Abām sistēmām ir pietiekami spēcīgas galvenās struktūras un dinamika, lai tās identificētu atsevišķi. Tomēr tikpat nepārprotami šīs abas sistēmas ir tik cieši savītas, ka nevienu no tām nav iespējams izprast atrauti no otras. Valsts struktūras un varenības un drošības dinamika ir tikpat pamatīgi iespiedusies starptautiskajā ekonomikā, cik ražošanas, patēriņa un šķiru modeļi, un tirgus dinamika ir ielauzies valstu sistēmā. Tādēļ tikai daļēji katra šī sistēma var dejot pēc savas stabules, jo pārējās to kustības nosaka vai ierobežo saites ar partnersistēmu. Katrā valstī pastāv daļa globālās ekonomikas un šķiru struktūras, kas kaut kādā mērā ir atšķirtas no globālās ekonomikas modeļiem tieši tāpēc, ka tā ir ietverta konkrētās valsts struktūrā. Šis valsts struktūras ir kaut kas vairāk nekā tikai piemērotas vienības sāncensībai starp dažādām nacionālām kapitālistiskām elitēm, par kādām tās uzskatīja sākotnējie marksisti. Šim struktūrām ir dziļas vēsturiskas saknes, kas ierobežo un var pat pārspēt to ietekmi, kāda ir ekonomikas un šķiru sadalījumam, kas ir darbības pamats.

Daudzi autori dažādos veidos ir aplūkojuši jautājumu par starptautiskās ekonomikas un politisko sistēmu mijiedarbību.² Darbos, kas sarakstīti par politisko ekonomiju līdz 19. gadsimta vidum, protams, bija vērojama tieksme aplūkot abas kopā, uzskatot tās par vienu priekšmetu, jo disciplināra plaša starp politiku un ekonomiku vēl nebija pavērusies.

² Koncentrētāku literatūras apskatu sk. Stephen Gill and David Law, *The Global Political Economy: Perspectives, problems and policies* (Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, 1988), 1. nod.

Publikācijās par imperiālismu arī izpaužas tendence šīs abas sistēmas savienot.³ Nesenākie darbi, kuros pēta savstarpējā atkarība un mūsdienu starptautiskā politiskā ekonomija, ir apzināts mēģinājums no jauna definēt starptautisko attiecību pētniecības problemātiku, lai padarītu par analīzes centrālo jautājumu politiskās varas un tirgus mijiedarbību.⁴

Piemēram, I. Valleršteins (*I. Wallerstein*), J. Galtung un R. Ešlijs ir mēģinājuši izveidot vispārējas starptautisko attiecību teorijas, kuras stingri sakņojas abās sistēmās un to mijiedarbībā⁵, bet L. Tivejs (*L. Tivey*) skata

³ Par imperiālismu sk., piemēram, J. A. Hobson, *Imperialism: A study* (London: Nisbet, 1902); V. I. Lenin, *Imperialism: The highest stage of capitalism* (Moscow: Foreign Languages Publishing House, [b. g.]); David K. Fieldhouse (ed.), *The Theory of Capital Imperialism* (London: Longman, 1967); David K. Fieldhouse, *Economics and Empire* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1973); E. M. Winslow, *The Pattern of Imperialism* (New York: Columbia University Press, 1948); un Paul Sweezy (red.) *Imperialism and Social Classes* (Oxford: Blackwell, 1951).

⁴ Par savstarpējo atkarību sk., piemēram, R. O. Keohane and J. S. Nye, *Power and Interdependence* (Boston: Little Brown, 1977); R. Rosecrance and A. Stein, «Interdependence: myth or reality», *World Politics*, 26:1 (1974); Richard Rosecrance, A. Alexandroff, W. Koehler, J. Kroll, S. Laqueur, J. Stocker, «Whither interdependence?», *International Organization*, 31:3 (1977); David Baldwin, «Interdependence and power», *International Organization*, 34:4 (1980); J. N. Rosenau, *The Study of Global Interdependence* (London: Pinter, 1980); R. J. Barry Jones and Peter Willett (eds.), *Interdependence on Trial* (London: Pinter, 1984). Par mūsdienu politisko ekonomiju, piemēram, sk. Charles P. Kindleberger, *Power and Money* (London: Macmillan, 1970); David P. Calleo and Benjamin Rowland, *America and the World Political Economy* (Bloomington: Indiana University Press, 1973); Gill and Law, citētājā darbā (2. piezīme); Robert O. Keohane, *After Hegemony. Cooperation and discord in the world political economy* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1984); R. J. Barry Jones (red.), *Perspectives on Political Economy* (London: Pinter, 1983); R. J. Barry Jones, *The Worlds of Political Economy. Alternative approaches to the study of contemporary political economy* (London: Pinter, 1988); Susan Strange, *States and Markets. An introduction to international political economy* (London: Pinter, 1988); Robert Gilpin, *The Political Economy of International Relations* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1987); Barry Buzan, «Economic structure and international security: the limits of the liberal case», *International Organization*, 38:4 (1984).

⁵ Immanuel Wallerstein, «The rise and future demise of the world capitalist system», *Comparative Studies in Society and History*, 16:4 (1974); un Christopher Chase-Dunn, «Interstate system and capitalist world economy: one logic or two?», *International Studies Quarterly*, 25:1 (1981). I. Valleršteina kritiku sk. Aristide R. Zolberg, «Origins of the modern world system: a massive link», *World Politics*, 33:2 (1981); Johan Galtung, «A structural theory of imperialism», *Journal of Peace Research*, 8:2 (1971); un Richard K. Ashley, *The Political Economy of War and Peace* (London: Pinter, 1980), kura pamatā ir Nazli Choucri and Robert C. North, *Nations in Conflict. National growth and international violence* (San Francisco: W. H. Freeman, 1975).

šo jautājumu valsts līmenī, pētot valsts veidošanās politisko ekonomiju.⁶

Daži analītiķi saista anarhiskas politiskas struktūras ar kapitālistisko ekonomiku.⁷ Viņi apgalvo, ka politiskās varas sadrumstalotība valstu sistēmā ir nepieciešams kapitālisma rašanās priekšnoteikums un/vai dabiska kapitālistiskās pasaules ekonomikas politiska izpausme. Rosinošu vēsturisku liecību šim viedoklim var sniegt Eiropas un Ķīnas salīdzinājums. Fragmentētā un anarhiskā Eiropas politiskā pieredze veiksmīgi pretojās jebkādiem impēriskās apvienošanas mēģinājumiem, un tā radīja kapitālismu. Centralizētākā hierarhiskā Ķīnas tradīcija, kurā impēriskā vienotība bija norma, un «karojošo valstu» periodi bija izņēmums, to nespēja, neskatoties uz līdzīgo, bet dažus gadsimtus pat pārāko Ķīnas zinātnes un tehnoloģijas līmeni. Tikai anarhijas radītā relatīvā neatkarība no centralizētas politiskas kontroles ļāva tirgum kļūt par dominējošo sociālo un ekonomisko praksi.

Šis skatījums palīdz izprast anarhisko attiecību konkurējošo raksturu. Ja anarhija un tirgus attiecības ir tik cieši saistītas, ka ir viena otru veidojoši fenomeni, tad konkurence anarhijas apstākļos pēc savas būtības ir abpusēja. Ekonomiskajā aspektā starptautiskā politiskā sadrumstalotība pieļauj tirgus konkurenci, kurā ražotāji ir spiesti ieviest jauninājumus un sacensties cits ar citu attiecībā uz kvalitāti un cenu, lai nodrošinātu sev labklājību. Anarhijas politiskā struktūra ekonomikas subjektiem paver lielāku brīvību gan sakarā ar to, ka tie spēj pārcelties no ne tik labvēlīgām pie labvēlīgākām valdībām, gan arī tādēļ, ka vismaz dažas valdības sāk saskatīt priekšrocības, kuras to varenībai dod viesmīlības parādīšana ekonomikas subjektiem. Norobežotai impērijai, kāda bija Ķīnā, ir vieglāk uzsākt represijas pret ekonomisko šķiru graužošo izaicinājumu. Politiskajā aspektā starptautiskā anarhija rada varas un drošības dilemmas uzmācīgo nemieru, sevišķi tad, kad dažāds ekonomiskās attīstības temps rada spriedzi

⁶ Leonard Tivey, «States, nations and economies», grām.: L. Tivey (ed.), *The Nation-State* (Oxford: Martin Robertson, 1981), 3. nod.

⁷ Chase-Dunn, citētajā darbā (5. piezīme): Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers. Economic change and military conflict from 1500–2000* [London: Fontana, 1989 (1988)], xvii lpp.; Strange, citētajā darbā (4. piezīme), 63.–69. lpp.; Wallerstein, citētajā darbā (5. piezīme); William H. McNeill, *The Rise of the West: A history of the human community* (Chicago: University of Chicago Press, 1963), 467.–469. lpp.; William H. McNeill, *The Pursuit of Power* (Chicago University of Chicago Press, 1982), 40.–41., 69.–70., 112., 116., 257.–258. lpp.

(sk. 8. nodaļu). Uzlecošās un norietošās varas apdraud cita citas drošību, un, lai saglabātu savu drošību, valstis veic ekonomiskus un militārus pasākumus, kurus citas valstis nešaubīgi un bieži vien pamatoti uzskata par apdraudējumu. Tādējādi konkurences cīņa par to īpašību nostiprināšanu, kuras nepieciešamas izdzīvošanai, ir jāsaista ar konkurences cīņu par labklājību tirgus apstākļos.

Abu veidu konkurence stimulē tehnoloģiskos jaunievedumus, kas savukārt nepārtraukti no jauna izvirza prasības veiksmīgai (un neveiksmīgai) ekonomiskai un stratēģiskai rīcībai. Tiesi šo abu veidu konkurences sinerģiskā iedarbība padarīja Eiropas valstis par daudzu pasaules mēroga impēriju centru un lika pamatus pašreizējai kapitālistiskās/anarhiskās struktūras dominēšanai globālā mērogā.

Nozīmīgas šāda veida atziņas akcentē ekonomisko faktoru galveno vietu izpratnē par to, ko starptautiskajai drošībai nozīmē anarhija. Tās norāda uz priekšstatu par ekonomisko drošību kā galveno starptautiskās drošības problemātikas komponentu. Diemžēl izrādās, ka šis priekšstats ir viens no vispievilcīgākajiem, taču vissarežģītākajiem konceptiem visā diskursā par drošību.

EKONOMISKĀS DROŠĪBAS IDEJA

Pasaulē pēc 1945. gada uzskats par ekonomisko drošību ir iekarojis stabilu vietu politiskajā jomā. Rietumos valdības ir spiestas garantēt šo drošību savu valstu pilsoņiem un meklēt to valstij kā tādai. Daudzas «trešās pasaules» valstis izmanto uz to balstītu retoriku, lai mēģinātu kompensēt šo valstu neizdevīgo stāvokli sistēmā. Komunistiskās valstis ilgi pretendēja uz to, ka esot atrisinājušas šo problēmu, taču 1989. un 1990. gada notikumi ir nežēlīgi atklājuši šo apgalvojumu nepamatotību. Par ekonomisko drošību mēdz runāt tā, it kā teiktais attiektos uz kādu konkrētu (parasti neprecizētu) stāvokli, kuru faktiski varētu sasniegt un kurš tāpēc pārstāv reālistisku un racionālu politisko mērķi. Taču šis pieņēmums ir nepareizs, ja neņem vērā galvenos priekšnoteikumus individu izdzīvošanai. Uzskats, ka ekonomiskā drošība pārstāv kādu plaši izmantojamu absolūtu vērtību, ir ilūzija, un ticēt šai ilūzijai nozīmē ticēt nepiepildāmam sapnim. Ekonomiskās drošības realitāte ir šaubīga relativitāte, kas apvienota ar sevišķi intensīvu pretrunu un kompromisu ķēdi. Gandrīz neko nevar iegūt, ja kaut ko tikpat svarīgu nezaudē. Sevišķi grūti ir saskatīt atšķirības

starp draudīgu un normālu rīcību, un ir milzum daudz iespēju izmantot šo uzskatu politiski nepareizi. Ekonomiskās drošības grūti uztveramā daba parādās, tiklīdz šo priekšstatu attiecina uz ekonomiskās organizācijas valdošo veidu sistēmā – kapitālismu. Kā jau teikts 3. nodaļā, kapitālisms saskaņā ar definīciju ir konkurējoša sistēma, kuras dinamika kopumā ir atkarīga no draudu, vārīguma un iespēju mijiedarbības tirgus ietvaros. Kā gan jebkādas vienības šādā vidē var būt pilnīgi drošas, ja konkurence aizvien ietver sevī draudus zaudēt? Relatīva drošība ir iespējama (dažas vienības gūst labākus panākumus nekā citas), bet absolūta drošība – ne. Kapitālistiska ekonomika darbojas vienīgi tad, ja tirgus apstākļos konkurence nosaka rīcību. Individīdiem un firmām veicas tikai tad, ja tās spēj konkurēt, un efektīvas rīcības veicināšanā bankrota nūja ir tikpat svarīga kā peļņas burkāns. Visaptveroša sistēmas produktivitāte un uzplaukums balstās uz to, ka produktīvākas un novatoriskākas vienības izstumj no biznesa neproduktīvākas un ne tik novatoriskas vienības.

Tādējādi konkurējoša kapitālisma pamatā ir tas, ka pastāvīgi draud nedrošība visām tā vienībām (indivīdiem, firmām, valstīm), padarot pretrunīgu uzskatu par ekonomisko drošību kapitālismā. Ir nepieciešams būtisks nedrošības līmenis, lai sistēma darbotos. Lai gan vienību drošība nav viegli nosakāma, kapitālisms tomēr nodrošina dažus svarīgus ieguvumus attiecībā uz sistēmas drošību. Kaut gan tam ir savi trūkumi un problēmas, tas praktiskajā darbībā var pretendēt uz to, ka ir visefektīvākais labklājības un jaunievedumu radītājs, ka sadala šos augļus plašāk nekā pārējās sistēmas un ka ir visuzticamākais politiskā plurālisma (kā valsts iekšienē, tā starptautiski) garants.

Līdz tam laikam, kad attīstība mazinās gan ekonomiskās, gan politiskās nabadzības un nevienlīdzīgās sadales problēmas kapitālismā, var uzskatīt, ka kapitālisms piedāvā kompromisu, saskaņā ar kuru kaut kādā mērā nedrošību vienības līmenī nākas pieciest apmaiņai pret zināmu drošību politiskās un ekonomiskās sistēmas līmenī kopumā.

Nemot vērā kapitālisma pārsvaru starptautiskajā sistēmā, šī asā pretruna ir pamatā jebkuram praktiskam mēģinājumam pētīt ekonomisko drošību. Vienīgā izeja ir pierādīt, ka ekonomiskā drošība nav savienojama ar kapitālismu. Taču šis uzskats ir utopisks un viegli nonāks pie pretrunām ar citiem, ne mazsvarīgākiem aspektiem. Mērogu un specializācijas ietekmē uz ekonomisko aktivitāti neviena sarežģīta liela mēroga ekonomiska sistēma nevar izvairīties no galvenās izvēles, ko Dž. Lučiani dēvē par izvēli starp vārīgumu un rentabilitāti, bet S. Gils un D. Lo (*O. Low*) – par izvēli

starp drošību un savstarpējo atkarību.⁸ Ekonomiskajā sfērā vislabākais veids, kā tās subjektiem palielināt savu drošību, ir samazināt savstarpējo atkarību, kas padara tos ievainojamus. Taču no tā izrietošā pašnodrošināšana tiek sasniegta, apdraudot darba dalīšanu un ražošanas apjomu efektu, kas padara ražošanu efektīvu. Lielākas vienības var izvairīties no šīs pretrunas ilgāk nekā mazākas vienības, taču, kā to rāda Padomju Savienības liktenis, mūsdienu apstākļos pat lielākas vienības kļūst neefektīvas, ja tās pārāk paļaujas uz saviem spēkiem. Izsekojot šai loģikai līdz tās galējam punktam, Luciani sāji piebilst, ka «nabadzība var būt tikums, raugoties no drošības viedokļa», jo tā mazina grūtības, kas saistītas ar attiecīgā dzīvesveida aizstāvēšanu. Taču šim tikumam ir arī negatīvā puse, jo nabadzība nozīmē to, ka militārā spēka ekonomiskais pamats ir vājš, un tas padara visu sistēmu vārgu pret to valstu militāro potenciālu, kuras ir uzņēmušas vārguma un savstarpējās atkarības ekonomisko risku.⁹

Gandrīz visos ekonomiskās drošības līmeņos, sākot ar individu, firmu, šķiru un valsts līmeni un beidzot ar sistēmu kopumā, joprojām ir vērojama spriedze starp vārgumu un efektivitāti. Šīs būtiskās pretrunas uzmācīgo dabu ilustrē ne tikai šīs ekonomiskās drošības objektu loks, bet tā rada arī citas pretrunas atsevišķu līmeņu ietvaros un starp tiem. Ir vērts izpētīt ekonomiskās drošības ideju katrā no šiem līmeņiem.

Indivīda līmenī ekonomiskās drošības pamatdefinīcijā ir runāts par tiešu pieeju līdzekļiem, kas nepieciešami cilvēka neatliekamo vajadzību apmierināšanai (uzturs, ūdens, pajumte, izglītība). Ārpus šā minimuma priekšstatu par ekonomisko drošību sāk neveikli iepīt ļoti politizētos strīdos par nodarbinātību, ienākumu sadali un labklājību. Vai indivīda ekonomisko drošību vajadzētu ierobežot ar izdzīvošanas pamatnosacījumiem, vai arī to vajadzētu noteikt, vadoties no attiecīgā dzīves līmeņa saglabāšanas viedokļa? Ja par ekonomiskās drošības nepieciešamajiem priekšnoteikumiem uzskata tiesības uz darbu un tiesības uz minimāliem ienākumiem, tad rezultātā nopietna iejaukšanās tirgus funkcionēšanā dos savus rezultātus. Ja tie pārāk samazina ekonomikas efektivitāti, rodas draudi, ka varētu nonākt pie tāda paša rezultāta kā Padomju Savienībā, kur indivīda drošība tiek panākta uz vispārēja zema dzīves līmeņa rēķina, vai pie britu rezultāta – ar relatīvu ekonomikas pagrimumu un pieaugošām grūtībām sagla-

⁸ Giacomo Luciani, «The economic content of security», *Journal of Public Policy*, 8:2 (1989), 164. lpp; Gill and Law, citētajā darbā (2. piezīme), 4.–5. lpp.

⁹ Dž. Luciani, turpat.

bāt pilnīgu nodarbinātību un adekvātu ekonomikas pieaugumu. Šajā sakarībā veidojas noturīgs paradokss – indivīda kā patērētāja un ražotāja duālā identitāte. Ir saprotams, ka indivīdiem kā patērētājiem vajadzētu atbalstīt tirgu, jo tas garantē tiem vislabāko produkta un cenas izvēli. Kā ražotāji tie var sparīgi pretoties tirgum, ja tā darbība apdraud viņu ienākumus vai nodarbinātību. Šīs loģikas galējībās patērētāja tiesībām izvēlēties nav jēgas, ja tam nav darba un naudas, un tāpat nav nozīmes, ka indivīdam ir darbs un nauda, ja veikalos nav nekā pērkama. Ekonomiskie panākumi sniedz relatīvu drošību, ļaujot indivīdiem izvairīties no šīm galējībām.

Ja ekonomisko drošību skata, vadoties pēc tiesībām uz konkrētu darbu vai uz pieaugošu ienākumu līmeni (vai aizsardzību pret ienākumu samazināšanos), tad ir gandrīz neiespējami apmierināt šo prasību. Izņēmums ir ārkārtīgi labvēlīgi apstākļi, kuros valdības gluži vienkārši nespēj šādā veidā kontrolēt ekonomisko darbību, turklāt to mēģinājumi šādi rīkoties, drīzāk biežāk nekā otrādi, neļaus saglabāt konkurētspēju ekonomikā. Pat bagātie nav pilnīgi droši, jo viņu problēma ir bagātības saglabāšana (un tādēļ uzņemoties ar investīcijām saistītos riskus) un labklājības un viņu pašu aizsargāšana pret tiem, kurus nevienlīdzība ir padarījusi skaudīgus un niknus. Jo vairāk indivīdi meklē, kā samazināt savu vārigumu, jo lielāka ir iespēja, ka viņi kolektīvi vājinās kopīgo ekonomikas produktivitāti. Taču, ja viņi pievērs pārkā maz uzmanības savai ekonomiskajai drošībai, viņi riskē nonākt labāk situēto ekspluatācijā vai nokļūt uz ielas kā tirgus efektivitātes upuri. Indivīdi un valdības aizvien ir centušās noturēt makro un mikro nedrošību kaut kādā līdzsvarā. Relatīvi panākumi atvieglo šo balansēšanu, relatīvas neveiksmes to sarežģī.

Biznesa firma ir nākamais ekonomiskās drošības objekts. Firmas ir viskaidrāk saskatāmie ekonomikas dalībnieki, un tādēļ tās vismazāk spēj izvairīties no ekonomiskās drošības fundamentālajām pretrunām. Firmas var meklēt drošību, noturoties tirgus virsotnē tāpēc, ka spējušas labāk pielāgoties un ieviesušas jauninājumus, vai arī izveidojušas monopolu vai politiski aizsargātu tirgus daļu. Šeit ir svarīgi piebilst, ka firmām nav raksturīga dabiska mīlestība pret tirgu. Firmu kā peļņas vadītu vienību dabiskā tieksme ir izvairīties no tirgus (un to vājināt), tiecoties pēc monopola vai oligopolijas. Atrodoties tirgus radītajā cietumā, drošības meklējumi, izmantojot veiksmīgāku pielāgošanos vai jaunievedumus, tikai rada pretrunas drošības jomā starp veiksmīgajām firmām un tām, kuras nespēj konkurēt. Bet tas nerada nopietnu drošības problēmu, izņēmums ir iesaistītās

firmas, un ikviens mēģinājums šai problēmai piešķirt nacionālās drošības jautājuma statusu būtu jāuzlūko ar aizdomām.

Būtībā firmas ir funkcionāli ērti veidojumi. Atšķirībā no valstīm tajās nav dziļi iesakņojies pastāvīgums un nepārvarama nepieciešamība izdzīvot. Ekonomiskās aktivitātes vide, kas nepārtraukti mainās, nemudina savus kolektīvos dalībniekus uz ilgu mūžu. Tirgus konkurences aizvien mainīgie apstākļi dod priekšroku organizatoriskam elastīgumam, nevis pastāvīgumam. Vairums firmu var ciest neveiksmi, tās var likvidēt, un tas izraisīs daudz mazākas sekas nekā tad, ja šāds process skartu valsti, turklāt šāda norise ir uzskatāma par ekonomiskās darbības normālu sastāvdaļu. Tā ekonomiskajai sistēmai nerada nekādus vispārēja rakstura traucējumus, kaut arī, protams, var būtiski ietekmēt šajā firmās nodarbinātos. Būtiskākais izņēmums no šā likuma ir gadījums, kad firmas ir visai lielas un/vai ieņem tik svarīgu vietu ekonomikā (kā dažas bankas), ka to sabrukums izraisītu smagas un plašas sekas. Tā kā lielums ne vienmēr liecina par efektivitāti, tad šeit par drošību varētu nākties maksāt ar plašu, īslaicīgu pielāgošanos pretstatā ilgstošai ekonomiskai neefektivitātei.¹⁰

Bet, ja firmas panāk drošību, izmantojot monopolu vai protekcionismu, ir ļoti iespējams, ka rodas pretrunas starp šo firmu drošības interesēm un patērētāju labklājības interesēm. Kā monopoli, tā protekcionisms paaugstina patērētājiem cenas, un protekcionismam var arī būt nepieciešami nodokļu atvieglojumi. Firmas, kuras panāk savu drošību šādā veidā, var apgalvot, ka viņu pašu izdzīvošana ir nacionālās drošības jautājums, jo pretējā gadījumā nacionālā ekonomika varētu zaudēt nozares ar stratēģiski nozīmīgu ražošanas jaudu (tādas kā tērauda ražošana, kuģubūve, pārtikas rūpniecība, aviācija, enerģētika). Šis arguments ir jāizvērtē salīdzinājumā ar augstākām cenām un bieži vien zemākas kvalitātes produktiem, kā tas ir tad, kad firmas ir pasargātas no tirgus konkurences spiediena.

Šķīra ir vēl viens iespējamais ekonomikas objekts, taču ir ārkārtīgi grūti attiecināt tādu konceptu kā drošība uz tādu objektu kā šķīra. Šķīra ir amorfāka vienību grupa nekā valsts, pat līdz tādai pakāpei, ka ir grūti noteikt tās fiziskās robežas. Šķīrām nepiemīt ne fiziskās, ne politiskās rīcības vienotība, kas ļauj valstis un individuus identificēt kā subjektus. Tām ir strukturāli veidotas intereses un attieksme, kas ir identificējamās, taču tās

¹⁰ Par vienu no uzskatiem attiecībā uz korporatīvām drošības startēģijām sk. John K. Galbraith, *The New Industrial State* (Boston: Houghton Mifflin, 1967). Sk. arī Robert Skidelsky, «Prophet of the liberal state», *Times Literary Supplement* (7 August 1981); un Calleo and Rowland, citētajā darbā (4. piezīme), 7. nod.

netiek apzināti uzturētas ne individuālā, ne kolektīvā nozīmē. Tām reti ir tāda organizatoriska saskaņotība, lai radītu politiskās nostādnes, un tātad tās nevar uzskatīt par «subjektiem», kas spēj garantēt sev drošību. Lai gan šķiras intereses var būt saskaņotas, tomēr interešu konflikti šķiras iekšienē ir parasta parādība, un konkurence šķiras ietvaros neizslēdz spēka lietošanu. Rūpniecības magnāti cits pret citu nezturas mazāk kareivīgi kā feodālās Eiropas aristokrātija, vienīgi dominējošās cīņas formas nedaudz ir mainījušās. Tiem, kuri joprojām pieturas pie marksisma, problēma, kas ir ietverta Marksa deterministiskajā apgalvojumā par šķiru cīņu un vēstures progresu, padara šķiru drošības jēdzienu par absurdu. Ja kādas šķiras, piemēram, buržuāzijas, liktenis ir, lai tās panākumu mehānismā slēptos tās iznīcība, tad kā gan ir iespējams runāt par drošību?

Tā kā ekonomikas dalībnieki lielākoties ir gaistoši vai amorfi, tad drošības koncepts parasti ir vairāk piemērots, ja to izmanto, runājot par ilgtspējīgām politiskajām, nevis ekonomiskajām struktūrām. Zināmā mērā var pieņemt, ka šķiru un firmu drošības intereses ir cieši saistītas ar to valstīm. Šis pieņēmums atgādina mūsdienās diezgan vecmodīgo marksistisko uzskatu par to, ka valstis ir instruments valdošās šķiras rokās un tādēļ, dabiski, orientētas uz šīs šķiras interešu nodrošināšanu. Bet, kā jau teikts 2. nodaļā, valstij ir pašai savas saknes un dinamika papildus tam, kas ir šo valstu valdošajām šķirām. «Valsts relatīvo autonomiju» mūsdienās akceptē pat marksistiskie domātāji, un tādēļ nacionālās drošības intereses ir aplūkojamas saistībā ar valsts un šķiras interesēm, turklāt tādējādi, ka pilnībā nedominē nevienas no tām.¹¹

J. Galtung ir īpaši izteikti mēģinājis integrēt valsts un šķiras struktūru un dinamiku. Viņš apgalvo, ka, lai gan šķiriskā struktūra iekšēji sašķel

¹¹ Fred Block, «Marxist theories of the state in world system analysis», grām.: Barbara H. Kaplan (ed.), *Social Change in the Capitalist World Economy* (Beverly Hills: Sage, 1978), 27.–28. lpp. Es domāju, ka nav daudz marksistu, kuri pieņem separāto politisko dinamiku, ko šeit esmu raksturojis kā valsts relatīvās autonomijas avotu. Saskaņā ar Bloku (*Block*) (33.–36. lpp.) tas, ka viņi savos uzskatos novirzās no tiešas šķiru cīņas, ir skaidrojams kā reakcija uz plurālistiskās politikas strukturālo sarežģītību, kas ir valsts rīcības pamatā. Šī argumentācija ir saistīta ar to, ka 18. un 19. gadsimta liberālie domātāji galvenokārt pievērsās militārajai aristokrātijai, kas kontrolēja valsti un tika uzskatīta par atbildīgu kara sērgā. Liela daļa liberāļu diskusiju izvirzīja domu par šīs šķiras likvidēšanu, atbalstot brīvo tirdzniecību, lai grautu tās ekonomisko pamatu. Uzskats, ka valdošās šķiras raksturs bija kara ierosinātājs, saglabājas sociālistiskajā tradīcijā, taču mūsdienās to lielā mērā ir aizstājuši difūzi strukturāli kara skaidrojumi. Šo ideju un to attīstības lielisku apskatu sk. Michael Howard, *War and the Liberal Conscience* [Oxford: Oxford University Press, 1981 (1978)].

valsti, tā arī ievērojami korelē ar vispārējo valstu attiecību modeli. Tādējādi «centra» un «perifērijas» šķiriskais dalījums (elite pret masām) valstu ietvaros tiek globāli reproducēts kā «centra» un «perifērijas» pretstats attiecībās starp industriāli attīstītajām un «trešās pasaules» valstīm. Perifērijas valstu elitēm ir daudz kopīgu interešu ar centra elitēm. Kaut arī starp abu elišu grupām un to perifērijām ir nesaskaņas, tās spilgtāk izpaužas «trešās pasaules» valstīs nekā centrā, jo tām ir mazāk resursu, ko sadalīt (šīs valstis ir perifērija, raugoties uz visu sistēmu kopumā). Starp centra perifēriju un perifērijas perifēriju nav harmonijas, jo pirmās relatīvās priekšrocības ir atkarīgas no tā, kā tiek uzturēta visa sistēma kopumā, kura savukārt ekspluatē perifērijas perifēriju.

Taču pastāv risks, ka šāda vispārēja analīze var kļūt pārāk vienkāršota. Tā pietiekami neņem vērā konfliktus, kuri pastāv starp Ziemeļu un Dienvidu valstu elitēm un kuri ir visai atšķirīgi, piemēram, Folklenda salu jautājums un Brazīlijas mežu problēma. Taču tai ir liela nozīme tādā ziņā, ka, izmantojot šo analīzi, var noskaidrot, kā šķiru intereses ietekmē valsts rīcību, piemēram, Ziemeļu un Dienvidu ekonomisko problēmu gadījumā, un kā anarhijas sadrumstalotā politiskā struktūra veicina starptautiskus šķiru konfliktus, kā tas notika protekcionistiskajā impēriju veidošanās posmā starpkaru periodā. Tā arī bagātina vāju valstu drošības problēmu izpratni, par kuru tika runāts 2. nodaļā.

Šķiru struktūra, it sevišķi iekšpolitikā starp elitēm un masām pastāvošās neapmierinātības apjoms un intensitāte, ir acīmredzami vērā ņemams faktors, novērtējot valsts stiprās un vājās puses. Ja šķiriskais iedalījums uzslāņojas etniskajam faktoram, tas liecina par politiskiem draudiem, kuri ir iekšpolitiski vai no ārienes radīti un pret kuriem konkrētas valstis ir īpaši jūtīgas. Valstis, kuras ir stipri sašķeltas kā šķiriskajā, tā arī etniskajā ziņā, būs uzņēmīgākas pret nacionālistisku un kreiso spēku politisko uzbrukumu, turpretī valstis, kas ir sašķeltas vienā dimensijā, bet relatīvi harmoniskas citā, spēs izmantot spēcīgāko pusi, lai nomaskētu vai aplklusinātu vājāko. Dažās vietās, tādās kā Dienvidāfrika un Brazīlija, var izpausties nozīmīga savstarpēja etniskā un šķiru sadalījuma korelācija, kas palielina valsts politisko vārgumu.

Šie argumenti liek apspriest jautājumu par to, kā ekonomisko drošību varētu attiecināt uz valstīm un starptautisko sistēmu. Šajos analīzes līmeņos ekonomiskās drošības pretrunas, īpaši galvenā pretruna starp vārgumu un efektivitāti, izpaužas tik asi un sarežģīti, ka ir nepieciešama atsevišķa, izvērstā un detalizēta saruna par tām.

EKONOMISKĀ DROŠĪBA UN VALSTS

Ja valsti aplūkojam kā objektu, tad ekonomiskā drošība kļūst par nacionālās drošības sastāvdaļu. Ja ekonomiskās drošības ideju attiecina uz valsti, tad izvirzās daudzi jautājumi, kas ir līdzīgi tiem, kādi rodas tad, ja objekts ir indivīds. Visvienkāršākā pieeja ir drošību pielīdzināt izdzīvošanai nepieciešamajiem ekonomiskajiem apstākļiem. Ja drošības ekonomiskos kritērijus attiecina uz plašāku problēmu loku, izvirzās sarežģīts jautājums par to, kāda ir šāda samazināta vārīguma ietekme uz ekonomisko efektivitāti un līdz ar to par valsts spēju ilgākā laika periodā uzlabot vai pat tikai saglabāt savu stāvokli starptautiskajā sistēmā.

Cilvēka pamatvajadzību nacionālajam ekvivalentam ir divi elementi. Pirmais – valstīm, tāpat kā indivīdiem, ir nepieciešams viegli piekļūt to izdzīvošanai nepieciešamajiem līdzekļiem. Atšķirībā no indivīdiem valstīs var būt liela daļa no tā vai pat viss, kas nepieciešams, lai sevi uzturētu, ar to saprotot lauksaimniecisko produkciju, ar kuru pietiek, lai pabarotu iedzīvotājus, un resursu sagādi pietiekamos apmēros, lai apgādātu galvenās rūpniecības nozares. Ja valstīm, kā, piemēram, Japānai un Ēģiptei, nav pietiekami daudz resursu, tad tirdzniecība kļūst par šo valstu svarīgu ekonomiskās drošības sastāvdaļu. Šo valstu, tāpat kā indivīdu, izdzīvošana ir atkarīga no to mijiedarbības ar plašāku vidi. Šādos apstākļos piegāžu pārtraukšana apdraud valsts varu, labklājību un, iespējams, politisko stabilitāti. Loģiskai drošības stratēģijai ir jābūt tādai, lai varētu nodrošināt nepārtrauktas piegādes (paplašinot valsti, lai iekļautu tajā nepieciešamos resursus, vai arī attīstot stabilas tirdzniecības sistēmas) un, uzkrājot svarīgākās preces, amortizēt vārīgumu.¹²

Otrs elements nav salīdzināms ar indivīdiem, jo tas ir saistīts ar nacionālās ekonomikas iekšējo uzbūvi. Indivīdu iekšējā fiziskā uzbūve ir vairāk vai mazāk nemainīga, bet valstīm tā ir ļoti nepastāvīga un nepārtraukti mainās. Valsts «veselība» un pat izdzīvošana ir atkarīga nevis no statiska stāvokļa saglabāšanas, bet gan no jebkur citur starptautiskajā sistēmā sastopamas progresīvās prakses pieņemšanas. Nespēja adaptēties vai pat relatīvi gausa adaptēšanās, nozīmē to, ka tie, kas ir bijuši veiksmīgāki, pastāvīgi zaudē varu un nepārtraukti palielinās vārīgums. Tiesi iekšējās efektivitātes

¹² Par argumentiem, kas uzslāpojušies, sk. Richard H. Ullman, «Redefining security», *International Security*, 8:1 (1983), 139.–150. lpp; Luciani, citētajā darbā (8. piezīme), 165. lpp.

atšķirības ļāva Eiropai pēc 1500. gada aizvien vairāk dominēt pār citiem senajiem civilizācijas centriem.¹³ Tas pats fenomens, tikai mazākā mērogā, izskaidro līdzsvara izmaiņu starp Ķīnu un Japānu, Ziemeļkoreju un Dienvidkoreju, Ziemeļameriku un Latīņameriku. Relatīvā ekonomiskā izaugsme, kam vērību pievērsa Pols Kenedijs¹⁴, ir noteicošais faktors, kas liecina par valstu varu sistēmā, un galvenais elements, ar kuru saistās nacionālās drošības intereses.

No šāda viedokļa raugoties, relatīvi viegli ir saskatīt valstu ekonomiskās drošības problemātiku, taču dziļas pretrunas iezīmējas, tiklīdz izvirzās jautājums par to, kādas stratēģijas valstīm būtu jāizvēlas, lai panāktu ekonomisko drošību. Šis jautājums atgādina mums par seno pretrunu starp liberālajām un merkantilajām nostādnēm. Liberāļi tiecas raudzīties uz ekonomisko sistēmu ar patērētāju acīm. Viņi vēlas maksimāli palielināt ražošanas iespējas, lai panāktu efektivitāti un pārplūdni, neņemot vērā ar vārīgumu saistītās problēmas. Merkantilisti ekonomisko sistēmu uzlūko ar ražotāju acīm un ignorē iespējamo efektivitāti, lai uzturētu spēcīgu pašpalāvēības elementu. Liberāļu uzskatos drošības elements ir tāds, ka relatīvi neapgrūtināta tirgus funkcionēšana, un vai nu atrisina, vai arī novērš daudzas ar resursiem un attīstību saistītās problēmas. Salīdzinājumā ar centralizēti plānotajām ekonomikām tas daudzus ekonomikas jautājumus depolitizē. Liberālajā režīmā valstis var iemainīt to, kas tām nepieciešams, un līdz ar to tām nav iemesla baidīties no ierobežojumiem piegādē. Tas veicina ekonomisko efektivitāti, un valstīm nav jāuzsāk kari par resursu un tirgu kontroli. Tas arī maksimāli palielina kapitāla, tehnoloģiju un ideju plūsmu visā sistēmā, nodrošinot līdzekļus, kurus izmantojot, mazāk attīstītās valstis var pielāgoties visattīstītāko valstu standartiem un praksei. Liberālā uzskata pamatā ir pieņēmums, ka lielie ienākumi, ko dod ekonomikas efektivitāte, nodrošinās nepieciešamos resursus, lai risinātu nevienlīdzību, grūtības un pielāgošanās problēmas, kuras nenovēršami rodas tirgus darbības rezultātā.

Merkantilistu argumentācijas priekšplānā ir izvirzītas nacionālās drošības intereses, uzskatot par pilnīgi nepieņemamām sekas, ko attiecībā uz vārīgumu rada pakļaušanās tirgum. Merkantilistu uzskata pamatā ir arguments par militāro drošību, ko pat liberāļi zināmā mērā akceptē, respek-

¹³ McNeil, citētajā darbā (7. piezīme, 1963); E. L. Jones, *The European Miracle: Environments, economies and geopolitics in the history of Europe and Asia* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981).

¹⁴ Kennedy, citētajā darbā (7. piezīme).

tīvi, Adama Smita daudz citētais izteikums par to, ka aizsardzība ir svarīgāka par pārpilnību. Ciktāl valstis bīstas no tā, ka tām varētu uzbrukt, industrializācija tās valdzina ne tikai ekonomisku apsvērumu dēļ, bet arī tāpēc, lai nodrošinātu militārās varas finansējumus, tehnoloģiskos un ražošanas pamatus. Tā kā karš ir galējais līdzeklis, tad militārās varenības vēlamais atribūts ir panākt maksimāli iespējamo paļaušanos uz saviem spēkiem. Nepārvaldīt savas militārās varenības avotus nozīmē būt pakļautam vārigumam, kas varētu būt fatāli tik ļoti nedrošajā kara vidē. Tātad, kā apgalvo G. Sens, ir vairāki ekonomiska rakstura iemesli, kas piespiež valstis izveidot un atbalstīt virkni rūpniecības nozaru, kuras ir nepieciešamas moderno bruņoto spēku uzturēšanai. Šie iemesli saglabājas, neņemot vērā faktu, ka šādas rūpniecības nozares mēdz būt relatīvi konkurētspējīgas un ka šīs prakses kumulatīvais mērķis ir radīt pārsnieguma jaudas un līdz ar to starptautiskajā ekonomikā domstarpības tirdzniecības jomā.¹⁵

Kā jau teikts 3. nodaļā, vismaz trīs argumenti veido skaidri saskatāmas iespējas, kā, ņemot par pamatu militāro jomu, veidot merkantilistisku nostāju. Pirmā iespēja ir vienkārši izvērst militārās drošības argumentu. Tā loģiska galējība ir valsts, kas gatavojas karam, tāda kā nacistiskā Vācija vai Staļina laika Padomju Savienība, kurā ļoti spilgti izpaužas kara (uzbrukuma vai aizstāvēšanās) gaidas un visa ekonomika tiek virzīta uz militārās varenības sasniegšanu. Starp šo galējību un minimālām militārām rūpnieciskām vajadzībām atrodas milzums daudz iespēju, kā veicināt ekonomisko nacionālismu. Kā apgalvo S. Gils un D. Lo, «militāri rūpnieciskos kompleksus var uzskatīt par nacionālo kapitālistu kolicijas kodolu attiecīgajā valstī, kuras mērķis ir cīnīties ar šīs valsts starptautiski aktīvo kapitālu»¹⁶. Šo ciešo saikni starp ekonomisko un militāro drošību var veidot tā, lai lielu daļu ekonomikas pakļautu nacionālās drošības prasību kundzībai. Pieņemot, ka ir iespējams ilgstošs, totāls, ar aplenkuma karš, var pamatot pietiekama pašnodrošināšanas līmeņa saglabāšanu lielākajā daļā apstrādes un ieguves rūpniecības, kā arī lauksaimniecības nozaru. Pamatojoties uz to, visas konkurētspējīgās firmas, sākot ar ogļračiem un kviešu audzētājiem, apavu ražotājiem un kuģu būvētājiem līdz mikroshēmu ražotājiem un aviācijas un kosmiskās rūpniecības nozarēm, var savus savtīgos lūgumus pēc aizsardzības iekļaut nacionālās drošības atbalstošajā satvarā. Tādējādi

¹⁵ Gautam Sen, *The Military Origins of Industrialization and International Trade Rivalry* (London: Pinter, 1984).

¹⁶ Gill and Law, citētajā darbā (2. piezīme), 367. lpp. un 8. nod.

to, kas rodas kā protests pret brīvo tirdzniecību, var pārveidot par kvazi-merkantilu ekonomiski nacionālistisku pozīciju, kurā ekonomiskā loģika ir pakļauta šķietamām militārās drošības prasībām.

Šis process var atspoguļot patiesās militārās intereses, taču to var arī izmantot, lai maskētu tās ekonomiskās nostādnes, kurām tiek dota priekšroka. Dž. Luciani secina:

«Tiekme paplašināt drošības ekonomisko saturu daudzējādā ziņā ir atkarīga no tā, ka tiek jaukts ekonomiskais risks, kuru var mazināt, izmantojot attiecīgus tautsaimnieciskus pasākumus, ar patiesām drošības problēmām, kas uzliek nastu valsts militārajam potenciālam..., lai gan kopumā nevar ignorēt to nozīmi, kāda ir drošības ekonomiskā satura paplašināšanai, taču šķiet, ka vairumā gadījumu sekas, ko drošības jomā rada atkarība no ārējiem piegādes avotiem, ir tikai kaut kas nedaudz vairāk kā retorisks paņēmieni un pareizi būtu runāt par vienkāršu ekonomisku vai komerciālu risku.»¹⁷

Šāda veida merkantilisma variācija ir reakcija, ko izraisa ārzemju īpašumtiesības uz galvenajām rūpniecības nozarēm. Šāda reakcija var vienkārši atspoguļot ksenofobiju vai aizvainojumu sakarā ar statusa zaudējumu par labu ārzemniekiem, taču to var viegli pasniegt kā bažas par drošību, ko izraisa tas, ka zaudēta kontrole pār militāri nozīmīgām rūpniecības nozarēm.

Otra iespēja ir nevis izvērst militāro loģiku, bet gan pēc analogijas pievienot tai citas sfēras, kurās valdību leģitīmo atbildību var definēt no nacionālās drošības viedokļa. Džeimss Meijals (*James Mayall*) uzskata, ka patiesi liberālām sistēmām ir nepieciešama ļoti ierobežota drošības koncepcija, bet valdības funkciju paplašināšanās sociālajā un ekonomiskajā sfērā veido bezgalīgi plašas drošības saistības, kuru loģiku var izmantot liberālās ekonomikas graušanai.¹⁸ Loģika, saskaņā ar kuru liberālām sistēmām nepieciešama šāda drošības koncepcija, stingri balstās uz minēto argumentu par to, ka tirgus attiecības nenovēršami izraisa nedrošību. Pretējās loģikas pamatā ir valdības uzņemšanās nodrošināt labklājību («sociālā drošība») un – vēl plašāk – ekonomikas vadību, lai optimizētu visa elektorāta labklājību un ekonomisko drošību. Šī argumentācija sasaista pretenzīvākos indivīda un korporatīvās drošības jēdzienus ar valsts līmeni. Jē-

¹⁷ Luciani, citētajā darbā (8. piezīme), 171.–172. lpp.

¹⁸ James Mayall, «Reflections on the «new» economic nationalism», *Review of International Studies*, 10:4 (1984).

dziens «sociālā drošība» plašākā nozīmē ietver arī nodarbinātību, augstu ienākumu līmeni un tradicionālo rūpniecības nozaru un nodarbinātības modeļu saglabāšanu, bet labklājības loģika kļūst par loģisku pamatu ekonomikas aizsargāšanai pret tirgus konkurences spiedienu. Vidē, kurā daudzi pilsoņi visās izjūt ekonomiskos draudus, šī sociālās un nacionālās drošības kombinēšanas loģika var pārliecināt elektorātu.

Trešā merkantilisma iespēja ir uzbrukt liberālisma nostādņēm konkrētās valsts kontekstā, pievēršot uzmanību specifiskajām postošajām un neizbēgamajām sekām, kādas rodas, ja ļauj valdīt tirgum. Argumenta nacionālistiskais aspekts balstās uz sabiedriskajiem drošības pamatiem un nostājas pret globālā tirgus ekonomikas homogenizējošo kosmopolitismu un pret to, ka kontrole pār ekonomiku nokļūst ārzemnieku rokās. Piedalīšanās liberālajā ekonomikā pakļauj šo valsti un tās kultūru nežēlīgam un nepārtrauktam spiedienam sāpīgi pielāgoties aizvien pieaugošajām tirgus efektivitātes prasībām. Šā procesa rezultātā tiek iedragātas reliģijas morālās vērtības un nacionālās kultūras īpatnības. Labākajā gadījumā tas rada «firmas zīmju» materiālisma pievilinošo universālo kultūru, bet sliktākajā – dekadenci, morālu pagrimumu un iztapšanu ārzemniekiem. Spēcīgākajās izpausmēs, kā tas bija Irānā pēc 1979. gada un Ķīnā pēc 1989. gada, tas rada pamatu vērsties pret liberālismu kā pret principu.

Mazāk ekstrēms liberālisma noliegums ir raksturīgs valstīm, kuras industrializējas pēdējās un kuru rūpniecības nozares ir spiestas iekļauties tādā sistēmā, kas ir labi nostabilizējušos ražotāju pārpilna. Valstis, kas atrodas šādā situācijā, var apgalvot, ka, neaizsargājot savas jaunās rūpniecības nozares, kā to darīja pat tādas industrializācijas otrajā fāzē iegājušās valstis kā Vācija un Savienotās Valstis, tām nav nekādu iespēju ielauzties pasaules ekonomikā. Bez šādas aizsardzības to rūpniecības nozares nespēj konkurēt ar daudz spēcīgākām jau tirgū pastāvošām firmām. Šī loģika norāda uz liberālajiem tirgiem raksturīgo nevienlīdzību, jo tie atbalsta nostabilizējušos spēku, nevis jaunienācējus. Brīvība, kas valda liberālisma sistēmā, faktiski atbalsta stipros, un tādējādi merkantilisms kļūst par stratēģiju, kas vērsas nevis pret pašu liberālo loģiku, bet gan pret to, ka šo loģiku savtīgi izmanto tie, kuri jau ir ieņēmuši spēcīgas pozīcijas sistēmā. Šim argumentam joprojām ir piekritēji, lai gan vairums importa aizvietošanas stratēģiju cieta neveiksmi dažās «trešās pasaules» valstīs, kuras mēģināja to pielietot¹⁹. Liberāļi reaģē tādējādi, ka norāda uz šā argumenta strikti ierobežoto

¹⁹ Gilpin, citētajā darbā (4. piezīme), 291.–292. lpp.

lietojumu un priekšrocībām, kādas jaunāku tehnoloģiju un zemāku attīstības izmaksu dēļ ir jaunpienācējiem salīdzinājumā ar tiem, kuri pirmie nonāca tirgū. Lai gan japāņi bija jaunpienācēji, viņi samērā ātri varēja pārspēt sen izveidotās britu un amerikāņu automašīnu un motociklu ražošanas nozares.

Tālejošāks liberālās sistēmas vājo un spēcīgo valstu nevienlīdzības nosodījums netieši atklājas I. Valleršteina un J. Galtunga teorijās un klaji izpaužas *dependencia* skolas pārstāvju darbos.²⁰ Viņi apgalvo, ka valstu struktūru relatīvais spēks un vājums ir atkarīgs no vietas, kādu valsts ieņem kapitālistiskās pasaules ekonomikā. Tām valstīm, kas atrodas centrā, būs spēcīga struktūra, bet perifērijas valstu struktūra ir vāja.²¹ Tā kā plaši ir izplatījies uzskats, ka struktūra «centrs-perifērija» ir nevienmērīgās attīstības neizbēgams rezultāts kapitālistiskajā sistēmā, notiek nozīmīga ekonomiskās dinamikas iespēšanās starptautiskās politiskās sistēmas struktūrā. Pat ja I. Valleršteins, J. Galtungs un *dependencia* pārstāvji ir pārspīlējuši savus argumentus, viņi ir skāruši jautājumu, kas ir svarīgs nenobriedušu un nobriedušu anarhiju analizē.

Izmantojot šo pieeju, kurā ekonomiskās un politiskās sistēmas ir aplūkotas vienlaicīgi, izrādās, ka vājas valstis veidojas ne tikai dažādu attīstības līmeņu rezultātā, bet ir arī varenas ekonomikas dinamikas auglis. Ja vājas valstis veidotos tikai dažādu attīstības tempu rezultātā, tad būtu nepieciešams vienīgi laiks un palīdzība no ārienes, lai šīs valstis panāktu pārējās. Uz šādu viedokli balstīts pieņēmums ir pamatā 4. nodaļā aplūkotajiem jautājumiem par to, cik iespējama ir virzība uz nobriedušāku starptautiskās anarhijas formu. Ja tomēr arī vājās valstīs izpaužas ekonomikas dinamika, tad tām būs tendence saglabāties, nevis laika gaitā izzust. Vāju valstu struktūras saglabāšanas mehānisms perifērijā ietver sevī nevienlīdzīgus

²⁰ Wallerstein, citētajā darbā (5. piezīme), 390.–412. lpp; Galtung, citētajā darbā (5. piezīme), 85.–91. lpp. Attiecībā uz *dependencia* skolu sk. Gilpin, citētajā darbā (4. piezīme), 273.–290. lpp; Andrè Gunder Frank, *On Capitalist Underdevelopment* (Bombay: Oxford University Press, 1975); Andrè Gunder Frank, *Dependent Accumulation and Underdevelopment* (London: Macmillan, 1978); *International Organization*, 32:1 (1978), speciāls izdevums «Dependence and dependency in the global system»; Tony Smith, «The underdevelopment of development literature», *World Politics*, 21:2 (1979); Andrè Gunder Frank, «The development of underdevelopment», *Monthly Review*, 18:4 (1966). Šīs literatūras kritiku sk. R. Brenner, «The Origins of Capitalist Development», *New Left Review*, 104 (July–August 1977).

²¹ Šā viedokļa kritiku sk. Peter Gourevitch, «International system and regime formation: a critical review of Anderson and Wallerstein», *Comparative Politics* 10:3 (1978).

tirdzniecības noteikumus izejvielu un gala produkta ražotājiem un kapitāla aizplūšanu no nabagajiem uz bagātājiem.

Tie ir ļoti izvērsti argumenti, kurus šeit pilnībā nav iespējams apspriest. Tie ietver daudzus problemātiskus jautājumus, un ir ļoti iespējams, ka tie pārspilē savu galveno postulātu nozīmi. Taču tie izvirza interesantu domu par to, ka starp noteicošo politisko un ekonomisko dinamiku pastāv konkurence. Konkureņošajai politiskajai dinamikai, kas izpaužas tīrā formā, eventuāli vajadzētu izveidot pasauli, kas sastāvētu no spēcīgām valstīm, kā tas izdevās veiksmīgiem Eiropas vadītājiem. Saskaņā ar šo viedokli tīra ekonomikas dinamika radīs pasauli, kuras centrā atrodas spēcīgas valstis un perifērijā – vājas, bet tām pa vidu dažādas gradācijas pusperifērijas valstis. Ekonomiskie faktori bremzēs politisko dinamiku, sevišķi perifērijā, jo tur līdz ar spēcīgu valstu rašanos izpaudīsies tendence valstu dezintegrējošām pretrunām iespieties starptautiskajā ekonomikā. Iespēja tādām lielām valstīm kā Padomju Savienība, Ķīna un mazākā mērā Indijai ilgu laiku pazust no starptautiskās ekonomikas arēnas atsedz ekonomiskās problēmas, ko rada šāda politiska attīstība. Kā apgalvo S. Gils un D. Lo, kapitālam ir vislielākās priekšrocības, ja ir darīšana ar mazākām un vājākām politiskām vienībām.²² Deivids P. Kaleo (*David P. Calleo*) un B. Roulends (*B. Rowland*) to formulē šādi: «Brīvā tirgus imperiālisma komplicētajai ekonomiskajai savstarpējai atkarībai acīmredzot ir zināmas politiskas sekas. Tā bieži stiprina... politiskās vienības, kurām trūkst politiskas vai ekonomiskas dzīvotspējas un kuras funkcionē kā impēriskās lielvaras piedēklis.»²³

Šie argumenti norāda uz stipru spriedzi starp ekonomiskajām interesēm un nobriedušākas starptautiskās anarhijas attīstību. Ja valstis, kas atrodas centrā, definē savu drošību atbilstīgi globālas virskundzības modelim, tad perifērijas valstis formulēs savas iekšējās drošības problēmas kā daļu no plašāka sistēmiska fenomena. Perifēro valstu nedrošību daļēji ietekmēs to vieta starptautiskās politiskās ekonomijas struktūrā. Galvenais atspēkojums šim viedoklim ir centra ilglaicīgā mobilitāte. Centrs nav saistīts ar kādu pastāvīgu valstu grupu, bet visu laiku mainās, jo ekonomiskie spēki, kas darbojas, reaģējot uz mainīgajiem sociālajiem, tehnoloģiskajiem un politiskajiem apstākļiem, migrē, meklējot optimālu peļņu.²⁴ Centra

²² Gill and Law, citētajā darbā. (2. piezīme), 98.–99. lpp.

²³ Calleo and Rowland, citētajā darbā (4. piezīme), 11. lpp.; sk. arī 9. nod.

²⁴ Gilpin, citētajā darbā (4. piezīme), 18.–21., 92.–111. lpp. Johan Galtung, «A structural theory of imperialism – ten years later», *Millenium*, 9:3 (1980–1981), 186.–187. lpp. Roberts Gilpins apgalvo, ka kapitālisma centrs patlaban pārvirzās uz Austrumāziju.

mobilitāte savukārt stiprina sistēmas dažādās daļas, un nav obligāti noteikts un ir maz iespējams, ka tā izpostīs vecos centrus. Patlaban eksistē trīs galvenie kapitālisma centri, bet apmēram pirms gadsimta bija tikai viens šāds centrs. Tā kā planētas lielums nemainās, centrs (un pusperifērija) var paplašināties tikai tad, ja sarūk perifērija. Saskaņā ar šādu loģiku nobriedušākas anarhijas attīstībā ilgākā laikposmā nevar pastāvēt pretruna starp ekonomiskajiem un politiskajiem spēkiem.

EKONOMISKĀ DROŠĪBA UN STARPTAUTISKĀ SISTĒMA

Līdz šim divi elementi ir liecinājuši par to, ka svarīgs ir sistēmas līmenis; pirmais no tiem ir spriedze starp liberālo un merkantilo pieeju, kas spēcīgi ietekmē tirgu un starptautiskās politiskās ekonomijas ražošanas struktūras, otrais elements ir ideja par «centrs–perifērija» struktūru un sekām, kādas tā izraisa atkarībā no valstu atrašanās vietas šajā sistēmā. Valstu līmenī ekonomiskā drošība ir atkarīga no valsts vietas starptautiskajos tirgos, ražošanas un finanšu tīklos, bet sistēmas līmenī tā ir atkarīga no pašu tirgus attiecību tīkla stabilitātes. Šis tīkls ietver komplicētu transporta, komunikāciju, kredītu un kontraktu pinumu. Ja šis tīkls netraucēti funkcionē, tad dažiem tirgus dalībniekiem klāsies labi, bet citiem – slikti atkarībā no tā, kādas finansiālas sviras ir to rīcībā un cik efektīvi viņi tās izmanto. Bet, ja tirgus tīkls ir sarauts, tad gandrīz visi sistēmas dalībnieki nonāk visneapskaužamākajā situācijā, kā tas notika trīsdesmitajos gados.

Starptautiskās ekonomiskās drošības problēmas daļēji rodas tādēļ, ka anarhijas apstākļos tirgus globālā darbība ir šķirta no politiskās varas sadrumstalotās struktūras. Atklāti sakot, starptautiskās ekonomikas apjoms ārkārtīgi pārspēj jebkuras nacionālas politiskās varas iespējas un likumīgās tiesības to vadīt. To varētu veikt tikai globālā valdība, taču tieši to starptautiskā politiskā sistēma tās anarhiskajā formā nespēj nodrošināt. Tā ka globālā tirgus tīklam nākas funkcionēt mainīgā, nedrošā un relatīvi vāji vadītā politiskā vidē, turklāt virs valstu līmeņa, kur pārvaldes funkcijas spēj uzņemt tikai režīmi un starptautiskā sabiedrība. Var diezgan pārliecināti apgalvot, ka tieši šī varas un globālā tirgus atšķirība padara starptautisko politisko ekonomiju neaizsargātu pret sajukumu un pat sabrukumu. Tomēr šis apgalvojums ir pretstatāms tikpat pārliecinotam apgalvojumam, kas jau tika minēts iepriekš, ka kapitālisms (un arī globālā tirgus kundzība)

ir tik cieši saistīts ar anarhisko struktūru, ka zināmā mērā tos var uzskatīt par tādiem, kas viens otru veido. Raugoties no šāda viedokļa, anarhija tirgum ir optimāla politiskā vide. Pastāv briesmas, ka visaptveroša valdība vai nu nepareizi vadīs ekonomiku, vai arī apspiedīs tirgus ekonomiku darbinošos sociālos spēkus, kā tas bija Ķīnas impērijā. Lai gan globālais tirgus var būt nestabils, jo netiek vadīts, tomēr tā nestabilitāte rada mazāku ļaunumu nekā sekas, ko izraisītu tirgus vadīšana un kas varētu pilnībā iznīcināt tirgu. Kā jau iepriekš tika teikts, uzskatā par ekonomisko drošību ir daudz pretrunu, turklāt tās ir dziļas un grūti risināmas.

Tirgus tikla netraucētu funkcionēšanu globālā mērogā var apdraudēt divējādi: vai nu ārējiem spēkiem uzbrūkot tirdzniecības, investīciju un finansu savstarpējo mijiedarbību plūsmai, vai izmantojot iekšēju nestabilitāti, kas rodas pašā tirgus darbības rezultātā. Galvenie ārējie draudi ir pirātisms un karš. Savulaik tika uzskatīts, ka draudus var radīt daba, piemēram, vētrains jūra un neaurejamas ģeogrāfiskas teritorijas, taču tehnoloģijas attīstība šos draudus ir padarījusi par minimālu traucēkli. Daba atkal varētu kļūt par draudu, jo tās pašas tehnoloģijas globāla iedarbība izraisa būtiskas pārmaiņas vidē. Arī pirātisms, kas bija galvenais traucēklis, ir kļuvis par perifēru problēmu. Karš sagrauj globālo tirgu tikai tad, ja tas skar visu sistēmu; tāds bija Otrais pasaules karš, kurā tika iesaistītas gandrīz visas sistēmas lielvalstis. Arī šis drauds ir zaudējis savu nozīmi kopš 1945. gada, kad kodolterors padarīja karu par nesaprātīgu līdzekli, ko lielvalstis varētu izmantot savā sāncensībā. Tādējādi ārējie draudi ir nedaudz atvirzīti otrajā plānā, un jebkurā gadījumā tie ir skaidri un diezgan viegli izprotami.

Taču iekšējie draudi nebūt nav tieši, un tie drīzāk ir palielinājušies, nevis zaudējuši nozīmi. To analīzei nākas vēlreiz atgriezties pie dialektikas, kāda pastāv starp anarhiju un augsta blīvuma savstarpējo atkarību, par ko tika runāts 4. nodaļā. Globālais tirgus, bez šaubām, ir galvenais augoša blīvuma un varbūt arī galvenais savstarpējās atkarības radītājs. Dažas valstis, īpaši tās, kurās ir komunistiskas un/vai ekstrēmi nacionālistiskas valdības, ņemot par pamatu ideoloģiju, uzskata pasaules tirgu par ideoloģisku draudu neatkarīgi no tā, cik labi vai slikti tirgus funkcionē. Citas, kā to darīja vairākas valdības Austrumeiropā pēc aukstā kara, mēģinās balstīt uz to savu legitimitāti. Taču, ja mēs aplūkojam globālo tirgu kā sistēmu neatkarīgi no šiem apstākļiem, tam piemīt vairākas iekšējas nesaskaņas un darbības dilemmas, kuras, ja tās kļūst nopietnas, var būt par iemeslu tam, ka valstis, kas citkārt ir labvēlīgi noskaņotas pret šo tirgu, par draudu var

uzskatīt pašu sistēmu. Šī saikne, kas pastāv starp globālā tirgus funkcionālo ietekmi un valstu reakciju uz ieguvumiem un zaudējumiem, ātri veido noslēgtu loku. Tiktāl, ciktāl valstis iekļaujas tirgū, tās paplašina tirgus funkcijas un palielina tā ietekmi visā sistēmā. Tad, kad tās noslēdz sevi no tā ietekmes, notiek pretējais, un galējā situācija ir globālā tirgus kā starptautiskās sistēmas faktora pilnīga likvidācija. Tādējādi valstis ne tikai reaģē uz tirgu, bet reāli kontrolē plūsmas, kas ļauj tirgum pastāvēt. Tomēr šī kontrole notiek abos virzienos, jo valstis pašas ir savā starpā sašķeltas. Kā pārliecinājās Padomju Savienība un Ķīna, valstis, kuras aiziet no tirgus vai uzbrūk tam, riskē kļūt vājākas salīdzinājumā ar tām, kuras iekļaujas tirgū.

Tādējādi pēc valstu attieksmes pret tirgu tās var klasificēt divās grupās: pēc tā, vai tās noraida vai atbalsta tirgu savā politiskajā ekonomikā, un pēc tā, vai starptautiskā mērogā tās iekļaujas tirgū vai norobežojas no tā. Šī klasifikācija atspoguļota 6. 1. tabulā. Mēdz uzskatīt, ka, valstis, kas iekļāvušās tirgū, atbalsta atklātas attiecības, kā to ir darījusi Lielbritānija un Savienotās Valstis, un ka komandvalstis norobežojas, kā to parasti darīja komunistiskās valstis. Taču šim likumam ir daudz izņēmumu. Kā jau teikts iepriekšējā daļā, ir daudz iemeslu, kādēļ tirgū iesaistītās valstis varētu vēlēties aizsargāt sevi no globālās konkurences, un dažas komandvalstis varētu saskatīt priekšrocības, kādas dāvā pieceja globālajam tirgum.

		Attiecības ar sistēmu	
		Atklātas	Noslēgtas
Iekšējā politiskā ekonomijā	Tirgus ekonomika		
	Komandekonomika		

6. 1. tabula. Valstu un tirgu savstarpējās attiecības

Viens no veidiem, kā analizēt valstu un globālā tirgus attiecības, ir raksturot tās, ņemot vērā starp ekonomiskajām un politiskajām sistēmām pastāvošās harmonijas vai disharmonijas pakāpi un aplūkojot tās atsevišķi. Tas nozīmē, ka anarhijas drošības kvalitāte (un ne tikai tās ekonomiskā drošība) atšķirsies atkarībā no tā, vai anarhijas ekonomiskā un politiskā struktūra un dinamika ir pietiekami saderīgas, vai arī tās ir savāzotas dažādu mērķu labad. Izveidot priekšstatu par šo saikni ir visvienkāršāk, ja to skata to pretrunu aspektā, kādas pastāv starp merkantilistisko un liberālo

pieeju starptautiskās ekonomikas strukturēšanā.²⁵ Šos terminus es lietoju nevis lai raksturotu divas strikti noteiktas un ļoti polarizētas ekonomikas teorijas alternatīvas, bet gan lai norādītu uz plaši izvērsto brīvā tirgus un protekcionisma tendenču pretstatu. Lai izvairītos no nevajadzīgiem sarežģījumiem, es lietoju terminu «merkantilistiskas», saprotot ar to kā klasiskā, tā neomerkantilisma izpausmes.

Vienkāršoti izsakoties, samazinot globālā tirgus iespējas, merkantilisti cenšas panākt, lai starptautiskā ekonomika saskanētu ar fragmentācijas modeli politiskajā sistēmā. Viņi akcentē nacionālās ekonomikas integritāti un valsts mērķu (militāro, labklājības, sociālo) prioritāti. Viņi atbalsta tirgus aizsardzību kā šīs integritātes saglabāšanas līdzekli, bet tādējādi var izpausties tieksme veidot ekonomikas sfēras, kuru centrā valda viņu ekonomika. Turpretī liberāli cenšas radīt vienotu, liela mēroga savstarpēji atkarīgāku globālu ekonomiku, kas pārvar starptautiskās anarhijas sadrumstalotību un veicina apriņķa pasaules tirgū.

Pirms aplūkojam liberālisma un merkantilisma teorijas, ir nepieciešams uzmanību pievērst pozitīvajām pusēm un grūtībām, kas nosaka valsts reakciju uz globālo tirgu. Globālā tirgus pievilcība ir vienkārša, bet spēcīga, to ietver priekšstats par ekonomikas efektivitāti. Tiem, kas ir iekļāvušies šajā tirgū, tas piedāvā brīvu pieeju tādām pircēju, pārdevēju, kreditoru un kredītu ņēmēju lokam, kas ir daudz plašāks par to, kas pieejams jebkurā valstī. Šis plašais loks savukārt paver iespēju izmantot gan ražošanas apjomu efektu, gan specializācijas stratēģijas, kas nav pieejamas noslēgtas ekonomikas ietvaros. Tas piedāvā tiešu pieeju finansēm un tehnoloģijai, ko nevarētu viegli vai vispār izveidot valsts ietvaros, un garantē nepārtrauktus stimulējošus kontaktus un informācijas ieplūšanu. Savā vislabākajā formā globālais tirgus valstīm paver iespēju labāk izmantot to relatīvās priekšrocības. Tādējādi valstis kļūst bagātākas nekā tad, ja tās neieklaautos tirgū, tām rodas arī lielāka drošība, jo tiek likvidēta nepieciešamība izvērst militāru sāncensību teritorijas dēļ, kāda rodas tad, ja tieksme pēc labklājības ir cieši saistīta ar tiešas kontroles nodibināšanu pār tirgiem un resursiem.

Ar globālā tirgus darbību saistītās problēmas ir sarežģītākas, un grāmatas ierobežotā apjoma dēļ tās var tikai ieskicēt. Dažas no tām rodas

²⁵ Vispārēju izklāstu par merkantilistiskajiem argumentiem pretstatā liberālajiem sk. Robert Gilpin, «Three models of the future» viņa darbā *U. S. Power and the Multinational Corporation* (London: Macmillan, 1976/New York: Basic Books, 1975), 9. nod.; arī žurnālā *International Organization*, 29:1 (1975); un citētajā darbā (4. piezīme), 2. nod.

atkarībā no valsts politikas ietekmes un tiks aplūkotas vēlāk, analizējot liberālismu un merkantilismu. Citas ir saistītas ar tirgus dinamiku. Būtiskākās šāda veida problēmas ir saistītas ar naudu un kredīta nodrošināšanu, konkurences tieksmi saasināties, nevienmērīgas attīstības nenovēršamību un planētas vides pasliktināšanos.²⁶ Visas šīs problēmas samilzt, pieaugot sistēmas blīvumam.

NAUDA UN KREDĪTS

Sjūzena Streindža (*Susan Strange*) apgalvo, ka finansiālā struktūra ir valsts un tirgus elementu sajaukums. Attīstīta monetārā sistēma paver daudz priekšrocību ekonomikas vadīšanas izaugsmei, elastīgumam, mainībai un tās vadīšanas brīvībai, taču tā rada arī nestabilitātes, nevienlīdzības, politiskās ļaunprātības un laiku pa laikam notiekošu sistēmas sabrukuma risku.²⁷ Zināmā mērā attīstītas monetārās sistēmas pievilcība ir saistīta ar to, ka, piedāvājot kredītus, šī sistēma ļauj atrisināt ar lokālajiem resursu ierobežojumiem saistītās problēmas. Kredīts ir tik nozīmīgs, ka ekonomikas vēsturi varētu interpretēt no tā viedokļa, kā ir attīstījusies kredīta lomas izpratne. Problēma ir rast tādu optimālo kredīta apjomu, kas spētu nodrošināt finanšu sistēmas funkcionēšanu. Nepietiekama kredīta potenciāla izmantošana labākajā gadījumā rada risku, ka pilnībā netiks izmantotas labklājības, izaugsmes un varas iespējas, bet sliktākajā gadījumā draud ekonomikas sašaurināšanās un lejupslide. Kredīta potenciāla pārmērīga izmantošana rada draudus pārliecīgi sasprindzināt sistēmas pārvaldīšanas spēju un izraisīt masveida un ārkārtīgi bīstamu kredīta sabrukumu. Sarežģītā finanšu sistēmā nav precīzi zināms, kāds ir kredīta optimālais līmenis un kāda ir sistēmas pārvaldīšanas spēja. Veselīgā ekonomikā kā vienai, tā otrai pusei ir tieksme izvērsties, taču tās pavada neskaidrība, kuru rada komplicētas cikliskas svārstības. Pastāv spēcīgs ekonomisks un politisks spiediens, kas ir vērsti uz to, lai nepieļautu nepietiekamu kredīta potenciāla izmantošanu, un tā piespiež sistēmu pastāvīgi tuvojies savu iespēju robežai. Šī robeža, kā to parādīja 1929. gada lielais sabrukums un astoņdesmitajos gados smagās parādu nastas, bieži vien tiek konstatēta

²⁶ Pirmās trīs galvenokārt ir aizgūtas no Gilpin, citētajā darbā (4. piezīme), taču viņš tās neraksturo tā, kā es to daru šeit.

²⁷ Strange, citētajā darbā (4. piezīme), 88.–96. lpp; vispārīgāk sk. R. Gilpinu turpat, 4. nod.

tikai tad, kad ļaunums jau ir nodarīts. Valstīm, kuras piedalās globālā tirgū, sava ekonomiskā drošība ir jāizvērtē, salīdzinot tos labumus, kādus šāda saikne sniedz, ar vārgumu un izmaksām, kādas radīsies, ja tās tiks ierautas kādā no šīm krīzēm.

NEŽĒLĪGĀKA KONKURENCE

Konkurence liek tirgum darboties efektīvi, un šādā nozīmē tā ir svarīgs stimulējošs līdzeklis. Bet, ja konkurence tirgū sevišķi saasinās, tās radītie zaudējumi var pieaugt, bet cerības gūt panākumus – samazināties tik ļoti lielā mērā, ka darbība tirgū zaudē pievilcību. Klasiskā ekonomikas teorija attīstījās laikā, kad rūpnieciskais potenciāls bija koncentrēts Lielbritānijā un konkurence rūpnieciskās ražošanas nozarēs bija zema. Līdz 19. gadsimta beigām industrializācija bija aizsniegusi Vāciju un Savienotās Valstis, no kurām daudz neatpalika arī Francija, Krievija un Japāna. Līdz 20. gadsimta beigām tā ir aizņēgusi Brazīliju, Indiju, Ķīnu, un nesen – Āzijas industrializētās valstis, kā arī dažus citus «trešās pasaules» reģionus. Izvērsoties tik daudzu rūpniecisku valstu sacensībai, daudzās nozarēs, kurās ir attīstīta tehnoloģija, rodas pārsnieguma jaudas, it īpaši tēraudrūpniecībā, kuģu būvē un atomašīnu ražošanā, nemaz nerunājot par audumiem un televizoriem. Valstis, kas kādreiz ir bijušas izcilas šajās jomās, piemēram Lielbritānija, nespēj konkurēt ar tām, kuras ir vai nu labāk apgādātas un organizētas, vai arī tām ir lētāks darbaspēks. Nebūt ne mazāk svarīgi ir tas, ka spēcīgā konkurence liek bargi maksāt par pielāgošanos. Tā piespiež valstis nepārtraukti pārveidot savu tautsaimniecību, un tas savukārt rada grūtības strādniekiem, kuriem jāmeklē cits darbs, un draudus nacionālās labklājības visiem līmeņiem. Šādas izmaksas veicina protekcionisma piekritēju grupu veidošanos, kas šajās grūtībās vairo «netaisno ārējo konkurenci», nepūloties rast atbildi uz daudz sarežģītāko jautājumu par to, kā nepārtraukti uzturēt labklājības līmeni, atrodoties ārpus tirgus attīstības galvenā virziena. Sakarā ar investīciju peļņas samazināšanos spēcīgā konkurence aizvien vairāk apgrūtina jaunienācēju ielaušanos augstvērtīgākajā tirgus pusē. Tādējādi pieaugoša konkurence politizē tirgus attiecības un veicina protekcionismu atbalstošo politisko spēku darbību. Ņemot vērā industrializācijas nepārtraukto izplatīšanos, šī problēma saasinās, radot aizvien lielāku spiedienu, lai ierobežotu tirgus brīvu darbību. Galvenais spēks, kas neitralizē šo tendenci, ir lielo multinacionālo korporāciju

intereses, jo šo korporāciju iekšējā tirdzniecība patlaban veido pasaules tirdzniecības būtisku daļu.

NEVIENMĒRĪGA ATTĪSTĪBA

Nevienmērīga attīstība ir saistīta ar to, ka tirgus nevienmērīgi sadala bagātību un plašākā nozīmē – attīstību – sistēmā. Valstu iekšienē un vēl jo vairāk attiecībās starp tām tirgus darbība rada bagātības un nabadzības, izdevīga un neizdevīga stāvokļa, ekonomikas pieauguma un stagnācijas modeļus. Izmantojot starptautiskās politiskās ekonomijas modeli «centrs-perifērija», var formulēt nevienmērīgas attīstības problēmu. Valstu iekšienē nevienlīdzības radīto spriedzi mazina labklājības un pārdales mehānismi vai dažkārt represijas; starp valstīm labklājības un pārdales mehānismi ir daudz vājāki un spēka lietošana daudz dārgāka un bīstamāka. Ir divi veidi, kādos nevienmērīgas attīstības starptautiskā spriedze pati sevi regulē. Pirmais no tiem ir saistīts ar to, ka attīstītajiem reģioniem ir tendence būt spēcīgākiem par tiem reģioniem, kuri ir nelabvēlīgā situācijā, un tādēļ šie reģioni var uzturēt kārtību. Otrs veids ir saistīts ar to, ka tirgus darbība garantē to, ka attīstītāko reģionu atrašanās vieta nemitīgi mainās. Pirms pusotra gadsimta Lielbritānija bija pasaules varas virsotnē, bet Japāna tik tikko kā bija atbrīvojusies no feodālisma, un pastāvēja briesmas, ka tā varētu iegūt puskoloniālu statusu. 1863. gadā britu karakuģi bombardēja Kagošimu, kas bija viens no Rietumu veiktajiem pasākumiem Japānas «atvēršanai». Mūsdienu Lielbritānija Eiropas malā ir margināla vara, un Japānas kompānijas nenovēršami kolonizē tās rūpniecības paliekas.

Centra mobilitāte panāk to, ka nevienmērīgā attīstība ir vieglāk panesama nekā tas būtu tad, ja pozīcijas centrā un perifērijā vienmēr būtu nemainīgas, tādējādi radot kaut kāda veida starptautisku kastu sistēmu. Tā kā centrs pārvietojas, tad pat pagrimušākās perifērijas daļas var censties uzlabot savu stāvokli. Taču šī nerimstošā priekšrocību pārvietošanās rada arī problēmas. Valsts iekšienē tā veicina papildu pieprasījumu, kas savukārt piespiež valdības tiekties pēc tūlītējiem panākumiem, nevis mudina tās pievērst uzmanību ilgtermiņa ekonomikas vadības mērķiem, kā arī liek mēģināt eksportēt pielāgošanās nastu.²⁸ Liela blīvuma sistēmā, kā to pierādīja komunistiskie giganti, pat totalitāra valdība nevar savas valsts iedzi-

²⁸ R. Gilpins, (sk. iepriekšējo piezīmi), 360.–363. lpp.

votājus pasargāt no postošajām zināšanām par to, ka kaut kur citur eksistē augstāks dzīves līmenis. Tur, kur šis augstākais dzīves līmenis ir sasniegts, valdību izdzīvošana kārtējās vēlēšanās ir atkarīga no šo valdību spējas uzturēt to, ko attiecīgās valsts pilsoņi uzskata par normu vai pat tiesībām.

Starptautiskā sfērā varas mobilitāte atbalsta valstu savstarpējo sāncensību, un arī tas nozīmē, ka vadošās valstis sistēmā nevar bezgalīgi saglabāt savu stāvokli. Tā kā šīm valstīm ir galvenā loma tāda līmeņa starptautiskās kārtības saglabāšanā, kāda ir nepieciešama tirgus funkcionēšanai, tad starptautiskās politiskās ekonomijas centrā ir pastāvīga vadības nestabilitāte. Vadošās hegemoniskās valstis nenovēršami saskarsies ar pagrimuma krīzēm, un sistēmā kopumā būs periodiski jāpielāgojas jaunām varas konfigurācijām. Pagātnē šādas pielāgošanās bieži vien ir bijušas lielu karu iemesls. Šī problēma ir plaši aplūkota Pola Kenedija darbā «Lielvalstu rašanās un pagrimums» (*The Rise and Fall of the Great Powers*). Kā valsts iekšienē, tā starptautiskā mērogā nevienmērīga attīstība eventuāli virza valstis uz protekcionistisku politiku un galu galā spilgti parāda, cik svarīga ir anarhijas un savstarpējās atkarības dialektika. Roberts Gilpins (*Robert Gilpin*) apgalvo: «Ekonomiskais nacionālisms būtiski ietekmē starptautiskās attiecības tik ilgi, kamēr pastāv valstu sistēma.»²⁹ Valstis, mēģinot kontrolēt nevienmērīgas attīstības ietekmi, tikai ar grūtībām nepadosies kārdinājumam mēģināt veidot globālo tirgu tā, kā tām ir izdevīgāk, nevis nepārtraukti ciest zaudējumus, kas saistīti ar pašu šo valstu sabiedrības un ekonomikas pārveidi atbilstoši tirgus prasībām. Tādējādi rodas ļoti liels kārdinājums mēģināt ekonomiskajai drošībai piedēvēt nacionālās drošības problēmas lomu.

VIDES STĀVOKĻA PASLIKTINĀŠANĀS

Cikliska nestabilitāte globālajā tirgū, kuras rodas saistībā ar finanšu, konkurences un attīstības faktoru darbību, ir tirgus sistēmas dinamikā sen iesakņojusās iekšējas problēmas. Problēma, kas saistīta ar vides stāvokļa pasliktināšanos, ir izvirzījiesies samērā nesen un atspoguļo jau 3. nodaļā ieskicēto faktu par to, ka planētas apdzīvotības pieaugošais blīvums sāk nopietni graut ekosfēras dabisko procesu. Tā kā tirgus ir galvenais cilvēka darbības paplašināšanas spēks, tā ilgstoša darbība kļūst par vides

²⁹ Sk. iepriekšējo piezīmi, 34. lpp.

problēmas daļu. Konkrētie draudi videi ir saistīti ar to, ka ekonomiskās darbības rezultātā radies piesārņojums (dūmi, skābe, mākslīgais mēslojums, smagie metāli, nafta, gāzes utt.) vai tiešs kaitējums ekosfēras daļām (mežizstrāde, kalnrūpniecība, lauksaimniecība, zvejniecība) galu galā, – un, iespējams, drīz – paātrinās liela mēroga vides katastrofu, kas nopietni pasliktinās cilvēka dzīves apstākļus uz šīs planētas. Sugu daudzveidības samazināšanās var ekosistēmu vieglāk pakļaut sabrukumam. Ozona slāņa samazināšanās var krasi palielināt saules radiācijas līmeni uz Zemes. Rūpnieciskās darbības rezultātā radies oglekļa dioksīda un citu gāzu emisijas izraisītais siltumnīcas efekts var mainīt ekosistēmas temperatūru.

Varētu likties, ka vismaz ir nepieciešams vides seku faktoru iekļaut tirgus vērtības aprēķinos. Taču nebūt nav skaidrs, kā tik decentralizēts un konkurencei pakļauts tirgus var atbilstoši pielāgoties jaunajiem, attiecībā uz vides stāvokli noteiktajiem ierobežojumiem. Visai neskaidrā informācija par vides vārgūmu sarežģī politisku lēmumu pieņemšanu. Šo darbību apgrūtinā ar valstu egoistiskā rīcība, cenšoties uzlabot savu stāvokli tirgū. Brazīlieši uzskata, ka viņiem ir tiesības iznīcināt savus mežus, kas ir daļa no to attīstības procesa, tāpat kā pirms viņiem darīja briti un amerikāņi. Kāpēc gan viņiem būtu jāuzņemas ierobežojumu nasta un tādējādi attīstības konkurencē pašiem sevi jānostāda neizdevīgā situācijā tikai tādēļ, ka nejausības pēc viņu valsts industrializācijas process noris vienlaicīgi ar globālu vides problēmu rašanos. Brazīliešiem vienkārši šķiet, ka šādi aicinājumi ierobežot viņu rīcību ir vēl viena centra stratēģija, lai viņu valsti noturētu perifērijā. Līdzīgus argumentus varētu paust par daudzām citām ekonomiskajām darbībām, sākot ar CFC ražošanu un beidzot ar tiesībām saglabāt piesārņojošas rūpniecības nozares. Šis interešu konflikts var tikai padziļināties, globālai pārvaldīšanai izvirzot aizvien asāku problēmu. Dažās vietās, piemēram, Dienvidāzijā un Tuvajos Austrumos, tādi vides jautājumi kā saistība starp mežu izciršanu upju augštecē (vai aizsprostošanu) un plūdiem upju lejtecē (vai sausumu), iespējams, ir pietiekami nopietni, lai draudētu ar spēka lietošanu kaut kad nākotnē. Kā uzsver Dž. T. Metjūza, vides jautājumi, protams, ir iekļaujami drošības problēmu lokā.³⁰

Šī globālā tirgus pievilcība un nepievilcība tiek ņemta vērā, kad valstis izvēlas liberālu vai merkantilistisku politiku. Savukārt valstu atbildes reakcijas lielā mērā nosaka globālā tirgus raksturu, par ko tika runāts iepriekš,

³⁰ Jessica Tuchman Mathews, «Redefining security», *Foreign Affairs*, 68:2 (1989).

jo liberāla rakstura reakcija tiecas stiprināt tirgu un vājina valsti, turpreti merkantilistiska – vājina globālo tirgu un stiprina valsti. Šajās doktrīnās ir ietvertas drošības teorijas, kas ir plašākas par vienkārši ekonomisko drošību un aptver plašākus jautājumus par kara un miera cēloņiem. Tas ir strukturāls arguments, kas balstās uz ietekmi, kāda ir liberālu un merkantilisku valstu sadalījumam sistēmā. Liberālām valstīm dominējot sistēmā, tirgus iegūst varu un pašu sistēmu var raksturot kā liberālu. Ja sistēmā dominē merkantiliskas valstis, globālā tirgus ietekme uz sistēmu ir vāja un sistēmu var raksturot kā merkantilistisku. Šīs drošības teorijas es plaši esmu aprakstījis citā darbā³¹, un izteiktos argumentus var rezumēt šādi.

Liberālā viedokļa pārstāvji uzskata, ka merkantilistiskas sistēmas ir ekonomiski neefektīvas un palielina spēka lietošanas iespēju, turpreti liberālas sistēmas vairo labklājību un mazina spēka lietošanas iespēju. Argumenta būtība ir tāda, ka merkantilistiskās sistēmas tiekšanos pēc labklājības saista ar kontroli pār teritoriju un tādējādi rada stimulus impēriskai sāncensībai, jo lielvaras cenšas sagrābt tos tirgus un resursus, kas nepieciešami viņu pašu ražošanas jaudu nodrošināšanai. Pastāv uzskats, ka trīsdesmitie gadi pierāda šo teoriju, kas kaut kāda ziņā atgādina V. I. Ļeņina izvirzīto tēzi par konflikta nenovēršamību kapitālisma iekšienē, jo industriālā kapitālisma ekspansija vispirms pārņem planētu un tad uzsāk karu par laupījuma pārdalīšanu. Turpreti liberālas sistēmas tiekšanos pēc labklājības nesaista ar teritorijas kontroli. Tādējādi samazinās to strīdīgo jautājumu skaits, kuru dēļ tās varētu uzsākt karu, un, sasaistot valstu ekonomiskās intereses savstarpējās atkarības tīklos, tās palielina cenu, kas valstīm būtu maksājama, ja tās cita pret citu lietotu spēku. Relatīvi ierobežotais spēka lietojums starptautiskajā sistēmā kopš 1945. gada tiek uzskatīts par pierādījumu liberālās sistēmas labvēlīgai ietekmei.

Lai gan šim argumentam piemīt liels loģisks spēks, problēma ir tā, ka tas tikai daļēji izskaidro pētāmo jautājumu. Tieksmi uz kariem, kas izpaudās trīsdesmitajos gados, var saistīt ar vairākiem tam laikam raksturīgiem faktoriem, kuri pasaulē vairs neizpaudās pēc 1945. gada. Militārie līdzekļi trīsdesmitajos gados piedāvāja reālu uzvaras iespēju un tādēļ bija pievilcīgs lielvalstu politikas instruments. Bet kopš 1945. gada lielvalstis atturas no spēka lietošanas, jo tās biedē iespēja, ka kodolieroču lietošanas rezultātā uzvara neatšķirsies no sakāves. Savienoto Valstu un Padomju Savienības

³¹ Buzan, citētajā darbā (4. piezīme), kas aplūko pilnu avotu spektru par šo tematu. Sākotnējais variants parādījās šīs grāmatas pirmā izdevuma 5. nodaļā.

izolacionisms trīsdesmitajos gados mazināja spēku līdzsvara lomu, un vāji savstarpēji saistītās Eiropas impērijas kārdināja neskaitāmi vīlinājumi perifērijā. Taču kopš 1945. gada spēku līdzsvars ir izpaudies sevišķi spēcīgi, un perifērijā nemitīgi ir vairojies politiskais un militārais spēks, un tā vairs nav piemērota vecmodīgu impēriju veidošanai. Šie militārie un politiskie argumenti svaru kausos ir smagāki nekā ekonomiskie. Pārlicenošāk var apgalvot to, ka liberālajai sistēmai kā eksistences priekšnoteikums bija nepieciešami politiski un militāri radīti ierobežojumi spēka lietošanai, nevis to, ka liberālā sistēmā šos ierobežojumus radījusi pati.

Turklāt kontinentālu valstu un ekonomisko bloku rašanās, kā arī impēriju sabrukšana liecina par to, ka mūsdienās imperiālismam vairs nav tādu pašu ekonomisko stimulu, kādi trīsdesmitajos gados bija Ass lielvalstīm. Ražošanas apjomu efekts iekšzemē ir daudz vieglāk sasniedzams, un «trešā pasaule» nav slēgta tirdzniecībai impērisku apsvērumu dēļ. Var arī apgalvot, ka valstu iekšienē nav vairs tādu karojošu merkantilismu izraisīto apstākļu, kādi trīsdesmitajos gados veicināja fašismu. Fašisms pārstāvēja zināma veida nacionālā kapitāla un valdības aliansi, un tam bija nepieciešami tādi ekonomiskie apstākļi, kuros nacionālais kapitāls saskatītu izdevīgumu kareivīgā valsts politikā. Šāda alianse var funkcionēt tikai tad, ja nacionālais kapitāls savas intereses saskata pārsvarā valsts iekšienē, un šādi apstākļi pastāvēja trīsdesmitajos gados. Taču kopš 1945. gada kapitāla intereses sniedzas pāri jebkuras atsevišķas valsts robežām. Joprojām pastāv nacionāla kapitāla elementi, bet tie vairs nav valdošie. Starptautiskais kapitāls, atbalstot fašismu galvenajās industriāli attīstītajās valstīs, daudz vairāk zaudētu nekā iegūtu, un tādēļ tas vairs nav izmantojams, lai atbalstītu tāda veida politiskās kustības. Šādā nozīmē trīsdesmitie gadi pārstāvēja īpašu vēsturisku valsts un kapitāla attiecību fāzi, kas ir pagājusi, vismaz industriāli attīstītajās valstīs.

Ne tikai vēsturiski fakti apstrīd liberālisma argumentus pret merkantilismu; ir arī spēcīgi pierādījumi, ka pati liberālā sistēma ne vienmēr ir miermīlīga, ka tās darbošanās var palielināt spēka lietošanas iespējamību. Modeļa «centrs–perifērija» nevienmērīgas attīstības loģika norāda uz lielu daudzumu iekšējās un starptautiskās vardarbības perifērijā. Nopietnāka ir hegemonijas nestabilitātes problēma, kura, šķiet, nolemj liberālo sistēmu periodiskām krīzēm. Šīs krīzes paātrina tās vadošās valsts pagrimums, kura nosaka kārtību, kas nepieciešama globālā tirgus darbības nodrošināšanai. Mūsdienās ir izvirzīti vairāki labi argumentēti izskaidrojumi, no kuriem Pola Kenedija sniegtais ir visjaunākais; tas liecina par to, ka hegemoniskas

lielvaras darbība, atbalstot liberālu sistēmu, rada spēcīgus un daudzveidīgus spēkus, kuri sistemātiski grauj hegemonijas spēju saglabāt savu vadošo stāvokli.³² Asas debates izraisās par to, cik lielā mērā šie argumenti attiecas un pašreizējo Savienoto Valstu stāvokli. Hegemonijas pagrimums rada draudus laikposmos, kad brūkošie hegemoni nespēj nodrošināt stipru vadību, un pārejas perioda turbulenci, kad jaunais hegemonis ieņem iepriekšējā vietu. Piemēram, Roberts Gilpins bez apmulsuma piezīmē: «Nelaimīgā kārtā pasaulei nācās izciest divus pasaules konfliktus, pirms Savienotajās Valstīs centrēta liberāla pasaules ekonomika ieņēma Lielbritānijā centrētas pasaules ekonomikas vietu.»³³ Šis arguments trīsdesmito gadu situāciju pilnībā apvērš ar kājām gaisā, liekot šīs desmitgades konfliktus uzskatīt par sabrūkošās liberālās sistēmas rezultātu, nevis par merkantilisma sekām. Vissliktākajā gadījumā pastāv draudi, ka brūkošajam hegemonam nebūs sekotāja, kā tas šķiet, notika deviņdesmitajos gados. Šādā gadījumā liberālās ekonomikas vadīšana būs atkarīga no nepārbaudītas un teorētiski diskutējamas vadošo lielvalstu grupas kolektīvās pārvaldes iespējām vai no difūzas vadības, ko īsteno konsensuāli režīmi, kuri ir veidoti, balstoties uz liberāliem noteikumiem un normām.³⁴

Secinājumi, kas izrietēja no šīs diskusijas, bija tādi, ka no drošības viedokļa liberālisms nebija viennozīmīgi labdabīgs un merkantilisms nebija viennozīmīgi ļaundabīgs. Ne viena, ne otra ekonomiskā struktūra pati par sevi nenoteica spēka lietošanas iespēju. Liberālisms var kļūt ļaundabīgs, ja tā vadības mehānisms sāk brukt, vai arī kļūst pārāk nespēcīgs, lai pārvarētu grūtības globālā tirgus pārvaldīšanā. Merkantilisms ir ļaundabīgs, jo tā skaidri saskatāms mērķis ir vairot valsts militāro un ekonomisko varenību uz citu valstu rēķina. Taču tas var nebūt ļaundabīgs, ja ekonomiskā nacionālisma motīvs ir skaidri redzama interese saglabāt ekonomiskās labklājības un politiskās stabilitātes saprātīgu līmeni valstī. Briesmas rodas tad, kad izrādās, ka abu veidu ļaundabīgās ekonomiskās struktūras līdz ar citiem stratēģiskas nestabilitātes politiskajiem un militārajiem elementiem veido tandēmu, kā tas notika trīsdesmitajos gados. Turpretī abu veidu labdabīgās ekonomiskās struktūras var būtiski stiprināt politiskās un militārās konfigurācijas, kas tiecas pēc stratēģiskas stabilitātes.

³² Sk. iepriekšējo piez., 621.–622. lpp.; arī Keohane, citētajā darbā (4. piez.), Gilpin, citētajā darbā (4. piezīme), 9. 10. nod.; Gill and Law, citētajā darbā (2. piez.), 16. nod.

³³ Gilpin, citētajā darbā (25. piezīme, «Three models...»), 259. lpp.

³⁴ Keohane, citētajā darbā (4. piezīme) pierāda, ka režīmi ir hegemonijas stabilitātes dzīvotspējīgi pēcteci.

SECINĀJUMI. NOBRIEDUŠAS ANARHIJAS POLITISKĀS EKONOMIJAS PERSPEKTĪVAS

Daži starptautiskās sistēmas apstākļi norāda, ka ir iespējama pievilcīga liberālisma un merkantilisma labdabīgāko variantu sintēze. Nesenie notikumi ir apliecinājuši, ka šāda iespēja ir reāla. Šo hibrīdu var dēvēt par «aizsargāto liberālismu» vai «liberālo protekcionismu», un tas ir visai līdzīgs reālistu izpratnei par starptautiskajām ekonomiskajām attiecībām, ko galvenajos vilcienos ir raksturojuši R. Makinlijs un R. Litls.³⁵ Pateicoties kodolieroču atturošajai iedarbībai, starptautiskā sistēma jau ir ieguvusi stratēģisku stabilitāti. Aukstā kara izbeigšanās astoņdesmito gadu beigās ārkārtīgi stiprināja šo stabilitāti, jo lielvaru attiecībās izdzēsa ideoloģisko svelmi. Tā kā to papildina nostabilizējusies drošības kopiena, ko veido kapitālisma varas centri Ziemeļamerikā, Eiropā un Austrumāzijā, tad tā ir laba zīme tam, ka šī stabilitāte turpināsies.

Starp citu, aukstā kara pierimšana nodrošina ekonomiskajā nacionālismā labklājības motīvu pārsvaru pār kara motīviem. Tā ir norise, kas sevišķi vēlama Padomju Savienībā un zināmā mērā arī Savienotajās Valstīs. Japāņiem ir ārkārtīgi veicies viņi vai arī ir bijuši sevišķi gudri, ka pietiekami ilgi izvairījušies no savas ekonomikas remilitarizēšanas, lai vairāk nebūtu nepieciešams to darīt tādā mērogā, kāds bija nepieciešams sistēmā, kurā valdīja lielvaru militārā konfrontācija. Militārajām vajadzībām izlietoto līdzekļu līmenis pēc aukstā kara, iespējams, nepazemināsies līdz līmenim, kas ir nedaudz virs Japānas vidējā līmeņa, proti, apmēram viens procents, taču tas būs daudz zemāks par to ar diviem cipariem rakstāmo līmeni, kāds bija Padomju Savienībai, ievērojami zem Savienoto Valstu 5–6 procentiem un varbūt zem Eiropas 3–4 procentiem. Ja kapitālistiskā drošības kopiena spētu izveidot to, ko R. Džerviss ir nosaucis par drošības režīmu ar Padomju Savienību³⁶, tas, iespējams, radītu apstākļus, kas sagrautu Pola Kenedija sprieduma loģiku par to, ka tiekšanās pēc militārās varenības izraisa ekonomikas spriedzi un vājina varu.³⁷ Ja lielvalstis vairs nekonkurē agresīvā militārā potenciāla palielināšanā un tā vietā aprobežojas ar mini-

³⁵ R. D. McKinlay and R. Little, *Global Problems and World Order* (London: Pinter, 1986), 147.–168. lpp.

³⁶ Robert Jervis, «Security regimes», *International Organization*, 36:2 (1982); un «From balance to concert: a study of international security cooperation», *World Politics*, 38:1 (1985).

³⁷ Kennedy, citētajā darbā (7. nodaļa), xv–xxviii lpp.

mālu atbaidīšanu, teritorijas aizsardzību un ierobežotu spēka demonstrāciju, tad tās, iespējams, nespēs tik ātri kā agrāk sagraut savus ekonomikas atjaunošanas mehānismus. Ja starptautisko kārtību nodrošina politiskais konsenss un spēcīga starptautiskā sabiedrība, nevis hegemoniskais militārais potenciāls, tad hegemoniskas vadības izvirzītās prasības tik ļoti neapgrūtina.

Cits liberālisma un protekcionisma sintēzi atbalstošs faktors ir spēcīgu dalībnieku un stabilu ekonomisko bloku pārsvars sistēmā, ieskaitot Ziemeļamerikas brīvās tirdzniecības zonu, Eiropas Kopienju, ap Japānu apvienojušos Austrumāzijas valstu grupu (no kurām dažas ir iekļāvušās ASEAN ietvaros) un tādās puskontinentālās valstīs kā Padomju Savienība, Ķīna, Indija un Brazīlija. Neiespējami šķiet mēģinājumi censties tās visas iesaiņīt vienā globālā mēroga liberālā ekonomikā. Nevienai atsevišķai lielvarai nav pietiekami daudz hegemoniska spēka, lai to īstenotu. Kolektīva vadība vai uz noteikumiem balstīti režīmi nav pietiekami spēcīgi, lai smagos apstākļos, kuros nākas darboties šādai sistēmai, uzturētu augstas liberālās normas, sevišķi ņemot vērā iepriekš analizētos apstākļos, jo nekas neliecina par to, ka šie apstākļi varētu uzlaboties. Piemēram, R. Gilpina pesimistiskajam viedoklim attiecībā uz šīm izredzēm pamatā ir liberālisma bezkompromisa atziņa, ka liberālisma pozitīvais devums, ja to nevar uzturēt globālā mērogā, pilnībā izzūd.³⁸

Tomēr varas izkļiedēšana uz šiem spēcīgajiem subjektiem un grupām rada neitrālu zonu, kas ļauj šo subjektu vai grupu ietvaros sasniegt diezgan augstu liberālisma līmeni. Tā vietā, lai censtos saglabāt nevadāmu un aizvien vairāk uz krīzēm disponētu globālu liberālu sistēmu, iespējamais modelis ir bloki, kas ir pietiekami lieli, lai savos ietvaros radītu nozīmīgu liberālu ražošanas apjomu efektu, taču ne tik plaši, lai kļūtu politiski nestabili. Šo bloku attiecības tiktu regulētas tā, lai saglabātu dažas globālā ražošanas apjomu efekta labās īpašības un konkurenci starp blokiem, neradot lielas problēmas globālas liberālas kārtības uzturēšanai. Noteicošie kapitalisma bloki jau tik tiešām ir pietiekami integrējuši savu ekonomiku, lai pašnodrošinošo bloku merkantilisma galējības padarītu neiespējamās. Ierobežotāku globālu tirgu, iespējams, varētu uzturēt, izmantojot kolektīvu vadību un režīmu mašīnēriju, kas nebūtu tik spēcīga, lai atbalstītu galēji liberālu kārtību. Tā kā vadīšanas problēma būtu decentralizēta galvenokārt bloku līmenī, piemēram, izveidojot Eiropas monetāro sistēmu,

³⁸ Gilpin, citētajā darbā (4. piezīme), 9., 10. nod.

globālā līmenī būtu mazāka spriedze sistēmas pārvaldīšanā. Lai uzturētu efektīvu konkurenci, būtu vēlams un nepieciešams visai liels tirgus. Lai dažu tehnoloģiju attīstībā un tirdzniecībā sasniegtu ražošanas apjomu efektu, nāktos sadarboties globālā līmenī: runa ir par kodolsintēzi, kosmosa infrastruktūru, svarīgām zinātnes nozarēm (fizika, astronomija) un varbūt arī par dažām ātrgaitas transporta formām. Jebkuram globālās vides vadīšanas mēģinājumam būs nepieciešama plaša sadarbība globālā līmenī. Šādas kārtības galvenais kompromiss būs zināma globālā tirgus efektivitātes mazināšanās apmaiņā pret to draudu samazināšanos, kurus varētu radīt liberālās kārtības sabrukums. Efektivitātes zudums ir jānožēlo, taču ilgtspējīga efektivitāte nav nekāda priekšrocība, ja tās lejupslīdes periodi rada masveida traucējumus sistēmā un draud ar karu. Uzpuāstas liberālas kārtības trūkums izpaužas arī tādējādi, ka tā izdara lielu spiedienu uz valstīm un sabiedrībām, pastāvīgi liekot tām piemēroties izmaiņām tirgū. Tam ir sava konstruktīvā puse, taču, ja šis spiediens ir pārāk liels, tas negatīvi ietekmē gan hegemonisko lielvaru, gan daudzas valstis perifērijā. Pārlietu augsts adaptēšanās līmenis var arī vājināt iekšpolitisko atbalstu atvērtai ekonomikai. Mazinot šo spiedienu un paverot reģioniem lielākas kontroles iespējas, decentralizēta sistēma varētu atvieglot šīs problēmas. Vājo valstu stāvoklis perifērijā varētu uzlaboties, ja tās iesaistītos reģionālos blokos, bet tikpat labi biedrošanās varētu vienkārši sašaurināt centru, kuram tās ir pakļautas, nevis uzlabot vājo valstu izredzes. Šādas valstis rada problēmu jebkurai ekonomiskai struktūrai, sevišķi tad, ja to vājuma avotiem ir dziļas iekšpolitiskas saknes šo valstu būtībā un sabiedrībā.

Šādi veidots scenārijs atsedz daudzas raksturīgas īpašības, kas saistāmas ar *nobriedušu anarhiju*, par ko tika runāts 4. nodaļā. Šāda kārtība varētu novērst īslaicīgās pretrunas starp anarhiju un tirgu, ko rada pilnībā izveidota liberāla sistēma. Tā tiektos daudz sabalansētāk izkārtot tirgu un anarhiju atbilstoši 20. gadsimta beigu tehnoloģiskajiem apstākļiem un blīvumam, tā arī censtos pilnībā izmantot aizvien vairāk pilnīgotu starptautisko sabiedrību. Tās lielajām vienībām būtu pietiekami liels ražošanas apjomu efekts, to rīcībā būtu pietiekamu daudz kapitāla, tehnoloģiju un pietiekama politiskā decentralizācija, lai tās netiktu ierautas imperiālistiskā sāncensībā. Daudzas no tām būtu iesaistītas drošības kopienās vai drošības režīmos, un visas turpinātu izmantot labumus, kurus ir devusi kodolieroču paralizētā spēka lietošanas iespēja. Tās visas saistītu tirgus un kapitālieguldījumi, bet nepieciešamība pārvaldīt ekonomiku un vidi tās visas iesaistītu ekonomisko režīmu veidošanā un saglabāšanā. Stipras starptautiskas sa-

biedrības pastāvēšana atbalstītu un atvieglotu kolektīvu vadību un režīmu pārvaldīšanu globālā līmenī līdz tādai pakāpei, lai izveidotos vienprātība par tirgus ekonomikas un plurālistiskas potitiskas struktūras nepieciešamību.

Viena uz tirgu balstītas politiskās ekonomijas priekšrocība ir tā, ka pati ekonomikas darbība rada augstu caurredzamības līmeni visos sektoros, kas ir saistīti ar drošības attiecībām. Protams, izvērstā tirdzniecība, kā arī finansālās saites un kapitālieguldījumi padara sabiedrības relatīvi atvērtas citai pret citu lielā mērā tādēļ, ka tās liek turēties pie standarta atskaites vienībām. Uz tirgu balstītas politiskās ekonomijās parasti ir viegli pieejama, ticama un salīdzināma statistika attiecībā uz daudzveidīgām aktivitātēm valstīs un starp tām. Ja tas tā nebūtu, tirgus ekonomikas darbību traucētu efektivitātes strauja samazināšanās. Šī sociālekonomiskā savstarpējā kopdarbība novērš būtiskas neskaidrības, līdzīgas tām necaurredzamības problēmām, ar kurām saskārās Rietumi, kad tie mēģināja novērtēt Padomju Savienības un Ķīnas izdevumus aizsardzības vajadzībām, konstatēt to ekonomikas patieso līmeni vai pat iegūt informāciju par videi radītiem draudiem. Plaši izprastai caurredzamībai traucēja tas, ka komunistiskajās valstīs nebija konvertējamas valūtas, bet to valdību savtīgās manipulācijas ar statistiku pārsniedza jebkādos pierastos mērogus, un tas viss kopā radīja šķēršļus starptautiskajai drošībai. Acīmredzamais tirgus triumfs pār centralizēti plānotām ekonomikām 20. gadsimta beigās būs varens stimuls ceļā uz lielāku atklātumu un līdz ar to arī uz starptautiskās drošības drīzāku panākšanu.

7. nodaļa

AIZSARDZĪBAS DILEMMA

Šajā un nākamajā nodaļā pētīta valstu militārās mijiedarbības dinamika. Šo nodaļu daļējs mērķis ir ieskicēt vietu, kādu stratēģiskie pētījumi ieņem starptautiskās drošības pētījumu problemātikā. Kā jau citos darbos esmu plaši izklāstījis, stratēģiskajos pētījumos galvenokārt tiek aplūkota militāro tehnoloģiju ietekme uz valstu savstarpējām attiecībām, vai vismaz šis formulējums ir viens no nedaudzajiem izteiksmīgajiem un piemērotajiem veidiem, kā stratēģiskos pētījumus kā apakšnozari nodalīt no plašākas starptautisko attiecību pētījumu sfēras.¹ Līdz ar to militārā tehnoloģija kā neatkarīgs mainīgs kļūst par vēl vienu svarīgu faktoru, kas nosaka anarhijas sekas drošībai.

Anarhisku starptautisko attiecību visai būtiska iezīme ir spēka lietošana un spēka lietošanas draudi. Starptautiskajā sistēmā, kā atzinis Roberts Osgūds (*Robert Osgood*), «galvenais kārtības uzturēšanas līdzeklis – militārais – ir arī galvenais drauds drošībai»². Šis paradokss ir pamatā plaši izplatītam viedoklim, ka militārā vara ir nacionālās drošības problēmas centrālais aspekts. Anarhiskā sistēmā valstīm ir nepieciešama militārā vara sevis aizsargāšanai un plašākiem drošības mērķiem sistēmas pārvaldīšanā. Bet, kad šī vara ir iegūta, tā rada pati savu kontrdrošības dinamiku, kas apdraud gan atsevišķas valstis, gan pastāvošo kārtību visā sistēmā kopumā. Roberts Osgūds apgalvo, ka «spēkam anarhijas apstākļos ir jābūt tikpat nozīmīgam starptautiskajā politikā, cik iekšpolitikā nozīmīgas ir vēlēšanas,

¹ Barry Buzan, *An Introduction to Strategic Studies: Military technology and international relations* (London: Macmillan, 1987); Gerald Segal (ed.), *New Direction in Strategic Studies: A Chatham House debate*, RIIA Discussion Papers no. 17 (London: RIIA, 1989).

² Robert E. Osgood and Robert W. Tucker, *Force, Order and Justice* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1967), 32. lpp.

kas tiek organizētas demokrātijas apstākļos»³. Hedlijs Bulls atbalsta šo viedokli un, no cita aspekta raugoties, apgalvo, ka «starptautiska kārtība ir bēdīgi slavena ar to, ka tai nav mehānisma mierīgu pārmaiņu veikšanai un diemžēl tā ir atkarīga no kara kā līdzekļa taisnīgu pārmaiņu panākšanai»⁴. Maikls Hovards pragmatiski pieiet šim jautājumam un apgalvo, ka «spēks ir uzskatāms par neizbēgamu starptautisko attiecību sastāvdaļu nevis tādēļ, ka cilvēkiem būtu iedzimta tieksme to lietot, bet gan tādēļ, ka pastāv iespēja to izmantot. Sakarā ar to ir jāatturas no tā lietošanas, tas ir jākontrolē, un gadījumā, kad viss pārējais cieš neveiksmi, tas ir izmantojams diferencēti un ierobežotā apjomā.»⁵ Viņš vienu no starptautisko attiecību militārās problēmas galvenajiem dzinējspēkiem identificē šādi: «Tie, kuri atsakās no spēka lietošanas, atskārst, ka atrodas to varā, kuri to nedara.»⁶

Ja valstis izvērs militāros līdzekļus, tas rada divu veidu draudus: draudus, kurus rada paši ieroči, un draudus, kurus rada pats fakts par sevi, ka ieroči ir citu sistēmas subjektu rokās.⁷ Pirmajā gadījumā visnopietnākie ir izpostīšanas draudi, kaut arī tie ietver tādu svarīgu elementu kā ekonomiskās izmaksas pat tad, ja šie ieroči netiek lietoti. Tas rada *aizsardzības dilemmu*⁸ – pretrunas starp centieniem pēc militārās aizsardzības un nacionālo drošību, par ko tiks runāts šajā nodaļā. Otrajā gadījumā ir sakāves draudi. Tie rada *varas un drošības dilemmu*, kas ir 8. nodaļas temats. Šīs divas dilemmas un to mijiedarbība skaidri parāda nacionālās drošības problēmas militārās dimensijas būtību.

³ Sk. iepriekšējo piezīmi, 13. lpp.

⁴ Hedley Bull, *The Anarchical Society* (London: Macmillan, 1977), 189. lpp.

⁵ Michael Howard, *Studies in War and Piece* (London: Temple Smith, 1970), 11. lpp.

⁶ Turpat, 17. lpp.

⁷ Buzan, citētajā darbā (1. piezīme) ir veltīta šim tematam. Bruņojuma dinamika un aizsardzība/atbaidīšana tiek uzskatītas par reakciju uz citu rīcībā esošajiem militārajiem līdzekļiem. Atbruņošanās, bruņojuma kontrole un neprovocējoša aizsardzība tiek uzskatīta par atbildi uz militārajiem līdzekļiem kā problēmu pašu par sevi. Tiem, kuri vēlas ar šiem jautājumiem detalizētāk iepazīties, jāizmanto šis avots.

⁸ Šo terminu šaurā nozīmē lieto Gert Krel, «The development of the concept of security», *Arbeitspapier* 3/1979, Peace Research Institute, Frankfurt (PRIF). Viņš to lieto kodolieroču kontekstā un kopā ar tādiem pavadošiem terminiem kā «bruņošanās sacensības dilemmas» un «atbaidīšanas dilemmas». Mans nolūks ir izvīzīt to kā pamatkonceptu drošības izpratnē, kas ietver diskreto, ilgtspējīgu un plašu fenomenu, kurš sniedzas tālu pāri kodolieroču problēmas ietvariem.

AIZSARDZĪBAS DILEMMAS DEFINĪCIJA

Aizsardzības dilemmu, pirmkārt, rada militāro līdzekļu raksturs, jo valstis ražo un izvērs šos līdzekļus, un, otrkārt, – šo valstu attiecību dinamika. Militāro līdzekļu attīstība norit saskaņā ar tehnoloģijas loģiku, kas nav saistīta ar valstu draudzīguma un naidīguma modeļiem. Kaut arī šādi attiecību modeļi var paātrināt militāro spēku izvēršanu, kā tas notiek karu un bruņošanās sacensības laikā, tie fundamentāli nenosaka zinātniskos, tehnoloģiskos un organizatoriskos imperatīvus, kuri veicina aizvien jaudīgāku un dārgāku ieroču radīšanu. Šie imperatīvi izriet no vispārējā progresa cilvēka zināšanās par dabu. Zinātnes līmenis un tehnoloģijas virtuozitāte palielinās neatkarīgi no starptautisko attiecību īpatnībām. Lai arī specifiskas, ar drošību saistītas intereses veido šo tehnoloģisko imperatīvu, tās nav atbildīgas par to.

Zinātniskajiem un tehnoloģiskajiem uzlabojumiem ir gan civils, gan militārs pamats. Militārā un civilā tehnoloģija ir tik cieši saistīta, ka ir grūti tās atšķirt, izņemot tādus specifiskus izstrādājumus kā, piemēram, modernie reaktīvie iznīcinātāji. Civilās aviācijas tehnoloģijas dod iespēju ražot bumbvedējus, izmantojot buldozeru ražošanas tehnoloģiju, ir iespējams ražot tankus, izmantojot kodolspēkstacijas, var izgatavot atombumbu, kosmosa izpētes tehnoloģijas ļauj uzbūvēt stratēģiskās raķetes, gaisa satiksmes kontrole ir izmantojama agrās militāra rakstura brīdināšanas veikšanai, televīzijas tehnoloģijas par realitāti padara precīzi vadāmos šaviņus. Visus šos pielietojumus var pavērst arī pretējā virzienā. Tā kā šāda saikne pastāv, industrializētas sabiedrības nevar izvairīties no tehnoloģiskā progresa organiskas saistības ar militāro sfēru. Pat militāri nesagatavota industriāla sabiedrība spēj ātri pārkārtoties ieroču ražošanai, kā to Otrā pasaules kara laikā parādīja ASV straujā mobilizēšanās. Jauno tehnoloģiju saistība ar militāro sfēru ir daudz pilnīgāka un neatvairāmāka tad, kad starptautiskā spriedze ir lielāka, nekā tad, kad kad tā ir maza. Taču šī saistība kā pastāvīgs faktors darbojas pati pēc savas loģikas un iekļaujas starptautiskajās attiecībās neatkarīgi no pārējiem faktoriem, kas nosaka valstu draudzīgumu vai naidīgumu. Valdošās tehnoloģijas militārajam potenciālam ir galvenā loma attiecīgā laikposma stratēģiskās vides noteikšanā.⁹

⁹ Par šiem tematiem sk. Buzan, citētajā darbā (1. piezīme), 2., 3., 8. nod. un Barry Buzan and Gautam Sen, *The Impact of Military Research and Development Priorities on the Evolution of the Civil Economy in Capitalist States*, Discussion Paper no. 339 (London: Centre for Economic Policy Research, 1989).

Aizsardzības dilemmu veido pretrunas, kādas pastāv starp militāro aizsardzību un nacionālo drošību. Bruņoto spēku uzturēšana galvenokārt tiek pamatota ar to, ka šie spēki ir nepieciešami nacionālajai drošībai, un tādēļ ir politiski izdevīgi pieņemt, ka militārā varenība pozitīvi korelē ar nacionālo drošību. Šo atzinumu nav iespējams pārbaudīt, jo neviens no šiem konceptiem nepakļaujas kvantitatīviem raksturojumiem. Taču ir divas acīmredzamas izpausmes, kādās aizsardzība un drošība var darboties viena otrai pretī; sakarā ar to, ka aizsardzības izmaksas pakļauj riskam citus drošības mērķus, vai arī tādēļ, ka ar aizsardzību saistītie riski ir lielāki par draudiem, kādus ir paredzēts ar aizsardzību novērst. Ir strikti jānošķir aizsardzības dilemma, kurā aizsardzība un drošība savā ziņā disharmonē, no gadījumiem, kad aizsardzības pasākumi vienkārši ir drošības prasībām nepiemēroti vai neatbilstoši. Valstis, kur to galvenās ekonomiskās un politiskās intereses ir, piemēram, saistītas ar starptautisko ekonomiku, daudzas no šo valstu pamatinteresēm nav iespējams efektīvi aizstāvēt ar militāru spēku. Eiropas valstis nevar izmantot militārus līdzekļus, lai palielinātu ienākumus vai nodrošinātos pret risku, ko rada kontakti ar Japānas ekonomiku. Militāri līdzekļi nav piemēroti arī vides drošības problēmu risināšanai.

Aizsardzības dilemmas, kas ir saistītas ar aizsardzības izmaksām, ietver sevī kompromisu starp aizsardzībai atvēlētajiem resursiem un tiem resursiem, kas ir pieejami citu drošības mērķu sasniegšanai. Viens no variantiem ir diskusijas par bruņošanas pretstatā attīstībai, kuras mūsdienās ir stabili institucionalizētas Apvienoto Nāciju retorikā. Tiek izmantoti argumenti, ka izdevumi militārajām vajadzībām samazina resursus, kas nepieciešami «trešās pasaules» attīstībai – gan pašās «trešās pasaules» valstīs, gan arī samazina Ziemeļu iespējamās palīdzības resursus Dienvidiem. Tādējādi netiek risināti daudz nopietnāki ekonomiskās, politiskās un ekoloģiskās drošības jautājumi, jo pārāk daudz līdzekļu tiek ieguldīts, lai nodarbotos ar militāriem draudiem, kas nav tik svarīgi. Lai atbalstītu prasību pēc lielāku resursu novirzīšanas vides jautājumu risināšanai, tiek veidota līdzīga saikne starp drošības jomām. Šajās kampaņās pamatoti tiek likta lietā plašāka drošības loģika. Taču kļūdaini ir pieņēmumi par to, ka nauda, kas netiks izdota aizsardzībai, tiks novirzīta šā viedokļa atbalstītāju iecerētajiem mērķiem. Sasaistot abas drošības jomas, pastāv arī risks, ka tiks paralizēta joma, kurai viņi gribētu dot priekšroku, ja neizdodas panākt izdevumu samazināšanu militārajām vajadzībām.

Visiespaidīgākais izmaksu un aizsardzības dilemmas piemērs patlaban atklājas Padomju Savienībā, kur pārbūves panākumi ir saistīti ar to, ka

milzīgi resursi no militārā sektora tiek novirzīti uz civilo sektoru. Regulāra pārliecīgi lielu līdzekļu tērēšana militārajām vajadzībām, kā arī centrālās plānošanas birokrātiskā neprasme Padomju Savienībā ir radījusi tik milzīgu ekonomisko un politisko krīzi, kas apdraud visu tās iekšējo struktūru un stāvokli starptautiskajā sistēmā. Četrdesmit aukstā kara gadi Savienotajās Valstīs ir radījuši līdzīgu, kaut arī ne tik smagu situāciju. Lielie izdevumi militārajām vajadzībām ir vājinājuši Amerikas industrijas komerciālo konkurētspēju un uzvēlušī uz ekonomikas pleciem hroniska budžeta deficīta nastu. Tām galvenās bažas rada tehnoloģiskās un finansiālās konkurētspējas samazināšanās salīdzinājumā ar Japānu, kas, pat ļoti dāsni aprēķinot, aizsardzībai tērē tikai vienu ceturto daļu no tā valsts nacionālā kopprodukta īpatsvara, kuru aizsardzībai atvēl Savienotās Valstīs. Nākamās paaudzes ieroču sistēmu milzīgās izmaksas, tādu kā *Stealth* tipa bumbvedēji un kosmosā izvietotās stratēģiskās aizsardzības sistēmas, akcentē amerikāņu dilemmu, kaut arī Padomju Savienības sabrukums varētu viņus pasargāt no nepieciešamības izdarīt izvēli. Viens no deviņdesmito gadu interesantajiem jautājumiem ir jautājums par to, vai aukstā kara pārtraukšana ļaus Savienotajām Valstīm novērst izmaksu dilemmu, vai arī militāri industriālais lobijs atradīs iespējas, kā uzturēt savu varu pār ekonomiku.

Daudz nopietnāka aizsardzības dilemma izvirzās tad, kad aizsardzības vārdā veiktie militārie pasākumi paši rada draudus valsts pastāvēšanai. Visnepārprotamākā to forma ir pārāk lielu postījumu draudi, vai nu pašu radīti, vai arī kā rezultāts riskam, ko rada skaidri izteikta politika attiecībā ar citām valstīm. Kā pašu radīta postījuma piemēru var minēt ballistisko raķešu aizsardzības sistēmu, kas pati rada kodolsprādzienus nelielā augstumā virs aizsargājamās teritorijas. Šāda sistēma spēj aizsargāt noteiktus mērķus, kā, piemēram, raķešu palaišanas šahtas, vienīgi nodarot būtiskus postījumus mazāk aizsargātiem objektiem. Piemērs aizsardzībai, kas riskē ar aizsargājamā izpostīšanu, bija NATO piemērotas atbildes politika Eiropā. Ļoti maza ir iespēja, ka daudz kas no Vācijas pārdzīvotu liela mēroga konfliktu tās teritorijā.

Kodolatlaidīšanas sistēma, iespējams, ir visspilgtākais aizsardzības dilemmas piemērs, ko rada vispārējā aizsardzības politikā ietvertais risks. Tehnikas progress rada nopietnas pretrunas starp kodolatlaidīšanas uzspiestu aizsardzību un drošību. Tas ir ļāvis uzbrukuma ieročiem gūt virsroku pār aizsardzības ieročiem, ar ko vērsties pret tiem. Raķešu saistība ar kodolieročiem turpina 20. gadsimtā aizsāktu lidmašīnu un bumbu saistības tendenci, kas nopietni iedragāja teritoriālas valsts tradicionālo spēju

aizsargāties pret militāru uzbrukumu.¹⁰ Šie ieroči nozīmē to, ka valsti var ārkārtīgi izpostīt vai sodīt, to nesakaujot liela apjoma karā, un tātad arī to, ka tradicionālajām aizsardzības pozīcijām vairs nav tādas nozīmes, kāda bija agrāk.

Kad divas valstis ir bruņojušās ar kodolieročiem un disponētas naidīgi izturēties viena pret otru, to vienīgā loģiskā militārā izvēle ir savu «aizsardzību» balstīt uz garantētas atmaksas politiku. Šādā situācijā ar pārliecību var apgalvot, ka abu valstu interesēs ir palikt vārigai vienai pret otras uzbrukumu (tādējādi garantējot to, ka nevienai pusei nav stimula uzbrukt pirmajai) – pazīstamā «savstarpēji garantētās iznīcināšanas politika» vai *MAD**.¹¹ Tas nozīmē, ka katra puse piedāvā otrai pusei par ķilu savas valsts materiālo pamatu. Lai sevi militāri nodrošinātu, katra puse draud lietot tādus līdzekļus, kuri varētu pat iznīcināt cilvēci uz planētas. Lai kādas arī būtu kodolatbaidīšanas politikas priekšrocības, un apstākļos, kad pastāv kodolieroči, šīs priekšrocības ir ievērojamas, tā pamatā iesaka aizstāvēt valsti, izmantojot tādu stratēģiju, kas draud to izpostīt. Atbaidīšanas doktrīnas mērķis – novērst karu – ar biedējošu loģiku ir piesaistīts ticamiem apokaliptiskas izpostīšanas draudiem. Nav nekāds pārsteigums, ka daudzi cilvēki uzskata sevi par šīs kārtības potenciāliem upuriem. Viņiem nav pieņemama tāda nacionālās drošības politikas ideja, kura pakļauj riskam gan viņu personīgo, gan kopīgo nacionālo (vai sugas) eksistenci. Daži no viņiem ir norūpējušies arī par to, kādā veidā aizsardzības politika, kas balstās uz augstu tehnoloģijas līmeni, tāda kā kodolatbaidīšana, centralizē vadību un kontroli šauras elites rokās, šajā procesā atdalot militāro drošību no iedzīvotāju vairākuma. Kad aizsardzība ir atkarīga no masu armijas, iedzīvotājiem ir kaut kāda iespēja kontrolēt to, kā valsts lieto spēku. Augsto tehnoloģiju aizsardzība piešķir valsts vadībai lielāku rīcības brīvību, un to var uzskatīt par nevēlamu parādību.

Ja valstu rīcībā ir kodolieroči, drošības izpratne vairs nav atkarīga, kā tas tradicionāli bija, no tā, kurā ierakumu pusē atrodies. Aizsardzības dilemma rodas sakarā ar to, ka tehnoloģijas attīstības rezultātā militārie līdzekļi ir pieauguši līdz tādai pakāpei, ka vispārēji izpostīšanas draudi ir

¹⁰ Sikāk par šo argumentu sk. John Herz, *International Politics in the Atomic Age* (New York: Columbia University Press, 1959), 1., 6. nod; un «The rise and demise of the territorial state», *World Politics*, 9 (1957). Sk. arī Buzan, citētajā darbā (1. piezīme), 2. nod.

* *MAD* – *Mutually Assured Destruction* – savstarpēji garantētā iznīcināšana. Šeit ir vārdu spēle, *mad* tulkojumā nozīmē tirāns, neprātīgs. – *Red*.

¹¹ Diskusiju sk. Buzan, citētajā darbā (1. piezīme), 10.–13. nod.

vienīgais loģiskais militārais līdzeklis, kas nodrošina nacionālo aizsardzību. Ņemot vērā nedrošību, kāda ir saistīta ar šādiem ieročiem un to kontroli, daudzi indivīdi secina, ka paši ieroči un to radītā attiecību sistēma drošībai vairāk atņem nekā dod. Viens no šādu uzskatu pautājiem ir Ričards Bārnets (*Richard Barnett*), kas apgalvo, ka

«nav tāda mērķa, ņemot vērā arī Savienoto Valstu kā politiskas vienības izdzīvošanu, kurš attaisnotu miljonu cilvēku iznīcināšanu vai cilvēku nākotnes pakļaušanu briesmām. Izlikšanās, ka politisku mērķu vārdā ir attaisnojami kodolkara draudi, starptautiskajā klimatā rada bailu atmosfēru, kurā amerikāņiem joprojām būs mazāk drošības, nevis vairāk.»¹²

Tā kā spēks ir anarhiskas starptautiskas sistēmas neatņemama iezīme un anarhija un tehnoloģiskais imperatīvs ir ilgtspējīgi faktori, tad aizsardzības dilemma šo sarežģīto jautājumu nacionālās drošības politikai joprojām izvirzīs pārredzamā nākotnē. Tālab ir vērts aplūkot aizsardzības dilemmas pamatā esošo vēsturisko inerci. It īpaši vajadzētu izprast, vai aizsardzības dilemma ir atrisināma vai vismaz kaut kādā veidā mazināma, vai arī spēki, kas to virza, ir tik dziļi un spēcīgi, ka tā paliks par pastāvīgu drošības ainas iezīmi.

AIZSARDZĪBAS DILEMMAS VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA

3. nodaļā tika aplūkoti iemesli, kuru dēļ militārie draudi tradicionāli ieņem nozīmīgu vietu nacionālās drošības prioritāšu hierarhijā. Uz dabiskā stāvokļa metaforu balstītā politiskā filozofija uzskata, ka aizsardzība pret vardarbību ir valsts pamatfunkcija. Reālajā pasaulē militārie draudi rada vistiesākās un skaidri saskatāmās briesmas valsts drošībai, un militārie līdzekļi bieži vien ir izrādījušies noderīgi, lai vērstos pret militāra un arī nemilitāra rakstura draudiem. Valsts dzīves politiskajai, ekonomiskajai un sociālajai jomai ir jābūt tik stiprai, lai tās katra savā veidā uzveiktu konkurences satricinājumus savos sektoros, taču neviena no tām nevar būt tik spēcīga, lai izturētu vardarbīgu spiedienu vai nežēlīgu sagrāvi. To, ka šis fakts tiek plaši atzīts, rāda pacifisma vēsturiskā neveiksme gūt masu at-

¹² Richard J. Barnett, «The illusion of security», grām.: Charles R. Beitz and Theodore Herman (eds.), *Peace and War* (San Francisco: W. H. Freeman, 1973), 276. lpp.

balstu. Valsts bruņotie spēki aizsargā šos sektorus pret «negodīgiem» draudiem lietot spēku, un līdz ar to adekvāta militāra aparāta uzturēšana kļūst par nacionālās drošības jautājumu.

Vēsturē ir zināmi ļoti daudzi varonīgi piemēri, kad bruņots spēks ir izmantots, nolūkā glābt kultūras, politiskas un ekonomiskas vērtības, lai tās netiktu vardarbīgi iznīcinātas; lūk, daži no tiem: senie grieķi aizšķērsoja persiešiem ceļu pie Maratonas un Salamīnas, 732. gadā franki pie Tūras apturēja musulmaņu karagājienu uz Rietumeiropu; jāmin arī tādi fakti kā Vīnes aplenkuma likvidēšana, kad to 1683. gadā mēģināja ieņemt Osmaņi, un fašisma sakāve Eiropā 1945. gadā. Tas, ka vēsture min tikpat daudzas sakāves un okupācijas (spāņu konkistadori sagrauj inkus, Roma iznīcina Kartāgu, Ķīna anektē Tibetu, vairākkārtēja Polijas dalīšana un neskaitāmi koloniālie iekarojumi), tikai atgādina, cik saprātīgi būt labi bruņotam. Visu šo iemeslu dēļ militārie faktori ir dominējuši nacionālās drošības apsvērumos, un starp nacionālo aizsardzību un nacionālo drošību tiek – vismaz vēl nesen tika – likta vienlīdzības zīme.

Nacionālās drošības konceptuālie pamati galvenokārt ir meklējami senākajā laikposmā, kad vissvarīgākās valsts intereses bija iespējams aizsargāt, izmantojot militāru spēku. Monarhistiska valsts ar lielā mērā pašpieņemamam merkantilistisku ekonomiku, kāda 18. gadsimta sākumā bija Francija, bija ideāls nacionālās aizsardzības valsts modelis. Iekšējo drošību varēja panākt ar armijas un vietējās aristokrātijas atbalstu. Tirdzniecībai nebija izšķirošas nozīmes nācijas izdzīvošanā, un nāciju lielā mērā varēja aizsargāt ar militāriem līdzekļiem un ar impērijas struktūras palīdzību. Ārējiem draudiem galvenokārt bija militārs raksturs, un pieejamā tehnoloģija noteica to zemo mobilitāti. Militārais spēks galvenokārt bija atkarīgs no valsts iekšējiem resursiem, un to varēja izmantot, lai sagrābtu vai aizsargātu to, kas tika uzskatīts par nacionālajām vērtībām. Karš bija valsts politikas instruments, kaut gan dažkārt dārgs un bieži vien neprognozējams. Ideoloģijas un ekonomikas savstarpējā atkarība bija politiski maznozīmīgi jautājumi.

Tādējādi klasiskais priekšstats par nacionālo aizsardzību balstās uz būtībā autarkisku priekšstatu par valsti kā par noslēgtu un pašpieņemamu vienību visos galvenajos politiskās, ekonomiskās un kultūras dzīves jautājumos. Militārajā jomā tās galvenais uzdevums bija aizsargāt valsti no sagraušanas ārēja militāra uzbrukuma vai iekšēju nekārtību rezultātā. Lai gan reālajā dzīvē tirā veidā modeļi ir reti sastopami, šis ideālais valsts tips ir izmantojams kā noderīgs atskaites punkts, analizējot nacionālo

aizsardzību. Tokugavas Japāna (1600.–1868.) ilustrē ekstrēmu gadījumu, kad sjoguni valsts kontaktu ar ārpasauli aprobežoja ar mazu, stingri kontrolētu tirdzniecības punktu. Daudzējādā ziņā šajā modeli iederas arī ASV 20. gadsimta pirmajā pusē: tām nebija militārā ziņā vērā ņemamu kaimiņu, tās dominēja militārajās un ekonomiskajās attiecībās savā puslodē, tās faktiski bija nerasniedzamas citu lielvalstu liela mēroga militārām akcijām, vismaz Savienoto Valstu kontinentālajās teritorijās, turklāt tās izjuta ievērojamu ekonomisko pašpietiekamību savā ietekmes sfērā.

Ja mēs nerunājam par militārās agresijas jomu napoleoniskā, hitleriskā un impērijas veidošanas izpratnē, tad nacionālā aizsardzība nozīmē sevi noslēgtu, pašpietiekamu un diezgan pasīvu pieeju. Valsts pati sagādā sev aizsardzības līdzekļus atbilstoši draudiem, kādus tā izjūt, un resursiem, kādi ir tās rīcībā. Valsts uz tiem paļaujas, lai atvairītu draudus vai arī lai cīnītos ar tiem gadījumā, ja šie draudi materializētos. Karš nav vēlams, bet tas arī pārlietu nebiedē. Aizsardzības sistēma tiek koriģēta, lai tā atbilstu pārmaiņām saspīļējumā un draudu veidā. Kaut arī apstākļi var radīt nepieciešamību izveidot aizsardzības alianses, paļaušanās uz saviem spēkiem ir tā, kuru britu, amerikāņu, ķīniešu un japāņu lieliskā izolacionisma tradīcija atzina par labāko. Nacionālās aizsardzības orientācijā pirmām kārtām tiek akcentēta valsts un tās militārais potenciāls, ņemot vērā iespējamās pretiniekus un starptautiskās sistēmas spēku līdzsvara dinamiku.

Deviņpadsmitā gadsimta beigās Eiropā strauji pasliktinājās nacionālās aizsardzības ideju atbalstošie apstākļi. Ekonomiskās aktivitātes tik lielā mērā bija paplašinājušās aiz valstu un impēriju robežām, ka militārie līdzekļi vairs nespēja aizsargāt visas nacionālo ekonomisko interešu svarīgākās sastāvdaļas. Pirmais pasaules karš šo konceptu devalvēja vēl vairāk. Tas ne tikai atsedza valstu lielo savstarpējo ekonomisko atkarību, bet bombardēšana no gaisa un jūras blokāde iedragāja arī uzskatu, ka valsti var aizsargāt aiz militārās frontes līnijas. Jaunās militārās tehnoloģijas atklāja militāro līdzekļu radīto briesmu un neprognozējamības ārkārtīgo palielināšanos un nopietni devalvēja priekšstatu par to, ka karš varētu būt noderīgs vai ikdienišķs valsts politikas līdzeklis. Tas izskaidro pievilcību, kāda bija kolektīvās drošības politikai, Tautu Savienībai un citiem ideālistiskiem uzskatiem par drošību starpkaru periodā. Ar kolektīvo drošību mēģināja aizstāt nacionālo aizsardzību, un tas liecināja par Eiropas vilšanos attiecībā uz karu un aizsardzību. Vērā ņemams ir fakts, ka Savienotās Valstis neiesaistījās Tautu Savienībā, jo amerikāņiem nacionālo aizsardzību atbalstošie apstākļi lielā mērā palika nemainīgi.

Starpkaru periodā kolektīvā drošība pamazām guva virsroku pār nacionālo aizsardzību, jo Pirmā pasaules kara pieredze bija dramatiski vājinājusi vienu no apstākļiem, uz kura balstījās nacionālā aizsardzība, proti, ka karš ir akceptējams politikas līdzeklis. Ja no kara baidās kā no lielākā drauda, tad aizsardzība tiek degradēta, taču militārā nedrošība kā problēma netiek likvidēta. Tā ir aizsardzības dilemmas būtība.

Vairums tradicionālo militāro draudu saglabājas, turklāt visas valstis apdraudēja pats kara process, kas bija kļuvis tik nežēlīgs un dārgs, ka bez grūtībām varēja iznīcināt vai vismaz nopietni sagraut valsts struktūru. Pat uzvarētāji varēja nopietni ciest šādā karā, un tas padarītu neskaidru atšķirību starp uzvaru un sakāvi. Pirmā pasaules karā gūtās pieredzes dēļ par nacionālās drošības politikas pamatproblēmu sāka izvirzīties nevis bailes no sakāves, bet gan bailes no kara.¹³ Cilvēku bailes no kara pauda miera kustības un sabiedriskās domas aptaujas, un tās kļuva tik nopietnas, ka sāka apdraudēt tradicionālās politiskās nostādnes, kuras centās novērst bailes no sakāves. Tā kā nacionālās aizsardzības pašnodrošināšanas tradīcija tika apšaubīta, tāda vai citāda kolektīvās drošības programma bija dabisks risinājums.

Pagurums un bailes no kara atkārtojas starptautiskajās attiecībās parasti pēc ilgstošas, plašas un postošas karadarbības lēkmes, kā tas bija pēc Trīsdesmitgadu kara (1618.–1648.), franču revolucionārajiem un Napoleona kariem (1792.–1815.), pēc Pirmā pasaules kara un Otrā pasaules kara. Pēc sādiem kariem sevišķu prioritāti iegūst kara novēršana un izvirzās prasība pēc kaut kā vairāk nekā tikai pēc pašnodrošinošas aizsardzības politikas. Izplatīts paņēmieni ir tāds, ka galvenās lietas veic sadarbības un konsultāciju pasākumus, lai novērstu karu, apvaldītu un ierobežotu spēku līdzsvara nekontrolējamu darbību. 1815. gadā izveidotā Kongresa sistēma, Tautu Savienība un Apvienoto Nāciju Organizācija ilustrē šo konceptuālo pārbīdi no nacionālās aizsardzības uz kolektīvo drošību.¹⁴ Diemžēl starptautiskās drošības attiecībās neviens no šiem mēģinājumiem nespēja pastāvēt kā galvenais kontrolējošais elements.

¹³ Šo atšķirību starp kara draudiem un sakāves draudiem ir iezīmējis Hedlijs Bulls, sk. Hedley Bull, *The Control of the Arms Race* (London; Weidenfeld & Nicolson, 1961), 25.–29. lpp.

¹⁴ Par šo tematu sk. Osgood and Tucker, citētajā darbā (2. piezīme), 88.–120. lpp.; Richard Rosecrance, *International Relations: Peace or war?* (New York: McGraw-Hill, 1973), 36. lpp; un Robert Jervis, «Security regimes», *International Organization*, 36:2 (1982).

Šī ilgstošā neveiksme ir pārsteidzoša, jo bailes no kara ir ārkārtīgi pastiprinājušās, sevišķi kopš Pirmā pasaules kara, tomēr tā nepārsteidz tāpēc, ka apstiprina anarhiskās politiskās loģikas pastāvīgo iedarbīgumu. Pēc Napoleona kariem bailes no kara izgaisa līdz ar tās paaudzes atmiņām, kura tos piedzīvoja, bet pēc 1918. gada straujā un acīmredzamā jauno ieroču postošā spēka palielināšanās palielināja un pastiprināja bailes no kara. Pirmais pasaules karš Eiropas civilizācijai radīja lielāku šoku nekā iepriekšējās pārvirzes, draudot ne tikai ar apvērsumu valstu sociālajā struktūrā un valstu sistēmas izkārtojumā, bet arī parādot, ka gadījumā, kad šāda situācija atkārtotos, ir reāli iespējams, ka nopietni tiktu izpostīta, ja ne iznīcināta, pati Eiropas civilizācija. Izrādījās, ka karš ir neprognozējams un lielā mērā nekontrolējams process. Reiz uzsākts, tas, šķiet, radīja pats savu inerci, šausmīgā ātrumā samālot dzīvības un materiālās vērtības, pārvēršot bezjēdzībā gadsimtos uzkrātas militāras doktrīnas un zināšanas, kā arī uzspiežot tāda mēroga sociālo mobilizāciju, ka valdības vairs nespēja kontrolēt visus spēkus, kuriem tās bija devušas vaļu, ne arī saglabāt tradicionālo ārpolitikas un iekšpolitikas noskirtību.

Šādos apstākļos «kara, lai izbeigtu karus» propaganda, ko dažas valdības bija izmantojušas par mobilizējošu līdzekli, iesakņojās pēckara vidē, to stiprināja bailes no apokalipses, ko radītu gāzu uzbrukums kombinācijā ar tāldarbības bumbvedējiem. Otrais pasaules karš pierādīja, ka šīs bailes ir pārspilētas, taču tas beidzās ar drausmīgo sprādzienu virs Hirosimas, kas liecināja, ka kļūda bija tikai laika aprēķinos, nevis analizē. Pēc šādas demonstrācijas maz bija tādu, kas varētu jautāt, cik racionālas ir bažas par to, ka nākamais lielākais karš izpostīs tā dalībniekus tik lielā mērā, ka uzvaru nebūs iespējams atšķirt no sakāves. Ko šādos apstākļos varēja nozīmēt nacionālā aizsardzība?

Līdz 1945. gadam panākumi militārajā tehnoloģijā bija iedragājuši priekšstatu par nacionālo aizsardzību. Valsts iekšējo neaizskaramību nevarēja ne aizsargāt, ne saglabāt. Totāla mobilizācija izraisīja masveida un nereti neatgriezeniskas pārmaiņas sociālajās un politiskajās vērtībās, padarot karu par sabiedrības transformācijas, nevis saglabāšanas līdzekli. Jaunie ieroči sagrāva atšķirību starp iekšējo fronti un karadarbības frontes līniju, līdz ar to kļuva skaidrs, ka vairs nav iespējama aizsardzība tās burtiskajā nozīmē, proti, ieturēt distanci starp ienaidnieka bruņotajiem spēkiem un savu sabiedrisko iekārtu. Ieroču postošais spēks nacionālās aizsardzības ideju noveda līdz absurdam, jo valsts tiktu iznīcināta ar līdzekļiem, kas nepieciešami tās aizsardzībai. Nevils Brauns saka:

«Tūkstošiem gadu pirms 1945. gada šaujamieroči bija tik ierobežotā daudzumā, ka karavadoņa mākslas lielākais pārbaudījums bija prasme saglabāt tos izmantošanai istajā laikā un vietā. Pēkšņi to pārpilnība bija tik liela, ka būtu neprāts jebkad izmantot vairāk nekā visniecīgāko daļu no visa pieejamā klāsta.»¹⁵

Kad mūsdienu apstākļiem vēl pievienojās grūtības, ko aizsardzībai radīja valsts interešu, sevišķi ekonomisko un ideoloģisko interešu, paplašināšanās, kuras nebija tik viegli aizsargājamās ar militāriem līdzekļiem, radās nepieciešamība izstrādāt par aizsardzību plašāku konceptu, ko varētu izmantot, risinot valsts aizsardzības jautājumus. Tā radās nacionālās drošības koncepts.

Kā jau iepriekš tika teikts, Savienotās Valstis to īpašā ģeogrāfiskā stāvokļa dēļ ilgāk nekā Eiropas lielvaras palika uzticīgas nacionālajai aizsardzībai, tāpat kā Padomju Savienība, kaut arī diezgan atšķirīgā veidā. Bija vajadzīga Otrā pasaules kara pieredze, lai uzveiktu amerikāņu ticību izolacionistiskai nacionālajai aizsardzībai un piespiestu valsti piekopt uz āru vērsta drošības politiku. Savā ziņā šī apstākļa dēļ Savienotās Valstis par apmēram trīsdesmit gadiem atpalika no Eiropas akcentu maiņā no aizsardzības uz drošību. Tas liek pievērst uzmanību to iekšējo procesu pētījumiem, kuru dēļ attieksme no aizsardzības mainījās par labu drošībai.¹⁶ Divdesmito un trīsdesmito gadu nacionālās aizsardzības stratēģija bija izrādījusies pilnīgi nepiemērota Savienotajām Valstīm. Tur valdošais pasīvais, uz pašaizsardzību vērstais skatījums bija ļāvis Eiropā un Āzijā izvērsties visai lieliem draudiem, kas galu galā piespieda valsti cīnīties milzīgā karā bīstami neizdevīgā sākuma stāvoklī. Saņemtā mācība bija tāda, ka ir nepieciešama uz āru vērsta un uz priekšu izvirzīta drošības politika, kurā Savienotās Valstis spēlētu aktīvu lomu globālā mērogā, lai garantētu, ka šādi nelabvēlīgi apstākļi vairs nerodas.

Tas, ka nacionālās aizsardzības kā nacionālās drošības problēmas risinājuma dzīvotspēja samazinājās, Eiropā un Amerikā deva ļoti atšķirīgu pieredzi. Tā kā Eiropas valstu un Savienoto Valstu ģeostratēģiskajās īpatnībās ir krasi kontrasti, šīs valstis saskārās ar ļoti atšķirīga veida draudiem, ko izraisīja viņu ienaidnieku militārā darbība. Eiropā pieaugošo nacionālās

¹⁵ Neville Brown, *The Future Global Challenge. A predictive study of world security 1977–1990* (London; RUSI, 1977), 153. lpp.

¹⁶ Šīs Savienotajās Valstīs notikušās transformācijas izvērtēšanu sk. Daniel Yergin, *Shattered Peace* (Boston: Houghton-Mifflin, 1978); un Franz Schurmann, *The Logic of World Power* (New York: Pantheon, 1974).

aizsardzības un nacionālās drošības pretrunu acīmredzamu padarīja Pirmais pasaules karš, un līdz ar jaunu ieroču veidu attīstību tā kļuva aizvien nepārprotamāka. Eiropas valstīm karš bija bīstamāks ne tikai tādēļ, ka tās atradās tuvāk cita citai, bet arī tādēļ, ka to ierobežotā ģeogrāfiskā platība un ekonomiskā spēka ierobežojumi pakļāva tās nacionāla mēroga postījumiem un resursu izsmelšanai jau pirms kodolieroču izgudrošanas.¹⁷ Savienotās Valstis nesaskārās ar militārām problēmām, kas būtu salīdzināmas ar šo. Mūsdienās tām nekad nav nācies saskarties ar iebrukuma vai okupācijas draudiem. Pat līdz tam laikam, kad piecdesmito gadu beigās Padomju Savienībā radās starpkontinentālās ballistikās raķetes, amerikāņiem nedraudēja plašas bombardēšanas iespēja, kas bija vajājusi Eiropu visus iepriekšējos četrus gadu desmitus. Amerikāņiem karš vienmēr bija «tur». Otrais pasaules karš parādīja, ka ar okeānu buferiem ir par maz, lai apgrūtinātu Amerikas militāro sasniedzamību ienaidniekam, mācība tika iemūžināta Pērlhārboras degošajā simbolā.

Taču, lai gan šī pieredze Savienotās Valstīs novirzīja no orientācijas uz nacionālo aizsardzību, tās intensitāte nebija salīdzināma ar apstākļiem Eiropā. Attiecībā uz Eiropas valstīm aizsardzības dilemma vienkārši nepieļāva vispārēju karu. Jebkāds nopietns mēģinājums aizstāvēt Eiropu tradicionālajā militārajā nozīmē gandrīz nenovēršami izpostītu visas vērtības, kuru dēļ pirmām kārtām aizsardzība tiek organizēta. Kopš Pirmā pasaules kara ir bijis acīmredzams, ka drošības problēmas Eiropā risināmas tikai kopīgi un ka kara novēršanai ir jābūt galvenajam drošības mērķim, – šo mācību apstiprināja Otrā pasaules kara radītie postījumi un bankrots visa kontinenta mērogā. Šie apsvērumi tika ņemti par pamatu Tautu Savienības darbībai cerībā, ka kolektīvās drošības mehānismi palīdzēs novērst karu. Šādi motīvi pēc Otrā pasaules kara arī pulcināja tolaik vēl vājākās Rietumeiropas valstis, lai izveidotu Ziemeļatlantijas līguma organizāciju (NATO).

Savienotajās Valstīs šī aizsardzības un drošības pretruna neizpaudās tik krasi kā Eiropā. Otrais pasaules karš Savienotajās Valstīs bija radījis spriedzi, bet nebija tās izpostījis, un kara beigās tās starptautiskajā sistēmā ieguva milzīgu relatīva spēka stāvokli. Aizsardzību Savienotajās Valstīs bija diskreditējis galvenokārt tas, ka pasīvā pieeja bija ļāvusi karam pārāk pie-tuvoties. Nacionālās drošības doktrīnā, kura to aizstāja, tikai nedaudz tika

¹⁷ Michael Howard, «Military power and international order», *International Affairs*, 40:3 (1964), 403. lpp.

akcentēti kolektīvās drošības un pretkara motīvi tādā veidā, kā tos izprata Eiropā, jo tie bija daudz mazāk saistīti ar amerikāņu pieredzi atšķirībā no Eiropas situācijas. Galvenā Amerikas nacionālās drošības problēma bija iegūt pārliecību, ka karš, ja tas vispār sāktos, paliktu «tur». Nacionālās drošības doktrīna, kas izveidojās četrdesmito gadu beigās, vairāk par visu veicināja aizsardzību, tās galvenais uzdevums bija uzsākt savlaicīgas preventīvas darbības, lai novērstu draudu rašanos Savienotajām Valstīm tādā veidā, kā tas notika trīsdesmitajos gados.

Neraugoties uz lielajām atšķirībām Amerikas un Eiropas aizsardzības dilemmas izpratnē, vismaz divas kopējas pamatnostādnes tās vienoja. Pirmā bija tā, ka gan Eiropa, gan Amerika atzina Padomju Savienību par galveno ārējo draudu. Otrā bija tā, ka abas, kaut arī diezgan atšķirīgā veidā, atzina, ka nacionālo drošību iespējams panākt kopīgi ar citām valstīm. Eiropā NATO struktūra simbolizēja atsevišķu valstu nespēju sevi aizsargāt. Bet Amerikas iesaistīšanās visā padomju ietekmes sfēras perifērijā gluži vienkārši noteica robežas Savienoto Valstu uz priekšu izvirzītajai aizsardzībai. Savienotajām Valstīm, lai gan tās vilcinājās iesaistīties, vajadzēja aizsargāt Eiropu (un daudzus citus savaldīšanas politikas svarīgus elementus), lai aizsargātu sevi. Tolaik Eiropa nespēja sevi aizsargāt pret Padomju Savienību, un vairāk kā jebkad tai vajadzēja izvairīties no kara. Šķita, ka saikne ar Ameriku atrisina Eiropas abas problēmas: Savienotās Valstis varēja nodrošināt aizsardzību, un tās to arī darīja, turklāt izrādījās, ka amerikāņu kodolmonopols rada stabilus tāda lieluma vienvirziena draudus, kas līdz neiespējamībai samazina kara varbūtību.

Šajā momentā kodolieroču problēma attiecībā uz Eiropas aizsardzības dilemmu radīja dažus būtiskus paradoksus. No vienas puses, šķita, ka kodolieroči ir devuši pēdējo triecienu aizsardzībai, jo tie paaugstina iespējamās izpostīšanas līmeņus liela mēroga militārajās sadursmēs līdz tādai pakāpei, kas ievērojami pārsniedz racionālas politikas ietvarus. No otras puses, vienvirziena kodoldraudis, kuri līdz pat piecdesmito gadu beigām bija Savienoto Valstu monopols, radīja gandrīz perfektu drošību pret uzbrukumu. Pat savstarpējā atbaidīšana, pareizi vadīta, pavēra labas izredzes izvairīties no kara, līdzsvarojot neticami milzīgu postījumu risku ar ļoti mazu iespēju, ka šādos apstākļos kāds varētu uzsākt karu. Šī paralizējošā kodolatbaidīšanas īpašība ievērojami mazināja aizsardzības un drošības pretrunu, taču tas bija iespējams vienīgi tik ilgi, cik ilgi kara iespējamība līdzinājās nullei. Kā vēlāk parādīja Reigana administrācijas kareivīgā retorikā un masu kampaņas pret spārnoto un *Pershing II* raķešu izvietojanu,

patniecīga kara iespējas palielināšanās kodolapstākļos atdzīvināja aizsardzības dilemmu līdz tādām līmenim, kas bija daudz augstāks par līmeni, ko tā sasniedza, kad valstu rīcībā bija parastā tipa ieroči.

Tā kā Eiropā aizsardzības dilemma bija daudz spēcīgāka nekā Savienotajās Valstīs, tad, protams, atvieglojums, ko sniedza tās atrisināšana, un bažas par atbaidīšanas neveiksmi bija lielākas Ziemeļatlantijas austrumu pusē. Ar šo aizsardzības problēmas atšķirību ir izskaidrojama nepārtrauktā spriedze NATO iekšienē kodolpolitikas jautājumos. Eiropa vēlējas panākt efektīvu aizsardzību, izvairoties no kara, un tādēļ atbalstīja maksimālas atbaidīšanas nostādni. Raugoties no Eiropas viedokļa, ideāla bija Savienoto Valstu četrdesmito gadu beigu un piecdesmito gadu sākuma posma vienvirziena masīvās atmaksas politika, jo tajā tika akcentēta kara novēršana un tā pavēra iespēju problemātiskos aizsardzības jautājumus apiet ar likumu. Pat savstarpējas atbaidīšanas apstākļos Eiropa varēja dot priekšroku pastardienas tipa masīvās atmaksas stratēģijai, jo Eiropas kontekstā aizsargāšanās kara izcīnīšanas iespēja ar pakāpeniskāku, pa fāzēm ieslēgtu piemērotās atbildes politikas palīdzību katrā ziņā maz atšķīrās no pastardienas iespējas. Masīvā atmaksa šķita piemērotāka, lai kara iespējamību noturētu apmēram nulles līmenī.

Turpretī Savienotās Valstis atbalstīja piemērotās atbildes politiku, kas bija veidota tā, lai palielinātu to stratēģiskās iespējas un mazinātu risku, vadot aizsardzību vispasaules stratēģiskajā perimetrā. No Amerikas drošības viedokļa raugoties, stadiālam ierobežotam kodolkaram Eiropā bija ļoti svarīga nozīme, taču tas bija pretrunā ar Eiropas galvenajām drošības vajadzībām, protams, izņemot to, ka šā kodolkara draudi veicināja atbaidīšanu. Šī problēma ir nodarbinājusi NATO jau kopš tā laika, kad Padomju Savienība sāka graut Amerikas kodolmonopolu; šī problēma bija pamatā motīviem, kuru vadīti franči 1967. gadā izstājās no alianses integrētās militārās struktūras. Piemērotās atbildes politika draudēja Rietumeiropai no jauna izvirzīt dilemmu, ko radīja aizsardzības un drošības pretrunas. Laiku pa laikam šī spriedze izpaudās atklāti, kā tas bija jautājumā par spānoto raķešu un *Pershing II* izvietošanu, ko liktenīgā kārtā Rietumvācija sākotnēji bija lūgusi, lai stiprinātu NATO saites ar Amerikas stratēģiskās atbaidīšanas politiku. Tā kā Rietumeiropas izraudzītais drošības problēmas risinājums padarīja to atkarīgu no Savienotajām Valstīm, Eiropas valstu manevrēšanas iespējas attiecībā uz amerikāņu politiku bija nelielas. Ja nebūtu Savienoto Valstu atbalsta, tās joprojām saskartos ar visu sarežģīto aizsardzības un drošības jautājumu kompleksu, turklāt nebija visai

skaidrs tas, vai Eiropa varētu vienkārši palūgt Savienotajām Valstīm aiziet tik ilgi, kamēr amerikāņi paliktu uzticīgi drošībai, izmantojot uz priekšu izvīrītu aizsardzību.

Tātad ir skaidrs, ka kodolieroči stimulēja kvalitatīvu lēcieni vēsturiskajā tendencē pretim lielākām bailēm no kara. Tie saasināja pastāvošo nopietno pretrunu starp aizsardzību un drošību. Vēsturiski šī pretruna vislielākā bija Eiropā, bet kodolieroči to uzspieda arī superlielvalstīm, kas ātri atskārta, ka to milzīgā militārā mašina ir nonākusi strupceļā neērtajā un dārgajā baiļu līdzsvarā. Īpaši varenāko un attīstītāko valstu savstarpējās attiecībās militārie līdzekļi paši par sevi draudēja iznīcināt drošības mērķus – kā savas dārdzības dēļ, tā arī tā riska dēļ, ko tie radīja. Industriāli attīstīto valstu darbībā aizsardzības dilemma izpaužas daudz krasāk nekā tas ir «trešās pasaules» valstu attiecībās, lai gan dažas no tām gandrīz jau ir panākušas pirmās. Maz ir tādu «trešās pasaules» valstu, kuras ir pieredzējušas modernu karu tādā apjomā, kādā to pieredzēja Eiropa, kaut arī Irāna un Irāka astoņdesmitos gadus pavadīja, izspēlējot savu Pirmā pasaules kara versiju. Maz ir tādu valstu, kuru rīcībā ir pietiekami militārie līdzekļi, lai radītu tām tikpat lielas bailes no kara kā no sakāves, kaut arī valstis, kuras spēj izveidot kodolieročus, kā arī ķīmisko ieroču un raķešu izplatīšanās šo stāvokli drīz mainīs dažās valstīs Tuvajos Austrumos un Dienvidāzijā. E. A. Kolodzejs un R. Harkavijs apgalvo, ka attiecībā uz «trešās pasaules» valstīm joprojām «ir spēkā Klauzevica idejas» un tās nemāc nekādas saugas par spēka lietošanas lietderību, kuras ietekmē galvenās Rietumu un Austrumu lielvaras.¹⁸ Izsakot šo apgalvojumu, viņi arī norāda uz milzīgo ieroču izplatīšanos «trešajā pasaulē».¹⁹ Šī tendence un sevišķi tās kodoldimensija liecina par to, ka jau veidojas apstākļi, kuros var pieaugt aizsardzības dilemmas ietekme. Kaut arī šo valstu zemākais attīstības līmenis uz laiku var radīt situāciju, ka bailes no kara ir mazākas nekā no sakāves, vairumam «trešās pasaules» valstu to vājās ekonomikas liks tām saskarties ar akūtām aizsardzības izmaksu dilemmām, kas saistītas ar moderno ieroču uzturēšanas un izmantošanas izdevumiem.

¹⁸ Edward A. Kolodziej and Robert Harkavy, «Developing states and the international security system», *Journal of International Affairs*, 34 ; 1 (1980), 64. lpp.

¹⁹ Sk. arī Buzan, citētajā darbā (1. piezīme), 3.–4. nod.

AIZSARDZĪBAS DILEMMAS ILGTSPĒJA

Šā darba pirmajā izdevumā es apgalvoju, ka aizsardzības dilemma ir ilgtspējīga. To apstiprināja argumenti, ka aizsardzība joprojām ir nepieciešama, jo pastāv draudi, kas liek domāt par aizsardzību, ka tehnoloģiskais imperatīvs virzās uz priekšu, neskatoties ne uz ko, ka galvenais atbrūšanās šķērslis ir bruņoto spēku un bruņojuma ražošanas nozaru institucionālā inerce, turklāt anarhiskas struktūras pastāvīgā primaritāte nozīmē to, ka nacionālajai aizsardzībai reāli netiek izvirzīta neviena koordinēta vai centralizēti kontrolēta alternatīva. Daudzās starptautiskajā sistēmā ietilpstošajās valstīs šie argumenti joprojām ir spēkā. Runa, protams, ir par taisnstūrī izvietotām valstīm, kura stūros ir Libija, Turcija, Pakistāna un Somālija, kā arī par Ziemeļkoreju un Dienvidkoreju. Uz visām valstīm ir attiecināms tehnoloģiskā imperatīva arguments: ieroči joprojām kļūst dārgāki un postošāki. Taču straujais aukstā kara atslābums astoņdesmito gadu beigās iezīmēja skaidri saskatāmu plaisu jebkurā vienkāršotā pieņēmumā, ka draudi, kas radīja aizsardzības nepieciešamību, nav mainījušies.

Ir divas galvenās problēmas, ar kurām jāstopas, ja grāmatu raksta tādu nozīmīgu un svarīgu attiecību pārmaiņu viduspunktā, kādas ir aukstā kara beigas: pirmā problēma ir tā, ka situācija joprojām ir pārāk nepastāvīga, jo nav vēl izveidojies kāds jauns stabils modelis, un otra problēma ir tā, ka pārlietu liela jūsma par šīm norisēm var aizēnot skatu uz priekšā stāvošajām grūtībām un spriedzi. Tomēr konkrētajos apstākļos, šķiet, ir ļoti iespējams, ka starp Savienotajām Valstīm un Padomju Savienību pastāvošais naidīgums ir mazinājies. Nozīmīgākie cēloņi ir straujās pārmaiņas padomju politikā, M. Gorbačovam esot pie varas. Virzība uz plurālistiskāku un tirgus attiecībās sakņotu politisko ekonomiju, nozīmīgas vienpusējas un daudzpusējas bruņojuma samazināšanas iniciatīvas un faktiskā Austrumeiropas impērijas sabrukšana ir ievērojami samazinājusi superlielvalstu konfrontāciju. Daudzas no šīm pārmaiņām ir aizgājušas pārāk tālu, lai būtu tik vienkārši pagriežamas atpakaļ, un to pamatā ir ne tikai M. Gorbačova īstenotā politika, bet arī padomju tipa politisko ekonomiju dziļa strukturāla krīze.

Ilgākā laika periodā ievērojami samazinātam Padomju Savienības un Savienoto Valstu naidīgumam sekos pāreja no bipolaritātes uz multipolaritāti starptautiskās sistēmas sadalījuma struktūrā. Divas superlielvalstis pārvērsas par parastām lielvalstīm. Abas acīmredzami ir pārmērīgi plašas, tām nākas cīnīties ar iekšpolitiskām problēmām, un tām pietrūkst gribas-

spēka un resursu globālās sāncensības uzturēšanai. Japāna, Ķīna un Indija katra pa savu ceļu virzās uz lielvaras statusu (tas liek atcerēties, ka lielvarām nav jābūt vienādām: gan Itālijai, gan arī Austroungārijai un Osmaņu impērijai pirms Pirmā pasaules kara bija lielvaras statuss). Eiropas Kopiena kā starptautisks subjekts joprojām ir *sui generis*, bet tā nepārprotami ir sasniegusi tādu iekšējās saliedētības līmeni, kas ir pietiekams, lai norietošo superlielvalstu vidū nostiprinātu savu spēcīgo politisko, ekonomisko, sociālo un militāro klātbūtni. Izzūd Japānas un Rietumeiropas nedrošība attiecībā uz Padomju Savienību, kas pirmā iepina Savienotās Valstis globālās saistībās. Abas tagad ir ekonomiski spēcīgākas nekā Padomju Savienība, un padomju draudi arī izzūd, jo Maskava atkāpjas no impērijas.

Šis gandrīz pusgadsimtu starptautiskajās attiecībās dominējušās galvenās konfrontācijas atslābums paver lielākas iespējas samazināt aizsardzības dilemmu, sevišķi Austrumu un Rietumu attiecībās. Ir pārāgri spriest, kādi militārās drošības izkārtojumi radīsies Eiropā.²⁰ Viena no galējām iespējamībām (manuprāt, diezgan nereāla) ir tā, ka Padomju Savienība pievienosies Eiropas drošības kopienai, kļūstot par Eiropas Kopienas (EK) asociēto locekli. Šāda kārtība faktiski likvidētu vajadzību pēc militāras drošības Eiropā. Viduspozīciju ieņem pastāvīgs saspilējuma mazināšanas scenārijs, saskaņā ar kuru starp Eiropu un Padomju Savienību saglabājas nozīmīga šķirtne, taču tā tiek kopīgiem spēkiem mazināta. Tas būtu saistīts ar daudz mazāk izvērstiem militārajiem spēkiem, pāreju uz neprovocējošām aizsardzības stratēģijām, un tādējādi Austrumeiropa kļūtu par sava veida caurlaidošu buferi starp Eiropas Kopieniem un Padomju Savienību. Pat, ja Padomju Savienībā uzvarētu reakcija un atgriešanās pie militāras spriedzes, tā būs daudz zemākā līmenī nekā aukstā kara laikā lielā mērā tādēļ, ka Austrumeiropa neatgriezeniski atbrīvojas no Padomju Savienības kontroles. Visi šie scenāriji ietver iespēju, ka saruks abu superlielvaru militāri rūpnieciskie kompleksi. Kaut gan nekas neliecina par to, ka iespējama kļūs kolektīva starptautiskās drošības kārtība, šķiet, pastāv varbūtība, ka pieaugs drošības kopieniem loma militāru draudu apjoma samazināšanā. Kā jau iepriekš tika minēts, galveno kapitālistisko lielvalstu drošības kopiena jau ir sākusi spēlēt noteicamo lomu starptautiskajā sistēmā. Nav neiespējams, ka reformēta Padomju Savienība varētu kļūt par šīs kopienas perifēru locekli.

²⁰ Vienu mēģinājumu sk. Barry Buzan, Morten Kelstrup, Pierre Lemaître, Elzbieta Tromer and Ole Wæver, *The European Security Order Recast: Scenarios for a post-Cold War era* (London: Pinter, 1990).

Pārveidojumi centrā atstāj visai pretrunīgu ietekmi uz «trešās pasaules» valstīm. Lielvaru konfliktu atrisināšanai nebūs gandrīz nekādas ietekmes uz tiem strīdīgajiem jautājumiem, kuru dēļ izraisās daudzi lokāli konflikti. Šo konfliktu atrisināšana nepanāks, ka arābi un izraēlieši, indieši un pakistānieši vai melnādainie un baltie Dienvidāfrikā mazāk ienīdīs cits citu. Tā zināmā mērā varētu vājināt vēlmi izmantot karu kā konfliktu risināšanas līdzekli, samazinot politisko konkurenci ieroču piegādēs un atvieglot starptautiskās starpniecības nodrošināšanu. Tomēr joprojām perifērijā saskatāmi centra multipolāras iekļaušanās modeļi un stils. Pat, ja Ziemeļu loma attiecībā uz Dienvidiem kļūst labdabīgāka, tas «trešās pasaules» valstīm var pavērt vairāk iespēju pašām nodoties saviem konfliktiem, kā to astoņdesmitajos gados darīja Irāna un Irāka. Dažās vietās «trešās pasaules» drošības režīmi varētu būt dzīvotspējīgi. ASEAN nodrošina vājo valstu grupai modeļi, kas veido drošības režīmu, jo šīs valstis saprot, ka šāda kārtība stiprinās to režīmu iekšpolitisko leģitimitāti, turpretī nodošanās savstarpējiem konfliktiem saasinās šķelšanos to trauslajās iekšējās struktūrās.

SECINĀJUMI. AIZSARDZĪBAS DILEMMA UN DROŠĪBA

Pirmajā izdevumā es šo nodaļu pabeidzu ar apgalvojumu, kas šeit ir atkārtots vārds vārdā.

Aizsardzības dilemma ir nostiprinājusies kā ilgtspējīga drošības problēmas iezīme un, kaut arī tā patlaban spēcīgi darbojas tikai ierobežotā areālā, tendences, kas izpaužas visā pasaulē vērojamos apstākļos, veicina tās tālāku izplatīšanos. Ir iztērēts daudz enerģijas, vaimanājot par ieroču izplatīšanos, bet nebūt nav skaidrs, ka nožēlas cēlonis ir aizsardzības dilemma, kas izriet no šīs izplatīšanās. Patiesām, kodol aizsardzības dilemma, kas šobrīd atrodas starptautiskās sistēmas centrā, varētu kļūt par fundamentāli svarīgu līdzekli virzībā uz nobriedušāku anarhiju. F. H. Hinslijs (*F. H. Hinsley*) apgalvo, ka bailes no kodolkara un no tām izrietošā kara kā galvenā lielvaru attiecību regulatora leģitimitātes izbeigšanās, veicinās pozitīvas pārmaiņas starptautiskās sistēmas uzbūvē.²¹ Citiem vārdiem sa-

²¹ F. H. Hinsley, «The rise and fall of the modern international system», *Review of International Studies*, 8:1 (1982).

kot, aizsardzības dilemma ir paralizējusi kodollielvaru attiecības, tādējādi piespiežot tās izraudzīties citus veidus, kā uzveikt savus sāncensus, nevis karu. Roberts Takers (*Robert Tucker*), kas arī nonācis pie tāda paša secinājuma, uzskata, ka

atbaidīšanas doktrīnas miers balstās uz kodoltermiska kara iespēju. Ja cilvēkus reiz pārliecinātu, ka viņi mierīgu prātu var šo iespēju neņemt vērā, izzustu galvenais pamudinājums atturēties. Līdz ar to pazustu arī tādas kārtības galvenie cēloņi, kāda patlaban izpaužas starptautiskajā sabiedrībā.²²

Citiem vārdiem sakot, kodolaizsardzības dilemma sniedz starptautiskajai sistēmai bezprecedenta pakalpojumu. Tā kā karš vairs nevar būt sistēmas pārmaiņu galvenais izraisītājs, izņemot pārmaiņas, kas saistītas ar sistēmas un vairuma tās komponentu iznīcināšanu, tad vismaz lielvarām ir radīta iespēja un nepieciešamība virzīties uz nobriedušākas anarhijas veidošanu. Tām ir radusies ne tikai spēcīga motivācija panākt, lai to starpā izveidojusies spriedze nesasniegtu galējo robežu, bet arī izveidot stabilu ilglaicīgu savstarpējo attiecību pamatu. Šīs attiecības nenozīmē, ka izbeigsies lielvaru bruņoto spēku izvēršana citai pret citu. Tiesām var apgalvot, ka ievērojama militārā spēka saglabāšana ir nepieciešams priekšnoteikums kara novēršanai. Bet šādi spēki noteikti pirmām kārtām būs orientēti uz paralīzes saglabāšanu, jo uz kodolbruņojumu balstītā sistēmā lielvalstu attiecībās vienīgā praktiskā alternatīva augstajam pilnīgas iznīcināšanas riskam ir filozofija «dzīvo un ļauj dzīvot citiem».²³

Taču aizsardzība paliek svarīgs drošības komponents pat tad, ja tā vairs nekalpo par drošības politikas aizsargtērpu, kāds tas bija kādreiz. Aizsardzības nozīmes samazināšanās un tās daļēja pārtapšana no atrisinājuma lielākās daļas par daļu no problēmas izvirza daudz jautājumu par nacionālās drošības politikas ietvariem. Kādus jautājumus un problēmas tajā vajadzētu iekļaut? Un kādas nostādnes ir vispiemērotākās?

Man šķiet, ka šī postulāta būtība joprojām ir spēkā, kaut arī vēstures virzība prasa, lai to aplūkotu no cita viedokļa. Pārmaiņas lielvaru attiecībās varētu apliecināt, ka aizsardzības dilemma rada konstruktīvu spiedienu, lai

²² Osgood and Tucker, citētajā darbā (2. piezīme), 352. lpp.

²³ Vērā ņemamu diskusiju par militāras varas noderīgumu paralīzes apstākļos sk. Robert J. Art, «To what ends military power», *International Security*, 4:4 (1980).

veidotos nobriedušāka anarhija. To, ko mēs uzlūkojam par aukstā kara mērķiem, var daļēji interpretēt kā lielvaru izpratni par to, ka aizsardzības dilemma ir pastāvīgs faktors kā izmaksu ziņā, tā arī ņemot vērā to, ka bailes no kara dominē pār bailēm no sakāves. Jaunu attiecību izveidošanās starp lielvarām neizbēgami atspoguļos to pielāgošanos aizsardzības dilemmai. Šajos pasākumos ir jāietver militāro spēku izvērsšana zemākā līmenī, neprovocejošu stratēģiju un minimālas kodolatbaidīšanas saglabāšana. Aizsardzības dilemmas pamatā ir šāda loģika: ja spēku nevar racionāli izmantot un ja mēģinājums panākt, lai tas būtu iespējams, prasa tāda līmeņa izdevumus, kas negatīvi ietekmē citus svarīgus drošības mērķus, tad drošības attiecībās tam ir jāierāda mazāka loma.

Daudzviet «trešajā pasaulē» aina ir visai atšķirīga. Tur aizsardzības dilemmas loģiku sabiedrības vēl nav pieņēmušas tādā veidā, kā tas ir noticis Ziemeļos. Masu iznīcināšanas moderno ieroču plašā izplatība un vēlme šādus ieročus izmantot karā galu galā novedīs aizsardzības dilemmu Dienvidos līdz tādām pašām līmenim, kāds ir sasniegts Ziemeļos. Šis process nenoritēs ātri un bez asinsizliešanas. Desmit gadus ilgā savstarpējā apkaušana, ko Irāna un Irāka uzspieda viena otrai, acīmredzot nav mazinājusi to vēlmi pastāvīgi lietot spēku. Lai saprastu šo acīmredzami iracionālo neuzņēmību attiecībā uz aizsardzības dilemmas sniegto mācību, ir tikai jāatceras, kuri norisa Eiropā un kuru kulminācija izpaudās Otrā pasaules kara apokaliptiskajos postījumos. Ziemeļu mācīšanas process — kari.

8. nodaļa VARAS UN DROŠĪBAS DILEMMA

Šajā nodaļā uzmanība ir pievērsta cīņai, kura noris par varu un drošību un kura ir anarhiskās sistēmas raksturīga iezīme. Tiek turpināts arī iepriekšējā nodaļā aizsāktais militārais temats, taču šajā nodaļā uzmanības centrā ir drošības problēma, kuras cēlonis ir militārie līdzekļi, kas atrodas citu rokās, nevis ieroči kā problēma pati par sevi. Pirmajā daļā ir raksturota cīņa par varu pretstatā cīņas par drošību loģikai, aplūkojot tās kā starptautiskās anarhijas dzīves modeļus, turklāt tiek pierādīts, ka šī cīņa rada dilemmu, jo praksē tās ir grūti nošķirt. Nākamajās trijās daļās tiek pētīti divi šo problēmu cēloņi: *status quo* un revizionistisku varu atšķiršanas sarežģītība, nenoteiktība un neskaidrības, ar kurām nākas sastapties, interpretējot citu valstu militāro nostāju. Pēdējā daļā tiek apsvērts, vai varas un drošības dilemma ir atrisināma, un aplūkots, kā šī dilemma mijiedarbojas ar aizsardzības dilemmu, par kuru tika runāts 7. nodaļā.

VARAS UN DROŠĪBAS CĪŅA

Visi izskaidrojumi, kas izteikti attiecībā uz to, kā anarhija rada nedrošību, uzsver paš aizsardzības imperatīvu, ko sadrumstalota politiska struktūra uzspiež tās sastāvdaļām. Anarhiskā sistēmā valstīm nākas pašām par sevi rūpēties, lai nodrošinātu labklājību un politisko un sociālo vērtību ilgtācību. Valstis, kas nespēj par sevi rūpēties, labākajā gadījumā riskē zaudēt savu varu vai sliktākajā gadījumā – zaudēt neatkarību, bet dažkārt pat beidz pastāvēt. Taču, veicot pasākumus šādu risku novēršanai, tās riskē nonākt konfliktā ar citām valstīm, jo tās visas drūzmējas nekontrolējamā vidē, un katra tiecas iegūt sev kādas priekšrocības. Šīs strukturālais

imperatīvs ir varas un drošības dilemmas būtība, dilemmas, kas anarhijā pati par sevi ir drošības problemātikas galvenais jautājums. Tiecoties pēc varas un drošības, valstis var viegli apdraudēt citu valstu centienus iegūt varu un panākt drošību. Tāpat kā aizsardzības dilemmu radīja bailes no kara, ko stimulēja militāro līdzekļu raksturs, tā varas un drošības dilemmu rada bailes no sakāves, ko stimulē citu starptautiskās sistēmas dalībnieku potenciālā iespēja lietot militāros līdzekļus.

Šīs visaptverošās strukturālās problemātikas ietvaros uzmanība skaidrojums tiek pievērsta valstu uzvedībai, un tādējādi strukturālajam līmenim tiek pievienoti mijiedarbības un vienību analīzes līmeņi. Šis izskaidrojošās teorijas ir iedalāmas divos galvenajos veidos: teorijas, kas kā primāro konflikta avotu uzsver tiešu, apzinātu konkurenci un valstu naidīgumu, un teorijas, kas uzsver konfliktu izraisīto valstu uzvedību vai attiecību modeļus sistēmā, kur «naidīgums» ir netīšs. Pirmā teorija sliecas uz labēju (un arī marksistiski leņinisku) uzskatu, ka starptautiskā sistēma ir cīņa par varu. Tā pauž viedokli, ka starptautiskās sistēmas dalībnieki labākajā gadījumā ir oportūniski, bet sliktākajā – sistemātiski agresīvi, un tādējādi uzsvars tiek likts uz sistēmai piemītošajām nenobriedušas anarhijas iezīmēm. Agresīvās uzvedības cēloņi tiek meklēti valstu iekšpolitiskajās īpatnībās, vēstures pārestībās, vadītāju personībās un varas sadalījuma modeļos, kas paver iespēju revizionistiskiem centieniem un/vai provocē tos. Šāda veida konflikta un nedrošības skaidrojumu es saistu ar jēdzienu *cīņa par varu*.

Otra veida teorija atbilst liberālajam vai sociāldemokrātiskajam uzskatam par starptautisko sistēmu kā cīņu par drošību. Saskaņā ar šo uzskatu starptautiskās sistēmas dalībnieki ir savtīgi, tomēr parasti labu nodomu vadīti, vai arī vienaldzīgi izturas cits pret citu. Priekšroka tiek dota nobriedušai anarhijai. Nedrošības cēloņi tiek meklēti valstu un sistēmas strukturālajā un attiecību dinamikā, piemēram, sadrumstalotajās lēmumu pieņemšanas procedūrās un to skaita pieaugumā, domstarpībās un pārpratumos, bruņo-

¹ Cīņa par drošību izriet no reālisma skolas pieejas – sk. John H. Herz, *International Politics in the Atomic Age* (New York: Columbia University Press, 1959) 231.–234. lpp., bet zināmā mērā vairāk atbilst ideālistu uzskatiem, jo akcentē domu, ka ieroči ir spriedzes avots. Par to parasti tiek runāts «drošības dilemmas» kontekstā, ka to, piemēram, dara Hercs un R. Dzervis darbos *Perception and Misperception in International Politics* (Princeton: Princeton University Press, 1976), 3. nod., un «Cooperation under the security dilemma», *World Politics*, 30:2 (1978). Šie autori lieto terminu «drošības dilemma», apzīmējot ļoti līdzīgu parādību tai, kuru es analizēju kā varas un drošības dilemmu. Es dodu priekšroku šim garākajam apzīmējumam, jo tas uzsver dilemmu veidojošās pretstatītās tēzes. Vienkāršais ter-

šanās sacensībā un interešu pretrunās un attieksmju milzīgajā complicētībā augsta blīvuma savstarpējās atkarības sistēmā. Šāda veida analīzi es nosaucu par *cīņu par drošību*. Šo divu cīņu mijiedarbība un it sevišķi grūtības atšķirt tās praksē rada *varas un drošības dilemmu*, kas ir galvenā jebkurā nacionālās drošības izpratnē.¹ Lai iezīmētu pilnīgu politisko spektru, ir jāpiebilst, ka kreisais strāvējums starptautisko attiecību analīzē tiecas uzmanību koncentrēt uz aizsardzības dilemmu, tādējādi pakļaujot sevi kritikai par to, ka netiek ņemtas vērā anarhijas plašākās strukturālās sekas.²

Noteikt atšķirību starp cīņu par varu un cīņu par drošību ir svarīgi tādēļ, ka šī atšķirība norāda, cik dažādi tiek skaidrota nedrošība anarhijā, un tādēļ, ka tajā izpaužas atšķirīgas politiskās nostādnes šajā jautājumā. Neskatoties uz to, ka reālisma skolas pārstāvji bija tie, kas izvirzīja cīņas par drošību ideju, tā iezīmē vidusceļu starp pārmērīgi un, manuprāt, neauglīgi polarizētiem reālistu un ideālistu uzskatiem, kas ilgu laiku šķēla starptautisko attiecību pētniecības nozari.³ Vairums ideālistu drošības idejai nepievērš uzmanību, bet priekšroku dod plašākai un populārākai miera idejai, kas vienkārši un loģiski izriet no aizraušanās ar aizsardzības dilemmu. Reālisti ir tiekušies drošību iekļaut viņiem pieņemamākajā varas idejā, rezultātā ievērojamā mērā apslēpjot tās sevišķo nozīmi. Samazinot drošības vērtību, abas puses ir padarījušas vājāku savu analīzi.

Kaut arī ideālisti to ir ignorējuši, cīņa par drošību atbilst viņu tieksmei konfliktu skatīt kā strukturālu, perceptīvu un atrisināmu problēmu. Izvēle tās galējībās ir starp diviem kosmiska mēroga skatījumiem uz starptautiskajām attiecībām: no vienas puses, kā nēbeidzama valstu cīņa par izdzīvošanu un dominējošo stāvokli, cenšoties iegūt varu; un, no otras puses, kā sistēmā iesaistītu valstu traģiska cīņa par drošību, kur sistēma deformē to likumīgos pūliņus pasargāt sevi no nedrošības un konfliktu vienlaidus tīkla. Aplūkojot to galējības, šie divi viedokļi pauž pilnīgi atšķirīgas konceptuālas pieejas drošības problemātikai anarhijas apstākļos⁴, kaut arī daļēji tos saista

mins to nedara, un līdz ar to tam ir tieksme iemūžināt varas un drošības atšķirību saplūšanu. Šis grāmatas pamattēma ir tā, ka starptautisko attiecību izpratni var uzlabot, izprotot drošības un varas konceptu atšķirības.

² Esmu pateicīgs Mortenam Kelstrupam (*Morten Kelstrup*) par viņa izklāstu par to, kā aizsardzības dilemma un varas un drošības dilemma iederas politiskā diskursā, kurā dominē aizsardzības jautājumi.

³ Pilnīgu izklāstu sk. Barry Buzan, «Piece, power and security: contending concepts in the study of international relations», *Journal of Peace Research*, 21:2 (1984).

⁴ Šie uzskati ir plaši izklāstīti Robert Jervis, citētajā darbā (1. piezīme, 1976), 3. nod.

varas jēdziens. Relatīva vara neizbēgami noved pie nulles iznākuma (X var kļūt spēcīgāks, padarot vājāku Y). Tad, kad drošībai ir nepieciešama relatīva vara, tā arī ir pakļauta šai pašai nulles iznākuma loģikai.

Šo cīņu atšķirība rada nepieciešamību attiecībā uz nacionālās drošības galveno problēmu aplūkot tās atsevišķi. Taču, kas teorētiski ir skaidri izteikts, praksē var būt grūti atšķetināms. Ja noris cīņa par varu un cīņa par drošību, politiskie un militārie faktori, kas varētu ļaut tās atšķirt, faktiski bieži vien padara to robežas neskaidras. Tā kā šīs divas cīņas ir savstarpēji saistītas, tās ir uzskatāmas par vienas atsevišķas dilemmas diviem slāņiem: pirmais slānis katrā no šīm cīņām ietver nulles iznākuma dilemmas, otrais slānis ietver grūtības, ar kurām saistīta šo cīņu atšķiršana.

Varas un drošības dilemmas galvenais politiskais faktors attiecas uz starptautiskās sistēmas dalībnieku rīcības motivāciju, un tā galvenais saturs ir tradicionālā atšķirība starp *status quo* valstīm un revizionistiskām valstīm. Cīņā par varu tiek uzsvērta nepārtrauktā spriedze starp revizionistiskām varām un *status quo* varām, un tā tiek uzskatīta par starptautiskās anarhijas pastāvīgu raksturīgu iezīmi. Cīņā par drošību tiek uzsvērta spriedze, kas rodas pat tad, ja visas valstis ir kaut kādā ziņā *status quo* valstis. Neviena no cīņām nebūtu saskatāma, ja nebūtu militāru spēku, taču abi modeļi pieņem, ka valstīm ir savi bruņotie spēki, un, pamatojoties uz to, aplūko politisko dinamiku, kas šādos apstākļos noved pie konflikta. Problēma ir tā, kā atšķirt *status quo* valstis no revizionistiskām valstīm.

Militārais faktors attiecas nevis uz valstu politiskajiem motīviem, bet gan uz problēmām, kuras savstarpēji izraisa vienas puses militāro pasākumu ietekme uz otru pusi. Abu cīņu pamatā ir vēlēšanās aizsargāties, bet problēma ir tā, ka «aizsardzība» var aptvert visai plašu militāro nostādņu spektru. Minimāla aizsardzība nozīmē gatavošanos atbildes darbībai, kura tiek veikta tikai pēc tam, kad ir sācies nepārprotams uzbrukums, kā tas ir gadījumā, kad bruņotie spēki dodas pretī ienaidnieka spēkiem, kas šķērsojuši robežu. Maksimāla aizsardzība var ietvert gatavošanos preventīvai aizsardzībai vai apsteidzošai darbībai, kas ir vai nu plānota, lai sagatavotos draudiem, kuri vēl ir tālu kā laikā, tā telpā un arī nozīmīguma ziņā, vai arī lai likvidētu visus nozīmīgos pretestības vai draudu avotus. Maksimālās aizsardzības veidotāji joprojām var uzskatīt, ka tā atbilst cīņai par drošību, kaut arī praksē un, no citu viedokļa raugoties, šāda uzvedība ir atbilstošāka varas modelim. Militāro līdzekļu neskaidrība bieži vien apgrūtina aizsardzības nolūku atšķiršanu no uzbrukuma nolūkiem. Tehnoloģiskā imperatīva nepārtrauktā spiediena dēļ *status quo* valstu uzvedība, kuras mērķis ir

saglabāt militāro spēku, ir grūti nošķirama no izaicinošas uzvedības, kas saistīta ar bruņošanās sacensību.

Problēmas, kas izvirzās, mēģinot definēt atšķirību starp cīņas par varu un cīņas par drošību politiskajām un militārajām pazīmēm, vēl sarežģī fakts, ka starptautisko sistēmu kopumā retos gadījumos var raksturot vienīgi no vienas vai otras cīņas viedokļa. Dažas attiecības tās iekšienē atbildīs varas modelim, citas – drošības modelim. Kaut arī dažos gadījumos fakti diezgan skaidri liecina par vienu vai otru modeli, piemēram, nacistiskā Vācijas trīsdesmitajos gados, citos gadījumos tie var būt pārāk neskaidri, lai pakļautos ticamai interpretācijai. Kopš Otrā pasaules kara beigām šī neskaidrība ir izpaudusies ASV un Padomju Savienības sāncensībā. Daži autori, aplūkojot šīs attiecības, uzsver aspektus, kas raksturīgi sāncensībai par varu, savukārt citi uzsver cīņā par drošību iesaistīto dalībnieku nepamatotu savstarpēju terorizēšanu. Tā rezultātā radusies neskaidrība noved pie bezgalīgām domstarpībām par vēlamo politiku, diskusijai pārsvarā notiekot par to, kas ir labāk – agresora nomierināšanas vai savaldišanas politika. Šīs domstarpības ir līdzīgas tām, kādas bija raksturīgas diskusijām par reakciju uz nacistiskās Vācijas aktivitātēm trīsdesmito gadu vidū. Šo jautājumu sarežģī iespējamība, ka kādā atsevišķā gadījumā abi cīņas veidi risinās vienlaicīgi. Relatīvi mērena sāncensība par varu itin viegli varētu radīt asu un sevišķi izšķirošu cīņu par drošību – tāds varētu būt viens no skatījumiem uz auksto karu, ņemot vērā to, kā tas izvērsās septiņdesmitajos gados un astoņdesmito gadu sākumā. Tā kā nav iespējams raksturot starptautisko sistēmu tikai no viena viedokļa, respektīvi, kā cīņu par varu vai cīņu par drošību, tad neviens no abiem modeļiem nav droši izmantojams par pamatu pietiekami pārliecinošiem atzinumiem par visas sistēmas politiku.

Tā kā politikas veidošanā svarīga ir problēma, kā atšķirt cīņu par varu no cīņas par drošību, tad sīkāk parunāsim par to, kādēļ ir tik grūti noteikt nepieciešamās politiskās un militārās atšķirības.

REVIZIONISMS PRETSTATĀ *STATUS QUO*

Starp *status quo* varām un revizionistiskām vai, lietojot Hansa Morgentava terminu, «imperālistiskām» varām pastāvošo atšķirību noteikšanas procesam ir senas tradīcijas starptautisko attiecību pētījumos. Tas aizsākās E. H. Kāra rosinošajā darbā, un tam bija ierādīta galvenā vieta Hansa

Morgentava darbos, kas deva pamatu ietekmīgajai pēckara reālistu skolai.⁵ Ciešā saikne ar reālismu izceļ faktu, ka šī pieeja sakņojas starptautisko attiecību varas modeli. Būtībā nesamierināmā nulles iznākuma cīņa nosaka drošības problēmu un dominē drošības problēmā visā sistēmā. Ja šis modelis sniedz precīzu ainu un revizionistiskās valstis neatlaidīgi nostājas pret *status quo* varas dominēšanu, tad cīņa par varu kļūst par nacionālās drošības galveno izaicinājumu. Šādā gadījumā cīņa par drošību daudzējādā ziņā zaudē savu nozīmi. Kaut arī tā saglabātu zināmu jēgu kā papildu mehānisms, kas pievienojams cīņai par varu, cīņa par drošību kā alternatīvs veids konflikta problēmas risināšanā starptautiskajā sistēmā kopumā zaudētu lielāko daļu no savas lietderības. Cīņa par drošību tiek atzīta kā paties izskaidrojums konfliktam sistēmā, kurā galvenās lielvaras galvenokārt ir *status quo* valstis. Ja dažas galvenās lielvaras ir revizionistiskas, tad turpmāks izskaidrojums konfliktam nav nepieciešams.⁶ Revizionistiskas valstis netieši paaugstina draudu līmeni sistēmā un virza to uz cīņu par varu, turpreti *status quo* valstis pazemina draudu līmeni un izraisa tikai cīņu par drošību.

Revizionisma saistīšana ar augsta līmeņa draudiem, ko ievērojami veicinājis Ā. Hitlers, ir piedēvējusi revizionismam negatīvu blakusnozīmi, līdzīgi tai, kāda ir piedēvēta anarhijai. Citiem vārdiem sakot, revizionistiskās valstis tiek identificētas ar problēmu, nevis uzskatītas par vienu no plašāka mēroga problēmas komponentiem. Ja nebūtu revizionistisku valstu, nebūtu cīņas par varu. Valdītu kaut kāda dabiska *status quo* valstu harmonija, un nacionālās drošības politikas veidotājiem vajadzētu tikai nodarboties ar relatīvi pieklusinātajām strukturālajām problēmām, kuras izraisījusi cīņa par drošību. Klausā Knorra (*Klaus Knorr*) teiktais ir labs šādas mentalitātes piemērs, viņš uzskata spēka lietošanu par «agresīvu», kad «militārā varenība tiek izmantota, lai ar spēku vai tā pielietošanas draudiem mainītu attiecīgo *status quo*»⁷. Šī *status quo* glorificēšanas tendence,

⁵ E. H. Carr, *The Twenty Years Crisis* (London: Macmillan, 1946, 2. izd.); Hans Morgenthau, *Politics Among Nations* (New York: Knopf, 1973, 5. izd.). Sk. arī Paul Seabury, «The idea of the status quo», grām.: Seabury (ed.), *Balance of Power* (San Francisco: Chandler, 1965), 22. nod.; un Richard W. Cottam, *Foreign Policy Motivation* (b. v. – University of Pittsburgh Press, 1977), 2. nod.

⁶ Vispārēju analīzi jautājumā par *status quo* varu dinamiku prestatā revizionistisko varu dinamikai sk. Robert Gilpin, *War and Change in World Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981); un Richard K. Ashley, *The Political Economy of War and Peace* (London: Pinter, 1980).

⁷ Klaus Knorr, *Power and Wealth* (London: Macmillan, 1973), 106. lpp.

protams, ir cieši saistīta ar faktu, ka lielākā daļa publikāciju par starptautiskajām attiecībām, kura ir minēta šajā grāmatā, ir tapušas divās pārsvarā *status quo* lielvarās, proti, Lielbritānijā un Savienotajās Valstīs. Tāpēc neobjektivitāte attiecībā uz *status quo* valstīm ir daļa no tās etnocentriska problēmas, kuru Kens Būts ir pētījis saistībā ar stratēģiskajiem pētījumiem.⁸ Šī neobjektivitāte faktiski ir visas starptautisko attiecību nozares mantojums, kurā joprojām pārsvarā dominē anglosakši. Turklāt spēcīga *status quo* sistēma izraisa labvēlīgu attieksmi tehnisku iemeslu dēļ, jo tiek uzskatīts, ka sistēma ir vienkāršāk vadāma, ja vara ir pietiekami koncentrēta, lai hegemoniskiem līdzekļiem nodrošinātu kārtību.⁹ Šis jautājums saistībā ar argumentiem par ekonomikas vadību aplūkots 6. nodaļā.

Taču E. H. Kārs pārliecinoši apgalvo, ka *status quo* valstis neieņem neitrālu pozīciju: tās pārstāv virkni interešu, kuras sistēmā ir ieguvušas izdevīgu stāvokli un tiecas saglabāt to.¹⁰ Šis savtīgums izriet tieši no anarhijas paš aizsardzības loģikas. E. H. Kārs raksta: «Katra interešu dabiskas harmonijas doktrīna identificē visu kopējo labumu ar drošību tiem, kuru valdījumā tā ir» un (polemiskāk) «angļu valodā runājošās tautas izsenis labi pratušas savas savtīgās nacionālās intereses slēpt aiz kopējā labuma maskas... šāda liekulība ir sevišķa un anglosakšu prātam raksturīga īpatnība»¹¹. Šādi raugoties, konflikts starp *status quo* lielvarām un revizionistiskām lielvarām vairs nav morāla problēma ar skaidri norobežotām «labajām» un «sliktajām» pusēm. Kaut arī cīņas dalībnieki var uz to raudzīties kā uz morālu problēmu, kā to rāda aukstā kara antiimperiālisma un antikomonisma retorika – no bezpersoniskākas sistēmiskas perspektīvas, sāncensību starp *status quo* un revizionistiskām lielvarām var uzskatīt par veidu, kā attēlot politisko orientāciju, balstoties uz pastāvošo attiecību modeli. *Status quo* valstis gūst labumu no pastāvošā modeļa un to atbalsta, bet revizionistiskās valstis jūtas atsvešinātas no pastāvošā modeļa un tā apdraudētas, tāpēc pretojas tā turpmākai pastāvēšanai.

Var izvirzīt morāla rakstura vērtējumus par atsevišķiem gadījumiem, bet tos nedrīkst jaukt ar viedokli par anarhiskas sistēmas vispārēju tieksmi

⁸ Ken Booth, *Strategy and Ethnocentrism* (London: Com Helm, 1979).

⁹ Carr, citētajā darbā (5. piezīme), 84. lpp.; Knorr, citētajā darbā (7. piezīme), 12., 195. lpp.; un H. D. Calleo «The historiography of the interwar period: reconsiderations», Benjamin Rowland (red.), *Balance of Power of Hegemony. The interwar monetary system* (New York: New York University Press, 1976), 228.–229. lpp.

¹⁰ E. H. Kārs, turpat, 93.–222. lpp.

¹¹ Turpat, 79., 167. lpp.

radīt spriedzi starp *status quo* lielvarām un revizionistiskām lielvarām. Šī tieksme iezīmē visām valstīm svarīgu nacionālās drošības problēmas aspektu. Sistēma parasti cenšas uz kaut kāda pamata sadalīties starp *status quo* interesēm un revizionistiskām interesēm. Ja pieņem, ka revizionistiskās varas neapšaubāmi ir morāli aplamas un agresīvas, tās gluži vienkārši netiek uzskatītas par problēmu, tās netiek aplūkotas kā visas sistēmas drošības dinamikas likumīga un pastāvīga daļa. Runa ir par to, ka revizionistiskajām valstīm arī ir likumīgas nacionālās drošības intereses. No šo valstu viedokļa valdošā sistēma apdraud to drošību un dažkārt pat valsts iekšpolitisko leģitimitāti. Arī tās, tāpat kā *status quo* valstis, ir anarhijas sastāvdaļa, un tas palīdz nepievērst uzmanību iepriekšējiem morāla rakstura vērtējumiem, lai skaidrāk skatītu drošības dinamiku visā sistēmā kopumā.¹²

Visām valstīm neatkarīgi no tā, vai tās attieksmē pret valdošo starptautisko kārtību ir *status quo* valstis vai revizionistiskas valstis, ir kopīgi daži minimāli *status quo* mērķi. Var droši teikt, ka lielais vairākums valstu priekšroku dos visa vai vismaz daļas no to valdījumā esošā īpašuma, tiesību un varas aizsardzībai. Citiem vārdiem sakot, visas valstis tieksies iegūt *status quo* galvenos mērķus attiecībā uz sevi, un tas veido drošības politikas pamatu neatkarīgi no tā, kāda ir šo valstu attieksme pret visu pārējo sistēmu. Izņēmumi rodas tad, kad valstis sāk izrādīt vēlēšanos iesaistīties lielākā vienībā, kā tas notika Savienoto Valstu, Vācijas un Itālijas veidošanās laikā, vai tad, kad tās vēlas atteikties no saviem koloniālajiem īpašumiem, kā to pēc Otrā pasaules kara darīja Eiropas valstis. Taču šie izņēmumi atspoguļo identificējamus īpašus apstākļus, kas nemazina vispārējo likum-sakarību vērtību. Šīs pamatlīnijas loģika ir skaidra un neatvairāma, jo pat revizionistiska valsts nevar īstenot savus tālejošos mērķus, ja tā nespēj garantēt drošību savam iekšējam pamatam. Vismaz var teikt, ka visas valstis centīsies saglabāt savu teritoriju un ekonomisko, politisko un sociālo sfēru tā, lai tās pašas par sevi būtu dzīvotspējīgas un lai tām nevēlamas pārmaiņas netiktu uzspiestas ar spēku vai tā lietošanas draudiem, vai arī ar politiskiem vai ekonomiskiem draudiem.

Galvenā *status quo* un revizionistisko valstu atšķirība ir to viedokļi par attiecībām ar pārējo sistēmu. Sistēmai kļūstot aizvien blīvākai, intensīvāka kļūst piespiešana, mijiedarboties ar pārējo sistēmu. Daudz mijiedarbības ir

¹² Liela daļa šajā nodaļā veiktās analīzes ir balstīta uz Barry Buzan, «Change and insecurity: a critique of strategic studies», grām.: Barry Buzan and R. J. Barry Jones (ed.), *Change and the Study of International Politics* (London: Pinter, 1981), 160.–166. lpp.

uzspiests, kā tas bija ar Ameriku, Āfrikas un Āzijas koloniālo «atklāšanu». Lielu daļu mijiedarbības noteikusi starptautiskās ekonomikas dinamika un nemitīgie resursu, tirgu un peļņas meklējumi. Liela daļa mijiedarbības ir noritējusi ar masu saziņas līdzekļu un tehnoloģiju palīdzību, un arvien grūtāk ir nezināt par to, kas notiek uz visas planētas. Ekonomikas, politiskās un vides savstarpējās atkarības tīklu izplešanās vairs neļauj nevienai valstij atdalīt tās iekšpolitiku no attiecībām ar pārējo sistēmu. Kā parādīja 1989. gada notikumi Ķīnā un Austrumeiropā, pat tādām ļoti lielām un relatīvi pašpietiekamām valstīm kā Padomju Savienība un Ķīna nebija iespējams uz ilgu laiku veiksmīgi izolēties no sistēmas. Sakarā ar to, ka izpaužas šāda tendence, attiecības ar pārējo sistēmu ir kļuvušas aizvien nozīmīgākas, lai visas valstis saglabātu savu iekšējo labklājību, stabilitāti un drošību. Pieaugošā savstarpējā atkarība veicina starptautiskas kārtības saglabāšanu un tādējādi saasina atšķirības starp *status quo* valstu un revizionistisko valstu izredzēm sistēmā.

Status quo valstu iekšpolitiskās vērtības un struktūras visumā atbalsta attiecību modelis sistēmā. Taču ne vienmēr tas nozīmē to, ka šīs valstis eksistē saskaņā ar pārējo sistēmu, jo attiecības var būt ekspluatatoriskas, kā jau 6. nodaļā tika sacīts par centra un perifērijas attiecībām. Tāpat tas ne vienmēr nozīmē to, ka valsts kopumā gūst labumu kādā skaidri noteiktā ekonomiskā vai politiskā veidā. Tā var būt *status quo* valsts tādēļ, ka starptautiskā sistēma atbalsta tādu attiecību modeli, kas kalpo tās elites interesēm, kura kontrolē valdību. Tādu valsti kā Zaira (vismaz līdz 1990. gadam) var uzskatīt par *status quo* valsti attiecībā uz tās bloķēšanos ar Rietumu interesēm, kaut arī varētu minēt gan politiska, gan ekonomiska rakstura argumentus par to, ka šī bloku veidošana kopumā nekalpoja Zairas un tās iedzīvotāju interesēm. Būtiska *status quo* valstu iezīme ir tā, ka valdošās iekšpolitiskās struktūras atbilst sistēmā valdošo attiecību modelim un līdz ar to ir atkarīgas no tā.

Šāda saderība ir saistīta ar 6. nodaļā izteikto domu par ierobežojumiem iekšpolitikas izvēlē, kas izriet no piedalīšanās (un iesaistīšanās) liberālā starptautiskā ekonomikā. Šī saderība var rasties tādēļ, ka attiecīgajai *status quo* valstij ir hegemonā loma un tādējādi tā ir organizējusi starptautiskās attiecības tā, lai tās atbilstu šai hegemonā interesēm, kā to lielā mērā darīja Savienotās Valstis pēc Otrā pasaules kara. Vadošā *status quo* lielvara var pieņemt dažādus vadības stilus, sākot ar dominējošu un agresīvu un beidzot ar konsensuālu un uz līgumiem balstītu. F. Hiršs un M. Doils (*M. Doyle*) norāda šajā virzienā, raksturojot vadības tipus kā

«kooperatīvus», «hegemoniskus» vai «impērijas tipa»¹³, un šādas variācijas izvirza interesantas iespējas izstrādāt izsmalcinātas hipotēzes par *status quo* varu un revizionistisku varu attiecībām.

Status quo valstis var diferencēt pēc to varas hierarhijas. Atkarībā no savas varas valsts, kura eksistē pilnīgā saskaņā ar sistēmu, var kļūt par hegmona partneri, klientu vai vasali. Tādējādi *status quo* valstu drošības intereses ir saistītas ne tikai ar sistēmas saglabāšanu, bet arī ar sava stāvokļa saglabāšanu sistēmā. Kā norāda E. H. Kārs, drošība ir *status quo* varu «lozungs»¹⁴, kas parasti tiek formulēts kā stabilitātes saglabāšana. Tas varētu nozīmēt mēģinājumu apspiest jebkādas pārmaiņas, lai uz visiem laikiem saglabātu šā brīža priekšrocības, taču, kā apgalvo E. H. Kārs, nevienai varai nav tādu iespēju, lai ilgstoši un veiksmīgi īstenotu šādu politiku.¹⁵ Ričards Bārnets arī piezīmē, ka «pasaulē, kuru grauj satricinājumi un kurā radikālas pārmaiņas ir tikpat nenovēršamas, cik nepieciešamas, stabilitātes saglabāšanu izvirzīt par nacionālās drošības mērķi ir tikpat īstenojams nodoms, cik realizējams bija karaļa Kanuta mēģinājums savaldīt plūdmainas»¹⁶. Runājot par varas sadalījumu, labklājību, ražotspēju, zināšanām, statusu un ideoloģiju, labāk ir mēģināt saglabāt esošo attiecību *modeli*. Sjūzena Streindža to ietver strukturālās varas jēdzienā.¹⁷ To var darīt, izmantojot pašreizējās priekšrocības, lai radītu apstākļus pilnīgākai adaptācijai un attīstībai nākotnē. Tādējādi *status quo* valstis kļūst dinamiskas, ja tās ļauj pārmaiņu vilnim, nevis pretojas tam, taču paliek statiskas savos mēģinājumos cieši turēties pie pastāvošā attiecību modeļa.¹⁸ Statisks tēls ir tas, kas saglabā nemainīgu stāvokli, piemēram, kalna galotne. Dina-

¹³ Fred Hirsch and Michael Doyle, «Politicization in the world economy: necessary conditions for an international economic order», grām.: F. Hirsch, M. Doyle and E. L. Morse, *Alternatives to Monetary Disorder* (New York: McGraw-Hill, 1977), 27. lpp.

¹⁴ Carr, citētajā darbā (5. piezīme), 105. lpp.

¹⁵ Turpat, 222. lpp.

¹⁶ Richard J. Barnett, «The illusion of security», grām.: C. R. Beitz and T. Herman (eds.), *Peace and War* (San Francisco: W. H. Freeman, 1973), 285. lpp.

¹⁷ Susan Strange, *States and Markets: An introduction to international political economy* (London: Pinter, 1988), 2.–6. nod.

¹⁸ Šī pieeja *status quo* valstīm ir balstīta uz attiecību struktūru sistēmā. Tā nešaubiģi noliedz pieeju, ko izmanto Siberijs (*Seabury*), citētajā darbā (5. piezīme), kura saista *status quo* valstis ar semikonstitucionālas starptautiskas kārtības pastāvēšanu, līdzīgu tai, kādu noteica Vīnes kongress vai Versaļas līgums. Kaut arī Siberija konstitucionālajai pieejai ir acīmredzamas priekšrocības, tā liek viņam izdarīt ne visai noderīgu secinājumu par to, ka *status quo* koncepts esot «faktiski nenozīmīgs» (212. lpp.) mūsdienu starptautiskajā sistēmā.

misks tēls ir sērfortājs, kurš cenšas saglabāt savu stāvokli ārkārtīgi mainīgā vidē. Abos gadījumos, kā tika sacīts 6. nodaļā, ir pamats nopietnām šaubām par *status quo* hegemonisko valstu spēju mūžīgi gūt panākumus.

REVIZIONISMA BŪTĪBA

Stabilitāte ir *status quo* valstu drošības mērķis, bet pārmaiņas ir revizionistisko valstu simbols. Arnolds Volferss uzsver, ka revizionisma pamatnosacījums ir tas, ka attiecīgajai valstij «liedz baudīt jebkuru tās nacionālo pamatvērtību».¹⁹ Citiem vārdiem sakot, revizionistiskas valstis ir tās, kuru iekšpolitiskās struktūras ievērojami disharmonē ar valdošo attiecību modeli un kuras tādēļ jūtas apdraudētas vai vismaz *status quo* situācijas apspiestas. Šā iemesla dēļ revizionistiskas valstis tiecas drošību saistīt ar izmaiņām sistēmā un/vai ar sava stāvokļa uzlabošanu šajā sistēmā. Kaut arī, vadoties no taktiskiem apsvērumiem, tās varētu sniegt pagaidu vai specifiski ierobežotu atbalstu stabilitātes politikai (ar mērķi rast aizsardzību vājuma periodā, novērst tādu postošu katastrofu kā kodolkarš, apturēt nevajadzīgu bruņošanās sacensību vai lai iegūtu dažas iekārotas tirdzniecības preces), tām nav raksturīga ilglaicīga vai vispārēja uzticēšanās tai. Tā kā *status quo* valstis par labāko drošības risinājumu atzīst stabilitāti, stabilitāte ir galvenā revizionistisko valstu problēma. Tomēr jāņem vērā, ka sistēmas pārmaiņas lielā mērā ir neatkarīgs mainīgais lielums. Virkne faktoru, sākot ar tehnoloģiju un ekonomiku un beidzot ar reliģiju, var virzīt sistēmu nekontrolējamā, neparedzētā virzienā, kādu nav vēlējušās ne *status quo* valstis, ne arī revizionistiskās valstis.

Revizionistiskās valstis, tāpat kā *status quo* valstis, var diferencēt pēc to varas. Tā kā starptautiskās sistēmas dalībnieku skaits kopš 1945. gada ir ievērojami palielinājies, patlaban varas hierarhijas vismazāk pievilcīgajās daļās revizionisma valstīm ir daudz vairāk iespēju. Tas skaidri parāda, ka no sistēmas viedokļa ir ļoti svarīgi, vai revizionistiskas valstis ir spēcīgas vai vājas varas. Albānija, piemēram, ir ļoti revizionistiska valsts, bet tik vāja vara, ka tās viedoklis ir maznozīmīgs. Lai gan vājām revizionistiskām valstīm pašām par sevi ir maza ietekme, to ietekme var būtiski palielināties, ja tām izdodas savu revizionismu apvienot vienotā blokā ar kādas lielākas

¹⁹ Arnold Wolfers, *Discord and Collaboration* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1962), 18. lpp.

varas revizionismu. Šo apsvērumu K. Volcs nav ņēmis vērā savos atziņumos par bipolāras sistēmas struktūras priekšrocībām. Lai gan viņam ir taisnība, ka bipolārā sistēmā mazākām valstīm ir mazāka nozīme attiecībā uz spēku līdzsvaru²⁰, tomēr viņš ignorē to ietekmi, kādu tās var radīt kā superlielvalstu politiskās sāncensības ieguvums. Tādējādi mazvaras, tādas kā Afganistāna, Nikaragva, Kuba, Irāna un Vjetnama, var būtiski ietekmēt sistēmu ar to, ka tās simbolizē iespējamo veiksmi cīņā, kas tālu pārsniedz šo valstu nozīmi. Nevar arī pilnībā neņemt vērā vājas revizionistiskas valstis, jo, kā rāda Tuvo Austrumu naftas ieguvēju valstu piemērs, tās diezgan ātri spēj iegūt spēka elementus, kas ievērojami palielina to varu visā sistēmā. It īpaši tas attiecas uz augstas savstarpējās atkarības apstākļiem, kuros varas, kas ir vājas citos aspektos, var izmantot savu spēku atsevišķās jomās konkrētu jautājumu risināšanā.²¹ Varas līmenis var korelēt ar to, vai revizionistiska valsts ir vai nav aktīva sava mērķa sasniegšanā. Ķīna un Japāna, piemēram, aukstā kara laikā nevarēja nopietni izvirzīt savas teritoriālās prasības pret Padomju Savienību, jo tām nebija militāro līdzekļu, ar kuru palīdzību piespiest padomju pusi piekāpties.

Taču relatīvs nespēks ne vienmēr mazina revizionistiskas noslieces, kā to liecina tādas valstis kā Tanzānija, Indija, Kuba un Lībija, kuras katra atšķirīgā veidā ar vērā ņemamiem panākumiem ir realizējušas savus uzskatus. Ja, kā domā E. H. Kārs, *status quo* valsts pārstāv sektorālas intereses, uzdodot tās par kopējo labumu, tad tā ir vārīga pret verbāliem un intelektuāliem uzbrukumiem, kas vērsti pret šīs valsts starptautiskās legimitātes pamatiem. Spēks, ar kādu tiek pausti revizionistiski uzskati, prasme, ar kādu tie tiek argumentēti, savu interešu pārkums attiecībā uz kopīgajām interesēm *status quo* kārtībā un tādu globālu publisku forumu pieejamība kā Apvienoto Nāciju Organizācija zināmā mērā var kompensēt revizionistiskas varas vājās puses.

Zināmu neskaidrību mēģinājumos diferencēt *status quo* valstis un revizionistiskas valstis rada fakts, ka tieksme uz pārmaiņām un stabilitāti skar divas dimensijas – vietu varas hierarhija un attieksmi pret sistēmā valdošajām normām. Dažos nepilnīgi izstrādātos realīstu modeļos revizionistiskas valstis tiek aplūkotas vienkārši no varas viedokļa, no sociālās hierarhijas viedokļa, kāda pastāv starp dzīvniekiem, kur valdošais tēviņš, spēka

²⁰ Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics* (Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1979), 168.–171. lpp.

²¹ Robert O. Keohane and Joseph S. Nye, *Power and Interdependence* (Boston: Little Brown, 1977), īpaši 2.–3. nod.

pārbaudēs pieveicot pārējos pretendētus, saglabā savas tiesības uz mātītēm barā. *Status quo* valstis dominē sistēmā un iegūst priekšrocības, pamatojoties uz agrāk izrādīto pārspēku. Pārējie pretendenti mērojas spēkiem ar šīs varas turētāju, līdz viens spēj to izgrūst no segliem un iegūt sistēmas augļus sev. Šis modelis tiešām parāda dažus svarīgus revizionisma elementus, taču tajā tiek ignorēts jautājums par to, kāda ir revizionistisko valstu attieksme pret sistēmā valdošajām normām un kādi vēl motīvi, izņemot varu, liek viņiem mēroties spēkiem ar *status quo* valstīm. Nepieciešamība ņemt vērā kā varas, tā arī ideoloģiskos motīvus izvirza revizionistisko valstu iedalījumu trijās kategorijās: *ortodoksālās, radikālās un revolucionārās* valstis.

Ortodoksālā revizionisma valstis iestājas vienīgi par varu un statusu. Tās neapstrīd valdošās kārtības principus, bet pievēršas cīņai pastāvošās kārtības ietvaros, lai panāktu varas, statusa, ietekmes un/vai resursu pārdalīšanu. Šādi izaicinājumi ir jebkuras *status quo* sistēmas nenovēršama iezīme, jo spēku līdzsvaram raksturīgā mobilitāte vienmēr radīs augošu un regresējošu varu sistēmu.²² Kad sistēma ir ideoloģiski homogēna, kāda bija Eiropa 18. gadsimtā, revizionisms neizbēgami būs ortodoksāls. Eiropas monarhiju neskaitāmie kari pirms franču revolūcijas vienkārši bija kari par varu, izņemot tos, kuri bija saistīti ar kristietības šķelšanos. Taču neatkarīgi no iznākuma sistēmas organizējošie principi palika nemainīgi. Ortodoksālais revizionisms var radīt milzīgus konfliktus un nedrošību, kā tas notika desmit gados pirms 1914. gada. Ortodoksālo revizionismu ir svarīgi atšķirt no citiem revizionisma veidiem, jo tas vismaz principā piedāvā vairāk iespēju jautājumu noregulēšanai un izšķiršanai mierīgā ceļā. Varas pārbīdēm starp vadošajām valstīm nebūt nav obligāti jābeidzas ar konfliktu, kura mērķis būtu panākt atbilstošas pārmaiņas statusā un ietekmē, kā to parāda tas, kā Lielbritānija nodeva stafeti Savienotajām Valstīm kā starptautiskās ekonomikas hegemonam. Padomju Savienības virzīšanās uz Rietumu normām un pēc tam sekojošā dramatiskā spriedzes mazināšanās starp Austrumiem un Rietumiem 1989. gadā arī liecina, ka mazāk biedējošs ir ortodoksālais revizionisms salīdzinājumā ar revolucionāro revizionismu.

Revolucionārais revizionisms cīņu par varu sistēmas iekšienē apvieno ar pamatizaicinājumu valdošās *status quo* kārtības organizējošajiem

²² Par šo tematu sk. Gilpin, citētajā darbā (6. piezīme) un Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers* (London: Fontana, 1988).

principiem. Laikā no 1917. gada līdz 1989. gadam šādu izaicinājumu kapitālistiskajiem Rietumiem meta Padomju Savienība, tāpat kā vairāk nekā gadsimtu pirms tam republikāniskā Francija izaicināja monarhistisko Eiropu. Stipra revolucionārā revizionista rašanās apdraud ne tikai spēku līdzsvaru, bet arī visu ar valdošo *status quo* kārtību saistīto valstu iekšpolitiskās vērtības un struktūras. Monarhijas pamatoti drebēja bailēs triumfējošā republikānisma iespējamo panākumu priekšā, tāpat kā kapitālistiskās valstis baidījās no komunisma varas un ietekmes izplatīšanās. Abos gadījumos revizionistisko valstu uzvara draudēja ar liela mēroga politiskām pārmaiņām, piemēram, tām, ko pēc Otrā pasaules kara Austrumeiropai uzspieda Padomju Savienība, vai tā, ko Rietumi uzspieda Vācijai un Japānai, attīrot tās no fašisma. Revizionismam var būt arī ekonomiskas dimensijas. Ja *status quo* ir liberāls, tad revolucionārais revizionisms gandrīz vienmēr kultivē merkantilismu. Kad tas notiek, kā tas bija aukstā kara laikā, tad katra puse rada fundamentālus draudus otras puses ekonomiskajai un politiskajai drošībai. Ja *status quo* valstis ir merkantilistiskas, revizionisms var sevi izpaust konkurējošā impērijas veidošanā, kā tas notika trīsdesmitajos gados.

Revolucionārā revizionisma izaicinājums gandrīz vienmēr nozīmē to, ka akurāto modeli, kurā valstis konfrontē ar valstīm, aizmiglo politiskās ideoloģijas transnacionāla iejaukšanās. Ortodoksāla revizionisma valstu izaicinājums pasvīturo nacionālo interešu lomu, un tādējādi tas ērti iederas reālisma skolas modelī, kurā dzinējspēks ir vara un kura centrā ir valsts. Revolucionārs izaicinājums politisko ideoloģiju projicē starptautiskajā arēnā, un tāpēc tas pārkāpj nacionālās robežas un ienes cīņu arī valsts iekšienē. Tas konfliktu padara daudz neatrisināmāku un paplašina to līdz katram sistēmas nostūrim, kurā lokālu politisku problēmu var vai nu interpretēt, vai kā citādi pārvērst par galvenās konfrontācijas sastāvdaļu. Pēc franču revolūcijas republikāni valsts iekšienē bija tikpat liels drauds šo valstu drošībai kā ārpusē esošie, tieši tāpat kā kapitālistiskajās Rietumu valstīs komunisti šķita un dažos gadījumos arī bija piektā kolonna, kas vērsās pret valsts establišmentu. Tāpat arī Kubā pie varas esošie komunisti tikai ar to, kā viņi atspoguļoja un atgrūdās no lielākās starp Savienotajām Valstīm un Padomju Savienību noritošās cīņas pavērsieniem, daudz vairāk ietekmēja amerikāņu intereses nekā to būtu spējusi nacionālistiski noskaņota valdība.

Revolucionārais revizionisms rada akūtu drošības problēmu arī pašai revizionisma valstij. Ņemot vērā to, ka ortodoksālais revizionists zināmā mērā var klusām pastāvēt sistēmā līdz brīdim, kad tam ir pienācis laiks to

izaicināt, revolucionārā revizionisma valsti ir apzīmogojusi tās iekšpolitiskā struktūra, parādot, kas tas ir, un tādējādi pakļaujot to represīvai *status quo* valstu darbībai. Iebrukums Padomju Savienībā un tās novārdzināšana pēc 1917. gada revolūcijas uzskatāmi ilustrē šo problēmu, tāpat kā to, tikai mazākā mērā, atsedz stāvoklis Irānā pēc 1979. gada. Novērtējot drošības kopainu sistēmā, kurā pastāv vērā ņemama revolucionārā revizionisma valsts, ir jāaplūko ne tikai draudi, ko revolucionārais revizionisms rada *status quo* lielvarām, bet arī draudi, ko šīs lielvaras rada tam. Revolucionārā revizionisma valstis ir relatīvi vājas un vārīgas, sevišķi to attīstības sākumposmā. Tās ļoti labi apzinās atšķirību starp sevi un pārējo sistēmu un ļoti jutīgi uztver savas elementārās drošības saglabāšanu sistēmā, kuru uzskata par naidīgu un kura bieži vien tāda arī ir. Tā kā revizionisms ir revolucionārs, tas uzskata, ka *status quo* lielvaras būs tam dziļi naidīgas.

Šāda situācija savukārt var izraisīt divus attīstības virzienus, kam ir būtiska nozīme visā drošības kopainā. Pirmais ir tāds, ka revolucionāra valsts var nonākt pie secinājuma, ka tās vienīgās cerības uz ilgstošu drošību saistāmas ar visas pārējās sistēmas vai tās daļas pievēršanu savai ideoloģijai. Šāda tendence bija vērojama Irānas propagandas uzbrukumos tās kaimiņiem pēc 1979. gada. Otrs virziens ir tāds, ka revolucionāra valsts var, galvenokārt sevis aizsargāšanas nolūkos, ieņemt ļoti militarizētu pozu, baidoties, ka *status quo* varas tai uzbruks, pirms tā pati spēs iegūt pietiekami daudz spēka, lai ne tikai politiskajā arēnā izaicinātu *status quo* valstis. Šo situāciju ilustrē Staļina reakcija uz Hitlera apstiprināto Ļeņina teoriju par to, ka kapitālistiskās lielvalstis uzbruks sociālisma sirdij. Abi attīstības virzieni darbojas tā, ka rada plašu savstarpēju draudu spektru politiskajā, sociālajā, ekonomiskajā un militārajā sektorā, un tādējādi tie viegli iekļaujas intensīvas varas un drošības dilemmas modelī.

Šajā sakarībā ir svarīgi piezīmēt, ka tur, kur pastāv revolucionārais revizionisms, *abas puses* jūtas ārkārtīgi nedroši. To politiskās atšķirības pastiprina vienkāršo cīņu par varu, jo normālajam militārās un ekonomiskās varas stimulam tiek pievienota visai draudīgā ideoloģiskā dimensija. Šis pastiprinošais efekts var radīt naidīguma un baiļu plaisu starp abām pusēm, kas ir daudz dziļāka nekā tā, kuru varētu izskaidrot ar nodomiem, kādi abām pusēm ir vienai pret otru, vai starp tām pastāvošā spēku līdzsvara dēļ. Šo problēmu vislabāk ilustrē Padomju Savienības gadījums, bet nacistiskās Vācijas gadījums ilustrē tā pretstatu, kad *status quo* lielvaras maldīgi uzskata revolucionāro revizionistu par ortodoksālo revizionistu. Pēc 1945. gada vēstures ironija bija tā, ka nepietiekamajai *status quo*

politikas reakcijai un neveiksmei starpkaru periodā bija tik tieši jānovēd pie pārliecīgas reaģēšanas pēckara periodā. Nespēja saskatīt cīņu par varu pirmajā gadījumā izraisīja pārliecīgu reakciju, kas savukārt radīja spēcīgu varas un drošības dilemmu otrajā gadījumā.

Radikāli revizionistiskās valstis atrodas pa vidu starp ortodoksālajām un revolucionārajām valstīm. To mērķi sniedzas tālāk nekā ortodoksāli revizionistisko valstu vienkāršie sava statusa pilnveidošanas mērķi, bet tām pietrūkst revolucionāro revizionistu sistēmas pārveidošanas tieksmju. Radikālie revizionisti cenšas reformēt sistēmu. Daudz ko no pastāvošās struktūras viņi vēlas saglabāt neskartu, bet tās darbībā grib izdarīt nozīmīgas korekcijas. Šā revizionisma pamatā var būt gan sava statusa pilnveidošanas, gan ideoloģiski motīvi, un tomēr tas nespēj radīt galvenos draudus, proti, draudus varas un statusa pamatsadalījumam sistēmā.

Radikālā revizionisma valstu labākais piemērs ir «trešās pasaules» valstu koalīcija, kas ir pazīstama kā 77 valstu grupa, vai arī tās vadošās pārstāves Tanzānijā, Alžīrijā, Indijā un Dienvidslāvijā. Tās un citas «trešās pasaules» koalīcijā ietilpstošās valstis septiņdesmitajos gados starptautiskajā arēnā izvirzīja savas prasības pēc jaunas starptautiskās ekonomiskās kārtības. Jaunā starptautiskā ekonomiskā kārtība pauz tipisku radikālā revizionisma pieeju. Tā neaicināja gāzt esošo kārtību, saprotot ar to tās varas struktūru un tās pamatprincipus, kaut arī ir iespējams, ka ekstrēmisti *status quo* valstis to gribēja. Šī jaunā kārtība paredzēja sistēmas reformas, kuras samazinātu netaisnību centra un perifērijas attiecībās, paverot iespēju vienmērīgāk sadalīt labumus un radīt perifērijā spēcīgākas valstis. Būtiskākais jautājums ir tas, vai šīs reformas būtu devušas rezultātus, kādus vēlējas to ierosinātāji, un vai pastāvošo sistēmu var šādi reformēt, negraujot tās pamatā esošo ekonomikas dinamismu. Taču tas neattiecas uz šo analīzi.²³ Svarīgi ir tas, ka starptautiskajā arēnā ir tieši tikpat daudz iemeslu reformiskā revizionisma eksistencei, cik to ir valstu iekšienē. Šeit minētais piemērs ir sagrozīts, no revizionistisku valstu viedokļa raugoties, jo jaunās starptautiskās ekonomiskās kārtības atbalstītāji pārstāv sistēmas vājās, nevis spēcīgās varas. Var prāt par to, kāda ir spēcīga radikālā revizio-

²³ Nelielu jaunās starptautiskās ekonomikas kārtības kritiku no šā viedokļa sk. W. M. Corden, «The NIEO proposals: a cool look», *Thames Essays* no. 21, (London: Trade Policy Research Centre, 1979); Nathaniel Leff, «The new international economic order – bad economics, worse politics», *Foreign Policy*, 24 (1976); M. E. Kreinin and J. M. Finger, «A critical survey of the new international economic order», *Journal of World Trade Law*, 10:6 (1976).

nisma būtība; vai varbūt ir vērts izvirzīt hipotēzi, ka radikālais revizionisms visvieglāk piesaista sistēmas vājos dalībniekus. Radikālais revizionisms piedāvā iepējas savstarpēji atkarīgā sistēmā, kur pat vājie dalībnieki var rast dažas sviras savu mērķu sasniegšanai, jo tajā ir iespējams risināt sarunas.

Tāda revizionisma izpausmju daudzveidība starptautiskajā sistēmā rada sarežģītākus grupējumu izkārtojumus nekā tas, ko saprot ar vienkāršu dihotomiju starp *status quo* valstīm un revizionistiskām valstīm. *Status quo* varas var konfliktēt savā starpā atbilstoši ortodoksālā revizionisma kritērijiem.²⁴ Tajā pašā laikā tās var izaicināt kā radikālie, tā revolucionārie revizionisti; šādā situācijā atradās Rietumi, saskaroties ar 77 valstu grupu un Padomju Savienību. Šajā *mêlange* pastāv iespēja veidoties neskaitāmiem, šķietami divainiem grupējumiem, un tas palīdz izskaidrot apmulsumu, kas aizvien rodas, kad ar tādiem notikumiem kā Ķīnas un Padomju Savienības šķelšanās un nacistiskās Vācijas un Padomju Savienības pakts saskaras tie, kas ir uzticīgi daudz stingrāk polarizētiem uzskatiem. Revizionistiska valsts var izturēties kā tāda tikai attiecībā uz noteiktām sfērām vai jautājumiem, bet citā situācijā tā vairāk var atgādināt *status quo* valsti. Padomju Savienība, piemēram, bija revolucionāra revizioniste. Taču, no Austrumeiropas raugoties, tā vairāk atgādināja *status quo* varu, bet jūras tiesībās tai bija *status quo* nostāja, jo tās lielvalstiskās intereses bija saistītas ar jūru. Trīsdesmitajos gados daudz neskaidrību par nacistisko Vāciju radīja neziņa par to, vai Hitlera revizionisms ir lokāls un ortodoksāls vai globāls un revolucionārs. Konkurējošiem revolucionārajiem revizionistiem ir jāizlemj, vai apvienot spēkus pret *status quo* valstīm (nacistiskās Vācijas un Padomju Savienības pakts), vai dot priekšroku konfliktiem, meklējot iespēju sadarboties ar *status quo* valstīm (Ķīnas un Padomju Savienības šķelšanās). Tāpat *status quo* lielvaras var censties sadarboties ar vienu revizionistisku valsti (Padomju Savienība), lai apspiestu kādu citu valsti (nacistiskā Vācija). Radikāli revizionisti *status quo* lielvaru un revolucionāro varu konfliktu var uzskatīt par svētību saviem mērķiem, jo tas nodrošina tiem lielākas iespējas iedarboties uz *status quo* lielvarām, bet tie var saskatīt tajā briesmas, jo viņu mēģinājumi saglabāt neatkarīgu nostāju var arī zaudēt jēgu un viņiem var nākties pieslieties kādai no pusēm.

Šo aplūkoto grupējumu sarežģītība un nenoteiktība lielā mērā izskaidro to, ka cīņa par drošību un cīņa par varu pārklājas un ne vienmēr

²⁴ Šā apgalvojuma piemērs ir Mary Kaldor, *The Disintegrating West* (Harmondsworth: Penguin, 1979).

ir atdalāmas viena no otras. Savā starpā un ar *status quo* valstīm sacenšas ne tikai dažādi revizionisma paveidi, bet arī lokāli centrēts revizionisms, kas saplūst un deformē globālāk orientētu revizionismu. Revizionistisko valstu pareiza identificēšana – tās svarīgumu pamatoti ir uzsvēris H. Morgentavs²⁵ – nav vienkārša gadījumos, kad sarežģītās kritiskās situācijās var izvirzīties nepieciešamība sadarboties ar acīmredzamiem oponentiem.

Sistēmas valstu politiskā un attiecību rakstura identifikācijas grūtības izskaidro to, kāpēc cīņas par varu un cīņas par drošību dinamika kļūst tik komplicēta. Neskaidrību par citu starptautiskās sistēmas dalībnieku raksturu rada grūtības, kas saistītas ar to īsto nolūku izvērtēšanu un sistēmas izraisītajām grupējumu veidošanas īpatnībām. Šo neskaidrību vēl sarežģī tas, ka vispār dzīve bruņotā anarhijā ir riskanta, un šī neskaidrība ir pamatā varas un drošības dilemmas samezģojumiem.

Cīņa par drošību, kas ir bruņotas anarhijas dabiska dinamika, var viegli īstenoties kā cīņa par varu, kurai ir pašaī sava dinamika. Un otrādi, uzbrukumu varas sistēmai sākumstadijā var uztvert kā cīņu par drošību. Šādos apstākļos neviens sistēmas dalībnieks politikas formulēšanā nevar paļauties uz skaidri izteiktu varas un drošības modeļu atšķirību. Tā nu visi ir spiesti rīkoties uzmanīgi un visur saskatīt cīņu par varu. Šāda situācija rada ironisku rezultātu – visā sistēmā pastiprinās varas un drošības dilemma. No tā izrietošā neskaidrība un nedrošība dod ievērojamu ieguldījumu nacionālās drošības iekšpolitiskajā aspektā. Par to runāsim nākamajā nodaļā.

MILITĀRAIS FAKTORS

Revizionistisko un *status quo* valstu politiskās identitātes neskaidrības ir saistītas ar līdzīgu neskaidrību arī militārajā sektorā: kā noteikt atšķirību starp darbību, kuras mērķis ir militārā līdzsvara izmaiņšana (kas norādītu uz cīņu par varu), un darbību, kuras mērķis ir vienkārši saglabāt militāru *status quo* (tā norādot uz cīņu par drošību). Es citā darbā esmu sīki izklāstījis šā jautājuma tehnoloģiskos, startēģiskos un politiskos komponentus²⁶, un būs pietiekami, ja šeit tikai izklāstīšu pamatproblēmu.

²⁵ Morgenthau, citētajā darbā (5. piezīme), 67.–68. lpp.

²⁶ Barry Buzan, *An Introduction to Strategic Studies: Military technology and international relations* (London: McMillan, 1987).

Divas neskaidrības par militārās varenības raksturu sarežģī agresīvas uzvedības atšķiršanu no aizsargāšanās. Pirmā tradicionālā problēma ir saistīta ar ofensīvas militārās nostājas atdalīšanu no defensīvas pozīcijas. Tā kā uzbrukums bieži ir militāri efektīva aizsardzības forma un daudzus ieročus var izmantot kā uzbrukšanas, tā aizsargāšanās nolūkā, valstīm ir grūti noteikt citai citas nolūkus, vadoties pēc militāro spēku izvēšanas rakstura. Tiktāl, ciktāl valstu nolūkus var noteikt, par pamatu ņemot to potenciālu, lielā neskaidrība militāro līdzekļu jautājumā liek tām, citai citas uzvedību vērtējot, rēķināties ar ļaunāko. Tas ir klasiskais drošības dilemmas formulējums: aizsardzības pasākumus, kurus valstis izmanto, lai sevi aizsargātu, citas valstis uzskata par potenciāli agresīviem, uz kuriem attiecīgi ir jāreaģē. Šī atbildes reakcija savukārt rada draudus un tādējādi izraisa turpmākus atbildes bruņošanās pasākumus. Tā kā militārie līdzekļi nav skaidri nosakāmi, tad pasākumi, kurus valstis veic, lai panāktu sev drošību, noved pie visu valstu drošības samazināšanās.

Otrā neskaidrība rodas tādēļ, ka tehnoloģiskais imperatīvs liek nerimstoši un nepārtraukti pilnveidot ieročus. Tas nozīmē, ka militārajai jomai ir sava neatkarīga dinamika, kura funkcionē, neņemot vērā politisko attiecību uzlabošanos vai pasliktināšanos. Tā kā militārais potenciāls piemīt kā cīņai par varu, tā arī cīņai par drošību, pakļautība dinamikai, kas darbojas atsevišķi no nolūkiem, kuri vada abas cīņas, viegli var radīt sajukumu drošības signālos, kurus valstis mēģina sūtīt cita citai. Abu cīņu vadmotīvs ir bailes no sakāves, un tas liek valstīm uzturēt bruņotos spēkus, kuri zināmā mērā ir proporcionāli saskatītajiem uzbrukuma draudiem. Tādēļ katra valsts stingri seko tam, kā tās militārais potenciāls atbilst pārējo valstu militārajam potenciālam. Tā kā militārais spēks ir relatīvs, tad valstis ir jutīgas pret pārmaiņām to iespējamo konkurentu potenciālā. Šādas pārmaiņas var rasties tādēļ, ka kāda valsts cenšas mainīt militāro līdzsvaru starp sevi un pārējām valstīm, kā to darīja Vācija, uzsākot pirmklasīgas jūras kara flotes veidošanu pirms Pirmā pasaules kara, un Padomju Savienība, radot tādu kodolarsenālu, kas atbilstu tam, kāds bija ASV. Taču šādas pārmaiņas var rasties arī tādēļ, ka valstij ir nepieciešams modernizēt savus bruņotos spēkus. Pat miera laikā ieroči nolietojas. Tie noveco, jo tehnoloģiskais progress paver jaunas iespējas attiecībā uz to konstrukciju un efektivitāti. Tā kā jaunākās paaudzes ieroči vienmēr ir efektīvāki par tiem, kuru vietā tie nāk, tad vērotājiem no malas varētu rasties grūtības, cenšoties atšķirt pārmaiņas, kuras ir plānotas militārā spēka saglabāšanai, no tām pārmaiņām, kuras ir paredzētas militārā spēka palielināšanai.

Citiem vārdiem sakot, pārmaiņas modernizācijas nolūkā, kuras pieprasa tehnoloģisko iespēju nebeidzama virzīšanās uz priekšu, var sajaukt ar pārmaiņām, kuru nolūks ir mainīt militāro spēku līdzsvaru. Tā kā šo pārmaiņu militārā izpausme ir līdzīga, bet politiskās atšķirības nav viegli interpretēt, apdomība liek uzmanīties, izsakot labdabīgus pieņēmumus.

Roberts Džerviss ir veicis vērā ņemamu mēģinājumu izpētīt sekas, kādas rada neskaidriība starp uzbrukumam un aizsardzībai paredzētu militāru varenību.²⁷ Savu darbu R. Džerviss nobeidz, aplūkojot no 2 x 2 matricas izrietošus četrus scenārijus.²⁸ Augšā horizontāli mainīgais lielums ir uzbrukuma vai aizsardzības ieroči atkarībā no tā, kas pētāmajā laikposmā gūst virsroku. Kā piemērus šeit varētu minēt Pirmo pasaules karu (dominē aizsardzības ieroči) un Otro pasaules karu (dominē uzbrukuma ieroči). Vertikāli uz leju izvietoti šādi mainīgie lielumi: pirmais ir tas, ka uzbrukuma ieročus (un tādēļ arī nolūkus) nav iespējams atšķirt no aizsardzības ieročiem (un nolūkiem), otrs ir tas, ka tos ir iespējams atšķirt. Kaut arī pastāv dažas zināmas grūtības, kas ir saistītas ar uzbrukuma un aizsardzības ieroču atšķiršanu – kā to parāda pieņēmums pirms 1914. gada par to, ka dominējošie būs uzbrukuma ieroči, kā bija bijis 1870. gadā, kā arī garās un eventuāli neauglīgās debātes par šo tematu 1932. gada Atbruņošanās konferencē – R. Džervisa shēma sniedz vērā ņemamu ieskatu par ieroču kā mainīgo lielumu organisko saistību ar drošību.

Īsi sakot, viņš izvirza tēzi, ka tādā gadījumā, kad dominē uzbrukuma ieroči un nav iespējams atšķirt uzbrukuma ieročus no aizsardzības ieročiem, visur valdīs liela vēlēšanās iegādāties uzbrukuma ieročus, un tā kā varas un drošības dilemma funkcionēs pilnā spēkā, situācija būs nestabila. Stāvoklis ir mazāk saspringts gadījumos, kad dominē uzbrukuma ieroči, bet atšķirību ir iespējams noteikt, jo tad agresīvās valstis var noteikt pēc to uzkrātajiem ieročiem. Šādā situācijā veidojas negatīvais moments: ja uzbrukuma ieroči gūst ievērojamu pārsvaru, tad nepietiks ar pasīvu aizsardzību vien, un pat *status quo* valstis būs spiestas iegādāties uzbrukuma ieročus. Varas un drošības dilemma darbojas tad, kad aizsardzība gūst virsroku, bet atšķirības nav iespējams noteikt, taču šo dilemmu mazina fakts, ka ieroču iegāde rada vairāk drošības to īpašniekiem nekā nedrošību pārējiem.

²⁷ Robert Jervis, «Cooperation under the security dilemma», *World Politics*, 30:2 (1978). Sk. arī Richard Rosecrance, *International Relations: Peace or war?* (New York: McGraw-Hill, 1973), 65., 300. lpp.

²⁸ Džerviss, turpat, 211.–214. lpp.

Situācija ir ļoti stabila, kad virsroku gūst aizsardzība un ir iespējams noteikt atšķirības, jo agresoru nodomi gribot negribot atklājas ar bruņoto spēku izvērsanas raksturu, un līdz minimumam samazinās neskaidrības, kas izraisa cīņu par drošību. Šim pēdējam scenārijam priekšroku dod mūsdienā neprovocējošas aizsardzības piekritēji. Viņi ne tikai apgalvo to, ka noteikšanas un vadīšanas tehnoloģiju attīstība no jauna ļauj gūt virsroku aizsardzības ieročiem, bet arī to, ka ir skaidri saskatāma atšķirība starp uzbrukuma un aizsardzības militārajām konfigurācijām. Ļoti intensīva novērošana kombinācijā ar precīzas vadības ieročiem nozīmē to, ka iebrukumos nepieciešamā plaša bruņoto spēku pārvietošana kļūst ļoti vārga. Tādas dārgas iekārtas kā lidmašīnu bāzes kuģi, tanki un aviācija kļūst aizvien nerentablākas salīdzinājumā ar raķetēm, kuras spēj tos iznīcināt. Šādos apstākļos tādu bruņoto spēku izvērsana, kuri spēj nodrošināt spēcīgu teritoriālo aizsardzību, bet strukturāli nespēj plašā mērogā realizēt citu valstu iekarošanu vai bombardēšanu, piedāvā pievilcīgu veidu, kā atrisināt vienu no galvenajām varas un drošības problēmām. Šādas politiskās nostādes ir loģisks papildinājums *status quo* valstu nedominējošajai politiskajai nostājai un var būt sevišķi piemērotas attiecībām Eiropā un Ziemeļaustrumu Āzijā pēc aukstā kara. Tomēr tās ir mazāk pievilcīgas situācijās, kad noris īsta cīņa par varu, un/vai tādās situācijās, kurās agresori varētu apmierināties ar bombardēšanu no attāluma invāzijas vietā.²⁹

Pat tad, kad varas un drošības dilemmu ietekmē cīņa par varu, atrisinājuma iespēja tomēr pastāv. Visas bruņošanās sacensības nav vienādi intensīvas. Tāpat kā jebkurai citai konkurences formai, to spektrs ir plašs – no vājas līdz spēcīgai. Vāju bruņošanās sacensību ir grūti atšķirt no militāra *status quo* saglabāšanas. Šādas sacensības gadījumā izdevumi bruņošanās vajadzībām varētu palikt nemainīgi un aizņemt pieticīgu daļu no valsts nacionālā kopprodukta, bet dažkārt tie pat var samazināties. Turpretī ļoti intensīva bruņošanās sacensība atgādinās mobilizāciju karam, un palielināsies bruņošanās vajadzībām izlietotā nacionālā kopprodukta daļa vai arī tā svārstīsies ap ievērojamu kopprodukta daļu, kā tas ir Izraēlas gadījumā.³⁰

²⁹ Sk. Buzan, citētajā darbā (26. piezīme), 17. nod. Visaptverošu literatūras pārskatu par neofensīvu aizsardzību sk. *NOD: International Research Newsletter*, Björn Möller (ed.), kuru iespējams iegādāties Miera un konfliktu pētniecības centrā Kopenhāgenā.

³⁰ 1981. gadā Izraēla iztērēja aizsardzībai gandrīz vienu trešo daļu no sava valsts nacionālā kopprodukta, lai gan līdz 1987. gadam tas samazinājās līdz 15%, kas joprojām ir daudz. *The Military Balance 1981–82* un *1989–90* (London: IISS, 1981, 1989) 52. un 209. lpp.

Analogija ar sacensību iztēlē uzbur skriešanas sacensības, kurās divi vai vairāki dalībnieki uzsāk skrējieni no noteiktas līnijas un cenšas pirmie sasniegt finiša lenti. Šī paralēle savā ziņā ir neveiksmīga, jo novirza uzmanību no daudz komplicētākiem apstākļiem un mērķiem, kuri ir saistīti ar bruņošanās sacensību.

Bruņošanās sacensībā konkurenti sacensību neuzsāk no vienas un tās pašas līnijas, un viņi nebūt nevēlas uzvarēt vai zaudēt 100 metru sprinta beznosacījumu nozīmē. Ja pieņemam, ka pastāv divu valstu bruņošanās sacensība (šādi gadījumi nav bieži), kuru valstis uzsāk ar atšķirīgiem bruņotajiem spēkiem (tie ir parasti gadījumi modernās bruņošanās sacensības vēsturē) un kurā vājākā valsts ir šīs sacensības uzsācēja (reālajā dzīvē var būt grūti dot skaidru atbildi uz jautājumu, kurš ir iniciators), tad ir iespējams izveidot bruņošanās sacensības mērķu modeli. Vismaz vienai no pusēm ir jāvēlas mainīt savu relatīvo militāro potenciālu, pretējā gadījumā tās ir nevis sacensības, bet gan militārā *status quo* saglabāšana. Pieņemot, ka izaicinātāja valsts (I) atpalcē un vēlas mainīt šo stāvokli, tad tai var būt trīs mērķi. Tā var tīkties daļēji panākt respondentvalsti (R) un mēģināt uzlabot savu stāvokli, nemainot starp tām pastāvošā līdzsvara virzienu: tā var tīkties pēc paritātes, spiežot izlīdzināt līmeņus, taču nemainot līdzsvara virzienu; tā var arī tīkties pēc pārkuma, mainot līdzsvara virzienu. Tai var būt viens no šiem mērķiem vai arī visi trīs mērķi kā viena plāna sastāvdaļas; vai arī tā var izvirzīt pieticīgāku mērķi un tad uzsākt īstenot pārējos, ja šķiet, ka izdevība to attaisno.

Sastopoties ar šādu izaicinājumu, R ir piecas iespējas. Tā var mēģināt palielināt savu vadošo lomu, tādējādi cerot pierādīt I, ka izaicinājums ir veltīgs. Tā var saglabāt savu vadošo lomu, samērojoties ar I attīstību un pieņemot, ka I nogurdinās pašas pūliņi. Tā var ļaut, lai I daļēji panāk R, tādējādi samazinot starp tām pastāvošo distanci, bet līdzsvara virziens paliktu tas pats. Šajā gadījumā R pielāgosies reālam I nozīmes pieaugumam sistēmā. Tā var ļaut, lai I panāk paritāti, kas prasīs daudz lielāku pielāgošanos. Tā var arī ļaut, lai I uzvar sacensībā, un samierināties, ka mazinās tās nozīme vai nu lokālajā drošības kompleksā, vai visā sistēmā kopumā.³¹ Ja mēs šīs iespējas sakārtojam matricā, dažas no tām atklājas kā neatrisināmi konflikti, ja viena vai otra puse nemaina savus mērķus. Dažas no tām

³¹ Šie mērķi ir vienkāršāka P. Kodzica izvirzītā kopuma pilnveide. Sk. P. Kodzic, «Armaments and development», grām.: D. Carlton and C. Shaerf (eds.), *The Dynamics of the Arms Race* (London: Croom Helm, 1975), 204.–205. lpp.

nekonfliktē, tas norāda, ka tām obligāti nav jāizraisa bruņošanās sacensība. Dažu kombināciju īstenošanās iespēja ir neliela.

8. 1. tabulā atainotie konflikti kļūst nopietnāki virzienā uz matricas labās puses augšējo stūri un atrisināmāki, virzoties uz matricas apakšējās daļas kreiso stūri. Šāds vingrinājums izvirza daudzus svarīgus jautājumus. Tiek pieņemts, ka mērķi ir godīgi un abām pusēm zināmi, bet tas tā var nebūt ne vienā, ne otrā gadījumā. Vai nu viena puse, vai abas, iespējams, nav skaidri formulējušas savus mērķus pat pašas sev, bet, ja tie ir skaidri, tos var slēpt no pretējās puses.

<i>R</i>	<i>Izaicinātāja</i>			
	Dalēja	Paritāte	Pārākums	
<i>e</i>	panākšana			
<i>s</i>				
<i>p</i>	Palielina vadošo lomu	N	N	N
<i>o</i>	Saglabā esošo vadošo lomu	N	N	N
<i>n</i>	Pielauj guvumu bez paritātes	S	N	N
<i>d</i>	Pielauj paritātes iegūšanu	(S)	S	N
<i>e</i>	Akceptē zemāku stāvokli	(S)	(S)	(S)
<i>n</i>				
<i>t</i>				
<i>e</i>				
N – nesasniedzami mērķi				
S – sasniedzami mērķi				
() – maziespējama situācija				

8. 1. tabula. Iespējamie divu valstu bruņošanās sacensības mērķi

Viena puse var tīši centties maldināt otru pusi par saviem mērķiem. Pat abu pušu mēģinājumi veidot pilnvērtīgu un godīgu komunikāciju nevar novērst nesaprašanos un aizdomas. Turklāt no šīs matricas izriet, ka patieso militāro spēku var izmērīt ar augstu precizitāti, taču tas tā nav, un tā ignorē bruņošanās sacensības izpausmju atšķirības, kuras izriet no R. Džervisa aprakstītajām bruņojuma īpatnībām.

Neskatoties uz šīm grūtībām, matrica norāda uz to, ka bruņošanās sacensībai ir virkne vieglāk saskatāmu mērķu nekā varētu šķist, ja to aplūkotu, stingri vadoties no analogijas ar skriešanās sacīkstēm. Tā parāda atrisināmu kombināciju kopumu un tādējādi ierobežo priekšstatu par

bruņošanās sacensību kā par absolūtu nulles iznākuma spēli. Matrica liek arī atgriezties pie plašākā jautājuma par cīņu par drošību un cīņu par varu. Ekstrēmi abu pušu mērķi labi iederas pieņēmumos, kuri attiecas uz cīņu par varu, ar tās uzsvāru uz spraugu nulles iznākuma konkurenci. Ja notiek cīņa par varu, tad tās radīto bruņošanās sacensības problēmu nevar atrisināt, ja viena no pusēm nereducē savus mērķus. Atrisināmo kombināciju grupa daudz vieglāk iederas pieņēmumos, kuri attiecas uz cīņu par drošību. Cīņā par drošību neviena no pusēm nevēlas apdraudēt otru, taču katra puse uzlūko otru pusi kā draudu. Savstarpēja, bet nepamatota ekstrēmu mērķu inkriminēšana var novest pie tādas bruņošanās sacensības, kura nav atšķirama no tās, kāda ir saistīta ar cīņu par varu, izņemot gadījumus, kad tā ir atrisināma, ja ir iespējams pierādīt, ka inkriminētie mērķi ir nepatiesi. Abos gadījumos – gan tad, kad notiek cīņa par varu, gan tad, kad notiek cīņa par drošību – neatkarīgs ieroču uzlabošanas cikls var kā paštrināt sacensības dinamiku, tā arī apgrūtināt relatīvā spēka noteikšanu.

8. 1. tabulā attēloto kombināciju vidū izpaužas paritātes ideja, un tā bieži tiek uzskatīta par vienu no veidiem, kā atrisināt militāra rakstura neskaidribas, kuras stimulē varas un drošības dilemmu. Bet diemžēl paritātes ideja ir daudz sarežģītāka un daudz nesaprotamāka nekā varētu šķist no pirmā acu uzmetiena. Neņemot vērā milzīgās tehniska rakstura grūtības, ar kādām jāstopas, domājot par to, kāda varētu izskatīties paritāte³², pašu paritātes principu kā pamatu militāru attiecību stabilizēšanai var kritizēt divu iemeslu dēļ. Pirmais trūkums ir tas, ka pat tad, ja varētu droši un acīmredzami panākt bruņoto spēku paritāti, militāras darbības būtība ir tāda, ka tās rezultātā nerodas vienlīdzīga drošības jomā. Ja arī visi pārējie parametri ir vienādi, militārajā darbībā panākumus gūst tie, kuri uzbrūk pirmie. Agresors izvēlas uzbrukuma laiku, vietu un apstākļus, un gadījumā, kad dominē uzbrukuma ieroči, kā tas parasti ir bijis kopš Otrā pasaules kara, viņš var panākt nozīmīgu sava pretinieka spēka samazināšanu, uzsākot Pērlhārboras tipa prettriecienu. Pirmā trieciena faktors devalvē vienkāršu jēdzienu par paritāti, kas balstās uz militāro līdzekļu līdzsvaru. Patiešām šķiet visai iespējams, ka precīzi formulēta un skaidri saskatāma paritāte, kura balstās uz uzbrukuma līdzekļiem, pastiprinās nedrošību. Gadījumā, kad aprēķini par bruņotajiem spēkiem ir apšaubāmi, nedrošība var ierobežot vēlēšanos dot pirmo triecienu, bet tad, kad līdzsvars ir zināms, šādi aprēķini var būt ticamāki.

³² Buzan, citētajā darbā (26. piezīme), 264.–267. lpp.

Otrs trūkums ir daudz komplicētāks un atkarīgs no relatīvā statusa nestabilitātes paritātes režīmā. Var droši teikt, ka divu valstu attiecības ir visstabilākās tad, kad ir liela varas atšķirība starp tām. Lielākā vara nejutīs nekādus nozīmīgus draudus, bet mazākā vara, nepieciešamības spiesta, iemācīsies pielāgoties. Kad varas atšķirības ir lielas, abas puses ir drošas, zinot, ka to relatīvais statuss tik ātri nemainīsies. Kaut arī mazākajai varai tas var nepatikt un kaut arī situācija stimulē bruņošanās sacensību, īsā laikposmā lielā varas nevienlīdzība rada relatīvu stabilitāti (pieņemot, ka dominējošā lielvara ir *status quo*). Pretstatā tam paritātes stāvoklis nevienai no pusēm negarantē pārliecību, ka tai ir nepieciešamā spēka rezerve, un mudina censties mainīt līdzsvaru. Ja varas ir vienādi spēcīgas, tad neliela vienas varas spēka palielināšanās maina to relatīvo statusu no līdzvērtīga statusa uz pārāku vai zemāku statusu tādā veidā, kādā tas nenotiek tad, kad relatīvu statusu nodrošina lielākas varas atšķirības.³³ Bruņošanās sacensība kļūst daudz emocionālāka tad, kad sacensība ir līdzvērtīga, jo paveras iespēja uzvarēt vai zaudēt. Statusa nestabilitāte nav jauns fenomens bruņošanās sacensībā. Bakingemas hercogs vēstulē seram Tomasam Osbornam 1672. gadā uzsvēra: «Mums vairs nevajadzētu pieļaut, ka kāda cita nācija ir mūsu *lidzinieks* uz jūras, jo, ja viņi ir kļuvuši par mūsu *lidziniekiem*, tas ir tikai vienāds *sākuma punkts*, lai vai nu viņi, vai mēs būtu tas, kurš ir pārāks.»³⁴ Tāda pati problēma radās 1906. gadā, kad britu karakuģa *Drednought* nolaišana ūdenī turpināja nežēlīgu posmu Anglijas un Vācijas flotes sacensībā, paverot iespēju vāciešiem sacensties jaunajā karakuģu klasē uz diezgan vienlīdzīgiem noteikumiem.

Statusa nestabilitāti ietekmē gan militārie, gan politiskie faktori. Politiskajā aspektā varētu sagaidīt, ka statusa nestabilitāte ir vismalkākā akūtos bipolaritātes nulles iznākuma apstākļos un vismazāk vāriga multipolaritātes mobilākajā, daudzveidīgākajā un ne tik naidīgajā vidē. Militārajā aspektā varētu sagaidīt, ka pietiekams kodolieroču daudzums mazinās statusa nestabilitāti. Tradicionālo bruņoto spēku konfrontācijā pārākums un zemāks stāvoklis ļoti ietekmē rezultātu, un liela nozīme ir spēku aprēķiniem. Bet, ja kodolieroči ir pietiekamā daudzumā, abu pušu rokās ir graujošā spēka pārpalikuma jaudas un loģiski, ka ieroču skaitam netiks

³³ Par dažiem citiem viedokļiem attiecībā uz statusa nestabilitātes aspektiem sk. Richard Rosecrance, «Deterrence and vulnerability in the pre-nuclear era», darbā «The future of strategic deterrence», *Adelphi Papers*, no. 160 (London: IISS, 1980).

³⁴ Citēts Philip W. Buck, *The Politics of Mercantilism* [New York: Octagon, 1974 (1942)], 116.–117. lpp.

pieskirta liela nozīme. Kā saka F. H. Hinslijs, «šīs valstis ir aizgājušas tik tālu aiz absolūtās varenības sliekšņa, ka relatīvas spēka izmaiņas vairs nespēj iedragāt to spēju saglabāt līdzsvaru, kurš balstās uz katras valsts spēju iznīcināt visas»³⁵.

Tomēr Savienoto Valstu gadījums parāda spiedienu, kādu rada statusa nestabilitāte. Neskatoties uz kodolpietiekamību, un, iespējams, bipolaritātes iedarbības rezultātā Savienotajām Valstīm bija visai grūti samierināties ar to, ka mazinājies to pārākums pār Padomju Savienību. Lidz astoņdesmito gadu beigām paritātes cena bija periodiskas amerikāņu bažas, ka Padomju Savienība izvirzās priekšā, citiem vārdiem sakot, ka abu statuss mainījies Padomju Savienības pārākuma virzienā. Vēl joprojām var dzirdēt oficiālus paziņojumus, ka kodolpārākumam ir kāda politiska nozīme, kas ir ekvivalenta tradicionālajai varenības nozīmei, ja kādai valstij ir vairāk drednautu vai armijas divīziju. Kaut arī kodolpārākums salīdzinājumā ar kodolpietiekamību var izraisīt kaut kādas politiskas sekas, sevišķi attiecībā uz to, kā kodollielvaras uzlūko viena otru un kā trešās puses raugās uz tām, aizsardzības dilemmas jaunie apstākļi nozīmē to, ka pārākums nekad neatgūs iepriekšējo politisko un militāro nozīmi. Varbūt vienīgi bruņotajiem spēkiem, kuri strukturāli nav spējīgi uzbrukt, kā to propagandē neprovocējošas aizsardzības ierosinātāji, ir iespējams atrisināt paritātes statusa nestabilitātes problēmu.

SECINĀJUMI. VAI VARAS UN DROŠĪBAS DILEMMA IR ATRISINĀMA?

Faktiski visā modernajā vēsturē varas un drošības dilemma ilgu laiku ir bijusi ārkārtīgi pastāvīga starptautisko attiecību iezīme. To ir uzturējusi spriedze starp *status quo* valstu un revizionistisko valstu interesēm, neatkarīgā bruņojuma dinamikas tehnoloģiskās attīstības inerces un neskaidrība attiecībā uz abiem šiem faktoriem, kura apgrūtina labdabīgas uzvedības atšķiršanu no agresīvas uzvedības. Tā kā nebija iespējams ticami atšķirt cīņu par varu no cīņas par drošību, nacionālās drošības politika nevarēja paļauties uz relatīvi skaidrajiem un tiešajiem principiem, kurus ir iespējams noteikt, aplūkojot abus cīņas veidus atsevišķi. Vajadzēja pieņemt, ka abu

³⁵ F. H. Hinsley, «The rise and fall of the modern international system», *Review of International Studies*, 8:1 (1982), 8. lpp.

cīņu dinamika ir kustībā, un tas rezultātā noveda pie mums visiem tik labi pazīstamajām sevi atražojošajām problēmām un nostādnēm.

Vispārīgi runājot, nav iemesla cerēt, ka izzudīs apstākļi, kas ir uzturējuši varas un drošības dilemmu. Anarhiskā politiskā struktūra ir robusta, un nav pamata uzskatīt, ka lielvaru rašanās un pagrimšanas process, kas uztur spriedzi starp *status quo* valstīm un revizionistiskām valstīm, pārstās funkcionēt. Patiešām, deviņdesmito gadu sākumā šis process funkcionēja iespaidīgā veidā – pagrīma vecās superlielvalstis un izveidojās jaunas lielvaras. Tāpat nav iemesla gaidīt, ka vājināsies tehnoloģiskais imperatīvs, kas ir bruņošanās dinamikas pamatā. Jaunas tehnoloģijas joprojām pavērs jaunas militārās iespējas neatkarīgi no tā, vai ir paredzēts tās lietot militārajā jomā vai ne. Tā kā tuvākajā nākotnē valstis joprojām būs atbildīgas par savu aizsardzību, tās nevar izvairīties no spiediena, kādu šāda izvēle rada. Tādēļ jautājums nav par to, vai varas un drošības dilemma turpinās pastāvēt – tā noteikti pastāvēs. Jautājums ir par to, cik svarīga tā būs, ņemot vērā pārējo faktoru ietekmi uz drošības problēmu anarhijas apstākļos. Šeit ir zināms pamats optimismam.

Kā jau tika sacīts 7. nodaļas secinājumos, aizsardzības dilemma var būt nozīmīgs varas un drošības dilemmu līdzsvarojošs spēks. Abas dilemmas saista bruņošanās dinamika. Abas dilemmas nevar pasliktināties, ja netiek stiprināta starp tām pastāvošā krasā pretruna. Šī pretruna veidojas bruņošanās dinamikas rezultātā. Ja aizsardzības dilemma vērsas plašumā un pastiprinās, tā iedragā tradicionālos apstākļus, kuri ir ļāvuši un pat veicinājuši cīņu par varu. Kad cena, kāda maksājama par bruņotu cīņu un tās riski pieaug līdz pakāpei, kurā masveida iznīcināšana nenovēršami draud kā uzvarētājam, tā uzvarētājam, bruņota cīņa vairs nav izmantojama konkurējošu politisku mērķu sasniegšanai. Bruņotos spēkus joprojām ir nepieciešams uzturēt un pilnveidot, lai saglabātu šo paralīzi, bet mazvērtības un pārākuma jēdzieniem vairs nav tās skaidrās politiskās nozīmes, kāda tiem bija vēl nesen – Otrā pasaules kara laikā. Ja nu šis sliekšnis ir pārkāpts, bruņotie spēki pārstāj būt konkurējošais mainīgais lielums bruņošanās sacensības tradicionālajā izpratnē un drīzāk kļūst par konstanti, kura balstās uz priekšstatu par pietiekamību. Tomēr pietiekamība joprojām ir jā saglabā, ņemot vērā tehnisko progresu. Šai pietiekamības loģikai būtu arī jāmazina cīņa par drošību, kaut arī tā nespēj likvidēt nenoteiktību un bailes, kas saistītas ar savu bruņoto spēku uzturēšanu adekvātā līmenī.

Pašreizējā starptautiskajā sistēmā šī pretruna ievērojami ietekmēja spēcīgāko lielvaru militārās attiecības pat aukstā kara laikā. To daļēji var

uzskatīt par cēloni aukstā kara beigām. Taču joprojām pastāv daudzas jomas, kurās aizsardzības dilemma ir diezgan vāja, un tas ļauj lokālajiem konfliktiem un ārvalstu intervencei ritēt vairāk vai mazāk pēc vecajiem noteikumiem. Šeit varas un drošības dilemmas funkcijas nemazinās, un karš joprojām ir piemērots politisko jautājumu risināšanas līdzeklis.

Aizsardzības dilemma nav uzlabojusi šīs drošības problēmas pašreizējo sistēmu, un mēs šeit nemēģināsim pierādīt, ka tā to spēj. Tā tiek piedāvāta nevis kā labākais atrisinājums, bet gan kā skaidri saskatāma un spēcīga tendence notikumu galvenajā virzībā, kura ir ļoti cieši saistīta ar starptautiskās drošības vidi. Novesta līdz tās loģiskam rezultātam, drošības dilemma varētu radīt nevis Armagedonu, kā tas varētu būt, baidoties no neapvaldītas bruņojuma dinamikas uzspiestas varas un drošības dilemmas ietekmes, bet gan efektīvi paralizētu starptautisko sistēmu, kurā lielam militāram spēkam nebūtu citas lomas kā vien nodrošināt pašam sev lietošanas neiespējamību.

Taču šis ceļš nebūt nav drošs. Ir ļoti jāriskē, lai nonāktu līdz tam, ka aizsardzības dilemma rada šādu paralīzi. To ilustrē Pirmā un Otrā pasaules kara norise un pieredze, ko sniedz tādi tagad spēcīgi bruņoti, bet ne paralizēti reģioni kā Tuvie Austrumi un Dienvidāzija. Varētu, piemēram, likties, ka šā scenārija realizēšanai ir nepieciešams pozitīvi uztvert dažu (bet ne visu) kodolieroču izplatīšanos. Tas ir viedoklis, kuru diezin vai var uzskatīt par populāru vai tādu, kurš saskaņā ar vairākuma uzskatiem būtu vēlamams.³⁶ Pat pilnībā izstrādātas aizsardzības dilemmas ietvaros tomēr pastāv negadījuma un pārrēķināšanās iespēja, kuru daudzi uzskata par nepieņemamu, nemaz nerunājot par to, cik augsta materiālā un morālā cena ir maksājama par pastāvīgi militarizētu sistēmu.

Par laimi aizsardzības dilemma nav vienīgais varas un drošības dilemmu līdzsvarojošais spēks. No militārās puses raugoties, viens no galvenajiem attīstības rezultātiem ir tas, ka būtiski palielinājusies caurredzamība novērošanai, un tā tagad nosaka ietekmīgāko lielvaru militārās attiecības. Šajā jomā milzīgie kosmosā izvietotās novērošanas tehnoloģijas uzlabojumi kopš sešdesmito gadu sākuma ir izraisījuši ievērojamas un nepietiekami novērtētas pārmaiņas militārās drošības attiecību dinamikā. Izmantojot nacionālos tehniskos līdzekļus, valstis šodien daudz precīzāk un nepārtraukti spēj novērot cita citas bruņoto spēku izvietojumu un uzvedību. Šīs iespējas daudz vairāk nekā agrāk samazina negaidīta uzbrukuma

³⁶ Drosmīgs šā viedokļa aizstāvis ir Kenets Volcs. Sk. Kenneth N. Waltz, «The spread of nuclear weapons: more may be better», *Adelphi Papers*, no. 171, (London: IISS, 1981)

iespēju, sevišķi tādu, kuram nepieciešama vispārēja mobilizācija un armijas un jūras kara flotes pārvietošana. Tās arī atbalsta neprovocējošas aizsardzības stratēģijas iespēju, par kuru tika runāts iepriekš. Ja ir politiskā griba, šos nacionālos tehniskos līdzekļus pastiprina vispārpieņemti uzticības veicināšanas pasākumi. Uzticības veicināšanas pasākumu formas, kas ir izveidotas Eiropā, palielina caurredzamību, izmantojot savstarpēju informēšanu par bruņoto spēku pārvietošanos un inspicēšanas sistēmu, kas katrai pusei dod iespēju pastāvīgi būt lietas kursā par pārējo pušu bruņoto spēku izvēršanu. Lielāku caurredzamību atbalstošās tehnoloģijas un vienošanās nelikvidē varas un drošības dilemmu. Taču samazinot nedrošību, kā arī palielinot brīdināšanas laiku, tās samazina to militāro draudu intensitāti un bailes, ko valstis rada cita citai. Tādējādi tās samazina varas un drošības dilemmas ietekmi uz starptautiskajām attiecībām.

No politiskās puses raugoties, šķiet, ka aukstā kara beigšanās gandrīz noteikti izraisīs būtisku varas un drošības dilemmas ietekmes samazināšanos. Aukstā kara beigšanās vismaz nozīmē to, ka revolucionārā revizionisma galvenais avots sistēmā ir vai nu transformējis sevi par ortodoksālu vai radikālu revizionistu, vai arī, iespējams, pievienojies *status quo* valstīm. Visas šīs iespējas, it sevišķi pēdējā, ievērojami samazina cīņu par varu starptautiskajā sistēmā, šajā procesā nogludinot dilemmu, kuru rada cīņas par varu atšķiršana no cīņas par drošību, priekšplānā izvīrnot vieglāk risināmo vienkāršas drošības dilemmas dinamiku. Šī virzība iezīmē starptautiskās sistēmas drošības apstākļu nopietnu uzlabošanos, ņemot vērā to, ka starptautiskā sabiedrība kļūst stiprāka, balstoties uz konsensu par politisko un ekonomisko struktūru.

Caurredzamība ir vēl viens ieguvums, ko drošībai devusi aukstā kara pārtraukšana. Caurredzamībai ir plaša politiski ekonomiska dimensija, kura ir paralēla militārajai dimensijai un mijiedarbojas ar to. Padomju Savienība, piemēram, meklēja priekšrocības savā enerģiski veicinātajā ne-caurredzamībā. Tā bija slēgta valsts, un tas ļāva padomju vadībai noslēpt visu, sākot ar to, cik lieli ir tās kodolspēki, un beidzot ar militārā budžeta apjomu. Šī noslēgtība ārkārtīgi sarežģīja varas un drošības dilemmu Rietumiem un pēc tam arī Padomju Savienībai, liekot NATO reaģēt, rēķinoties ar ļaunāko attiecībā uz padomju militāro potenciālu. Gorbačova atklātības politika pati par sevi ievērojami mazina šo problēmu. Ja, kā šķiet ir iespējams, pārbūve nozīmē to, ka Padomju Savienība sekos Austrumeiropai ceļā uz tirgus ekonomiku, tad caurredzamības ziņā būs vēl lielāki ieguvumi, par ko jau tika runāts 6. nodaļā.

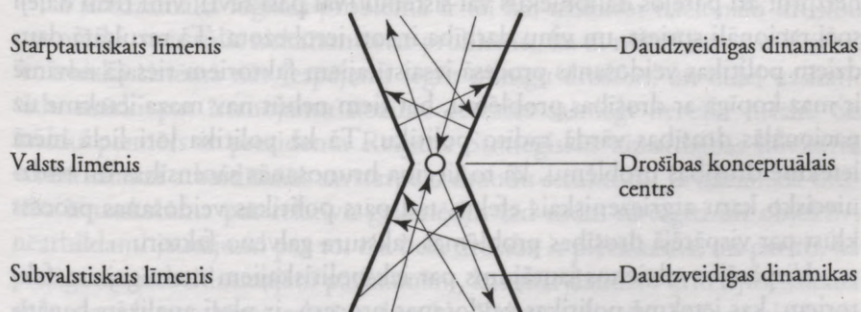
Kā jau arī tika minēts 6. nodaļā, ir pamatots iemesls domāt, ka militārajam spēkam būs aizvien mazāka nozīme uz tirgu balstītu politisko ekonomiju attiecībās, jo šīs attiecības kļūst arvien blīvākas un savstarpēji atkarīgākas. Kā kopējo tirgu un drošības kopienu radīšana Eiropā un Ziemeļamerikā, tā arī visu pasauli aptverošas trīs galveno kapitālisma varas centru drošības kopienas rašanās apstiprina šo hipotēzi. Šo drošības kopienu eksistence arī norāda uz turpmāko veidu, kādā valstis var palielināt savu drošību, nestimulējot varas un drošības dilemmas destruktīvo militāro dinamiku. Gandrīz visas drošības kopienas, kas guvušas panākumus sistēmā, sastāv no spēcīgām valstīm, turpretī konfliktos ierautās daļas veido vājās valstis. Spēcīgu valstu veidošana noteikti palielina iekšējo drošību, un tā ir nepieciešams, kaut arī nepietiekams starptautiskās drošības panākšanas priekšnoteikums. Atšķirībā no spēcīgu varu veidošanās spēcīgu valstu veidošanās tieši nestimulē varas un drošības dilemmu. Tādēļ tā piedāvā izeju no pašiznīcinošām pretrunām, kuras parasti ir saistītas ar valstu centieniem palielināt pašām savu drošību.

Šīs norises un iespējas, kā arī tās, par kurām tika runāts iepriekš, norāda uz daudz nobriedušākas anarhijas evolūciju. Jo vairāk nobriedusi ir anarhija, jo mazāka ir varas un drošības dilemmas nozīme tajā ietilpstošajās valstīs. Tik ilgi, kamēr anarhijas eksistēs kā politiska struktūra, pastāvēs ne tikai varas un drošības dilemmas iespēja, bet daļēji tā eksistēs arī realitātē. Taču anarhijai nobriestot, drošības pozitīvās īpašības pamazām nomāks negatīvās, aizvien vairāk piešķirot marginālu lomu starptautiskajās attiecībās. Dažas no norisēm, kas nepieciešamas, lai sasniegtu nobriedušu anarhiju, jau tuvojas. Citas, it īpaši spēcīgu valstu veidošanās, pārstāv drošības pilnveidošanas izredzes, kuras joprojām ne tuvu netiek izmantotas pilnībā. Daļēji tas tā notiek tādēļ, ka tās nav pienācīgi izprastas.

9. nodaļa

NACIONĀLĀ UN STARPTAUTISKĀ DROŠĪBA: POLITIKAS PROBLĒMA

Iepriekšējās nodaļās samērā plaši tika aplūkoti dažādi drošības problēmas aspekti un līmeņi, akcentējot šīs problēmas loģiskās un objektīvās dimensijas indivīdu, valstu un visas sistēmas līmenī. Kaut gan ir veikti rūpīgi, tomēr diezgan abstrakti pētījumi, galu galā nacionālās drošības politika tomēr ir jāveido valstīm pašām. Tā kā drošības politikas veidošana lielā mērā ir valstu nodarbošanās, tad svarīga praktiska nozīme ir tam, ka nacionālā drošība iekļauj sevī visus pārējos drošības apsvērumus, kādi ir atrodamī indivīda un sistēmas līmenī. To parāda Oles Vīvera «smilšu pulksteņa» modelis.

9. 1. shēma. Oles Vīvera «smilšu pulksteņa» drošības modelis

Viņš to skaidro šādi.

Vienīgais būtiskais veids, kā var runāt par drošību, ir saistīt to ar tās klasisko nozīmi (nacionālā drošība), paplašinot drošību ar tai piemītošo *dinamiku* izpratni: ne tikai valstu savstarpējo dinamiku, bet arī starptautiskās

politikas kvalitāti un subvalstisko dinamiku. Drošības koncepts atrodas valsts līmenī. Norises pārējos līmeņos nevar apkopot līdzīgā veidā. Mūsu rīcībā ir daudzveidīga mijiedarbība visos trijos līmeņos. Taču drošības jautājums ir jāsakata caur nacionālās drošības prizmu.¹

Citiem vārdiem sakot, valdības atrodas valsts iekšējās dinamikas un ārējās sistēmas dinamikas saskarsmes punktā. Valdības pienākums ir – tā ir gandrīz vai valsts funkcijas definīcija – atrast veidu, kā saskaņot šos divus spēku kopumus. Tas, ka šo uzdevumu nevar paveikt neviena cita institūcija, ir nacionālās drošības prioritāro stāvokli attaisnojošs fakts.

Lai arī cik liela būtu nožēla par politikas veidošanas šauru pamatu attiecībā uz šīs problēmas apjomu, tomēr valstīm reālajā laikā ir jātiek galā ar visu drošības problēmu, un valstis šo uzdevumu veic, pamatojoties uz savu individuālo pieredzi un iespējām. Starp citu, tas nozīmē, ka pats politikas veidošanas process ir drošības problemātikas nozīmīga sastāvdaļa. Visideālākajā no visām iespējamām pasaulēm visu starptautisko attiecību dalībnieku rīcībā būs nevainojama informācija, tie sapratis pārējo dalībnieku pozīciju un motīvus, tie izpratis arī visas sistēmas funkcionēšanu kopumā, spēs izstrādāt racionālus lēmumus, pamatojoties uz šo informāciju un izpratni, kā arī spēs brīvi tos akceptēt un realizēt. Šāda situācija ļoti atvieglinātu darbu tiem, kuriem jāpieņem lēmumi ārpolitikas jautājumos, un akadēmiskiem pētniekiem. Taču mēs nedzīvojam šajā nevainojamā pasaulē. Reālajā dzīvē politikas veidotāji ir tikai daļēji informēti, tie pilnībā neizprot arī pārējos dalībniekus vai sistēmu (vai paši sevi), viņi tikai daļēji spēj racionāli spriest, un viņu darbība ir ļoti ierobežota. Tā rezultātā daudziem politikas veidošanas procesā iesaistītajiem faktoriem tiešajā nozīmē ir maz kopīga ar drošības problēmu, bet tiem nebūt nav maza ietekme uz nacionālās drošības vārdā radīto politiku. Tā kā politika ļoti lielā mērā ietekmē drošības problēmu, kā to liecina bruņošanās sacensības un tirdzniecisko karu atgriezeniskais efekts, tad pats politikas veidošanas process kļūst par vispārējā drošības problēmas rakstura galveno faktoru.

Vispārējos vilcienos jautājums par iekšpolitiskajiem mainīgajiem faktoriem, kas ietekmē politikas veidošanas procesu, ir plaši analizēts bagātīgajās ārpolitikai veltītajās publikācijās², un nav nepieciešams to vēlreiz atkārtot šeit. Tā vietā šajā nodaļā tiks sniegts pārskats par tiem galvenajiem

¹ Ole Wæver, «Security, the speech act: analyzing the politics of a word», otrs uzmetums, Centre for Peace and Conflict Research, Copenhagen, June 1989, 35.–36. lpp.

² Sk. 1., nod., 24. piezīmi.

ārējiem mainīgajiem lielumiem, kuri it īpaši iespaido nacionālās drošības politiku, un tiks izteikti daži secinājumi par to, kā šie mainīgie lielumi ietekmē drošības problēmu kopumā. Drošības politikas racionalitāti un kvalitāti iespaido triju veidu valsts iekšienē pastāvošās problēmas: loģikas dilemmas, uztveres traucējumi un intereses, kas krustojas politiskajā sfērā. Katrai valstij neatkarīgi no tā, vai tā to vēlas vai ne, ir drošības attiecības. Vairums valstu vēlētos, lai tām būtu loģiska un uzticama drošības politika. Taču šāda politika ir daudz grūtāk panākama, nekā izprotamas problēmas, kuras rada tās nepieciešamību.

LOĢIKAS PROBLĒMAS

Lai veidotu nacionālās drošības politiku, ir nepieciešams izvēlēties gan politikas uzdevumus (mērķi), gan tehniskos paņēmienus, resursus, līdzekļus un darbības, kuras tiks izmantotas, lai to izveidotu. Pat tad, ja tiek uzskatīts, ka ne politiskas, ne uztveres problēmas nekavē šo procesu, izvēle nav vienkārša. Kā jau tika sacīts iepriekšējās nodaļās, rodas daudz komplikāciju ar loģiku saistītu grūtību, kuras vienmēr ietekmē politikas izvēli, jo tās atspoguļo pašas nacionālās drošības problēmas fundamentālo raksturu. Šīs grūtības galvenokārt rada tas, ka drošība ir strīdīgs koncepts, par ko runājām šīs grāmatas sākumā.

Visredzamākā loģikas problēma ir tā, ka, uzskatot nacionālo drošību par mērķi, mēs tūlīt saskaramies ar problēmu, ka tā nekad nav panākama. Anarhiskā sistēmā nav iespējams iegūt pilnīgu drošību, un tādēļ uzskatīt šādu mērķi par īstenojamu nozīmē censties sasniegt nereālu mērķi. Šo maldu piemērs ir prezidenta Reigana Stratēģiskās aizsardzības iniciatīva cerībā salauzt atbaidīšanas savstarpējo draudu struktūru. Ja nacionālā drošība ir uzskatāma par relatīvu galamērķi, tad rodas sarežģīti un objektīvi neatbildami jautājumi par to, cik liela drošība ir pietiekama, un par to, kā pielāgoties nebeidzamajām pārmaiņām, kas skar daudzos kritērijus, sakaņā ar kuriem ir nosakāma relatīva drošība. Relatīva drošība ir neapmierinošs stāvoklis. To vienmēr var kritizēt kā nepilnīgu, jo, no loģikas viedokļa raugoties, tam tā arī jābūt. Relatīva drošība nesniedz stabilu atpūtu, jo faktori, kas nosaka apmierinošu relatīvu līmeni, jebkurā mirklī var mainīties. Sistēmas struktūra un tās mijiedarbības dinamika papildina šo dilemmu, garantējot to, ka ikviens jebkura starptautiskās sistēmas dalībnieka mēģinājums sasniegt pilnīgu drošību vai pat tuvoties tai izraisīs reakciju, kas

paaugstinās draudu līmeni proporcionāli veiktajiem pasākumiem. Bruņošanās sacensība, dziļš pārņemšana pēc nepiepildāmā sapņa par ekonomisko drošību un aizsardzības dilemma šajā kontekstā piešķir jaunai nozīmi Šekspira vārdiem: «Ja cilvēks drošs pārlieku kļūst, tad viņš visdrīzāk postā grūst.»³

Loģikas problēmas, kas iedragā drošības politikas veidošanu, var sagrupēt divās daļās: pirmā – stratēģijas izvēle un otra – drošības problēmas raksturīgās īpašības, kuras liedz izmantot loģiku.

Stratēģijas izvēles problēma sākas ar tautoloģiju, ka nacionālās drošības politikas mērķis ir padarīt valsti drošu vai vismaz *pietiekami* drošu, ja absolūta drošība nav iespējama. Jautājums par to, kā tas ir sasniedzams, ir izejas punkts stratēģiska rakstura problēmai par mērķu un līdzekļu mijiedarbību. Analizējot šo problēmu, pieņem, ka draudi pastāv un ka nedrošība ir problēma, jo pastāv arī apdraudējums. Kā jau īsumā tika runāts 3. nodaļā, izvēle ir šāda: vai nu uzsākt darbības, lai mazinātu vārgumu, vai censties likvidēt draudus, novēršot to cēloņus. Pirmo izvēli es dēvēju par *nacionālās drošības stratēģiju*, jo tā lielā mērā ir saistīta ar apdraudēto valsti. Otru es dēvēju par *starpvalstiskās drošības stratēģiju*, jo tā ir atkarīga vai nu no starpvalstu attiecību tiešas noregulēšanas vai arī no to apstākļu mainīšanas sistēmā, kuri ietekmē veidu, kādā valstis liek cita citai justies vairāk (vai mazāk) droši.⁴

Ja nacionālās drošības stratēģija ir akceptēta, tad drošības politikas uzmanība galvenokārt ir pievērsta valsts vārguma mazināšanai. Vārgumu var mazināt, palielinot paļaušanos uz saviem spēkiem vai radot kompensējošus spēkus, lai vērstos pret konkrētiem draudiem. Ja draudi ir militāra rakstura, tos var novērst, pastiprinot savus bruņotos spēkus, meklējot alianses iespējas vai nostiprinot valsti pret uzbrukumu. Pret ekonomiskajiem draudiem var vērsties, palielinot paļaušanos uz saviem spēkiem, izraugoties dažādus piegādes avotus vai sagatavojot iedzīvotājus nepieciešamībai samierināties ar zemāku labklājības līmeni. Viss 3. nodaļā aplūkoto

³ Macbeth, III. Šos vārdus saka Hekate. Šā citāta nozīme tā oriģinālajā kontekstā ir tāda, ka pārmērīga drošības sajūta noved pie paviršības darbībā, un tādēļ tā ir vājuma un vārguma cēlonis. Šo domu varētu attiecināt arī uz nacionālās drošības problēmu, ievērojot to, ka pārmērīgs militārs spēks un ar to saistītā politiskā ievirze var novest pie citu faktoru nepietiekamas novērtēšanas, kā to parādīja Savienoto Valstu darbība Vjetnamā un Padomju Savienības darbība Afganistānā.

⁴ Šo jautājumu rūpīgāku izpēti sk. Bengt Sundelius, «Coping with structural security threats», gram.: Otmar Höll (ed.), *Small States in Europe and Dependence* (Vienna: Austrian Institute for International Affairs, 1983), 298.–304. lpp.

draudu spektrs attiecas arī uz šo tematu, jo var gadīties, ka ar kompensējošām darbībām ir jāvēršas pret jebkuriem no tiem vai pret visiem, lai mazinātu to jomu vārgumu, pret kurām draudi ir vērsti. Piemēram, viena no sākotnējām britu atbildes reakcijām uz Vācijas jūras kara flotes veidošanas programmām šā gadsimta sākumā bija Anglijas jūras kara flotes kā kompensējošā spēka varenības palielināšana. Briti ļoti skaidri darīja zināmus savus nolūkus, proti, panākt un apsteigt Vāciju drednautu būvē, lai panāktu tādu stāvokli, ka Vācija, lai arī cik lieli būtu tās pūliņi, nepārsniegtu Lielbritānijas noteikto un tai labvēlīgo spēku pieauguma proporciju (8:5). Tādējādi Lielbritānija varēja tieši vērsties pret Vācijas radītajiem draudiem, veicot Lielbritānijas teritorijā tādus pasākumus, kuri darbotos pretī vai likvidētu konkrēto Vācijas radīto draudu veidu.

Nacionālās drošības stratēģijai ir savas priekšrocības, bet tai ir mazāka jēga, ja runa ir par mazākām varām. Parasti vienīgi lielvaru rīcībā ir pietiekami daudz resursu, lai šo stratēģiju īstenotu, kaut arī to ir spējušas dažas mazvaras (Zviedrija, Dienvidslāvija, Šveice), respektīvi, valstis, kuru ģeostratēģiskais stāvoklis ir bijis labvēlīgs. Šis uz lielvaru liktais uzsvars ir aizspriedums, kas parasti izpaužas uzskatos par nacionālo drošību. Patiesi, pats termins «nacionālā drošība» ietver pašpalīdzības pieeju, kas nav pārsteidzoši, ņemot vērā, ka tas radies Savienotajās Valstīs – ekonomiski visneatkarīgākajā lielvalstī. Nacionālās drošības stratēģijas lielākā priekšrocība ir tā, ka ar draudiem var cīnīties tieši tad, kad tie rodas, un ka drošību garantējošos pasākumus lielā mērā kontrolē konkrētā valsts. Teorētiski un, ja resursi ļauj, pasākumus var veikt pret visiem identificētajiem draudiem, tā bloķējot vai likvidējot visus nedrošības avotus.

Šī pieeja ir saistīta ar patīkamu pārlicību ne tikai tādēļ, ka valsts saglabā stingru kontroli pār savas drošības avotiem, bet arī tādēļ, ka tās uzmanības centrā ir noteiktas reālas lietas, nevis citu starptautisko attiecību dalībnieku neskaidrie nolūki. Šā iemesla dēļ nacionālās drošības stratēģija ļauj tās realizētājam izvairīties no sarežģītu atšķirību noteikšanas, proti, vai pārējie šo attiecību dalībnieki ir *status quo* valstis vai revizionistiskas valstis un vai drošības problēma atspoguļo cīņu par varu vai cīņu par drošību. Visas šīs atšķirības var ignorēt tiktāl, ciktāl valsts spēj aizsargāt sevi pret jebkādiem draudiem. Labākajā gadījumā šī pieeja radītu drošību, kas ir skaidri pamatota, darbojas samērā atklāti, un, protams, katrs sistēmas dalībnieks to varētu neapstrīdami kontrolēt, ciktāl tā attiecas uz viņu pašu. Kopš 1966. gada Franciju var minēt kā labu piemēru nacionālās drošības stratēģijai visās jomās, sākot ar enerģētikas un lauksaimniecības politiku

un beidzot ar aliansu veidošanas, ieroču ražošanas un kodolieroču politiku. Padomju Savienībai, Ķīnai, Izraēlai, Albānijai un Dienvidāfrikai arī ir raksturīga šāda pieeja drošībai.

Nacionālās drošības stratēģijas problēmu rada tas, ka maz ir tādu valstu, kurām ir resursi šīs stratēģijas īstenošanai, turklāt tās loģika darbojas tikai valsts līmenī, tādēļ tai trūkst plašākas drošības problēmas dimensijas, un tai ir tendence izraisīt finansiāli izputinošu un psiholoģiski neproduktīvu apsēstību ar drošību. Lielvaras gan spēs likt šai stratēģijai kaut kādā mērā funkcionēt, bet pat tās nespēs ignorēt drošības loģikas spēcīgo atbildes reakciju sistēmas līmenī. Tā kā nacionālās drošības stratēģija ignorē draudu avotus, tai draud risks bezgalīgi nodoties resursu tērēšanai un nespēt tikt galā ar sistēmas drošības dinamiku, kas ir aplūkota 4.–8. nodaļā. Vienvirziena nacionālās drošības stratēģijas loģika var viegli novest pie militarizētām un ar drošību apsēstām sabiedrībām, kurām visspilgtākie piemēri mūsdienās meklējami Tuvajos Austrumos. Reģionālajā līmenī un sistēmas līmenī tā riskē radīt ļoti saspringtu varas un drošības dilemmu, kas lielā mērā, varbūt pat pilnīgi, sagraus šo stratēģiju, pakļaujot to spēcīgai negatīvai atgriezeniskai reakcijai, kā tas ir bruņošanās sacensības un tirdzniecisko karu laikā.

Nacionālās drošības stratēģijas vājums ir tas, ka tā nevar izvairīties no tām savstarpēji iedarbīgajām sekām, ko tā pati ir sistēmā radījusi. Kaut arī var apgalvot, ka nacionālās drošības pasākumi ietekmē draudu avotus, aturoši iedarbojoties uz to radītājiem, taču jebkāda šāda iedarbība ir jāsabalansē ar stimulējošo efektu, ko šie pasākumi izraisa varas un drošības dilemmā. Tur, kur darbojas arī aizsardzības dilemma, nacionālās drošības stratēģijas loģika sabrūk vēl vairāk, jo bailes no kara ir lielākas par bailēm no sakāves. Šādos apstākļos sabiedrībā ir iespējama masveida neapmierinātība, kas grauj stratēģijas politiskos pamatus. Tad nacionālās drošības stratēģija kļūst gan par K. Būta stratēģiskā etnocentrisma kritikas, gan R. Ešlija tehniskās racionalitātes kritikas⁵ upuri.

Ja tiek izdarīta otrā izvēle – starptautiskās drošības stratēģija, – tad drošības politikas uzmanības centrā ir draudu avoti un cēloņi, jo šīs stratēģijas nolūks ir nevis likt draudiem šķēršļus vai tos kompensēt, bet gan politiskas darbības rezultātā tos mazināt vai likvidēt. Eiropas Kopienas agrīnā vēsture, piemēram, pārstāv starptautiskās drošības stratēģiju, kuras

⁵ Ken Booth, *Strategy and Ethnocentrism* (London: Croom Helm. 1979); Richard K. Ashley, *The Political Economy of War and Peace* (London: Pinter, 1980), 205.–230. lpp.

mērķis bija atrisināt Francijas un Vācijas sāncensības problēmu. Līdzīgi arī Eiropas Drošības un sadarbības apspriede (EDSA) tiecās mazināt draudu līmeni starp Rietumiem un Austrumiem, bet ASEAN ir mehānisms draudu samazināšanai starp nekomunistiskajām Dienvidaustrumāzijas valstīm. Starptautiskās drošības stratēģijai ir vairākas priekšrocības: tā tieši cenšas risināt drošības problēmas reģionālā un sistēmas līmenī un izvirza daudz rentablākas drošības politikas iespēju nekā tā, ko piedāvā nacionālās drošības stratēģija. Ja ir likvidēti draudu avoti, tad nav jātērē resursi, lai vērstos pret katru draudu veidu atsevišķi. Šāda resursu ekonomija izraisa pozitīvu atbildes reakciju, jo tā vājina varas un drošības dilemmu un izraisa vispārēju draudu mazināšanos. Tā ir pievilcīga alternatīva nekoordinēto nacionālās drošības stratēģiju dārgajiem un bīstami konkurējošajiem drošības meklējumiem.

Turklāt starptautiskās drošības stratēģija paver iespēju mazākajām valstīm, kuru resursi neļauj tām realizēt pašām savu visaptverošu nacionālās drošības stratēģiju, vēl citas izvēles iespējas, ne tikai savienību ar kādu lielvaru. Viens no iemesliem, kādēļ šīs mazākās varas ir radījušas nepārtrauktas drošības problēmas lielvarām, ir tieši tas, ka mazvaras nespēj realizēt efektīvu nacionālās drošības stratēģiju un tādēļ tām ir nepieciešama lielāku varu aizsardzība. Aizsardzības dilemmas radītā spriedze arī runā par labu starptautiskās drošības stratēģijai, jo Armagedona iespēja, kura pastāv savstarpējās atbaidīšanas politikā, ir kompensējama ar prasmīgu attiecību noregulēšanu, lai garantētu, ka lielāka konflikta iespējamība būtu tuva nullei.

Arī starptautiskās drošības stratēģijai ir savas problēmas. Pašu redzamāko izraisa tas, ka tur, kur norit nopietna cīņa par varu, nav iespējams ievērot starptautiskās drošības stratēģijas pamatnosacījumus. Ja valstis patiesi vēlas apdraudēt cita citu, kā tas ir tad, kad revolucionārā revizionisma valstis konfrontē ar *status quo* valstīm, vai arī, kad ortodoksālā revizionisma valstis agresīvā veidā cenšas iegūt hegemoniju, ārkārtīgi maza būs iespēja novērst draudus sarunu ceļā. Tās valstis, kuras jutīsies apdraudētas, būs spiestas izvēlēties nacionālās drošības stratēģiju. Tas savukārt izraisa citu problēmu, proti, valstis lielā mērā zaudē kontroli pār faktoriem, kas garantē tām drošību. Starptautiskās drošības stratēģija ir atkarīga no tā, kā tiek veidotas valstu savstarpējās attiecības, bet, kā liecina vēsture, tās diemžēl ir nepastāvīgas. Viena no visnenākajām reālistu skolas starptautisko attiecību aksiomām ir tā, ka nodomi ir nepastāvīgi salīdzinājumā ar iespēju relatīvo noturību. Ja kāda valsts savu drošību balsta uz to, ka

pārējās atturēsies tai draudēt, tad šis valsts drošība atrodas pārējo valstu uzskatu maiņas varā. Tas nepatīkami kontrastē ar nacionālās drošības stratēģijas pašpaļāvības loģiku, jo, šķiet, ir saprātīgi apgalvot: ja kāda valsts nekontrolē apstākļus, kas garantē tai drošību, tad tā ir droša tikai ļoti virspusējā nozīmē. Šo problēmu var novērst, izvērsot starptautiskās drošības stratēģiju līdz tās loģiskam noslēgumam, proti, pasaules valdībai. Taču šajā gadījumā ir nepieciešams, lai valsts erodētu un valstu sistēma tiktu likvidēta, bet tuvākajā nākotnē tas šķiet nereāli.

Kā nacionālās drošības stratēģijai, tā arī starptautiskās drošības stratēģijai kā politikas pamatam ir nopietnas loģiskas problēmas. Grūtības ir tās, ka, lai gan nacionālā drošība ir valsts līmeņa mērķis, šis mērķis nav sasniedzams, darbojoties tikai valsts līmenī un nestrādājot reģionālā un sistēmas līmenī. Darbībai vienā līmenī nav nekāda rezultāta tāpēc, ka valsts līmenī valda spriedze resursu dēļ, un tādēļ, ka reģionālā un sistēmas līmenī ir jāizdara izvēle starp pārmērīgu neuzticamību un valsts pārmērīgu pakļautību. Atrisinājums tam ir rodams politikā, kurā nacionālās drošības stratēģijas elementi ir apvienoti ar starptautiskās drošības stratēģijas elementiem, taču arī šī pieeja saskaras ar nopietniem šķēršļiem. Ja pieņemam, ka abas stratēģijas viena otru izslēdz, starp tām tomēr ir daudz kā tāda, kas padara šo stratēģiju vienlaicīgu funkcionēšanu pretrunīgu. Nacionālās drošības imperatīvu attiecībā uz vārīgo jomu samazināšanu līdz minimumam nelaimīgā kārtā pavada riski, kas ir saistīti ar starptautisku vienošanos, bet varas un drošības dilemmas ietekme uz nacionālās drošības stratēģiju vājina izredzes starptautiski vienoties.

Šīs pretrunas spēku spilgti ilustrē iekšējā spriedze, kādu rada Savienoto Valstu centieni realizēt atbaidīšanu saskaņā ar savstarpēji garantētās iznīcināšanas loģiku. Lai gan nacionālās drošības stratēģija tika balstīta uz spēju radīt smagus postījumus savam pretiniekam, savstarpēji garantētās iznīcināšanas doktrīna (MAD) kā politikas jautājumu ietvēra tādu starptautiskās drošības stratēģijas elementu kā būt vārīgam pret pretinieka uzbrukumu. Šā nosacījuma radītā nedrošība darbojas pret savstarpēji garantētās iznīcināšanas doktrīnu gan sabiedriskajā domā, gan ASV stratēģisko spēku faktiskajās nostādnēs. Galu galā nedrošība bija tik liela, ka atbalstu guva ārkārtīgi dārgā un loģiski nepamatotā Reigana administrācijas piedāvātā Stratēģiskās aizsardzības iniciatīva, kas bija iecerēta kā atbildes reakcija savstarpēji garantētās iznīcināšanas doktrīnai. Par spīti šīm problēmām reālajā pasaulē drošības politikai galu galā ir jābūt kombinētai, un parasti tāda tā arī ir jau tādēļ vien, ka vienas vai otras stratēģijas realizēšana, vērsot to uz

vienu mērķi, rada sekas, kas tik acīmredzami traucē sasniegt vēlamo mērķi. Visierastākais vidusceļš ir alianšu veidošanas politika kā spēku līdzsvara spēles sastāvdaļa, kā to parāda Lielbritānijas pāreja no spožas izolācijas uz Antanti pirms 1914. gada. Alianses manipulē ar varas sadalījumu, apvienojot nacionālās drošības politikas, un šajā ziņā tās ir solis prom no valsts līmeņa uz starptautisko līmeni. Bet, kā rāda NATO nemierīgā vēsture, alianses nav pasargātas no spēcīgās spriedzes, kāda pastāv starp nacionālās drošības un starptautiskās drošības stratēģiju. Taču svarīgāk ir tas, ka alianses pārstāv ne tik daudz virzību uz starptautisko drošību, cik variācijas par nacionālās drošības tēmu. Kaut arī tās palīdz risināt dažu valstu atsevišķas drošības problēmas, tās necenšas mazināt varas un drošības dilemmas galveno dinamiku. To piekoptā stratēģija vairāk atbilst spēka palielināšanas un vārguma mazināšanas nacionālās drošības stratēģijai nekā starptautiskajai stratēģijai, kuras mērķis ir mazināt draudus. Labākajā gadījumā alianses var palīdzēt veidot starptautiskās drošības stratēģiju, radot kopēju sistēmu draudu mazināšanai. Ilgu laiku NATO ir bijusi struktūra, kuras ietvaros Rietumeiropas valstis ir varējušas mazināt tos draudus, kurus tās pretējā gadījumā vērstu cita pret citu. 1989. gada notikumu rezultātā NATO varētu arī iegūt tādas multinacionālas institūcijas statusu, kura risinātu ar Padomju Savienību sarunas par drošības jautājumu noregulēšanu.

Vēl atliek aplūkot jautājumu par to, kāda veida nacionālās un starptautiskās drošības kombinācija ir vispiemērotākā? Līdz šim tika apgalvots, ka pārāk daudz uzmanības pievērš nacionālās drošības stratēģijai un pārāk maz – starptautiskās drošības stratēģijai, līdz ar to pasakot, ka drošības politikai ir nepieciešams spēcīgāks starptautisks komponents. Par šo jautājumu tiks runāts pēdējā nodaļā.

Loģiskās grūtības, kuras rada nepieciešamība izdarīt izvēli starp nacionālās drošības stratēģiju un starptautiskās drošības stratēģiju, parāda centrālo elementu nacionālās drošības politikas problēmā, un tāds tas būtu arī tad, ja draudi un līdzekļi to novēršanai būtu skaidras un saprotamas vienādojuma sastāvdaļas. Tomēr faktiski ne draudi, ne politiskie līdzekļi nav skaidri saskatāmi faktori, un tāvad drošības politikas veidotājiem nākas saskarties ar otru un vēl būtiskāku loģikas problēmas līmeni. Loģikai ir nepieciešami gan skaidri izteikti faktori, gan saprātīga cēloņu un seku attiecību izpratne. Neviens no šiem kritērijiem neizpaužas attiecībā uz daudziem drošības problēmas aspektiem. Centieni novērtēt vārguma jomas liek atgriezties pie problēmām, kuras ir raksturīgas drošības koncepta

attiecināšanai uz tādiem netveramiem drošības objektiem kā valsts ideja. Cik skaidrs «fakts» ir valsts ideja? Kā faktam var radīt draudus, ja fakts ir mainīgs? Daži konkrētu draudu fakti un cēloņi var būt relatīvi skaidri (padomju raķešu spēja nodarīt milzīgus postījumus NATO valstīm, naidīgums, kas šādas darbības iespēju padara ticamu), bet citi ir miglā tīti (padomju bruņoto spēku spēcīguma cēloņi, varbūtība, ka tie riskēs uzsākt kodolkaru). Var arī šķist, ka līdzekļu izvēle spēcina valsts drošības pozīcijas (spēcīgas vācu jūras kara flotes radišana laikā starp 1898. un 1914. gadu), bet faktiski tā kopumā noved pie rezultāta, kas šo stāvokli pasliktina (stimulējot vairāk nekā proporcionālu Lielbritānijas jūras kara flotes spēka pieaugumu un iesaistot šo valsti pret Vāciju vērstā savienībā ar tādām divām lielvalstīm kā Francija un Krievija, kas pirms tam ir bijušas tās galvenās sāncenses).

Līdzīgas pretrunas grauj draudu loģiku. Draudus nevar uzskatīt par viennozīmīgi sliktiem lai cik reāli tie būtu. Kaut kāds ārējo draudu līmenis bieži vien ir politiski noderīgs, lai mazinātu politisku ķīdošanos valstī un saglabātu valsts politisko vienotību un identitāti.⁶ Dažas valdības pat kultivē draudus cerībā atvieglināt savu iekšpolitisko problēmu risināšanu. Kaut arī var teikt, ka šāds paņēmieni vislabāk noder represīvām valdībām, nevar noliegt, ka vairumā valstu tam ir nozīmīga politiska loma. Savienoto Valstu iekšpolitikas vēsture, piemēram, būtu bijusi pavisam citāda, ja tajā nebūtu plaši izplatītas spēcīgas antikomunisma jūtas. Padomju komentētāji parādīja, ka apzinās to, kad 1989. gadā ķīrcināja Savienotās Valstis, ka M. Gorbačova revolūcija esot atņēmusi amerikāņiem ērto apziņu, ka «launuma impērija» ir viņu ienaidnieks. Šāda negāciju vienotība ir politisks fakts, un pat tad, ja tās kalpo elites interesēm, tās tomēr drošības politikai uzdod miklu, proti, «kad draudi nav draudi?». Ja draudi kaut kādā svarīgā nozīmē nav draudi, tad tiek sarežģītas ar drošības politikas veidošanu saistītās loģikas grūtības.

Šis nenoskaidroto faktu, slikti izprasto cēloņu un pretrunīgu interpretāciju iespēju problēmas palielinās, attālinoties no ļoti partikulāriem, ikdienišķiem nacionālās drošības jautājumiem un virzoties uz vispārīgākām, apjomīgākām ilgtermiņa nostādnēm, kas raksturo drošības problēmas sistēmas līmenī. Ir relatīvi viegli, kaut absolūtā nozīmē grūti, risināt neatliekamus jautājumus, piemēram, ko darīt, ja Tuvajos Austrumos sākas vēl

⁶ John Burton, *Global Conflict: The domestic sources of international crisis* (Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, 1984).

viens karš. Daudz grūtāk ir risināt plašāka mēroga drošības jautājumus, piemēram, ko darīt ar liberālās starptautiskās ekonomiskās kārtības iespaidu uz suverenitāti vai kā reaģēt uz civilās un militārās tehnoloģijas mijiedarbību, kas palielina kodolieroču un ķīmisko ieroču, kā arī ballistisko raķešu, ar kuru palīdzību šie ieroči dod triecienu, iespējas. Šie jautājumi rada tik milzīgus loģiskus sarežģījumus, ka tie apmulsina teorētiķus, nemaz nerunājot par tiem, kuri strādā politikas veidošanas līmenī. Tomēr, kā norāda šīs grāmatas saturs, daudziem šiem strīdigajiem jautājumiem ir būtiska nozīme visā nacionālās drošības problēmā kopumā.

Grūtības, kuras rada šo plašāko ideju saistīšana ar politisko darbību, ilustrē teorija, kura uzskata, ka hegemoniskas varas nevar bezgalīgi ilgi saglabāt šo lomu, un, mēģinot to panākt, tās var izraisīt savu pagrimumu. Ja šī teorija ir pareiza, tad jāpiekrit viedoklim, ka, pamatojoties uz drošības apsvērumiem, valstij būtu jāizvairās kļūt par hegemonisku varu pat tad, ja tai ir iespēja to darīt, – viedoklis, kam mūsdienu Japānā netrūkst atbalstītāju. No otras puses, hegemonija nozīmē to, ka valsts var baudīt arī drošības labumus un izmantot tās pievilcīgās puses. Šī teorija arī apgalvo, ka tad, ja valstis neuzņemas šo hegemonu atbildību, kā Savienotās Valstis trīsdesmitajos gados, tās destabilizē sistēmu un samazina visu valstu drošību. Kā ir veidojama loģiska politiska nostāja, ņemot vērā šo pretrunu?

Iepriekš izteiktie spriedumi par sistēmas struktūru un procesu ir vēl viena ilustrācija tām loģikas problēmām, kādas izraisa plašāku ideju saistīšana ar politikas līmeni. Pat tad, ja tiek atrasti pārlicinoši argumenti, piemēram, K. Volca izmantotie, ka bipolāra sistēma ir visdrošākā no drošības viedokļa, vai 4. nodaļā izteiktais arguments par to, kādu labumu drošībai dod nobriedusi anarhija, neatbildēts paliek jautājums, kā šādus ideālus var ietvert politikā. Nevienai valstij nav tādu politisko resursu, lai spēcīgi ietekmētu sistēmu, tāpēc sistēmas evolūcija tiek vienkārši noraidīta kā sarežģīts un ilglaicīgs process, kas faktiski nav piemērots atsevišķu valstu politikas darbībām. Mērķtiecīga virzība uz precīzi noteiktu sistēmas struktūru ir saistīta ne vien ar valstu politikas koordinēšanu vēl nepieredzētā pakāpē, bet arī ar plašu politisku apņēmību īstenot lielā mērā teorētisku projektu. Par starptautisko ekonomiku bieži tiek spriests no makroekonomikas viedokļa; bet tikai īsos un retos pavērsiena punktus, tādus kā pavērsiens pēc Otrā pasaules kara, ar apzinātas politikas palīdzību var īstenot lielas strukturālas pārmaiņas. Pārsvarā ekonomiskās sistēmas raksturu nosaka tā kumulatīvā ietekme, ko rada daudzi savas intereses īstenojoši starptautisko attiecību dalībnieki, nevis starptautiskās ekonomikas plānošana.

Eiropas Kopienas (EK) radīšana ir rets makropolitikas piemērs politiskajā sfērā. Kaut arī tās tapšanas periods bija garš, Kopienas iekšējā vienotība un kustība sasniedza tik augstu līmeni, lai astoņdesmito gadu beigās liktu citām sistēmas galvenajām lielvarām uzskatīt to par savu līdzinieci. Šādā ziņā Eiropas Kopiena radīja lielāko pārmaiņu starptautiskajā varas sadalījumā, turklāt būtiski ietekmējot sistēmas struktūru. Izrādās, ka maz ir domāts par šīs transformācijas makromērķiem, izņemot svarīgo Rietumeiropas drošības kompleksa demontēšanu, ko tā nodrošina. Tiem, kuri akceptē K. Volca argumentu par bipolaritātes pozitīvajām īpašībām, būtu ar satraukumu jāraugās uz tās iespējamajām sekām.

Nacionālās drošības politikas veidotājiem parasti ir diezgan grūti risināt īslaicīgas problēmas, lai domātu lielākā sistēmas mērogā. Raugoties no viņu viedokļa, daudz vieglāk ir ļaut sistēmai pašai rūpēties par sevi. Viņiem sistēma kā vienība ir pārāk grūti vadāma, un viņi to pārāk slikti izprot, lai zinātu, kā rīkoties, pat ja viņi būtu noskaņoti to darīt. Tas neietilpst uzdevumos, kas viņiem izvirzīti nacionālās politikas jomā, turklāt tam ir nepieciešami varas un laika resursi, kas ir pieejami nedaudziem un varbūt vispār nav pieejami nevienam. Vairums politikas veidotāju ir pārāk aizņemti ar ikdienas krīžu risināšanu, lai spētu domāt par sistēmu kopumā. Labākajā gadījumā sistēmu var atvirzīt fonā cerībā, ka tās dabiskā attīstība būs progresīva un labdabīga un tādi faktori kā tehnoloģija, izglītība, pieredze, savstarpējā atkarība un vides uzliktie ierobežojumi to pakāpeniski virzīs uz saprātīgāku starptautisko attiecību izkārtojumu. Citu nozīmīgāko ideju vidū vienīgi tādas idejas kā atbrūnošanās, brīvā tirdzniecība un pasaules valdība faktiski ir paguvušas nokļūt drošības politikas redzeslokā. Taču neviena no tām netiek uzskatīta par reālistisku. Labākajā gadījumā to funkcija ir drošības politikā radīt morālu un ideālistisku skatījumu un sliktākajā – nodrošināt īslaicīgu dūmu aizsegu faktiskajai īstermiņa spēka politikai, kas parasti tiek praktizēta.

Grūtības, kas saistītas ar izmantojamas makrodimensijas radīšanu nacionālās drošības politikai, tiecas ierobežot politikas veidotājus ar šauru, īslaicīgu skatījumu. Bet pat šajā ierobežotākajā līmenī loģiskās mērķu un līdzekļu neskaidrības rada nopietnas problēmas. Pola Kenedija ļoti veiksmīgās grāmatas galvenais temats ir drošības politikas loģikas problēma. Viņš savā argumentācijā uzmanību pievērš grūtībām, kas saistītas ar militāro izdevumu un ražošanai nepieciešamo kapitālieguldījumu sabalansēšanu, lai uzturētu lielvalsts ekonomisko pamatu. Vairums lielvalstu to izprot nepareizi un nolemj sevi relatīvam pagrimumam, kā pēc P. Kenedija

domām to patlaban dara Savienotās Valstis. Viņa veidotais to loģisko politikas dilemmu uzskaitījums, ar kurām sastopas Savienotās Valstis, liecina par tuvākā laikposma grūtībām.

«Runa ir par to, kā veidot labas attiecības ar Ķīnas Tautas Republiku, nepametot Tai-vānu; kā «veicināt draudzīgo valstu stabilitāti un neatkarību», vienlaikus cenšoties kontrolēt eksporta plūsmu no tām uz Savienoto Valstu tirgu; kā likt japāņiem uzņemties lielu daļu no Klusā okeāna rietumu daļas aizsardzības, nesatraucot to daudzos kaimiņus; kā saglabāt ASV bāzes, piemēram, Filipinās, neizraisot sašutumu attiecīgajās zemēs; kā mazināt Savienoto Valstu militārās klātbūtnes ietekmi Dienvidkorejā, neraidot maldīgu «signālu» Ziemeļiem...»⁷

Šīs problēmas sarežģī tas, ka nav no labi attīstītas izpratnes izrietošu skaidru norādījumu par lielākiem mērķiem, prioritātēm un metodēm. Nav labvēlīgas, neredzamas rokas, kas darbotos, lai nodrošinātu to, ka vispārēja labklājība rodas, īstenojot atsevišķu valstu nacionālās drošības intereses. Diemžēl neredzamā roka darbojas pretējā virzienā, nacionālās drošības meklējumus novedot pie viscaur postošās varas un drošības dilemmas. Tā kā kopaina ir tik neskaidra, tad pat īstermiņa politiku ir grūti izvērtēt. Piemēram, kā politikas veidotāji var noteikt savai politikai atbilstošu apjomu un virzienu? Ja iezīmē pārāk plašu drošības problēmu loku, tad nevajadzīgi tiek izniekoti resursi un pastiprināta varas un drošības dilemmas kompensējošā darbība. Ja to iezīmē pārāk šauri, draudi var kļūt bīstami lieli, pirms būs uzsākta darbība. Šeit par piemēru atkal noder Savienotās Valstis, kas starpkaru posmā bija iezīmējušas pārāk šauru savas drošības skatījumu un, reaģējot uz to, – pārāk plašu aukstā kara laikā. Vai retrospektīvi var apgalvot, ka izolacionisms trīsdesmitajos gados vai iejaukšanās Vjetnamā sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados kalpoja Amerikas nacionālās drošības lielākiem mērķiem?

No laika diapazona problēmas izriet daudzas šāda veida āķīgas loģiskas mīklas, kas ir saistītas ar utilitāriem aprēķiniem. Piemēram, vai saprātīga ir tāda politika kā kodolatbaidīšanas doktrīna, kas kalpo īslaicīgām interesēm, bet pakļauj nopietnam riskam nākamo paaudžu intereses? Vai 1919. gada Versaļas līgums bija pareizs politisks lēmums, ja nenoliedzamos īslaicīgos drošības labumus, ko guva Francija un citas valstis, salīdzina

⁷ Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers* (London: Fontana, 1988), 669.–670. lpp.

ar ilglaicīgajām sekām Eiropas drošības kompleksā, ar ko šis līgums tagad tiek saistīts? Vai Savienotajām Valstīm septiņdesmitajos gados vajadzēja tikpat liela mērā atbalstīt Irānas šahu, ņemot vērā sekas, kādas viņa krišana radīja astoņdesmitajos gados? Šie jautājumi ir neobjektīvi tādā ziņā, ka attiecībā uz lēmumiem, kas ir pieņemti piespiedu situācijā un faktiski nezinot, kā tie ietekmēs nākotni, tajos ir ietverta vienkāršā gudrība – kritizēt pēc tam, kad kaut kas jau ir noticis. Taču mūsu mērķis ir nevis uzskaitīt strīdīgos jautājumus, bet gan parādīt, cik vāji darbojas parastā nacionālā drošība, pat ja to vērtējam, vadoties no tās pašas kritērijiem. Par spilgtu piemēru šeit noder Vācijas un Austroungārijas varas institūciju pieņemtais lēmums par Ļeņina un viņa boļševiku aktivitāšu veicināšanu 20. gadsimta sākumā. Maz ir tādu īslaicīgu, ar drošību saistītu viltību, kuru mērķis ir vājināt konkurējošo varu, kas spējusi radīt tikpat postošas sekas.

Ilglaicīgu kritēriju izmantošana, vērtējot īslaicīgus drošības mērķus, var radīt satraucošus rezultātus. Parastā drošības analīzes kontekstā iebrukums un okupācija tiek uzskatīta par zemes totālu izpostīšanu un ierindota to draudu hierarhijas augšgalā, kuri tiek kvalificēti par draudiem nacionālajai drošībai. Mēdz uzskatīt, ka šādi draudi attaisno ekstrēmus pasākumus, kādi bija tie, kurus Otrā pasaules kara laikā veica iekarotās un apdraudētās valstis. Tamlīdzīgu principu kā «labāk miris nekā sarkanais»* pēc okupācijai var pretoties pēdējiem spēkiem, kaut arī tas novestu līdz nacionālai pašnāvībai – perspektīva, ar kuru vairāk nekā četrdesmit gadus saskārās Eiropas priekšējās līnijas valstis. Tomēr, ja uz to raugās ilgākā vēstures periodā, tad varētu uzskatīt, ka invāzijai un okupācijai bieži vien nav bijusi tik slikta ietekme. Kaut arī paaudzei, kura to piedzīvo, tas ir samērā grūts laiks, var apgalvot, ka tā reti kad ir sliktāka par karu, ja vien iekarotājs nepieņem genocīdu.

Retrospektīvi izrādās, ka daudzu vēsturē zināmu invāziju rezultātā kultūras ir pozitīvi viena otru ietekmējušas. Tagad romiešu un normaņu iebrukumu Lielbritānijā neuzskata par postu. Lielākā daļa Vidusjūras reģiona uzplauka romiešu valdīšanas laikā. Nevar teikt, ka Amerikas okupācija būtu izpostījusi Japānu. Pat Austrumeiropai salīdzinājumā ar tās agrāko stāvokli neklājās pārāk slikti trīs gadu desmitus pēc 1945. gada; protams, ne tik slikti, lai izvēles gadījumā varētu uzskatīt, ka pilnīga iznī-

* Pārfrāzēts populārais piecdesmito gadu beigu kodolatbruņošanās aktivistu lozungs: «Labāk sarkanais nekā miris». – *Red.*

cināšana ir vērā ņemama alternatīva. Var apgalvot, ka Eiropas civilizācija ir veidojusies invāziju un kultūru sajaukšanās rezultātā. Šādas pārdomas, protams, robežojas ar ķecerību attiecībā uz konvencionālo uzskatu par drošību un politisko uzticību neatkarīgai valstij, uz kuru tas balstās. Tās ne tikai noder, lai ilustrētu grūtības, kas saistītas ar drošības politikas loģiku, bet arī izvirza būtiskus jautājumus par drošības politikas veidotāju nolūkiem un izraudzītajām prioritātēm.

UZTVERES PROBLĒMAS

Loģikas problēmas ir tikai daļa no tām grūtībām, kuras ietver nacionālās drošības politikas process. Vairumā jomu tās saasina neskaidrības uztverē. Uztveres problēma ir būtiska, jo tā iespaido visu informācijas bāzi, uz kuru balstās lēmumu pieņemšanas process. Uztvere iespaido to, ko mēdz uzskatīt par faktiem, un to, kāda ir šo «faktu» nozīme drošības analizē. Uztverei ir raksturīgi divi komponenti, kuri vienlīdz attiecas kā uz individiem, tā uz valstīm, proti, uztvere atšķiras atkarībā no tā, kur novērotājs atrodas attiecībā pret novērojamo objektu, un atkarībā no novērotāja iekšējās konstitūcijas. Pozicionālie skatu punkti atšķiras kā laikā, tā telpā. Tādējādi Romas impērijas sabrukumu 6. gadsimta Romas pilsonis uztvēra citādi nekā mūsdienu romietis, un Pirmais pasaules karš izskatījās citādi, ja uz to lūkojās no Japānas, nekā tad, ja uz to raudzījās no Francijas. Konstitūcijas faktori atspoguļo novērotāja sensoro spēju, vēsturisko atmiņu un psiholoģiskās iezīmes. Kā to rezumē Roberts Džerviss, katrs tiecas redzēt to, kam viņš tic.⁸ Astonpadsmitā gadsimta Japānā uztveri noteica tas, ka kontakts ar ārpusauli tīši tika ārkārtīgi ierobežots. Vairums «trešās pasaules» valstu atskārst, ka to viedokli par starptautisko sistēmu lielā mērā ietekmē koloniālā pieredze. Marksistiskie domātāji pilnīgi atšķirīgi redz Rietumu ekonomikas problēmas nekā tie, kuri ir pieraduši pie liberāliem ekonomiskiem uzskatiem. Šie divi uztveres problēmai raksturīgie komponenti attiecas uz visām starptautiskās sistēmas valstīm. Katrai no tām ir atšķirīga pozicionālā perspektīva attiecībā uz objektiem un notikumiem, kuri veido sistēmas informācijas bāzi, un katras valsts konstitucionālā struktūra pietiekami atšķiras no pārējo valstu konstitucionālās

⁸ Robert Jervis, *Perception and Misperception in International Politics* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1976), 170. lpp.

struktūras, lai tās vienu un to pašu notikumu vai lietu varētu uzlūkot atšķirīgi. Šis process pats sevi uztur, jo katra valsts akumulē atšķirīgu vēsturi, caur kuras prizmu tiek uztverti kārtējie notikumi.

Uztveres mehānismu aizsākums meklējamas bizantiskajā cilvēka psiholoģijas komplicētībā, un Roberts Džerviss ir plaši to pētījis starptautiskās politikas kontekstā.⁹ Sākotnēji uztveri deformē nepilnīga informācija. Informācija, kas attiecas uz drošības politiku, ir apjoma ziņā milzīga un aptver gandrīz visas cilvēka darbības sfēras. Tā nepārtraukti mainās un paplašinās. Daudz ko no šīs informācijas būtībā precīzi nevar zināt pat paši starptautisko attiecību dalībnieki, piemēram, politiskās lojalitātes dziļums (alianšu mūžīgā problēma), militārā aprīkojuma un organizācijas kvalitāte kara apstākļos, valdību stabilitāte un vadītāju motīvi. Pat vislielākās varas var savākt pārāk mazu šīs informācijas daļu, lai ņemtu to par pamatu savai drošības politikai. Kad informācija nonāk tās izmantotāju rīcībā, tā jau ir deformējusies izpētes procesā (mazāk pieejama no ienaidniekiem nekā no draugiem) vai tīšas krāpšanas rezultātā (mēģinājumi glabāt to slepenībā vai blefot), kā piecdesmito gadu beigās darīja N. Hruščovs, runājot par to, ka Padomju Savienība ir pārvarējusi atpalcību stratēģisko kodolraķešu arsenāla ziņā). Šī saņemtā informācija tiek sagrozīta izsvītrosanas, saīsināšanas un interpretēšanas procesā, tas ir nepieciešams, jo šai informācijai ir jābūt tik pietiekami koncentrētai, lai to varētu izmantot tie, kuri veido politiku.

Līdzīgi tam, kā spēlējot «sabojātos telefonus», vēsts tiek nodota tālāk no mutes mutē, arī valdības birokrātiskajā tīklā ievadītā informācija iznāks no tā maz atpazīstamā formā. Procesa laikā tā nonāks saskarē ar neskaitāmiem vispārpieņemto zināšanu filtriem, no kuriem katrs mēģinās jaunienākušos datus saskaņot ar jau zināmajām teorijām vai ierasto domāšanas veidu. Informācija, kas saskan ar vispārpieņemtajām zināšanām, tiks paplašināta un nodota tālāk, bet tāda informācija, kas tās apšaubīs, tiks noklusēta, devalvēta vai noraidīta.¹⁰ Šo sagrozījumu kopējais efekts ir tāds, ka tie sargā vispārpieņemtās zināšanas no informācijas, kura runā tām pretī, līdz tam brīdim, kad pret to vērstie fakti kļūst neapšaubāmi vai nu to kumulatīvā svara (piemēram, amerikāņu nespēja gadu no gada uzvarēt Vjetnamā)

⁹ Sk. iepriekšējo piezīmi, sk. arī J. C. Farell and A. P. Smith, *Image and Reality in World Politics* (New York: Columbia University Press, 1968).

¹⁰ Jervis, citētajā darbā (8. piezīme), 4., 5. un 7. nod. Daniel Yergin, *Shattered Peace* (Boston: Houghton Mifflin, 1978), to var uztvert kā pētījumu par galveno Amerikas politikas veidošanas procesa garīgo strāvojumu veidošanos.

dēļ, vai tādēļ, ka kāds pilnīgi acīmredzams pārveidojošs notikums atņem iepriekšējam viedoklim publisku atbalstu (kā sabruka pieņēmums par padomju draudiem, kad 1989. gadā kļuva skaidrs, ka Maskava Austrumeiropā ir atteikusies no savas ideoloģiskās saskaņas uzspiešanas politikas).

Šie centieni novilcināt un sagrozīt jaunās informācijas racionalizējošo ietekmi būtiski iespaido nacionālās drošības problēmu. Uztveres faktors viegli iespiežas varas un drošības dilemmā, pastiprinot un iemūžinot negatīvus tēlus. Ja reiz naidīguma modelis ir iesakņojies, kā tas bija Savienoto Valstu un Padomju Savienības attiecībās, tad katra puse centīsies otru pusi uzskatīt par ienaidnieku un pieņemt, ka pareiza ir pati sliktākā otras puses uzvedības interpretācija. Būs nepieciešams nesamērīgi liels informācijas apjoms, lai uzveiktu šo stereotipu. Šis process ir vispārējs, un tam ir tieksme pašam sevi pastiprināt katrā starptautiskās sistēmas dalībniekā atsevišķi tieši tādēļ, ka to ietekmē citu starptautiskās sistēmas dalībnieku uzvedība. Citas valsts uzskatīšana par ienaidnieku un izturēšanās pret to kā pret ienaidnieku palielina iespēju, ka tā par tādu arī kļūs, un tādējādi tiek pastiprināta sākotnējā uztvere. Šis mehānisms var arī pozitīvi ietekmēt vēlamus procesus. Starptautisko sabiedrību var uzlūkot par savā ziņā kolektīvu domāšanas veidu, kas ietver skatījumu uz citiem starptautisko attiecību dalībniekiem tā, it kā tie piederētu tai pašai kopienai, pie kuras pieder novērotājs. Kā apgalvo R. Džerviss, domāšanas veids un kaut kādas vienkāršojošas teorijas ir nepieciešamas, jo saņemtās informācijas milzīgajā apjomā ir jārod kāda jēga.¹¹ Ja politikas veidotāju rīcībā nebūtu nekādi datu sagrupēšanas un vienkāršošanas līdzekļi, tie būtu vēl vairāk apmulsuši un nekonekventāki nekā tad, kad viņu rīcībā šādi līdzekļi ir. Katru notikumu vajadzētu interpretēt, ņemot vērā tā būtību, un nebūtu nekāda priekšstata par modeli, pēc kura veidot politiku.

Citu R. Džervisa identificēto uztveres problēmu skaitā ir atrodami arī centieni uzskatīt, ka citi starptautiskās sistēmas dalībnieki kontrolē sevi centralizētāk nekā tu pats, savukārt tava loma notikumos un ietekme uz tiem tev šķiet lielāka, nekā tā patiesībā ir.¹² Mēdz uzskatīt, ka citi rīkojas centralizētāk, tādēļ ka galvenokārt var vērot tikai viņu uzvedības izpausmi. Tas, kas vēro no malas, uzvedību parasti saista ar apzinātu centralizētu pārvaldi un kontroli. Pašam vērojot savu uzvedību, vienalga, vai tas būtu indivīds vai valsts, vairāk tiek apzināta neskaidrība, konflikts un kļūdas

¹¹ Jervis, citētajā darbā (8. piezīme), 160.–162., 175.–176. lpp.

¹² Turpat, 8. un 9. nod.

uzvedībā. Pieņemot, ka pastāv centralizēta kontrole, tiek akceptēti strikti sazvērnieciski pieņēmumi par motīviem, bet, pieņemot, ka centralizētā kontrole ir vāja, piemērotāka varētu šķist piedodošāka un ne tik draudīga analīze. Rietumu drošības politikā milzīgas atšķirības analīzē un atzinumos izpaudās atkarībā no tā, vai Padomju Savienības iebrukums Afganistānā tika uzskatīts par vēl vienu rūpīgi izstrādāta ilgtermiņa plāna posmu padomju virzībai uz Arābijas jūru un Persijas līci, vai arī tas tika uzskatīts par neprasmīgu un pārspilētu reakciju uz notikumiem Irānā kombinācijā ar parasto padomju paranoju par savu bufervalstu stabilitāti. Centieni izvīzīt citu valstu uzvedībai striktākus standartus nekā savai valstij ir parasta starptautisko attiecību iezīme, kas tieši ietekmē mehānismu, kurš virza un uztur varas un drošības dilemmu.

Šiem un citiem uztveres mehānismiem, protams, ir liela nozīme drošības politikas veidošanas procesā. Tie darbojas visos līmeņos – tie iespaido sabiedriskās domas veidošanu un ietekmi, ietecās valdības mašīnērijas birokrātiskajos labirintos un visbeidzot iespaido atsevišķu vadītāju personības. Tie darbojas nepārtraukti, taču to darbību strauji var padziļināt krīzes radītās grūtības. Krīzes laikā samazinās analīzei un lēmumu pieņemšanai atvēlētais laiks, pieaug ar politikas īstenošanu saistīti riski un uz to liktās likmes, un informācija kļūst neskaidrāka. Plašajā, krīzēm veltīto publikāciju klāstā ir pētīts šo grūtību izdarītais teorētiskais un reālais spiediens uz uztveres un lēmumu pieņemšanas psiholoģiju.¹³

Pat ierastā politiskajā situācijā uztveres faktoriem var būt liela nozīme. Ja kāds pieņem, ka viņa pretinieks raugās uz lietām tāpat kā viņš, tad šis pieņēmums var būt par pamatu politikai, jo kāds var uzskatīt, ka pretinieka reakcija būs apmēram tāda, kāda būtu viņa reakcija, ja tie mainītos lomām. Ilgu laiku – piecdesmitajos, sešdesmitajos gados un septiņdesmito gadu sākumā Rietumos aptuveni tāds bija tradicionālais skatījums uz padomju stratēģisko doktrīnu. Ja Padomju Savienība, kaut arī ar kavēšanos, kuru izraisīja tās tehnoloģiskā atpalicība, pieņemtu Rietumu viedokli par kodolatbaidīšanu, tad būtu cerība realizēt tādu politiku kā savstarpēji garantētā iznīcināšana, un pastāvētu liela iespējamība, ka rezultāts būs stabils

¹³ Sk. cita starpā, Charles F. Hermann (ed.), *International Crises* (New York: Free Press, 1972); Raymond Cohen, *Threat Perception in International Crises* (Madison: University of Wisconsin Press, 1979); D. Frei (ed.), *International Crisis and Crisis Management* (Aldershot: Gower, 1978); «Special issue on international crises», *International Studies Quarterly*, 21: 1 (1977); Ole R. Holsti «The 1914 case», *American Political Science Review*, 59 (1965); Graham T. Allison, *Essence of Decision* (Boston: Little Brown, 1971).

atbaidīšanas līdzsvars. Septiņdesmitie gadi parādīja šā pieņēmuma nepareizību, jo Padomju Savienības militārā spēka palielināšanās skaidrāk iezīmēja tās politiku, un šī atklāsme veicināja Rietumu stratēģiskās doktrīnas pārvērtēšanu. Fricis V. Ermarts (*Fritz W. Ermarth*) iezīmē abu pušu vēsturiskās, ģeostratēģiskās, doktrinārās un militārās pieejas atšķirību, kas, atskatoties atpakaļ, pārsteidz ar to, ka šāda problēmas uztvere ir spējusi pastāvēt tik ilgi.¹⁴

Šādi piemēri liecina par amatām, ko uztveres faktori noliek politikas procesa ceļā, un par patiesām grūtībām, kas saistītas ar tāda kopēja pamata radīšanu, uz kuru balstīt daudz sakārtotākas attiecības. Tā kā valstu izvietojuma un konstitucionālās atšķirības rada dažādu vienas un tās pašas realitātes interpretāciju, sistēmas dabiskā struktūra tiecas vairo nesaskaņas un uzturēt varas un drošības dilemmas dinamiku. Raugoties no šā viedokļa, starptautiskās attiecības nevar salīdzināt ar šaha spēli, kur cīņa par varu un pozīcijām norit saskaņā ar noteikumiem, par kuriem puses ir vienojušās, un šie noteikumi veido kopēju viedokli par notikumu nozīmi. Drošības attiecības vairāk atgādina spēli, kurā katrs spēlētājs vadās pēc saviem noteikumiem. Katrs spēlētājs uzskata, ka viņa noteikumi ir spēkā visur, un pieņem, ka otrs spēlētājs to zina. Šie noteikumi ir pietiekami līdzīgi, lai spēle varētu turpināties, bet gadījumos, kad izpaužas atšķirības, katra puse pieņem, ka pretējā puse mēģina krāpties. Nav nekāds pārsteigums, ka tam sekojošā kildā «šaha galdinš» bieži tiek apgāzts.

Drošības analizē loģikas problēmas ir pašā risināmo jautājumu būtībā, it sevišķi, nepietiekamajā izpratnē par cēloņu un sekū attiecībām un no tās izrietošajā nespējā izdarīt ticamas prognozes. Cēloņu un sekū neparastās sarežģītības un mainīguma dēļ starptautiskajās attiecībās šai problēmai atrisinājumu nevar rast ne ātri, ne arī visur vienlaicīgi. Uztveres problēmas sakņojas cilvēka psiholoģijā un, kaut arī to risināšanai ir iespējams izmantot dažus kompensējošus paņēmienus, R. Džerviss secina, ka «nevienu formulu nespēs likvidēt kļūdainu uztveri vai arī atklāt, kurš priekšstats ir pareizs. Saskaņoties ar nenoteiktiem un neskaidriem faktiem, lēmumu pieņēmējiem ir jāizdara pieļāvumi, kuri bieži izrādās nepareizi.»¹⁵ Tā kā nevienu problēma nav vienkārši novēršama, drošības analīzi nomoka jautājumi, uz kuriem nav rodama skaidra atbilde, vai arī ir vairākas vienlīdz

¹⁴ Fritz W. Ermarth. «Contrasts in American and Soviet strategic thought», *International Security*, 3:2 (1978).

¹⁵ Jervis, citētajā darbā (8. piezīme), 409. lpp.

ticamas atbildes. Tur, kur šādi jautājumi izvirzās, paveras brīvs ceļš drošības procesa politizēšanai, jo dažādu interešu pārstāvji meklē veidu, kā panākt, lai viņu viedoklis dominētu.

POLITISKĀS PROBLĒMAS

Jebkurā valstī politikas veidošanas procesa iespējamo racionalitāti ierobežo tikko minētā loģikas un uztveres ierobežotība. Paša politiskā procesa būtība vēl vairāk samazina racionalitātes izredzes. Valsts iekšpolitiskais process nav šablonisks, mehānisks, loģisks politikas veidošanas līdzeklis, tas liecina par savā starpā konkurējošu interešu dinamisku, potenciāli nestabilu un parasti kaprīzu attiecību sistēmu. Tas īpaši ir attiecināms uz plurālistiskām sabiedrībām, taču pat ļoti centralizētās valstīs izpaužas šo attiecību birokrātiski varianti. Kā jau tika sacīts 5. nodaļā, drošības problēmas analizē iekšpolitiskie konflikti veido pētījuma pirmo pamatlīmeni. Tādēļ ir saprotams, ka nacionālās drošības jautājumi, kurus izraisa valsts un apkārtējās vides attiecības, ietieksies iekšējo politisko savienību un strīdu modelī. Izraudzītās drošības politikas ietekme uz valsts iekšpolitiskajām interesēm reti kad ir neitrāla, un būtu mulķīgi uzskatīt, ka iekšpolitiskās intereses ļaus veidot politiku vienīgi saskaņā ar bezkaislīgo starptautiskās sistēmas analīzes loģiku.

Strīdi par drošības jautājumiem attiecas ne tikai uz valsts attiecībām ar starptautisko vidi, bet arī uz attiecībām valsts iekšienē. Kā jau teikts vairākās iepriekšējās nodaļās, valsts nav viendabīgs starptautisko attiecību subjekts. Tā drīzāk ir vide, rezervuārs vai arēna, kurā dažādi spēki un intereses dzīvo savu politisko dzīvi. Strīdi un pretrunas ir normāla iekšpolitikas parādība. Individīda drošības interesēm dažkārt ir jānonāk konfliktā ar nacionālās drošības politiku, kaut gan abiem līmeņiem ir kāds kopīgs pamats. Iekšpolitiskas pretrunas starp cilvēku grupām, kuru intereses ir atšķirīgas, ir vērojamas visur. Tur, kur tās ir tik asas, ka gūst virsroku pār kopējām normām un legītimām institūcijām vai neļauj tās veidot, rodas vājas valstis.

Rezultātā politiskā cīņa norit katrai valstij raksturīgo unikālo institucionālo un normatīvo struktūru iekšienē vai arī saistībā ar tām. Citiem vārdiem sakot, politiskais process norit visur, taču katrā valstī tam ir atšķirīgs veids, forma, akcenti, organizācija un norise. Tā ir visiem zināmā salīdzināmās politikas pasaule, kurā tiek izcelti daudzi ceļi, kuri ved uz politisko kārtību un kuri ir izveidojušies atbilstoši dažādu valstu apstākļiem.

Tomēr, neskatoties uz šīm atšķirībām, katras valsts iekšējā politiskā sistēma ir tā, kas veido politiku. Nekur šis process neļauj atsvešināti un racionāli formulēt drošības politiku. Visur konkurējošo interešu dinamika kaut kādā veidā ietekmē drošības politikas procesu, un tā rezultātā blakusietekmes kļūst par nozīmīgu faktoru, kas nosaka to, kādu politiku valsts galu galā pieņem. Tā notiek gan tad, kad tiek risināts šauras dabas jautājums par līdzekļiem, piemēram, veidot vai neveidot kādu konkrētu ieroču sistēmu, gan tad, kad ir runa par mērķiem, piemēram, piemērot neitralitātes vai pievienošanās politiku kādam no attiecīgā laikposma galvenajiem sāncensiem. Citiem vārdiem sakot, nacionālās drošības politiku nevar uzskatīt par patiesu atbildi uz starptautiskās sistēmas norisēm. To sagroza un izkropļo citas intereses, tāpēc īsumā aplūkosim tās.

Šīs nodaļas nolūks ir norādīt uz šīs problēmas apjomu un raksturu, nepētot to sīkāk. Valstī pastāv daudzi subvalstisko subjektu slāņi, sākot ar valdību un tās dažādām birokrātiskām institūcijām, ekonomikas, politiskām un masu saziņas līdzekļu organizācijām un beidzot ar atsevišķiem pilsoņiem gan kā indivīdiem, gan kā amorfu kopumu, ko mēdz dēvēt par sabiedrisko domu. Daudziem no šiem subjektiem ir kāda ar nacionālo drošību saistīta interese, un daudzi no tiem dažādā pakāpē iesaistās drošības politikas veidošanas procesā. Problēmu rada tas, ka vairumam ir arī vēl citas intereses, un tās savukārt visai dažādi ietekmē viņu ar drošību saistītās intereses. To var labi redzēt, paraugoties, kā pretējas ietekmes iespaido laikrakstus, politiskās partijas, valdības birokrātiju un biznesa organizācijas.

Laikrakstus interesē nacionālās drošības tematika, taču nepieciešamība pārdot savu produkciju lasītājiem un reklāmdevējiem ierobežo tos attiecībā uz jautājumiem, par kuriem tie raksta. Pēc laikrakstiem būs lielāks pieprasījums, ja tajos tiks ievietoti materiāli par skandāliem, ļaunprātībām, draudiem, krīzi, nepareizu pārvaldi, konfliktiem un nāvi, nekā tad, ja tie publicēs garlaicīgus, sarežģītus analītiskus materiālus, līdzīgus tiem, kādi atrodami šajā grāmatā. Komerciālu interešu vadīti, laikraksti veido deformētu sabiedrības viedokli jautājumā par to, kas ir svarīgs nacionālajā drošībā, un koncentrē uzmanību uz īslaicīgām problēmām un militāriem līdzekļiem, vienlaikus ignorējot ilglaicīgus un abstraktākus jautājumus. Zināmā mērā notikumi, tāpat kā ziņas, tiek klasificēti atkarībā no tā, ko veiksmīgāk varēs pārdot. Tajās valstīs, kur laikrakstus kontrolē valsts, par ziņām parasti sauc to, kas kalpo valdības interesēm.

Politisko partiju darbību, tāpat kā masu saziņas līdzekļu darbību, sarežģī dažas tādas pašas duālu interešu ietekmes. Drošības politikai ir jābūt

vienai no to interešu jomām, bet tikai vienai no daudzām, un tām ir jācenšas piesaistīt piekritēju masas. Komplicēta vai stipri neortodoksāla pozīcija attiecībā uz drošības politiku ierobežos to pievilcību vēlēšanu acīs un pakļaus oponentu uzbrukumiem. Tā kā drošības politika ir tik problemātiska, tā var kļūt par nūju, ar kuru opozīcijas partijas sitīs cita citu, nedomājot par apstākļiem. Lai ko arī aizstāvētu viena puse, otra var šķietami pārliecinoši nostāties pret, pamatojot savu nostāju ar zudumiem, izmaksām, militarismu, risku vai ideoloģiju. Šādi uzbrukumi var notikt neatkarīgi no tā, kā partijas rikojas, pie varas esot. Lielbritānijā militaristiski noskaņotie konservatīvie samazināja jūras kara floti ekonomisku apsvērumu dēļ, bet šķietami antimilitaristiskās leiboristu valdības atļāuj slepeni turpināt liela mēroga kodollādiņu programmu izstrādi. Pievēršanos drošības jautājumiem var veicināt vajadzības, kas saistītas ar vēlēšanām, ideoloģiskām pretenzijām, cīņu par varu partijas iekšienē un partiju sāncensības rituālo pusi, nevis nopietnas rūpes par pašu problēmu. Ņemot par pamatu principu, ka vienotību ir vieglāk radīt un saglabāt, balstoties uz negācijām, nekā balstoties uz pozitīvām parādībām, no drošības jautājumiem var gūt ievērojamu politiska rakstura labumu valsts iekšpolitiskajā dzīvē. Ja nav iespējams izveidot politisku vienotību uz kopēja cilvēku vēlmju pamata, tad to var panākt, pamatojoties uz to, kā viņus var iebiedēt vai ko viņus var piespiest ienīst. Negāciju vienotība, kas balstās uz to, ka kādu ārvalsti vai kodolieročus izdaudzina par bubuli, var lieliski aplēpt gan konstruktīvu ideju trūkumu, gan milzum daudzas iekšpolitiskas nesaskaņas.

Partijas var atbalstīt konkrētas drošības nostādnes arī šaurāku apsvērumu dēļ, jo tās garantē nodarbinātību politiski jutīgās jomās. Tādējādi ieročus varētu ražot tādu iemeslu dēļ, kuri ir saistīti ar iekšzemes politisko ekonomiju, nevis tādu iemeslu dēļ, kuru cēlonis ir starptautiskā situācija. Šīs un citas intereses var ietekmēt politisko partiju attieksmi pret drošības politiku. Tas nenozīmē, ka partijām attiecībā uz drošības politiku nav savas nostājas un pārliecības un ka tās attiecībā uz drošības jautājumiem ir pilnībā oportūniskas. Fakts ir tas, ka partiju nostāju un spēju darboties iespaido daudzi citi apsvērumi un ka tās cenšas drošības politikas veidošanas procesā ieviest iekšpolitiskus apsvērumus. Atkarībā no tā, vai valstī ir daudzpartiju sistēma vai ne, atšķirsies uz partijām izdarītais spiediens, bet pat vienpartijas valstī partijai, ja tā vēlas palikt pie varas, ir jāatsaucas uz valsts iekšpolitiskajām interesēm. Sliktākajā gadījumā, lai īstenotu uzraudzību valsts iekšienē, tai būs nepieciešami bruņotie spēki, un tas deformēs nacionālās drošības politiku, izvirzot to iekšpolitiskajā arēnā.

Drošības politikas veidošanā piedalās dažādas valdības birokrātiskās struktūras, un katra no tām ienes šajā procesā atšķirīgas intereses. Dažas būs tieši ieinteresētas šajos jautājumos, piemēram, tās, kuras atbild par aizsardzību, ārpolitiku, tirdzniecību un finansēm. Citu struktūru interese būs pastarpināta, jo tās ir konkurentes nebeidzamajā cīņā par resursu piešķiršanu, kurā ministrijas cīkstas savā starpā par lielāku budžeta pīrāga gabalu. Rezultātā drošības politika tiks pakļauta ne tikai pretējām interesēm, piemēram, Finanšu ministrijas centieniem samazināt valsts izdevumus vai Darba ministrijas vēlmei saglabāt nodarbinātību ar aizsardzību saistītās ražotnēs, tā tiks «malta» resursu piešķiršanas politikas dzirnavās, un rezultāti tikpat lielā mērā var būt atkarīgi no politiskā spēka un prasmes, cik no jautājuma nozīmīguma. Pat vienas ministrijas ietvaros, piemēram, Aizsardzības ministrijas ietvros, daudzi institucionāli un birokrātiski faktori var iejaukties, lai sagrozītu drošības politikas loģiku. Kā vienu šādas ietekmes bēdīgi slavenu avotu var minēt atsevišķu karaspēka veidu tradīcijas un sāncensību starp karaspēka veidiem. Dažādi karaspēka veidi cieši pieķeras savām tradīcijām un instrumentiem, uz kuriem šīs tradīcijas ir balstītas. Šāda pieķeršanās var novest pie tā, ka tie pretojas tādiem tehnoloģijas attīstības procesiem, kas grauj to tradīcijas. Tā Anglijas Karaliskā jūras kara flote nevēlējās nomainīt koku un buras pret dzelzi un tvaiku, līdz franču tehnoloģiskie uzlabojumi piespieda to darīt. Šī pāreja nozīmēja atteikšanos no tādas gadsimtiem ilgas tradīcijas, kas bija britu jūras kara flotes pārkuma un dzīvesveida pamatā. Tāpat arī armijas nevēlējās atteikties no kavalērijas.

Modernajā laikmetā tehnoloģijas attīstība draud ar vēl fundamentālākām pārmaiņām. Jūras kara flotes joprojām neatsakās no domas par milzīgiem virsūdens kuģiem, kaut arī tie kļūst aizvien dārgāki un vāriņāki pret uzbrukumu, taču bez tiem visa jūras kara flotes tradīcija tiek apdraudēta. Gaisa kara spēki turpina atbalstīt pilotējamus bumbvedējus, jo visas gaisa kara spēku tradīcijas un pievilcības pamatā ir cilvēki, kas vada lidmašīnas. Raķetes un automātiski vadāmas lidmašīnas rada draudus, ka pilnībā izzudīs pilotu un līdz ar viņiem arī pašu gaisa kara spēku galvenā loma un simbols. Turklāt karaspēka veidi cīnās savā starpā par tādu funkciju sagrābšanu savās rokās, kuras tos spēcīnātu cīņā par resursiem. Armija, jūras kara flote un gaisa kara spēki dažādās valstīs ir sacentusies, lai gūtu kontroli pār stratēģiskajiem kodolieročiem un ar tiem saistītajiem papildu resursiem un prestižu. Agrāk gaisa kara spēkiem bija jācīnās par separātu pastāvēšanu, jo armija un jūras kara flote centās paturēt savās rokās aviācijas vienības. Šīs organizāciju savtīgās intereses būtiski ietekmē gan drošības politikas

procesu, gan šā procesa rezultātu, sevišķi tādēļ, ka karaspēka veidi ir galvenais padomdevējs valdībām militārajos jautājumos. Labs piemērs neracionālai pretestībai, kas no tā iziet, ir ASV gaisa kara spēku pretošanās analīzes rezultātiem par Otrā pasaules kara beigās īstenoto stratēģisko bombardēšanu. Gaisa kara spēki nevarēja pieņemt (un nepieņēma) šīs analīzes rezultātus, negraujot savas pastāvēšanas loģiskā pamatojuma galveno daļu. Institucionālā izdzīvošana izvirzīja prasību ignorēt faktus par militāro efektivitāti, un tā sekas bija nežēlīgās un veltīgās aviācijas bombardēšanas operācijas Vjetnamā divdesmit gadus vēlāk.¹⁶

Industriālām un komerciālām organizācijām arī ir savas intereses attiecībā uz drošības politiku, un šīs intereses turklāt savijas ar citām šo organizāciju interesēm un izkropļo saprātīgu pieeju. Šādas organizācijas var būt ciešāk vai mazāk cieši saistītas ar valdību – atkarībā no tā, vai ekonomika sliecas uz centralizētu plānošanu vai uz tirgu, un tas var radīt būtiskas atšķirības pārējās interesēs, sevišķi tādā jautājumā kā peļņa. Šīm organizācijām var interesēt drošības politika vai nu tādēļ, ka tās ražo bruņojumu, vai arī tādēļ, ka tām, piemēram, multinacionālajām naftas kompānijām, ir ārējas intereses, piemēram, tirgi, investīcijas, transporta maršruti vai piegādes avoti, kurus tās vēlētos iekļaut nacionālās drošības politikas rūpju lokā.

Tirgus ekonomikas apstākļos ieroču ražotāji var paust dažādas savas institucionālās intereses, kuras savukārt iespaido nacionālās drošības politiku¹⁷. Normālas, ar biznesu saistītas intereses sevišķi izpaužies attiecībā uz peļņu, uz drošu pieprasījumu radīšanu viņu ražotajām precēm un uz piedalīšanos tehnoloģiskajā procesā savā nozarē. Ja viņi nespēj to visu nodrošināt, viņu kā organizācijas pastāvēšana ir pakļauta briesmām. Attiecībā uz ieroču rūpniecību jāteic, ka valdībai parasti ir daži kopīgi mērķi ar ražotājiem. Tās vēlme ir nodrošināt to, lai bruņotie spēki būtu apgādāti ar labas kvalitātes ieročiem un lai pētījumi un attīstība būtu adekvāta iespējamo ienaidnieku centieniem. Tā var vēlēties nodrošināt rūpniecību ar pārsnieguma jaudu, lai krīzes vai kara gadījumā spētu apmierināt strauji pieaugošo pieprasījumu. Ja resursi ļauj, valdība labprāt cenšas saglabāt pēc iespējas lielāku valsts neatkarību ieroču ražošanā, lai samazinātu līdz minimumam ierobežojumus savai rīcības brīvībai, taču šī loģika attiecas galve-

¹⁶ John K. Galbraith, *A Life in Our Times* (Boston: Houghton Mifflin, 1981), 195.–196., 201., 204.–206., 213., 215., 225.–237. lpp.

¹⁷ Par ieroču ražošanu sk. Barry Buzan, *An Introduction to Strategic Studies: Military technology and international relations* (London: Macmillan, 1987), 3., 4., 7., 8. nod.

nokārt uz lielākām varām, kuras pašas spēj izveidot nozīmīgu ieroču rūpniecību.

Šādas valdības un ražotāju kopīgas intereses var izraisīt vismaz divējas sekas, kas ietekmē drošības politiku. Pirmkārt, vēlēšanās saglabāt pietiekamu vai radīt pārsnieguma nacionālo jaudu, kas atbilst ražotāju vēlmei garantēt sev tirgu un gūt peļņu, var izraisīt nepieciešamību patērēt vai eksportēt vairāk nekā objektīvi ir nepieciešams. Tādām valstīm kā Lielbritānija un Francija spēcīgas ieroču rūpniecības uzturēšana liek attīstīt eksporta iespējas, jo iekšējais pieprasījums ir pārāk mazs, lai spētu uzturēt šādu rūpniecību. Lielāki ražotāji, tādi kā Savienotā Valstis, varētu ar iekšējā pieprasījuma palīdzību uzturēt savu ieroču rūpniecību, taču eksports piedāvā veidu, kā samazināt valdības izdevumus (palielinot ražošanas apjomu efekta ietekmi uz produkcijas izmaksām), lai mazinātu grūtības, ko rada nepieciešamība nodrošināt regulāru rūpniecības darbu, saglabātu pārsnieguma jaudu, kā arī palielinātu kompāniju ienākumus. Ieinteresētība ieroču tirdzniecībā, reiz radīta, var dažādi ietekmēt drošības politiku. Tā rada saistības ar pircējiem, iespaido ar nacionālo drošību saistītās savienības, piemēram, to, kāda pastāvēja starp Savienotajām Valstīm un Irānu šaha valdīšanas laikā. Tā stimulē sekundāru bruņošanās sacensību starp pircējiem, kā notika Tuvajos Austrumos, bet tas savukārt var iespaidot sistēmas vispārējo drošību. Šī sacensība var radīt savtīgas, ar eksporta saglabāšanu saistītas intereses, jo tādā gadījumā nav jārūpējas par sāncensības un konfliktu stimulēšanu kādā citā vietā. Līdzīgus apgalvojumus var attiecināt uz kodolenerģētikas nozari, kur arī izpaužas ekonomikas un drošības dinamikas mijiedarbība, kas izkropļo nacionālās drošības politikas veidošanu.¹⁸ Ekonomiskie imperatīvi darbojas tā, lai izplatītu kodolmateriālus, zināšanas un tehnoloģiju tādās valstīs kā Indija, Pakistāna, Brazīlija, Argentīna, Dienvidāfrika, Izraēla, Irāka un citās, kuru interese par kodolieročiem ir tikai vāji maskēta.

Otrs seku veids ir saistīts ar tehnoloģisko uzlabojumu procesu. Kā valdību, tā ražotāju intereses šajā jomā ir kopīgas, kaut arī iemesli ir atšķirīgi. Valdības ir ieinteresētas vismaz saglabāt bruņojumu tādā līmenī, kas atbilstu vispārējam starptautiskajā sistēmā dominējošajam standartam, kaut arī dažos gadījumos (karš, plānots uzbrukums, bruņošanās sacensība) tās var būt ieinteresētas gūt pārākumu tehnoloģiskajā attīstībā. Firmām ir savi

¹⁸ Michael J. Brenner, *Nuclear Power and Non-Proliferation* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981).

iemesli ieinteresētībā tehnoloģijas progresā, jo šajās firmās daudzi indivīdi gūst gandarījumu darbā, kas saistīts ar šā progresa līmeņa paaugstināšanu. Pietiek tikai aplūkot lielo skaitu grāmatu par ieročiem, lai gūtu priekšstatu par to, kas ir pamatā un kas dara tik spēcīgu šo aizraušanos ar militāro tehnoloģiju daiļumu un spēku. Firmu interesi par tehnoloģiju parasti izraisa ekonomiska rakstura stimuli. Tas ir saprotams, jo labāka tehnoloģija paver tām komerciāla rakstura priekšrocības pārdošanā. Ieskatoties vērigāk, pastāvīgs spiediens uzlabot tehnoloģijas paātrina to novecošanos. Ja biežāk tiek nomainīts vai uzlabots bruņojums, ražotāji var būt droši par pastāvīgāku pieprasījumu, kas atrisina, kaut arī par dārgu maksu, viņu pastāvēšanas problēmu, bet valdībai – militārā potenciāla nodrošināšanu. Pastāvīgs spiediens militārās tehnoloģijas jomā strauji ietiecas bruņojuma dinamikā un izraisa gan sevi uzturošu militāru sāncensību, gan automātisku bloķēšanas efektu, kad bruņošanās sacensība notiek starp ieroču ražotājiem vienas valsts ietvaros. Šis process var būtiski ietekmēt nacionālo drošību, kaut arī sākotnēji to izraisa faktori valsts iekšienē, un tas neattiecas uz to ārējo draudu modeli, kas pirmām kārtām nosaka nacionālās drošības problēmu.

Šie paskaidrojumi akcentē domu, ka iekšpolitisko procesu struktūra un raksturs ir galvenais neatkarīgais mainīgais nacionālās drošības politikas veidošanā. Iekšpolitiskais process ne tikai ienes drošības politikā daudzas spēcīgas pretējas intereses, bet arī pakļauj šo politiku sāncensībai ar citām valsts politikas prioritātēm. Citiem vārdiem sakot, nacionālās drošības politiku no ārējās drošības problēmas saprātīgas loģikas šķir ne tikai iekšpolitiska iejaukšanās politikas veidošanas procesā, bet arī politiskais tirgus, kurā pat deformēta politika var tikt sakauta vai pārveidota, mijiedarbojoties ar citām politikām, kuras sacensas, lai gūtu valsts uzmanību vai resursus. Tādējādi Savienotajās Valstīs diskusijā par stratēģiskās aizsardzības iniciatīvu nevarēja apiet jautājumu attiecībā uz budžeta deficītu, turklāt bija nepieciešama zināma deva militāra keinsisma, lai stimulētu Amerikas rūpniecību. Turpretī Maršala plāns, kuru būtu neiespējami politiski pārdot kā ekonomikas politiku, guva piekrišanu 1947. gadā tāpēc, ka bija saistīts ar nacionālās drošības interesēm.¹⁹

¹⁹ L. B. Krause and J. S. Nye, «Reflections on the economics and politics of international economic organizations», grām.: C. F. Bergsten and L. B. Krause (ed.), *World Politics and International Economics* (Washington, DC: Brookings Institution, 1975), 324.–325. lpp.

SECINĀJUMI. POLITIKAS VEIDOŠANA –
NACIONĀLĀS DROŠĪBAS PROBLĒMAS SASTĀVDAĻA

Šajā nodaļā tika argumentēts, ka ar drošību saistītās loģikas un uztveres problēmas stipri vien sarežģī iekšpolitikas veidošanu, ka politikas veidošanas process spēj tās atrisināt visai ierobežoti un ka šis process pievieno papildu grūtību dimensiju nacionālās drošības problēmai kopumā. Tādējādi nacionālās drošības politika, kas iziet starptautiskajā sistēmā, tikpat lielā mērā izriet no iekšējiem faktoriem, no kuriem daudzi nav saistīti ar nacionālo drošību, cik no ārējiem faktoriem, kuri ir galvenais tās attaisnojums. Šos argumentus varētu vienkārši interpretēt kā iekšpolitisko procesu kritiku, un vienā ziņā tādi tie arī ir. Tie pauž atzinumu, ka iekšējie faktori traucē racionāli formulēt nacionālās drošības politiku. Tādējādi tie deformē, kavē un padara neskaidru rīcību, kādu valsts vērs pret draudiem, un netieši noved pie neracionālas, neefektīvas un, iespējams, pat pie nevēlamus rezultātus nesošas iekšpolitikas. Piemēram, var apbrīnot iekšpolitiskās izdarības, kas noveda pie tā, ka 1989. gada beigās Panama pasludināja, ka atrodas kara stāvoklī ar Savienotajām Valstīm.

Šo kritiku kompensē divi kontrargumenti. Pirmais ir tāds, ka reālajā pasaulē nav iespējams pilnīgi objektīvs un racionāls politikas veidošanas process. Loģikas un uztveres defekti ir nepārvarami, tā ka ir naivi un pretrunīgi uzskatīt, ka apolitiska politika ir iespējama tādā vienībā kā valsts, kas ir politikas kvintesence. Iekšpolitiskie faktori vienmēr apdraudēs nacionālās drošības politiku jau tādēļ vien, ka viss valsts lēmumu pieņemšanas aparāts ir lielā mērā izveidots atbilstoši iekšpolitiskajām interesēm. Turklāt lielā un ietekmīgā valstī, kāda ir Savienotās Valstis, var būt grūti atšķirt iekšpolitiku no ārpolitikas. Ārēji iekšpolitiskas nostādnes tādos jautājumos kā procentu likmes vai lēmumi par urāna bagātināšanas jaudu²⁰ var radīt dramatiskas sekas citām valstīm.

Otrs arguments papildina pirmo, pamatojoties uz to, ka plaša ieinteresētība iekšzemē attiecībā uz nacionālās drošības politiku ir attaisnojama, jo drošības politikai ir liela atgriezeniskā ietekme uz valsts sabiedrību. Drošība politika var likt sevi izjust sabiedrībai valsts iekšienē divos veidos –, tās ir izmaksas un radītie riski. Šie apsvērumi vien attaisnotu lielo iekšpolitisko interesi šādas politikas formulēšanā. Līdz astoņdesmito gadu beigām nacionālās aizsardzības izmaksas reti bija mazākas par vienu procentu

²⁰ Interesantu pētījumu par šo tematu sk., Brenner, citētajā darbā (18. piezīme).

no valsts nacionālā kopprodukta. Norma bija 2–4%. Savienotajās Valstīs tās bija vairāk nekā 6%; Padomju Savienībā krietni virs 10% un vairākās Tuvo Austrumu valstīs – virs 20%. Ar to saistītie absolūtie izdevumi ir milzīgi. Savienotās Valstis 1988. gadā iztērēja 260 miljardus dolāru, un Eiropas lielvalstis iztērēja vairāk nekā 20 miljardus dolāru katra. Četrdesmit trīs valstis iztērēja vairāk nekā vienu miljardu dolāru katra. Pat Japāna, kas parasti tiek uzskatīta par ļoti viegli bruņotu, iztērēja vairāk nekā 15 miljardus dolāru, trīskārt pārspējot Ķīnu.²¹ Šīs summas bieži sasniedz prāvu daļu no valsts izdevumiem, un kā atbruņošanās entuziasti nenogurst atkārtot, to izmaksas neiegūto sociālo labumu un pakalpojumu jomā ir ļoti lielas. Vairāk skolu, vairāk slimnīcu, tīrāka vide, lielāks tīrais ienākums, vairāk kapitālieguldījumu – tas viss ir jāsālīdzina ar izdevumiem aizsardzības vajadzībām. Tas nozīmē to, ka sociālo prioritāšu ziņā nākas izvēlēties starp aizsardzību un citām vērtībām, un šādas izvēles veido iekšpolitiskā procesa saturu. Riski drošības politikā ir abstraktāki un ne tik regulāri kā izmaksas, bet rada pat vēl smagākas problēmas. Nemākulīga politika var novest pie visu sociālo vērtību kodoliznīcināšanas vai to radikālas pārskatīšanas invāzijas vai revolūcijas rezultātā. Šo iemeslu dēļ drošības politikas saturs ir leģitīms, ar iekšpolitiskām interesēm saistīts jautājums.

Vēl veiksmīgāk šo argumentu var pamatot, izpētot neskaitāmos veidus, kādos drošības politika var ietekmēt politiskās sabiedrības pamatstruktūru. Vairums šo saišu ir labi zināmas. Daudzas no tām var apvienot zem kopīga virsraksta «sabiedrības militarizācija». Tās ietver diskusijas par karaklausību, par militāristu ietekmi valdībā, par militāri rūpniecisko kompleksu kā varenās elites ieinteresētības izpausmi, par to, kā vulgāra vēlēšanās izmantot spēku demoralizē augstākas vērtības, par to, kā ar iekšējās drošības prasībām tiek pamatota pilsonisko brīvību ierobežošana, kā arī par drošības loģikas prasībām, ko varas un drošības dilemma nepārtraukti izvirza sabiedrībai. Šie argumenti ir saistīti ar iepriekšteikto par resursiem, jo kādā brīdī diskusija par resursu piešķiršanu nav atdalāma no debatēm par riskam pakļauto prioritāšu vērtību. Saistība ar militāro establišmentu izvirza jaunu iekšpolitisku spēku, kurš rada pats savus organizatoriskus imperatīvus. Šie imperatīvi ar laiku var izraisīt sekas, kas ņem virsroku pār sākotnējo nodomu uzturēt savu militāro establišmentu. Militārās intereses valsti var novest pie iekšējās bruņošanās sacensības pašiznīcino-

²¹ Skaitļi no *The Military Balance* 1989–90 (London: IISS, 1989), 210.–211. lpp.

šiem cikliem vai pie valsts politikas militarizācijas, kas ir daudzu vājo valstu problēma. Kā teicis kāds Latīņamerikas novērotājs, «mēs nodarbojamies ar tādu armiju veidošanu, kurām nav nekāda svara starptautiskajā mērogā, bet kuras ir iznīcinošs spēks katras valsts iekšējā dzīvē. Katru valsti ir okupējusi šīs pašas valsts armija.»²²

Šādā līmenī nacionālās drošības politika ietver tādu zemtekstu, kas vijas cauri visai valsts struktūrai. Pārāk lielas uzmanības pievēršana drošībai var novest līdz tādas karojošas valstis izveidei, kura atgādina Spartu un kurā visas politiskās struktūras un vērtības ir pakārtotas militārā spēka akumulēšanai. Šis modelis ir atdarināts tādās valstīs kā Izraēla, Sīrija, Irāka un pavisam nesen Padomju Savienība, kur augsts mobilizācijas līmenis vai gatavība ļoti ātrai mobilizācijai ir pastāvīgs stāvoklis, nevis kara laika parādība, un šāda situācija, protams, ietekmē sabiedrību.

Saikne starp drošību un citām valsts struktūrām šajos galējos gadījumos ir acīmredzama, bet tā izpaužas arī parastākos apstākļos. Var piekrist Aleksisa de Tokvila (*Alexis de Tocqueville*)²³ apgalvojumam, ka Savienoto Valstu politiskās institūcijas ir gan teicami veidotas, lai saturētu un vadītu tās plašajā sabiedrībā pastāvošos neskaitāmos un atšķirīgos politiskos spēkus, taču šīs institūcijas nav piemērotas ārpolitikas un drošības politikas vadīšanai. Tādas iezīmes kā atvērtība ietekmju grupām, komplicēts interešu līdzsvarošanas mehānisms, biežas vēlēšanas un politiski iecelts civildienests, kas lieti noder vispārējā politiskajā kontekstā, nav piemērotas specifiskajām ārpolitikas un drošības politikas vajadzībām. Tās kavē politikas kontinuitāti tur, kur tā ir vissvarīgākā (starptautiskas sarunas, bruņošanās politika), un sasaista to tur, kur elastīgums būtu īsti vietā (antikomunisms, militārā pārākuma ideja, izšķērdīgs enerģijas patēriņš, Tuvo Austrumu politika). Tās pastiprina iekšējo faktoru un interešu lomu politikas veidošanas procesā un ierobežo pārējo starptautiskās sistēmas dalībnieku vajadzību, bailu un dinamikas ietekmi un jutīgumu pret to. Šī kritika neattiecas vienīgi uz Savienotajām Valstīm, vienkārši tur šie faktori izpaužas spilgtāk, pateicoties Amerikas sistēmas ārkārtīgi lielajai atvērtībai un šīs valsts ietekmei uz visu pārējo pasauli. Vairums valstu reaģē vairāk uz iekšējām ietekmēm un interesēm nekā uz ārējām, bet, kad Savienotās

²² Edvardo Santoz citēts Edwin Lieuwen darbā *Arms and Politics in Latin America* (New York: Praeger, 1961), 136.–138. lpp.

²³ Alexis de Tocqueville, *Democracy in America* (New York: Vintage Books, 1945), 1. sējums, 241.–244. lpp., šo tematu ir aplūkojis arī Kennedy, citētajā darbā (7. piezīme), 665.–692. lpp.

Valstis ievieš brīvu valūtas kursu vai subsidē naftas cenu, vai paaugstina savas procentu likmes, tas būtiski ietekmē visu starptautisko sistēmu.

Kamēr šīs darbības izraisa iekšēji spēki, ārpolitika tiek veidota neatkarīgi no pārējās starptautiskās sistēmas. Ja vairumā valstu politikas veidošanas procesā dominē iekšējie faktori, tad starptautiskajā sistēmā pavājinās atgriezeniskā saite starp tās sastāvdaļām. Citiem vārdiem sakot, uzvedība tiek ģenerēta no iekšienes, un tā ir relatīvi vienaldzīga pret sekām, kādas tā rada sistēmā. Pret nacionālās drošības problēmas starptautisko dimensiju valstis nevar izturēties ar vēsu aprēķinu un racionāli. Bet, kamēr lēmumu pieņemšanā dominēs iekšējie faktori, to attieksme citai pret citu būs tuvredzīga, vienaldzīga un nekonsekventa. Tās cita citu uzskatīs par potenciālu draudu avotu un izdevīgu iespēju, turpretī sevi uzskatīs par tādu, kurai ir tiesības un kura ir nekontrolējama apstākļu upuris. Taču tās tikai neskaidri apzināsies, kā citas valstis raugās uz tām, cik lielā mērā pārējās valstis ir nekontrolējama apstākļu upuri, kāda ir pašu darbības ārpolitiskā ietekme un kas ir citu valstu iekšpolitikas jūtīgie punkti.

Egocentriski starptautisko attiecību dalībnieki var anarhiju pārvērst par haosu. Runājot par indivīdiem, no iekšienes ģenerētas uzvedības pārsvars pār uzvedību, kura ir racionāla reakcija uz apkārtējo vidi, parasti tiek dēvēta par autismu vai vājpātū (vai dažkārt par reliģisku atklāsmi vai ģenialitāti). Tādējādi nenobriedušai anarhijai piemīt dažas uz psihiatrisko slimnīcu attiecināmas īpašības. Ja katrs starptautisko attiecību dalībnieks savu uzvedību galvenokārt ģenerē no iekšienes un pret pārējiem izturas kā pret draudu avotu, tad maksimāli palielinās varas un drošības dilemma, kas aptver tos visus. Katra starptautisko attiecību dalībnieka iekšējā dinamika veidos politiku, ko pārējie uzskatīs par draudīgu un neelastīgu, un, tā kā politika ir iekšpolitiski noteikta, nebūs viegli to mainīt. Nacionālās drošības stratēģijas dominēs bez alternatīvas, jo tas ir vienīgais limenis, kuram tiek veltīta nopietna politikas veidotāju uzmanība. Kā teicis R. Rosekrancs, «starptautiskajā sistēmā viens no būtiskajiem spriedzes cēloņiem ir mērķu un politikas formulēšana, balstoties tikai uz iekšpolitiku»²⁴. Valsts līmeņa politiskā dominance palielina pozicionālās perspektīvas īpatnības, kas ir katras valsts dabisks ģeogrāfisks un vēsturisks mantojums. Katra valsts cenšas interpretēt sistēmu atkarībā no tā, kādu vietu tā sistēma ieņem. Kad pārlietu liela uzmanība tiek pievērsta iekšpo-

²⁴ Richard Rosecrance, *International Relations: Peace or war?* (New York: McGraw-Hill, 1973), 186. lpp.

litikai, sašaurinās redzesloks. Tiktāl, ciktāl katrā valstī valda aprobežoti uzskati, nav iespējams izveidot vērā ņemamu kopīgu viedokli par sistēmu kopumā. Šāda kopīga viedokļa trūkums pastiprina aprobežotības impulsu, jo rodas iespāids, ka sistēma ir nevadāms haoss, kas neatstāj citu izvēles iespēju kā vien paļauties uz saviem resursiem.

No šā argumenta izriet tāds secinājums, ka iekšpolitikas struktūrai jābūt jūtīgākai pret starptautisko vidi. Nobriedušai anarhijai ir nepieciešamas nobriedušas valstis, ar to saprotot pietiekami stabilas un attīstītas valstis, kas, veidojot savu politiku, spēj ņemt vērā kaimiņu intereses. Rīcību, kas ņem vērā ārējo vidi, ir grūti uzturēt, ja tā zaudē vēlēšanās, tādēļ nobriedušām valstīm ir nepieciešamas nobriedušas sabiedrības, kuras ir attīstījušas izpratni par to, ka valstu nacionālās drošības ir savstarpēji atkarīgas un ka drošības politika, kas ņem vērā tikai savas intereses, lai kāds arī būtu tās urrāpatriotiskais valdzinājums, galu galā ir pašnīcinoša. Ar iekšpolitikas svarīgumu ir jāsaprot tas, ka starptautiskā sabiedrība nevar attīstīties, ja nacionālās sabiedrības pamatos nekļūst mazāk aprobežotas. Ziemeļvalstis piedāvā vienu valstu grupas evolūcijas modeli, kas ir izgājis nobriešanas procesu – no nežēlīgas militāras sacensības līdz drošības kopienai. Taču mācīšanās no vēstures ir lēns un nevienmērīgs process. Iespējams, varam paļauties uz to, ka pieaugoša blīvuma paātrinošajā ietekmē šāda izpratne veidosies daudz straujāk, nekā tas ir noticis agrāk. Bet, kā rāda Eiropas integrācijas ilgstošās grūtības, sociālā un politiskā aprobežotība nav viegli uzveicama pat spēcīgajās valstīs. Viena izeja no šī acīmredzamā strupceļa ir tādas drošības politikas veidošana, kas spētu funkcionēt visos četros līmeņos – indivīda, valsts, reģionālajā un sistēmas līmenī – un šo jautājumu aplūkosim pēdējā nodaļā.

10. nodaļa REZUMĒJOŠAS PĀRDOMAS PAR STARPTAUTISKĀS DROŠĪBAS PĒTĪJUMIEM

ATSKATS UZ DROŠĪBAS PROBLĒMU LOKU

Ja ir kāds temats, kas kopīgs visām iepriekšējām nodaļām, tad tas ir jautājums par to, ka nacionālās drošības problēmai ir nepieciešama plaša izpratne par analīzes galvenajiem līmeņiem un to jautājumu loku, kuri veido starptautisko pētījumu nozari. Kaut arī termins «nacionālā drošība» liek domāt par valsts līmeņa fenomenu, starp šo un indivīda, reģionālo un sistēmas līmeni pastāv visai daudz saikņu, un tās ir pārāk spēcīgas, lai tiktu noliegtas. Lai gan jēdziens «nacionālā drošība» norāda uz politisko un militāro jomu, jo valsts šīs sfēras ietekmē visvairāk, tomēr priekšstatu par to nav iespējams pilnībā saprast, neņemot vērā sociālās un ekonomikas jomas, kā arī apkārtējās vides sfēras subjektus un dinamiku. Drošības koncepts tik cieši sasaista šos līmeņus un jomas, ka ir nepieciešams, lai to aplūkotu integrēti. Indivīda, nacionālajai un starptautiskajai drošībai, kā arī militārajai, politiskajai, sociālajai, ekonomiskajai un vides drošībai ir zināma nozīme kā idejām pašām par sevi. Taču katru šo jomu pilnībā var izprast tikai tad, ja to skata saistībā ar pārējām. Izpratni būtiski sagroza centieni traktēt drošību tikai saistībā ar kādu atsevišķu līmeni vai kādu atsevišķu jomu.

Tādējādi izvirzās nepieciešamība rezumēt tās galvenās sakarības un pretrunas, kuras tika aplūkotas iepriekšējās nodaļās – sākot ar analīzes līmeņiem un beidzot ar strīdīgajiem jautājumiem.

Ar indivīdu drošību ir saistīts nenovēršams paradokss, jo, no vienas puses, valsts garantē indivīda drošību, bet, no otras puses, tās – apdraud.

Pastāv vairāki veidi, kādos indivīdus var apdraudēt pašu valsts, bet valsts var tos apdraudēt arī pastarpināti, mijiedarbojoties ar citām valstīm starptautiskajā sistēmā. Nacionālās drošības jautājumu nevar reducēt uz indivīda līmeni, jo kā valsts, tā sistēmas līmenim ir raksturīgas īpašības, kas veido tos par kaut ko vairāk nekā to daļu summu. Šā iemesla dēļ aizvien pastāv spriedze starp drošību indivīda līmenī un pārējos līmeņos.

Daudz kas līdzīgs ir vērojams attiecībā uz etniskiem un politiskiem grupējumiem sociālajā līmenī, kaut šeit pretrunu pārsvarā rada apstākļi, nevis struktūra. Jautājumā par drošību vienmēr pastāvēs pretrunas starp indivīdiem un valsti. Starp valstīm un sociālajiem grupējumiem šādas pretrunas ir parastas, bet ne nenovēršamas. Tās ir parastas tādēļ, ka vēsturiskās attīstības rezultātā ir izveidojies modelis, kurā valstis un sabiedrības bieži vien nespēj ērti sadzīvot kopā. Teorētiski nācijvalsts ideāls pauž iespējamu saskaņu starp valsts un sabiedrības drošību. Taču praksē valsts mašīnērija bieži diskriminē dažus tajā ietilpstošas sabiedrības elementus: dažkārt diskriminējot tiesību sadalījumā un labklājībā (melnādasinie iedzīvotāji Dienvidāfrikā, palestīnieši Izraēlā), dažkārt cietsirdīgi uzbrūkot sociālajām identitātēm (turki Bulgārijā, ukraiņi Padomju Savienībā), dažkārt izmantojot fiziskas iznīcināšanas kampaņas (ebreji nacistiskajā Vācijā, kurdi Irākā). Šīs pretrunas rada draudus abos virzienos. Indivīdi un sociālās grupas var radīt draudus valstij, bet savukārt indivīdus un sociālās grupas apdraud valsts, un, ja šie draudi ir pārāk lieli un to ir visai daudz, tie var sagraut valsts kā nozīmīgas vienības pastāvēšanu, kā Libānā, Birmā un Salvadorā.

Dažās valstīs sadursmes ar to iekšpolitiskajām sastāvdaļām būs to nedrošības galvenā iezīme, un nacionālā drošība kļūs par grūti lietojamu konceptu. Taču vairumam valstu galvenā ar drošību saistītā pretruna ir tā, kas pastāv starp attiecīgās valsts nacionālo drošību un pārējo valstu nacionālo drošību. Uzskats par varas un drošības dilemmu ietver sevī šo starp valstīm pastāvošo pretrunu. Šī dilemma vispildtāk izpaužas militārajā un ekonomikas jomā, kur varai ir raksturīgs nulles iznākums, kur leģitīmu savtīgu interešu ievērošana viegli rada draudus citiem un kur pastāv agresīvas uzvedības reālas iespējas. Nav nejausība, ka pārsteidzoši līdzīga ir stratēģiskajā jomā lietotā leksika, ko izmanto, lai raksturotu uzvedību šajās divās jomās, – aizsardzība un protekcionisms, karš un tirdznieciskais karš, militārais līdzsvars un tirdzniecības bilance, piegāžu drošība un tā tālāk.

Valstu savstarpējās pretrunas ir anarhiskas struktūras iezīme, bet tā neveido pretrunu starp valsti un sistēmu. Tā kā suverēna valsts struktūra un anarhiska starptautiskās sistēmas struktūra ir viena politiska fenomena

pretpoli un tā kā valstu briedums ir galvenais sistēmas briedumu noteicošais faktors, tad šādu pretrunu ir grūti stādīties priekšā. Kaut arī liberālas un merkantilistiskas ekonomiskas struktūras rada konfliktus un nedrošību, alternatīvu ekonomisku kārtību nevar radīt, neveicot būtiskas pārmaiņas valstu politikā un iekšējā struktūrā. Kaut arī varas un drošības dilemma pārstāv visas sistēmas fenomenu, dinamika, kas ir šīs dilemmas cēlonis, ir starpvalstu attiecību rezultāts. Nevar izvērtēt valstu drošības problēmas, neņemot vērā sistēmu, un nevar izprast sistēmas raksturu un dinamiku atrauti no valstīm. Pati sistēma kļūst nedroša tikai tad, ja tiek apdraudēta tās struktūra. Anarhijas politiskā struktūra ir ārkārtīgi stabila, kaut arī konkrētais veids, kādā tiek sadalīta globālā suverenitāte, tāds nav, tādējādi valstīm nākas cīnīties ar mainīgajām spēku līdzsvara kaprīzēm. Globālā tirgus ekonomiskā struktūra ir mazāk stabila, jo tās rīcības brīvību var ievērojami ierobežot tas, ka valstis plašā mērogā īsteno merkantilistisku politiku.

Aplūkojot drošības koncepta spēju integrēt dažādas jomas, atklājas milzum daudz saikņu starp šīm jomām, noteicošās ir pretrunas pašās jomās, nevis starp tām. Politiskās jomas drošības loģika ir jau analizēta, runājot par indivīda, valsts un sistēmas līmeņiem. Tās galvenā pretruna slēpjas konfliktējošajās drošības interesēs, kādas pastāv starp indivīdiem, sabiedrībām un valstīm. Militārā politika uztur varas un drošības dilemmu, kas pastāv starp valstīm, un rada aizsardzības dilemmu, kas ir militārajai jomai raksturīga pretruna. Pievienojoties hegemonijas teorijas argumentiem un Pola Kenedija izstrādātajai lielvalstu pagrimuma vēsturiskajai analīzei, ir skaidrs, ka militārā politika spēcīgi un ilglaicīgi ietekmē ekonomisko stāvokli. Spēka lietošanai mūsdienu kara vešanas apstākļos ir acīmredzama ietekme uz vidi, no ilglaicīgas tās ķīmiskas saindēšanu līdz kodolziemai. Kā liecina Vjetnamas un Afganistānas sindromu ietekme uz Savienotajām Valstīm un Padomju Savienību un pavisam atšķirīgā veidā Pirmais pasaules karš, spēka lietošana var izraisīt arī ļoti dziļas sociālas un politiskas sekas. Gan 1917. gada revolūcija, gan 1990. gada pārbūve Padomju Savienībā atsedz visās jomās daudzas no tām sekām, kādas militārā drošības politika rada ekonomikā, sabiedrībā un politikā.

Ekonomikas jomai ir raksturīga pretruna starp vārīgumu un efektivitāti. Ekonomiskā politika komplicētos veidos ir saistīta ar militāro drošību. Merkantilisms kalpo pašnodrošināšanas mērķim, bet tajā pašā laikā tas var vājināt visu ekonomiku, liedzot ražošanas apjomu efektu un konkurences labumus. Turklāt tas var arī stimulēt tādu starptautisko apstākļu veidošanos, kas dara iespējamu spēka lietošanu. Liberālisms gan spēcina,

gan nespēcina ekonomiku atkarībā no valsts vietas globālajā tirgū. Tas vājina valstu militāro pašnodrošināšanos, bet arī mazina stimulus valstīm lietot spēku liberālās sistēmas ietvaros. No otras puses, liberālās sistēmas ilglaicīga nestabilitāte var izraisīt periodiskas krīzes visā starptautiskajā sistēmā. Pastiprinās saikne starp ekonomikas jomu un vidi, jo masveidīgas ražošanas vajadzības sāk apdraudēt planētas ekosistēmas struktūru. Ekonomiskā politika būtiski ietekmē politisko un sociālo sektoru. Atvērti tirgi spēcīgi un nepārtraukti spiež sociālās un politiskās struktūras pielāgoties; slēgtie tirgi prasa tādu sabiedrību un valsti aizsargājošu norobežošanu, kas tās galējās izpausmēs tiek saistīta ar komunistiskām valstīm.

Sociālajai jomai ir raksturīga pretruna, kas izpaužas starp to vairāku simtu etnokultūras sabiedrību ārkārtīgi lokālo raksturu, kādās vēsture ir sadalījusi cilvēci gadu tūkstošu laikā, un nesen izveidojušās starptautiskās sabiedrības dziļi kosmopolitisko raksturu. Lokālais elements ietiecas varas un drošības dilemmā, ietekmējot politiskās percepcijas un militāro uzvedību. Šis pazīstamais modelis visspilgtāk izpaužas Eiropas lielvaru un japāņu sociālajā darvinismā, bet patlaban mūsdienu starptautiskajā sistēmā tas, iespējams, ir visskaidrāk redzams arābu un Izraēlas konfliktā, viegli uzliesmojošā naidīgumā Kaukāzā, nemierīgajās attiecībās Dienvidāzijā un bieži vien vardarbīgajās attiecībās islama kopienas ietvaros, kā arī starp islama kopienu un visām pārējām kultūrām, ar kurām tā robežojas. Dažu sabiedrību īpašās normas var izraisīt pretrunas ar prevalējošajiem globālās kārtības modeļiem. Runa ir par problēmu, ko islamam rada tirgus ekonomika un priekšstats par suverēnu teritoriālu valsti, un par problēmu, ko individuālistisks uzskats par cilvēktiesībām rada islama valstīm un Ķīnai. Nav atrodams neviens vēl spēcīgāks šāda veida draudu izpausmes simbols par to, ko ķīniešu studenti demonstrēja 1989. gada pavasarī, izmantojot Brīvības statuju par simbolu savam protestam pret komunistu valdību.

Turpretī kosmopolitiskais elements darbojas kā nozīmīgs un potenciāli galvenais varas un drošības dilemmu mikstinošais faktors. Spēcīga starptautiskā sabiedrība ļauj vieglāk izvairīties no nacionālās drošības politikas netišiem un nevēlamiem blakusefektiem politiskajā, militārajā un ekonomikas jomā. Starptautiskā sabiedrība, kas spēj veidot stabilus režīmus, ne tikai spēcina sevi, bet arī sekmē tiekšanos pēc kopīgiem labumiem un izvairīšanos no kopīgiem zaudējumiem daudzās militārās, politiskās, ekonomiskās un vides politikas jomās.

Vides jomā vēl nav attīstījusies skaidri saredzama iekšēja pretruna. Visspilgtākā šīs jomas radītā pretruna ir saistīta ar politiskām un

ekonomikām struktūrām, kuru sadrumstalotība traucē radīt tādu politikas veidošanas vienību, kas būtu pietiekami liela, lai risinātu planētas mēroga ilgtermiņa problēmas. Vienīgā kompensācija tam ir vides apziņas ietekme uz starptautiskās sabiedrības attīstību. Ja nozīmīgākās, ar vidi saistītās sekas izpaudīsies vēlāk nekā šodien tiek prognozēts, šī pretruna var nebūt nopietna. Šādā gadījumā, iespējams, ar anarhiskās vadības sistēmās veiktiem diezgan lēniem un pakāpeniskiem pasākumiem būs pietiekami, lai novērstu jebkādas katastrofālas pārmaiņas. Taču, ja tās notiks ātrāk, tās transformēs drošības vidi visās jomās un varbūt pat visos līmeņos.

No dažādu drošības problēmas līmeņu un jomu mijiedarbības mēs varam mācīties to, ka drošības koncepts ir dabiski integrējoša ideja. Kaut arī indivīdi, valstis un starptautiskā sistēma piedāvā pētījumam vērtīgus sākumpunktus, neviens no tiem galu galā nenodrošina pamatkategoriju drošības konceptam – objektiem, uz kuriem drošība attiecas. Šī pati loģika ir spēkā jomās, kur drošības koncepta bagātība un nozīme pilnībā ir atrodama to mijiedarbībā, nevis vienas jomas pārākumā. Tādus nozīmīgus drošības fenomenus kā terorisms un atbaidīšana, tādus konceptus kā drošības režīms vai drošības kompleksi nav iespējams pareizi izprast, ja netiek pilnībā novērtēti to avoti, izraisītās sekas un dinamika katrā no trim līmeņiem un starp tiem.

Pilnībā nav izprotama ne militārā un ekonomikas, ne politiskā un sociālā vai ekonomikas un vides drošība, ja šīs drošības tiek atdalītas cita no citas. Izrādās, ka nacionālās drošības problēma ir sistēmiska drošības problēma, kurā visiem – gan indivīdiem, gan valstīm un sistēmai – ir sava nozīme un kurā ekonomiskie, sociālie un vides faktori ir tikpat svarīgi kā politiskie un militārie. Aplūkojot problēmu no šā integrējošā viedokļa, šķiet, ka līmeņi un jomas ir noderīgāki kā skata laukumi, no kuriem aplūkot problēmu no dažādiem redzes leņķiem, nevis kā pašpietiekami politikas vai analīzes objekti.

DROŠĪBAS PLAŠĀS INTERPRETĀCIJAS AKCEPTĒŠANAS CĒLOŅI UN SEKAS

Par labu plašajai pieejai drošības konceptam runā trīs elementi: pieaugošā blīvuma izraisītās drošības jautājumu prioritāšu maiņas; koncepta noderīgās politiskās iezīmes; kā arī šā koncepta integrējošās intelektuālās iezīmes.

Starptautiskās sistēmas blīvuma palielināšanās rada ļoti spēcīgu anarhijas un savstarpējās atkarības mijiedarbību. Saikne starp politiskās sadrumstalotības struktūru, no vienas puses, un savstarpēji sekas izraisošu darbību pieaugums vairākās jomās, no otras puses, rada kopējus likteņus un ar drošību saistītu savstarpējo atkarību plašā jautājumu spektrā. Šādos apstākļos šaura nacionālās drošības izpratne un ar to saistītās nacionālās drošības stratēģijas kļūst aizvien nepiemērotākas un neproduktīvākas. Pieaugošais blīvums maina to draudu un vārīgo sfēru profilu, kuras nosaka drošības problēmu. Bailes no militāra uzbrukuma samazinās valstīs, kuras atrodas sistēmas vairāk attīstītajā daļā. Zināmā mērā tas ir saistīts ar kodolparalīzi un vēsturiski noteiktām bailēm no kara, un tas ir tādēļ, ka nostiprinās drošības kopienas, kas pašas ir sarežģīts mainīgo sociālo normu, politiskās percepcijas un ekonomisko interešu rezultāts. Pēdējā laikā šo tendenci ievērojami pastiprina aukstā kara beigas.

Protams, militāro draudu mazināšanās kalpo par iemeslu tam, ka skaidrāk iezīmējas cita veida draudi, bet patiesība ir arī tāda, ka citu veidu draudu nozīme pieaug neatkarīgi no militāra rakstura bažu mazināšanās. Parādi, inflācija, kapitāla trūkums un domstarpības tirdzniecības sfērā iegūst draudošus apmērus, kad valstis ir spēcīgi pielāgojušās liberālajai sistēmai un tādējādi padarījušas savas iekšējās struktūras vārīgas pret grūtībām, ko rada starptautiskās ekonomikas darbība. Sociālos draudus spēcīgi izjūt grupas, kuras baidās no savu kaimiņu dominējošas klātbūtnes vai no izšķīšanas starptautiskajā kosmopolitismā. Politiskos draudus izjūt tās grupas, kuru iekšējā kārtība neatbilst vēstures gaitai (autoritāras monarhijas un teokrātijas) vai neatbilst pastāvošajām tendencēm (komunistiskas valstis), grupas, kuras apdraud naidīgi kaimiņi (Indija un Pakistāna), vai tādas, kuras nespēj tikt galā ar pārvaldes problēmām (vājas valstis). No apkārtējās vides radītajiem draudiem aizvien vairāk baidās visi, kaut arī ne visi līdz šim ir pieredzējuši šo draudu īstenošanos. Kā starptautiskā sabiedrība reaģēs, ja iespējamā jūras līmeņa celšanās sāks iznīcināt valstis, kuru teritorijas salīdzinājumā ar jūras līmeni atrodas zemu, piemēram, Maldīvija, Bangladeša un Nīderlande? Pieaugošais blīvums iedarbojas uz situāciju trejādi. Tas katru valsti pārpludina ar informāciju par pārējo darbību, tādējādi pakļaujot tās kritiskam salīdzinājumam gan no iekšienes, gan no ārienes. Tas pakļauj tās visas absolūtās varas pieauguma līmenim sistēmā (Lielbritānijas absolūtā vara – tās bagātība, destruktīvā jauda, tehnoloģija utt. tagad ir daudz lielāka nekā tās relatīvās starptautiskās varas laikā 19. gadsimtā). Tā kā palielinās šīs globālās potenciālās iespējas, tad

jebkurai valstij, sabiedrībai vai indivīdam ir grūti izvairīties no būtiskajām, aizvien pieaugošajām sekām, ko rada pārējo rīcība. Un arvien grūtāk kļūst darboties, nesaskaņojot savu rīcību ar pārējiem. Pirmais iemesls, kādēļ ir nepieciešama plaša drošības koncepcija, ir tas, ka politiskās vides realitātes to prasa.

Otrs iemesls ir saistīts ar drošības lietderīgajām politiskajām īpašībām, no kurām viena ir tā, ka šis koncepts tā plašākajā formā darbojas pretī obstruktīvajai un daudzējādā ziņā nepamatotajai ideālisma un realisma skolu pretstatīšanai. Uzskats par drošību piedāvā daudz gan tiem, kuru galvenās intereses ir saistītas ar mieru, gan tiem, kuru galvenās intereses ir saistītas ar sevis aizsargāšanu. Tas piedāvā maz tiem, kuri vēlas dominēt, izmantojot varas akumulēšanu, un tādējādi tas atdala agresīvos no tiem, kuri ir patiesi neviltoti nodarbināti ar sevis aizsargāšanu. Tas, ka drošības koncepts sakņojas kā anarhijā, tā savstarpējā atkarībā, palīdz atvairīt vairākas nepamatotas abu galējību ilūzijas, kas traucē diskusijā par politiku. To skaitā tādas nacionālās drošības koncepcijas, kas balstās uz vāriguma mazināšanu, palielinot varu, nereālas vīzijas (un murgus) par pasaules valdību, naivus pieņēmumus, ka visa pamatā ir interešu harmonija, un vienkāršojošus redukcionistu pieņēmumus, ka jebkuru politiku var novest līdz atsevišķa cilvēka līmenim. Nevienu no šīm idejām nav iespējams uzturēt sistēmā, kura politiski ir veidota kā anarhija un kurā blīvums rada lielu savstarpējo atkarību.

Vēl ir jāmin kāda vērā ņemama, kaut arī potenciāli bīstama drošības politiska īpašība, respektīvi, tās izraisītās darbības prioritātes. Kā apgalvo O. Vivers (sk. 35. lpp.), lietot vārdu «drošība» nozīmē piesaukt ārkārtējus pasākumus nevēlamas notikumu attīstības nepieļaušanai. Tādēļ sāncensībā par to, lai iegūtu valdības uzmanību, pats termins ir varens līdzeklis uzmanības pievēršanai prioritātēm. Tas arī palīdz veidot iedzīvotājos apziņu par šādi formulētu jautājumu nozīmīgumu. Bīstami ir tas, ka drošību var izmantot, lai attaisnotu slēptus un šauri nacionālistiskus pasākumus, kas iziet ārpus valdības likumīgas darbības ietvariem. Šis briesmas mums jau tagad ir aktuālas, jo tās izriet no tās īpašās militārās ievirzes, kāda drošībai bija aukstā kara laikā. Viens no plašākas drošības koncepcijas nolūkiem ir mazināt šo militāro tendenci, attiecinot drošības problemātiku uz pārējām sfērām. Otrs nolūks ir nostabilizēt domu, ka nacionālā drošība jebkurā sfērā, arī militārajā, ir panākama vienīgi starptautiskā kontekstā. Šo saikni veidot palīdzētu tas, ja vairāk lietotu terminu «starptautiskā drošība» vai varbūt «kopējā drošība». Domai, ka drošība ir savstarpēji atkarīga

un tādēļ starptautiska, jau ir panākumi pat militārajā sfērā gan ar atbaidīšanas loģiku (savstarpēji garantētā iznīcināšana), gan – vēl plašāk – ar masu kampaņām, kas vērstas pret pārmērīgu militarizāciju.

Tādējādi integrēta drošības koncepcija ir pretinde nacionālās drošības kā neskaida simbola politiskajai problēmai. Tiek saskatīts, ka nacionālās drošības loģika nenovēršami ved starptautiskās un kopīgās drošības virzienā, pat tik lielā mērā, ka tās abas nav atdalāmas attiecībā uz drošības kā politikas mērķa sasniegšanu. Pieaugoša drošības saikņu apzināšanās neļauj savtīgajām interesēm valsts iekšienē slēpt savus mērķus zem nacionālās drošības apmetņa. Plašāks skats uz drošību, kas ietver tās politisko, sociālo, vides un ekonomisko, kā arī militāro dimensiju, drīzāk kalpo tam, lai ierosinātu nevis noklusētu jautājumus par egoistiskajām interesēm un iekšpolitiskajām struktūrām. Kamēr drošības militārā dimensija tradicionāli pieprasa lielu slepenību, un tā tiek arī nodrošināta, nemilitāras dimensijas parasti ir daudz atvērtākas diskusijām. Ja tiek uzskatīts, ka drošība vienlīdz balstās gan uz starptautiskiem, gan nacionāliem faktoriem un ka nacionāla rakstura aktivitātes lielā mērā ir saistītas ar starptautisko nedrošības dinamiku, tad politiskā lietderība un mobilizējošais potenciāls aicinājumiem uz tīri nacionālu un galvenokārt militāru drošību tiks ievērojami samazināti.

Tomēr nacionālās drošības vispārējais koncepts, kaut arī tas stabili nostiprināts starptautiskajā kontekstā un papildināts ar starptautisko un kopējo drošību, ir šīs plašākās problemātikas neatņemama sastāvdaļa. Tas attiecas uz savstarpējās atkarības kontekstā ietverto valstu draudu un vāriņguma mijiedarbību, un šis konteksts raksturo daudzus mūsdienu starptautiskos jautājumus – kā militāros, tā arī nemilitāros. Manuprāt, tas ir vispiemērotākais un, iespējams, vienīgais koncepts, kas spēj orientēt valsts politiku uz nobriedušas anarhijas starptautiskajām attiecībām. Šķiet, ka pārskatāmā nākotnē valsts saglabās noteicošo lomu politikas veidošanā. Pat Eiropā, kur liela valstu grupa pārliecinoši integrē savu tautsaimniecību, rezultāts būs vienkārši tas, ka izveidosies lielāka vienība, kas starptautiskajā sistēmā būs spiesta ieņemt valstij līdzīgu vietu.¹ Tas nozīmē, ka nacionālā drošība saglabāsies kā spēcīgs un svarīgs koncepts. Bet, tā kā drošības loģika ietver spēcīgu starptautisku un kolektīvu dimensiju, tā izvairās no destruktīvās varas loģikas, saskaņā ar kuru veidojas nulles

¹ Barry Buzan, Morten Kelstrup, Pierre Lemaitre, Elzbieta Tromer, Ole Wæver, *The European Security Order Recast: Scenarios for a post-Cold War Era* (London: Pinter, 1990).

iznākums. Tā piedāvā saprātīgu izeju, proti, ja šī politika tiek pareizi īstenoja (un tieši šeit lielo stratēģiju izstrādātāju vairumam vajadzētu spēlēt savu lomu), tā izvairās no nestabilajām varas un miera galējībām, rodot saprātīgu līdzsvaru starp nacionālās un starptautiskās drošības interesēm.

Trešais iemesls, kādēļ būtu pieņemams paplašinātais drošības koncepts, ir pašas idejas intelektuāli pievilcīgās integrējošās īpašības. Tas ir akadēmiska rakstura jautājums, par kuru jau tika runāts iepriekš. Tā būtība ir tāda, ka drošības koncepts piedāvā veidu, kā starptautisko pētījumu ietvaros sasaistīt tādas daudzās teorijas un analīzes jomas, kuras parasti ir izolētas cita no citas. Tās ir: starptautisko attiecību teorija, starptautiskā politiskā ekonomija, reģionālie pētījumi, stratēģiskie pētījumi, miera un konfliktu pētījumi, cilvēktiesības, attīstības pētniecība, starptautisko attiecību vēsture un dažas zinātnes un tehnoloģijas nozares. Šajā grāmatā ir pausti centieni noskaidrot šīs saiknes un parādīt pievilcību, kāda piemīt to ievērošanai. Drošības kā centrālās problēmas nozīmīgumu starptautisko attiecību pētījumos akcentē fakts, ka no tās var atvasināt nozīmīgākos konceptus un metaforas: drošības kompleksi, aizsardzības dilemma un varas un drošības dilemma, vājas un spēcīgas valstis, nobriedusi un nenobriedusi anarhija. Šīs idejas ir salīdzināmas ar tām, ko var atvasināt no varas koncepta, un, pateicoties šai iespējai, drošība ir uzskatāma par starptautisko pētījumu organizējošo ideju, kas pētījuma objekta apvienošanā ir vismaz tikpat efektīva kā vara, bet tās politiskās sekas ir mazāk postošas.

Ja šie apsvērumi veicinās plašas drošības interpretācijas akceptēšanu, konceptam raksturīgais dziļums un dabiskā integrējošā īpašība ir tā, kas ir pamatā ievadā (sk. 41.–43. lpp.) izteiktajiem argumentiem par stratēģiskajiem pētījumiem pretstatā starptautiskās drošības pētījumiem. Galvenais strīdīgais jautājums ir par to, kāda vieta ierādāma apvienojošai stratēģijai. Apvienojošā stratēģija ietver mākslu pietiekami skaidri saprast daudzveidīgo, bet savstarpējā mijiedarbībā iesaistītu faktoru kompleksu, lai spētu identificēt tās darbības līnijas, kas maksimāli palielina ieguvumus un samazina izmaksas. To varētu definēt kā stratēģisku vīziju un analīzes izmantošanu gan attiecībā uz starptautiskās sistēmas struktūrām, gan uz draudu un vārīgo sfēru mijiedarbību valstīs un starp valstīm, kā arī to sabiedrībām. Ar jēdzienu «stratēģiska vīzija» es domāju tālredzīgu starpdisciplināru daudzlīmeņu perspektīvu, kas nodarbojas ar politikas problēmām un izskaidrojošu teoriju. Tā kā drošība ir tik savstarpēji atkarīga, apvienojošas stratēģijas izstrādātājiem tā nav jārada tādā nolūkā, lai viens subjekts to varētu izmantot attieksmēs ar citiem. Tāda stratēģija ir piemē-

rota tikai militāram konfliktam, kuram ir nulles iznākums. Tur, kur drošība ir savstarpēji atkarīga, un īpaši tur, kur tā par tādu tiek atzīta, apvienojošas stratēģijas veidotājiem ir jādomā gan par sistēmu kopumā, gan par atsevišķiem tās dalībniekiem. R. Koheins (*R. Keohane*) un Dž. Najs raksta:

«Raugoties no ārpolitikas viedokļa, problēma, ar kuru saskaras atsevišķas valdības, ir saistīta ar to, kā gūt labumu no starptautiskas sadarbības, saglabājot, cik vien iespējams, lielu autonomiju. Raugoties no starptautiskās sistēmas viedokļa, problēma ir saistīta ar to, kā radīt un uzturēt savstarpēji izdevīgu sadarbības modeli par spīti valdību (un subvalstisku subjektu) konkurējošiem mēģinājumiem manipulēt ar sistēmu savā labā.»²

Stratēģisko pētījumu kompetence un skatījums ir pārāk šaurs, lai apmierinoši vai labi spētu aptvert šo plašo drošības jautājumu loku. Ja pieņem, ka drošība un nedrošība ir atkarīga no daudz kā vairāk, nevis tikai no militārajiem faktoriem, tad stratēģiskie pētījumi, deformētu priekšstatu un pārliecīgu cerību netraucēti, spēš risināt savu īpašo militāra rakstura uzdevumu. Tādēļ apvienojošai stratēģijai ir jāierāda vieta plašākajā starptautisko pētījumu laukā, zināmā mērā padarot starptautiskās drošības pētījumus pieejamus visai nozarei, gandrīz tāpat kā R. Makinlijs un R. Litls aplūko reālismu, liberālismu un sociālismu kā skatījumu uz starptautisko sistēmu kopumā.³ Daži pat varētu starptautiskās drošības pētījumus uzskatīt par reālisma formulēšanu liberālisma terminos, uzsverot neoreālisma strukturālo un uz drošību orientēto pieeju un lietojot to plašākai problemātikai. Es atbalstīšu šādu pieeju. Viens no labumiem, ko dotu šī jaunā izkārtne, būtu vairīšanās no milzīgās nesaskaņu un pārmetumu nastas, ar ko patlaban nelabojami tiek saistīts reālisms.

Daudzus cilvēkus, kuri patlaban nodarbojas ar miera un konfliktu pētījumiem, varētu vilināt apvienojoša stratēģija plašākā starptautisko pētījumu kontekstā. Miera un konfliktu pētījumu loks aizvien ir bijis daudz plašāks nekā stratēģisko pētījumu loks, līdz ar to pāreja no vieniem pētījumiem pie otriem nerada lielas problēmas. Galvenā prasība būtu atteikties no naiva antimilitārisma un par analīzes modeli pieņemt anarhisku struktūru. Norises miera un konfliktu pētniecībā jau padara šos šķēršļus

² Robert O. Keohane and Joseph S. Nye, «Power and interdependence revisited», *International Organization*, 41 : 4 (1987), 730. lpp.

³ R. D. McKinlay and R. Little, *Global Problems and World Order* (London: Pinter, 1986).

mazākus, nekā tie varētu būt. Normatīvā apņēmība nodarboties ar problēmām, kas interesē plašu publiku, un veicināt reformistisku pieeju būs labs ieguldījums starptautiskās drošības pētījumos. Tiktāl, ciktāl miera un konfliktu pētījumi definē sevi kā reakciju uz stratēģiskajiem pētījumiem, starptautiskās drošības pētījumu attīstība iedragās to *raison d'être* vai vismaz aprobežos tos ar mazāku un daudz radikālāku ļaužu grupu nekā tā tagad.⁴

Interesants ir jautājums par to, vai un kā starptautiskās drošības pētījumiem vajadzētu censties institucionalizēt sevi – izmantot esošos pētniecības institūtus un žurnālus vai šajā nolūkā nodibināt jaunus vai arī izstrādāt jaunus kursus aspirantiem.

IETEKME UZ POLITIKU

Šīs grāmatas mērķis bija nevis definēt nacionālo drošību, bet gan pētīt šo konceptu, mēģinot noskaidrot tā darbības sfēru, identificēt tā pretrunas un iegūt kādu priekšstatu par vietu, kādu šis koncepts ieņem visā starptautisko attiecību ainā. Sakarā ar to šis pētījums ir veikts diezgan augstā abstrakcijas līmenī, izvairoties no specifisku krīžu un problēmu skarbās pasaules, izņemot piemērus. Grāmatas nolūks bija nevis meklēt atrisinājumus konkrētām politikas problēmām, bet uzlabot un, cerams, padarīt caurredzamākas tās intelektuālās lēcas, caur kurām tiek skatītas konkrētās politikas problēmas. Šim nolūkam labi kalpo secinājumi par plašāku drošības izpratni, par starptautiskās drošības pētījumu nozari un par apvienojošas stratēģijas izstrādātāju korpusu. Taču visai šai pieejai ir viena vāriga vieta – kritiķi to var vainot par to, ka tā tikai atspoguļo ērto akadēmisko uzskatu – ja izdodas mainīt veidu, kā cilvēki uztver kaut ko svarīgu, tad tiks izmainīta arī īstenība, nedomājot par to, cik cilvēku izlasīs šo grāmatu, cik ilgs laiks būs nepieciešams, lai notiktu šī ideju alkīmija. Citiem vārdiem sakot, mani var apsūdzēt par to, ka citu ziņā atstāju smago darbu – domāt par reālo politiku.

⁴ Ričards Neds Lebovs (*Richard Ned Lebow*) jau lieto «miera un drošības pētījumi», lai definētu nozari, sk.: «Interdisciplinary research and the future of peace and security studies», *Political Psychology*, 9 : 3 (1988). Sk. arī Egbert Jahn, Pierre Lemaitre and Ole Wæver, *European Security – Problems of Research on Non-military Aspects*, Copenhagen Papers 1, Centre for Peace and Conflict Research, Copenhagen, 1987.

Es nevaru izvairīties no šīs apsūdzības, bet aizstāvoties varu tikai norādīt uz darba dalīšanu un uz manu uzdrošināšanos nedaudz pieskarties politikas jomai.⁵ Es varu arī norādīt, ka, lai arī šeit sniegtā analīze, pirmkārt, ir veidota konceptuāliem nolūkiem, to var lasīt, domājot par politikas veidošanu. Tomēr jāpatur prātā divi galvenie ierobežojumi. Pirmais ir vispārējais likums, ka izpratne par kaut ko nebūt ne vienmēr palielina kāda spēju kaut ko grozīt: mēs diezgan daudz zinām par to, kā darbojas saules sistēma, bet tomēr nespējam mainīt tās funkcijas. Pretrunu apzināšanās ir tikai pirmais solis ceļā uz to atrisināšanu, un kā sacīts 9. nodaļā, pati politikas veidošana ir ļoti politizēta darbība, kas ir saistīta ar neskaitāmām ietekmēm un ierobežojumiem. Tikai retos gadījumos, piemēram, periodos tūlīt pēc liela kara, kāds bija laiks no 1945. gada līdz 1950. gadam, vai liela mēroga politiskās idejas sabrukuma laikā, kā no 1989. gada līdz 1990. gadam, dramatiskām reformām paveras ļoti plašas iespējas. Otrs ierobežojums ir konkrētu gadījumu pētījumu nepieciešamība, kuru centrā varētu būt politikas jautājumi. Lai saprātīgi runātu par nacionālās drošības definīcijām un ar tām saistītas atbilstošas politikas izvēli, savus uzskatus ir nepieciešams cieši saistīt ar empīriskām realitātēm. Taču šāds pētījums pārsniedz šīs grāmatas ietvarus.

Ko var pateikt par drošības politiku, ja nav veikti pētījumi par konkrētiem gadījumiem. Visskaidrāk saskatāmā politikas kļūda rodas tad, kā tika norādīts šajā grāmatā, ja drošības analīzi balsta uz pārāk šauru vienu līmeni vai uz vienu jomu. Šo kļūdu pieļauj visi, kas uzskata, ka izvēle ir jāizdara starp nacionālās drošības stratēģiju un starptautiskās drošības stratēģiju, par ko tika runāts 9. nodaļā. Uz spēles tiek likts jautājums, vai drošība būtībā ir dalāma (tas ir, vai ir iespējama strikti nacionāla drošība), vai tā pamatā ir nedalāma (tas ir, drošība ir savstarpēji atkarīga). Šis jautājums ir dominējis politiskajās diskusijās par drošību un īpaši par militāro drošību un tādējādi ir iemūžinājis savstarpēji izslēdzošu viedokļu lielā mērā sterilu polarizāciju, novēršot uzmanību no pētījuma daudz konstruktīvākām līnijām. Nacionālisti visumā akceptē to, ka drošība ir dalāma, un savā politikā akcentē valsti. Attiecībā uz spēku līdzsvaru un atbaidīšanas politiku viņi, protams, atzīst nedalāmību, taču viņu politika pārsvarā ir orientēta uz

⁵ Buzan et al., citētajā darbā (1. piezīme); «Japan's future: old history versus new roles» *International Affairs*, 64 : 4 (1988); «Common security, nonprovocative defence and the future of Western Europe», *Review of International Studies*, 13 : 4 (1987); un kopā ar H. O. Nazareth, «South Africa versus Azania: the implications of who rules», *International Affairs*, 62 : 1 (1985/6).

nacionālās drošības stratēģiju. Internacionālisti, izņemot vienpusējas atbrūšanās atbalstītājus, uzsver drošības nedalāmību un nepieciešamību risināt sarunas ar draudu avotiem.

Abas pieejas pauz loģiku, kas iekšēji ir pareiza, taču tās pamats ir pārāk šaurs. Ja pieņem, ka šīs divas pieejas ir jāatdala, jo to loģikas izslēdz viena otru, tad katra no tām tiek iespiesta vēl galējākā pašas variantā. Citiem vārdiem sakot, tā kā nacionālistu politika prasa valsts atbrūšanos, protekcionismu un sistēmas analīzi, balstoties uz cīņu par varu, tā, protams, ir pretrunā ar internacionālistu politiku, kuras pamatā ir atbrūšanās, starptautiskā sadarbība un kura par sistēmas modeli uzskata interešu kopību. Ja šis konflikts tiek uzskatīts par tik nopietnu, ka nepieļauj mērķtiecīgu šo alternatīvu sajaukumu, tad katrai alternatīvai vienai pašai ir jānes visa drošības nasta. Lai to darītu, nacionālās drošības politikai ir jāpārspilē varenas valsts nepieciešamība, bet starptautiskās drošības politika jābalsta uz vispārēju un pilnīgu atbrūšanos, brīvo tirdzniecību un pasaules valdības utopiju. Ja tās tiek pasniegtas šādā formā, tad šķiet, ka tās apstiprina domu, ka starp tām nepastāv nekā kopīga, tādējādi padarot sākotnējo atšķirību par tādu, kas pati sevi pastiprina.

Kā konstatējuši daudzi bruņojuma un tirdzniecības kontroles aizstāvji, šie polarizācijas maldi apgrūrina nostāšanos uz vidusceļa. Plašākam vidoklim trūkst abu galējību valdzinošās vienkāršības. Vidusceļa meklēšanas politikas neveiksmes vai islaicīgie panākumi, piemēram, stratēģiskā bruņojuma ierobežošanas sarunas, ir par pamatu abu pušu kritikai. Ir iesakņojusās divas intelektuālās pieejas šāda tipa politikas stratēģijas polarizācijas problēmas risināšanai. Viena ir E. H. Kāra diezgan pesimistiskā svārsta attiecību loģika. Periodam, kurā valda viena galējība, seko periods, kurā valda otra galējība, pārejas stadijas iezīme parasti ir politiska neveiksme, krīze vai katastrofa, un tādēļ tā izraisa reakciju par labu alternatīvajam polam.⁶ Nepiemērotu alternatīvu pieeju atkārtoti meklējumi un neveiksmes saskaņā ar šo modeli var izraisīt tikai cinismu. Progresīvāks uzskats ir Arnolda Toinbija (*Arnold Toynbee*) metaforai par riteni, kas bezgalīgi rotē pēc viena un tā paša parauga.⁷ Tas uztur alternatīvu stratēģiju maiņu ciklu, bet papildina to ar domu, ka ritenis pats un tā nestā nasta pārvietojas uz priekšu, tādējādi mudinot domāt, ka katrā maiņas ciklā notiek pilnveido-

⁶ E. H. Carr, *The Twenty Years Crisis* (London: Macmillan, 1946, 2. izd.). 93. lpp.

⁷ Arnold J. Toynbee, *A Study of History*, saīsināti D. C. Somervell (New York: Dell, 1965), 1. sējums, 296. lpp.

šanās. Šajā uzskatā ir dialektisks mehānisms, ar kura palīdzību abas galējības liegi iespīezas viena otrā un viena otru apvalda. Var rast kaut kādu mierinājumu šajā uzskatā, uz kuru attiecināmi iebildumi par automatisku progresu, par ko tika runāts 4. nodaļā, bet tas nepievērs uzmanību problēmas būtībai, proti, tam, ka pirmām kārtām kļūdaina ir šo divu pieeju polarizācija.

Patiesībā, kā es esmu centies parādīt, ar drošības politikas loģiku un praksi mūsdienu apstākļos ir jāsaprot tas, ka izvēlēties nozīmē pieļaut būtisku kļūdu. No praktiskā viedokļa raugoties, izvēles nav, jo neviena no alternatīvām, šķiet, nevar piedāvāt tādus drošības mērķus, kādus no tām vēlas sagaidīt. Pats izvēles process ne tikai nodrošina to, ka politika būs pašiznīcinoša, bet arī to, ka nākamās politikas, kas rodas, reaģējot uz šo politiku, arī būs neefektīvas. No konceptuāla viedokļa raugoties, izvēles nav, jo attiecībā uz drošību indivīds, sabiedrība, valsts un sistēma nav atdalāmi.

Tā vietā, lai izdarītu izvēli starp valsti un sistēmu nebeidzamā frustrāciju ciklā, pastāv daudz pievilcīgāka loģika, proti, kombinēt un izvērst abas pieejas, meklējot integrējošu drošības politiku, kas darbojas vienlaicīgi visos trijos līmeņos, pievēršot maksimālu uzmanību pozitīvajām un negatīvajām iezīmēm visās jomās. Tas ir liels, bet ne neiespējams uzdevums. Tas ir darbs, par kura veikšanu būtu jāmaksā apvienojošo stratēģiju izstrādātājiem. Tas nepieciešams, lai vienkāršotas drošības idejas, kas ir vai nu atvasinātas no valsts varas, vai no uzticības un kārtības radīšanas sistēmā, tiktu aizstātas ar sarežģītākām izpratnēm par to, kā mijiedarbojas valsts uzvedība un sistēmas struktūra. Tai ir nepieciešama politika, kura tikpat lielā mērā ņemtu vērā citu starptautiskās sistēmas dalībnieku vārīgumu un to pamatoto draudu uztveri (tajā skaitā arī draudus, kurus izraisa pati politikas veidotāju valsts), cik lielā mērā tā ņem vērā savas valsts vārīgumu un draudus, kurus tā izjūt.

Šī pēdējā ir vissarežģītākā prasība. R. Džerviss saka: «Ir ārkārtīgi grūti iejusties cita ādā. Taču par izturēšanos tā, it kā kāda uzvedības nolūki būtu paši par sevi saprotami, nākas maksāt milzīgu cenu.»⁸ Ja draudi ir tīši, ir nepieciešams kontrolēt to vēlamu rezultātu, kā tas ir atbaidīšanas politikā. Ja draudi ir netīši, tad to ietekme uz sistēmu un atgriezeniskās saites veidā arī uz konkrēto valsti ir jāizvērtē attiecībā pret to cenu, kas par reformām maksājama valsts iekšienē, lai likvidētu šos draudus. Ir ļoti grūti veikt šādu

⁸ Robert Jervis, *Perception and Misperception in International Politics* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1976), 187. lpp.

novērtējumu, kas prasa atzīt nepatīkamus faktus par savu sabiedrību un pretrunas tajā. Turklāt tie var atsegt nesamierināmas ideoloģiskas pretrīkības, kuras liedz panākt vienošanos starp valsti, kas izjūt draudus, un valsti, kas šķietami rada šos draudus. Tīrgus ekonomikas valstis, piemēram, varētu atteikties atzīt, ka to ekonomiskā darbība rada draudus vājām jaunattīstības valstīm, jo tas iedragātu viņu pašu organizējošās ideoloģijas iekšpolitisko legitimitāti. Lidzīgi arī komunistiskas valstis (ja kāda vēl būs palikusi līdz šīs gāmatas publicēšanas brīdim) varētu atteikties atzīt tos politiska rakstura draudus, ko tās rada citām, pamatojoties uz doktrīnu, ka apdraudējums attiecas uz kādu šķiru, nevis uz valsti kopumā vai ka sociālisms pēc būtības ir miermīlīgs un kapitālisms pēc savas dabas agresīvs. Neskatoties uz šīm grūtībām, pat mēģinājums palūkoties uz savu valsti kā uz draudu avotu novestu pie labākas izpratnes par drošības dinamiku sistēmā kopumā. Uz drošības kompleksiem pamatota analīzes struktūra ietver lietderīgu tehnisku paņēmienu, kā izvairīties no parastajām etnocentriskas politikas un utopisku priekšrakstu galējībām un reģionālajā līmenī virzīties uz integrētāku viedokli par nacionālās drošības problēmu.

Viens politiska rakstura secinājums, kura pamatā ir integratīvs skatījums uz drošību, ir tāds, ka drošība nav panākama, ja indivīdi vai valstis rīkojas tikai savu interešu vārdā. Lai katrs panāktu drošību sev, sistēmas dalībniekiem ir jāveic daži kolektīva rakstura pasākumi. Tāpat kā drošību nevar radīt atsevišķi subjekti, to nevar radīt, koncentrējot visu varu un atbildību augstākajos līmeņos. Ja notiek šāda koncentrēšana, kā tas ir ar indivīdiem totalitārā valstī, kolektīvā institūcija kļūst par galveno draudu avotu tiem mazākajiem subjektiem, kurus šai valstij vajadzēja aizsargāt. Šā paša iemesla dēļ valstis baidās no savas varas un autoritātes iesaistīšanas lielākās reģionālās vai globālās vienībās. Ja visa vara būtu koncentrēta pasaules valdībā, ne nācija, ne indivīdi nekontrolētu savus likteņus, un kā vieni, tā otri justos nedroši attiecībā pret augstāko varu, kas tos saista. Lielāku vienību apjomi paši par sevi nenovēršami mazina to jūtīgumu pret mazāko dalībnieku ar drošību saistītajām vajadzībām. Tādējādi kopējās drošības loģika nevirzās uz anarhiskas politiskas struktūras nomaiņu ar hierarhisku. Tā apliecina anarhijas lietderīgumu. Jo vairāk subjektu jebkurā līmenī saglabā kaut kādu kontroli pār savu drošību, jo stabilāka būs sistēma tāpēc, ka sabrukums vienā punktā neradīs visas drošības sistēmas sabrukumu.⁹

⁹ Par daudzlīmeņu hierarhiju stabilitāti sk. H. A. Simon, «The architecture of complexity», *Proceedings of the American Philosophical Society*, 106 (1962).

Neproprovējoša aizsardzība, kura īsumā tika aplūkota 8. nodaļā, ir ideja, kas var kalpot par piemēru lielākai daļai integrējošas drošības kritēriju. Neprovējoša aizsardzība ir integrējoša, jo tā sevī iekļauj gan nacionālās drošības, gan arī starptautiskās drošības stratēģiju. Raugoties no nacionālās drošības puses, tā atsaucas uz nepieciešamību pēc spēcīgas un uzticamas aizsardzības politikas, ko valsts var panākt, izmantojot savus resursus. Tai piemīt morāla pievilcība, jo tā strikti un acīmredzami ir defensīva, un, ja zemessardze ir tās galvenais atbalsts, tā kalpo arī organizētas militāras varas decentralizēšanai valstī. Abi šie momenti spēj radīt šķietamu ticību tam, ka ap noteiktu ideju ir iespējams panākt iekšpolitisku vienprātību. Neprovējošai aizsardzībai ir arī nepieciešams, lai tiktu saglabāti prasmīgi bruņotie spēki un augsti attīstītas tehnoloģijas aizsardzības rūpniecība, un tādēļ tā neignorē politisko praktiskumu un neatsvešina iekšējās militārās drošības jomas nozīmīgus elementus valsts iekšienē.

Raugoties no starptautiskās drošības puses, tā izrāda izpratni par pārējo vajadzībām, kas saistītas ar drošību, vienlaicīgi neradot iespaidu, kā tā pati ir vāja vai nepietiekami uzticīga savam mērķim. Tā kā tā saistās ar skaidri izteiktu un ļoti publisku mēģinājumu mazināt varas un drošības dilemmas loģiku, tā neved pie pretēja rezultāta starptautiskajā limenī, kā to bieži dara divdomīga militāra pozīcija, kurā oponentiem ir grūti atšķirt uzbrukuma potenciālu no aizsardzības potenciāla. Tas ir riskanti un, iespējams, ne visai gudri situācijā, kad kara iespējamība ir liela. Bet šāds uzskats nav riskantāks par citām aizsardzības politikām normālos apstākļos, un tam piemīt brīnīšķīgā īpašība izaicināt oponentus pārkārtot spēkus mazāk draudīgā veidā. Visus, kas tā nedara, pārējie uzskata par agresijas avotu. Bet ja visi tā rikojas, aizsardzības vajadzības samazinās visā sistēmā. Šī loģika neprovējošai aizsardzībai vismaz paver cerību, ka ir iespējams pārtraukt negatīvo saikni, kas pastāv starp militāro un ekonomisko spēku. Turklāt tā mazinātu militāros šķēršļus tirdzniecībai, jo mazāk būs iebildumu pret aizsardzībai paredzēto militāro tehnoloģiju izplatīšanos, nekā pret tādu tehnoloģiju izplatīšanos, kas potenciāli ir noderīgas militāra uzbrukuma mērķu realizēšanai.

Integrējoša politika, kāda ir neprovējoša aizsardzība, vai kooperatīvi režīmi, piemēram, Vispārējā vienošanās par tarifiem un tirdzniecību (GATT) vai Lielā septiņnieka (G7) sanāksmes, vai ASEAN var veidot jaunu izpratni par nacionālās drošības problēmu. Dominējošā šaurā drošības problēmas izpratne kavē veidot jaunu pieeju politikai gan tādēļ, ka tā ietekmē politikas veidotāju uzskatus, gan tādēļ, ka tā nosaka sabiedriskās

domas politisko dimensiju attiecībā uz drošības politiku. Kad sabiedriskā doma sāk interesēties par drošības jautājumiem, tai piemīt tendence to darīt ekstrēmās formās. Tiek pieprasīta vai nu vara, vai miers, un galu galā neviena prasība netiek apmierināta vai arī nevienu no tām nav iespējams apmierināt. Kamēr politiskajā domā valdīs uzskats par to, ka anarhija ir haoss un ka kārtība ir pasaules valdība, bet aizsardzība ir militarisms, tikmēr būs grūti uzsākt politikas reformu.

Integrējošs skatījums uz drošību izvirza vairākus alternatīvus konceptus, kurus varētu izmantot sabiedriskās domas pārveidošanai reālistiskākā un konstruktīvākā izpratnē attiecībā uz to, kādas ir izmaksas un ieguvumi, iespējas un ierobežojumi, dzīvojot savstarpēji atkarīgā starptautiskā anarhijā. Drošības kompleksi piedāvā daudz smalkāku un līdzsvarotāku uzskatu par reģionālajām attiecībām un krīzēm nekā tradicionālais – cīņas par varu modelis. Dziļāka reģionālās drošības apakšsistēmu savstarpējās atkarības izpratne varētu lieliski sakārtot nacionālās drošības politiku daudzās «trešās pasaules» valstīs. Aizsardzības dilemma un varas un drošības dilemma arī ir dziļāka nekā vienkāršotā varas metafora, jo paver sistemātiskāku skatījumu diskusijām par militārajiem jautājumiem nekā bruņošanās sacensība.

Taču vissvarīgākā ideja ir priekšstats par nobriedušu anarhiju, kas izvirza alternatīvu ideālu priekšstatu par starptautisko attiecību politisko ekonomiju kopumā. Starptautiskā sistēma ir jau attīstījusies līdz tādai pakāpei, kurā internacionālistu ideālais modelis ir pārliecinoši bankrotējis kā praktiska alternatīva. Bet anarhija joprojām tiek uztverta kā negatīvs stāvoklis, kaut gan rodas aizvien vairāk pierādījumu tam, ko spēj tās starptautiskā forma, garantējot augstu miera un drošības pakāpi, turklāt ir skaidri redzams, ka to var reformēt tā, lai šo rezultātu pastiprinātu vēl vairāk. Nobriedušas anarhijas jēdziens paver ceļu virzībai uz priekšu, jo tā ir reālistiska metafora tam, uz ko ideāli būtu jātiecas. Līdzīgi citiem priekšstatiem tas ir pietiekami vienkāršs, lai to būtu viegli saprast pēc būtības, bet pietiekami sarežģīts, lai tā loģikas praktiskais īstenošanas process reālajā dzīvē patiesi radītu pārmaiņas. Šī jēdziena milzīgā priekšrocība ir tā, ka tas koncentrē uzmanību uz faktiski eksistējošām struktūrām. Notikumu gaita deviņdesmito gadu sākumā izvirzīja tādas starptautiskās vides redzējumu, kas ir neparasti disponēts uz pozitīvām reformām šo struktūru iekšienē. Bez priekšstatiem, kas sasaista centienus ar realitāti, drošības politika var tikai bezmērķīgi, bez jekādas plašākas sapratnes par savu virzienu vai mērķi, meklēt izeju no tuvākajām krīzēm.

TERMINU VĀRDNĪCA

Actors – subjekti, dalībnieki (starptautisko attiecību, politikas)

Amity – draudzīgums

Anarchy, mature – nobriedusi anarhija

Anarchy, unmaturing – nenobriedusi anarhija

Arms control – bruņošanās ierobežošana

Arms racing – bruņošanās sacensība

Assured retaliation – garantētā atmaksa

Aggregation of states – valstu apvienošanās

Balance of power – spēku līdzsvars

Balance or terror – baīļu līdzsvars

Bipolar – bipolārs

Broad agenda or security – drošības paplašināta izpratne

Broad interpretation of security – drošības paplašināta interpretācija

Command economy/state – komandekonomika/komandvalsts

Containment – savaldīšanas politika/doktrīna

Crisis management – krīzes pārvaldīšana

Defence dilemma – aizsardzības dilemma

Density (of the international system) – blīvums

Deterrence – atbaidīšanas doktrīna/politika

Disarmament – atbruņošana

Diseconomies or scale – ražošanas apjomu negatīvais efekts

Economic security – ekonomiskā drošība

Economies of scale – ražošanas apjomu efekts

Enmity – naidīgums

Flexible response – piemērotās atbildes doktrīna

High density interdependence – augsta blīvuma savstarpēja atkarība

Idea of the state – valsts ideja

Individual security – individuāla/individū drošība

Institutional expression of state – valsts institucionālā izpausme

Interdependence – savstarpējā atkarība

International security – starptautiskā drošība

International Studies – starptautiskie pētījumi

Massive retaliation – masīvās atmaksas stratēģija

Maximum state – maksimālā valsts/maksimālās valsts koncepcija

Minimum state – minimālā valsts/minimālās valsts koncepcija

Multipolar – daudzpolārs

Mutually assured destruction – savstarpēji garantētā iznīcināšana

National security – nacionālā drošība

Nation-state – nācijvalsts

Non-provocative defence – neprovocejoša aizsardzība

Overlay – pārklājums

Organizing ideology – organizējoša ideoloģija

Physical base of the state – valsts materiālais pamats

Power (kā kvalitātē) – vara/varenība/spēks

Power (kā valsts – starptautiskās sistēmas subjekts) – vara

big power – lielvara

great power – lielvara/lielvalsts

small power – mazvara

superpower – superlielvalsts/superlielvara

strong power – spēcīga vara

weak power – vāja vara

Power distribution – varas sadalījums

Power politics – spēka politika

Power struggle – cīņa par varu

Power-security dilemma – varas un drošības dilemma

Quasi-states – kvazivalstis

Regime – režīms

Regime cooperative – kooperatīvi režīmi

Regional security complexes – reģionālie drošības kompleksi

Regional security – reģionālā drošība

Revisionist actor/state/power – revizionistiska/s subjekts/valsts/vara

Security, collective – kolektīvā drošība
Security, common – kopējā drošība
Security community – drošības kopiena
Security complex – drošības komplekss
Security dilemma – drošības dilemma
Security regime – drošības režīms
Security struggle – cīņa par drošību
Societal threats – sociālie draudi
State of nature (saskaņā ar Hobsa teoriju) – dabiskais stāvoklis
State-nation – valstsnācija
Strategic Studies – stratēģiskie pētījumi
State, strong – spēcīga valsts
State, weak – vāja valsts
Sub-state – subvalstisks
Superpower – superlielvara, superlielvalsts
Superstate – supervalsts

Unipolar – vienpolārs

Unit veto – sistēma, kurā katrai vienībai ir veto tiesības

Vulnerability – vārigums

World government – pasaules valdība

Zero sum – nulles iznākums

ALFABĒTISKAIS RĀDĪTĀJS

- A**
- aizsardzība 27, 32–34, 45–46, 65–67, 256–276
definēta 258–262
tās ilgtspēja 272–274
tās vēsture 262–271
un drošība 274–276
un valsts, tās būtība 96, 103–107
sk. arī militārs; kodol-; varas un drošības dilemma
- Afganistāna 125, 155, 288, 324, 340
reģionālā drošība 188, 192, 208, 212, 215–216
valsts 96, 109
- Āfrika 64–66, 272
draudi 117, 118, 121, 124, 133
politiskā sistēma 154, 157, 167
reģionālā drošība 40, 193–197, 199–203, 210, 213
valsts 54–55, 97, 101, 106–107
vāja 109, 110
valsts ideja 82–84, 86, 88
varas un drošības dilemma 285–286
īpaši sk. arī Etiopija, Dienvidāfrika;
- Ajūbs Muhameds (*Ayoob, Mohammed*) 184
- Albānija 287, 312
- alianses 166, 172–173
militāras 268–271, 305
tirdznieciski bloki 252–253
sk. arī reģionālā drošība
- Aljende Gosenss Salvators (*Allende Gossens, Salvador*) 57
- Alžīrija 66, 195, 292
- Amerikas Savienotās Valstis 97
aizsardzība 27, 28, 258–260, 273
tās vēsture 261–262, 264–266, 267–271
draudi 117, 119, 120
ekoloģiskie 135
ekonomiskie 128, 129, 131
politiskie 122, 123, 124
to darbība 137–138, 142
to neskaidriba 143–145
ekonomiskā drošība 26, 222, 234, 237, 242, 245, 248, 250–253
indivīda drošība 63–67
politikas problēma 311, 316, 319–320, 323, 330–331, 335
politiskā sistēma 163, 172–174, 178
valstu raksturs 155–160
reģionālā drošība 186, 190, 196–197
kā struktūras 208–215
tās vēsture 198–203
un Vjetnama 58, 66, 138–142, 163, 215, 322, 330, 340
valsts 54
kā draudu avots 56–57, 59
tās ideja 82, 84, 85, 88–92
tās institūcijas 93, 94, 97–98
tās materiālais pamats 101, 102
varas un drošības dilemma 281–282, 284, 285, 289, 295, 302
- Amins Idi 93, 201
- anarhija 174–180, 277, 336, 340

- briedums 175–180, 252–255
 definīcija 147–148
 starptautiska 36, 39–41, 146–153
 un ekonomiskā drošība 252–255
 sk. arī reģionālā drošība
 Angola 99, 110, 147, 118
 apakšsistēmas 183–184
 apvienošanās, valstu 158–160
 Apvienoto Nāciju Organizācija 20, 71,
 100, 109, 157, 170, 177, 178, 259
 Argentīna 133, 202, 331
 valsts 58, 60, 104, 106
 armēņi 75, 82, 126
 Arons Remons (*Aron, Raymond*) 141
 ārpolitika un indivīda drošība 59–60
 atbaidīšana *sk. kodolieroči*
 attīstības problēmas 156–159
 aukstais karš 14, 15–16, 20, 22, 25, 30,
 69
 un aizsardzība 260
 un ekonomiskā drošība 252
 un politiskā sistēma 156, 171
 un varas un drošības dilemma
 303–305
 Austrālija 84, 121, 131, 167
 reģionālā drošība 188, 198, 201, 214
 Austrija 86, 90, 94, 106, 192
 Austroungārija 68, 88, 205, 273, 320
 Austrumeiropa 64, 241, 339
 aizsardzība 263, 272–274
 draudi 117, 118, 121, 124, 125, 128
 nesenās pārmaiņas 31, 63
 politikas problēma 320, 323
 reģionālā drošība 186, 201, 203, 210
 valsts 52–53, 69, 75, 79, 109
 ideja 86–88
 institūcijas 94, 96, 99
 materiālais pamats 99–100, 104
 varas un drošības dilemma 285–286,
 291, 304–306
 Austrumvācija 65, 86, 96, 109, 138
 sk. arī Vācija
 Āzija 63–64, 319, 341
 aizsardzība 267, 272–274
 draudi 117, 118, 126, 131–135
 ekonomiskā drošība 245, 248, 252
 politiskā sistēma 154, 160, 167
 reģionālā drošība 182, 188–193,
 197–198, 220
 kā struktūras 204–209, 211–215
 tās vēsture 197–201, 202–204
 valsts 55, 77, 82–83, 84, 96,
 102–103, 106–107, 109
 varas un drošības dilemma 285, 304
īpaši sk. arī Indija; Japāna; Kambodža;
 Koreja; Ķīna; Pakistāna; Šrilanka
- B**
- bailes 119, 121, 140, 188
 sk. arī draudi
 Balāss Jožefs (*Balázs, József*) 33
 Bangladeša 103, 134, 135, 191, 205, 207,
 343
 Bārnets Ričards (*Barnet, Richard J.*) 262
 Belanijs Ians (*Bellany, Ian*) 34
 Beļģija 131, 191
 Bergers Pīters (*Berger, Peter*) 57
 Bērkijš R. N. (*Berki, R. N.*) 50, 54
 bezvalstiskums 70
 biheiviorisms 27
 bipolaritāte *sk. polaritāte*
 Birma 83, 133, 188, 189, 191, 192, 339
 Bitons Leonards (*Beaton, Leonard*) 22
 blivums, augošs 151–153, 343–344
 Bolīvija 58, 100, 104, 202
 Brauns Nevils (*Brown, Neville*) 32,
 266–267
 Brazīlija 66, 202, 331
 ekonomiskā drošība 232, 245, 248
 politiskā sistēma 158–159
 valsts 51, 103, 106
 Brečers Maikls (*Brecher, Michael*) 162,
 184
 Brežņevs Leonīds 121
 briedums, anarhiju 175–180, 252–255
 Broudijs Bernards (*Brodie, Bernard*) 21

- bruņojums un bruņotie spēki
 ražošana 330
 sacensība 297–304
sk. arī aizsardzība; kodolieroči;
 militārs
- Brzezinskis Zbignevs (*Brzezinski, Zbigniew*) 156
- Bulgārija 126, 339
- Bulls Hedlijs (*Bull, Hedley*) 21, 23,
 164–167, 169–171, 257
- Burundija 83, 87, 157
- Būts Kenets (*Booth, Kenneth*) 14, 22, 283
- Buzans Barijs (*Buzan, Barry*) 184
- C**
- Centrālāfrika 54–55, 123–124
- Centrālamerika un Karību jūras valstis 339
 reģionālā drošība 201, 208
 valsts 54, 79, 93, 109, 113
 varas un drošības dilemma 288–289,
 290
sk. arī Kuba, Nikaragva
 cilvēktiesības 61–62
- Č**
- Čada 109, 110
- Čausesku Nikolaje un ģimene 55, 75, 93,
 98
- Čehoslovākija 87, 138
- Čemberlens Nevils (*Chambrelain, Neville*)
 66, 138
- Čērcils Vinstons (*Churchill, Winston*) 66
- Čīle 66, 123, 202
 valsts 57, 75, 93, 104
- D**
- dabiskais stāvoklis 50–55, 81, 84, 148
- Daisons Kenets H. F. (*Dyson, Kenneth H. F.*) 81
- Dānija 36, 66, 86, 118, 183
 darbības prioritāte 344
 daudznāciju valsts 85–86, 92
 Deičs Kārlis (*Deutsch, Karl*) 161
- dekolonizācija 107, 217
- determinisms 177
- Dienvidāfrika/Āfrikas dienvidi 274, 339
 draudi 123–125
 ekonomiskā drošība 232
 politikas problēma 312, 331
 reģionālā drošība 190, 197, 199–202,
 211, 212
 valsts 54, 109
 tās divas sejas 54
 tās ideja 85, 90
 tās institūcijas 96, 99
- Dienvidkoreja 66, 86, 138, 208, 234,
 272, 319
- Dienvidslāvija 64, 109, 192, 292, 311
 valsts 82, 83, 85, 87, 88
- diktatūras *sk.* totalitāras
- dilemmas *sk.* aizsardzība, vara
- Divaljē (Duvalier), «Jaunais doktors» un
 ģimene 55, 62, 93
- Doils Maikls (*Doyle, Michael*) 285
- draudi/nacionālā nedrošība 27–28, 45,
 116–145, 343
 aprakstīti 116–120
 brīvība no tiem *sk.* drošība
 ekoloģiski 134–137
 ekonomiski 127–134
 militāri 120–122
sk. arī aizsardzība, varas un
 drošības dilemma
- politiski 122–126
- sociāli 126–127
- to darbība 137–143
- to neskaidriba 143–145
- un indivīda drošība 49–50, 56–62
- un valsts 56–62, 99–104, 105,
 113–115
- un varas un drošības dilemma
 290–291, 314
- draudzīgums/naidīgums 184–186
- drošība 21
 kā nepietiekami attīstīts koncepts
 19–28

- kopiena 213
 politiskās sekas 348–354
 tās interpretācija 342–348
 tās koncepti 17–22, 24, 33–36, 37–38
 tās problemātika 45, 252–255
sk. arī aizsardzība; draudi;
 ekonomiskā; indivīda; nacionālā;
 reģionālā;
 drošības kompleksi *sk.* reģionālā drošība
 dumpji *sk.* nemieri
 Džerviss Roberts (*Jervis, Robert*) 20, 21,
 22, 213, 252, 296, 299, 321–325, 351
- E**
 Ēģipte 66, 101, 135, 233
 reģionālā drošība 195, 198, 208, 209,
 212, 217
 Eiropa 36, 62, 64, 341, 345
 aizsardzība 259, 260, 273
 tās vēsture 263, 264, 266–271
 draudi 117, 131, 137–142
 Eiropas Kopiena 273
 ekonomiskā drošība 225–226, 231,
 234, 246, 250, 252–253
 indivīda drošība 62–63
 politikas problēmas 284, 289, 290,
 297, 305, 312, 318, 334, 337
 politiskā sistēma 163–164
 anarhija 151, 178–179
 starptautiskā sabiedrība 167–172
 valstu raksturs 154, 158
 reģionālā drošība 183, 189, 191–195
 tās vēsture 198–204
 kā struktūras 209, 211, 212–214
 valsts 62, 64, 68, 82, 93–94, 107,
 114–115
īpaši sk. arī Austrumeiropa; Francija;
 Itālija; Vācija
 ekoloģija *sk.* vide
 ekonomika/ekonomisks
 draudi 127–134
 drošība 17, 27–28, 45, 221–255, 340
 tās ideja 226–233
 nobriedušas anarhijas izredzes
 252–255
 politiskā ekonomija aprakstīta
 221–226
 un starptautiskā sistēma 247–251
 valsts un 233–240
 faktori un reģionālā drošība 196–197
 un politikas problēma 317–318
 un varas un drošības dilemma
 292–294
 elites 64–66
 Ermarts Fricis V. (*Ermarth, Fritz W.*) 325
 Ešlijs Ričards K. (*Ashley, Richard K.*) 22,
 224, 312
- Etiopija
 draudi 117, 123
 reģionālā drošība 192, 195, 199, 210
 valsts 83, 87, 101, 109
- F**
 federatīva valsts 86–88
 Fidži 80, 118, 126
 Filipīnas 96, 319
 firmas 221, 222, 227–231, 235, 331–332
 Folklanda salas 60, 101, 232
 Francija 65, 164, 208, 245
 aizsardzība 263, 265, 270
 draudi 117, 122, 126, 138, 140
 politikas problēmas 311, 313, 316,
 319, 321, 329, 331
 valsts 65, 66, 69, 79, 96, 100, 107
 tās ideja 84, 85, 88, 89, 92
 varas un drošības dilemma 289, 290
- G**
 Galijs V. B. (*Gallie W. B.*) 24
 Galtungs Johans (*Galtung, Johan*) 57,
 224, 231, 238
 Gilpins Roberts Dž. (*Gilpin, Robert G.*)
 247, 251, 253
 Gils Stīvens (*Gill, Stephen*) 14, 227, 235,
 239, 247, 251, 253

- Golls Šarls de 87
 Gorbacovs Mihails 31, 57, 87, 96, 134, 272, 305, 316
 Grieķija 85, 104
 draudi 128, 138, 140
 reģionālā drošība 185, 188, 210, 217
 Grieķija, senā 128, 198, 263
 grupas un indivīda drošība 63–64
- H**
- Hāss Maikls (*Haas Michael*) 161, 183, 184
 Haiti 55, 93, 113
 haoss 213, 336
 Harkavijs Roberts (*Harkavy Robert*) 203, 271
 Hārtlenda-Tunberga Pēnelope (*Hartland-Thunberg, Penelope*) 34
 Hēgelis Georgs Vilhelms Frīdrihs 52
 Hercs Džons (*Herz, John*) 20, 22, 26, 62, 161, 176
 Hinslijs F. H. (*Hinsley, F. H.*) 274, 302
 Hiršs Freds (*Hirsch Fred*) 10, 285
 Hitleris Ādolfs 55, 66, 94, 97, 123, 140, 282, 291, 293
 Hobss Tomass (*Hobbes, Thomas*) 39, 49, 50, 55, 111, 143, 148, 149
 Hofmans Stenlijs (*Hoffmann, Stanley*) 23, 165, 218
 Holsti Kalevi Ž. (*Holsti, Kalevi J.*) 11, 160, 161
 Homeinī, ajatola 94
 Hovards Maikls (*Howard, Michael*) 38, 83, 257
 Hruščovs Ņikita 322
- I**
- Ideālisti 18, 25, 29–30
 ideja, valsts 74–76, 80–81, 83, 85–86, 88–92
 ideoloģijas 289–292
 un draudi 122–124, 128, 134, 141
 un politiskā sistēma 169–171
 un valsts 81, 87, 88–91, 93, 109
 iedzīvotāji *sk.* migrācija, materiālais pamats
 iespējamība 140, 142
 Igaunija 83, 103
 impēriskā valsts 86–88
 Indija 288, 292, 331, 343
 aizsardzība 273, 274
 draudi 118, 125, 133, 138
 ekonomiskā drošība 239, 245
 politiskā sistēma 158, 160, 178
 reģionālā drošība 188, 190, 191, 192, 194, 218–220
 kā struktūras 204, 205, 207, 214
 tās vēsture 198, 199, 202
 valsts 57, 58, 94
 tās ideja 82, 87
 tās materiālais pamats 101, 103, 104
 indivīda drošība 44, 338–339
 ekonomiskā 222, 228–229, 243
 kā sociāla problēma 48–51
 valsts kā draudu avots 56–62
 un valsts divas sejas 51–56
 Indonēzija 64, 106, 126, 188, 190, 214
 informācijas izkroplošana 322–323
 institūcijas, valsts 75, 76, 93–99
 intensitāte
 draudu 151
 mijiedarbības 137–143
 intervence 85, 97, 117, 148, 155, 304
 Irāka 63, 339
 aizsardzība 271, 274, 276
 draudi 138, 140
 politikas problēma 331, 335
 reģionālā drošība 188, 189, 190, 192, 209, 212, 220
 valsts 83, 100, 101, 104, 109
 Irāna
 aizsardzība 271, 274, 276
 draudi 138, 140
 indivīda drošība 63, 64
 politikas problēma 320, 324, 331

- reģionālā drošība 188–190, 192, 195, 217, 220
kā struktūras 207–210, 212
valsts 54, 63, 64, 104, 109
tās institūcijas 93, 96, 97
valsts ideja 83, 90, 92
- Irānas šahs 124, 207
- Īrija 93, 195
- Itālija 108, 122, 273, 284
reģionālā drošība 183, 195, 205, 211
starptautiskā politiskā sistēma 158, 178
valsts 83, 89, 92
- Izraēla 65, 297, 339, 341
draudi 117, 126, 141
politikas problēma 312, 331, 335
reģionālā drošība 182, 192, 195, 208, 209, 211, 212, 219, 220
valsts 54, 89, 97, 109
tās materiālais pamats 100, 102, 103
- J**
- Jāns Egberts (*Jahn, Egbert*) 172
- Japāna 36
aizsardzība 259, 260, 264, 273
draudi 117, 118, 131, 138
ekonomiskā drošība 222, 233, 234, 245, 246, 252, 253
indivīda drošība 64, 65, 66
politikas problēma 317, 320, 321, 334
politiskā sistēma 159, 167, 171, 173
reģionālā drošība 199, 200, 202
kā struktūras 207, 214, 215, 220
valsts 69, 107, 110
tās materiālais pamats 101, 103, 104
valsts ideja 82, 83, 84, 85, 89, 90, 92
varas un drošības dilemma 288, 290
- Jaunzēlande 87, 118, 201
- K**
- Kadāfi Muammars, pulkvedis 123
- Kaleo Deivids P. (*Calleo, David P.*) 239
- Kambodža (Kampučija) 133
reģionālā drošība 191, 209, 217
valsts 55, 57, 58, 109
- Kanāda 34, 65
draudi 135, 136, 138
politiskā sistēma 178
reģionālā drošība 213
valsts 87, 88
- Kantori Ijūiss Dž. (*Cantori, Louis J.*) 184, 185, 201, 209
- kapitālisms 223–226, 240–251
- Kaplans Mortons (*Kaplan, Morton*) 160, 161
- Kārs E. H. (*Carr E. H.*) 18, 281, 283, 286, 288, 350
- karš 15, 18, 265
novecojis 171–172
Otrais pasaules 25, 65, 102, 265–267, 276, 303, 304, 316, 330
Pirmais pasaules 264–266, 268, 304
un indivīda drošība 59
un valsts 69, 83, 103–104
sk. arī aizsardzība; nemieri; militārs
- Kastro Russ Fidels 97
- Kašmira 101, 125
- Kenedijs, Pols M. (*Kennedy Paul M.*) 131, 234, 247, 250, 252, 318, 340
- Knorr's Klauss (*Knorr, Klaus*) 282
- kodolieroči 59–60, 312
un aizsardzība 260–261, 268–269, 271
un draudi 136, 139–142
un politiskā sistēma 164–165
un varas un drošības dilemma 295–297, 300
- Koheins Roberts O. (*Keohane, Robert O.*) 347
- Kolodzejs Edvards A. (*Kolodziej, Edward A.*) 203, 271
- koloniālisms 199–200, 215

- konflikts *sk.* militārs; nemieri; kars
 konkurence 242–244
 Koreja 15, 178, 185, 208, 234, 272, 319
 draudi 124, 125, 138
 valsts 54, 66, 69, 82, 85, 86, 109
 Krauze L. B. (*Krause L. B.*) 23
 kredīts 243–244
 Krels G. (*Krell G.*) 21
 Krievija 245, 316
 draudi 116, 131
 pēc 1917. gada *sk.* Padomju Savienība
 valsts 54, 87, 94, 96, 100, 101
 Kuba 110, 208
 valsts 96, 97, 98
 varas un drošības dilemma 288–290
 kurdi 63, 70, 82, 83, 86, 103, 126, 220, 339
 Kuveita 191
- K**
- Kīna 28, 64, 341
 aizsardzība 198, 199, 202, 207
 draudi 58, 118, 124, 126
 ekonomiskā drošība 225, 234, 237, 239, 241, 242, 245, 253, 255
 indivīda drošība 64, 65
 politikas problēma 312, 319, 334
 politiskā sistēma 148, 151, 158–159, 173, 178
 reģionālā drošība 188, 190, 192, 194, kā struktūras 207, 211, 214
 vēsture 198–199, 202
 valsts 54, 58, 96
 tās ideja 82, 85, 87
 tās materiālais pamats 101, 103, 104
 varas un drošības dilemma 285, 288
- L**
- Laosa 79, 118
 Lasvels Harolds (*Lasswell, Harold*) 61
 Latīņamerika 331,
 ekonomiskā drošība 222, 232, 234, 245, 248, 253
 politikas problēma 331, 335
 reģionālā drošība 200–203, 211, 222, 234
 valsts 57, 64, 66, 84, 103
 vāja 106, 108, 109, 112
īpaši sk. arī Argentīna; Brazīlija; Centrālamerika; Čīle
 Laue Teodors H. fon (*Laue, Theodore H. von*) 173
 Libāna 191, 213, 339
 valsts 54, 58, 79, 87
 vāja 50–51, 109, 110, 114
 liberālisms 234–251, 278, 347
 Libija 100, 123, 195, 212, 272, 288
 Lielbritānija 54, 59, 60, 98, 343
 aizsardzība 33, 264
 draudi 125, 128, 130, 131
 to darbība 138, 141, 142
 ekonomiskā drošība 238, 242, 245–246, 251
 indivīda drošība 63, 64, 65
 politikas problēma 311, 315, 316, 320, 328–331
 reģionālā drošība 186, 217
 valsts 70, 79, 107
 tās ideja 82, 85, 87, 88, 91
 tās institūcijas 93, 96
 varas un drošības dilemma 283, 289, 301
 lielums, valstu 74–76, 77, 157–159
 likums/likuma ievērošana 53–55, 75, 81
 Linns-Džounss Šons M. (*Lynn-Jones Sean M.*) 41
 Lipmans Volters (*Lippmann, Walter*) 34
 Litls Ričards (*Little, Richrd*) 11, 24, 174, 184, 252, 347
 Litls Voters (*Little, Walter*) 200
 loģikas problēmas 309–321, 325
 Loks Džons (*Locke, John*) 50, 51
 Lo D. (*Law, D.*) 227, 235, 239
 Lovs Maikls H. (*Louw, Michael H.*) 34
 Luciani Džakomo (*Luciani, Gicomo*) 34, 227, 228, 236

L

- launākā varianta scenāriji 143–144
 Leņins Vladimirs Iljičs/leņinisms 249,
 291, 320

M

- Makartijs Džozefs (*McCarthy, Joseph*) 57,
 123
 Makdonalds Hjū (*Macdonald, Hugh*) 21
 Makinlijs Roberts D. (*McKinlay, Robert*
D.) 174, 252, 347
 Maknils Viljams H. (*McNeill, William*
H.) 72
 maksimāla valsts 51–56
 Malaja un Malaizija 65, 126, 190
 Maldivija 79, 118, 135, 191, 343
 marksisms 52, 70, 154, 223, 231, 278, 321
 Martins Lorenss (*Martin, Laurence*) 34
 materiālais pamats, valsts 74, 76, 80,
 99–104, 128
 Mauritānija 136, 191
 Meijals Džeimss (*Mayall, James*) 236
 merkantilisms 234–253
 Metjūza Dzesika T. (*Mathews, Jessica T.*)
 41, 248
 miers 18, 30, 348
 Migdals Dž. S. (*Migdal, J. S.*) 57, 70, 72,
 115
 migrācija 100–103
 Milibands Ralfs (*Miliband, Ralph*) 74
 militārs
 draudi 120–122, 136–139, 141
 drošība 33
 loģika un ekonomiskā drošība 234,
 235–236, 249–250, 252, 256, 257,
 258–262
 potenciāls 129–130
 tehnoloģija 141, 256, 258, 261,
 295–297, 331–332
sk. arī kodolieroči
 varas un drošības dilemmas faktors
 280–281, 294–302
sk. arī aizsardzība

- minimālas valstis 52–56
 Morgentavs Hanss (*Morgenthau, Hans*)
 18, 281–282, 294
 Moricens Hanss (*Mouritzen H.*) 21
 Mozambika 98, 110, 117, 123
 Mrozs Džons E. (*Mroz, John E.*) 34
 multinacionāla valsts 85–86
 Murejs Robins (*Murray, Robin*) 222

N

- nācijvalsts 36, 82–83, 85–88, 90–92, 100
 daļēja 85
 nacionālā drošība 310–313
 problēma aprakstīta 17–19
 tās koncepts 20–21, 23, 32–34
 un indivīda drošība 47–67
 un starptautiskā drošība kā
 loģiskas problēmas 307–337
 uztveres (percepcijas) problēmas
 321–326
 politikas problēmas 226–332
 politikas veidošanas problēma
 333–337
 un valsts būtība 68–115
 kā drošības objekts 68–70
 materiālais pamats 99–104
 tās institūcijas 93–99
 vājas un spēcīgas 105–115
 nacionālā nedrošība *sk.* draudi
 nacionālisms 70, 87–89, 92
 naidīgums 185–188
 Najs Džozefs S. (*Nye, Joseph S.*) 347
 nauda 244–245
 nedrošība *sk.* draudi
 nemieri un dumpji 27–28
 un indivīda drošība 53–60
 un valsts, tās būtība 83, 108, 109,
 110, 115
 Nepāla 135, 191, 192, 204
 neprovocējoša aizsardzība 32–33
 neskaidrība *sk.* pretruna
 Nīderlande 65, 66, 86, 106, 117, 135,
 343

- Nigērija 64, 66, 82, 83, 85, 101, 106, 109
- Nikaragva 54, 93, 109, 113, 123, 155, 288
- Niksons Ričards Milhauss (*Nixon*) 28
nodēvēšana 118–119
- Noziks Roberts (*Nozick, Robert*) 51
- O**
- ortodoksālais revizionisms 289–293, 305
- Osborns Tomass (*Osborn, Thomas*) 301
- Osgūds Roberts (*Osgood, Robert*) 256
- Osmaņu impērija 88, 90, 273
- P**
- Padomju Savienība 28, 31, 110, 339, 340
aizsardzība 259–260, 267–268, 269–270, 272, 273
draudi 118
 ekoloģiskie 135, 136
 ekonomiskie 131, 134
 politiskie 123, 124
 to darbība 137, 139, 142, 143
 to neskaidriba 145
ekonomiskā drošība 228, 235, 239, 242, 249, 252, 253, 255
individa drošība 65, 66
pirms 1917. gada *sk.* Krievija
politikas problēma 312, 315, 322–324, 325, 334
politiskā sistēma 155, 158, 159, 173, 178
reģionālā drošība 191, 195, 203, 215, 219
 kā struktūras 208, 209, 214
sateliti *sk.* Austrumeiropa
valsts 57
 tās divas sejas 54
 tās ideja 82, 83, 87, 88
 tās institūcijas 93, 94, 96, 97, 98
 tās materiālais pamats 101, 104
 vāja 106, 107
 varas un drošības dilemma 269, 270–273, 281, 285, 288–291, 293, 302, 305
- Pakistāna 331, 343
aizsardzība 272, 274
draudi 125, 138
individa drošība 64, 66
reģionālā drošība 188, 189, 190, 218–220
 kā struktūras 205, 207–209, 211, 214
 valsts 87, 101, 106
- palestīnieši 65, 70, 75, 82, 86, 219, 339
- Panama 101, 220, 333
- pārklājums 214–215
- Persijas impērija 198, 263
- Peru 96, 109, 202
- piektā kolonna 65
- pilsoņu nemieri *sk.* nemieri; nekārtības
- Pinočets Ugarte Augusto 75, 93
- polaritāte 160–165, 203–207
- policija *sk.* likums
- Polija 263
draudi 116, 117, 121, 229
valsts 69, 82, 96, 100, 101, 109
- politika
 analīze un reģionālā drošība 215–220
 drošības sekas 348–354
 novērtējums 219
 problēma 45
 problēma *sk.* nacionālā drošība
- politika/politiskā
draudi 122–125, 131, 138, 141
drošība 33, 344–345
ekonomika 221–226
 sk. arī ekonomiskā drošība
nacionālās un starptautiskās drošības problēmas 226–332, 333–336
nemieri 57–58
sistēma *sk.* starptautiskā politiskā sistēma
terorisms 58–59, 64
- Pols Pots 55, 57

pretruna/neskaidriba 338–339
 par draudiem 144
 par drošības konceptu 23, 24, 25, 27
 par indivīda un nacionālo drošību
 56–63
sk. arī aizsardzība
 procesu veidošanās 204–215
 propaganda 123, 291
 psiholoģija 61–62

R
 radikālais revizionisms 292–293
 rasu vienlīdzība 173
 reālisms 38–39, 347
 un savstarpējā atkarība 29–30
 un vara 18, 25, 26, 29, 282, 288
 reģionālā drošība/drošības kompleksi 45,
 181–220
 definēta 182–197
 kā struktūras 204–215
 tās vēsture 197–204
 un politikas analīze 215–220
 Reigans Ronalds Vilsons (*Reagan*) 269,
 309, 314
 Reinolds P. A. (*Reynolds, P. A.*) 51
 revizionisms
 pretstatā *status quo* 281–287
 tā būtība 287–294
 revolucionārais revizionisms 289–293,
 305
 Rietumvācija 86, 118, 138, 270
sk. arī Vācija
 Rizvi Govers (*Rizvi, Gowher*) 11, 13, 184
 robežas 104, 193–196
 Romas impērija 148, 179, 263
 Rosekrans Ričards (*Rosecrance, Richard*)
 336
 Roulendss Bendžamins (*Rowland,*
Benjamin) 239
 Rumānija 75, 93, 98, 109
 Rūzvelts Franklins D. (*Roosevelt,*
Franklin D.) 65

S
 sabiedrība 70–72, 339–342
 draudi 126–127
 drošība 36–37
 starptautiskā 166–174
 un indivīda drošība 48–51
 sabiedriskā doma 65–66
 Saimonijs Frenks L. (*Simonie, Frank L.*) 21
 sakāve, draudi *sk. varas* un drošības
 dilemma
 Salvadora 54, 109, 339
 Sarkanās armijas frakcijas 64
 Saūda Arābija 89, 188, 190, 195, 208,
 209, 220
 savstarpējā atkarība 20, 23, 26, 29, 30,
 142, 188–189
 savstarpējā saistība 190
 Sens Gautams (*Sen, Gautam*) 14, 235
 separātisms 101
 Singapūra 77, 106, 117, 118, 131
 Singers Deivids (*Singer, David*) 161
 Sīrija 182, 192, 195, 208, 212, 335
 sistēma 150
 un sabiedrība 166–167
 un struktūra 153, 160–166, 317–318
 Skandināvija 110, 188, 192, 195, 220,
 311
 Smits Adams (*Smith, Adam*) 235
 sociālpolitiska vienība, valsts 71–75
 Somālija 86, 100, 101, 192, 195, 210, 272
 Somosa Anastasio 93
 Somija 188, 192
 Spānija 58, 63, 64, 90, 108, 195
 spēcīgas valstis *sk. vājas* un spēcīgas
 spēks *sk. konflikti*; militārs; karš
 Spigels Stīvens (*Spiegel, Steven L.*) 184,
 185, 209
 spiediēns 65
 Staļins Josifs 55, 57, 64, 66, 88, 94, 98,
 123, 235, 291
 starptautiska anarhija 36, 39–40,
 146–153
sk. arī reģionālā drošība

- starptautiskā drošība 310, 312–314
 sk. arī nacionālā drošība
 starptautiskā politiskā ekonomija 221–226
 starptautiskā politiskā sistēma 44–46,
 146–180
 anarhija un drošība 174–180
 sistēmas struktūra drošības analizē
 160–166
 starptautiskā anarhija 146–153
 starptautiskā sabiedrība 166–174
 valstu raksturs 153–160
 starptautiskā sabiedrība 166–174
 starptautiskā sistēma un ekonomiskā
 drošība 44, 240–252
 starptautisko attiecību pētniecība 18–19,
 27, 38, 40–43, 136, 177, 281
 un reģionālā drošība 216–217
 un valsts 69, 71–72, 110–111
status quo 210, 280, 281–287, 292–294
 stratēģiskie pētījumi 13, 15, 19, 22,
 26–29, 32, 38, 41–43, 60, 67, 136,
 256, 283, 346–348
 sk. arī aizsardzība
 Streindža Sjūzena (*Strange, Susan*) 244, 286
 strīdīgs koncepts, drošība kā 24, 31
 struktūras/strukturāls
 draudi 124
 reģionālā drošība 166–174
 un sistēma 153, 160–166, 317–318
 Subrahmanjams K. (*Subrahmanyam, K.*)
 192
 Sudāna 83, 87, 109, 123, 138, 191, 195
 sūtība, valsts 80–81
 suverenitāte 39, 76–80
- Š**
 šķira 230–232
 Šrilanka 58, 63, 64
 draudi 118, 125, 126
 reģionālā drošība 191, 220
 valsts 83, 101, 108, 109
 Šulce Čārlzs (*Schultz, Charles*) 33
 Šveice 88, 191, 311
- T**
 Taivāna 104, 123, 319
 Taizeme 188, 199
 Takers Roberts (*Tucker, Robert*) 51, 275
 Tanzānija 201, 288, 292
 Tautu Savienība 20, 173, 178, 264–265,
 268
 teritorija 71–73
 sk. arī materiālais pamats
 terorisms 58–59, 64
 Tiaņņmeņa laukuma slaktiņš 28
 Tibeta 83, 103, 126, 263
 tirgus *sk.* kapitālisms
 tīši draudi 123–125
 Tivejs Leonards (*Tivey, Leonard*) 224
 Toinbijs Arnolds (*Toynbee, Arnold*) 179,
 350
 Tokvils Aleksiss de (*Tocqueville, Alexis de*)
 335
 Tomsons Viljams R. (*Thompson, William*
 R.) 184
 totalitāras valstis un diktatūras 54, 66
 lideri *īpaši sk.* Hitlers; Staļins
 Treičke Henrihs fon (*Treitschke, Heinrich*
 von) 52
 Treidzers Frenks N. (*Trager, Frank N.*)
 21, 35
 Turcija 58, 272
 draudi 117, 138
 reģionālā drošība 188, 191, 192, 210
 turki ārzemēs 104, 339
 valsts 83, 101, 109
 Tuvie Austrumi 64, 341
 aizsardzība 271, 274, 276
 bezvalsts anarhija 50–55
 draudi 117, 124, 126
 to darbība 138, 140, 141
 ekonomiskā drošība 237, 248
 politikas problēma 312, 320, 324,
 331, 335
 politiskā sistēma 151, 154, 156, 167
 reģionālā drošība 182, 188, 189, 190,
 192, 195, 219, 220

- kā struktūras 205, 207–212
 tās vēsture 198, 200
 valsts 63–65, 100, 109
 tās divas sejas 51, 54
 tās ideja 83, 89, 90, 92
 varas un drošības dilemma 288, 304
sk. arī Irāka; Irāna; Izraēla; Libāna;
 palestīnieši; Sirija
- U**
 Uganda 83, 93, 109, 110, 117, 201
 Ulmans Ričards (*Ullman, Richard*) 35, 41
 Ungārija 54, 83, 86, 118
sk. arī Austroungārija
 uztveres (percepcijas) problēmas 321–326
- V**
 Vācija 33, 57, 65, 339
 aizsardzība 260, 270
 draudi 116, 118, 119, 126
 ekonomiskie 128, 131
 to darbība 137, 138
 ekonomiskā drošība 235, 237, 245
 politikas problēma 311, 313, 316,
 320
 politiskā sistēma 158, 164, 173, 178
 reģionālā drošība 205, 208, 211, 215,
 217
 valsts 57, 69
 materiālais pamats 100, 101, 109
 tās ideja 82, 84, 86, 89, 92
 tās institūcijas 94, 96
 varas un drošības dilemma 281, 284,
 290, 291, 293, 295, 301
 vajadzības, pamata 228, 233
 vājas un spēcīgas valstis 105–115,
 117–118
 un ekonomiskā drošība 238–239
 un politiskā sistēma 154–157
 un varas un drošības dilemma
 287–288
 valdība 70, 74–75, 82, 112–113, 308,
 327–328
- centrālās valdības trūkums *sk. anarhija*
sk. arī institūcijas, politika
 Valleršteins Imanuels (*Wallerstein,*
Immanuel) 224, 238
 valsts 28, 40, 43–45
 divas sejas un indivīda drošība 51–56
 kā draudu avots indivīda drošībai 56–62
 kā nacionālās drošības objekts 68–70
 tās raksturs 153–160
 un ekonomiskā drošība 233–240
 un indivīda drošība 47, 50, 51–62,
 63–67
 un vārigums 116–118
sk. arī aizsardzība; draudi; ideja;
 institūcijas; materiālais pamats;
 nācijvalsts; politikas problēma;
 politisks; vāja un spēcīga; varas un
 drošības dilemma
 valstsnācija 84–86
 vara/varas 106
 cīņa par 278–281
 sadalījums un reģionālā drošība
 205–212, 217–218
 spēku līdzsvars 160–161, 164–165,
 182, 183–185
 tās koncepts 18, 25, 27–28
 un blīvums 152
 un draudi 130–131
 un varas un drošības dilemma
 278–281, 287–289, 294–302
sk. arī ekonomiskā drošība; varas un
 drošības dilemma
 varas un drošības dilemma 45, 277–306
 atrisināšanas iespēja 302–306
 cīņas 277–281
 militārais faktors 294–302
sk. arī revizionisms; vara/varas
 vardarbība *sk. nemieri*; militārs; karš
 vārigums 116–118, 149, 227–229,
 310–311
sk. arī draudi
 Veirīnens Raimo (*Väyrynen, Raimo*) 184,
 203, 213

- vērtības *sk.* ideoloģijas
vide 341–342
drošība 37
ekoloģiskie draudi 134–137
pasliktināšanās 247–251
un politiskā sistēma 172
- Villetss Pīters (*Willets, Peter*) 77
- Vilsons Vudro (*Wilson, Woodrow*) 65, 92, 176
- Vivers Ole (*Weaver, Ole*) 14, 31, 35, 44, 119, 184, 212, 307, 344, 354
- Vjetnama 64, 66, 163, 178, 288, 319, 322, 330, 340
draudi, to darbība 119, 138, 139–140
reģionālā drošība 186, 188, 190, 194, 208, 211, 212, 215
valsts 94
kā draudu avots 58, 59
tās ideja 85, 86
- tās materiālais pamats 102, 103
sk. arī Amerikas Savienotās Valstis
- Vokers Roberts B. Dž. (*Walker, Robert B. J.*) 31
- Volcs Kenets (*Waltz, Kenneth*) 11, 29, 44, 49, 78, 79, 105, 150, 153, 160–162, 164, 169, 204, 288, 317–318
- Volfers Arnolds (*Wolfers, Arnold*) 21, 22, 23, 33, 35, 38, 287
- Votsons Adams (*Watson, Adam*) 166, 169, 171
- Z**
- Zaira 131, 285
- Ziemeļatlantijas līguma organizācija (NATO) 268–270, 305
- Ziemeļīrija 63, 101
- Ziemeļkoreja 86, 109, 138, 234, 272
- Zviedrija 110, 188, 192, 195, 220, 311

PĒCVĀRDS

Sērijā «Cilvēks un sabiedrība» ir iznākusi vēl viena grāmata. Tā ir Barija Buzana «Cilvēki, valstis un bailes. Problēmas, kas saistītas ar starptautiskās drošības izpēti periodā pēc aukstā kara». Dzīvojot gadsimtu mijā, esam bijuši aculiecinieki tik straujām pārmaiņām pasaulē, ka daudzas publikācijas ir paguvušas novecot pirms nākšanas klajā. Lasītājs, ieskatoties grāmatā un noskaidrojot tās sarakstīšanas un izdošanas gadus, noteikti gribēs uzzināt, kādēļ tulkojumam izvēlēts 1982. gadā sarakstītais un 1990. gadā papildinātais pētījums par drošības jautājumiem? Vai tas ir nozīmīgs ar oriģinālu vēsturisku skatījumu uz starptautisko situāciju pēc Otrā pasaules kara, vai varbūt tas pievēršas mūsdienu pasaules pārmaiņu prognozēšanai? Varbūt vajadzēja pievērsties B. Buzana jaunākajam pētījumam – «Drošība: jauns analīzes ietvars» (*Security: A New Framework for Analysis*), kurš tapis sadarbībā ar holandiešu un dāņu zinātniekiem Jāpu de Vildi (*Jaap de Wilde*) un Oli Viveru (*Ole Wæver*) un izdots 1998. gadā? Tomēr pie lasītājiem nonāk tieši šis – 1990. gada izdevums.

Gribētu lasītājiem piedāvāt gluži personiskus apsvērumus, kādēļ uzskatu šīs grāmatas nonākšanu līdz Latvijas iedzīvotājiem par ļoti svarīgu notikumu. Protams, speciālisti ar atšķirīgu pieredzi noteikti vēlētos akcentēt kādus citus «par» vai «pret».

Nebūs pārspilēts, ja teikšu, ka šī B. Buzana grāmata ir kļuvusi par populārāko un nozīmīgāko 20. gadsimta beigu pētījumu drošības jomā, jo grūti atrast mūsdienu zinātniskus darbus par drošību, kuros nebūtu atsauces uz šo izdevumu. Viņa plašā un vispusīgā pieeja drošībai ir veicinājusi drošības pētījumu virziena attīstību dažādās valstīs. B. Buzana domāšanas veids un konceptuālie risinājumi ir izraisījuši ne vienu vien diskusiju zinātniskajos žurnālos un monogrāfijās. Īpaši šeit jāatzīmē Centrāleiropa un Austrumeiropa, kā arī Ziemeļeiropa. Piemēram, Starptautiskais Kopenhāgenas Miera un konfliktu pētījumu institūts, kurā projektu direktors jau

ilgus gadus ir B. Buzans, pēdējos desmit gados ir laidis klajā lielu skaitu darbu, kuri pamatojas uz viņa teorētiskajam nostādņēm, pakāpeniski veidojot oriģinālu virzienu drošības studijās, kas guvis Kopenhāģenas skolas nosaukumu. Starp citu, arī Latvijā veiktos pētījumus drošības jomā visbiežāk ietekmējis B. Buzana darbs «Cilvēki, valstis un bailes». Gandrīz visos Latvijas Ārpolitikas institūta pētnieku grupas darbos ir atrodamas atsauces uz šo B. Buzana grāmatu.

Grāmatas un autora popularitātes vislabākais izskaidrojums meklējams vispusīgajā un līdz mazākajām detaļām izstrādātajā drošības teorētiskajā pamatojumā. Tieši niansētais drošības koncepts ir ļāvis B. Buzanam pārkāpt aukstā kara domāšanas ietvarus. Augstais teorētiskās vispārinātības līmenis un tā ciešā piesaiste politiskajam procesam ir padarījusi šo pētījumu izmantojamu dažādu drošības situāciju analizē un starpvalstu attiecību skaidrošanā. Rakstidams grāmatu, autors jau astoņdesmitajos gados izaicināja klasiskos reālisma virziena pārstāvju pētījumus par drošību, kuri pamatojās uz militārās un politiskās varas vairošanas nepieciešamību un divu superlielvalstu sāncensību. B. Buzans, respektēdams tā laika politiskos notikumus, tomēr iebilst, pasvītrodams drošības fenomena daudzveidīgumu – tās nav tikai valstis, bet arī indivīdi, sociālās grupas, sabiedrības, reģioni, kā arī starptautiskā kopiena, kas veido drošību un ir pakļautas visdažādākajiem draudiem. No šodienas viedokļa raugoties, tās šķiet pašas par sevi saprotamas lietas, tomēr šīs izpratnes pamatā ir jau astoņdesmito gadu pētījumi.

Vēl viens svarīgs B. Buzana ieguldījums ir mēģinājums sniegt vispusīgu iespējamo draudu un risku analīzi teorētiskajā līmenī. Analizējot aukstā kara situāciju, autors neaprobežojas tikai ar klasiskiem bipolaritātei raksturīgajiem draudu veidiem, t. i., ar militārajiem un politiskajiem, bet vienlīdz lielu lomu ierāda sociālajiem, ekonomiskajiem, ekoloģiskajiem un sistēmiskajiem draudiem. Daudzslāņainais skatījums uz dažādiem draudu veidiem nedaudz vēlāk vedina autoru uz tādu mūsdienīgu parādību ar globālām sekām analīzi kā migrācija un tās radītās sociālās sekas. Lasot sadaļas, kuras veltītas indivīda un valsts attiecībām, ekonomiskajiem draudiem, vājo un spēcīgo valstu politiskās uzvedības raksturojumam, atradīsim daudzas vērtīgas idejas, kuras palīdzēs labāk izprast Latvijas vietu starptautiskajos procesos un apzināties katra indivīda drošības garantēšanas nepieciešamību. Manuprāt, ļoti mūsdienīgas ir atziņas, ka valsts ir atbildīga pilsoņu priekšā par tādas vides radīšanu, kurā indivīds spētu justies droši un realizēt dzīves mērķus. Arī indivīda iesaiste sociālajās norisēs var

gan veicināt drošas valsts darbību, gan arī to apdraudēt. Viena no interesantākajām sadaļām ir veltīta mazo un lielo valstu attiecībām un vājo un spēcīgo valstu mijiedarbībai. B. Buzans raksta, ka arī mazo valstu rīcībā ir līdzekļi, lai saglabātu autonomiju starptautiskajos procesos, – demokrātija, resursu efektīva izmantošana, ģeogrāfiskais izvietojums, stabilitāte u. c.

Viens no nozīmīgākajiem un oriģinālākajiem B. Buzana ieguldījumiem starptautiskās politikas zinātnē ir reģionālās pieejas ieviešana drošības studijās. Tas ir īpaši svarīgi, raugoties no Latvijas drošības politikas viedokļa, jo kā mazai un jaunai valstij tai ir svarīgi izmantot visas iespējas, kuras piedāvā pasaulē izveidojušies starpvalstu attiecību modeļi, to skaitā arī reģionālie veidojumi. Mēs atrodamies reģionāli daudzveidīgā vidē – Baltijas reģions, Baltijas un Ziemeļvalstu reģions, Baltijas jūras reģions, drīzumā pieaugs arī tie veidojumi, kuru tapšanu veicinās iesaiste Eiropas Savienības reģionālajā politikā. Tādā svarīgi pašiem sevi apbruņot ar analīzes līdzekļiem, kuri palīdzētu izvērtēt tās priekšrocības un trūkumus, kuri izriet no reģionālās sadarbības.

Šādu teorētisku pamatu izvirza B. Buzans. Viņš vēroja drošības attiecības, kuras veidojās aukstā kara apstākļos. Tajā laikā darbība formalizētā aliansē sniedza plašas iespējas valstīm garantēt savastarpējo drošību (gan NATO Rietumu pasaulē, gan Varšavas līguma organizācija sociālisma noietnē). Autors uzdod tam laikam netipisku jautājumu – pasaulē ir virkne valstu, kuras nav alianšu dalībnieces. Taču valstis, kurām ir līdzīgi iekšpolitiskie un ārpolitiskie mērķi, veidojot savastarpējās attiecības, juridiski tās nenoformējot un dažādos forumos neapsprīžot drošības jautājumus, tomēr respektē cita citas drošības intereses. Kā spilgtus piemērus B. Buzans min Skandināvijas valstis aukstā kara apstākļos un Dienvidaustrumu Āziju. Domāju, ka tiem lasītājiem, kuri interesējas par Baltijas sadarbības veiksmēm un neveiksmēm, būs interesanti iepazīties ar B. Buzana sniegto Ziemeļu līdzsvara analīzi, kura spilgti parāda drošības interešu aizstāvēšanu kaimiņvalstīs piecdesmit gadu garumā.

Lai rastu skaidrojumu tikko minētajai valstu mijiedarbībai reģionālajā līmenī, B. Buzans ievieš jaunu konceptu reģionālo attiecību raksturošanai drošības jomā. Viņš to nosauc par *drošības kompleksu*. Viņaprāt, ir svarīgi palūkoties uz valstu darbības motīviem ārpus nacionālām un bipolaritātes radītām interesēm un rast vietu pasaules procesu analīzē arī subsistēmām kā autonomām vienībām. Subsistēmu identificēšanai un to vietas noteikšanai starptautiskajos procesos B. Buzans izstrādā analītiskus instrumentus. Drošības komplekss ļauj analizēt divas subsistēmas: (a) kā pašu

par sevi ar tai raksturīgām attiecībām, uzvedības modeļiem un interesēm un (b) kā attiecību modeļus starp dažādiem drošības kompleksiem. Ar drošības kompleksa palīdzību autors grib rast skaidrojumu tam, kādi ir tie motīvi, kuri mudina valstis veidot ilgstošas un stabilas drošības attiecības ārpus pastāvošā lielvalstu spiediena bipolarā varas sadalījuma ietvara. Literatūrā visbiežāk pieminētais motīvs ir vara. Taču pēc B. Buzana domām, drošība ir plašāks jēdziens nekā vara un tādēļ drošības reģiona darbību nav iespējams izskaidrot tikai un vienīgi ar varas interesēm. Autors izvirza vairākus motīvus valstu ieinteresētībai drošības reģionā. Pirmkārt, tas ir ģeogrāfiskais izvietojums. Otrkārt, starp valstīm pastāvošās draudzīguma un naidīguma attiecības, kuras var izpausties gan kā valstu savstarpējas simpātijas, aizstāvība, atbalsts, gan kā aizdomīgums, piesardzība un bailes. Attiecību dalījums spektrā no draudzīguma uz naidīgumu paver jaunas iespējas analizēt valstu drošības attiecības, parādot, ka pie viena kompleksa var piederēt no pirmā acu uzmetiena naidīgas valstis, bet to izdzīvošanas un sadzīvošanas iespējas ir cieši savītas. Daudzi drošības jautājumi risināmi tieši kompleksa ietvaros, iesaistot arī naidīguma spārna pārstāvjus, piemēram, robežjautājumi, vēsturiskas saites, kopīga interese par noteiktām etniskajām grupām. Tādēļ pat agresīvi noskaņota valsts var savas politiskās nostādnes pieskaņot drošības reģiona interesēm. Politiskie subjekti var vienoties par drošības interešu savietojamību ārpus oficiāli noslēgtiem formāliem līgumiem un starptautiskām saistībām. B. Buzana drošības kompleksa koncepta pielietojamību Latvijai piegulošajā ģeogrāfiskajā telpā ir pētījuši vairāki autori (Perti Joenniemi, Anti Kaski, Hanss Moricens, Žaneta Ozoliņa, Aivars Stranga, Ole Vivers u. c.).

Gribētu akcentēt vēl vienu B. Buzana pētījuma stipro pusi. Neraugoties uz to, ka grāmatas lielāko daļu aizņem filigrāni izstrādāts teorētiskais pamatojums, tomēr autors neaprobežojas vienīgi ar konceptuāliem jautājumiem, bet pārbauda to darbību starptautiskajā politiskajā praksē. Lasītājs, kuru varbūt garlaikos lappuses, kas uzrakstītas augstā abstrakcijas līmenī, nebūs vilies, ja pievērsīsies dažādiem vēsturiskiem notikumiem un to skaidrojumiem. Darbā ir apkopota plaša aukstā kara vēstures pieredze, kura aplūkota galvenokārt no drošības aspekta.

B. Buzana darbs «Cilvēki, valstis un bailes» Latvijas lasītājiem nav svešs. Jau vairākus gadus Latvijas Universitātes politikas zinātnes studenti apgūst studiju kursu «Reģionālā drošība». Līdztekus citiem mācību līdzekļiem B. Buzana pētījums ir tā grāmata, kura studentiem ir jāapgūst un uz tās pamata jāizstrādā praktiskie darbi. Lai arī lielākā studentu daļa brīvi

pārvalda angļu valodu, tomēr daudzas nianšes paskrien garam nepamanītas. Nemaz jau nerunājot par tiem jauniešiem, kuriem pirmā valoda ir franču vai vācu. Tagad vienlīdzīgas iespējas būs visiem jauniešiem. Vairāku citu augstskolu studiju programmās iekļauts kurss «Starptautiskā politika». Visi, kas apgūst šo zinātnes lauku, var ņemt rokā B. Buzana pētījumu un to izmantot kā mācību līdzekli un lielisku bibliogrāfisku palīgu. Taču nedomāju, ka šī grāmata ir domāta tikai un vienīgi studējošajiem. Darba daudzveidīgums ļauj paplašināt lasītāju loku. To var izmantot par labu palīglīdzekli vidusskolās, lai izprastu aukstā kara būtību, lielvaru attiecības, mazo valstu lomu pasaules politikā un apzinātos, ko nozīmā katra cilvēka drošība.

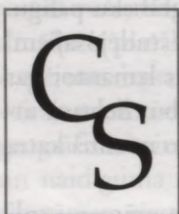
Gribētu vērst lasītāju uzmanību uz vēl vienu B. Buzana grāmatas tulkojuma īpašo nozīmi Latvijas dzīvē. Piecdesmit atrautības gadi no demokrātisko valstu attīstības radijuši bēdīgu situāciju vairāku zinātņu nozarēs. Tā kā daļa no sociālajām zinātnēm tika attīstīta elitārajās metropoles augstskolās un zinātņu centros Maskavā un Ļeningradā, tad, piemēram, starptautiskās attiecības un starptautiskā politika Latvijā nemaz neeksistēja. Tas savukārt radīja terminoloģisko vakuumu. Tādēļ deviņdesmito gadu sākumā, kad Latvijā sāka ieplūst pirmie izdevumi angļu valodā, saskārāties ar situāciju, ka veselai virknei starptautiskajā aprītē – zinātnē un politikā – pieņemtiem terminiem nebija adekvāta tulkojuma latviešu valodā. Visai drīz latviešu valodā sāka iezagties anglicismi kā apliecinājums pašu slinkumam un nevīžībai, vai arī pilnīgi patvaļīgi tulkojumi, kuri bieži devalvēja vai pat izkropļoja termina jēgu. Darbs pie fundamentālas teorētiskas grāmatas tulkošanas ir nozīmīgs kopumā, bet jo īpaši terminoloģiskās izkopšanas ziņā. No šā brīža, rodoties domstarpībām par viena vai otra termina tulkošanu, varēsim ņemt rokā B. Buzana grāmatu un izmantot milzīgo darbu, ko paveikušas tulkotāja un zinātniskā redaktore.

Žaneta Ozoliņa

Latvijas Universitātes asociētā profesore

1999. gada decembrī

883

Barija Buzana grāmata «Cilvēki, valstis un bailes» ir divdesmit otrā grāmata Sorosa fonda – Latvija dibinātajā tulkojumu sērijā «Cilvēks un sabiedrība». Centrālās Eiropas universitātes izstrādātās tulkojumu sērijas koncepciju ar Atvērtās sabiedrības institūta Izdevējdarbības attīstības centra un Sorosa fonda – Latvija atbalstu īsteno Latvijas izdevniecības – «AGB», «Elpa», «Jumava», «Madris», «Pētergailis», «Omnia mea», «Sprīditis», «Zvaigzne ABC» u. c. Šā kopdarba mērķis ir ik gadu laist klajā vismaz piecu nozīmīgu sociālo un humatitāro zinātņu darbu tulkojumus, kuros laika gara meklējumi atklāti pasaulē atzītu mūsdienu zinātņu klasiķu interpretācijā.

Sērijā izdotajiem Ludviga Vitgenšteina, Entonija D. Smita, Martina Heidegera, Česlava Miloša, Kliforda Ģirca, Erika Eriksona, Herberta Gudjona, Alana Dž. P. Teilora, Entonija Gidensa, Hansa Georga Gadamera, Džozefa Rotčailda un Ričarda Rortija darbu tulkojumiem 2000. gadā piepulcējas ne tikai Barija Buzana darbs, bet arī Žana Bodrijāra «Simulakri un simulācija», Hannas Ārentes «Totalitārisma izcelsme», Mišela Fuko «Seksualitātes vēsture» un «Uzraudzīt un sodīt» – darbi, kas attēlo mūsdienu pasauli tās saskaldītajā daudzveidībā un sociālo procesu sarežģītībā... un šādam laikmetam atbilstīgā – nebūt ne vieglā valodā.

Latvijā atzītāko nozares speciālistu – filosofu, politologu, vēsturnieku un sociologu izvēlēto darbu tulkojumi turpina ceļu pie lasītāja. Arī no viņa būs atkarīga šīs sērijas dzīvotspēja.

Iespiests izdevniecībā «AGB»*, Dzērbenes iela 14, Rīga, LV 1006

OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS

3,80

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0300019757

Grāmatu sērija «Cilvēks un sabiedrība»

2000-3
830

ISBN 9984-663-24-8

9 789984 663241